

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ ve İNKILAP TARİHİ BİLİM DALI**

**ATATÜRK'ÜN YURT SEYAHATLERİ ve TÜRKİYE'NİN
SOSYOEKONOMİK YAPISI (1929-1932)**

Nedim SARIGÜZEL

DOKTORA TEZİ

**Danışman
Doç. Dr. Çağatay BENHÜR**

KONYA-2020

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Adı Soyadı	Nedim SARIGÜZEL
Numarası	134102052001
Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☒
Tezin Adı	Atatürk'ün Yurt Seyahatleri ve Türkiye'nin Sosyo Ekonomik Yapısı (1929-1932)

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Nedim SARIGÜZEL		
	Numarası	134102052001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora	☒
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Çağatay BENHÜR		
Tezin Adı	Atatürk'ün Yurt Seyahatleri ve Türkiye'nin Sosyo Ekonomik Yapısı (1929-1932)			

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, halkçılık ilkesi üzerine inşa edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa da, bu ilkeye bağlı olarak, halkın egemenliği, refahı ve mutluluğu için mücadele eden, gücünü milletinden alan bir lider olmuştur. Bu nedenle sık sık seyahate çıkarak halkı ile bütünleşmiş, ülkenin sosyo-ekonomik durumunu, halkın ihtiyaçlarını ve sorunlarını yerinde görmüştür. Bu sayede inkılapların nasıl uygulandığını, halkın inkılaplara ve iktidara ne ölçüde bağlı olduğunu da bizzat görme imkânı bulmuştur. Seyahatlerde edinilen bu izlenimler, ülke için önemli kararlar alınırken ve yeni politikalar oluşturulurken belirleyici olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın 1929 Dünya Ekonomik Buhranının yaşandığı süreçte çıktığı seyahatler de ülkenin siyasi ve ekonomik politikalarına etki etmiştir. Türk demokrasi tarihinde önemli bir yeri olan SCF'nin temelleri, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul ve Yalova seyahati esnasında atılmıştır. Bu çok partili hayata geçiş denemesinin başarısız olmasının hemen ardından ise kapsamlı bir tetkik seyahati yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu tetkik seyahatinde halkın neden SCF'na destek verirken, CHF'na tepkili gösterdiğini ve inkılaplara ne ölçüde bağlı olduğunu yerinde görmüştür. Ayrıca Ekonomik Buhranın halkı nasıl etkilediği de seyahatlerde tetkik edilmiştir.

Özellikle SCF denemesinden sonra gerçekleştirilen tetkik seyahatleri, ilerleyen süreçte yaşanacak köklü politika değişikliklerinin yapılmasında ve uygulanmasında önemli rol oynamıştır. Tezimizde Mustafa Kemal Paşa'nın 1929-1932 yılları arasında çıktığı seyahatler ve bu seyahatlerde edindiği izlenimlerin, ülkenin sosyo-ekonomik yapısına etkileri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Seyahat, Halkçılık, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, Sosyo-ekonomik Yapı

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin

Adı Soyadı	Nedim SARIGÜZEL		
Numarası	134102052001		
Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi		
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora	☒
Tez Danışmanı	Doç. Dr. Çağatay BENHÜR		
Tezin İngilizce Adı	Atatürk's Country Travels and the Socioeconomic Structure of Turkey (1929-1932)		

ABSTRACT

The populism policy has an important role during the building of Republic of Turkey. Mustafa Kemal Pasha became a leader who struggled for the sovereignty, welfare and happiness of the public and took his power from his nation. For this reason, he traveled frequently and became integrated with his people, so he determined the socio-economic situation of the country, the needs and the problem in the field. He had the opportunity to see how the reforms were applied and how much the people loyal to the revolutions and the power. These impressions gained during the travels became decisive in making the important decisions and creating new policies.

The travels of Mustafa Kemal Pasha, during the 1929 World Economic Crisis also had a major effect on future political and economic decisions. During the trip to Istanbul and Yalova, the foundation of the Free Republic Faction, which has a significant place in the history of Turkish Democracy, was laid.

Mustafa Kemal Pasha went on an extensive trip, after the multi-party transition attempt failed. During the trip, he realised why the people interested in the Free Republic Faction, reactive to the Republican People Faction and how much they depend on the revolutions. At his travels, he had the opportunities to examine how economic crisis effect to the social life.

Especially the travels after the Free Republic Faction attempts, has played a significant role in making and implementing radical policy changes which will be experienced in the future.

In our work, the journeys of Mustafa Kemal Pasha, between 1929 and 1932, and the effects of the impressions that he gained during his travels, on shaping the socio-economic structure of the country, were discussed

Key Words: Atatürk, Travel, Populism, 1929 The World Economic Crisis, Socio-economic Structure

ÖN SÖZ

Emperyalist devletlere karşı Milli Mücadelenin kazanılmasında en önemli etkenlerden birisi, Mustafa Kemal Paşa ile Türk Milleti arasında yakalanan uyum ve güven olmuştur. Bu uyum ve güven, Milli Mücadeleden sonra da devam etmiş ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti halkçılık anlayışı üzerine inşa edilmiştir. Bu yeni devletin sınırları içinde yaşayan vatandaşlar, hukuksal zemine oturtulmuş yeni hak ve özgürlükler kazanmışlardır. Bu özgürlük alanını daha da genişletmek arzusunda olan Mustafa Kemal Paşa'nın en büyük hayallerinden biri de çok partinin temsil edildiği demokratik bir yönetim anlayışı olmuştur. Bu hayali gerçekleştirmek üzere, İstanbul seyahati esnasında, 1930 yılında SCF'ni kurdurmuştur. Ancak halkın ekonomik sorunlar yaşaması ve CHF'nin halktan uzak bir anlayış içinde olması güdümlü olarak oluşturulan muhalif partinin bir anda iktidarın alternatifi haline gelmesine neden olmuştur. İnkılaplara karşı olan zihniyetin de yeni fırka üzerinden inkılapları tehdit etmesi ve Cumhuriyetin kazanımlarına zarar vermesi endişesi SCF'nin kısa sürede feshedilmesine neden olmuştur. Böylece çok partili demokrasi denemesi başarısız olmuş ve bu başarısızlık üzerine Mustafa Kemal Paşa, geniş çaplı bir yurt seyahatine çıkmıştır. Bir seyahat esnasında kurdurduğu SCF'nin kapatılmasının ardından yine halkına gitme ihtiyacı duymuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın SCF'nin kurulmasından önce ve feshedilmesinden sonra çıktığı yurt seyahatlerini kapsayan çalışmamız, bu süreçte neler yaşandığını kronolojik olarak ele almaktadır. Ayrıca seyahatlerden önce ve sonra yaşanan siyasal gelişmeler, ülkenin içinde bulunduğu sosyoekonomik yapı, halkın siyasal gelişmelere ve inkılaplara bakışı Mustafa Kemal Paşa'nın seyahatlerdeki izlenimleri doğrultusunda ele alınmıştır. Bu seyahatler Mustafa Kemal Paşa'nın, halkı ile yeniden bütünleşmesini sağlamıştır. Pierre Teilhard de Chardin'in de dediği gibi önemli olan "Nereye bakıldığı değil, nereden bakıldığıdır." Tam da bu nedenle Mustafa Kemal Paşa, merkezden ayrılarak olabildiğince ülkenin her bölgesine ulaşmaya ve halkın gözünden sosyal ve ekonomik gelişmelere bakmaya çalışmıştır. Özellikle 1929 Dünya Ekonomik Buhranının halk üzerindeki etkilerini yerinde görmüştür. Halkın neden SCF'na itimat ettiği, CHF ve inkılaplar hakkında ne

düşündüğü sorularına cevap bulmaya çalışmıştır. Kalabalık bir uzman ekiple çıktığı seyahatlerdeki izlenimleri, ilerleyen süreçte yaşanacak sosyal ve ekonomik politika değişikliklerinin temel verilerini oluşturmuştur. Bu çalışmada, seyahatlerin kronolojik gelişiminin yanı sıra sosyal ve ekonomik politikalara etkisi de ele alınmıştır.

Tezimiz, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölümde, liberal politikaların yerini müdahaleci anlayışa bıraktığı süreçte kırılmaların yaşandığı 1929-1932 yılları arasında ülkede yaşanan gelişmelere yer verilmiştir. Ülkenin ekonomik yapısı açısından; 1929 Dünya Ekonomik Buhranının nedeni, Türkiye'ye etkileri ve bu süreçte alınan ekonomik tedbirler ele alınırken, sosyolojik açıdan ise, milli kimlik oluşturma çalışmaları; dil, kültür alanında yapılan inkılaplar ve kurumlar ele alınmıştır. Ayrıca, bu süreçte SCF'nin kurulması aşaması ve özellikle Türk Ocakları üzerinden siyasal ve sosyal örgütlenmeye de yer verilmiştir.

İkinci Bölümde; Mustafa Kemal Paşa'nın seyahatlere çıkma ve halkına gitme nedenleri yer almaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın seyahat programını ortaya çıkaran Dünya Ekonomik Buhranı'nın ülkeye etkileri, SCF'nin halk nezdinde hızlı yükselişi, halkın inkılaplara ve CHF'na yaklaşımı konuları ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde; seyahatlerde yaşananlar kronolojik olarak ele alınmıştır. Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa'nın yaşadıklarına, elde edilen veriler dâhilinde, gün gün yer verilirken seyahat edilen şehirler, ziyaret edilen kurumlar, karşılaşılan kişiler ve olaylar detaylı olarak ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde ise seyahatlerde elde edilen veriler ve bu verilerin politikalara yansımaları ele alınmıştır. Bu bölümde; Mustafa Kemal Paşa'nın ülkenin içinde bulunduğu sosyoekonomik durumu, kalabalık bir uzman heyetiyle birlikte, bizzat tetkik etmesi sonucu elde edilen veriler yer alırken, bu verilerin siyasal yaşama, sosyal, ekonomik ve kültürel politikalara ne ölçüde etki ettiği ortaya konmuştur.

Tezimizi hazırlarken birçok farklı kaynağa müracaat edilmiştir. Öncelikle çeşitli arşivlerde tarama yapılmıştır. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

ve ATASE Arşivlerinde yapılan çalışma neticesinde çok sayıda belgeye ulaşılmıştır. Cumhurbaşkanlığı Arşivinde katalog taraması imkânı olmadığı için Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine başvuru yapılarak konu ile ilgili belgeler talep edilmiş ve bir süre sonra kurum tarafından ilgili kaynaklar tarafıma gönderilmiştir. Bu arşivlerden elde edilen belgeler işlenerek tezimizde kullanılmıştır. Arşivlerde yapılan taramadan sonra TBMM Arşivi ve kütüphanesi başta olmak üzere Milli Kütüphane, Selçuk Üniversitesi Kütüphanesi, Ankara Üniversitesi Kütüphanesi ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde yapılan çalışmalar neticesinde konu ile ilgili çeşitli kaynaklara ulaşılmıştır. Bu kaynakların en önemli kısmını dönemin süreli yayınları oluşturmaktadır. Başta Akşam, Cumhuriyet, Hâkimiyet-i Milliye, Vakit gibi ulusal gazeteler olmak üzere toplam 31 ulusal ve yerel gazete taranarak elde edilen veriler işlenmiştir. Ayrıca konu ile ilgili kitap ve makaleler de taranarak elde edilen veriler ilgili bölümlerde kullanılmıştır. Tez çalışmamızı hazırladığımız süreçte konuyla ilgili kısmi çalışmaların yapıldığı da görülmüş gerekli yerlerde bu çalışmalardan da faydalanılmıştır.

Sonuç olarak Türk demokrasi tarihinde çok önemli yeri olan SCF denemesinin öncesi ve sonrasında Mustafa Kemal Paşa'nın yurtiçi seyahatlerindeki izlenimleri ve bu izlenimlerin sosyoekonomik politikaya etkisi tezimizin konu sınırlarını belirlemektedir. Bu alanda yapılacak diğer çalışmalara faydalı olmasını temenni ediyorum.

Bu çalışmamın hazırlanmasında büyük katkıları olan danışmanım Doç. Dr. Çağatay BENHÜR'e, Doktora tezimin konusunu ve çalışma alanını belirleme noktasındaki katkılarından dolayı Prof. Dr. Yaşar SEMİZ'e ve çalışmamda emeği ve desteği olan herkese teşekkür ederim. Elbette bu süreçte benim en büyük destekçim olan sevgili eşim Büşra Hanım'a, zaman zaman ihmal ettiğim değerli evlatlarım Metehan'a, Emirhan'a ve tüm aileme minnettarım.

Nedim SARIGÜZEL

Konya, 2020

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
ÖN SÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

1. SOSYOEKONOMİK GELİŞMELER

1.1. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye (1929-1932)	9
1.1.1. 1929 Ekonomik Buhranı.....	9
1.1.1.1. 1929 Ekonomik Buhranının Dünyaya Etkileri	9
1.1.1.2. 1929 Dünya Ekonomik Buhranının Türkiye'ye Etkileri	10
1.1.1.3. Osmanlı Borçları Meselesi.....	14
1.1.2. Gümrük ve Para Politikası.....	17
1.1.2.1. 1916 Gümrük Tarifesinin Değişmesi.....	17
1.1.2.2. Merkez Bankası	18
1.1.2.3. Sağlam Para-Denk Bütçe Politikası	22
1.1.2.3.1. Paranın Değer Kaybetme Nedenleri.....	22
1.1.2.3.2. Paranın Değerini Arttırmak İçin Alınan Tedbirler.....	24
1.1.2.4. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti	27
1.1.2.4.1. Hükümetin Tasarruf Politikası	27
1.1.2.4.2. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin Açılması ve Faaliyetleri .	29
1.1.3. Devletçilik Politikası	32
1.1.3.1. Devletçiliğin Tanımı	32
1.1.3.2. Devletçilik Politikası Tartışmaları	34
1.1.3.3. Devletçiliğin Kapsamı	36
1.1.3.4. Devletçilik Politikasına Geçişin Nedenleri.....	39
1.2. Siyasal ve Sosyal Yaşam.....	42
1.2.1. Milli Kimlik Oluşturma Çabaları	42

1.2.1.1. Milliyetçilik ve Ulus Devlet İnşası	42
1.2.1.2. Türk Tarih Tetkik Cemiyeti	44
1.2.1.3. Türk Dili Tetkik Cemiyeti	47
1.2.1.4. İbadet Dilini Türkçeleştirme Çalışmaları	50
1.2.2. Eğitim Politikası (Köylünün Aydınlatılması).....	52
1.2.2.1. Harf İnkılabı.....	52
1.2.2.2. Millet mektepleri.....	57
1.2.2.3. Halkevleri ve Halkodaları.....	60
1.3. Siyasal ve Sosyal Örgütlenme.....	63
1.3.1. Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kurulması	63
1.3.1.1. Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kurulma Nedenleri	63
1.3.1.2. Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kurulması	66
1.3.2. Türk Ocakları.....	70

II. BÖLÜM

2. GEZİYE ÇIKMAYI GEREKTİREN NEDENLER

2.1. Sosyoekonomik Değişim	73
2.1.1. Ekonomik Nedenler	73
2.1.1.1. Ekonomik Buhranın Etkileri	73
2.1.1.2. Köyde Üretim Kentte Sanayileşme Politikası	77
2.1.1.3. Devletçiliğe Giden Yol	79
2.1.2. Sosyal Değişim Hareketleri ve Halkın Algısı	81
2.1.2.1. Hukuksal Yenilikler	81
2.1.2.2. Sosyal ve Kültürel Yenilikler	83
2.1.2.3. Bölücü Faaliyetlerin Etkisi	84
2.1.2.3.1. Ağrı Dağı İsyanı	84
2.1.2.3.2. Menemen Olayı.....	86
2.2. SCF Denemesi ve Toplumsal Etkileri.....	88
2.2.1. SCF'nın Hızlı Yükselişi	88
2.2.1.1. Toplumun Cumhuriyet Halk Fırkasından Rahatsızlığı.....	88
2.2.1.2. Toplumun Serbest Cumhuriyet Fırkasına İlgisi.....	90
2.2.1.3. İktidar Mücadelesi	92

2.2.1.3.1. Muhalefetin İktidar Hevesi ve Gazi'nin Tavrı	92
2.2.1.3.2. 1930 Belediye Seçimleri	96
2.2.2. Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kapatılması.....	98
2.2.2.1. Fethi Bey'in İzmir Mitingi.....	98
2.2.2.2. Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kapatılması	101

III. BÖLÜM

3. SEYAHATLER VE BASINA YANSIMASI

3.1. 1929 Yılı Seyahatleri.....	105
3.1.1. İstanbul-Yalova (6-21 Ağustos 1929)	105
3.1.2. Bursa (21-22 Ağustos 1929).....	111
3.1.3. İstanbul-Yalova (22 Ağustos-30 Eylül 1929).....	112
3.1.4. Yalova (8-15 Aralık 1929)	117
3.2. 1930 Yılı Seyahatleri.....	120
3.2.1. İzmir (27 Şubat-5 Mart 1930).....	120
3.2.2. Aydın-Denizli-Isparta-Burdur-Antalya (5-12 Mart 1930)	123
3.2.3. İstanbul-Yalova (11 Haziran-19 Eylül 1930)	129
3.3. 1930-1931 Yılı Tetkik Seyahatinin Birinci Kısımını	142
3.3.1. 1930-1931 Yılı Tetkik Seyahatinin Birinci Kısımının Sahası.....	142
3.3.2. Kayseri (18-19 Kasım 1930)	143
3.3.3. Sivas (20 Kasım 1930)	145
3.3.4. Tokat ve Amasya (21-22 Kasım 1930)	147
3.3.5. Samsun (22-26 Kasım 1930)	148
3.3.6. Trabzon (27-29 Kasım 1930)	153
3.3.7. İstanbul (1-19 Aralık 1930)	156
3.3.8. Trakya (20-25 Aralık 1930).....	168
3.3.9. İstanbul (25 Aralık 1930 – 3 Ocak 1931).....	174
3.3.10. Bursa (4-5 Ocak 1931)	178
3.3.11. Ankara'ya Dönüş (6-25 Ocak 1931)	179
3.4. 1930-1931 Yılı Tetkik Seyahatinin İkinci Kısımını.....	181
3.4.1. 1930-1931 Yılı Tetkik Seyahatinin Birinci Kısımının Sahası.....	181
3.4.2. İzmir (27 Ocak-2 Şubat 1931).....	182

3.4.3. Aydın (3 Şubat 1931)	193
3.4.4. Denizli (4 Şubat 1931).....	196
3.4.5. İzmir (5-6 Şubat 1931)	198
3.4.6. Balıkesir (7 Şubat 1931).....	199
3.4.7. İzmir (8 Şubat 1931).....	202
3.4.8. Antalya (10 Şubat 1931).....	203
3.4.9. Silifke-Mersin (11-12 Şubat 1931).....	204
3.4.10. Malatya (13-14 Şubat 1931).....	205
3.4.11. Dörtüol (15 Şubat 1931).....	207
3.4.12. Adana (16 Şubat 1931).....	208
3.4.13. Konya (18 Şubat-1 Mart 1931).....	210
3.4.14. Afyon (2 Mart 1931)	215
3.5. 1931 Yılı Seyahatleri.....	217
3.5.1. Sakarya (2 Mayıs 1931).....	217
3.5.2. İstanbul-Yalova (21Temmuz-7 Ağustos 1931).....	217
3.5.3. Bursa (7 Ağustos 1931).....	222
3.5.4. İstanbul-Yalova (7-25 Ağustos 1931)	223
3.5.5. Zonguldak (26 Ağustos 1931).....	225
3.5.6. İstanbul-Yalova (26 Ağustos-25 Eylül 1931).....	226

IV. BÖLÜM

4. SEYAHATLERDE ELDE EDİLEN VERİLER VE ALINAN TEDBİRLER

4.1. Ekonomi	232
4.1.1. Sektörel Gelişmeler	232
4.1.1.1. Tarım.....	232
4.1.1.1.1. Krize Karşı Zirai Üretim ve Kooperatifçilik	232
4.1.1.1.2. Köylüyü Topraklandırma	236
4.1.1.1.3. Zirai İzlenimler, Tedbir ve Çözüm Önerileri	239
4.1.1.2. Sanayi.....	248
4.1.1.2.1 Sanayi İzlenimleri, Tedbir ve Çözüm Önerileri	248
4.1.1.3. Ticaret	255
4.1.1.3.1. Ticari İzlenimler Tedbir ve Çözüm Önerileri	255

4.1.1.4. Ulaşım.....	265
4.1.1.4.1. Ulaşım İzlenimleri, Tedbir ve Çözüm Önerileri	265
4.1.1.4.2. Muhalefetin Demiryolu Eleştirilerinin Seyahate Etkisi	269
4.1.1.5. Bankacılık	273
4.1.1.5.1. Bankacılık Alanındaki İzlenimler, Tedbir ve Çözüm Önerileri	273
4.1.1.5.2. Seyahatten Sonra Bankacılık Sektörü	276
4.1.2. Milli İktisat Politikası	279
4.1.2.1. Vergi Politikası	279
4.1.2.1.1. Ziyaret Edilen Yerlerde Vergi ve Şikâyetler.....	279
4.1.2.1.2. Vergiler için Tedbirler ve Çözüm Önerileri.....	281
4.1.2.2. Milli Kalkınma Stratejisi	290
4.1.2.2.1. Seyahatin Kalkınma Modeline Etkisi.....	290
4.1.2.2.2. Planlı Kalkınma Hamlesi	294
4.1.2.3. Millileştirmeler ve Yerli Sermaye	297
4.1.2.3.1. Seyahatten Sonraki Millileştirmeler.....	297
4.1.2.3.2. Seyahatten Sonra Yerli Sermayenin Durumu	299
4.2. Siyasi Gelişmeler	305
4.2.1. Seyahatte Siyasi İzlenimler	305
4.2.1.1. Seyahatte SCF İzlenimleri	305
4.2.1.2. Seyahatlerde Cumhuriyet Halk Fırkası İzlenimleri	308
4.2.1.3. Seyahatlerde Fikir ve İdeoloji Çalışmaları	310
4.2.2. Cumhuriyeti Koruma Mücadelesi	315
4.2.2.1. Tek Parti Otoritesi.....	315
4.2.2.2. Türk Ocaklarının Halkevlerine Dönüştürülmesi.....	320
4.2.2.3. Basının Durumu	324
4.2.3. Seyahat Sonrası Siyasal Hayat	328
4.2.3.1. Seyahatten Sonra Cumhuriyet Halk Fırkasının Durumu	328
4.2.3.2. Meclisin Feshedilmesi ve Yeni Seçimler.....	332
4.3. Sosyal ve Kültürel Gelişmeler	336
4.3.1. Eğitim	336
4.3.1.1. Eğitim Kurumlarını Ziyaret	336

4.3.1.2. Tespit Edilen Sorunlar ve Düşünülen Tedbirler	339
4.3.2. Dil ve Kültür.....	346
4.3.2.1. Tarih Çalışmaları	346
4.3.2.2. Dil Çalışmaları.....	350
4.3.2.3. Sanat.....	353
4.3.3. Toplumsal Değişim Çabaları.....	355
4.3.3.1. Kadın Hakları.....	355
4.3.3.2. İşçi Hakları.....	358
4.3.3.3. Sağlık ve Sosyal Yardım.....	360
SONUÇ	363
KAYNAKÇA	372
EKLER	401

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

ATASE: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi

BBYSP: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

BCA: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi

CBA: Cumhurbaşkanlığı Arşivi

CHF: Cumhuriyet Halk Fırkası

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

Hz: Hazretleri

İBYSP: İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

SCF: Serbest Cumhuriyet Fırkası

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

T.C.: Türkiye Cumhuriyeti

TCF: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

TDK: Türk Dil Kurumu

TKP: Türkiye Komünist partisi

TTK: Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

Devlet, sınırları coğrafi açıdan belirlenmiş ve genellikle toplum denilen alanın merkezinde bulunan bir kurumlar bütünüdür. Devlet, kendi toprakları içinde yasa koyuculuğu tekeline alarak ortak bir siyasal kültür ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.¹ Bir diğer tanımlamaya göre devlet; rütbe, mertebe ya da mülk farklılıklarına dayanan toplumsal grupların hiyerarşisinden oluşan bir örgüttür. Bu bağlamda devlet, zafer kazanmış bir grubun, galip geldikleri üzerindeki egemenliklerini bir düzene bağlamak, kendilerini içten ve dıştan gelecek tehditlere karşı koruma altına almak için mağlup olanlara zorla kabul ettirdikleri bir toplumsal kurumdur.² Devletin doğal ya da yapay bir varlık olduğunu savunan iki ayrı görüş vardır. Bu görüşlere göre devletin nasıl ortaya çıktığı hususunda görüş ayrılığı olsa da iki görüşe göre de insanların bir arada yaşama arzusu ve güven içinde yaşama ihtiyacı devleti ortaya çıkararak temel nedenler olmuştur.

Toplumun bir arada ve güvende tutma görevini üstlenen devletin, ortaya çıkmasından itibaren yöneten ve halk ilişkisi, yönetim biçiminin temel belirleyicisi olmuştur. Platon'a göre; devleti doğru yönetmek için insan ruhunun evrensel ışığı görmeye yükseltilmesi gerekir. Adil bir devlet asla oluşmasa da insan adil olabilir ve sadece adil olan adaleti sağlayabilir.³ Bu görüşe paralel olarak tarih boyunca çeşitli medeniyetlerde gerek devlet adamları gerekse filozoflar yönetenlere adil olmaları ve halkın çıkarları doğrultusunda çalışmalarını hususunda tavsiyelerde bulunmuştur. Bu hususta Batı Medeniyetinin yaklaşımına bazı örnekler vermek gerekirse örneğin Cicero, *Devlet Üzerine* adlı eserinde ideal devlet adamı, halkı tarafından haksızlığa uğrasa bile görevini layığı ile yerine getirmelidir. Yöneticilerin şahsi çıkarları uğruna devlet, toplum ve yasa önündeki sorumluluklarını yerine getirmemelerini bütün kötülüklerin temel sebebi olarak kabul etmiştir.⁴ Platona göre ise yönetici, ülkede saadeti sağlamak için toplumda yaşayan farklı özelliklere ve düşünceye sahip

¹ John A. Hall ve G. John Ikenberry, *Devlet*, Çev. İsmail Çekem, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 2.

² Franz Oppenheimer, *Devlet*, Çev. Alaeddin Şenel ve Yavuz Sabuncu, Phoenix Yayınları, Ankara, 2005, s. 32-38.

³ Platon, *Devlet*, Çev. Neval Akbıyık ve Serdar Taşçı, Metropol Yayınları, Ankara, 2002, s. 10.

⁴ Cicero, *Devlet Üzerine*, Çev. Cengiz Çevik, İthaki Yayınları, İstanbul, 2014, s. 54-79.

insanları belli bir anlaşma çerçevesinde dostlukla bir araya getirmelidir.⁵ Thomas Hobbes, *Leviathan* adlı eserinde halkın güvenliğinin sağlanması ve insanların emeğiyle elde edeceği hayatın tüm konforlarının güvence altına alınması egemenin görevi olarak belirlenmiştir. Halkın güvenliği için, egemen güce sahip olanlarla bütün halk katmanlarına adaletin eşit dağıtılması, eşit vergi konulması ve kendi imkânları ile geçinemeyen insanlara kamusal yardım yapılması gerekmektedir.⁶ 21. yüzyılın Batılı aydınlarından Hall ve İkenberry'e göre de devlet, gücünü despotluktan değil topluma nüfuz etme ve onu örgütleme kabiliyetinden almaktadır. Koşullardaki değişime göre karşılaşılan yeni sorunları en uygun araçlar ve yöntemlerle çözmeye çalışır.⁷

Doğu medeniyetinde de iyi bir idare için yöneticinin adaletinden ve iyi niyetinden bahsedilmektedir. Sun Tzu'ya göre önder, adil ve insancıl olmalı, halk ile aynı hedefler doğrultusunda birleşmeli, halkının iyi ve kötü gününü paylaşmalıdır. Böylece askerler da sadık olacaklar ve önderin yanında olacaklardır.⁸

Tarihimize baktığımızda da İslam Öncesi Türk Devletlerinden itibaren yönetici halk ilişkisinin ne kadar önemli olduğunu görmekteyiz. Devleti oluşturan en önemli iki unsur toprak ve halk olarak görülmüştür.⁹ Yöneten ile yönetilen arasında bir fark gözetilmemiş, diğer medeniyetlerdeki gibi hükümdarın tanrısal bir gücü olduğu kabul edilmemiştir. Bu nedenle halkın sevgisini kaybeden Hakan'ın tahtta kalması mümkün değildir.¹⁰

İslam sonrası Türk devletlerinde de sonuç değişmez. Halkından uzaklaşan hükümdarın iktidarda kalması mümkün değildir. Ayrıca bu dönemde, ilahi hesap gününe vurgu yapılarak, hükümdarın halkına kötü davranması durumunda dünyevi kazanımlarının yanı sıra ahiretini de kaybedeceği yönünde telkinlerde bulunulmuştur. Dönemin hükümdarlarına da bu yönde tavsiyeler verilmiştir. Nizamü'l-Mülk,

⁵ Platon, *Devlet Adamı*, Çev. Behice Boran-Mehmet Karasan, Sosyal Yayınları, İstanbul, 2001. s. 103-104.

⁶ Thomas Hobbes, *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devleti'nin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*, Çev. Semih Lim, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 234-242.

⁷ John A. Hall ve G. John Ikenberry, *Devlet*, s. 19-131.

⁸ Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, Çev. Sibel Özbudun ve Zeynep Ataman, 3. Basım, Anahtar Kitaplar Yayınları, İstanbul, 2000, s. 59-60.

⁹ Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği*, İkinci Baskı, Ankara, 1981, s. 41.

¹⁰ Mehmet Kayıran ve Mustafa Yahya Metintaş, "Türklerde Hâkimiyet Telakkisi ve Atatürk'ün Hâkimiyet Anlayışı", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, C. II, S. 4, Eskişehir, 2018, s. 5.

Siyasetnamesinde; hükümdarın Allah'ın rızasını gözeterek halkına adil olmasını tavsiye eder. Böylece hükümdar halkının duasını alarak iktidarını güçlendirdiği gibi ahirette de hesap vermesi kolaylaşacaktır.¹¹ Ayrıca Nizamü'l-Mülk, Türk devlet geleneğine uygun olarak hükümdarın sarayın kapılarını halka açmasını ve herkesin dilediği gibi yiyip içmesini serbest bırakmasını tavsiye etmektedir.¹²

Alâeddin Keykubat döneminde yaşamış olan Necmettin Daye de Siyasetnamesinde hükümdarların dikkat etmesi gereken hususlardan bahsederken, hükümdarın Allah'ın yeryüzündeki halifesi ve vekili olduğunu unutmadan halkını adalet ve doğrulukla yönetmesi ve kimseye zulüm etmemesi gerektiğini belirtir. Böylece hükmü altındakiler, yönetimine özür ve bahane bulamayacaklardır. Hükümdarı çobana benzeten Daye, hükümdarın koyunları kurdun şerrinden, hatta boynuzsuz koyunu boynuzlu koyunun şerrinden bile, koruması gerektiğini belirtmiştir. Hükümdar, halkın yükünü azaltmalı, israf etmemeli, zayıflara yardım etmeli, her türlü kötü biati ortadan kaldırmalıdır. Eğer bunları yapmazsa ülkede yaşanan her kötülük kendi amel defterine de yazılacaktır.¹³

Osmanlı Devleti döneminde de hükümdarlara halka iyi davranılması hususunda tavsiyelerde bulunulmuştur. 1510-1572 yılları arasında yaşayan ve Osmanlı Devletinde önemli idari görevlerde bulunan Kınalı-zade Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâ-i* adlı eserinde geçmiş dönemlerde yaşayan yöneticilerden örnekler vererek hükümdarların yönetim ve siyasetlerinde ahlaklı olmaları halka karşı adil ve iyi davranmaları konuları işlenmiştir.¹⁴

Osmanlı Devleti'nin önemli devlet adamlarından Koçibey, IV. Murad'a ve Sultan İbrahim'e devlet teşkilatındaki bozukluklar ve bu bozuklukların düzeltilebilmesi adına alınması gereken tedbirler hususunda iki risale sunmuştur.¹⁵ IV. Murad'a sunduğu risalede ulufeli asker sayısının artmasıyla reayanın üzerindeki vergilerin hiç olmadığı kadar arttığı ve halkın harap olduğu belirtilmiştir. Bazı askerlerin vergi toplamayı üzerlerine vazife edinip memurlardan zorla aldıkları defterleri mezatla sattıkları ve bunları alan kişilerin de belirlenen oranın çok üstünde

¹¹ Nizamü'l ve Mülk, *Siyasetname*, haz. Mehmet Altay Öymen, TTK Yay, Ankara, 1999, s. XX.

¹² Nizamü'l ve Mülk, *Siyasetname*, s. 8.

¹³ *Alaaddin Keykubat (1220-1237) Devrine Ait Necmettin Daye'nin Siyasetnamesi*, haz. Şefaattin Severcan, ed. Ahmet Hulusi Köker, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1995, s. 11-16.

¹⁴ Kınalı-zade Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâ-i*, haz. Fahri Unan, TTK Yayınları, Ankara, 2014, s. 534-615.

¹⁵ *Koçibey Risalesi*, Sadeleştiren: Zuhuri Danışman, MEB Yayınları, İstanbul, 1997, s. XVI.

cizye ve avarız toplamaya başlamaları nedeniyle halkın dayanacak gücü kalmadığı ifade edilmiştir. Reayaya yapılan zulmün hiç bir dönemde olmadığı, zulmü görenin ahının hükümdarı harap edeceği ve bunun ahirette padişahın sorulacağı ifade edilmiştir. Adaletin sağlanması durumunda ise padişahın ömrünün uzayacağı ve cennetlik olmasına neden olacağı belirtilmiştir.¹⁶

Osmanlı Devleti'nde 1655- 1717 yılları arasında yaşayan Defterdar Sarı Mehmet Paşa da devlet adamlarında nasihat etmek üzere *Nasayihü'l-Vüzera* isimli bir eser kaleme almıştır. Mehmet Paşa eserinde; hükümdarların mazlum ve gariplerin haklarını savunmaları, zalimlere karşı mücadele etmeleri gerektiğinden bahsetmektedir. Fakirlerden yıllık olağan vergilerinin haricinde vergi alınmaması ve halkın refahının sağlanmasının en önemli görev olduğu dile getirilmiştir. Hadislerle desteklenen nasihatlerde halkın hayır duasının alınması durumunda ecel gelse bile can vermenin kolay olacağı vurgulanmıştır.¹⁷

Görüldüğü üzere hemen hemen tüm medeniyetlerin tarihlerinde yönetenin halkına karşı adil olması ve halkının menfaatlerini koruması yönünde tavsiyelerde bulunulmuştur. Bunu sağlayabilen hükümdarlar, iktidarlarını korudukları gibi medeniyetlerini de yükseltmeyi başarabilmişlerdir. Yukarıda bahsettiğimiz dönemlerde hükümdarlar halkın ihtiyaçları ve menfaatleri için çalışmış olsalar da hiçbir medeniyette yöneten ile yönetilen eşit sayılmamıştır.

Cumhuriyet öncesine baktığımızda Osmanlı Devleti, adalet ve hoşgörü politikası ile yüzlerce yıl hüküm sürmeyi başarmıştır. Ancak daha önceki dönemlerde olduğu gibi, dönemin siyasi ve idari yapısı gereği halk hükümdarın verdiği kadar adalet ve hakka sahip olabilmiştir. Osmanlı Devletinde “askerî” olarak adlandırılan idareciler, çeşitli devlet görevlileri, dinî zümre üyeleri ve devlet tarafından kendilerine özel statü tanınmışlar dışında kalan, köylüye “reaya” denilmektedir. Reaya tabiri ile adlandırılan bu grup devlet nazarında Allah'ın emaneti sayılan ve daima korunması gereken topluluk olmuştur.¹⁸ Bir başka deyişle toplum “reaya” ve beraya” yani köylü ve kentli halktan oluşmakta devlet ise toplumun efendisi ya da

¹⁶ *Koçibey Risalesi*, s. 33-34.

¹⁷ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Nasihatler (Nasayihü'l-Vüzera)*, haz. Yaşar Aydemir-Güray Kırpık, Hece Yayınları, Ankara, 2014, s. 61-63.

¹⁸ Feridun F. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 273.

babası olarak değerlendirilmektedir. Tanrı tarafından bulunduğu yere getirilen yöneten ile toplum arasında bir uçurum olması kaçınılmazdır.¹⁹ Çaylak'a göre; siyasal iktidar, yalnızca padişaha ve yürütme mekanizmasına aittir. Böylece Osmanlı toplumunda kişi ya askeri olarak tepede olacak ya da reaya olarak ezilecektir.²⁰

19. yüzyılda yaşanan siyasal değişimler Osmanlı toplumunu da derinden etkilemiştir. Milliyetçilik, bağımsızlık, özgürlük, eşitlik gibi kavramlar toplumun yeniden yapılanmasına neden olmuştur. Tüm bu etkilere karşı devleti ayakta tutabilmek adına Osmanlı Devleti tarafından 19. yüzyılda gerçekleştirilen modernleşme hamlesi, halkın durumunu önemsemeyen yönetim tarafından planlanmış ve uygulanmaya çalışılmıştır. Toplumsal katılımı ve ilerlemeyi benimsemeyen elitler vasıtasıyla modernleşmeyi hedefleyen bu hamle başarılı olamamıştır.²¹

Devlet tarafından yapılan modernleşme hamlesinin yetersizliğine karşı hürriyet fikrini savunan gruplar ortaya çıkmıştır. Yeni Osmanlılarla başlayan hürriyet söylemi Jön Türklerle devam etse de bu, kişi hak ve özgürlüklerinden öte, Tanzimat dönemi devlet adamlarının oluşturduğu seçkinler zümresinin baskısından kurtulmak anlamında bir hürriyet anlayışından ileri gidememiştir.²² Tanzimat döneminden sonra toplumda yaşanan başkalaşma ancak Cumhuriyet Döneminde yerli yerine oturabilmiştir.²³

Verdiğimiz tüm bu örneklerden sonra; yöneten ile halk ilişkisine baktığımızda Mustafa Kemal Atatürk, kendisinden önce gelen ve dönemdeki devlet adamlarından ayrılmaktadır. Çünkü tüm sosyoekonomik programının temelini ve hedefine halkı koymuş, Milli Mücadelede olduğu gibi devlet yönetimindeki siyasetini de millet üzerine inşa etmiştir. Adalet, eşitlik, özgürlük kavramları yeni Türk Devleti'nin en önemli prensipleri haline gelmiştir. Halka rağmen değil, halk için, halk ile anlayışı ile hareket etmiştir. En önemlisi yöneten ile yönetilen eşit sayıldığı gibi yönetilen her bireye yönetme hakkı tanınmıştır. Mustafa Kemal

¹⁹ Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 47.

²⁰ Adem Çaylak, *Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen-Bir Şerif Mardin Çözümlemesi-*, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, s. 132.

²¹ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi, Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, Çev. Akile Zorlu Durukan –Kaan Durukan, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 148-162.

²² Adem Çaylak, *Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen*, s. 207-209.

²³ Feridun F. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, s. 283.

Paşa'nın seyahatleri de bu bakımdan çok önemlidir. Çünkü seyahatlerin merkezine yine halk konulmuştur. Bu seyahatlerde halkı ile bütünleşmeyi amaçlamıştır. Halkın ihtiyaçlarını görmek, dertlerini dinlemek seyahatlerin en önemli amacı olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu seyahatlerini incelemeden önce, Cumhuriyet dönemi öncesinde idarecilerin yurt seyahatlerine göz atmak faydalı olacaktır. Cumhuriyet öncesi dönemde ulaşımın uzun sürmesi ve zor olması nedeniyle, tahtın güvenliği açısından, hükümdarın merkezin dışına çıkması, seyahat etmesi uygun görülmemiştir. Bu nedenle hükümdarlar ülke içinde bile olsa seyahat etmeyi pek tercih etmemişlerdir. Ancak hükümdarların ordunun başında sefere çıkma geleneği, hükümdarın sefer esnasında halk ile iç içe olmasını ve halkın durumunu yakından görmesini sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde hükümdarların seyahat etmeme geleneğini değiştiren hükümdar II. Mahmud olmuştur. İlk defa yurt seyahati yapan Osmanlı Padişahı II. Mahmud, 1830-1839 yılları arasında Tekirdağ, Çanakkale Boğazı, Edirne, Gemlik, İzmit ve Rumeli'nin bazı merkezleri başta olmak üzere beş kez seyahate çıkmıştır.²⁴ II. Mahmud'dan sonra da bazı Osmanlı padişahları yurtiçi seyahatler yapmışlardır. Kronolojik olarak baktığımızda İstanbul dışına çıkan padişahların seyahatleri şu şekildedir: Sultan Abdülmecid; 1844'te İzmit, Bursa, Çanakkale, Gelibolu, 1845'te İzmit, 1846'da Çorlu, Edirne, Rusçuk, Silistre, Şumnu, Varna, 1849'da İzmit, Hereke, 1850'de İzmir, Rodos, Girit, 1859'da Selanik'i ziyaret etmiştir. Sultan Abdülaziz; 1861'de İzmit, 1862'de İzmit, Gemlik, Bursa, 1862'de İzmit, Gemlik, Gelibolu ve 1863'te İskenderiye, Kahire, İzmir, Çanakkale seyahatlerine çıkmıştır. II. Abdülhamid; 1876'da Yalova ve İzmit'e gitmiştir. V. Mehmed Reşad ise; 1909'da Bursa, İzmit, 1910'da Edirne, 1911'de Selanik, Üsküp, Piriştine ve Kosova seyahatlerine çıkmıştır.²⁵

Osmanlı padişahlarının bu seyahatlerinde; memleketin durumunu bizzat inceleyerek, dönemin siyasal ve ekonomik gelişmelerine halkın verdiği tepkiyi görmeyi amaçladıkları anlaşılmaktadır. Mesela, II. Mahmud gittiği yerlerde bölgenin

²⁴ Abdülkadir Özcan, *II. Mahmud'un Memleket Gezileri*, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul, 1991, s. 362., Abdülkadir Özcan, *II. Mahmud'un Yurt İçi Gezileri*, XI. Türk Tarih Kongresi'nden Ayrı Basım, Ankara, 1994, s. 1599.

²⁵ Mehmet Mercan, "Osmanlı Padişahlarının Yurt İçi Gezileri (Bir Kronoloji Denemesi)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 60, Erzurum, Eylül 2017, s. 467-469.

ekonomik ve sosyo-kültürel yapısını yakından görme imkânı bulurken, halkın sorunları ile yakından ilgilenmiştir. Başlattığı yenilik hareketlerinin başarısını gözlemlerken, giydiği kıyafetlerle ve mehterin yerini alan bando ile verilen konserlerle halkın yenilikleri benimsemesi için örnek olmaya çalışmıştır.²⁶ Sultan Abdülmecid'in 1846 yılında çıktığı Rumeli seyahatinde milliyetçilik akımının yayıldığı süreçte bölge halkının devlete bağlılığının artırılması için bazı kararlar alınmış ve çalışmalar yapılmıştır. Padişah bölge halkının ihtiyaçları ile yakından ilgilenerek sorunların çözülmesi için derhal tedbir aldirmiştir.²⁷ Yine Sultan Abdülmecid İslahat Fermanı'nın yayınlanmasından sonra 1859 yılında çıktığı seyahatinde gayrimüslim nüfusun fazla olduğu Selanik ve Sakız Adası'na gitmiştir. Bu seyahatte padişah bölgede yaşayan her sınıftan tebaasının durumunu yakından incelemek ve fermanın devlet ile gayrimüslim tebaa arasındaki ilişkileri ne ölçüde etkilediğini görmek istemiştir.²⁸ Sultan Abdülaziz'in Mısır seyahatine çıkma sebebi ise; Hidiv ünvanı ile bazı imtiyazlar verilmiş olan Mısır Valisi İsmail Paşa'nın kendisine bağlı olduğunu tebaasına göstermektir.²⁹ Sonuç olarak padişahlar seyahatlerde halkın dertleri ile yakından ilgilenmişler, fakir fukaraya nakdi ve aynı yardımlarda bulunmuşlardır. Bölgedeki devlet adamlarının bağlılığını ve motivasyonunu arttırmak için nişanlar dağıtarak iltifat etmişlerdir. İmar faaliyetlerini takip ederek destek vermişlerdir. Kamu düzeninin korunmasına yönelik tedbirler alınmasını sağlamışlardır.³⁰

Görüldüğü üzere Osmanlı padişahları, seyahat esnasında halkın ihtiyaçlarını bizzat görmeyi, sorunları derhal çözmeyi ve genel politikalarının ne ölçüde halk tarafından benimsendiğini görmek istemişlerdir. Bu tezin amacı da genel olarak seyahatler esnasında Mustafa Kemal Paşa'nın halkı ile ne ölçüde bütünleştiğini görmektir. Dönemin çalkantılı siyasi yapısının ve inkılapların halk nezdindeki yansımalarının ne olduğunu ve seyahatlerde elde edilen verilerin yaşanacak politika

²⁶ Abdülkadir Özcan, *II. Mahmud'un Memleket Gezileri*, s. 378., Abdülkadir Özcan, *II. Mahmud'un Yurt İçi Gezileri*, s. 1604.

²⁷ Mehmet Mercan, "Sultan Abdülmecid'in Rumeli Gezisi Hakkında Bazı Tespitler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXIV, S. 1, İzmir, Temmuz 2009, s. 96-97.

²⁸ Diren Akıncı, "Unutulmuş Bir Seyâhat-i Hümayûn: Sultan Abdülmecid'in Selanik Ziyareti", *Tarih Dergisi*, S. 65, İstanbul, 2017, s. 69.

²⁹ Süleyman Kani İrtem, *Sultan Abdülaziz ve Bir Seraskerin İhtilali*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2004, s. 61.

³⁰ Mehmet Mercan, "Osmanlı Padişahlarının Yurt İçi Gezileri", s. 470-472.

değişikliklerini ne ölçüde etkilediğini ortaya koymak çalışmanın önemli hedefi olacaktır. Neticede tezimizin ana sorusu ve hedefi bu seyahatlerde neler gözlemlenmiş, hangi verilere ulaşılmış ve neticesinde ne gibi tedbirler alınarak değişimler yaşanmış olduğudur.

I. BÖLÜM

1. SOSYOEKONOMİK GELİŞMELER

1.1. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye (1929-1932)

1.1.1. 1929 Ekonomik Buhranı

1.1.1.1. 1929 Ekonomik Buhranının Dünyaya Etkileri

Birinci Dünya Savaşı ekonomik olarak Avrupa'yı büyük bir yükün altına sokmuştur. Avrupa yaralarını sarmaya çalışırken bu sürecin kazanan tarafı ABD olmuştur. ABD Avrupalı üreticilerin pazarlarını ele geçirerek dış borç dengesini kurmuş, borç alan bir ülkeyken borç veren bir ülke haline gelmiştir.³¹ Bu gelişim kendisini teknoloji ve üretim alanında da göstermiştir. ABD modern ve hızlı üretimin merkezi haline gelmiştir. Aslına bakılırsa 1920'lerin sonlarına doğru tüm dünyada ekonomik olarak bir toparlanma gözlenmektedir.

Dünya buhranı, 1929 yılı sonlarında ekonomik bir sorunun öngörülmediği bir dönemde ortaya çıkmıştır.³² Üretimin ve fiyatların tavan yaptığı bu dönemde ABD borsasının ani çöküşü tüm dünya piyasalarını etkisi altına alan büyük buhranın ortaya çıkmasına neden olmuştur. ABD borsası çökmüş, fiyatlar dibe vurmuş, bankalar iflas etmiştir. Bu krizin birden bire tüm sistemi etkilemesi sadece para sistemindeki sorunlarla açıklanamaz. Aynı süreçte ortaya çıkan tarım krizinin etkileri de göz önünde bulundurularak aşırı üretimin krize neden olduğu söylenebilir.³³

Dünya Ekonomik Buhranı, 1929 öncesinde var olan uluslararası kontrol ve iş birliğinin bozulmasına neden olmuş, merkezdeki ülkeler buhranı uluslararası düzeyde bilinen kontrol yöntemleriyle çözememişler ve bu durum ülkeleri içe dönük tedbirlerle çare aramaya mecbur etmiştir. Böylece dünya ekonomisi üzerinde karar alabilecek bir otorite kalmayarak, bir güç boşluğu ortaya çıkmıştır. Krizin büyümesi ve uzamasında bunun büyük etkisi olmuştur.³⁴

³¹ Ramazan Kurtoğlu, *Türkiye Ekonomisi (1838-2010) Mali Bağımsızlık-Büyüme Krizler ve Siyasi Sonuçları*, Orion Yayınları, Ankara, 2015, s. 310.

³² İlhan Tekeli-Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara, 1983, s. 3.

³³ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, s. 3.

³⁴ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, s. 6.

Krizin uzun vadede en önemli sonucu, var olan sistem ve ekonomi politikalarının yeniden gözden geçirilmesi olmuştur. Bunun sonucunda hükümetler değişmiş, yeni iktisadi yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. 1929 ekonomik krizinden sonra Batı dünyasında “*Liberal Klasik Teori*” yerini, devletin ekonomik hayata müdahalesinde zaruri gören “*Modern İktisat Teorisine*” bırakmıştır.³⁵ ABD krizin etkilerinden kurtulmak için devletin ekonomiye müdahil olmasını gerekli gören Keynes’in fikirlerinden faydalanmıştır.

Bu durum Avrupa’yı daha fazla etkilemiş ve devlet müdahalesinin daha fazla hissedilmesine neden olmuştur. 1930 sonrasında İtalya ve Almanya’daki gelişmelerden de etkilenen politik ortam, etnik milliyetçilik özellikleri ağırlık taşıyan bir tek parti yönetimi özelliği göstermeye başlamıştır.³⁶ Görüldüğü gibi 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sadece iktisadi bir bunalım değil aynı zamanda dünyada siyasi ve ideolojik değişikliklerin de ortaya çıkmasına zemin hazırlayan önemli bir dönüm noktası olmuştur.

1.1.1.2. 1929 Dünya Ekonomik Buhranının Türkiye’ye Etkileri

Türkiye’de 1929 yılında tarımsal üretimin iyi olacağı ve gümrük vergilerinin arttırılacak olması iyimser bir hava oluşturmuştur. Üretim fazlası ve artan gümrük vergileriyle elde edilecek gelirler sayesinde hükümet istediği atılımları gerçekleştirme imkânı bulacaktı.³⁷ Ülkenin içinde bulunduğu iyimser havayı Cumhuriyet gazetesinde H.Z. şu şekilde ifade etmektedir: “*İkinci Mısır olan Adana, İzmir, Bursa, Aydın Vilâyetlerinin kuvvei inbatiyelerini arttırarak beş on sene içinde Türkiye’yi Amerika kadar zengin bir hale getirmek kabildir. Kabildir, çünkü toprak kuvvetli, sular mebzuldür. Sahilleri ve yolları vardır. Güneşin ve iklimin kuvvetine bu sermaye ve vukuf kudretini ilâve edersek halkın ve hükümetin bereketten berekete, bolluktan bolluğa kavuşacağına asla şüphe yoktur.*”³⁸

³⁵ İsmet Giritli ve Serap Sezer, *Çeşitli Yönleri İle Atatürk ve Atatürkçülük*, Der Yayınları, İstanbul, 2002, s. 69.

³⁶ Ersin Kalaycıoğlu, “Türkiye’de Politik Rejimin Evrimi ve Yasama Sistemi”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, der. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 280.

³⁷ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları*, s. 275.

³⁸ H.Z., “Türkiye’yi ve Türkleri Amerika ve Amerikalılar Kadar Zengin Yapmak Kabil mi?”, *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1929, S. 1847, s. 1.

Ancak ABD'den başlayarak tüm dünyayı etkisi altına alan ekonomik buhran Türkiye'ye de hızlı bir şekilde etki etmiş, yılbaşındaki umut yerini endişeye bırakmıştır. Avrupa'nın büyük sanayi merkezleri kadar olmasa da kendi ekonomik gücü nispetinde etkisi hissedilmiştir.

Buhranın kamuoyuna yansıyan ilk habercisi gazetelerde yer alan Türk parasının kıymetinin hızla düşüşüne ait haberlerdir. Özellikle Mayıs 1929'dan sonra Türk parasının İngiliz parasına göre değer kayıpları gazetelerde bir panik havası yaratacak şekilde yer almıştır.³⁹ 1929 başında 993 kuruş olan İngiliz Lirası süratle yükselmeye başlamış ve Haziranda 1012,75, aynı senenin Aralık ayında da 1042,75 kuruşa çıkmıştır.⁴⁰

Buhranın ilk belirtileri Türk Lirasında değer kaybı olsa da en sert etkisini zirai sahada göstermiştir. Türkiye için buhranın etkisi zirai mahsulatın para etmemesi olarak kendini göstermiştir.⁴¹ Tarım ürünü fiyatlarının dünya piyasasındaki hızlı düşüşü tarım üreticisi olan Türkiye'yi olumsuz etkilemiştir.⁴² Aslında dünya piyasalarında buğday diğer mallarla aynı ölçüde bir düşüş yaşarken, yıllık üretim fazlalığı nedeniyle Türkiye'de buğday fiyatları aşırı bir düşüş sergilemiştir.⁴³ Fiyatlardaki düşüş sadece buğdayda değil Türkiye'nin ürettiği tüm mahsulde kendini göstermiştir. 1928 yılında Türkiye 626 bin tonluk ihracattan 173 milyon Türk lirası gelir elde ederken 1934 yılında 1 milyon 637 bin tonluk ihracattan 92 milyon Türk lirası gelir elde edebilmiştir. 1929-1932 yılları arasında ihracat fiyatları büyük oranda (fındık %73, buğday %63, kuru incir %52, tütün %50, kuru üzüm %49, pamuk %48) düşmüştür.⁴⁴

Bu fiyatlar atılım planlarını tarım ürünü ihracatından gelecek para üzerine inşa eden Türkiye'yi hayal kırıklığına uğratmıştır. Bu durum yeni vergiler ve tasarruf tedbirlerini beraberinde getirmiştir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, Meclisin 3. dönem 4. toplanma yılı açılışında buhranın ekonomimize getirdiği yüklerden bahsederken

³⁹ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, s. 78.

⁴⁰ Aziz Köklü, *Türkiye'de Para Meseleleri (1914-1946 Devresinde Para Siyasetimiz ve Paramızın Kıymeti)*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1947, s. 61.

⁴¹ Yunus Nadi, "İktisadi Buhrandaki Mevkiimiz!", *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1931, S. 2431, s. 1.

⁴² Yunus Nadi, "Cihan Buhranının Bizdeki Tesirleri", *Cumhuriyet*, 6 Kasım 1931, S. 2694, s.1.

⁴³ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, Ankara, 1981, s. 73-74.

⁴⁴ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye Dünya Savaşından 1971'e*, Çev. Babür Kuzucu, C. III, 5. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 1989, s. 116.

krizle mücadele için daha sert tedbirlerin alınacağını şu şekilde dile getirmiştir: “...*Senelerden beri alınan tedbirlere, önümüzdeki sene daha geniş mikyasta ihtiyaç vardır. Gayet tasarruflarane bir idare tarzı, resmi ve hususi bütün muamelatımıza hâkim olmak lazımdır.*

Bunun içindir ki, hükümet bütçeyi büyük tasarruflarla büyük Meclis’e takdim etmiştir. Vergilerde, müfredatı malumunuz olan tadilat ve ıslahat hem mükellefi tehvin etmiş olacak, hem de bilhassa iktisadi kolaylıkları temin eylemiş bulunacaktır.”⁴⁵

Buhranın Türkiye’de ilk etkileri Türk Lirası’nın düşmesi sonucu dış ticaret açığının artması ile görülmüştür. Bu nedenle ilk tedbirler de dış ödemeler dengesini sağlamaya yönelik olmuştur.⁴⁶ Hükümet dengeli bir bütçe politikası benimsemiş, bütçede döviz sarfiyatı gerektirecek girişimlerden imkân dâhilinde vazgeçilmiştir. Halkı tasarrufa ve milli malların kullanımına teşvik etmek amacıyla Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuştur.⁴⁷

Dış ticaretteki dengesizliği gidermek için alınan tedbirler birçok gündelik malın yurtiçinde imal edilmesi imkânını ortaya çıkarmıştır. Devlet büyük çapta tüketim mallarının üretimi için fabrikalar kurarken, küçük yatırımcı gündelik malları üretmek için küçük atölyeler kurma imkânı bulmuştur.⁴⁸ Tüm olumsuzluklara rağmen Türkiye’nin ihracatını %40 oranında artırabilmesi ihracat açığını az da olsa kapatmıştır.⁴⁹

Dış ticaret açığını kapatmak için başvurulan yöntemlerden biri de Kliring yöntemi olmuştur. İsmet Paşa, ticarete döviz sıkıntısını aşmak için kullandıkları bu yöntemi şu şekilde izah etmektedir: “*Bu iktisadi buhran devrinde, ticaretimizi tıkanıklıktan kurtarmak için başvurduğumuz tedbirlerin bir esaslısı kliring usulü olmuştur. Başka bir çare bulunmadığından kliring anlaşmaları ile dış ticaretimizi işler bir halde tutabildik. Türlü tartışmalara ve tenkitlere maruz olan bu usul, bizim*

⁴⁵ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C. I, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, der. Nimet Arsan, Ankara, 1997, s. 382.

⁴⁶ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, Ankara, 1982, s. 33.

⁴⁷ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları*, s. 81-82.

⁴⁸ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, s. 415.

⁴⁹ Hüseyin Karakayalı, *Türkiye Ekonomisinin Yapısal Değişimi*, İzmir, 2003, s. 65.

*mahsullerimizin satılmasının güç olduğu, ihtiyaçlarımızı karşılamak için kâfi dövizimiz bulunmadığı zamanlarda bir kurtuluş çaresi önemini taşımıştır. Bütün kliring anlaşmalarını başarı ile müzakere etmiş ve başarılı neticelerini alabilmişizdir.*⁵⁰

Buhran ulaşım sektörünü de olumsuz etkilemiştir. Hükümetin en önemli yatırımı olan demiryolu inşaatları 1928'de devlet bütçesinin %13.98'ini oluştururken, 1932'de %4.14'e gerilemiştir.⁵¹ Yolcu ve yük taşımacılığı sektörü de krizden olumsuz etkilenmiştir.⁵²

Buhran halkın fakirleşmesine, alım gücünün düşmesine neden olmuştur. GSMH 1923-1929 döneminde kişi başına 110 TL iken 1932 yılında 78 TL'ye düşmüştür.⁵³ Maaşlar da buhrandan olumsuz etkilenmiştir. Memurlar için ilk defa getirilen derece esaslı düzenlenmiş, asıl maaşların bir katsayı ile çarpılması şekli kabul edilmiştir. 1931 yılında çıkarılan 1847 sayılı kanunla maaşlardan kazanç vergisi alınmaya ve brüt aylık sistemi uygulanmaya başlamıştır. 1890, 1980 ve 2882 sayılı kanunlarla maaş ve ücretlerden buhran, muvazene ve hava kuvvetlerine yardım vergileri de alınmaya başlanmıştır.⁵⁴

Hükümet buhrana karşı tedbir amaçlı, Lozan'daki ilgili maddeye uygun olarak, gümrük vergilerini yükseltmiştir. Bunun yanı sıra 1931 yılında İktisadi Buhran Vergisi, 1932 yılında da Muvazene Vergisi çıkarılmıştır. 1933 ve 1934 yıllarında kahve, çay ve benzin gibi ithal mallarına yeniden tüketim vergisi getirilmiştir.⁵⁵

Türkiye'de en büyük etkisini zirai alanda gösteren buhranla mücadele etmek için zirai üretim ve ihracatın artırılması yoluna gidilmiştir. Bu artışın sağlanabilmesi için devletin üreticiyi destekleyici tedbirler alması gerekliliği ortaya çıkmıştır.⁵⁶ 1932'den itibaren zirai tedbirler arttırılmıştır. Ziraat Bankası vasıtasıyla buğday

⁵⁰ İsmet İnönü, *Hatıralar*, haz. Sabahattin Selek, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s. 535.

⁵¹ İsmail Yıldırım, *Cumhuriyet Dönemi Demiryolları (1923-1950)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s. 152.

⁵² İsmail Yıldırım, *Cumhuriyet Dönemi Demiryolları*, s. 173.

⁵³ Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi (Tarihsel Gelişimi- Bugünkü Durumu)*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2000, s. 38.

⁵⁴ Erdoğan Öner, *Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare*, T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005, s. 508-509.

⁵⁵ Erdoğan Öner, *Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare*, s. 474.

⁵⁶ Yunus Nadi, "Buhrana Karşı Fevkalade Tedbirler", *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1931, S. 2432, s. 1.

fiyatları desteklenirken, kooperatifçiliğe önem verilmeye başlanmıştır. Devlet Su İşleri ve Toprak Mahsulleri Ofisi (1938) gibi kurumlar vasıtasıyla tarıma destek olunmaya başlanmıştır. Bu tedbirlerle buhranın ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri azaltılarak buhranı derinden hisseden, SCF sürecinde de tepkisini açıkça ifade etmeye başlayan halkın sıkıntıları giderilmeye çalışılmıştır.⁵⁷

Bu ekonomik kriz dünyada olduğu gibi ülkemizde de ekonomi politikalarında değişikliğe gidilmesine neden olmuştur. Devlet ekonomik hayatta daha etkin rol alarak yetersiz ve deneyimsiz yerli sermayenin gerçekleştiremediği atılımları kendi eliyle yapma kararı almıştır.

1.1.1.3. Osmanlı Borçları Meselesi

Osmanlı Devleti'nden kalan borçların ödenmesi hususunda 1928 ile 1933 yılları arasında Türkiye ile en büyük alacaklı devlet olması nedeniyle, Fransa arasında dönem dönem sorunlar yaşanmıştır. Lozan Konferansı'nda alınan karara göre Türkiye ile alacaklı devletler, Osmanlı borçları konusundaki sorunu kendi aralarında çözeceklerdi. Yapılan görüşmeler neticesinde 13 Haziran 1928 tarihinde anlaşma imzalanmıştır. Buna göre Türkiye, Osmanlı Devleti'nin 1912 öncesi borçlarının % 62'sini, bu tarihten sonraki borçlarının da % 76'sını ödemeyi kabul etti. Yani Türkiye, Osmanlı Devleti'nin 161.303.833 liralık borcunun 107.528.461 lirasını ödemeyi kabul etmiştir.⁵⁸

Türkiye borçlarının birinci taksitini ödedikten sonra 1929 ekonomik buhranının Türk ekonomisini etkilemesi üzerine borçları ödeyemez hale gelmiştir. Kalkınma projeleri çerçevesinde demiryolu inşası ve yabancı şirketlerin millileştirilmesi için yapılan harcamalar döviz sıkıntısını ortaya çıkarmıştır. Bu esnada Düyun-ı Umumiye taksitlerinin gelmesi sıkıntıyı arttırmıştır.⁵⁹ Türkiye borçlarını ödemekte zorlanmaya başlamıştır. Ancak borçlarına sadık olacağını her zaman dile getirmiştir. İsmet Paşa, borca sadık olduklarını ancak ülkenin içinde

⁵⁷ Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 68.

⁵⁸ Cevdet Küçük ve Tefik Ertüzün, "Düvân-ı Umûmiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. X, İstanbul, 1994, s. 61.

⁵⁹ Aziz Köklü, *Türkiye'de Para Meseleleri*, s. 32.

bulduğu şartlar ölçüsünde ödemelerin yapılabileceğini vurgulamıştır.⁶⁰ Yine İsmet Paşa hükümet programını açıklarken “*Bir milletin her şeyden evvel müsellemlenmesi, asla tereddüt götürmeyen hakkı; yaşamak hakkı, müdafaa hakkıdır. Hatta borçlunun da yaşamak hakkı, borç ödemek hakkından evvel gelir.*”⁶¹ diyerek borçların ağır olduğundan bahsederken “*Osmanlı borçlarında âdilâne ve kabili tatbik olan amelî bir tesviyeye varmak için bütün hüsnü niyetimizi sarf edeceğiz*”⁶² diyerek borçların imkânlar dâhilinde ödeneceğini tekrarlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın da Meclis açılışında vurguladığı gibi hükümet Osmanlı borçlarının ödenmesi hususunda ülkenin yaşam standartlarını ve gelişimini etkilemeyecek adil bir çalışma içerisinde olmuştur.⁶³

Türkiye’de olduğu gibi diğer devletler de borçlarını ödeyemez hale gelmişlerdir. Bunun üzerine ABD Başkanı Hoover’ın teklifiyle tüm uluslararası borçların bir yıl süreyle ertelenmesini sağlayan moratoryum ilan edilmiştir.⁶⁴ Türkiye, 1931 yılında Hoover Moratoryumuna dayanarak borç taksitlerini ödemeyi durdurmuştur. Dünyanın büyük güçlerinin bile borçlarını ödeyemez hale geldikleri bir ortamda Türkiye’nin bu kararı alması gayet normaldir.⁶⁵ Ancak Fransa, Türkiye’nin borçlarının savaş tazminatı olmadığını Osmanlı’dan intikal eden borçlar olduğunu dolayısıyla Hoover Moratoryumuna dâhil edilemeyeceğini savunmuştur.⁶⁶ Bu tartışma iki ülke arasında krize neden olmuştur.

Bu esnada Müttehassıs Mösyö Rist⁶⁷ Türkiye ekonomisinin vaziyetini tespit etmek için bazı tetkikler yapmak üzere Türkiye’ye gelmiştir. Borçlar konusunda alınacak karar bu tetkikat sonucuna göre yapılacak yeni müzakerelere göre alınacaktır.⁶⁸ Mösyö Rist, 2 Haziran 1930 tarihinde Nurullah Esat Bey’le⁶⁹ birlikte

⁶⁰ Yunus Nadi, “Paramız ve Borçlarımız”, *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1930, S. 2240, s. 1.

⁶¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 3, C. XXI, 2 Ekim 1930, s. 57-58.

⁶² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 3, C. XXI, 2 Ekim 1930, s. 35.

⁶³ *Cumhuriyet*, “Meclis Açıldı, Gazi Söyledi”, 2 Kasım 1930, S. 2331, s. 4.

⁶⁴ Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih (1919-1939)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Güney Matbaacılık, Ankara, 1953, s. 75. Detaylı bilgi için bkz. Vladimir Potyemkin vd., *Uluslararası İlişkiler Tarihi (Diplomasi Tarihi)*, C. IV, Çev. Attila Tokatlı, Evrensel Basım Yayınları, İstanbul, 2009.

⁶⁵ Yunus Nadi, “Cihan Buhranının Bizdeki Tesirleri”, s.1.

⁶⁶ Haydar Çakmak, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Platin Yayınları, 2008, s. 180.

⁶⁷ Fransız ekonomist Charlest Rist hakkında detaylı bilgi için bkz: https://en.wikipedia.org/wiki/Charles_Rist (19 Şubat 2015)

⁶⁸ Yunus Nadi, “Programlı Çalışma”, *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1930, S. 2186, s. 1.

tekkikata başlamıştır.⁷⁰ Hükümet, Mösyö Rist'in tekkikatının olumlu sonuçlanması için ümitle beklemiştir.⁷¹ Bu ümit boşa çıkmamış Mösyö Rist 15 Eylül 1930 tarihinde raporunu sunmuş ve Türkiye'yi haklı görmüştür. Buna rağmen borçların yapılandırılması hususunda Fransa geri adım atmamıştır.

Bir kez daha Türkiye borcuna sadık olduğunu ve borçların yapılandırılması için adım atsa da Fransa borçların yapılandırılmasına müsaade etmeyeceğini bildirmiştir. İlerleyen süreçte Fransa'nın tavrını değiştirmesi üzerine Paris ve Ankara da gerçekleştirilen ikili görüşmeler neticesinde borçların yeniden yapılandırılmasına karar verilmiştir. 14 Aralık 1932 tarihli ilke uzlaşması çerçevesinde⁷² 22 Haziran 1933'te imzalanan yeni bir anlaşma ile borçlar yeniden yapılandırılmıştır. Buna göre Türkiye, 78.349.417 liraya düşen borcunu 50 yılda ödemeyi kabul etmiştir.⁷³ İlerleyen dönemlerde döviz sıkıntısı yaşanması nedeniyle 18 Temmuz 1938 tarihinde yapılan yeni bir anlaşmayla Türkiye'nin borçlarını Türk Lirası karşılığında ödemesi kararlaştırılmıştır.⁷⁴ Türkiye borçlarının tamamını 5 Mayıs 1954 tarihinde bitirmiştir.⁷⁵ Dolayısıyla 1932'de yeniden borçların ödenmeye başlanmasıyla yabancı menfaatlerini ön planda tutan dayatmalarla bağımsızlığını yitiren ekonomi bir nebze olsun rahatlamıştır.⁷⁶

⁶⁹ Türk iktisatçı Nurullah Esat Sümer hakkında detaylı bilgi için bkz https://tr.wikipedia.org/wiki/Nurullah_Esat_S%C3%BCmer (19 Şubat 2015)

⁷⁰ *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1930, S. 2179, s. 3.

⁷¹ Yunus Nadi, "Mali ve İktisadi Faaliyet Günleri", *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1930, S. 2182, s. 1.

⁷² Biltekin Özdemir, *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, Ankara Ticaret Odası Yayınları, Ankara, 2009, s. 129.

⁷³ Cevdet Küçük ve Tefik Ertüzün, "Düyûn-ı Umûmiyye", s. 61.

⁷⁴ Cevdet Küçük ve Tefik Ertüzün, "Düyûn-ı Umûmiyye", s. 62. Bilgi Notu: Doğan Avcıoğlu, Fethi Bey'in ödemelerin altın cinsinden yapılması konusunda ısrar ettiğini, hükümetin tutumundan duyduğu rahatsızlığı Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdiğini hatta SCF kurma fikrinin Fethi Bey'in aklına bu anlaşmazlıktan geldiğini iddia etmektedir. Doğan Avcıoğlu vd., *Atatürkçülük Nedir?*, 3. Baskı, İleri Yayınları, İstanbul, 2004, s. 109-110. Ancak Fethi Bey, buhran nedeniyle borçların yapılandırılmasının istenildiği dönemde Mecliste yaptığı konuşmada Osmanlı borçlarının eskisi gibi ödenmesi hususunda bir ısrarının olmadığını açıklamıştır. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 3, C. XXI, 2 Ekim 1930, s. 60.

⁷⁵ İ. Hakkı Yeniay, *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1964, s. 186.

⁷⁶ Gülten Kazgan, "Cumhuriyet'in Temelinde Yatan, Günümüzde Aşınan İlkeler ve Ekonomik Kalkınma", ed. Gülen Elmas Arslan, *Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85'inci Yılında Türkiye Ekonomisi*, Ankara, 2008, s. 520.

1.1.2. Gümrük ve Para Politikası

1.1.2.1. 1916 Gümrük Tarifesinin Değişmesi

Türkiye Cumhuriyeti, Lozan Antlaşmasına göre beş yıl süreyle 1916 Gümrük tarifelerini kullanmak zorunda kalmıştır. Bu nedenle Türkiye 1929 yılına kadar gümrüklerine ve dış ticaretine tam olarak hâkim olamamıştır.⁷⁷ Eski gümrük sistemi hiçbir zaman bağımsız olamamıştır.⁷⁸ Kapitülasyonlar gümrük tarifesi vasıtasıyla Türkiye üzerinde uygulanmaya devam etmiştir.⁷⁹ Bu süreçte emperyalist güçler dış ticaret açığı yoluyla sömürüye devam etmişlerdir.⁸⁰ Yeni gümrük tarifesi Büyük Devletlerin ekonomik hayatımıza müdahalelerini kısıtlama imkânı sunmuştur. Bu nedenle yeni tarife hazırlanırken dikkat ve itina gösterilmiştir.⁸¹ Hükümet bunları dikkate alarak tarife hazırlanmadan evvel tüm ticaret odalarından görüş istemiş ve raporlar hazırlatmıştır. Özellikle İstanbul Ticaret Odası detaylı bir rapor hazırlamıştır.⁸² 1 Temmuz 1929 tarihinde 1499 sayılı yeni Gümrük Tarifesi Kanunu yürürlüğe girmiştir.⁸³ Böylece Türkiye, yeni yatırımlarını finanse edecek güçlü bir gelire kavuşmuştur.⁸⁴ Devlet artık gümrük politikalarıyla sanayi gelişimini teşvik etme imkânını elde etmiştir.⁸⁵

Yeni Gümrük Tarifesi Kanunu ile Lozan'daki tarifeden ve İstanbul burjuvazisinin önerdiğinden daha korumacı bir tarife ortaya çıkmıştır.⁸⁶ Bu korumacı tarifenin etkisiyle gümrük ve inhisar işlerinin takip ve kontrolünü kolaylaştırmak amacıyla 1909 sayılı kanunla 29.12.1931 tarihinde Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti (Gümrük ve Tekel Bakanlığı) kurulmuştur.⁸⁷

⁷⁷ Avcıoğlu vd., *Atatürkçülük Nedir?* s. 113.

⁷⁸ Habip Edip, "Siyaseti İktisayide: Gümrükler", *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1929, S. 1780, s. 1-2.

⁷⁹ Yunus Nadi, "Gümrük Tarifesi", *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1929, S. 1721, s. 1.

⁸⁰ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, s. 109.

⁸¹ Habip Edip, "Gümrükler", *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1929, S. 1770, s. 1-3.

⁸² Yunus Nadi, "Yeni Gümrük Tarifesi", *Cumhuriyet*, 20 Ocak 1929, S. 1690, s. 1.

⁸³ T.C. Resmi Gazete, 1 Kasım 1929, S. 1230.

⁸⁴ İsmail Türk, "Atatürk ve Türk Mali Sistemi", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1982, s. 12.

⁸⁵ François Geogon, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, Çev. Ali Bertay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 194.

⁸⁶ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, İstanbul, 1987, s. 36.

⁸⁷ Erdoğan Öner, *Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare*, s. 497., TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 1, C. V, 31 Aralık 1931, s. 150., Detaylı Bilgi için bkz., Sinan Demirebilek, "Tek Parti Döneminde İnhisarlar (1923-1946)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XII, S. 24, 2012/Bahar, ss: 203-232.

Yunus Nadi konu ile ilgili yazısında yeni vekâletin ne kadar isabetli bir karar olduğunu ve özellikle kaçakçılık konusunda önemli tedbirler alınmasında çok faydalı olacağını belirtmiştir.⁸⁸ Yunus Nadi'nin düşüncesine paralel olarak kaçakçılıkla daha etkin mücadele etmek açısından 1931 yılında 1841 sayılı kanunla Gümrük Muhafaza Umum Kumandanlığı kurularak güney sınırlarımızın güvenliği arttırılmıştır.⁸⁹ 1932 yılında da 1918 sayılı Kaçakçılığın Men ve Takibi Hakkında Kanun yürürlüğe konulmuştur.⁹⁰

Yeni Gümrük Kanunu, 1929 ekonomik buhranına denk geldiği için istenilen etkiyi göstermese de uzun vadede kanunun etkisiyle, kurulan kurumlar ve çıkarılan kanunlar vasıtasıyla, gümrük kontrolü ve vergilerinde bağımsız hareket etme imkânı sağlanmıştır.

1.1.2.2. Merkez Bankası

1929 Ekonomik buhranı karşısında Türkiye'nin krize karşı gerekli donatılara sahip olmadığı ortaya çıkmıştır. Özellikle Türk Lirasının değer kaybına karşı piyasayı kontrol edecek, para kontrolünü sağlayacak bir gücün olmadığı anlaşılmıştır.⁹¹ Bu eksikliği gidermek amacıyla Atatürk'ün direktifi ile 1928 yılından itibaren çalışmalara başlanmış ve yabancı uzmanlardan böyle bir bankanın kurulup kurulamayacağı yönünde görüş alınmıştır.⁹² Öncelikle Türkiye İş Bankası tarafından 1 Mart 1928'de Hollanda Merkez Bankası Meclis Üyesi Dr. Vissering⁹³ Merkez Bankası'nın kuruluşuna destek olmak amacıyla Türkiye'ye davet edilmiştir. Türkiye, ekonomisinin yapısı ile ilgili verileri inceledikten sonra Dr. Visseling, 20-27 Haziran 1928 tarihleri arasında Ankara'ya gelerek hazırladığı raporları sunmuştur.⁹⁴

Diğer yandan Maliye Bakanlığı da Almanya Merkez Bankası Başkan Yardımcısı Karl Müller'i Nisan 1929'da Ankara'ya getirtmiştir. Hazirana kadar

⁸⁸ Yunus Nadi, "Devlet Teşkilatında: Yeni İki Vekâlet", *Cumhuriyet*, 29 Aralık 1931, S. 2747, s. 1.

⁸⁹ Erdoğan Öner, *Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare*, s. 496.

⁹⁰ Erdoğan Öner, *Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare*, s. 494.

⁹¹ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 136.

⁹² Yaşar Semiz, *Atatürk Döneminin İktisat Politikası Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti*, Saray Kitabevi, Konya, 1996, s. 42.

⁹³ Gerard Visseling hakkında detaylı bilgi için bkz: https://nl.wikipedia.org/wiki/Gerard_Vissering (14 Mart 2015)

⁹⁴ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*, Ankara, 1997, s. 261. Visselin Raporu için bkz: İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Para ve Kredi*, Ek: 2.

Türkiye’de kalan Karl Müller çalışmalarını tamamlamak üzere Almanya’ya dönmüş ve hazırladığı raporları öncelikle incelemesi için Reichsbank’ın ünlü başkanı Hjalmar Schacht’a sunmuştur. Schacht da incelemeleri sonucu kendi çalışmasını da hazırlayarak iki raporu birden Türkiye’ye yollamıştır. Ancak bu raporlar ülkedeki ekonomik gelişmeleri ve tedbirleri göz önünde bulundurmadığı ve hükümetin banka kurma politikalarına uygun olmadığı için dikkate alınmamıştır. Bunun üzerine hükümet kendi politikalarına daha yakın görüşlere sahip olan Kont Volpi’yi⁹⁵ Kasım 1929’da Türkiye’ye getirmiştir.⁹⁶

Müller’in, Türk ekonomisinin yetersizliğine ve bütçenin şiddetli döviz baskısı altında olduğuna vurgu yaparak kısa sürede bir merkez bankası kurulamayacağını ifade etmesi⁹⁷ ve Schacht’ın raporunda⁹⁸ bir merkez bankası kurulmasına lüzum olmadığını belirtmesine karşın Volpi’nin milli bir bankanın süratle kurulması ve milli para konusundaki görüşleri hükümeti memnun etmiştir.⁹⁹

Bu görüşlerin ardından merkez bankası kurulması gerektiği kanaatine varan hükümet hazırlıklara başlamıştır. Lozan Üniversitesi’nden Prof. Dr. Leon Morf tasarımı incelenmiş ve Hükümete bir rapor sunmuştur.¹⁰⁰ Böylece son halini almış olan Merkez Bankası yasa tasarısı 28 Mayıs 1930 tarihinde Meclise verilmiş ve 9 Haziran 1930 tarihinde görüşülmüştür.¹⁰¹ Yapılan oylama sonucunda Merkez Bankası Kanunu 11 Haziran 1930 tarihinde Mecliste kabul edilmiştir.¹⁰² Yeni banka, Ziraat Bankası’nın bulunduğu binaya yerleşmiştir.¹⁰³

Banka, 11 Haziran 1930 tarihinde kurulsun da 3 Ekim 1931 tarihinde fiilen çalışmaya başlayabilmiş ancak piyasaya müdahalesi olmamıştır.¹⁰⁴ Bu süreçte piyasaya müdahale edebilmek adına İş Bankası ve yabancı bankaların katılımıyla,

⁹⁵ Giuseppe Volpi hakkında detaylı bilgi için bkz: https://tr.wikipedia.org/wiki/Giuseppe_Volpi (19 Mart 2015)

⁹⁶ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Para ve Kredi*, s. 270-274.

⁹⁷ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Para ve Kredi*, s. 270-274., Karl Müller Raporu için bkz: İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Para ve Kredi*, Ek: 4.

⁹⁸ Hjalmar Schacht Raporu için bkz: İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Para ve Kredi*, Ek: 5.

⁹⁹ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Para ve Kredi*, s. 270-274.

¹⁰⁰ *Cumhuriyet*, “Devlet Bankası 6 Ay Sonra Açılıyor!”, 26 Mayıs 1930, S. 2172, s. 1-3. Leon Morf’un T.C. Merkez Bankası Yasa Tasarısı hakkındaki gözlemleri için bkz: İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Para ve Kredi*, Ek: 18.

¹⁰¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 3, C. XX, 9 Haziran 1930, s. 148.

¹⁰² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 3, C. XX, 11 Haziran 1930, s. 206-220.

¹⁰³ *Cumhuriyet*, “Devlet Bankası Açılıyor”, 12 Mart 1930, S. 2100, s. 3.

¹⁰⁴ Uygur Kocabaşoğlu vd, *Türkiye İş Bankası Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2001, s. 41.

bazı yabancı bankalar girişimlerini kontrol edecek bir kuruluşa girmekte pek istekli olmasalar da Mart 1930'da Bankalar Konsorsiyumu kurulmuştur. Merkez Bankası 1932'den sonra Konsorsiyumun görevlerini devralmıştır.¹⁰⁵

Merkez Bankası Kanununa göre kurumun amacı: “*Memleketin iktisadi inkişafına yardım etmek ve iskonto fiyatını tespit ve para piyasasını tanzim etmek. Hazine muamelatını ifa etmek ve hükümetle müştereken Türk evrak-ı naktiyesinin müstakbel istikrarına matuf bütün tedbirleri ittihaz etmek olacaktır.*”¹⁰⁶ Kanuna göre, artık Türk ekonomisi, Türk kredisi ve Türk parası en sağlam bir cihaz tarafından sevk ve idare edilecektir.¹⁰⁷ İsmet Paşa da Merkez Bankasını “*Devlet maliyesini ve milletin iktisadiyatını tanzim ve müdafaa edecek başlıca vasıta*” olarak tanımlamıştır.¹⁰⁸

Bu büyük amaçlarına rağmen Merkez Bankasından beklenen faaliyetlerine başladığı anda piyasayı düzeltmesi değil, zaman içerisinde paranın değerini sabit tutarak piyasada istikrarı sağlaması olmuştur.¹⁰⁹ Diğer bir anlamda Merkez Bankasına yönelik beklenti piyasaya güven getirerek yatırımcıya emin adımlarla yatırım yapma imkânı sağlamasıdır.

Merkez Bankasının öncelikle amacı, Türk Lirasını karşılığı olan ve kıymetli bir para haline getirecek tedbirler alması olmuştur.¹¹⁰ Çünkü Türk parasının kıymetsiz olması demek ülkenin kaynaklarının çok ucuz ederlerle yurtdışına akması demektir.¹¹¹ Paranın değeri arttırdıktan sonra zaten piyasa istikrarı sağlanmış olacak ve Merkez Bankası iktisadi hayatı daha esaslı bir şekilde kontrol edecektir.¹¹² Bunun yanı sıra Bankanın yeni oluşacak iş sahalarını sağlayacağı kredilerle canlandırması beklenmektedir.¹¹³

Merkez Bankasının bu beklentileri karşılayabilmesi için güçlü bir altyapıya sahip olması gerekmektedir. Bu nedenle sermayesini arttırmak adına halkın yatırımcı

¹⁰⁵ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Para ve Kredi*, s. 238.

¹⁰⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 3, C. XX, 9 Haziran 1930, s. 148.

¹⁰⁷ Hâkimiyeti Milliye, “Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu”, 12 Haziran 1930, S. 3201, s. 1.

¹⁰⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 3, C. XX, 17 Haziran 1930, s. 273.

¹⁰⁹ Mahmut Reşat, “Devlet Bankası”, *Hürriyet*, 5 Kasım 1930, S. 27, s. 1.

¹¹⁰ Yunus Nadi, “Devlet Bankası”, *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1930, S. 2190, s. 1.

¹¹¹ Habip Edip, “Para ve Eşya”, *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1929, S. 2018, s. 1-3.

¹¹² Siirt Mebusu Mahmut, “Gündelik: Devlet Bankası”, Hâkimiyeti Milliye, S. 3102, s. 1.

¹¹³ İsmail Hüsrev, “Beş Senelik Sanayi Programı ve Kredi Meselesi”, *Kadro Dergisi*, S. 28, Nisan 1934, s. 23.

olarak katılımı istenmiştir. Daha banka açılmadan önce İsmet Paşa verdiği bir demeçte, halkın bankanın sermayesinde katkısının ne denli önemli olduğunu dile getirmiştir.¹¹⁴ Bu amaca ulaşmak için basın da desteği sağlamıştır. Yunus Nadi, bankaya ilgiyi arttırmak adına kaleme aldığı yazılarında, çok önemli işler görmek için kurulan bankanın kısa sürede kıymetini bir iki misli arttıracaklarını ve bankaya hissedar olmanın çok karlı bir iş olacağını yazmıştır.¹¹⁵ Yine Bankaya destek olmak adına bazı ticaret odaları ihtiyaç akçesi olarak biriktirdikleri varidatlarının yüzde onluk kısmını Merkez Bankası hisselerine yatırmak istemektedirler. Ayrıca elektrik, su v.b. abonelikleri için alınan teminat akçelerinin de yabancı bankalar yerine Merkez Bankasına yatırılması için girişimde bulunulmuştur.¹¹⁶

Bu beklentiler ve destekler üzerine inşa edilen Merkez Bankası, kurulduğu dönemde bankanın yaptığı hazine işlemleri oldukça kısıtlı tutulmuş ve bu nedenle kısa süre içerisinde memleketin mali ve ticari meseleleri üzerinde etkili bir kurum haline gelmiştir.¹¹⁷ Merkez Bankası çalışmalarına başladıktan sonra yabancı bankaların Türk ekonomisi üzerindeki etkisini de kırmayı başarmıştır. Yabancı bankalar eskisi gibi hesaba geçirecek para bulamayınca Türkiye'den ayrılma kararı almışlardır. Cumhuriyetin kuruluşunda 21 olan yabancı banka şubesi 1938'de sadece yedi tane kalmıştır.¹¹⁸

Türk ulusal bankacılığı en üst seviyesine Merkez Bankası ile ulaşmıştır. Ulusal finans sisteminin kurulması ve para politikasına egemen olunması açısından en önemli kurum Merkez Bankası olmuştur.¹¹⁹

¹¹⁴ *Cumhuriyet*, “Başvekil İsmet Pş. Hz.nin Nutukları”, 13 Aralık 1929, S. 2011, s. 4.

¹¹⁵ Yunus Nadi, “Devlet Bankası”, *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1930, S. 2341, s. 1., Yunus Nadi, “Devlet Bankası İtibar ve Emniyet”, *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1931, S. 2481, s. 1., Yunus Nadi, “Cumhuriyetin Büyük Eserlerinden Merkez Bankası”, *Cumhuriyet*, 17 Mart 1931, S. 2464, s. 1.

¹¹⁶ *Cumhuriyet*, “Devlet Bankasına Yapılacak Mevduat”, 23 Kasım 1930, S. 2352, s. 3.

¹¹⁷ İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 539.

¹¹⁸ Johannes Glasneck, *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye*, Çev. Arif Gelen, Onur Yayınları, Ankara, 1976, s. 258.

¹¹⁹ Tefik Çavdar, *Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)*, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s. 208.

1.1.2.3. Sağlam Para-Denk Bütçe Politikası

1.1.2.3.1. Paranın Değer Kaybetme Nedenleri

Cumhuriyet dönemi ekonomi politikası, mali disiplin içerisinde girişimleri teşvik etmek üzerine inşa edilmiştir. Bu mali disiplin, bütçe denkliliği ve kontrollü para yöntemiyle sağlanmıştır. Bunu sağlamak için de dış ödemeler dengesinde açık vermeyerek döviz kurunun sabit tutulması gerekmektedir. Cumhuriyet ekonomisinin temel felsefesini oluşturan bu denge politikasından taviz verilmemiştir. Dönem boyunca dolaşımdaki para miktarı sabit tutulmaya çalışılmıştır. Gelir gider denkliliği esas alınarak bütçe açığı ve bundan doğan iç ve dış borçlanmadan kaçınılmıştır.¹²⁰ İsmet Paşa İzmir seyahati sırasında kendisine mali işler hakkında düşüncesi sorulduğunda denk bütçe, para değerinde istikrar, her ne pahasına olursa olsun enflasyondan kesin olarak sakınmak ve ödemeler dengesi ilkelerine vurgu yapmıştır. “Biz, açık ve kesin bu ilkelere kademe kademe iman etmekteyiz.”¹²¹ sözleri hükümetin bu hususta ne kadar hassas olduğunu göstermektedir. 1923-1929 döneminde alınan tedbirler sayesinde denk bütçe hedefi tutturulmuştur.

1929 yılı ise Türk ekonomisi açısından dönüm noktası olacaktır. Dünyada yaşanan ekonomik buhranın etkileri, Lozan Antlaşmasına göre Osmanlı Devleti’nden kalan borçların ödenmeye başlanması ve gümrük tarifesinin değişecek olması Türk ekonomi politikasında köklü değişikliklere neden olmuştur. İçinde bulunulan kriz ortamından kurtulmak ve hızlı kalkınma hedefine ulaşabilmek adına devlet ekonomik hayatta daha etkin rol almaya başlamıştır. Yani liberal ekonomi politikasından devletçi ekonomi politikasına geçilmiştir.

1929 yılında Dünya ticaretinde yaşanan ani daralma ve akabinde tarım ürünlerinin fiyatlarının düşmesi ekonomik krize neden olmuştur. Bunun yanı sıra 1929 yılında Türkiye’de tarım mahsulünün düşük olması da ihracat gelirlerini düşürmüştür.¹²² Dolayısıyla gelirinin büyük bölümünü tarım ihracından sağlayan

¹²⁰ Aziz Konukman, “Cumhuriyetin Kuruluş Yılları ve 80 Sonrası Dönemin Bütçe Politikaları–Uygulamaları: Devletin İnşasından Devletin Tasfiyesine”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Ankara, 2/2003, s. 30.

¹²¹ Ali Fuad Erdem, *İsmet İnönü*, Sadeleştirilenler: Olcay ÖnerToy ve Nurullah Çetin, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 190-191.

¹²² Aziz Köklü, *Türkiye’de Para Meseleleri*, s. 32.

Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir. 1929 yılında yaşanan gelişmeler Türk parasının hızlı bir şekilde değer kaybetmesine neden olmuştur.

Türk parasının Mayıs 1929'dan itibaren hızlı değer kaybetmesi üzerine piyasada bir panik havası oluşmuştur.¹²³ 1929 yılından itibaren yeni ve himayeci bir gümrük tarifesi kanununun yürürlüğe gireceğini bilen tacirler eski tarifeden istifade ederek daha fazla kâr etmek istiyorlardı. Bu nedenle yüksek talep gören yabancı mallardan azami miktarda ithal etmişlerdir. Bu durum ticaret açığının 1929 yılında iki katına çıkmasına neden olmuştur.¹²⁴ Maliye Vekili Şükrü Saraçoğlu da, piyasadaki sorunun nedeni olarak fırsatçı tüccarları göstermiştir. Vekâlet ve hükümet tarafından alınacak tedbirlerle bu fırsatchılara gereken cezaların verileceğini beyan edilmiştir.¹²⁵ Ayrıca kambiyo işlemlerine moratoryum konulacağından korkan tacir ve bankerler liraya karşı spekülasyon yapmaya başlayınca, Türk lirasının değeri 1929 Aralığında en düşük seviyesine (1 sterlin=11.15TL) düşmüştür.¹²⁶ Bu durumdan istifade etmek isteyen yabancı bankalar da müşterilerine ellerinde Türk Lirası bulunmadığı bahanesiyle yabancı para vermişlerdir. Bu sayede kur farkından istifade ederek kar elde etmişlerdir.¹²⁷ Ayrıca Türk yatırımcılardan topladıkları paraları ülke içerisinde krediye ve yatırıma dönüştürmeleri gerekirken, ülkeye dışardan sermaye getirmeleri beklenirken, tam aksine topladıkları paraları kendi merkezlerine sevk etmişlerdir.¹²⁸

Türk parasının değer kaybetmesindeki bir diğer neden ise demiryolu politikasının sürekli döviz gereksinimi arttırmasından kaynaklıdır. Bir yandan yeni demiryolları yapılırken, öte yandan yabancı sermayeli demiryollarının satın alınarak millileştirilmesi önemli miktarda döviz ihtiyacı doğurmuştur.¹²⁹ 1928 yılı satın alma sözleşmeleri 138 milyon liralık bir borç yükü getirmiştir. Ekonomik kriz nedeniyle

¹²³ Yaşar Semiz, *Atatürk Döneminin İktisat Politikası*, s. 38.

¹²⁴ Aziz Köklü, *Türkiye'de Para Meseleleri*, s. 32., Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, İstanbul, 1993, s. 97, *Cumhuriyet*, "Maliye Vekilimizin Beyanâtı Münasebeti İle...", 5 Aralık 1929, S. 2003, s. 1.

¹²⁵ *Cumhuriyet*, "Son Telgraflar", 4 Aralık 1929, S. 2002, s. 3.

¹²⁶ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye*, s. 115.

¹²⁷ Yunus Nadi, "Halkın Sırtına Yükletilen Spekülasyon", *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1929, S. 2009, s. 1.

¹²⁸ Mehmet Asım, "Ecnebi Bankalarındaki Tevdiat", *Vakit*, 23 Şubat 1930, S. 4361, s. 4.

¹²⁹ Hüseyin Karakayalı, *Türkiye Ekonomisinin Yapısal Değişimi*, s. 63-64.

bu borçlar ödenememiştir.¹³⁰ Zaten Türk parası bu kadar kıymetsizken bu borçların ödenmesi ve krizin sona ermesi de mümkün değildir.¹³¹

1.1.2.3.2. Paranın Değerini Arttırmak İçin Alınan Tedbirler

Ekonomik krizin müsebbipleri Türk Lirasına spekülasyon yapan tüccarlar ve rezervlerini döviz olarak tutan yabancı bankalar olarak görülmüştür. Bürokrasi içgüdüsel olarak yasaklar ve kısıtlamalar getirerek, ülke ekonomisini dışa kapatmak suretiyle krizle mücadele etmeye çalışmıştır.¹³² Bu çerçevede Cumhuriyet Hükümeti, buhranı karşılamak için derhal harekete geçmiş, 30 Mayıs 1929'da 1447 sayılı kanunla Menkul Kıymetler Borsasını millileştirmiş ve kişi ve kuruluşların Borsa'da doğrudan para spekülasyonu yapmalarını yasaklamıştır.¹³³

1929 yılı sonunda paranın değerinin hızlı düşmesi üzerine hükümet, paranın değerini yükseltmek için bir dizi yeni tedbirler almıştır.¹³⁴ Bu tedbirlerin hızlı bir şekilde alınmasında SCF'nin yaptığı muhalefet etkili olmuştur. Hasan Rıza Soyak'a göre SCF'nin tenkitlerinin, sebep olduğu kargaşa karşısında, faydalı tesirleri de olmuştur. Bu tenkitler üzerinedir ki, Heyeti Vekile toplanarak para konusunda alınmasına lüzum gördüğü tedbirleri hızlandıracak adımlar atmıştır.¹³⁵ Maliye Vekilinin 1 Aralık 1929 tarihinde verdiği beyanatta "*İstihsalât ve ihracatımızı artırmak, ithalâtımızı ise mümkün olduğu kadar indirmek!*"¹³⁶ sözleri alınan bu kararların temel felsefesini oluşturmuştur. Üretimi arttırmak, halkı yerli mallarına teşvik etmek ve tasarrufa özendirmek krizle mücadelenin en önemli stratejisi olmuştur. Dönemin gazetelerinde yazarlar sık sık bu hususa değinmiştir. Örneğin dönemin önemli gazetecilerinden Yunus Nadiye göre; halkın refahı için sabit para, temiz, muntazam ve çok üretim yapmak gerekmektedir.¹³⁷ Bunu sağlayabilmenin

¹³⁰ Rıdvan Karluk, *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim*, İstanbul, 1999, s. 157.

¹³¹ Yunus Nadi, "Bütçeden Sonra...", *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1930, S. 2167, s. 1.

¹³² Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s. 136.

¹³³ Mustafa A. Aysan, *Atatürk'ün Ekonomi Politikası*, Kırklareli, 1981, s. 49.

¹³⁴ *Cumhuriyet*, "Paramızı Yükseltmek İçin Heyeti Vekile Mühim Kararlar Verdi", 9 Aralık 1929, S. 2007, s. 1.

¹³⁵ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. II, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 1973, s. 433.

¹³⁶ *Cumhuriyet*, "Maliye Vekilimizin Buhrana Dair Mühim Beyanatu", 4 Aralık 1929, S. 2002, s. 1.

¹³⁷ Yunus Nadi, "Sabit Para Muntazam, Temiz, Mebzul İstihsal- İşte, Memleketin Selameti ve Halkın Saadeti İçin Varılacak Gaye! İstihsal Nasıl Artar?", *Cumhuriyet*, 13 Aralık 1929, S. 2011, s. 1-3.

yolu da hükümet ile halkın ortak bir hedef doğrultusunda birleşmesinden geçmektedir. Alınan kararlarla bu birlikteliğin sağlandığı anlaşılmaktadır.¹³⁸ Milli para sabit bir değer kazanana kadar herkesin ekonomik bir hayat yaşaması, azami dikkat göstermesi gerekmektedir.¹³⁹ Paramızın ıslahı acil bir ihtiyacımızdır ve bu mesele yalnız hükümetin değil, bütün millet ve memleketin meselesidir. Bu meselede bütün memleket ve millet hükümetle elele yürüyecektir.¹⁴⁰ Mehmet Asım'a göre de; alınan kararlar memleket ekonomisini yabancı esaretinden kurtaracak ikinci bir Milli Mücadeledir.¹⁴¹

Bu mücadele çerçevesinde hükümet tarafından piyasadaki döviz ihtiyacı için gereken tedbirler alınmış olsa da piyasa rahatlamamıştır. Bunun en önemli nedeni bankaların kur farkından elde ettikleri karlar nedeniyle oynanan para oyunlarıdır.¹⁴² Türkiye'deki bazı ecnebi bankaları, Türkiye ile evvelce iş yapmış bulunan bazı Avrupa sermayedarları bir türlü iktisadi ve mali istiklâlimize razı olamamışlardır.¹⁴³ Ancak Belçikalı mütehasıs M. Kamil Jakar'ın "*İmtiyaz şeklindeki sistemlerin Türkiye'de artık revaç bulamayacağını ecnebi sermayedarlar anlamalıdır.*"¹⁴⁴ sözlerinden de anlaşılacağı üzere artık ekonomik olarak da bağımsızlığını isteyen bir Türkiye vardır. Hükümet bu düsturla hareket ederek piyasaya hâkim olmak için tedbirlerini arttırmıştır. Ancak menkul kıymetler ve kambiyo borsaları kanunu ve sonrasında alınan tedbirlere rağmen kambiyo buhranı devam etmiştir. Bunun üzerine 20 Şubat 1930 tarih ve 1567 sayılı "Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun" ve buna müsteniden çıkarılan kararnameler vasıtasıyla paranın değerini koruma çalışmalarının ikinci evresine geçilmiştir.¹⁴⁵ Alınan bu kararlar doğrultusunda tavrını sertleştiren hükümet, kararlarına uymayan bankaları kapatacağını ve uygulamalarından taviz vermeyeceğini duyurmuştur.¹⁴⁶ Mehmet

¹³⁸ Yunus Nadi, "İktisat Programı Etrafında", *Cumhuriyet*, 29 Ocak 1930, S. 2058, s. 1.

¹³⁹ Yunus Nadi, "Her Tarafta Ekonomi: Devlette ve Millette Türk Parasının Kıymetini Mutlaka Yükseltmek Hayat Şartımızdır", *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1929, S. 2014, s. 1.

¹⁴⁰ Yunus Nadi, "Mali ve İktisadî Seferberlik: Paramızı Yükselteceğiz !", *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1929, S. 2007, s. 1.

¹⁴¹ Mehmet Asım, "Tehlikeye Karşı", *Vakit*, 19 Aralık 1929, S. 4290, s. 4.

¹⁴² Yunus Nadi, "Mali Cidal", *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1930, S. 2087, s. 1.

¹⁴³ Mehmet Asım, "Bazı İtirazlara Karşı", *Vakit*, 23 Şubat 1930, S. 4356, s. 4.

¹⁴⁴ *Cumhuriyet*, "Türkiye Bir Müstemleke Memleketi Değildir", 4 Mart 1930, S. 2092, s. 1-4.

¹⁴⁵ Aziz Köklü, *Türkiye'de Para Meseleleri*, s. 36.

¹⁴⁶ *Vakit*, 2 Şubat 1930, S. 4335, s. 1-4.

Asım'ın deyimiyle; bu kanun spekülasyon yaparak kar elde etmeye çalışan modern haydutlara engel olacaktır.¹⁴⁷

Devletin kambiyo piyasasında düzenleyici rol oynaması lüzumunun kati olarak görülmesi üzerine, ihraç bankası kuruluncaya kadar ihraç bankası vazifelerinden bir kısmını görecektir bir teşekkülün tesisine karar verilmiş ve yarıya yakın sermayesi devlet tarafından temin edilerek 24 Mart 1930 tarihinde Bankalar Konsorsiyumu kurulmuştur. Konsorsiyumun vazifesi, ülkede mevcut olmayan merkez bankasının kambiyo piyasasına tanzim hususundaki işini yapmak; Maliye Bakanlığı'nın vereceği direktiflere göre paranın değerinin haddinden fazla dalgalanma göstermesine mani olmaktır.¹⁴⁸ Yani konsorsiyum döviz alış ve satışları ile kambiyo piyasasında bir istikrar sağlamaya çalışmıştır.¹⁴⁹ Paranın değerinin artıp azalmasından çok değerinin olabildiğince sabit tutulması gerekmektedir.¹⁵⁰ Çünkü Osmanlı borçlarının rahat ödenebilmesi¹⁵¹ ve yabancı sermayenin ülkeye gelmesi için en önemli husus paranın değerli ve sabit olmasıdır.¹⁵² Konsorsiyum kısa sürede bu beklentileri karşılamış, borsada esas döviz olan İngiliz Lirası artık fazla değişiklikler göstermemiştir.¹⁵³ Türk parası, İngiliz Lirasının karşısında 1030-1035 lira arasında tutulmuştur.¹⁵⁴ Bu da paranın istikrarı açısından önemli bir gelişme olmuştur.

Sonuç olarak buhranı, parasının değerinin düşmesiyle hissetmeye başlayan Türkiye, bu dönemde Türk parasının değerini korumaya özen göstermiş ve Menkul Kıymetler ve Borsalar Kanunu ile başlayıp, 25 Şubat 1930 tarihinde çıkan 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu ile güçlenen ve 11 Haziran 1930 tarihinde kabul edilen 1715 sayılı Merkez Bankası Kanunu ile noktalanmış yasalar dizisi ile para politikasını dışa bağımlı olmadan uygulayabilecek araçlar

¹⁴⁷ Mehmet Asım, "Mali Takriri Sükun", *Vakit*, 22 Şubat 1930, S. 4355, s. 4.

¹⁴⁸ Aziz Köklü, *Türkiye'de Para Meseleleri*, s. 39.

¹⁴⁹ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, s. 61.

¹⁵⁰ Yunus Nadi, "Paramızın Kıymeti", *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1930, S. 2127, s. 1.

¹⁵¹ Yunus Nadi, "Mali ve İktisadi Faaliyet Günleri", s. 1.

¹⁵² Yunus Nadi, "Varacağımız Netice: Paramız İstikrar Fayda Edecek Ve Hariçten Sermaye Gelecek!", *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1929, S. 2010, s. 1.

¹⁵³ Aziz Köklü, *Türkiye'de Para Meseleleri*, s. 40.

¹⁵⁴ Yunus Nadi, "Paramızın İstikrarı", *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1930, S. 2267, s. 1., Yunus Nadi, "Paramız ve Borçlarımız", s. 1.

edinmiştir.¹⁵⁵ Ayrıca devlet gelirlerini arttırmak ve temel kamu hizmetlerini sürdürmek için 30 Kasım 1930'da "İktisadi Buhran Vergisi Kanunu" yürürlüğe konmuştur.¹⁵⁶

Elinde sanayi ve modern üretim alt yapısı olmayan Hükümetin en önemli dayanağı zengin bir coğrafya ve beşeri sermayeye sahip olmasıdır. Dönemin algısına göre, Türk parasının kıymetini Türk emek ve serveti ile ölçerse para altından daha kıymetlidir. Bu kıymete ulaşmak için üretimi arttırmak gerekmektedir.¹⁵⁷ İşte bu zenginlik İsmet Paşa'nın, "*Girdiğimiz mücadeleden kat'i muvaffakiyet için zerre kadar şüphe etmeyiniz, bunu muhakkak görüyoruz.*"¹⁵⁸ diyebilmesinin en önemli dayanağı olmuştur. Bu ümit ve beklentiler doğrultusunda; tüm alt yapı ve ekonomik yetersizliklere rağmen hükümet, Türk parasının kıymetini sabitlemeyi başarmıştır. Türk parasının değerinin korunması, dış ödemeler dengesinin sağlanması ve denk bütçenin açık vermemesi üzerine kurulan Türk ekonomi politikası sayesinde Türk parası İkinci Dünya Savaşı'na kadar dünyanın en önemli paralarından biri haline gelmiştir.¹⁵⁹ Genel olarak Atatürk döneminin ekonomik alanda en büyük başarısı Türk parasının değerini korumak olmuştur.¹⁶⁰

1.1.2.4. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti

1.1.2.4.1. Hükümetin Tasarruf Politikası

Dünya Ekonomik Buhranının etkilerine karşı mücadelenin en önemli safhalarından biri de tasarruf olmuştur. Bu süreçte hükümet, devlet bütçesinden, ilk mektep öğrencisinin cep harçlığına kadar tasarruf etmeyi planlayan bir politika benimsemiştir. "*Bu memlekette senede beş milyon liralık kahve ve iki milyon liralık çay içilmektedir. Eğer istihsalatımız kifayet etmiyorsa ve çalışkan vatandaş ekmekle kahve arasında muhayyer kalacaksa onun kahveyi tercih edip dermansız düşmemesi için gücümüz yettiği kadar kulağına bağıracağız. Güzel lavanta sürünmüş, ince ipekliler içinde Türk kızlarının cılız ve ciğeri çürümüş bir hale gelmesine muvafakat*

¹⁵⁵ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, s. 57.

¹⁵⁶ Erdiç Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001)*, Ankara, 2001, s. 59.

¹⁵⁷ Yunus Nadi, "Telâşa Mahal Yok", *Cumhuriyet*, 15 Mart 1930, S. 2103, s. 1., Alâettin Cemil, "Paramız Dünyanın En Kuvvetli Parasıdır!", *Cumhuriyet*, 12 Mart 1930, S. 2100, s. 1.

¹⁵⁸ *Cumhuriyet*, "Başvekil İsmet Pş. Hz. Nin Nutukları", 13 Aralık 1929, S. 2011, s. 1-4.

¹⁵⁹ Hüseyin Karakayalı, *Türkiye Ekonomisinin Yapısal Değişimi*, s. 66-67.

¹⁶⁰ Mustafa A. Aysan, *Atatürk'ün Ekonomi Politikası*, s. 34.

etmeyeceğiz. Anadolu dağlarının çiçeklerini başına takarak gürbüz vücutla cephan taşıyan anaları gibi kızlarımızın sağlam vücutlu ve yerli ipeklerle dağ çiçeği kokusunu dalgalandırarak her şeyden evvel kuvvetleri, kanaatkârlıkları, tasarrufları ile kendi yuvalarını yılmaz kaleler gibi sağlamlaştırmalarını isteyeceğiz.”¹⁶¹ Yunus Nadi'nin şiirsel bir hakikat olarak gördüğü ve tüm halka izah edilmesi gerektiğini düşündüğü¹⁶² İsmet Paşa'nın ekonomi ile ilgili nutkunda geçen bu sözleri Hükümetin tasarruf ile ilgili düşüncelerini izah etmektedir. Görüldüğü gibi hükümet, halkı yerli malını kullanmaya, insani ihtiyaçlar harici harcamalardan kaçınmaya teşvik etmeyi görev edinmiştir. Çünkü tarım ürünleri dışında ihracat yapamamanın yanında en basit zaruri tüketim mallarını bile ithal etmek zorunda olan Türkiye'nin kısa zamanda bu sıkıntılardan kurtulması gerekiyordu. Bunu sağlamanın yolu da halkın ekonomik hayattaki aktivitesini arttırmak ve ekonomik imkânlardan tasarruf etmekten geçiyordu.¹⁶³

Bu nedenle devlet, dış ödemeler dengesini sağlamak ve yavaş yavaş milli bir servet oluşturmak hedefini ulaşmak için bilinçli bir tasarruf programını hayata geçirmiştir.¹⁶⁴ Ancak halkın biriktirmek gibi bir alışkanlığı yoktur. Abidin Daver'in de dediği gibi; “*Tasarruf maalesef millî seciyelerimizden değildir.*”¹⁶⁵ Aslında dönemin şartları dikkate alındığında elde ettiği gelire ancak insani ihtiyaçlarını karşılayabilen bir nüfustan tasarruf etmesini beklemek zordur. Ayrıca bu dönem halkın bankacılık sistemine olan güveninin en düşük olduğu dönemdir.¹⁶⁶ Halkın tasarruf mevduatı oluşturmak gibi bir hedefi yoktur. Bütün bunlara rağmen yerli malı kullanarak, ihtiyaç dışı harcama yapmayarak bir değer elde edilebileceği düşünülmüştür. Sonuçta Mehmet Asım'ın dediği gibi; “*Tasarrufsuz istihsal dibi delik bir çuvalı mütemediyen doldurmaya çalışmaktan başka bir şey olmadığına göre evvel emirde tasarruf ile çuvalın deliğini kapamak sonra istihsalini arttırarak onu doldurmak lazımdır.*”¹⁶⁷ Yani tasarruf olmadan üretmenin bir anlamı yoktur. Bu

¹⁶¹ *Cumhuriyet*, Başvekil İsmet Pş. Hz.nin Nutukları, 13 Aralık 1929, S. 2011, s. 1-4.

¹⁶² Yunus Nadi, “Başvekilin Nutku”, *Cumhuriyet*, 15 Aralık 1929, S. 2013, s. 1.

¹⁶³ Yaşar Semiz, *Atatürk Döneminin İktisat Politikası*, s. 48-49.

¹⁶⁴ Yunus Nadi, “Şuurlu Tasarruf”, *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1929, S. 2015, s. 1-2.

¹⁶⁵ Abidin Daver, “Hem Nalına Hem Mihına: Tasarruf!”, *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1929, S. 2018 s. 3.

¹⁶⁶ Uygur Kocabaşoğlu vd, *Türkiye İş Bankası Tarihi*, s. 170.

¹⁶⁷ Mehmet Asım, “Tasarruf Büyük Mücadelede İlk Hareket Noktasıdır”, *Vakit*, 22 Aralık 1929, S. 4293, s. 1.

nedenle ilk iş olarak halkı bilinçlendirme politikası benimsenmiştir. Gazetelerde tasarruf nedir? Neden tasarruf edilmelidir? Ekonomistler tarafından halka anlatılmıştır.¹⁶⁸ Yazarlar tasarrufun, yerli malını kullanmanın ne kadar önemli olduğu konusunda halkı bilinçlendirici yazılar yazmışlardır. Tasarrufun, insani ihtiyaçlardan mahrum kalarak arttırmak olmadığını bir alışkanlık, kültür meselesi olduğunu anlatmaya çalışmışlardır.¹⁶⁹ Habip Edip, Alman Devleti'nin, imkânsızlıklar içinde olan halkını nasıl tasarrufa teşvik ettiğini ve sonucunda nasıl bir meblağın ortaya çıktığını rakamlarla anlatarak Türk Devleti'nin de halka bu bilinci kazandırması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁷⁰ Yunus Nadi, İstanbul'un günlük ekmek ihtiyacından yapılacak tasarruf ile elde edilecek karı örnek göstererek halkın ilgisini çekmeye çalışmıştır.¹⁷¹ Yerel gazeteler de tasarrufun ve yerli malı kullanımının önemi, halkın bu hususta azim ve kararlılık göstermesi işlenmiştir.¹⁷²

Yine başta Gazi Mustafa Kemal Paşa olmak üzere devlet erkânı, tasarrufu özendirici davranışlar sergilemiş, konuşmalar yapmışlardır. Gazi, Meclis açılış konuşmasında; “*Gayet tasarrufkârane bir idare tarzı ile resmî ve hususî bütün muamelâtımıza hâkim olmak lâzımdır.*”¹⁷³ diyerek tasarrufun önemini vurgulamıştır. Ayrıca Gazi tüm kıyafetlerinde yerli ürünleri kullanmaya başlayarak halka bu konuda da öncülük etmiştir. Başvekil de gazetecilerle toplantısında çay yerine ıhlamur ikramında bulunarak ihtiyaçların dâhili imkânlar dâhilinde giderilebileceği hususunda halka örnek olmuşlardır.¹⁷⁴

1.1.2.4.2. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin Açılması ve Faaliyetleri

Meclis Başkanı Kazım Özalp'in Başkanlığında, üyelerinin çoğunluğu milletvekillerinden oluşan, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti 12 Aralık 1929

¹⁶⁸ İktisat Doktoru Muhlis Etem, “İktisadiyat: İktisadî Hayatta Tasarruf”, *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1930, S. 2074, s. 4.

¹⁶⁹ Habip Edip, “Tasarruf: Milli Servetimizi Artırmanın Şartları Nedir?”, *Cumhuriyet*, 3 Mart 1930, S. 2091, s. 1., Habip Edip, “Tasarruf: Millî Servetlerin Toplanması Şartları”, *Cumhuriyet*, 4 Mart 1930, S. 2092, s. 1., Habip Edip, “Tasarruf İdare ve Teşkilatı”, *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1931, S. 2523, s. 1.

¹⁷⁰ Habip Edip, “Tasarruf ve Sabit Para”, *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1930, S. 2079, s. 1.

¹⁷¹ Yunus Nadi, “Milli Ekonomi”, *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1929, S. 1814, s. 1.

¹⁷² Refet, “Yine Memleket İktisadiyatına Dair”, *Yozgat*, 13 Aralık 1932, S. 523, s. 1., *Yeni Malatya*, “Yerli Malını Tercih Etmeliyiz”, 26 Kasım 1931, S. 95, s. 1.

¹⁷³ *Cumhuriyet*, “Meclis Açıldı, Gazi Söyledi”, 2 Kasım 1930, S. 2331, s. 4.

¹⁷⁴ Yunus Nadi, “İşin İktisadî Cephesi”, *Cumhuriyet*, 25 Aralık 1929, S. 2023, s. 1.

tarihinde kurulmuştur.¹⁷⁵ Cemiyetin nizamnamesine göre amacı; “*Halkı israfla mücadeleye hesaplı ve tutumlu yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak, yerli mallarımızı tanıtmak, sevdirmek ve kullandırmak, yerli mallarımızın miktarını çoğaltmak, cinslerinin metanet; zarafet, nefaset ve sair evsaf itibariyle yabancı mümasil mâllar derecesine getirmeye ve fiyatlarını ucuzlatmaya çalışmaktır.*”¹⁷⁶ Cemiyet bu gaye doğrultusunda şu iki görevi yerine getirmeye çalışmıştır. Birincisi; Milli sermayeyi biriktirmenin kaynağı olarak görülen halkın tasarruf konusunda bilinçlendirilmesi ve yerli malını kullanmaya teşvik edilmesi. İkincisi; Ülke kalkınmasının en kısa zamanda sağlanabilmesi için sını ve zirai alanda mevcut kapasitelerin tespiti ve müesseselerin yapılan tespitlerle aydınlatılması. Bunların başarılabilmesi için sosyal ve iktisadi alanda milli teşkilatlanmaların sağlanması ve bu doğrultuda propagandaların yapılması.¹⁷⁷

Cemiyet, devlet kontrolünde şekillenmiş ve hayata geçmiş bir projedir. Bu nedenle Devletin ekonomi politikası ile aynı paralelde faaliyet göstermiştir. Cumhuriyet döneminin milli iktisat doktrini üzerine inşa edilen, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin savunduğu ekonomik model de doğal olarak milli iktisat modelidir.¹⁷⁸ Cemiyet, sosyalist bir kalkınma modelini benimsemiş, ancak ülke kalkınması için milli, liberal ama sosyal piyasa ekonomisine dayalı karma bir ekonomi modelini savunan bir kadroya sahiptir. Aslında bakıldığında bu model, dönemin genel ekonomi politikasını belirleyen devletçiliktir.¹⁷⁹ Zaten Cemiyetin, devletçilik politikasına uygun olarak, halkı kendi kendine yetme hususunda bilinçlendirici faaliyetleri, hükümet tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.¹⁸⁰

Cemiyet yetkilileri ilk iş olarak teşkilatlanma, tanıtım ve üye kaydı için çalışmalarına başlamıştır. Başta CHF olmak üzere devlet kurumları ve sivil toplum örgütleri Cemiyetin tanıtımı için seferber edilmiştir. Örnek vermek gerekirse, İş Bankası’nın tüm çalışanları Cemiyete üye edilmiştir. Her kesime ulaştırmak için

¹⁷⁵ Nurhan KAVAKLI, “Tasarruf ve Yerli Mallar Haftası’nın Basındaki Temsili: Küreselleşme ve Ulusal Kimlik Bağlamında Bir İnceleme”, *Kültür ve İletişim Dergisi*, S.13 (1), Ankara Üniversitesi Basımevi.

Ankara, 2010, s. 73.

¹⁷⁶ *Cumhuriyet*, “Milli Tasarruf”, 20 Aralık 1929, S. 2018, s. 1.

¹⁷⁷ Yaşar Semiz, *Atatürk Döneminin İktisat Politikası*, s. 65.

¹⁷⁸ Yaşar Semiz, *Atatürk Döneminin İktisat Politikası*, s. 147-148.

¹⁷⁹ Yaşar Semiz, *Atatürk Döneminin İktisat Politikası*, s. 179.

¹⁸⁰ Yaşar Semiz, *Atatürk Döneminin İktisat Politikası*, s. 66.

10000 nizamname ve 20000 taahhütname bastırılmıştır. Taahhütnamede geçen şu ibare ile “*Millî iktisat ve Tasarruf Cemiyetinin muttali olduğum nizamnamesi ahkâmına tamamıyla riayet edeceğimi ve daima tercihen yerli malları kullanacağımı ve hükmüm geçenlere de kullandırtacağımı taahhüt ederim.*”¹⁸¹ Halkın birbirini bilinçlendirmesi amaçlanmıştır.

Cemiyet faaliyetlerini halka duyurmak ve amaçlarını gerçekleştirmek adına her yıl 12-19 Aralık tarihleri arasında “Tasarruf ve Yerli Malı Haftası” düzenlemiştir. Bu hafta yapılacak programlar için Cemiyet, Maarif Vekâleti ve Genel Kurmay Başkanlığı ile görüşerek askeri okullar da dâhil olmak üzere tüm öğrencilerin bu haftayı çeşitli etkinliklerle kutlamasını sağlamıştır.¹⁸²

Devlet ve düşünce adamları da bu hafta münasebetiyle tasarruf konusunda faaliyet içerisinde bulunmuştur. İsmet Paşa, Yerli Malı Haftası’nın açılışında Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin bu haftayı Türk milleti için milli bir bayrama çevirdiğini söyleyerek başladığı konuşmasında tasarrufun önemini bir kez daha halka anlatmıştır.¹⁸³ Yine bir açılış programında Aka Gündüz, yerli malı haftasının başladığı günü Gazi’nin Samsuna çıktığı gün kadar manalı olduğunu söyleyerek tasarrufun memleket için ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır. Aynı açılış programında yer alan Ticaret Mektebi öğretmenleri ve öğrencileri yerli malı kullanacaklarını bildiren bir takrir vererek yemin etmişlerdir.¹⁸⁴

Tasarrufun başarıya ulaşabilmesi için bir hafta değil bir yıl boyunca tasarruf edilmesi, bir kültür haline gelmesi gerekmektedir.¹⁸⁵ Bu nedenle Cemiyet çeşitli organizasyonlar tertip ederek tasarruf konusunu canlı tutmaya çalışmıştır. Galatasaray Lisesi konferans salonunda halkı tasarrufa ve yerli malı kullanmaya alıştırmak için büyük bir toplantı düzenlenmiştir. Konuşmalardan sonra Sanayi ve Maadin Bankasına mensup, fabrikaların malları ile diğer fabrikaların trikotaj vesair malları teşhir edilmiştir. Ayrıca İş Bankası’nın Amerika’dan getirttiği tasarrufla ilgili

¹⁸¹ *Cumhuriyet*, “Tasarruf Cemiyeti Faaliyete Geçti”, 27 Aralık 1929, S. 2025, s. 1-3.

¹⁸² Doğan Duman, "Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. I, S. 2, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1992, s. 136-137.

¹⁸³ *Cumhuriyet*, “İsmet Paşa Bir Nutukla Tasarruf Haftasını Açtı”, 13 Aralık 1932, S. 3093, s. 1-5.

¹⁸⁴ *Cumhuriyet*, “Münhasıran Yerli Malı Kullanmak İçin Yemin Edildi!”, 28 Kasım 1931, S. 2716, s. 1-4.

¹⁸⁵ Abidin Daver, “Hem Nalına Hem Mihnına: Tasarrufa Dair!”, *Cumhuriyet*, 15 Aralık 1930, S. 2374, s. 3.

bir film izletilmiştir.¹⁸⁶ Yerli malların kalitesini, üretimini arttırmak halkın ilgisini çekmek amacıyla sanayi ve ziraat kongreleri düzenlemiştir. Ayrıca yerli mallara olan güvensizliği yok etmek adına çeşitli sergiler düzenlenmiştir. Bunlar şu sergilerdir: Birinci Milli Sanayi Numune Sergisi (20 Nisan 1930), Ziraat Teknik Sergisi (5 Ocak 1931), İkinci Milli Sanayi Sergisi (10 Nisan 1931), On Yıl İktisat Sergisi (31 Ekim 1933).¹⁸⁷ Bu kongre ve sergiler gerek halk gerekse sanayici ve üretici için çok faydalı faaliyetler olmuştur. M. Nermi, Türk sanayiinin ihtiyacı olan akıl, bilgi, yaratıcılık konusunda Sanayi Kongresi'nin programının çok akılcı bir mantıkla yapıldığını söyleyerek Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyetini tebrik etmiştir.¹⁸⁸ Yunus Nadi de yazısında sergilerin öneminden bahsederek Cemiyetin, Numune Sergisi ile Türk sanayiine çok büyük hizmet ettiğini dile getirmiştir.¹⁸⁹ Cemiyet, ayrıca sergilerin daha kolay yapılabilmesi için Ankara'da bir Sergi Evi açılmasını sağlamıştır.¹⁹⁰

1.1.3. Devletçilik Politikası

1.1.3.1. Devletçiliğin Tanımı

Afet İnan tarafından kaleme alınan *Medeni Bilgiler* kitabında Mustafa Kemal Paşa'nın devletçilik anlayışı şu şekilde ifade edilmektedir: “Bizim takibini muvafık gördüğümüz “devletçilik” prensibi, bütün istihsal ve tevzi vasıtalarını fertlerden alarak milleti büsbütün başka esaslar dâhilinde tanzim etmek gayesini takip eden ve hususi ve ferdi, iktisadi teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmayan sosyalizm prensibine müstenit kolektivizm, komünizm gibi bir sistem değildir.

*Hulasa, bizim takip ettiğimiz devletçilik, ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde -bilhassa iktisadi sahada- devleti fiilen alakadar etmektedir.”*¹⁹¹ Yine

¹⁸⁶ *Cumhuriyet*, Galatasaray'da Yerli Malı ve Tasarruf Tezahüratı, 8 Şubat 1930, S. 2068, s. 1.

¹⁸⁷ Duman, “*Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti*”, s. 138-139.

¹⁸⁸ M. Nermi, “Sanayi Kongresi”, *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1930, S. 2121, s. 1-2.

¹⁸⁹ Yunus Nadi, “Numune Sergisi”, *Cumhuriyet*, 10 Mart 1930, S. 2098, s. 1.

¹⁹⁰ Yaşar Semiz, *Atatürk Döneminin İktisat Politikası*, s. 76.

¹⁹¹ A. Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 49. Ayrıca Atatürk'ün Sovyetler ve komünizm hakkında düşünceleri için bkz: Fethi Naci, *100 Soruda Atatürk'ün Temel Görüşleri*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1978, s. 39-46.

Mustafa Kemal Paşa, 1935 yılında İzmir Fuarı'nda devletçilik ile görüşlerini Celal Bayar'ın açıklamasını istemiştir. Bayar'ın bu konuşmasında devletçilik şu şekilde ifade edilmiştir: “*Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik sistemi on dokuzuncu asırdan beri sosyalizm nazariyatçılarının ileri sürdüğü fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizde manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini esas tutmak, fakat büyük bir millet ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve bir çok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak memleket iktisadiyatını devletin eline alması..*

*Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türkiye vatanında asırlardan beri kendi teşebbüsleriyle yapılmış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve görüldüğü gibi kısa bir zamanda yapmaya muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz bu yol liberalizmden başka bir sistemdir.”*¹⁹²

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, dönemin ekonomik prensiplerinden ayrı olarak, ülkenin ekonomik şartlarına uygun bir ekonomi modeli geliştirilmiştir. Aslında Kapitalizm ve Marksizm gibi siyasal ve ekonomik kuramlardan esinlenerek devletin üretim alanında etkin rol oynadığı bir model oluşturulmuştur.¹⁹³ Devletçilik, Türk inkılabına has bir prensip olarak ortaya çıkmıştır.¹⁹⁴ Türk Devletçiliği ekonominin her sektörünü etkileyen planlı ekonomilerdeki gibi doktriner değil, pragmatik olmuştur.¹⁹⁵ İçinde bulunulan şartlardan doğmuş ve günün ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir.¹⁹⁶

Boratav, dönemin ekonomik anlayışını korumacı, devletçi sanayileşme olarak nitelendirmektedir.¹⁹⁷ Buna paralel olarak Türk devletçilik anlayışı, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi sanayileşme ve yüksek tekniğin ortaya çıkardığı sosyo-ekonomik çatışmalara, menfaat kavgalarına müdahale etmekten öte, olmayan bu

¹⁹² Cemal Kutay, *Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazmayacağı Üç Devirden Hakikatler*, Alioğlu Yayınevi, İstanbul, 1982, s. 139.

¹⁹³ Suna Kili, *Türk Devrimi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler*, Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu: Bildiri ve Tartışmalar (17-22 Mayıs 1981), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983., s. 88.

¹⁹⁴ Dr. Vedat Nedim, “Millet İktisadiyatı: İktisatta İstiklal”, *Kadro Dergisi*, S. 22, Ekim 1933, s. 16. s. 14-18.

¹⁹⁵ Rıdvan Karluk, *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim*, s. 221.

¹⁹⁶ Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi*, s. 52.

¹⁹⁷ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 45.

sanayileşmeyi ve yüksek tekniği devlet eliyle, bu tür menfaat kavgalarına yol açmadan, ortaya çıkarmak olmuştur.¹⁹⁸ Bu gelişim devlet eliyle ortaya çıkarılırken özel sermaye ve yatırımcı da göz ardı edilmemiştir. Sovyetler ve İtalya’da olduğu gibi iktisadi hayatı topyekûn Devletin emrine veren totaliter bir devletçilik anlayışı benimsenmemiştir. Hatta özel teşebbüs, Devletin himayesi ve teşviki ile milli menfaatler doğrultusunda ekonomik hayattaki yerini korumuştur.¹⁹⁹ Devlet, ekonomik kalkınmayı hızlandıracak müdahalelerde bulunmasına rağmen özel teşebbüsü ekonomide hâkim kılacak bir anlayış içinde olmuştur.²⁰⁰

1.1.3.2. Devletçilik Politikası Tartışmaları

Devletçilik ilkesinin 10 Mayıs 1931 tarihindeki CHP’nin 3. kongresinde Parti tüzük ve programına girmesiyle liberal ya da devletçi politika tartışmalarının yerini devletçilik politikasının nasıl olması gerektiği almıştır.²⁰¹ Böylece Türk devlet ideolojisine yön vermek isteyen gruplar arasında devletçilik politikasının sınırlarını belirleme yarışı başlamıştır. Bu yarış genel olarak, Mustafa Kemal Paşa’nın ılımlı, özel teşebbüsü koruyan ve ülke kalkınmasına hız kazandıracak bir araç olarak gördüğü devletçilik anlayışına daha yakın olan İş Bankası Grubu ile her alanda devlet müdahalesine inanan Kadrocular arasında geçmiştir.

Kadro Hareketi²⁰², Şevket S. Aydemir, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Vedat Nedim Tör ve İsmail Hüsrev Tökin gibi devletçiliğin Türkiye’ye uygun bir model olduğunu düşünen sol eğilimli yazarlar tarafından çıkarılan Kadro Dergisi içinden doğmuştur.²⁰³ Kadroculara göre, Türk inkılabına inanmak demek, devletin yapıcılık ve idarecilik kudretine inanmak demektir.²⁰⁴ Buna istinaden, ülkeyi bağımsız ve milli iktisat hedefine ulaştırabilecek tek kuvvetin devlet olduğuna inanmışlardır.²⁰⁵ Bu

¹⁹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılap ve Kadro*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990, s. 181.

¹⁹⁹ İsmail Hüsrev Tökin, *İsmet İnönü: Şahsiyeti ve Ülküsü*, Ülkü Basımevi, Ankara, 1946, s. 51.

²⁰⁰ İlhan Uludağ ve Erişah Arıcan, *Türkiye Ekonomisi (Teori-Politika-Uygulama)*, Der Yayınları, İstanbul, 2003, s. 9.

²⁰¹ Yüksel Ülken, *Atatürk’ün İktisadi Düşüncesi ve Politikası*, Atatürkçülük (İkinci Kitap)-Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 265.

²⁰² İsmet Paşa da bu süreçte Kadro Hareketi’nin fikirlerine yakın olmuş, hatta dergide ekonomi ile ilgili yazıları da yayımlanmıştır.

²⁰³ Erdiç Tokgöz, *Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi*, s. 65.

²⁰⁴ Dr. Vedat Nedim, “Millet İktisadiyatı: Devletin Yapıcılık ve İdarecilik Kudretine İnanmak Gerekir”, *Kadro Dergisi*, S. 15, Mart 1933, s. 15.

²⁰⁵ Dr. Vedat Nedim, “Millet İktisadiyatı: Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına-2”, *Kadro Dergisi*, S. 2, Şubat 1932, s. 9.

nedenle liberal politikaları yabancı, çürük ve zararlı düşünceler olarak görmüşlerdir.²⁰⁶

Kadroculara göre devlet, bugüne kadar teknik eksiklik ve sermaye yetersizliğini bahane ederek sürekli himaye isteyen ancak hiçbir sorumluluk altına girmeyen özel teşebbüsün sadece kâr düşünen siyasetine son verecektir. Çeşitli imtiyazlarla geri kalmış sanayi faaliyetleri yürüten zümreler milletin menfaatleri doğrultusunda faaliyet gösterecek, devletçi sanayileşme karşısında ezilecektir.²⁰⁷ Bütün himayeye rağmen iki ayağı üzerinde duramayan millet iktisadiyatını kendi haline bırakmak ülkeyi yine müstemleke durumuna düşürecektir. Bu nedenle devlet, millet iktisadiyatını kontrol altına alarak bir plan ve ahenk dâhilinde teşkil etmelidir.²⁰⁸

Kadrocuları diğer hareketlerden ayıran nokta bireyciliğe sadece ekonomik alanda değil sosyal ve politik alanda da olumlu yaklaşmamaları ve devletçiliğin tüm alanları kapsaması düşünceleri olmuştur.²⁰⁹ Kadrocular komünizm ve faşizmden etkilenmiş ancak farklı bir plan geliştirmişlerdir. Kadrocular, korporatist bir yaklaşımı benimsemediklerinin altını çizmektedirler. Toplumda savaştan sınıfların ortaya çıkmasını önleyen, sosyalizm, kapitalizm ve faşizmden farklı olan, iktisadi ve sosyal bir yapılaşmanın mümkün olabileceğini savunmuşlardır.²¹⁰ Kadroculara göre, Türk toplumu sınıflara ayrılmış değildir. Devlet bundan yararlanarak sınıflar oluşturmadan ekonomik yapıyı düzenlemelidir.²¹¹ Buna göre geniş bir devlet sektörü oluşturulacak ve devlet milli iktisadın kontrolünü kendi eline alacaktır. Özel teşebbüs, yeterli sermaye ve teknik altyapıya sahip olursa devletin planlarına uymak koşuluyla bu sistemde yer alabilecektir. Planlarını Türkiye'nin sınıfsız yapısı üzerine inşa eden Kadrocuların yanıldığı nokta tam da burası olmuştur. Bu süreçte güçlü bir

²⁰⁶ Dr. Vedat Nedim, "Millet İktisadiyatına-2", s. 10-11.

²⁰⁷ Dr. Vedat Nedim, "Millet İktisadiyatı: Devletçilik Karşısında Zümre Menfaati ve Münevver Mukavemeti", *Kadro Dergisi*, S.21, Eylül 1933, s. 15-16.

²⁰⁸ Dr. Vedat Nedim, "İktisat İşlerinde Devlete Veto Hakkı ve İktisat Vekâleti", *Kadro Dergisi*, S.10, Ekim 1932, s. 16.

²⁰⁹ Lütfi Sunar, "Kadro Dergisi Hareketi ve Etkisi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. II, S. 1, 2004, s. 521.

²¹⁰ Mustafa Türkeş, *Ulusçu Solcu Bir Akım Kadro Hareketi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 131. Korporatizm ve Korporatizmin faşist devletleri kalkındırması için Ayrıca bkz: Orhan Türkdöğün, *Türkiye'nin Kalkınma Yolu Sosyo-Ekonomik Sistem Tartışmaları*, Baylan Matmaası, Ankara, 1973, s. 35-36.

²¹¹ Tefik Çavdar, *Türkiye'de Liberalizm*, s. 216.

işçi sınıfı olmasa da toprak ağları ve ticaret burjuvazisinden oluşan belli bir ekonomik gücü olan ve iş birliği içinde olan kapitalist bir sınıf mevcuttu.²¹²

Kadro Hareketi'nin özel sektöre karşı bu sert tutumu özel teşebbüs ve ılımlı bir devletçilik anlayışını benimsemiş gruplar içinde Kadro Hareketi'ne karşı olumsuz bir tavır oluşmasına neden olmuştur. Aslında Devletin toplum ve siyaset üzerindeki otoriter baskısına karşı hiçbir kesimden tepki yok gibiydi. Tüm çatışma ekonomik hayatta devlet-özel teşebbüs etkisinin ne kadar olacağı noktasındaydı.²¹³ İsmet Paşa'nın öncülüğünde ekonomide Devletin daha etkin olmasını isteyen bürokrasi, özel sektörü tedirgin edici tedbirler almaya başlayınca Kadrocuları yanılta kapitalist sınıf, ılımlı bir devletçilik anlayışını yerleştirmek için harekete geçmiştir. İş Bankası Grubu, Milliyet gazetesi aracılığıyla Kadro devletçiliğinin komünist olduğu kampanyası başlatarak Kadrocuları itibarsızlaştırmaya çalışmıştır.²¹⁴ 8 Eylül 1932'de İş Bankası Genel Müdürü Celal Bayar İktisat Vekili olarak atanmıştır.²¹⁵ Bu atama bürokrasinin devletçilik anlayışı ile burjuvazinin devletçilik anlayışı arasındaki mücadeleyi gün yüzüne çıkarmıştır.²¹⁶ Devletçilik politikası üzerinden devlet ideolojisini belirleme mücadelesi ilerleyen dönemin siyasi yaşamının belirleyici etkeni olmuştur.

1.1.3.3. Devletçiliğin Kapsamı

Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet, ekonomik hayata müdahale etmek yerine, özel teşebbüsün ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmesi için, hukuksal ve fiziki alt yapıyı oluşturacak tedbirler almıştır.²¹⁷ Ancak liberal bir ekonomi politikası izlendiği düşünülen bu süreçte bile devlet, milli bir ekonomi oluşturma çabasıyla kamulaştırmalar yapmak suretiyle ekonomiye müdahalelerde bulunmuştur. Ayrıca tuz, şeker, içki, kibrit üretimi ve ithalatını kendi kontrolüne alarak tekelleşmeyi başlatmıştır.²¹⁸ Bu şekilde 1929 yılına kadar iktisadi kalkınmanın sağlanması için

²¹² Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın*, Birinci Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 450.

²¹³ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s. 40.

²¹⁴ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, s. 450.

²¹⁵ Uygur Kocabaşoğlu vd, *Türkiye İş Bankası Tarihi*, s. 251.

²¹⁶ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, s. 130.

²¹⁷ Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi*, s. 49.

²¹⁸ Yalçın Acar, *Tarihsel Açıldan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1995, s. 29.

dolaylı yollardan ekonomik hayata müdahale eden devlet özel teşebbüsün bir türlü istenilen gelişimi sağlayamaması üzerine doğrudan ekonomiye müdahale etmeye başlamıştır.²¹⁹ Ancak, Türk devletçiliği Sosyalizmde²²⁰ olduğu gibi özel teşebbüsü yok sayan bir anlayışa sahip değildir. Başar'ın dediği gibi: “*Türk devletçiliği, Avrupa cemiyetlerinden inkişaf etmiş ve halkın çokluk sınıfına ait menfaat bakımından zararları görülmüş olan ferdiyetçiliğe karşı cephe almış bir sosyalizm devletçiliği değildir.*”²²¹ Buna istinaden sınırlı da olsa özel teşebbüsün de ekonomik alanda söz hakkı olacaktır. Devlet, ferdin yapamayacağı işleri yapacak ve böylece devlet müdahalesinin sınırları ortaya çıkacaktır.²²² Yani Türk devletçiliği, özel teşebbüsü de ekonomik hayata dâhil eden, sosyal devlet anlayışıyla hareket eden karma ekonomi modeline dayanmaktadır.²²³ Ancak, özel teşebbüs yok sayılmamış olsa da devlet, sosyal ve ekonomik kalkınmanın temel faktörü olmuştur.²²⁴

1930’lu yıllarda Devletin resmi politikası olan devletçiliğin sınırlarının ne olacağı belirlenmiş değildir.²²⁵ Aydemir’e göre; dönemin devlet adamları, önde gelenleri çağın akımlarını, sistemlerini anlamakta ve ifade etmekte zorluk yaşıyorlardı. Kavramların ve sistemlerin tam olarak anlaşamadığı bu dönemde mutedil devletçi politika izleneceği ilan edilmişti. Dolayısıyla bu hareketin nerede başlayıp nerede bittiği belli değildi.²²⁶ Zaten dönemin önde gelen aydın ve devlet adamlarının tartışmalarından mutedil devletçiliğin ne olduğu, kapitalizme mi sosyalizme mi daha yakın olduğu hususunda kafa karışıklıkları yaşandığı anlaşılmaktadır.²²⁷ Bu noktada en doğru teşhisi yine devletin en tepesindeki kimseler koymuşlardır. Atatürk’e göre devlet ile özel teşebbüs ilişkisi şu şekilde olmalıdır: “*...ferdiyet inkişafının, mani karşısında kalmaya başladığı nokta, devlet faaliyetinin hududunu teşkil eder. Buna nazaran, umumiyetle, zaman ve mekânda, daima bir*

²¹⁹ Yaşar Semiz, *Atatürk Döneminin İktisat Politikası*, s. 34.

²²⁰ 1936 SSCB Anayasası’nda Sosyalizm ile ilgili maddeler için bkz: Server Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 585-587.

²²¹ Ahmet Hamdi, “Türk Devletçiliği ve Himayeci Ferdietçilik”, *Kadro Dergisi*, S. 22, Ekim 1933, s. 46.

²²² Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye*, s. 12-14.

²²³ İsmet Giritli ve Serap Sezer, *Çeşitli Yönleri İle Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 67.

²²⁴ Hamza Eroğlu, *Atatürkçülük*, Ankara, 1981, s. 181.

²²⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam 1922-1938*, C. III, 9. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 452.

²²⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam 1884-1938*, C. I, İlk baskı, Remzi Kitabevi, 1966, s. 405.

²²⁷ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye*, s. 12-14.

hususî vasıf gösteren, iktisadî bir işi, devlet üzerine alabilir."²²⁸ İsmet Paşa da Kadro dergisinde yayınlanan yazısında aynı şekilde ferdin yapamayacağı işleri devletin yapması gerektiğini belirttikten sonra sözlerine şöyle devam eder: *"..her şeyden sarfinazar, yalnız maddî vasıta bakımından, yapacağımız işler o kadar çok ve o kadar mühimdir ki, bunlardan, efradın yapabileceği kısmına vesaitimizi dağıtmamak, elbette en makul şeydir.*"²²⁹ CHF'nin programında yer alan devletçilik tanımı da Kadrocuların, düşündüğü gibi özel teşebbüsü yok sayan, toplumda derin yaralar açabilecek bir devletçilik anlayışına sahip değildir.²³⁰ Görüldüğü gibi Atatürkçü devletçilik anlayışı ülkenin ihtiyaçlarını karşılamak, kısa zamanda kalkınmayı sağlamak için fertlerin yapamayacağı bazı işleri devletin üzerine alması anlayışına sahiptir. Bu anlayış, iktisadî alanı sadece devletin kontrolüne bırakan zihniyetin aksine, özel teşebbüsü ekonomik ilerlemenin esas kaynağı olarak görmüştür.²³¹ Türkiye'de devletçilik özel girişimin yapamadıklarını yapmak sınırında kalmış, kapitalizmin zıttı bir model olarak düşünülmemiştir.²³² Zaten devletin bu dönemde gerçekleştirdiği yatırım hareketliliği kapitalizmin gelişmesine ortam hazırlamıştır. Sanayileşmeyi arttırmak için yapılan çalışmalardan özel teşebbüs de faydalanmıştır. Devletten alınan ihalelerden elde edilen kazançlar ilerleyen dönemin büyük sermaye gruplarını doğurmuştur.²³³

Ancak bu anlayış özel teşebbüse tam anlamıyla bir özgürlük ortamı sağlamamıştır. Çünkü milletin menfaatleri bir takım kişilerin menfaatlerinden daha önemli görülmüştür. Dolayısıyla milletin menfaati için bu kimseler feda edilebilirlerdi.²³⁴ Bu düşünce özel teşebbüste tedirginlik oluştursa da Celal Bayar'ın İktisat Vekilliğine getirilmesiyle kuşklar ortadan kaldırılmıştır. Özel teşebbüs

²²⁸ A. Afet İnan, *Medeni Bilgiler*, s. 47.

²²⁹ Başvekil İsmet, "Fırkamızın Devletçilik Vasfı", *Kadro Dergisi*, S. 22, Ekim 1933, s. 6.

²³⁰ Yunus Nadi, "Devletçilik ve Şahsî Teşebbüs: Bir Münakaşa Mevzuu", *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1932, S. 3059, s. 1.

²³¹ Utkan Kocatürk, *Atatürk*, Ankara, 1987, s. 67.

²³² Server Tanilli, *Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş*, Adam Yayınları, İstanbul, 2000, s. 91.

²³³ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 50-51.

²³⁴ Mehmet Asım, "Devletçilik Halkçılıktan Uzaklaşmak Mıdır?", *Vakit*, 22 Haziran 1932, S. 5190, s. 1-2.

azalmaya başlayan ayrıcalıklarını yeniden kazanmaya başladığı gibi Sümerbank'ın kuruluşundan başlayarak büyük projelerde devletin ortağı olmaya hak kazanmıştır.²³⁵

Sonuç olarak Atatürkçü devlet anlayışına göre; devleti oluşturan millettir ve devlet ile millet ayrı düşünülemez. Devlet, milleti çağın gerekliliklerine göre yetiştirmekle mükelleftir. Millet ise yasalara uyarak devletin kurumlarının gelişimi için çaba sarf etmelidir.²³⁶ Bu sayede ileri bir halk demokrasisi ve milli kalkınma sağlanacaktır. Toplum hayatını ve ülke iktisatını memurların tekeline bırakan bir devletçi zihniyet asla kabul edilmemiştir.²³⁷ Bunun aksine milletin menfaatlerini odaklayan, özel teşebbüsü yapabilecekleri ölçüsünde serbest bırakan, hatta destekleyen bir devletçilik anlayışı benimsenmiştir. Devletin öncülüğünde, halkın yararına düzenlenmiş bir sistemle, kamu ve özel teşebbüsün birbirini tamamladığı iktisadi bir yapı oluşturulmaya çalışılmıştır.²³⁸

1.1.3.4. Devletçilik Politikasına Geçişin Nedenleri

Türkiye'nin devletçilik politikasını dört ana nedene bağlayabiliriz. Halkçılık ilkesine paralel olarak sınıfsız ve imtiyazsız bir toplum oluşturma hedefi, Türk ekonomisi üzerindeki emperyalist baskının devletin koruyucu politikaları ile engellenebileceği inancı, liberal politikalar ile özel sermayenin istenilen atılımı gerçekleştirememesi ve 1929 Dünya Ekonomik Buhranı karşısında açık hedef haline gelen Türk ekonomisini koruma ihtiyacı devletçiliğe geçişin önemli nedenleri olmuştur.

Birincisi halkçılık ilkesine uygun olarak, eşit haklara sahip bir toplum oluşturma ancak milletin menfaatleri doğrultusunda uygulamalar yapacak olan devlet eliyle sağlanabileceğine olan inançtır. Sadece ekonomik değil, sosyal hayatı da içine alan Atatürk devletçiliği sınıfsız, imtiyazsız bir toplum oluşturmaya çalışmıştır. Aşarın kaldırılması, harf ve dil devrimleri, ilköğretimde yaşanan yenilikler, fırsat eşitliğini sağlamak adına yapılan çalışmalar olmuştur.²³⁹ M. Nermi'nin de köşe yazısında dediği gibi "*Modern devlet halkın organıdır. Devlet*

²³⁵ Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Dönemi Ekonomi*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1987, s. 62-63.

²³⁶ Ensar Aslan, *Ulu Önder Atatürk'ün Ölümünün 50'nci Yılında Atatürkçü Düşünce Sisteminde Türk Eğitimi*, Diyarbakır, 1989, s. 74.

²³⁷ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, s. 50-51.

²³⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılap ve Kadro*, s. 87-88.

²³⁹ İsmet Giritli ve Serap Sezer, *Çeşitli Yönleri İle Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 71.

içinde yaşayan kudret, halk kudretidir. Harp ve sulh muahedesi, ticaret muahedesi, vergi politikası, mektep politikası, yol politikası hulusa her şey devletin, yani halkın salâhiyeti içerisinde."²⁴⁰ Yani devlet ile halk iç içe girmiştir. Devlet her şeye hâkim olacaktır ama bunu halk için halk ile birlikte yapacaktır.

Türk inkılabının iki önemli lideri Atatürk ve İnönü Türk ekonomisinin kurtuluş yolu olarak devletçiliğe geçmesini kararlaştırmışlardır. Kararın hayata geçirilmesinde ve kendine has özellikleri olan Türk devletçilik uygulamalarının ortaya çıkmasında ise İsmet İnönü etkin rol almıştır.²⁴¹ İşte Devletçilik uygulamalarının en önemli aktörü olan İnönü devletçiliğe geçişin nedenini: "*İktisatta devletçilik siyaseti, bana her şeyden evvel bir müdafaa vasıtası olarak kendi lüzumunu gösterdi. Asırların ihmalini telafi edecek, haksız tahripleri imar edecek, yeni zamanın çetin şartlarına mukavemet edecek sağlam bir devlet bünyesi kurabilmek için, her şeyden evvel, devleti iktisatta yıpratacak amillerden kurtarmak lazım geliyordu. Demek ki, iktisatta devletçiliği, biz inkişaf yolu takip edebilmek için bir müdafaa vasıtası ve bu sebeple bir aziyet noktası, bir temel addetmeye mecbur bulunuyorduk.*"²⁴² diye ifade etmiştir. İnönü'nün sözlerinden de anlaşılacağı üzere devletçilik Türk ekonomisi üzerindeki tehditler ve bu tehditlere tedbir alabilmek üzerine inşa edilmiştir. Özellikle yabancı sermaye eliyle emperyalist dünyanın Türk ekonomisi üzerindeki baskısı bu tehdidin ana kaynağını oluşturmuştur. Bu tehdidi ortadan kaldıracak unsur milli sermayenin oluşturulması ve devletin bu sermayeye sistemli bir şekilde yön vermesi olacaktır.²⁴³ Bu yapılmaz ise yabancı unsurlar eskiden olduğu gibi milleti sömürüp zenginliklerimizi kendi ülkelerine götürmeye devam edeceklerdir.²⁴⁴ Başar'ın şu ifadeleri de bunu desteklemektedir: "*..kapitülasyonlar ve Duyun-u Umumiye çukuruna düşmekten korkuyor; ve ecnebi sermayesinden şüpheleniyorduk. Zaten ecnebi sermayesi de bizden emin gözüküyordu. Karşımıza ancak müteahhit olarak çıkıyor; ve bizden aldığı paralarla bizi istismar ederek iş görmeye çalışıyordu. Onun için bir taraftan yapılacak işler, öbür taraftan bunları yapacak ecnebi sermayesi bulamamak ve*

²⁴⁰ M. Mermi, "Modern Devlet ve Halk", *Cumhuriyet*, 3 Kasım 1930, S. 2332, s. 1.

²⁴¹ İsmail Hüsrev Tökin, *İsmet İnönü*, s. 43.

²⁴² Başvekil İsmet, "Fırkamızın Devletçilik Vasfı", s. 4-6.

²⁴³ İsmail Hüsrev, "Türkiye'de Milli Sermaye Hareketi", *Kadro Dergisi*, S. 10, Ekim 1932, s. 24.

²⁴⁴ Yakup Kadri, "Niçin Devletçiyiz?", *İnkılap*, 31 Ağustos 1930, S. 2, s. 2.

*bittabi milli sermayedeki kıfayetsizlik hükümeti devletçiliğe götürmüştü.*²⁴⁵ Görüldüğü gibi Batı'nın geçmişte uyguladığı sömürgeci politikaları tekrar edebileceği korkusu ve yabancı sermayenin güvensiz yatırımları ekonomik hayatı korumak üzere devletçilik politikasına geçişin en önemli nedenlerinden biri olmuştur.

Devletçiliğe geçişin bir önemli nedeni de özel teşebbüsün bir türlü istenilen atılımı gerçekleştirememesi olmuştur. Bunda 1930'lu yıllarda Türkiye'nin liberal politikalarla kalkınmayı sağlayabilecek kadrolara ve teknik bilgiye sahip olmaması önemli bir etken olmuştur.²⁴⁶ Diğer yandan dünyanın her yerinde olduğu gibi liberal politikaların gereği olarak Türkiye'de de yatırımcıların milletin ihtiyaçlarından çok kendi kar oranları doğrultusunda faaliyette bulunmuştur.²⁴⁷ Buna karşın devlet, kâr etmek bir yana milletin gereksinimlerini karşılamak için gerekirse zarar edecek tedbirler alabilecektir.²⁴⁸ Bu nedenle özel teşebbüsün yapamadığı atılımı devlet yapmak zorunda kalmıştır. İnönü'nün: *“Biz, iktisatta devletçiliği, inkişaf için ve yeni düzeni kurmak için de feyizli ve müspet bir yol sayıyoruz. Demek istiyorum ki, yalnız müdafaa gibi muhafazakâr bir noktai nazardan değil, ilerlemek ve inkişaf etmek gibi genişleyici politika içinde müspet ve en müessir vasıta sayıyoruz.”*²⁴⁹ sözlerinden de anlaşılacağı üzere devletçilik koruyuculuğunun yanı sıra kalkınma için de bir araç olarak görülmüştür. Netice de 1930'lara kadar edinilen ekonomik deneyimin faydasızlığı ve devletin halkçılık ve ülkeyi dış dünyadan koruma güdülerini devletçiliğin benimsenmesinde önemli rol oynamıştır.²⁵⁰

Devletçiliğe geçişin bir diğer nedeni ise şimdiye kadar saydığımız nedenlerin de gün yüzüne çıkmasını sağlayan 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın Türkiye'yi etkisi altına alması olmuştur. Devletçiliğe geçişte tüm iç ve dış etkenler bir yana en belirleyici faktör büyük buhran olmuştur.²⁵¹ Buhran, Türkiye'de fiyatların, üretimin düşmesine, buna bağlı olarak da işsizliğin artmasına ve gelir kaybına neden olmuştur.

²⁴⁵ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, s. 11-12.

²⁴⁶ Yaşar Semiz, *Atatürk Döneminin İktisat Politikası*, s. 152.

²⁴⁷ İsmail Hüsrev, “Türkiye’de Milli Sermaye Hareketi”, s. 20-21.

²⁴⁸ Başvekil İsmet, “Fırkamızın Devletçilik Vasfı”, s. 5.

²⁴⁹ İsmet, Fırkamızın Devletçilik Vasfı, s. 4-6.

²⁵⁰ William M. Hale, *Devletçiliğin Değerlendirilmesi, Kaynakları ve Amaçları*, Çev. Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu: Bildiri ve Tartışmalar (17-22 Mayıs 1981), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983, s. 687.

²⁵¹ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 48.

Bu durum da devletin piyasalara müdahale ederek dengeleyici bir unsur olmasına neden olmuştur.²⁵² Önceleri krizle mücadele için alınan tedbirler giderek artmış ve devletin ekonomiyi daha fazla müdahil olduğu bir sistemi ortaya çıkarmıştır.²⁵³

Sonuç olarak bakıldığında Büyük Buhran'ın getirdiği olumsuz etkiler ülkenin içinde bulunduğu sıkıntıları ortaya çıkarmıştır. Bu durumu düzeltemeyeceği anlaşılan ve istenilen atılımı yapamayan özel teşebbüsün yapamadıklarını devlet üstlenerek sınıfsız, imtiyazsız, refah düzeyi yüksek bir toplum oluşturma gayretiyle iktisadi hayata daha fazla müdahale etmeye başlamıştır.

1.2. Siyasal ve Sosyal Yaşam

1.2.1. Milli Kimlik Oluşturma Çabaları

1.2.1.1. Milliyetçilik ve Ulus Devlet İnşası

Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını engellemek için genel olarak alınan tedbirler, sınırlar içinde yaşayan tüm unsurları kapsayan Osmanlılık fikri üzerine inşa edilmiştir. Bu süreçte tüm unsurlar kendilerini ayrı milletler olarak görürken, Türkler, Türklüklerinin farkında olmayarak, kendilerini Müslüman ya da Osmanlı olarak tanıtmışlardır.²⁵⁴ Osmanlı Devleti, kozmopolit yapısını korumak için emperyalist güçlerin istekleri doğrultusunda batılılaşma politikası izlerken Türkleri pek düşünmemiştir.²⁵⁵ Osmanlı Devleti'nin bu tavrı, gayrimüslim unsurların isyanları ve Devleti parçalarken Müslümanlara karşı takındıkları zalimce tutum milliyetçilik akımının, o zamana kadar Türklük bilinciyle hareket etmeyen Türkler arasında da yayılmasına neden olmuştur. Müslüman unsurların da bağımsızlık mücadelesine girişmesi ve Balkan Savaşlarında yaşanan acı hadiseler Türklük bilincinin artmasına neden olmuştur. Türk milliyetçiliği II. Meşrutiyet döneminde en üst seviyeye ulaşmıştır. Osmanlı Devleti'nin dağılması üzerine bu dönemde yetişen

²⁵² Lerzan Özkale ve M. Özgür Kayalca, "Dış Ticaretin Yapısal Gelişimi", ed. Gülen Elmas Arslan, *Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85'inci Yılında Türkiye Ekonomisi*, Ankara, 2008, s. 357.

²⁵³ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s. 135.

²⁵⁴ İsmet Giritli, *Atatürkçülük İdeolojisi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1988, s. 30.

²⁵⁵ Çetin Yetkin, *Başlangıçtan Atatürk'e Türk Halk Eylemleri ve Devrimler*, 4. Baskı, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1996, s. 359.

ve dönemin Türkçü aydınlarının fikirlerinden etkilenen ekip tarafından yeni Türk Devleti kurulmuştur.²⁵⁶

Osmanlı Devleti'nin kurtarılamayacağını anlayan Mustafa Kemal Paşa, daha Samsun'a çıkmadan önce kurtuluşu milli bir Türk Devleti'nin kurulmasında görmüştür.²⁵⁷ Milli Mücadelenin başından itibaren Türklük duygusuyla hareket etmiştir.²⁵⁸ Neticesinde yüzyıllardır hak ettiği değeri görmeyen Türkler Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde, yeniden devletlerini kurmayı başarmışlardır.²⁵⁹ Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa bu toplumu Osmanlı'daki tebaa zihniyetinden kurtarıp modern, bağımsız, fikri ve vicdanı hür bir millete dönüştürmek için mücadele etmiştir. Mustafa Kemal'e göre millet: "*dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimai heyettir.*"²⁶⁰ Bu nedenle yerel ve inanç temelli kimlikler yerine, bu değerleri yadsımayan ama cumhuriyet ve halk sevgisine dayanan ulusal bir dayanışma anlayışı getirmeye çalışmıştır.²⁶¹

Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaşlaşma anlayışı, Osmanlı Devleti'nin Osmanlılar için batılılaşma fikrinden farklı olarak Türk milletinin yücelmesini hedeflemiş, Türkçü ve ulusçu olmuştur.²⁶² Bu ulusçuluk ırkçı, ümmetçi değil laik bir fikir üzerine inşa edilmiştir.²⁶³ Atatürk'ün bağımsızlık anlayışı çerçevesinde kaderini

²⁵⁶ Selahattin Tozlu, "Türklerde Devlet Yönetimi", ed. Cemil Öztürk, *Türk Tarihi ve Kültürü*, 3. Baskı, Pegem A Yayınları, Ankara, 2005, s. 219. Ayrıca Türk milliyetçiliğinin gelişim süreci ve Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı, temelleri ve gelişimi için bkz: Turhan Feyzioğlu, "Atatürk ve Milliyetçilik", *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1995. s. 31-88.

²⁵⁷ Mehmet Kaplan, "Atatürk'ün Başarısını Sağlayan Sebepler: Durum, Yorum, Hedef, İnanç, Karar ve Hareket", *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1981, s. 19.

²⁵⁸ Şerafettin Turan, "Atatürk Milliyetçiliği", *Atatürk Konferansları III 1969*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1970, s. 70.

²⁵⁹ Orhan Türkdoğan, *Türk Ulus-Devlet Kimliği, IQ Kültür Sanat Yayıncılık*, İstanbul, 2006, s. 434.

²⁶⁰ A. Afet İnan, "Atatürk'ün Vatandaşlık Hak ve Vazifeleri Üzerindeki Düşünceleri", *BELLETTEN*, C. XXVII, S. 108, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1963, s. 560.

²⁶¹ Pierre Ansart, "Kemal Atatürk ve Siyasal Duyarlılığının Değişimi", Çev. Ercan Eyüboğlu, *Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu: Bildiri ve Tartışmalar (17-22 Mayıs 1981)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983, s. 483.

²⁶² Çetin Yetkin, *Başlangıçtan Atatürk'e*, s. 358.

²⁶³ Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 151. Ulus anlayışının ırkçı bir zihniyetin ürünü olmadığını Mustafa Kemal Paşa'nın Diyarbakırlı Gazeteciye Dolmabahçe Sarayı'nda verdiği beyanattaki şu sözlerinden anlamak mümkündür: "*Diyarbakırlı, Vanlı, Erzurumlu, Trabzonlu, İstanbullu, Trakyalı ve Makedonyalı hep bir ırkın evlatları, hep aynı cevherin damarlarıdır.*", *Cumhuriyet*, "Hep Bir Irkın Evlatlarıyız", 5 Kasım 1932, S. 3053, s. 1.

kendi elinde tutan, her alanda bağımsız bir Türk ulusu oluşturma çabası içinde olunmuştur.²⁶⁴

Devletçilik politikasının benimsendiği 1930’lu yıllarda ekonomik alanda olduğu gibi kültürel olarak da millileşme faaliyetleri hız kazanmıştır. Eski gelenekleri yeren, Batı kültürünü öven, Türk tarihini ön plana çıkaran geniş çaplı bir modernleşme propagandası uygulanmaya başlanmıştır.²⁶⁵ Fuat Köprülü, Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura gibi milliyetçi aydınların önderliğinde dil, kültür, tarih birliği esasına dayanarak millileşme çalışmaları hız kazanmıştır.²⁶⁶ Bu doğrultuda milleti aynı dil ve tarih bilincinde birleştirmek için bilimsel çalışmalar yapmak üzere TTK ve TDK kurulmuştur. Bu yolda milli kadroları oluşturmak için ise Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi kurulmuştur.²⁶⁷ Böylece Atatürk’ün ulus bilinci oluşturma arayışı, gerçek temellere oturmuştur. Atatürk’ün bilinçli politikaları sonucunda ulusal bir benlik ortaya çıkmıştır.²⁶⁸

1.2.1.2. Türk Tarih Tetkik Cemiyeti

Osmanlı Devleti’nin kurucu unsuru olan Türkler kendilerini Osmanlı sayıyorlar ve Türklüklerinden habersiz yaşıyorlardı. Ancak Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde içerden ve dışardan Türklere karşı yapılan saldırılar Türklerin milli hassasiyetlerini arttırmıştır.²⁶⁹ Özellikle Balkan felaketi Türklük şuurunun ortaya çıkmasında etkili olmuştur.²⁷⁰ Dönemin milliyetçi aydınları tarafından fikri olarak milliyetçiliğin temelleri atılmıştır.²⁷¹ Yeni Türk devleti de bu fikri temeller üzerine inşa edilmiştir. Ancak Misak-ı Milli sınırları içinde yaşayan halk milli bir düşünce yapısına sahip değildi. Osmanlı’dan kalma kendini milliyetinden önce dini ile

²⁶⁴ İsmet Zeki Eyüboğlu, *Düşünceleriyle Yaşayan Atatürk*, Say Yayınları, İstanbul, 1998, s. 27.

²⁶⁵ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s. 61.

²⁶⁶ Orhan Türkdoğan, *Kemalist Sistem-Kültürel Boyutları*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999, s. 327.

²⁶⁷ Orhan Türkdoğan, *Ziya Gökalp: Ulus-Devlet Düşünüürü*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2005, s. 340-341.

²⁶⁸ Candio Mendes, “Atatürk: “Bir Latin Amerika Görüşü”, Çev. Fikret Üçcan, *Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu: Bildiri Ve Tartışmalar (17-22 Mayıs 1981)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983, s. 39-40.

²⁶⁹ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Atatürk: Yetiştirmesi, Kişiliği, Devrimleri*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1973, s. 61.

²⁷⁰ Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, 4. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1997, s. 195.

²⁷¹ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Atatürk: Yetiştirmesi, Kişiliği*, s. 61.

tanımlayan ümmet zihniyeti devam ediyordu.²⁷² Ulus devlet inşa etmeye çalışan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının öncelikle bu zihniyeti yok ederek Türk halkına milli şuur kazandırması gerekiyordu. Bu nedenle Türk milletinin ortak özelliklerini oluşturan dil, tarih ve kültür alanında çalışmalar yapılması kararlaştırılmıştır. Bu çalışmaları yapmak için önemli müesseseler kurulmuş ve resmi dil ve tarih görüşleri çerçevesinde Türk tarihi tüm boyutlarıyla araştırılmaya başlanmıştır.²⁷³

Atatürk, Türk tarihi ile ilgili kitapları okumuş konuyla ilgili çalışmaları bizzat takip etmiştir.²⁷⁴ Atatürk'ün tarihe olan bu ilgisi neticesinde Türklerin ırki yetersizlikleri ve medeniyete katkıları olmadığı ile ilgili Batılı kaynakların asılsız iddialarına cevap verebilmek için Türk tarih tezi ortaya konmuştur.²⁷⁵ Bayram Kodaman'a göre, Türk tarih tezi Avrupa'nın emperyalist siyasetinden kaynaklı, dünya tarihinde kendini merkeze koyan bakış açısına tepki olarak ortaya çıkmıştır. Yine Avrupalıların Türkleri sarı ırktan sayıp ikinci sınıf insanlar olarak görmeleri de bunda etkili olmuştur. Atatürk bu ithamların yanlışlığını ve Türklerin medeni bir toplum olduklarını dünyaya göstermek istemiştir. Türk milletinin bunu gerçekleştirebilmesi için ihtiyaç duyduğu özgüven, milli gurur ve milli şuuru Türklerin Orta Asya'daki ihtişamlı tarihinde aramıştır. Türk tarih tezi ile geçmişi ile gurur duyan ve ilham alan Türk milletinin geleceğe ümitle bakmasını sağlamaya çalışmıştır.²⁷⁶ Batılıların ithamlarına karşılık ise Anadolu'da yaşamış olan Hititler, Sümerler, Kaldeliler, Lidyalılar, Frikyalılar, Kimmerler, Etrüskler gibi toplulukların Türk oldukları kabul edilmiştir.²⁷⁷ Böylece medeniyetsiz olarak nitelendirilen Türklerin aslında Dünya medeniyetinin kurucuları oldukları kanıtlanmaya çalışılmıştır.

Türk tarih tezine ilmi dayanaklar bulmak üzere, 23 Nisan 1930'da Türk Ocakları bünyesinde Türk tarihi ve medeniyetini araştırmak üzere Türk Tarih Heyeti

²⁷² Zafer Gölen, "Atatürk'ün Tarih Anlayışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVIII, S. 52, Ankara, Mart 2002, s. 163-169.

²⁷³ Anıl Çeçen, *Atatürk ve Cumhuriyet*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 323.

²⁷⁴ A. Afet İnan, *Kemal Atatürk'ü Anarken*, Güzel Sanatlar Matbaası, 2. Baskı, Ankara, 1956, s. 93.

²⁷⁵ Mahmut Tezcan, *Atatürk ve Eğitim Bilimleri*, Anı Yayınları, Ankara, 2000, s. 75.

²⁷⁶ Bayram Kodaman, *Cumhuriyet'in Tarihi-Fikri Temelleri ve Atatürk*, Alter Yayınları, Ankara, 2005, s. 136-140.

²⁷⁷ Orhan Türkdoğan, *Kemalist Sistem-Kültürel Boyutları*, s. 323.

kurulmuştur.²⁷⁸ Heyet, 4 Haziran 1930 tarihinde ilk toplantısını yaparak Türk tarihinin tetkik işini başlatmıştır. Böylece milli tarihi araştırma imkânları genişlemiştir.²⁷⁹ Heyetin çalışmaları neticesinde Cumhuriyet rejiminin tarih ve kültüre bakışını yansıtan, tarih tezi ile görüşler ve kararların yer aldığı Türk Tarihi'nin Ana Hatları adlı kitap yayınlanmıştır.²⁸⁰ Yeni tarih tezinin ilk sunumu olan bu kitap seçkinlere dağıtılmak üzere sadece 100 adet basılmıştır.²⁸¹

Türk tarihi ile ilgili bilimsel çalışmaları daha sistematik bir şekilde yapabilmek için 12 Nisan 1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyet, Türk tarihini araştırmak ve bulguları neşretmekle görevlendirilmiştir. Cemiyetin adı, 1935 yılında Türk Tarih Kurumu olarak değiştirilmiştir.²⁸² Atatürk, Türk Tarih Kurumu ile de yakından ilgilenmiş ve kurumun çalışma planını bizzat kendisi hazırlamıştır. Buna plana göre; Türk tarihi kronolojik olarak ele alınıp, Türklerin çeşitli bölgelerde kurdukları devletlerin siyasi, ekonomik ve fikri hayatları belgelere dayanarak incelenecektir.²⁸³ Ayrıca elde edilen bilgi ve belgeler yayına dönüştürülerek Türk milletine sunulacaktır. Bu plana uygun olarak tarih reformunun hızlı bir şekilde benimsenmesini sağlamak için Türk Tarihi'nin Ana Hatları'ndan faydalanılarak yeni ders kitapları hazırlanmıştır. Kitaplar şaşırtıcı şekilde hızlı yazılıp kullanıma girmiştir. Etienne Copeaux, Birinci Tarih Kongresinden önce okutulmaya başlayan kitapların katılımcıları bir oldubittiyle karşı karşıya bıraktığını ifade ederek olayı “*Tarih'teki darbe*” olarak tanımlamaktadır.²⁸⁴ Bunun yanı sıra Atatürk'ün 1932'de toplanan ilk tarih kongresine başkanlık etmesi de²⁸⁵ Cumhuriyet yönetiminin tarih tezinin başarısını şansa bırakmayacağını göstermiştir.

²⁷⁸ A. Afet İnan, “Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin Kuruluş Hazırlıkları Üzerine”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 1, Ankara, 1957, s. 3.

²⁷⁹ A. Afet İnan, *Kemal Atatürk'ü Anarken*, s. 148.

²⁸⁰ Orhan Türkdoğan, *Kemalist Sistem-Kültürel Boyutları*, s. 323., *İnkılap*, “Türk Tarihi”, 1 Şubat 1931, S. 152, s 1.

²⁸¹ Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine: Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993)*, Çev. Ali Berktaş, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 40.

²⁸² A. Afet İnan, “Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi”, s. 3-4.

²⁸³ A. Afet İnan, “Atatürk ve Tarih”, Atatürkçülük (İkinci Kitap) – Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 152-156.

²⁸⁴ Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, s. 40-41.

²⁸⁵ François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 128.

Atatürk'ün Türk tarihi için yaptığı bu çalışmalar onun en büyük eserlerinden biri olmuştur.²⁸⁶ Atatürk, tarihçiliğe çok önem vermiş ve milliyetçilik prensibinin temeli olarak görmüştür.²⁸⁷ Türk tarihini tüm insanlık tarihi ve medeniyeti ile beraber ele alarak tüm dünya kültürlerine hizmet eden bir tarihçilik anlayışı ile hareket etmiştir.²⁸⁸ Atatürk döneminde bilimsel çalışmalarına devlet bütçesinden pay ayrılarak, teknik destek sağlanmıştır. Sonuç olarak bağımsız mali kaynaklar ve özerk statü ile kurulan Türk Tarih Kurumu tarih biliminin özgürce gelişmesine imkân sağlamıştır.²⁸⁹

1.2.1.3. Türk Dili Tetkik Cemiyeti

Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısı içerisinde Türkçe hak ettiği değeri görmemiştir.²⁹⁰ Yüksek mevkideki idarecilerin marifet olarak gördükleri Arapça ve Farsça konuşma çabası resmi yazı dilinde yabancı kelimelerin nüfuz ettiği halk dilinden uzak bir Türkçe ortaya çıkarmıştır. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde de yazı ve edebiyat dili ile halkın konuştuğu dil arasında büyük bir uçurum vardır.²⁹¹ Bu durum halkı ile iletişim kuramayan bir devlet yapısını ve geniş halk kitlelerine ulaşamayan bilim, edebiyat ve basın-yayın ortamını doğurmuştur. Bir tarafta Osmanlıcanın ağır söz yükü ile kendini anlatamayan aydınlar bir tarafta dili basite indirgeyerek kendini ifade edebilen bir halk vardır. Yabancı kelimelerin etkisi altında kalan dil ile yoğrulan toplumun zihninde, ulusal benlik yerine yabancı benlik yerleşiyordu.²⁹² Milli kültür bilinci üzerine yeni bir ulus inşa edilirken bu durum göz ardı edilemezdi. Sonuçta Muzaffer Özdağ'ın da dediği gibi Devrimin ülküsü: “*Türk Milletine mensup kişileri ve nesilleri zaman ve mekânda hudut tanımaksızın ortak ve işlenmiş, gelişmiş bir dilin ifade ettiği milli ruh ve şuurun aşınmaz, koparılmaz*

²⁸⁶ Mahmut Esat Bozkurt vd., *1933 Yılında İstanbul Üniversitesinde Başlayan İlk İnkılap Tarihi Ders Notları*, haz. Oktay Aslanapa, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 137.

²⁸⁷ A. Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, TTK Yayınları, Ankara, 1997, s.195.

²⁸⁸ Hasan Cemil Çambel, “Atatürk ve Tarih”, *BELLETEREN*, C. III, S. 10, İkinci Baskı, Ankara, 1994, s. 270.

²⁸⁹ İlber Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe*, 4. Baskı, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001, s. 114.

²⁹⁰ Türkçe'nin tarihi gelişimi için bkz: Şükrü Haluk Akalın, “Atatürk Döneminde Türkçe ve Türk Dil Kurumu”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 607, Ankara, Temmuz 2002, s. 1-58.

²⁹¹ Yunus Nadi, “Türk Dili: Devlette ve Millette...”, *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1932, S. 2999, s. 1.

²⁹² Vecihe Hatiboğlu, *Ölümsüz Atatürk ve Dil Devrimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1981, s. 14.

örgüleri ile birbirine bağlamak ve bütünleştirmektir."²⁹³ Mustafa Kemal Paşa da, dilin uluslar için ne kadar önemli olduğunun farkındadır. Tarihleri ile yakından ilgilendiği Etiler ve Sümerler gibi dillerini kaybeden ulusların kendilerinin de kaybolduğunu görmüştür.²⁹⁴ Türk ulusunun da aynı akıbeti yaşamaması için biraz önce yabancı dillerin etkisinden kurtulması gerektiğinin bilincindedir. Bunu gerçekleştirebilmenin yolu ise halk ile aydının aynı dili konuşmasını sağlamaktan geçiyordu. Bu nedenle Türkçenin zenginliklerinin ortaya çıkarılması, dilin sadeleştirilmesi ve yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarılması gerekiyordu.

Bu konuda ilk adım Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde 12 Kasım 1924'te Türk dili, edebiyatı, kültürü, sanatı ve tarihi ile ilgili çalışmalar yürütmek üzere Türkiyat Enstitüsü'nün açılması olmuştur.²⁹⁵ Türk dili alanında en büyük gelişme ise Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin açılması olmuştur. Türk Dil Tetkik Cemiyeti, Samih Rifat Bey'in kurucu başkanlığında 12 Temmuz 1932 tarihinde kurulmuştur.²⁹⁶ Cemiyetin açılmasında en büyük destekçi Mustafa Kemal Paşa olmuş hatta cemiyetin adını da kendisi vermiştir.²⁹⁷

Mustafa Kemal Paşa, Cemiyetin amacını ise verdiği bir röportajda şu şekilde ifade etmektedir: "*Maksat, Türk milletine kendi mazisinde mevcut ve mevrus, istikbaline de şamil kendi kültürünü ortaya çıkararak göstermektir*"²⁹⁸ Cemiyet bu minvalde ilim esasları dâhilinde yapacağı çalışmalar neticesinde Türk dilinin zenginliği ve diğer diller üzerinde ne kadar etkili olduğu ortaya çıkarılacaktır.²⁹⁹ Cemiyetin diğer görevi ise Türkçeyi yabancı dillerin tahakkümünden kurtararak

²⁹³ Muzaffer Özdağ, "Türk Devrimi ve Atatürk", *Makaleler-Atatürkçülük ve Devrimler 1. Kitap*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1978, s. 108.

²⁹⁴ Vecihe Hatiboğlu, *Ölümsüz Atatürk*, s. 12.

²⁹⁵ Şükrü Haluk Akalın, "Yetmiş Beş Yılda Türk Dil Kurumu", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 667, Ankara, Temmuz 2007, s. 6.

²⁹⁶ Şükrü Haluk Akalın, "Türk Dil Kurumu", ed. Osman Horata, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü, Atatürk Dönemi 1920-1938*, C. II, Ankara, 2009, s. 874.

²⁹⁷ Atatürk, 1931'de kurulan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin 1932 Temmuzunda toplanan ilk kurultayından sonra, 11 Temmuz gecesinde, bilim adamlarından oluşan arkadaşlarına: "*Dil işlerini düşünmek zamanı geldi, ne dersiniz?*" diye sordu. "*Öyle ise Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti gibi bir de ona kardeş bir dil cemiyeti kuralım. Adı Türk Dili Tetkik Cemiyeti olsun*" dedi.", Cahit Külebi, "Atatürk ve Türk Dili (Dil Açısından Atatürk)", s. 66.

²⁹⁸ Yunus Nadi, "Gazi Hz. İle Bir Hasbıhal", *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1932, S. 2978, s. 1.

²⁹⁹ Yunus Nadi, "Gazi Hz.nin Huzurunda: Türk Dil inin Tetkiklerine Başlanırken", *Cumhuriyet*, 23 Ağustos 1932, S. 2980, s. 1., Yunus Nadi, "Büyük Gazi'nin Büyük Bir Eseri Daha: Türk Dili Cemiyeti", *Cumhuriyet* 20 Ağustos 1932, s. 1., Cahit Külebi, "Atatürk ve Türk Dili (Dil Açısından Atatürk)", *Atatürk 100. Yıl Konferansları*, İstanbul Devlet Mühendislik Mimarlık Akademisi Yayınları, İstanbul, 1981. s. 61-74.

sadeleştirilmesini sağlamak olacaktır. Sonuçta milli bir ulus oluşturulmak isteniyorsa bunun yolu yabancı kelimelerden arındırılmış bir dilden geçiyordu. Nurettin Topçu bunu şu şekilde ifade etmektedir: “*Milli devletin çarşıları ile salonlarında yabancı sesler ve yabancı renklerle şekiller barınmaz. Milli devlet, kitabında ve mektebinde kendi dilinin yabancı dillere üstünlüğünü yaşatabilen devlettir. Milli kültürü teknik bilgisinden çok yükseklerde tutan mektebin devletidir.*”³⁰⁰ Bu nedenle Cemiyetin çalışmaları neticesinde 21 Kasım 1932 tarihinde kabul edilen 13507 sayılı söz derleme talimatnamesi ile dil seferberliği başlamıştır. Aydınlar ve halk devletin imkânları seferber edilerek Türk dilinin yabancı kelimelerden temizlenmesi için seferber edilmiştir.³⁰¹ Neticede halk tarafından yabancı kelimelerin Türkçe karşılıklarına denk gelecek 130.000 kadar fiş toplanmıştır. Bu fişler ve konuyla ilgili yazma eserler uzman kişiler tarafından incelenerek Türkçe karşılığı olan kelimeler belirlenmiştir. Ayrıca bu kelimeler Tarama Dergisi adında bir derleme dergisinde yayınlanmıştır.³⁰² Daha sonra Türk Dil Kurumu olarak faaliyetlerine devam edecek olan Cemiyet günümüze kadar Türk diline hizmet eden en önemli kurum olmuştur.

Türk dili inkılabı, dilimizi millileştirirken, Türkçenin dünya dilleri içinde hak ettiği yeri almasını amaçlayan bir kültür siyaseti olarak belirlenmiştir.³⁰³ Türk inkılabının milli ve medeniyet prensipleri içinde daha derin bir kökte birleştirilmesi için dil çalışmaları yapılmıştır.³⁰⁴ Türk dilini tüm alanlarda, örneğin sadece bilim terimlerinde değil, tüm kullanım alanlarında millileştirme ve sadeleştirmek amaçlanmıştır.³⁰⁵ Türkçeyi konuşma ve yazı dilinde en kullanışlı hale getirme gayreti içinde olunmuştur.³⁰⁶ Neticede Osmanlı döneminden kalan halka uzak kelimeler ve karmaşık gramer kullanımı kaldırılmıştır.³⁰⁷

³⁰⁰ Nurettin Topçu, *İradenin Davası Devlet ve Demokrasi*, haz. Ezel Erverdi ve İsmail Kara, Dergah Yayınları, İstanbul, 1998, s. 118.

³⁰¹ Şükrü Haluk Akalın, “Türk Dil Kurumu”, s. 875-878.

³⁰² Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi-Cumhuriyet Devri Mektepleri*, C. V, İstanbul, 1943, s. 1451.

³⁰³ Ragıp Özden, “CHP Konferanslar Serisi”, *Dil İnkılabımızın Bugünkü Durumu*, İstanbul, 1939, s. 14-15.

³⁰⁴ Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, s. 207.

³⁰⁵ Doğan Aksan, *Türkçenin Bağımsızlık Savaşımı (Son 75 Yılda Türkiye Türkçesi)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007, s.59.

³⁰⁶ Özden, CHP Konferanslar Serisi, s. 10.

³⁰⁷ Ortaylı, Gelenekten Geleceğe, s. 86.

1.2.1.4. İbadet Dilini Türkçeleştirme Çalışmaları

Cumhuriyet döneminde yapılan inkılaplarla modern bir toplum oluşturulmak isteniyordu. Bu gelişim ancak Osmanlı dönemindeki tebaa ve ümmet zihniyetinden kurtarılmış akıl ve bilimin ışığında, Türk kültüründen beslenen bir ulus sayesinde sağlanabilirdi. Bu nedenle daha Cumhuriyet kurulur kurulmaz laiklik alanında köklü değişiklikler yapılmıştır. İlk başta yönetsel olan bu değişiklikler, toplumun genel yapısına nüfuz edebilmek için eğitim ve sosyal hayatta da kendini göstermiştir. Bu yenilikler laik ve milli kültürden beslenen bir toplum oluşturma çabası içinde yapılmıştır. Aslında Cumhuriyet ilan edilmeden önce Türklük ve Müslümanlıktan beslenen bir milliyetçilik anlayışı hâkimmiş gibi görünse de Cumhuriyetin ilanından sonra din etkisinden kurtulmayı amaçlayan seküler bir Türk milliyetçiliğinin benimsendiği görülmektedir.³⁰⁸ Bunu gerçekleştirebilmek için de dinin laik bir çerçevede yeniden tanımlanarak bir devlet sistemi olmaktan çıkarılarak millileştirilmesi, bireysel inanç ve vicdan düzeyine indirgenmesi için çaba harcanmıştır.³⁰⁹

Dinin yönetsel etkisini ortadan kaldırmak ve Türk kültürü ile yoğrulmuş bir toplum yapısı içinde yerini alabilmesini sağlamak için Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile başlayarak eğitim-öğretim politikalarında biri dizi değişiklikler yapılmıştır. 1933'e kadar geçen sürede eğitim müfredatlarındaki din dersleri belirgin oranda azaltılmıştır.³¹⁰ Türkçe'nin etkinliğini arttırmak için 1929 yılında ilk ve orta öğretim okullarında Arapça ve Farsça dersler kaldırılmıştır.³¹¹ Yaşanan bu değişim sürecinde toplumu aydınlatmak ve hurafelerden uzak bir din eğitimi verebilmek adına, milli kültürü ve yeni sistemi benimsemiş din adamları göreve getirilmiştir.³¹²

³⁰⁸ Nesim Şeker, "Türklük ve Osmanlı Arasında: Birinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'de Milliyet Arayışları Ya da Anasır Meselesi", der. Erik Jan Zürcher, *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005. s. 174-175.

³⁰⁹ Mehmet Akgül, *Türk Modernleşmesi ve Din*, Çizgi Kitabevi, Konya, 1999, s. 283.

³¹⁰ Cumhuriyet dönemi din eğitimi alanında yapılan değişiklikler ve müfredatlar için bkz: Halis Ayhan, "Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi Genel bir Bakış: "Atatürk'ün İslam Dini ve Din Eğitimi Hakkındaki Görüşleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 18, İstanbul, 2000, s. 5-27., Mustafa Öcal, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VII, S. 7, Bursa, 1998, s. 241-268.

³¹¹ Muzaffer Gökman, *50 Yılın Tutanağı 1923-1973*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973, s. 61.

³¹² Hüsrev Gerede, *Hüsrev Gerede'nin Anıları: Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler (19 Mayıs 1919-10 Kasım 1938)*, haz. Sami Önal, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 262.

Din konusunda, eğitim alanında, yaşanan bu değişim 1930'lu yıllara gelindiğinde toplumun genelinin ibadet şeklini etkileyecek olan yeniliklerle devam etmiştir. Bu yenilikler ibadet dilinin Türkçe olması için yapılan radikal değişiklikler olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın en büyük dileği İslamiyet'in Türk halkı tarafından doğru anlaşılması ve bilinçli bir şekilde yaşanmasıydı. Bunu başarabilmenin tek yolu olarak ibadetlerin Türkçe yapılması görülmüş ve 1932 yılı Ocak ayında ezan ve Kur'an-ı Kerim Türkçe okunmaya başlanmıştır.³¹³ Mustafa Kemal Paşa bu konuyla bizzat ilgilenmiş Yerebatan Camiinde ilk kez Türkçe hutbe okuyacak olan Hafız Yaşar Bey'i bir gece önce yemekte ağırlayarak görevi kendisine tevdi etmiştir.³¹⁴ Kur'an-ı Kerim'in Türkçe okunması halkın da dikkatini çekmiş ve halk Türkçe Kur'an-ı Kerim okunan camilere akın etmiştir.³¹⁵ Dönemin basınında da Türkçe ibadeti öven pek çok yazı yayınlanmıştır.³¹⁶ Bu yazılar toplumun yeniliği çabucak kabul ettiğini gösterse de gerçek öyle olmamıştır. Özellikle kırsal kesimde yaşayan halk çeşitli dönemlerde kanuna karşı gelerek Arapça ezan okunması yönünde tavır sergilemiştir. İlk büyük tepki 1 Şubat 1933'te Bursa Ulu Camiinde kılınan cuma namazında yaşanmıştır. Arapça ezan okuyan cemaat namazdan sonra Arapça ezan isteriz sloganlarıyla kanunu protesto etmiştir. Olay kısa sürede bastırılrsa da duruma çok kızan Mustafa Kemal Paşa'nın direktifiyle olaya karışanlar ve tedbir almakta yetersiz kalan görevliler ağır cezalar almışlardır. Kanunu korumak için gözdağı niteliğinde olan bu cezalara rağmen Türkçe ibadete karşı tepkiler kanun kaldırılana

³¹³ *Cumhuriyet*, "Dini Bir İnkılap : Türkçe Kur'an", 21 Aralık 1932, S. 2770, s. 1-6., *Cumhuriyet*, "İlk Türkçe Ezan Dün Fatih'te Okundu", 31 Aralık 1932, S. 2780, s. 1., *Cumhuriyet*, "Türkçe Kur'an Dün İlk Defa Okundu," 23 Aralık 1932, S. 2772, s. 1-6, Ayrıca bkz: Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi-Cumhuriyet Devri Mektepleri*, C. V, İstanbul, 1943., , Halis Ayhan ve Mustafa Uzun, "Ezanın Türkçeleştirilmesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XII, Ankara, 1995, s. 38-42.

³¹⁴ Yaşar Okur, *Atatürk'le On Beş Yıl (Dini Hatıralar)*, Sabah Yayınları, İstanbul, 1962. s. 9.

³¹⁵ *Cumhuriyet*, "Halk Türkçe Kur'an Dinlemek İstiyor", 25 Aralık 1932, S. 2774, s. 1-3., *Cumhuriyet*, "Türkçe Kur'an Okunması Büyük Memnuniyetle Karşılandı", 26 Aralık 1932, S. 2775, s. ?.., *Cumhuriyet*, "Türkçe Kur'an Okunan Camiler Dolup Taşıyor!", 27 Aralık 1932, S. 2776, s. 1., *Cumhuriyet*, "Türkçe Kur'an'la Mukabele", 30 Aralık 1932, S. 2779, s. 1-4., *Cumhuriyet*, "Süleymaniye'de Türkçe Hutbe", 6 Şubat 1932, S. 2786, s. 1.

³¹⁶ Mehmet Asım, "Türkçe Kur'an", *Vakit*, 24 Aralık 1932, s. 1., Yunus Nadi, "Türkçe Kur'an Türkçe İbadet", *Cumhuriyet*, 25 Aralık 1932, S. 2774, s. 1., Yunus Nadi, "Din Kitabımız Kendi Dilimizde", *Cumhuriyet*, 28 Aralık 1932, S. 2777, s. 1., Mehmet Asım, "Türkçe Kur'an ve İbadet", S. 5050, *Vakit*, 29 Aralık 1932, s. 1-2., Ahmet Talat, "Türkçe Ezan", *Çankırı'da Duygu*, 17 Aralık 1932, S. 112, s. 1-2.

kadar devam etmiştir.³¹⁷ Şerif Mardin'e göre, İttihatçılardan beri dini modernize etmek isteyen reformcular halk inançlarının kendi içinde bir kültürü olduğunu kabul etmemişlerdir. Reformcular bu kültürü görmezden gelirken eski ulema anlayışından gelen hoca, şih ve batıl itikat ticareti yapanlar köylü ile aynı dili konuşabilmişlerdir.³¹⁸ Bu süreçte de halkla aynı dili konuşabilen din istismarcıları rejime karşı halk kitlelerini harekete geçirmekte başarılı olmuşlardır.

Sonuç olarak bakıldığında Mustafa Kemal Paşa'nın amacı, ulema tarafından karmakarışık hale getirilen dini İsrailiyattan temizleyip, Türkçe ibadet yoluyla Türkleri saf İslam'a kavuşturmak olmuştur.³¹⁹ Buna istinaden eleştirilere bakmaksızın ibadetin halk tarafından anlaşılması için ibadet dilini Türkçeleştirici yenilikler yapmıştır.³²⁰ Bu yenilikler dönemin en önemli gündemini oluştururken günümüzde dahi tartışılmaya devam etmektedir.

1.2.2. Eğitim Politikası (Köylünün Aydınlatılması)

1.2.2.1. Harf İnkılabı

Osmanlı Devleti sınırlarını genişletirken yabancı kültürlerden etkilenmiştir. Özellikle Arapça ve Farsça kelimelerin dilimize girmesiyle karma bir dil olan Osmanlıca kullanılmaya başlanmıştır. Halk basit bir Türkçe kullanırken bürokraside, eğitim ve edebiyat alanında Arapça ve Farsçanın hâkim olduğu bir Osmanlıca kullanılmaya başlanmıştır. Türkçe giderek önemini kaybetmiştir.³²¹ Tanzimat döneminden itibaren dilde sadeleştirme çalışmaları başlatılmıştır. Özellikle Avrupa'da eğitim almış aydınlar eserlerinde sade bir dil kullanarak Türkçeleştirme çalışmalarına katkıda bulunmuştur.³²² Yine aynı dönemde Türkçe sesleri tam olarak karşılayamayan Arapça alfabe konusunda da tartışmalar ve çalışmalar başlamıştır.

³¹⁷ Ali Dikici, "İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler", *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 10, İstanbul, 2006, ss. 84-93.

³¹⁸ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 148.

³¹⁹ İsmet Bozdağ, *Kültür İhtilalimiz Bilinmeden Politika Yapılmaz*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 198.

³²⁰ Orhan Koloğlu, *Bir Çağdaşlaşma Örneği Olarak Cumhuriyet'in İlk Onbeş Yılı (1923-1938)*, İstanbul, 1999, s. 290.

³²¹ Neriman Tongul, "Türk Harf İnkılabı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 33-34, Ankara, Mayıs Kasım 2004, s. 104.

³²² Nuran Savaş Akdoğan, "Modern Ulus Devlet-Olma Yolunda Harf İnkılabı Uygulaması", *Amme İdaresi Dergisi*, S. 43-3, Ankara, 2010, s. 38-39.

Tanzimat döneminde başlayan bu tartışmalar II. Meşrutiyet döneminde Türkçülük akımının etkili olmasıyla birlikte daha da hız kazanmıştır. Arap harflerinin iyileştirilmesi ve Latin harflerinin kabul edilmesi olarak iki görüş ortaya çıkmıştır. Tüm iyileştirmelere rağmen birinci seçeneğin işi yaramayacağı anlaşılmış bu nedenle Latin harflerinin kabul edilmesi üzerinde durulmuştur. Bu yönde yapılan çalışmalar Cumhuriyet döneminde yapılacak yeniliklere zemin hazırlamıştır.³²³

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde Batılı, modern bir toplum oluşturma temelinde inkılap hareketlerine girişilmiştir. Cumhuriyet Hükümeti, İnkılapların başarılı olabilmesi için Türk toplumunun okuryazarlık oranının artırılarak eğitim sürecinin hızlandırılması gerektiğinin farkına varmıştır.³²⁴ Celal Nuri'nin dediği gibi: *“Türkiye Cumhuriyeti’nde herkes evvel be evvel okuryazar olmalı; sonra da cumhuriyeti yaşatabilmek için tenevvür de etmeli... İnkılabımızın tam olabilmesi için bilaistisna her Türkün hiç olmazsa okuryazar olması şarttır.”*³²⁵ Bu düşünceyle harf inkılabı matbaanın ucuz ve seri kullanımı ve Türkçe imlanın bir düzene konması gerekçesiyle yapılmıştır.³²⁶ Ancak, yeni harfler sadece okuma yazma kolaylığı sağlayan teknik nedenlerden dolayı tercih edilmemiştir. Aslına bakıldığında kültürel bir değişimin en önemli aracı olarak görülmüştür. İsmet İnönü bunu şu şekilde ifade etmiştir: *“Harf inkılabı bir okuma yazma kolaylığına bağlanamaz. Okuma yazma kolaylığı Enver Paşa’yı tahrik eden sebeptir. Ama, harf inkılabının biz de tesiri ve büyük faydası, kültür değişmesini kolaylaştırmasıdır.”*³²⁷ Yine İnönü’ye göre: *“Yeni harfler Cumhuriyetin garp medeniyeti cemiyetini kabul etmesinin de başlıca dayancı olmuştur. Yeni harfler Türk milletini bir kültür âleminde başka bir kültür âlemine nakletmiştir.”*³²⁸ İnönü’nün de dediği gibi harf inkılabı toplumun Batılılaşması adına atılmış büyük bir adım olacaktır.³²⁹ Willy Sperco’ya göre de harf inkılabı yeni Türkiye’nin, medeni milletler sırasındaki yerini alması için yapılan tüm çalışmaların

³²³ Neriman Tongul, “Türk Harf İnkılabı”, s. 105-109.

³²⁴ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995, s. 101.

³²⁵ Celal Nuri İleri, *Türk İnkılabı*, haz. Recep Duymaz, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 139.

³²⁶ İlber Ortaylı, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 77.

³²⁷ İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 585.

³²⁸ Sabahat Erdemir, Muhalefette İsmet İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla, İstanbul, 1956, s. 196.

³²⁹ M. Rauf İnan, “Türkiye Cumhuriyeti ve Eğitim”, *Atatürk Konferansları VI 1973-1974*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1977, s. 243.

taçlandırılması olacaktır.³³⁰ Sonuçta yeniden okuma yazma öğrenmek zorunda kalan Türk halkı yeni eğitim kurumları ve yayın organları sayesinde istenilen şekilde yönlendirebilecektir.³³¹ En azından genç nesil yeni sisteme göre yetişme imkânı bulacaktır.³³²

Emre Kongar'a göre ise yeni harfler kültürel ögelerin ötesinde en başından beri dinsel-geleneksel kaynaklı iktidara karşı oluşturulan ulus devlet modelinin simgesel mücadele araçlarından biri olmuştur. Yeni harfler yeni bir siyasi iktidarın egemenliğinin simgesi olmuştur.³³³ Kurt Steinhaus'a göre de yenilikler sayesinde halkın arasında dil nedeniyle ortaya çıkan anlaşmazlıklar ortadan kalkacak ve ulusal birlik sağlanacaktır. Böylece genç kuşaklar Osmanlı devletinden kalan politik-kültürel geleneklerden koparak ulusal bilincine kavuşacaktır.³³⁴ Tüm ülkede düşünme sistemini değiştirerek bilim ve yeni fikrî yöntemlerle halkın kaderini değiştirecektir.³³⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın, Meclisin üçüncü dönem ikinci toplanma yılı açılış konuşmasındaki şu sözleri de bu düşüncüyü desteklemektedir: "*TBMM'nin kararıyla Türk harflerinin katiyet ve kanuniyet kazanması, bu memleketin yükselme mücadelesinde başlı başına bir geçit olacaktır.*"³³⁶

Yeni harflerden beklenen bu hedefler doğrultusunda, Harf inkılabına kadar geçen sürede laiklik alanında bir dizi yenilikler yapılmış, toplumun yeni harfleri kabul etmesi için gerekli ortam hazırlanmıştır.³³⁷ Bu süreçte başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere devlet adamları ve aydınlar zaman zaman Latin harflerini kullanarak toplumu özendirmeye çalışmışlardır. Bu, uygulamalara da yansımış 1926'da üzerinde Latin harfleriyle "Türk Postaları" yazan pullar basılmıştır. Bir denizaltına Birinci İnönü (Birindji-İnuni) adı verilmiştir. Ayrıca 25 Mayıs 1928'de uluslararası rakamlar kabul edilmiştir.³³⁸

³³⁰ Willy Sperco, *Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938)*, Çev. Zeki Çelikkol, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001, s. 157.

³³¹ Cezmi Eraslan, *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk*, İstanbul, 2003, s. 134.

³³² Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s. 99.

³³³ Emre Kongar, *Atatürk Üzerine*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 85.

³³⁴ Kurt Steinhaus, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 113.

³³⁵ Benoist Mechin, *Mustafa Kemal-Bir İmparatorluğun Ölümü*, Çev. Zeki Çelikkol, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 301.

³³⁶ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. I, s. 377.

³³⁷ Neriman Tongul, "Türk Harf İnkılabı", s. 111-117.

³³⁸ Orhan Koloğlu, *Bir Çağdaşlaşma Örneği Olarak Cumhuriyet'in İlk Onbeş Yılı*, s. 272.

Mustafa Kemal Paşa, Latin harflerine geçileceğini 9 Ağustos 1928'de Sarayburnu Parkı'ndaki gazinoda halka yaptığı konuşmasında duyurmuştur. Bu konuşmada yeni harflerin Türk dili için ne kadar kıymetli olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: “Çok işler yapılmıştır, amma bugün yapmaya mecbur olduğumuz son değil, lakin çok lüzumlu bir iş daha vardır: Yeni Türk harflerini çabuk öğrenmelidir. Vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalciya öğretiniz. Bunu vatanperverlik ve milliyetperverlik vazifesi biliniz. Bu vazifeyi yaparken düşününüz ki, bir milletin, bir heyeti içtimaiyenin yüzde onu, okuma yazma bilir, yüzde sekseni, bilmez nevidendir. Bundan insan olanlar utanmak lazımdır.”³³⁹ 26 Ağustos 1928 tarihli bildirisinde ise yazı devrimini Büyük Zafere benzetmiştir. Bilal N. Şimşir'e göre düşmana karşı Ağustos ayında alınan zafere atıf yapılarak cehalete karşı başlatılan mücadelenin de Ağustos ayında başlatılması uygun görülmüştür.³⁴⁰

Böylece yeni harflerin benimsenmesi için büyük bir kampanya başlatılmıştır. Toplumun Latin harflerini kabullenmesinin en kolay ve çabuk yolu olarak gazetelerin Latin harfleriyle basılması görülmüştür. Bu konuda bilim adamları ile sık sık bir araya gelen Mustafa Kemal Paşa, gazetelerin önce birkaç sayfasının Latin harflerine ayrılması düşüncesine karşı çıkararak, gazetelerin tamamen Latin harfleriyle basılmasını emretmiştir. Ancak gazeteciler teknik yetersizlik nedeniyle kısa sürede Latin harfleriyle yayın yapamayacaklarını dile getirmişlerdir. Bu konuyu görüşmek üzere dönemin Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi yazı işleri müdürü Naşit Bey'i çağırtan Mustafa Kemal Paşa: “..gazetenin altı sayfası da ne zaman tamamen Türk harfleri ile çıkacak?” diye sormuş “en erken Kasım sonu ama 1929 yılı başlarında kesinlikle başlayabiliriz” cevabı üzerine sert bir şekilde “Olmaz efendim, işin bu kadar sürüklenmeye tahammülü yok, anlamıyor musunuz?” diye serzenişte bulunmuştur. Bir an önce yeni harfle yayına başlanmasını isteyen Mustafa Kemal Paşa gazetelerin teknik sorunlarını çözmek için Maarif matbaasının imkânlarından faydalanmalarını sağlamıştır.³⁴¹ Gazeteciler de kendilerine verilen imkân dâhilinde ellerinden gelen

³³⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. II, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Nimet Arsan (der.), Ankara, 1997, s. 274.

³⁴⁰ Bilal N. Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1992, s. 160.

³⁴¹ Naşit Hakkı Uluğ, *Üç Büyük Devrim-Eğitimin Birleştirilmesi, Şapka ve Giyimin Değiştirilmesi, Türk Harflerinin Kabulü*, Ak Yayınları, İstanbul, 1973, s. 174-177.

tüm gayreti göstermişlerdir.³⁴² Neticede 1928 yılı sonunda hemen hemen tüm gazeteler yeni harflerle yayın yapmaya başlamışlardır.³⁴³

Mustafa Kemal Paşa'nın yeni harf kampanyası nihayet 3 Kasım 1928 tarihinde çıkarılan kanunla resmiyet kazanmıştır.³⁴⁴ Harf Kanununun kabulünden sonra yeni harfleri yaygınlaştırma mücadelesi başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, Öğretmenler Birliği'nin dördüncü büyük kurultayında öğretmenlere hitaben şunları söylemiştir: *"Görev sizi çağırıyor. Her ne zaman olursa olsun, her nerede bulunursanız bulunun, rastladığınız her ulus bireyine soracaksınız: Yeni Türk yazaçlarını öğrendiniz mi? Öğrenmemişse hemen derse başlayacaksınız. Evinize gittiğiniz zaman çocuklarınıza, bütün ailenizin üyelerine, tanıdıklarınıza bu yazaçları öğreteceksiniz."*³⁴⁵ Yine bir konuşmasında yeni yazıyı öğrenmenin önemini şu şekilde ifade etmiştir: *"Yeni Türk harflerini çabuk öğrenmelidir. Yeni Türk harflerini her vatandaşa kadına erkeğe hamala sandalcıya öğretiniz. Bunu vatanperverlik ve milliyetperverlik vazifesi biliniz."*³⁴⁶ Kendisi de gerek çevresindeki gerekse çıktığı seyahatlerde karşılaştığı çocuklara yeni yazıyı öğrenip öğrenmediklerini sorarak bir öğretmen gibi onları imtihan etmiştir.³⁴⁷ Atatürk ve İnönü Harf Kanununun çıkmasından sonra hiçbir zaman eski yazıyı kullanmamışlardır. Atatürk'e eski yazı gösterildiğinde bilmiyorum cevabını vermiştir. Eski yazıyla yazılan raporların yenisi ile değiştirilmesini istemiştir.³⁴⁸ Görüldüğü gibi devletin en tepesinden başlayarak yeni yazıyı biran önce yaygınlaştırmak için toplumsal bir kampanya başlatılmıştır. Bu kampanyanın en önemli parçası olan gazetelere destek olmak amacıyla prim verilmesi kararlaştırılmıştır. Buna istinaden, Giresun Mebusu Hakkı Tarık Bey tarafından, Türkçe Matbuata prim verilmesine dair kanun teklifi 20-27 Mart 1930 tarihlerinde Mecliste görüşülmüştür. Önce genel gazetelere prim verilmesi gündeme

³⁴² Yunus Nadi, "Türk Matbuatı", *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1930, S. 2177, s. 1.

³⁴³ Türkiye'de gazetelerin Latince basılmaya başlanması hakkında detaylı bilgi için bkz: Ayla Acar, "Türkiye'de Latin Alfabesine Geçiş Süreci ve Gazeteler", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 41, İstanbul, 2011, s. 5-25.

³⁴⁴ Harf İnkılabının tarihi gelişimi için bkz: Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, s. 1455-1471.

³⁴⁵ M. Rauf İnan, *Mustafa Necati-Kişiliği Ulusal Eğitime Bakışı Konuşma ve Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1980, s. 192.

³⁴⁶ *Cumhuriyet*, "Türk Harfleri ve Gazimiz", 1 Kasım 1929, S.1969, s. 1.

³⁴⁷ *Cumhuriyet*, Gazi'miz Yalova'da, 9 Aralık 1929, S. 2007, s. 1-4., Yunus Nadi, "Maziden İstikbale: Bir Tarih Sahifesi !..", *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1931, S. 2487, s. 1.

³⁴⁸ Yaşar Nabi, *Atatürkçülük Nedir?*, 2. Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul, 1965, s. 22-23, Kazım Özalp ve Teoman Özalp, *Atatürk'ten Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1998, s. 42.

gelse de yeni harflerin daha hızlı yaygınlaştırılması maksadıyla vilayet gazetelerine de prim verilmesi kabul edilmiştir. 27 Mart 1930 tarihinde kanun kabul edilerek 3 yıl boyunca Türkçe yayın yapan gazetelerin prim verilerek desteklenmesi kabul edilmiştir.³⁴⁹ Bu destek karşılıksız kalmamış Yunus Nadi'nin söylemiyle “*yeni harfler için en büyük mektep gazeteler*” olmuştur.³⁵⁰ Yeni harfleri öğretmek için açılan eğitim kurumları, gazeteler ve öğretmenlerin insan üstü çabaları neticesinde yeni harfler kısa sürede ülke geneline yayılmıştır.

Sonuç olarak bakıldığında Mustafa Kemal Paşa'nın: “*Türk harflerinin katiyet ve kanuniyet kazanması, bu memleketin yükselme mücadelesinde başlı başına bir geçit olacaktır.*”³⁵¹ dediği yazı inkılabı diğer yeniliklerin başarıya ulaşmasına da katkıda bulunarak planlı sosyal değişimin en güzel örneklerinden biri olmuştur.³⁵² Kısa süre içinde ülkenin görüntüsü değişmiş ve doğulu görüntüsünü üzerinden atmaya başlamıştır.³⁵³ Niyazi Berkes'in “*Atatürk'ün devrimcilik önderliğinin ulaştığı belki en yüksek doruk olmuştur.*”³⁵⁴ diye ifade ettiği harf inkılabı Cumhuriyet döneminin ulus inşasının en önemli temel taşı olmuştur. Batılı ülkeler tarafından takdirle karşılanan harf inkılabı Müslüman ve Arap dünyasında en az kabul gören Türk inkılabı olmuştur. Diğer Müslüman ülkelerde uygulanmasa da Mısır ve İran gibi ülkelerde bazı kişisel projelere örnek olmuştur.³⁵⁵

1.2.2.2. Millet mektepleri

Harf inkılabı ile birlikte yeni harflerin hızlı bir şekilde yaygınlaştırılması için önemli çalışmalar yapılmıştır. Türk milletinin süratle okur-yazar hale getirilmesi sürecinde eğitim-öğretim çağını geçmiş vatandaşlara okuma-yazma öğretme görevini millet mektepleri üstlenmiştir. Mektepler sayesinde okuma bilmeyen tüm vatandaşlar

³⁴⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 3, C. XVII, 20 Mart 1930, s. 18-41.- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 3, C. XVII, 27 Mart 1930, s. 71-91.

³⁵⁰ Yunus Nadi, “Yazı İnkılâbı”, *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1929, S. 1881, s. 1.

³⁵¹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. I, s. 377.

³⁵² Sulhi Dönmezer, “Atatürk İnkılapları ve Sosyal Teorileri”, *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1995, s. 101.

³⁵³ Bilal N. Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, s. 233.

³⁵⁴ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 550.

³⁵⁵ İskender Gökçalp ve François Georgeon, *Kemalizm ve İslam Dünyası*, Çev. Cüneyt Akalın, Arba Yayınları, İstanbul, 1990, s. 37.

talebe olacak okumayı öğrenecek ve ümmilikten kurtulacaktır.³⁵⁶ Bu nedenle harf inkılabından kısa süre sonra 24 Kasım 1928 tarihinde Millet Mektepleri Teşkilatı Talimatnamesi resmen yürürlüğe girmiştir.

Dönemin Maarif Vekili Mustafa Necati millet mekteplerinin hayata geçirilmesinde büyük çaba sarf etmiştir. Ancak trajik bir şekilde mekteplerin açıldığı 1 Ocak 1929 tarihinde, son nefesinde bile mektepleri sayıklayan, Necati Bey hayatını kaybetmiştir.³⁵⁷ Bu ani ölüm üzerine mekteplerde Necati Bey'in yeni harflerle ilgili birer nutku okunduktan sonra derslere başlanmıştır.³⁵⁸ Ülkenin her yerinde halk, mekteplere büyük ilgi göstermiştir.³⁵⁹ İlk gün İstanbul dâhilinde 1208 dershanede 45.000 kişi dersleri takip etmiştir.³⁶⁰ Faruk Nafiz bu ilgiyi; *“Biz bu kadar heyecanlı bir kıyama, yalnız bir defa, başka bir gaye uğrunda, son istiklal mücadelesinde gördük. O zaman niçin harp ettiğini bilenler şimdi de neden okumaya mecbur olduklarını kavramışlardır.”*³⁶¹ diyerek özetlemiştir.

Millet mektepleri A ve B kursları olarak iki gruba ayrılmıştır. A gruplarına hiç okuma yazması olmayanların alınması ve kursun 4 ay sürmesi, B gruplarına ise biraz okuma yazması olanlarla eski yazıyı bilenlerin devam etmesi kararlaştırılmıştır.³⁶² Başta sadece okuma-yazma kursu gibi çalışan bu kurumlarda daha sonra vatandaşlara sosyal hayatta, iş hayatında, aile hayatında gerekli olacak pratik ve teorik bilgiler de verilmiştir.³⁶³

Millet mektepleri kısa sürede etkisini göstermiş ve iki yıl içinde yaklaşık bir milyon kişiye okuma-yazma öğretilmiştir. Mekteplerde okuma-yazma öğrenen kişi sayısının hızlı artışı büyük memnuniyetle karşılanmış, bu artış kısa sürede tüm ülkenin okur-yazar olabileceği umudunu doğurmuştur. İsmet Paşa nutkunda mekteplerin çalışmasından duyduğu mutluluğu dile getirmiş ve okur-yazar oranındaki hızlı artışa dikkat çekerek mekteplerden tereddüdü olanlara cevap olarak

³⁵⁶ Hâkimiyeti Milliye, “Bugün Köylerde ve Şehirlerde Binlerce Millet Mektebi Açıldı”, 1 Ocak 1929, S. 2688, s. 1.

³⁵⁷ *Vakit*, “Maarif Vekili Necati Bey’i Kaybettik”, 2 Aralık 1929, S. 3946, s. 1., Mehmet Asım, “Maarif Necati”, *Vakit*, 2 Aralık 1929, S. 3946, s. 1.

³⁵⁸ Hâkimiyeti Milliye, “Dün Memleketin Her Köşesinde Binlerce Millet Mektebi Açıldı”, 2 Ocak 1929, S. 2689, s. 1.

³⁵⁹ Hâkimiyeti Milliye, “Halk Mekteplere Koşuyor”, 6 Ocak 1929, S. 2693, s. 1.

³⁶⁰ *Vakit*, “Millet Mektepleri Açıldı”, 2 Aralık 1929, S. 3946, s. 1.

³⁶¹ Faruk Nafiz, “Günün Gölgesi: Eser”, Hâkimiyeti Milliye, 7 Ocak 1929, S. 2694, s. 2.

³⁶² İlhan Başgöz, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, İstanbul, 2005, s. 136.

³⁶³ Mustafa Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ocak Yayınları, Ankara, 1997, s. 130.

göstermiştir.³⁶⁴ Maarif Vekili Cemal Hüsnü Bey de artıştan duyduğu memnuniyeti dile getirirken mekteplerin görevini layıkıyla yerine getirmesi için maddi manevi tüm imkânları seferber edeceklerini bildiyordu.³⁶⁵ Devletin bu desteği sayesinde kurslar kısa sürede istenilen etkiyi göstermiştir.

Ancak ilk yıllarda alınan verim zamanla düşmeye başlamıştır. Millet mekteplerine olan ilginin azalması ve sınava girenlerin seviyelerinde düşme görülmesi üzerine teftiş heyetinin umumi raporu doğrultusunda tedbirler alınmasına karar verilmiştir.³⁶⁶ Buna göre, 15 ila 45 yaş arasında bulunan ve okuyup yazması olmayan, kadın erkek bütün vatandaşlar bu kurslara devama zorunlu kılınmıştır.³⁶⁷ Bunun yanı sıra aile fertlerinin okuma-yazma öğrenmesinden aile reisi sorumlu olacaktı. Aile mensupları evde okuma-yazma öğrenebiliyorsa mektebe gitme konusunda özgür bırakılacak ancak mektepte sınava tabi tutulacaklardı. Sınava gelmeyenler polis tarafından takip edileceklerdi.³⁶⁸ Mehmet Asım'ın da köşe yazısında dile getirdiği gibi milleti zorla mekteplere götürmek için alınan bu tedbirler yarardan çok zarar getirmiştir.³⁶⁹ Alınan tüm tedbirlere rağmen ilk seneki devamlılık sağlanamamıştır.

1932 yılına kadar süren 1 buçuk milyon kişiye okuma-yazma öğreten millet mektepleri bu tarihten sonra hızını kaybetmiştir. 1929 yılında 597.010 kişi okuma-yazma öğrenirken bu sayı yıldan yıla düşmüş, 1930'da 262.423, 1931'de 188.311, 1932'de 108.470, 1933'de 90.935 ve 1934'de sadece 40.851 kişi okuma yazma öğrenebilmiştir.³⁷⁰ Görüldüğü gibi millet mekteplerinin sürekliliği için maddi destek verilip zorlayıcı tedbirler alınmış olsa da ilk yıllardaki verim elde edilememiştir. B. Şimşir'in deyimıyla "*Millet mektepleri gerileye gerileye sonunda karanlıklara gömülmüştür.*"³⁷¹

³⁶⁴ *Cumhuriyet*, "Başvekilin Nutku", 5 Mart 1929, S. 1734, s. 4.

³⁶⁵ *Cumhuriyet*, "Okuma Yazma Faaliyeti Başlıyor", 11 Ekim 1929, S. 1949, s. 1.

³⁶⁶ *Maarif Vekâleti Mecmuası 1930*, S. 19, İstanbul, 1930. s. 31-32.

³⁶⁷ İlhan Başgöz, *Türkiye'nin Eğitim Çıkması ve Atatürk*, s. 136.

³⁶⁸ Mücteba İlgürel, "Millet Mektepleri", *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1981, s. 31.

³⁶⁹ Mehmet Asım, "Halk Mektepleri Ne Halde?", *Vakit*, 19 Şubat 1931, S. 4712, s. 4.

³⁷⁰ İlhan Başgöz, *Türkiye'nin Eğitim Çıkması ve Atatürk*, s. 137.

³⁷¹ Bilal N. Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, s. 245.

Tüm vatandaşların kısa süre içerisinde okuma-yazma öğrenecekleri parolasıyla yola çıkmıştır. Ancak 1935 yılına gelindiğinde nüfusun sadece %20'ye yakınına okuma-yazma öğretilmiştir.

1927 ve 1935 Yıllarında Okuma Yazma Bilenlerin Oranı³⁷²

Yıllar	Kadın%	Erkek%	Genel%
1927	4	17.4	10.7
1935	10.5	29.3	19.9
Artış	6.5	11.9	9.2

Cumhuriyetin kazanımları toplumda büyük değişimlere neden olmuştur. Ancak bu değişim köyün ilkel hayatında ciddi değişimler getirmemiştir. Bu nedenle kursları bitirenler geleneksel yaşam şartlarında okuma ihtiyacı duymadıkları için zamanla öğrendiklerini unutmuşlardır. İlk yıllarda belli ölçüde gelişim sağlansa da 1932 yılından sonra hızlı bir azalma meydana gelmiştir. Bu tarihten sonra Türk eğitim hayatında yeni yöntemler denenmeye başlamıştır.³⁷³

1.2.2.3. Halkevleri ve Halkodaları

Dünya Ekonomik Buhranının olumsuz etkileri dolayısıyla devlet ile halk arasındaki kopukluğu gidermek üzere Halkevlerinin kurulması kararlaştırılmıştır.³⁷⁴ Bu dönemde SCF'nin kurulması ve halkın bu partiye ilgi göstermesi CHP'ni tedirgin etmiş ve ideolojisini halka daha iyi aktarma yolları aramaya itmiştir. Menemen Olayı, Atatürk'ün yurt seyahatleri esnasında halkın ideolojiye olan uzaklığını görmesi, millet mekteplerinin görevini yerine getirebilecek bir kurum arayışı da

³⁷² Mustafa Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, s. 131.

³⁷³ İlhan Başgöz, *Türkiye'nin Eğitim Çıkması ve Atatürk*, s. 172.

³⁷⁴ Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990, s. 107.

Halkevlerinin açılmasının önemli nedenleri olmuştur. Ayrıca İtalya ve Rusya'daki halk eğitim çalışmaları da Halkevlerine örnek teşkil etmiştir.³⁷⁵

Bu süreçte Türk Ocakları'nın CHP'nin ideolojisini yayma hususunda istenilen ölçüde başarılı, ya da istekli olmaması ve daha çok Kafkasya'daki Türklerin sorunları ile meşgul olması gibi nedenlerden dolayı Nisan 1931'de kapatılmıştır. Türk Ocağı'nın varlıkları CHP'ne devredilmiştir. Daha sonra bu varlıklar Halkevlerine devredilerek ideolojiyi yayma görevi bu kuruma verilmiştir.³⁷⁶

Nihayet 19 Şubat 1932 tarihinde Ankara başta olmak üzere 14 şehirde Halkevleri büyük bir coşkuyla açılmıştır.³⁷⁷ CHP'nin yardımlarıyla bu sayı hızlı bir şekilde artmıştır. Tek Parti rejimi yurt genelinde Halkevlerinin kurulmasında ve örgütlenmesinde yardımcı olmuştur. Bunun yanı sıra biran önce Halkevi binasına sahip olmak isteyen bölgelerde kampanyalarla halktan para toplanmış aynı zamanda zengin eşraftan para yardımı alınmıştır.³⁷⁸ 1942 yılına gelindiğinde 63'ü şehir merkezlerinde olmak üzere 389 bölgede Halkevi kurulmuştur.³⁷⁹ Halkevleri talimatnamesine göre; bir bölgede Halkevi açılabilmesi için en az üç şubenin olması gerekiyordu. Bu şartı yerine getiremeyen bu yerlerde Halkodaları açılarak bölgenin ihtiyaç ve şartlarına uygun bir teşkilatlanmaya gidilmiştir.³⁸⁰ 1942 yılına kadar 217 bölgede Halkodası kurulmuştur.³⁸¹

Halkevlerine üye sayısını arttırmak için de 17.7.1932 tarihli 13178 numaralı kararname ile siyasi bir faaliyet yürütmeyen Halkevlerine memurların ve öğretmenlerin üye olabileceği kararlaştırılmıştır.³⁸² Bu sadece üye sayısını arttırmak için alınmış bir karar değildir. Toplumla örnek olacak ve ideolojinin yayılmasında etkin rol oynayacak okumuş kesimi Halkevlerine çekmek için atılmış önemli bir adım olmuştur.

³⁷⁵ Mustafa Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, s. 191.

³⁷⁶ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 80-81.

³⁷⁷ Yunus Nadi, "Halkevleri Açılırken..", *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1932, S. 2798, s. 1-2., *Cumhuriyet*, Halk Dün Kendi Evlerini Açtı, 20 Şubat 1932, S. 2798, s. 1., Mehmet Asım, "Halk Evleri", *Vakit*, 22 Şubat 1932, S. 5072, s. 1-2.

³⁷⁸ Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, s. 118.

³⁷⁹ C.H.P. *Halkevleri ve Halkodaları (1932-1942)*, Ankara, 1942, s. 27.

³⁸⁰ C.H.P. *Halkevleri ve Halkodaları*, s. 17.

³⁸¹ C.H.P. *Halkevleri ve Halkodaları*, s. 27.

³⁸² Nevzad Ayas, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi Kuruluşlar ve Tarihçeler*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1948, s. 425.

Halkevlerinin kuruluş amacına genel olarak bakıldığında köylü ile kentli ve aydın arasındaki ilişkileri düzenleyici faaliyetlerde bulunacak, ulusal bilince sahip, tek parti ideolojisini benimsemiş ülke kalkınmasına katkı sağlayan bir toplum oluşturulmasına yardım edecek kurumlar olarak görülmüştür.³⁸³ Suna Kili Halkevlerini “*Atatürk Devriminin, bu devrimle başlatılan ulusal ekin yaratma çabalarının, bu ekini yayma girişimlerinin halka açılan kapıları; ekini tüm içeriği ve alanlarıyla geniş kitlelere benimsetme; bu çabalara kadın erkek, yaşlı genç tüm yurttaşları görevli kılma, çalışmaya itme, ekinsel çalışma ve girişimlere katılmalarını sağlama merkezleri*”³⁸⁴ olarak tarif etmiştir. Eraslan’a göre Halkevleri; “*Vatandaşın sistemi öğrenmesi ve içinde ilerlemesi için adeta bir okul olarak düşünülmüştür.*”³⁸⁵ Bu tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere Halkevleri toplumu bilinçlendirecek, eğitecek, ekonomik ve kültürel kalkınmaya dâhil edecek bilgi ve beceriyle donatacak kurumlar olarak inşa edilmiştir. Nihayetinde Halkevlerine, köylü ve kentli tüm halkı cumhuriyet esaslarına göre yetiştirme görevi verilmiştir.³⁸⁶

Soyak, Halkevlerini partililik ve parti münakaşalarının giremeyeceği, siyasi düşünce ve inançların dışarda bırakılarak girilebilecek kurumlar olarak ifade etmektedir. Atatürk’ün de bu hususa çok önem verdiğini belirtmiştir.³⁸⁷ Gerçekten de Halkevlerinde sistemli bir siyasi ve ideolojik propaganda yapılmamıştır. Ancak kurucularının iddia ettiği gibi tamamen siyaset dışı kurumlar da olmamıştır. Sistemli olarak olmasa da rejimin ideolojisi Halkevlerinde titizlikle işlenmiştir.³⁸⁸ Halkevleri ideoloji üreten değil var olan ideolojiyi topluma aktaran bir kurum olmuştur.³⁸⁹ Karpat’ın tabiriyle Halkevlerinin siyasal görevi “*kırsal kesimde, mümkün olduğu kadar çok insanı, yeni dinlerinin Türk milliyetçiliği, modern siyasal kimliklerinin de cumhuriyetçilik olduğuna ikna etmektir.*”³⁹⁰

³⁸³ Anıl Çeçen, *Atatürk’ün Kültür Kurumu Halkevleri*, s. 123.

³⁸⁴ Suna Kili, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981, s. 178.

³⁸⁵ Cezmi Eraslan, *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık*, s. 137.

³⁸⁶ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 65.

³⁸⁷ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, C. II, s. 480.

³⁸⁸ İlhan Başgöz, *Türkiye’nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, s. 241-215.

³⁸⁹ Emre Kongar, *Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 284.

³⁹⁰ Kemal H. Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Çev. Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 333-334.

Halkevlerinde dil, edebiyat, tarih, güzel sanatlar, tiyatro, spor, içtimai yardım, halk dersaneleri ve kurslar, kütüphane ve neşriyat, köycülük, müze ve sergi gibi şubeler kurulmuştur.³⁹¹ Bu şubelerde yapılacak faaliyetler ve eğitimler neticesinde topluma faydalı, bilgili, kültürlü gençler yetişecektir.³⁹² Gerçekten de kısa süre içinde Halkevlerinden çok değerli yazarlar, sanatçılar ve araştırmacılar yetişmiş, önemli ve özgün eserler ortaya çıkmıştır. Örneğin Aşık Veysel, Halkevlerinde adını duyuran en önemli sanatçılardan biri olmuştur.³⁹³ Halkevleri dergi, kitap yayınlama, kütüphane kurma gibi faaliyetleri muhabirlik, gazetecilik gibi mesleklere ilgiyi arttırmış, kütüphane, yayıncılık ve matbaacılık sektörlerinin gelişimine katkı sağlamıştır.³⁹⁴ Ayrıca Halkevleri, sosyal yardım hizmetlerinin yürütüldüğü merkezler haline gelmiştir.³⁹⁵

Neticede Millet mekteplerinin etkinliğini kaybettiği noktada halkı eğitime ve yeni ideolojiyi halka aşılama görevi Halkevlerine devredilmiştir. Cumhuriyet ideolojisine uygun ve çağdaş vatandaş yetiştirme görevini üstlenen Halkevleri yeni harfleri bilen, milli kültürüne hâkim yeni bir Türk sosyetesinin oluşmasında etkin rol oynayan önemli bir kurum olmuştur.³⁹⁶

1.3. Siyasal ve Sosyal Örgütlenme

1.3.1. Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kurulması

1.3.1.1. Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kurulma Nedenleri

Jön Türk hareketinin çok partili liberal demokrasi anlayışı kendilerinden sonraki kuşakları da etkilemiş, halkın hürriyet ve demokrasi kavramlarının farkına varmasını sağlamıştır. Bu hareket Türkiye Cumhuriyeti idarecileri için de önemli bir deneme ve siyasal okul vazifesi görmüştür.³⁹⁷ Bu siyasal bilince sahip olan

³⁹¹ Yunus Nadi, “Yepyeni Bir Hareket: Halkevleri”, *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1932, S. 2802, s. 1.

³⁹² Hasan Cemil, “Kültür Siyasetimiz”, *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1932, S. 2803, s. 1.

³⁹³ M. Rauf İnan, “Eğitim ve Öğretimde Atatürkçülük”, *Atatürk Konferansları VII 1975*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1980, s. 20.

³⁹⁴ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, s. 334.

³⁹⁵ Yaşar Baytal, *Atatürk Dönemi Sosyal Yardım Faaliyetleri (1923-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2012, s. 141.

³⁹⁶ Gotthard Jaschke, “Kemalizmin Temel Düşünceler ve Tarihi”, *Makaleler-Atatürkçülük ve Devrimler I. Kitap*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1978. s. 36.

³⁹⁷ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 49.

idarecilerin çok partili hayata geçmek için ilk denemesi TCF³⁹⁸ olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın ülkede tam anlamıyla parlamenter sistemin başladığı, müjdeli bir haber, olarak gördüğü bu deneme çok uzun sürmemiştir.³⁹⁹ Bu başarısız denemeden sonra 1930'a kadar tek parti anlayışı hüküm sürmüştür. 1930'a gelindiğinde dünyada yaşanan ekonomik buhranın yanı sıra tek parti anlayışının doğurduğu siyasal ve toplumsal sıkıntılar ikinci kez çok partili sistemi denemeyi zorunlu hale getirmiştir.

TCF denemesinin başarısız olması ve neticesinde yaşanan iç tehditlerin sona erdirilmesi Mustafa Kemal Paşa'yı rahatlatmıştır. Hükümet işlerini, İsmet Paşa'ya bırakan Gazi daha çok kültürel ve bilimsel meselelerle ilgilenmeye başlamıştır. 1930'a gelindiğinde çalışmalarının boşlukta kaldığını ve gücünü yitirdiğini hisseden Gazi, gücünün kaynağını oluşturan halk ile olan ilişkilerini yeniden dizayn etmek üzere seyahate çıkma kararı almıştır. Seyahatler sırasında işlerin hiçte kendisine aktarıldığı gibi olmadığını, halkın ekonomik sorunlarla boğuştuğunu ve parti ile halk arasında bir uçurum oluştuğunu görmüştür. Bu farkındalık hükümeti eleştirecek, hatalarını söyleyecek bir muhalefetin doğması gerektiği sonucunu doğurmuştur.⁴⁰⁰

1925 sonrası oluşan tek partili siyasal sistem fikri tartışmalara çok az yer verdiği gibi halkın toplumsal hoşnutsuzluğunu dile getirmesine hiç imkân tanımamaktaydı. CHF yöneticilerinin otoriter tavırlarına, adam kayırma ve yolsuzluklar da eklenince hükümetin reform politikalarına karşı toplumsal bir öfke ortaya çıkmıştır.⁴⁰¹ 1930 yılı başında yolsuzluk ve rüşvet iddiaları yabancı ülkelerde dillendirilen dikta söylemiyle daha da şiddetlenerek konuşulmaya başlanmıştır.⁴⁰² Parlatonun işlevsizliği ve CHF'nin denetimsizliği ve aynı zamanda toplumsal ve ekonomik sorunların artışı iktidarın toplumdan uzaklaşmasına neden olmuştur.⁴⁰³ Fethi Bey, görüşmelerinden sonra edindiği izlenimler dâhilinde, Gazi'nin bu durumdan rahatsızlığını şu şekilde ifade etmiştir: “Anlaşıyor ki tek fırkanın doğurmuş olduğu murakabesizlikten, idaresizlikten bıkmış! Bir taraftan Mecliste

³⁹⁸ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hakkında detaylı bilgi için bkz: Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991.

³⁹⁹ Ali Fuat Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar: Kuva-yı Milliyeden Cumhuriyet Devrimlerine*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2001, s. 292.

⁴⁰⁰ Benoist Mechin, *Mustafa Kemal-Bir İmparatorluğun Ölümü*, s. 313-315.

⁴⁰¹ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 259.

⁴⁰² Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Ankara, 1972, s. 373.

⁴⁰³ Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, s. 107.

*birbirini murakabe edecek iki fırkanın mevcudiyetini ve diğer taraftan da memlekette biraz hürriyet havasının esmesini arzu ediyor...*⁴⁰⁴ Gazi en yakınında olan Soyak'ın da ifade ettiği gibi Fırkanın ve Hükümetin aksak noktalarına vakıfı ve murakabesizliğin doğurduğu nahoş ortamdan kurtulmak için çare aramaktaydı.⁴⁰⁵ Mustafa Kemal Paşa'ya yakın bir diğer kişi Kılıç Ali ise durumu İsmet Paşa özelinde değerlendirerek daha sert şekilde izah etmektedir: “*Meydanın boş kalması, bu boş meydana İsmet Paşa'nın istediği gibi at koşturması Atatürk'ü rahatsız ediyordu. Onun en büyük ideali ve özlemi, Meclis'te iktidar partisinin yanında bir de muhalefet partisinin bulunması ve böylelikle denetimin daha etkin şekilde yapılmasıydı...*”⁴⁰⁶ Gazi'ye yakın kimseler muhalif partinin kurulma nedenini İsmet Paşa'nın durdurulamaz yükselişine vurgu yaparak açıklasalar da İsmet Paşa, yeni partinin kurulmasını Gazi'nin yakını olduğunu iddia eden kimselerin nüfuzlarını kötüye kullanmalarından ortaya çıkan şikâyet ve memnuniyetsizliğe karşı tedbir almak olarak ifade etmiştir.⁴⁰⁷ Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere devletin zirvesinde bir güç savaşı yaşanmaktadır.

Bir başka bakış açısıyla Grew'e göre, SCF denemesi politik hayatın İsmet Paşa ve Fethi Bey arasında mücadeleye dönüştürülmesi idi. Bu sayede tek partili sistemde hem parti hem de devlet başkanı olan Gazi'nin üzerindeki sakıncalı sorumluluk paylaştırılmış olacaktı.⁴⁰⁸

Neticede Mustafa Kemal Paşa, serbest tartışma ortamında gerçeğin aranması ve bulunması görevini verdiği SCF⁴⁰⁹ vasıtasıyla CHF'nin güçlenen iktidarını ve durağanlığını dengelemek istemiştir.⁴¹⁰

Yeni partinin kurulmasının önemli bir nedeni de İsmet Paşa'nın devletçi politikalarına karşı alternatif oluşturmaktır. Bu nedenle yeni parti liberalizmi

⁴⁰⁴ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yayınları, İlk baskı 1950, İstanbul, 1994, s. 28.

⁴⁰⁵ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. II, s. 421.

⁴⁰⁶ *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Alinin Anıları*, der. Hulusi Turgut, 7. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s. 255.

⁴⁰⁷ İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 488.

⁴⁰⁸ Joseph C. Grew, *Atatürk ve Yeni Türkiye (1927-1932)*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2002, s. 203.

⁴⁰⁹ Bahri Savcı, “Atatürk'te Çok Partili Sistem”, *Atatürkçülük Nedir?*, haz. Yaşar Nabi, Varlık Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1965, s. 140.

⁴¹⁰ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, Çev. Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 190.

savunucusu olarak devletçiliğe karşı özel teşebbüsün yanında yer alacaktır.⁴¹¹ Atay özel teşebbüsün Gaziye serzenişini şu şekilde ifade etmiştir: “*Sofrası şikâyetlerle dolup taşıyordu. Yeni inşa devrinin maddi külfetleri memlekete ağır geliyor, şahsi menfaatleri önleyen hükümetçi sistem nüfuz kaçakçılarını isyan ettiriyordu.*”⁴¹² İşte yeni parti bu isyanın sesi olarak, Türk burjuvazisinin, iktisadi hayatta daha fazla yer alabilmesi adına kurulmuştur.⁴¹³

Yeni parti kurulma nedenlerinde biri de ekonomik ve iç siyasi gelişmelerin yanı sıra dış dünyanın, devletin müdahaleci politikalarından dolayı, diktatörlük eleştirilerine cevap vermek olmuştur. Paris Büyükelçisi olan Fethi Bey’in Avrupa’dan getirilerek SCF’ni kurması bu noktada anlamlıdır.⁴¹⁴

1.3.1.2. Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kurulması

Fethi Bey’in Yalova’da Mustafa Kemal Paşa’yı bir ziyareti esnasında memleketin sorunları konuşulurken Gazi sözü halkın hükümetten memnuniyetsizliğine ve Meclis içinde denetimsizliğe getirmiştir. Bunu çözümlemenin de ancak muhalif bir partiden geçeceğini dile getirerek, Fethi Bey’den yeni bir parti teşkil etmesini istemiştir. Fethi Bey, İsmet Paşa’ya karşı böyle bir oluşum içinde olmak istemediğini ve bu görevin çok meşakkatli olacağını söylese de hem Gazi hem de İsmet Paşa kendilerine yardımcı olacaklarını ifade etmişlerdir.⁴¹⁵ Bu emrivaki ile işe koyulacak olan Fethi Bey’den Mustafa Kemal Paşa parti kurmak için kendisinden müsaade isteyeceği bir mektup kaleme almasını rica etmiştir.⁴¹⁶ Böylece yeni partinin kurulması için ilk adım atılmıştır.⁴¹⁷

Mustafa Kemal Paşa’nın istediği doğrultusunda Fethi Bey’in yeni fırka kurmak için müsaadelerini istediği mektup gazetelerde yayınlanmıştır.⁴¹⁸ Gazi, Fethi

⁴¹¹ Anıl Çeçen, *Atatürk ve Cumhuriyet*, s. 297.

⁴¹² Falih Rıfkı Atay, *Çankaya (Mustafa Kemal’in Çankaya’sı)*, İstanbul, 1998, s. 462.

⁴¹³ Johannes Glasneck, *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye*, s. 235.

⁴¹⁴ Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul, 1998, s. 119.

⁴¹⁵ Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye Fethi Okyar’ın Anıları*, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s. 101-104.

⁴¹⁶ Ağaoğlu’na göre; mektuplar Gazi, İsmet Paşa ve Fethi Bey arasında yapılan toplantı esnasında yazılmıştır. Birlikte tertip edilen bir olaydır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 31.

⁴¹⁷ *Cumhuriyet*, “Fethi Bey Yeni Fırka Yapıyor”, 9 Ağustos 1930, S. 2247, s. 1-4.

⁴¹⁸ *Vakit*, “SCF Liderinin Gazi’ye Gönderdiği Mektup”, 10 Ağustos 1930, S. 4521, s. 1., *Cumhuriyet*, “Fethi Beyin Gazi Hz.ne Gönderdiği Mektup”, 11 Ağustos 1930, S. 2249, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, “Fethi Bey’in Gazimize Mektubu”, 11 Ağustos 1930, S. 3261, S. 2.

Bey'e zaten "İki fırkanın Cumhuriyeti kuvvetlendirecek mücahedesini memnuniyetle müşahede edeceğim. En çok kavgalı gibi olduğunuz geceler sizi soframda birleştireceğim, bu benim için yüksek bir zevk olacak." diyerek bitaraflığını ve yeni fırkanın kurulmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.⁴¹⁹ Fethi Bey'in mektubundan İki gün sonra da cevaben Mustafa Kemal Paşa'nın "Memnuniyetle görüyorum ki lâik Cumhuriyet esasında beraberiz. Zaten benim siyasi hayata bir taraflı olarak daima aradığım ve arayacağım temel budur. Binaenaleyh büyük mecliste aynı temele istinat eden yeni bir fırkanın faaliyete geçerek millet işlerini serbest münakaşa etmesini Cumhuriyetin esaslarından sayarım bu itibarlar noktai nazarlarınızı takip için siyasi mücadeleye girmenizi bittabi hüsnü talakki ettim Reisicumhur bulunduğum müddetçe Reisicumhurluğun uhdeme teslim eylediği yüksek ve kanuni vazifeleri hükümetle olan ve olmayan fırkalara karşı adilane olacağına fırkanızın her nevi siyasi faaliyet cereyanlarının bir maniye uğramayacağına emniyet edebilirsiniz."⁴²⁰ diyerek yeni oluşuma müsaade ettiğini bildirdiği mektubu yayınlanmıştır. Böylece kamuoyu SCF'nin kurulacağını Fethi Okyar'ın Gazi'ye yazdığı mektuptan öğrenmiştir. Yine Gazinin basında yayınlanan mektubu Fethi Okyar'a parti kurması için gerekli izni vermiştir.⁴²¹

Fethi Bey, yeni fırka kurmak için izni almıştır ancak Gazi'nin tarafsızlığından endişe duymaktadır. Gazi'nin parti kurmak için kendisinden izin isteyeceği bir mektup yazmasını ve kendisine bu mektupta Reisicumhur ve CHF Reisi Umumisi olarak hitap etmesini istemesi Fethi Bey'in endişelerini arttırmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın cevaben yazdığı mektupta da CHF Reisi ifadesi defaten yer alması üzerine Gazi'nin bitarafılıktan ayrıldığını düşünen Fethi Bey yeni oluşum içinde yer almak istemediğini bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa ise kendisine bitaraf kalacağı sözünü vererek bir daha bu konuda endişe etmemelerini istemiştir.⁴²² Ancak bu endişe hiçbir zaman giderilememiştir. Mustafa Kemal Paşa, CHF Reisi olarak fırkanın iç işlerine

⁴¹⁹ *Cumhuriyet*, "Yeni Fırka ve Gazi Hz.nin Fikirleri", 11 Ağustos 1930, S. 2249, s. 1., *Vakit*, "Fırkalar Karşısında Gazi'nin Vaziyeti?", 11 Ağustos 1930, S. 4522, s. 1.

⁴²⁰ *Cumhuriyet*, "Gazi Hazretlerinin Cevabı", 12 Ağustos 1930, S. 2250, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.nin Fethi Beyin Mektubuna Cevapları", 12 Ağustos 1930, S. 4251, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, "Gazi Hz. Fethi Bey'e Cevap Verdiler", 12 Ağustos 1930, S. 3262, s. 1., *Türk Sözü*, "Gazi Hz.nin Cevapları", 13 Ağustos 1930, S. 1860, s. 1.

⁴²¹ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, s. 155.

⁴²² Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, s. 110 ve 121.

her müdahale ettiğinde SCF cephesi bitaraflığın bozulduğu hususunda rahatsızlıklarını dile getireceklerdir. Bu rahatsızlık belediye seçimlerine aday gösterilmesi sürecinde en üst seviyeye çıkmıştır. Bir toplantı esnasında Talat Bey'in gelecek seçimde CHF namzetlerini kimin seçeceği sorması üzerine Gazi kendisinin seçeceğini SCF namzetlerini ise Fethi Bey'in seçeceğini bildirmiştir. Fethi bu durumun bitaraflığı bozacağını ifade etse de Gazi kendisine itimat etmelerini ve ileride başka bir yöntem bulacaklarını söyleyerek konuyu kapatmıştır.⁴²³

Mustafa Kemal Paşa, kendisi bitaraf kalacağını dillendirdiği gibi bürokrasi ve ordunun da bitaraf kalması için çaba harcayacaktır. Bir sohbet esnasında iki fırkaya karşı eşit mesafede kalacağını söyledikten sonra masadaki Şükrü Naili ve Abdurrahman Nafiz Paşalara dönerek “-Ordu; siz de benim gibi daima bitaraf kalacaksınız; bu iki fırkanın mücadelesine karışmayacaksınız”⁴²⁴ demiştir. Ayrıca iyi niyetini göstermek adına çok saygı duyduğu askeri rüştiyeden öğretmeni Naki Yücekök⁴²⁵, en yakın arkadaşlarından biri olan Nuri Conker ve kız kardeşi Makbule hanım gibi sevdiği ve güvendiği kişileri partiye üye yapmıştır. Tüm bu gelişmeler yaşanırken Fethi Bey, Gazi'nin bitaraflığı konusunda tüm endişelerine rağmen adil bir yaklaşımın sergileneceğini şu şekilde ifade etmiştir: “Kendilerinin Halk Fırkası Reisi olmaları şüphesiz bizi zayıf düşürebilir; fakat ben ve benimle teşriki mesai edecek arkadaşlar, Büyük Reisin, söz verdiği takdirde, bitarafâne ve adilane hareket edeceğine ve bir defa işaret ettikten sonra, bunun değişmeyeceğine tam itimadımız vardır. Zaten Büyük Reisin tuttuğu laik Cumhuriyet prensibi üzerinde çalışmak arzusundayız.”⁴²⁶

Mustafa Kemal Paşa, sevdiği ve güvendiği kişilerin yanı sıra meclis içerisinde İsmet Paşa'nın politikalarına pek sıcak bakmayan kimseleri de yeni partiye üye yapmaya gayret göstermiştir. Buna bir örnek vermek gerekirse Talat Bey, Yalova'daki bir akşam yemeğinde Meclisin halinden şikâyetçi olunca Gazi kendisinden SCF'na geçmesini istemiştir.⁴²⁷ Mustafa Kemal Paşa, gerek Talat Bey örneğindeki gibi parti içindeki muhalif kişiler gerekse güvendiği, kendisine yakın

⁴²³ Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, s. 126-127..

⁴²⁴ Muammer Yüzbaşıoğlu, *Atatürk'ü Anmak*, Yörük Matbaası, İstanbul, 1971, s. 304.

⁴²⁵ Hıfzırahman Raşit Öymen, “Mustafa Kemal'in Eğitimle İlişkileri ve Türk Eğitimine Etkileri”, *Atatürk Konferansları VI 1973-1974*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1977, s. 137.

⁴²⁶ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. II, s. 421-422.

⁴²⁷ Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, s. 125.

kişiler⁴²⁸ vasıtasıyla gerçek anlamda hükümeti denetleyici aynı zamanda kontrol altında tutabileceği bir muhalefet oluşturmak istemiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın kontrolünde olacak yeni fırka inkılap ruhuna tam anlamıyla bağlı kalacaktır. Halk arasında kavga ve karışıklıklara sebep olacak geniş teşkilatlanma ve propaganda faaliyetlerinde bulunmayacaktır. Mecliste siyasi, mali, ekonomik meseleler üzerinde gerçeklere dayanarak denetleyici görevi görecektir.⁴²⁹ CHF ve SCF birbirini kontrol edecek böylece tek parti döneminin toplumsal sorunları ortadan kalkacaktır.⁴³⁰ Gazinin de buna inancı tamdır ve bu yeni oluşumdan dolayı çok heyecanlıdır. Bir akşam sofrasında Fethi Bey'in tecrübesi ile menfi gördüğü şeyleri müspet yapmak için mücadele edeceğini söyledikten sonra iki parti liderinin çekişmelerini yakından takip edeceğini, en kavgalı günlerinde kendilerini yine sofrasında ağırlayarak birleştireceğini ve bunun kendisi için en büyük zevk olduğunu ifade etmiştir.⁴³¹

Yeni oluşum basın ve fikir dünyası tarafından da kısa sürede benimsenmiştir. Yeni fırkanın ülkede gerçek anlamda demokrasinin tesis edilmesinde büyük katkı sağlayacağı ifade edilerek Fethi Bey'e methiyeler düzülüyordu.⁴³² SCF, TBMM'de serbest bir eleştiri ve tartışma ortamı oluşturacak, dolayısıyla hükümeti denetleyecek, cumhuriyete yeni bir ruh ve canlılık katacaktı.⁴³³

SCF demokrasi açısından önemli bir gelişme olsa da kontrollü bir denemeydi. Aydemir'e göre SCF'nın dikkate bile alınmaması gerekir. Çünkü SCF, normal bir toplumsal gelişimin neticesinde ortaya çıkan bir siyasi oluşum değildi. Gazi'nin birkaç şahsiyetle birkaç figüran atayarak kurdurduğu ve kontrol etmek istediği bir oluşumdu.⁴³⁴ Kontrollü de olsa yeni bir fırka fikri oldukça tehlikeliydi. Ancak tüm riskler göze alınarak önceki çok partili hayata geçiş de olduğu gibi Mustafa Kemal'in özgürlükçü ve demokratik kişiliği sayesinde çok partili hayata geçiş denemesi

⁴²⁸ SCF kurucuları ve ileri gelenleri için bkz: Abdülhamit Avşar, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998.

⁴²⁹ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. II, s. 411.

⁴³⁰ A. Afet İnan, M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, s. 42.

⁴³¹ Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, C. II, s. 283-284., *Cumhuriyet*, "Yeni fırka ve Gazi Hz.nin Fikirleri", 11 Ağustos 1930, S. 2249, s. 1.

⁴³² Yunus Nadi, "Yeni Fırkanın Teşekkülü Demokrasinin İnkişafını Temine Yarıyacaktır", *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1930, S. 2249, s. 1.

⁴³³ Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, s. 68.

⁴³⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, s. 382.

yapılabilmiştir.⁴³⁵ Gronau'nun söylemiyle Mustafa Kemal Paşa “*Muhalefet partisinin sıcak demirini tutmayı yeniden göze alarak*” SCF’yı kurdurmuştur.⁴³⁶ Gerçekten de bu sıcak demir kısa sürede el yakmaya başlayacaktır.

Fethi Bey’in “*Meclis’te hükümeti açıkça tenkit edeceğiz. Her şeyden evvel iktisat buhranına çare bulacağız.*”⁴³⁷ sözleri başta demokrasi adına atılmış önemli bir adım olarak görülüp iktidar yanlıları tarafından bile alkışlansa da rüzgar kısa zamanda tersine dönmüştür. İktisadi sorunlarla boğuşan halk, yeni partiye çok büyük ilgi göstermiştir.⁴³⁸ SCF iktidara ortak olabilecek konuma gelmiştir. SCF’nın bu hızlı yükselişinin karşılığında yöneticileri kendilerini gittikçe sertleşen bir kavganın içinde bulmuştur. Bu kavgadan İsmet Paşa’nın yenik ayrılmayacağını sezen politikacılar ilk günden itibaren SCF’nı yadırgayarak, karşı tavır almış ve bu tavır gittikçe saldırganlaşan bir direniş haline gelmiştir.⁴³⁹ Savaş o kadar büyümüştür ki SCF, İttihatçıların nazarında İttihat ve Terakki Partisini yıkmak için ortaya çıkmış ve bundan başka bir vazifesi olmayan Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi⁴⁴⁰ görülmüş, CHF’nın yani rejimin yapı taşının baş düşmanı ilan edilmiştir.

1.3.2. Türk Ocakları

Türk Ocakları, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde devletin ancak Türkçü politikalarla ayakta kalabileceğini düşünen milliyetçi aydınlar tarafından 1911 yılında kurulmuştur. Türk Ocakları, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminde Türk milletinin milli bilinç ve bağımsızlık duygularına hitap eden çalışmalar yapmıştır. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti sınırlarında yaşayan Türklerin milli ve kültürel birlikteliklerini sağlamaya çalışmışlardır.⁴⁴¹

Cumhuriyetin ilanından sonra çağdaşlaşma çabası içindeki Türkiye’de, sosyal ve kültürel inkılapların gerçekleştirilmesi için kültürel bir seferberlik başlatılmıştır.

⁴³⁵ Orhan Türkdöğen, *Kemalist Modelde Fert ve Devlet İlişkileri*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1977, s. 68.

⁴³⁶ Dietrich Gronau, *Mustafa Kemal Atatürk Cumhuriyetin Doğuşu*, Çev. Gülderen Koralp Pamir, 3. Baskı, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 244.

⁴³⁷ *Cumhuriyet*, “Yeni Fırka Hakkında Beyanat”, 10 Ağustos 1930, S, 2248, s. 1.

⁴³⁸ Willy Sperco, *Mustafa Kemal Atatürk*, s. 173.

⁴³⁹ Şevket Süreyye Aydemir, *İkinci Adam*, s. 389.

⁴⁴⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasi Hatıralar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s. 229-230.

⁴⁴¹ Türk Ocaklarının kuruluş ve gelişim süreci için bkz: Yusuf Sarımay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2004.

Bu seferberlikte Türk Ocaklarına önemli görevler verilmiştir. Türk Ocakları, Cumhuriyet döneminde de özellikle inkılapların halka benimsetilmesinde büyük rol oynamış ve Türkler arasında kültür birliğinin sağlanmasını amaçlayan önemli bir kültür örgütü olmuştur.⁴⁴² Türk Ocakları, Jön Türklerin entelektüel mirasını genç Kemalistlere aktaracak kültür yuvaları olarak görülmüştür.⁴⁴³

Türk Ocakları başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere tüm Türk Ocağı mensupları tarafından yeni rejimin halk tarafından benimsenmesini ve tabana yayılmasını sağlayacak kurumlar olarak görülmüştür. Kısa sürede ilgi gören, maddi ve manevi desteklenen bir kurum haline gelmiştir. Bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa'nın destekleri neticesinde 2 Aralık 1924 tarihli 1117 Numaralı Bakanlar Kurulu Kararı ile Türk Ocakları kamu yararına çalışan dernekler statüsüne alınmıştır. Ayrıca 3 Mayıs 1925 tarihinde alınan kararla Türk Ocakları maddi yardım almaya hak kazanmıştır.⁴⁴⁴

Mustafa Kemal Paşa, Türk Ocağının faaliyetleri ile yakından ilgilenmiş, gittiği tüm yerlerde bulunan Türk Ocaklarını ziyaret etmeyi ihmal etmemiştir. Ocakların Cumhuriyet ideolojisini halka anlatmaktaki başarılı faaliyetlerinden övgü ile bahsetmiştir.⁴⁴⁵ Mustafa Kemal Paşa, Türk Ocağı binalarının yapımına destek olduğu gibi Ankara Türk Ocağı binasının bizzat teftiş ederek çalışmalarını yakından izlemiştir.⁴⁴⁶

1927 yılında Türk Ocakları Kanununda yapılan bazı değişikliklerle CHF ile birlikte hareket eden sosyal kültürel kurumlar haline getirilmişlerdir.⁴⁴⁷ Böylece İttihat Terakki döneminde iktidarla ilişkilerini belli seviyede tutmayı başaran Türk Ocakları, CHF'nin denetimi altında olan bir kurum haline gelmiştir.⁴⁴⁸

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan Dünya Savaşı ve Milli Mücadele sürecinde Türk milletinin işgale karşı ayakta kalmasına yardım eden Türk

⁴⁴² Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Ankara, 2010, s. 27-28.

⁴⁴³ Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, s. 39.

⁴⁴⁴ Tahir Kodal, "Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Ocakları", *Atatürk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Dergisi (TÜAD)*, S. 52, Erzurum, 2014, s. 302-305.

⁴⁴⁵ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. II, s. 291., *Babalık*, "Gazi M. Kemal Hazretleri C. Halk Fırkasını Türk Ocağını ve Kolorduyu da Ziyaret Etiler", 2 Mart 1931, S. 3534, s. 2.

⁴⁴⁶ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Türk Ocakları Merkez Binasını Teşrif Etiler", 25 Kasım 1929, S. 1993, s. 1-3.

⁴⁴⁷ Tahir Kodal, "Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Ocakları", s. 306.

⁴⁴⁸ Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, s. 33-34.

Ocakları, Cumhuriyet döneminde ise inkılapların halka aktarılmasının en önemli aktörlerinden biri olmuştur. Türk Ocakları bu süreçte günlük politikaların dışında kalarak, farklı görüş ayrılıklarında taraf olmayarak kültürel aktiviteler içinde yer almışlardır. Bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın desteğiyle gelişme imkânı bulan Türk Ocakları, 1927 yılından sonra tek parti rejiminin kontrolünde sancısız bir dönem geçirmiştir.⁴⁴⁹

⁴⁴⁹ Nurettin Güz, "Türk Ocakları ve Türk Yurdu'ndan Halk Evlerine", *Türk Yurdu*, S. 283, Ankara, Mart 2011, s. 171-184. s. 172.

II. BÖLÜM

2. GEZİYE ÇIKMAYI GEREKTİREN NEDENLER

2.1. Sosyoekonomik Değişim

2.1.1. Ekonomik Nedenler

2.1.1.1. Ekonomik Buhranın Etkileri

1929 yılındaki ekonomik buhran dünyayı etkisi altına almıştı. Bu süreçte tarım ürünlerinin fiyatlarının düşmesiyle, gelirlerinin büyük kısmını tarımsal üretim ile sağlayan ve sektörel çeşitliliği sağlayamamış olan Türkiye ekonomisi de buhrana yenik düşmüştür. Dolayısıyla buhran büyük oranda geçimini tarımdan sağlayan Türk halkını da olumsuz etkilenmiştir. İşte Mustafa Kemal Paşa'nın seyahate çıkmasına neden olan ve rotasını belirleyen en önemli etkenlerden biri halkın buhrandan ne ölçüde etkilendiğini ve bu etkiye karşı ne gibi tedbirler alınması gerektiğini yerinde görmek istemesi olmuştur.

Buhranın Türk ekonomisini ve halkını nasıl etkilediğine bakmadan önce söylemek gerekir ki, buhran öncesi Türk ekonomisi, hiç de fena bir görünümde değildir. Yıllardır beklenen gümrük vergilerinin yıl içinde arttırılabilmesine olanak veren değişiklik ve tarımsal üretimin iyi olacağı beklentisi 1929 yılına büyük bir iyimserlik ile girilmesine neden olmuştur.⁴⁵⁰ Özellikle tarımsal üretimden elde edilecek gelirler o kadar beklentiyi yükseltmişti ki, sahip olduğu verimli arazilerden elde edilecek gelirle Türkiye'nin 15 yıl içinde ABD kadar kalkınabileceğinden bahsedilmeye başlanmıştı.⁴⁵¹ Ancak aynı yıl içinde yaşanan ekonomik buhran bu olumlu havayı bir anda tam tersine çevirmiştir.

Buhranın Türkiye'ye etkisi daha çok zirai alanda olmuştur.⁴⁵² Zirai üretimin para etmemesi ülke ekonomisini derinden sarsmıştır.⁴⁵³ Dünya piyasalarına bakıldığında buğday fiyatlarının diğer mallar ile aynı oranda düşüş yaşadığı görülse de üretim fazlalığı nedeniyle Türkiye'de fiyatlar aşırı derecede düşmüştür.⁴⁵⁴ Tarım

⁴⁵⁰ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, s. 75.

⁴⁵¹ H.Z., "Türkiye'yi ve Türkleri", s. 1.

⁴⁵² Yunus Nadi, "Cihan Buhranının Bizdeki Tesirleri", s.1.

⁴⁵³ Yunus Nadi, "İktisadi Buhlanda Mevkiimiz!", s. 1.

⁴⁵⁴ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, s. 73-74.

fiyatlarının hızlı düşüşün etkisi, geleneksel tarım üreticisi olan Türkiye’de yoksulluğa neden olabilecek boyutlara ulaşmıştır.⁴⁵⁵ Bu düşüş plansız üretimin sıkıntılarını her yönüyle ortaya çıkarmıştır. Plansız üretim buhranının getirdiği kaos ortamında daha da belirginleşmiştir. Türk çiftçisi o sene para etmeyen malların gelecek sene para edeceğini düşünerek aynı maldan daha fazla ekme yoluna gitmiştir.⁴⁵⁶ Bu sonucu bilinmez uygulamadan da anlaşılacağı üzere tarım sektörü kriz döneminde büyük bir bocalama içine girmiştir.

Türkiye’nin ticari gelirlerinin büyük kısmını tarımsal ürünler oluşturduğu için fiyatlardaki düşüş ihracatı da olumsuz etkilemiştir.⁴⁵⁷ 1929-1932 yılları arasındaki verilere baktığımızda fındığın ihracat fiyatının %73, buğdayın %63, kuru incirin %52, tütünün %50, kuru üzümün %49, pamuğun %48 oranında düştüğü görülmektedir. Türkiye 1928 yılında yaptığı 626 bin tonluk ihracattan 173 milyon lira kazanırken, 1934 yılında 1 milyon 637 tonluk ihracattan 92 milyon lira kazanabilmiştir.⁴⁵⁸ Fiyatlardaki bu düşüş dış ticaret açığını ortaya çıkarmış, bu da Türk parasının değerinin düşmesine neden olmuştur.⁴⁵⁹

Üretim ve ticaret gelirlerinin düşmesi ve Türk parasının değer kaybetmesi yatırımları da durma noktasına getirmiştir. Özellikle hükümet tarafından büyük yatırımlar yapılan ulaşım sektörü krizden olumsuz etkilenmiştir. Ülkeyi baştanbaşa demiryolları ile örmek için 1928 yılında devlet bütçesinin yaklaşık %14’ü demiryolu projelerine aktarılırken krizin etkisiyle bu oran 1932’de %4’lere kadar düşmüştür. Aynı şekilde ulaşım sektörü işletmecilik açısından da olumsuz etkilenmiştir. 1930’a kadar sürekli artan yolcu ve yük taşımacılığı krizin etkisiyle büyük oranda gerilemiştir.⁴⁶⁰

Krizin getirdiği bu olumsuzluklar, halkı kısa sürede etkisi altına almıştır. Üretici malını direk ihraç etmediği için başta krizden etkilenmese de, malı satan ve krizden etkilenen tüccar ürünleri daha ucuza alarak zararı üreticiden çıkarmaya

⁴⁵⁵ Erdiñ Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*, s. 47-48.

⁴⁵⁶ Yunus Nadi, “Buhrana Karşı Fevkalade Tedbirler”, s. 1.

⁴⁵⁷ Yunus Nadi, “Bir Başka Sakarya”, *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1930, S. 2125, s. 1.

⁴⁵⁸ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, s. 116.

⁴⁵⁹ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, s. 33.

Türk parasının değersizleştiği bu dönemde kliring (takas) usulü ile mahsullerin satılarak bir nebze olsun ihtiyaçların giderilmesine çalışılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 535.

⁴⁶⁰ İsmail Yıldırım, *Cumhuriyet Dönemi Demiryolları*, s. 152-173.

çalışmıştır. Neticede malını ucuza satmak zorunda kalan köylü sadece ihtiyaçları kadar üretim yapmaya başlamıştır. Borçlanarak üretim yapmaya çalışan üretici ise, borçlarını kapatmak için üretim araçlarını satarak geçimini sağlamak üzere büyük şehirlere ve demiryolu inşaatı olan yerlere göç etmek zorunda kalmıştır.⁴⁶¹ Tarım sektöründeki üretimin azalması büyük sanayi ülkelerindeki kadar olmasa da Türkiye’de de bazı bölgelerde işsizlik sorunu ortaya çıkarmıştır.⁴⁶²

Krizden olumsuz etkilenmeyen, hatta kârlı çıkan, bir kesim de olmuştur. Memurlar, maaşları barem usulüne göre düzenlendiği için 1929 yılında krizden en az etkilenen kesim olmuştur. Maaşlarının artması ve genel fiyat seviyelerinin düşmesi ile memurlar daha müreffeh bir duruma gelmişlerdir.⁴⁶³ Ancak bu durum uzun sürmemiş krizin etkisiyle 1931 yılında 1847 Sayılı Kanunla ücretler üzerinden kazanç vergisi alınmaya başlanmıştır.⁴⁶⁴ Dolayısıyla memurlar da krizi geç de olsa hissetmişlerdir.

Türkiye’de 1923-1929 döneminde kişi başına düşen GSMH yaklaşık 110 TL civarında iken, krizden sonra hızlı bir düşüşle 1932 yılında 78 TL’ye gerilemiştir.⁴⁶⁵ Böylece halkın krizi hissetmeye başlamasıyla zaten sosyal çatışma içinde olan ülkede ekonomik tedirginlikler artmıştır. Yoksulluk, perişanlık yaygınlaşmış ve bu durum ülkede siyasi huzursuzluklar oluşturmuştur.⁴⁶⁶ Yoksulluğun artması, fuhuş ve hırsızlık gibi suçların artmasına neden olmuştur.⁴⁶⁷ Hatta krizin etkisiyle dönemin en önemli resmi sosyal yardım kurumlarından bir olan Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti’nin bütçesi kısılmıştır. Bu da vekâletin artan yoksulluk, açlık ve hastalıklarla baş edemez hale gelmesine neden olmuştur.⁴⁶⁸

Yunus Nadi bir yazısında, krizden şikâyet eden zengin bir dostuna en azından %10-15 kar edip etmediğini sorduğunu ve “*O kadarını ediyoruz*” cevabını aldığını yazar. Nadi bu cevaptan çıkarımla kriz döneminde biraz da kanaatkâr olmak

⁴⁶¹ İlker Parasız, *Türkiye Ekonomisi: 1923’den Günümüze Türkiye’de İktisat ve İstikrar Politikaları Uygulamaları*, İstanbul, 1998, s. 26.

⁴⁶² Habip Edip, “İktisadi Buhran”, *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1930, S. 2316, s. 1.

⁴⁶³ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 137.

⁴⁶⁴ Erdoğan Öner, *Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare*, s. 509.

⁴⁶⁵ Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi*, s. 38.

⁴⁶⁶ Şevket Süreyye Aydemir, *İkinci Adam*, s. 387.

⁴⁶⁷ Yaşar Baytal, *Atatürk Dönemi Sosyal Yardım Faaliyetleri*, s. 167.

⁴⁶⁸ Yaşar Baytal, *Atatürk Dönemi Sosyal Yardım Faaliyetleri*, s. 242.

gerektiğini dile getirmektedir.⁴⁶⁹ Ancak dönemin şartlarında halkın büyük kısmı Nadi'nin zengin arkadaşı gibi küçük karlarla kriz ekonomisini yürütebilecek alt yapıya sahip değildir. Neticede ülke nüfusunun çoğunluğunu, ürettiği ile karnını doyurmaya çalışan, yatırım için herhangi bir birikimden yoksun köylü sınıfı oluşturmaktadır. Hükümet de halkın kriz döneminde kanaatkâr olması gerektiğini düşünerek kemer sıkma politikası izlemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın, Meclisin dördüncü toplantı yılını açarken yaptığı konuşmada bahsettiği gibi krizle mücadele için bütçede tasarruf tedbirleri alınmış, vergilerde de bir dizi tadilat ve ıslahatlar yapılmıştır.⁴⁷⁰ Alınan bu tedbirler zaten yoksullukla mücadele eden halkın sırtında yeni bir yük oluşturmuştur.

Bu büyük yük Türkiye'nin sosyoekonomik yapısında önemli değişimlere neden olmuştur. Hükümet zamanla, sadece kanuni değişikliklerle sosyoekonomik problemlerin çözülemeyeceğinin farkına varmıştır.⁴⁷¹ SCF'nın kurulması ekonomik sorunlarla boğuşan halkın hükümete karşı sesini yükselteceği bir zemin oluşturmuştur. İşte bu hem hükümeti hem de Mustafa Kemal Paşa'yı harekete geçirmiştir. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa, halkın nabzını ölçmek ve ekonomik çareler üretmek üzere derhal seyahat programı hazırlatmıştır. Seyahat güzergâhı, o dönem deniz ve tren yolu ile gidilebilecek hemen hemen tüm şehirleri kapsamaktadır. Bu şehirlerin seçilmesinin nedeni, seyahat kolaylığından çok ulaşım olanakları nedeniyle ülkenin pazar ekonomisine katkı sağlayan bu yörelerinin krizden en çok etkilenen bölgeler olmalarıdır. SCF'nın da en çok bu bölgelerde destek bulması tesadüf değildir.⁴⁷²

Mustafa Kemal Paşa'nın yurt seyahatleri esnasında yanında olan Ahmet Hamdi Başar'ın, "*Bu memlekette hürriyetsizlikten dolayı iktidar devrilmez. Fakat iktisadi gidişte bozukluk başlar, sıkıntılar yenilemez olursa işte o zaman iktidar elden gider.*"⁴⁷³ sözü Mustafa Kemal Paşa'nın ekonomik krizin halkın üzerinde

⁴⁶⁹ Yunus Nadi, "Hep Fena Mı? İyi Tarafı Yok Mu?", *Cumhuriyet*, 22 Mart 1931, S. 2469, s. 1.

⁴⁷⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, s. 382.

⁴⁷¹ Yaşar Semiz, *Atatürk Döneminin İktisat Politikası*, s. 48.

⁴⁷² İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, s. 200.

⁴⁷³ Ahmet Hamdi Başar, *Demokrasi Buhranları (Demokrasimizin Geçirdiği Buhranlar ve Neticeleri Hakkında Bir Tahlil)*, İstanbul, 1956, s. 81.

oluşturduğu olumsuzluğu dağıtmak için neden derhal seyahate çıkararak harekete geçtiğini en iyi şekilde anlatmaktadır.

2.1.1.2. Köyde Üretim Kentte Sanayileşme Politikası

Cumhuriyetin ilanından itibaren çok yönlü bir iktisadi hayat hedef edinilmiştir. Ancak Türkiye 1930'lu yıllara kadar bir tarım ülkesi olmaktan kurtulamamıştır. Türkiye modern bir devlet haline gelmek istiyorsa hem sanayi hem de ziraat alanlarında faaliyet gösteren çok kapsamlı bir iktisadi yapıya bürünmek zorundaydı. Türkiye gibi yalnızca zirai faaliyet gösteren memleketler dönemin en geri kalmış memleketleriydiler.⁴⁷⁴ Mustafa Kemal Paşa da Türkiye'nin yalnızca tarımsal üretim yaparak bağımsız bir iktisadi yapıya kavuşamayacağını farkındaydı. Bu nedenle sanayi üretiminin de iktisadi hayata katkı sağlaması gerekiyordu. Tarım ve sanayi faaliyetlerinin bir arada yürütüldüğü bir Türkiye hayali olan Mustafa Kemal Paşa, seyahat programında memleketin alt yapısını, imkânlarını halkın durumunu etüt etmeyi amaçlamıştır.

1930'lu yıllara kadar tarımsal üretim Türkiye'nin en önemli gelir kaynağıydı. Dolayısıyla tarımsal üretimin en önemli parçası olan köylünün de bu oranda değer görmesi gerekiyordu. Ancak ekonomik hayat için can alıcı bir öneme sahip olan köylü ne yazık ki gereken önemi göremiyordu. Köylü hala iptidai şartlarda yaşamını sürdürüyor, mağarada, ahırda yatıyor insan yerine konmuyordu.⁴⁷⁵ Kriz döneminde köylünün durumu daha da kötüleşti. Bu süreçte SCF, kötü durumdaki köylünün tepkisini dile getirmesini sağlayan bir deneyim olarak ortaya çıktı.⁴⁷⁶ Böylece ekonomik sorunlarla boğuşan köylü hükümete karşı tepki göstermeye başlamıştı.

Köylünün, SCF üzerinden tepkisini dile getirmeye başlaması Mustafa Kemal Paşa'nın köylünün yanına giderek derdini bizzat yerinde dinlemesi gerektiğini göstermiştir. Aslında Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Mustafa Kemal Paşa,

⁴⁷⁴ Dr. Vedat Nedim, "Millet İktisadiyatı: Niçin ve Nasıl Sanayileşmemiz Lazım?", *Kadro Dergisi*, S. 6, Haziran 1932, s. 13-18.s. 14.

⁴⁷⁵ Çetin Altan, *Atatürk'ün Sosyal Görüşleri*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1999, s. 11.

⁴⁷⁶ Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, s. 68.

köylünün refahını sağlayıcı politikalar üretmeye gayret göstermiştir.⁴⁷⁷ Ancak, bir süre devlet işlerinin yoğunluğundan halktan uzaklaşan Mustafa Kemal Paşa, seyahat programıyla bu iletişimi yeniden yakalayarak köylünün sorunlarını bizzat çözmek istemiştir.

Mustafa Kemal Paşa, seyahatler esnasında köylünün rahatsızlıklarını dinlemenin yanı sıra üretim kalitesini ve miktarını arttırabilme imkânını yerinde görmek istemiştir. Köylünün modern üretim araçlarına ve yaşam standartlarına kavuşmasını ve kimseye muhtaç olmadan yaşamasını sağlayacak tedbirleri tespit etmek istemiştir. Seyahatlerden sonra hazırlanan raporda da buna vurgu yapılarak köylünün yiyecek, içecek ve giyecek ihtiyaçlarını kendi imkânları ile sağlaması için gerekli tedbirlerin alınması belirtilmiştir.⁴⁷⁸

Tarım sektöründe olduğu gibi sanayicinin durumu da pek iç açıcı değildir. İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda özel sektörden beklenen sanayi hamlesi bir türlü gerçekleşmemiş, ekonomik krizin başlamasıyla bu umut iyiden iyiye yok olma noktasına gelmiştir. Sanayileşme küçük imalathanelerle sınırlı kalmıştır. Kriz döneminde dış ticaret açığını kapatmak amacıyla ithalata getirilen düzenlemelerin pek çok malın yurt içinde üretilmesine olanak sağlamasıyla, önceden imal edilen gündelik tüketim malları küçük sanayi imalathanelerinde üretilmeye başlamıştır.⁴⁷⁹ İmalathanelerde yapılan bu küçük çaplı üretim elbette beklenen sanayi hamlesinin çok gerisinde kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa, sanayi sektörünün bu geri kalmışlığının ve istenilen atılımı gerçekleştirilememesinin nedenlerini bizzat yerinde görmek istemiştir. Bu amaçla seyahat programına sanayileşme potansiyeli olan şehirler alınmıştır.

Cumhuriyet döneminin karayolu ve demiryolu siyaseti memleketin en kuytu bölgelerini milli iktisadın içine dâhil etmeyi amaçlamıştır. Böylece milli sanayi ve milli ziraatın birbirini tamamlaması sağlanacaktır.⁴⁸⁰ Şevket Süreyya Aydemir'in tanımıyla, milli birlik ancak, ülkenin en doğusunda üretilen gıda ve hammaddenin İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlere ulaşması, bu sanayi şehirlerinde üretilen

⁴⁷⁷ Bülent Daver, "Atatürk ve Sosyo-Politik Sistem Görüşü", *Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk*, Dr. F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1983, s. 270.

⁴⁷⁸ ATASE, Kıs. 45/Dos. 1/F. 1.30-31/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.35/17.11.1930.

⁴⁷⁹ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, s. 415.

⁴⁸⁰ İsmail Hüsrev, "Milli İktisat Tetkikleri: Milli İktisat Bütünlüğüne Doğru", *Kadro Dergisi*, S. 22, Ekim 1933, s. 19-23.s. 22-23.

fabrikasyon ürünlerin de memleketin en doğusuna ulaşması ile sağlanabilirdi.⁴⁸¹ Ama ne yazık ki 1930’lu yıllara kadar memleketin bütün noktalarını birbirine bağlayan bir iç pazar oluşturulamamıştır.⁴⁸² Bu belli bir plan ve program dâhilinde yapılamadığı için başarılı olmamıştır. Bu ancak bütün unsurları birbiriyle uyumlu bir iktisadi plan dâhilinde yapılabilirdi.⁴⁸³ İşte Mustafa Kemal Paşa, seyahatler sırasında tarım ve sanayi üretiminin nasıl bir plan dâhilinde şekillenebileceğini görmek istemiştir. Bir tarafta köyde kaliteli üretim yapan zenginleşen refah içinde yaşayan köylü halk, diğer tarafta ağır sanayi hamlesini gerçekleştirmiş kent modeli Mustafa Kemal Paşa’nın görmek istediği ekonomik oluşumdur. Mustafa Kemal Paşa, bu ekonomik yapı içerisinde ulaşım imkânları sayesinde kent ve köy arasında üretim paylaşımının sağlandığı refah ve zenginlik içinde yaşayan bir Türk toplumu hayalini gerçekleştirmenin yollarını bulmak için seyahate çıkmıştır diyebiliriz.

2.1.1.3. Devletçiliğe Giden Yol

1920’lerin sonlarında liberalizme alternatif olarak hem bürokrasinin statükosunu koruyacak, hem de milli kalkınmayı sağlayacak yeni devletçi politikalar ortaya çıkmaya başlamıştır.⁴⁸⁴ Sovyetler Birliği’nin planlı sanayileşme politikasının başarısına bakıldığında, kriz karşısında sarsılan kapitalist dünya ekonomisine yeni bir alternatif bulunduğu görülmekteydi.⁴⁸⁵ Krizden sonra Türkiye’de iktisadi hayatın kendi dinamikleri doğrultusunda planlı bir politika dâhilinde yönetilmesi hususunda tartışmalar başlamıştır.⁴⁸⁶ Hatta devletçiliğe geçmeden önce 1929 yılı ortalarında hükümet tarafından 69 maddelik iktisadi program yayınlanmıştır.⁴⁸⁷ Kriz karşısında etkin mücadele edebilmek adına çıkarılan iktisadi programla planlı çalışmanın ilk adımı atılmıştır.⁴⁸⁸

1929 krizinin büyük toprak sahiplerini ve ticaret burjuvazisini sarsmasından faydalanan bürokrat kadro iktidar içindeki yerini daha da güçlendirmiştir. Kriz

⁴⁸¹ Şevket Süreyya, “İç Pazar ve İktisatta “Bütün”lük”, *Kadro Dergisi*, S. 10, Ekim 1932, s. 10.

⁴⁸² Şevket Süreyya, “İç Pazar ve İktisatta “Bütün”lük”, s. 6.

⁴⁸³ Dr. Vedat Nedim, “Millet İktisadiyatı: Kömürde Devletçilik”, *Kadro Dergisi*, S. 25, Ocak 1934, s. 13-20.s. 13.

⁴⁸⁴ Çağlar Keyder, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, s. 126.

⁴⁸⁵ Johannes Glasneck, *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye*, s. 266.

⁴⁸⁶ M. Nermi, “İktisadi Teşkilatımız”, *Cumhuriyet*, 12 Ekim 1929, S. 1950, s. 1.

⁴⁸⁷ *Cumhuriyet*, İktisat Programının Metni, 22 Mayıs 1930, S. 2168, s. 1-4.

⁴⁸⁸ Yunus Nadi, “Mali ve İktisadi Faaliyet Günleri”, s. 1. Yunus Nadi, “Programlı Çalışma”, s. 1.

dönemine kadar çeşitli desteklemelerle bir burjuvazi oluşturma çabalarının işe yaramaması da devlet müdahalesinin alt yapısını hazırlamıştır.⁴⁸⁹ Dolayısıyla siyasal yapı içerisindeki sivil asker bürokrat kadronun Türkiye’de devletçiliğin gelişiminde etkileri büyük olmuştur.⁴⁹⁰ Aynı şekilde kriz, Kadrocular için de “*yarı sömürge ekonomisinden bağımsız ekonomiye geçiş*” ve “*devletçilik ve planlama*” gibi ilkeleri savunmak için ortam oluşturmuştur.⁴⁹¹ Böylece devlet müdahalesinin alt yapısı bürokrasi ve aydınlar tarafından hazırlanmıştır.

1929 ekonomik krizinin etkileri Türkiye’de devletin ekonomik hayata müdahale etmesini zorunlu hale getirmiştir. Kriz nedeniyle tarımsal ürünlerdeki fiyat düşüşü köylüyü olumsuz etkilemiş ve bu durum köylüyü huzursuzlandırmaya başlamıştır.⁴⁹² SCF’nın halkın hoşnutsuzluğunu ortaya çıkarması, CHF’ni yeni bir siyasi ve ekonomik sistem arayışına itmiştir.⁴⁹³ SCF’nın kurulması, CHF’nın kimliğinin netleşmesini sağlamıştır. CHF, programını liberalizm üzerine inşa eden muhalif partinin kurulmasıyla bir nevi liberal olmadığını ilan etmiş oluyordu.⁴⁹⁴ Başlarda açıkça dile getirilmese de SCF’nın iktidarın devletçi yaklaşımlarından yakınması, CHF’ni açıkça bu ideolojiyi benimsemeye itmiştir.⁴⁹⁵ Liberalizm ve sosyalizmin gerçekler karşısında başarısız olması, Türk toplumunun kolektif ihtiyaçlarını karşılayabilecek devletçi bir sisteme yönelmeyi zorunlu kılmıştır.⁴⁹⁶

Milli ekonominin savunmasız kalması karşısında, devlet ekonomik alanda düzenleyici, belirleyici ve teşvik edici olmuştur.⁴⁹⁷ Artık ferdin refahı yerine milletin refahı kaidesi benimsenmiştir. Devlet eliyle, devlet sermayesiyle inşa edilecek iktisadi yapı ferde değil millete hizmet edecektir.⁴⁹⁸ Ancak Atatürk, özel mülkiyete saygı duyan bir devletçilik anlayışıyla diğer müdahaleci ideolojilerden ayrılmaktadır.

⁴⁸⁹ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, s. 141.

⁴⁹⁰ Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi*, s. 74.

⁴⁹¹ Cem Alpar, “Kadro Hareketi İçinde Türk Devrimi ve Kemalizm”, *Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu: Bildiri ve Tartışmalar (17-22 Mayıs 1981)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983, s. 719.

⁴⁹² İlker Parasız, *Türkiye Ekonomisi*, s. 31.

⁴⁹³ Çetin Yetkin, *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 18.

⁴⁹⁴ Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, s. 107.

⁴⁹⁵ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları*, s. 164.

⁴⁹⁶ Hamza Eroğlu, *Atatürkçülük*, s. 183.

⁴⁹⁷ *Atatürkçülük (Üçüncü Kitap)-“Atatürkçü Düşünce Sistemi”*, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1984, s. 208.

⁴⁹⁸ İsmail Hüsrev, “Beş Senelik Programın Manası”, *Kadro Dergisi*, S. 27, Mart 1934, s. 27.

Bu yönüyle Atatürk, devlet kapitalizmini asla benimsememiştir.⁴⁹⁹ Batılı bir toplum oluşturma çabasında olan Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı'dan devralınan pek de Batılı toplumlara benzemeyen yapının içerisinde kısa sürede ulusal bir burjuvazi çıkarmaya çalışacaktır.⁵⁰⁰ İşte bu nedenle Batının, 18. ve 19'uncu yüzyıllarda yaşadığı gelişimi hızlı bir şekilde aşarak, bir yandan devlet girişimlerini geliştirmek, bir yandan da özel teşebbüse destek vererek ulusal burjuvazi oluşturmak adına devletçilik benimsenmiştir.⁵⁰¹

Mustafa Kemal Paşa, çıkacağı geniş kapsamlı seyahatte halkın ekonomik durumunu yakından görerek, nedenli bir iktisadi değişim yapılacağına karar verecektir. Bu büyük seyahat esnasında Mustafa Kemal Paşa, her gittiği yerde ekonomik sorunlarla boğuşan köylü ve tüccarın şikâyetlerine muhatap olmuştur. Bu da yeni ve radikal bir ekonomik reform gerektiğinin göstergesi olmuştur.⁵⁰² Zaten ülkenin içinde bulunduğu vahim durumu gösteren seyahatlerden kısa bir süre sonra, üçüncü CHP kurultayında, devletçilik ilkesi benimsenmiştir. Bu da gösteriyor ki devletçilik ideolojik olarak değil, var olan sorunlara pragmatik bir çözüm olarak ortaya çıkmıştır.⁵⁰³

2.1.2. Sosyal Değişim Hareketleri ve Halkın Algısı

2.1.2.1. Hukuksal Yenilikler

Yeni Türk Devleti'nin kurucuları modern ve bağımsız bir Türk toplumu hayali ile Batılı anlamda bir yenilik hareketi başlatmışlardır. Bu hareketin başarılı olabilmesi için devlet ve toplumun laik hukuk sistemi ile yoğrulması gerekiyordu. Ancak mevcut idari ve hukuksal yapı bu değişime uygun değildi. Bu nedenle öncelikle Saltanat kaldırılması ve sonrasında Cumhuriyetin ilan edilmesiyle egemenlik bir ailenin elinden alınarak, millete verilmiştir. Halifeliğin kaldırılmasıyla da dinin devlet yönetimindeki etkisi ortadan kaldırılarak laiklik anlamında idari

⁴⁹⁹ Celal Bayar, *Atatürk Gibi Düşünmek (Atatürk'ün Metodolojisi)*, der. İsmet Bozdağ, Tekin Yayınevi, Ankara, 1999, s. 93.

⁵⁰⁰ Emre Kongar, *Atatürk Üzerine*, s. 102.

⁵⁰¹ Emre Kongar, *Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk*, s. 320.

⁵⁰² William M. Hale, *Devletçiliğin Değerlendirilmesi*, s. 697.

⁵⁰³ Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, s. 70.

alandaki önemli bir adım atılmıştır. Bu siyasi değişiklikler 1924 Anayasası ile güvence altına alınmıştır.⁵⁰⁴

Bu yönetsel değişikliklerle birlikte 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile laik eğitimin temelleri atılarak eğitim ve öğretimde birlik sağlanmıştır. Yine 30 Kasım 1925 tarihinde “Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasına Dair Kanun”⁵⁰⁵ çıkarılarak toplumda din üzerinden ikilik oluşturmaya çalışan ya da çıkar elde etmek isteyen kişi ya da grupların önüne geçilmiştir. Böylece laik hukuk devletinin birer üyesi olacak Batılı, modern yeni nesillerin yetiştirilmesi için ilk adımlar atılmıştır.

Türk toplumunu etkileyen bir diğer yenilik ise 17 Şubat 1926 tarihinde Türk Medeni Kanunu’nun kabul edilmesi olmuştur. Bu kanunla toplumdaki çeşitli ilişkilerin dinsel kurullarla ve Mecelle’nin karışık olan kurallarıyla çözümlenmesine son verilmiştir.⁵⁰⁶ Böylece kendisine verilen yeni haklarla başta Türk kadını olmak üzere Türk vatandaşları Batılı anlamda yeni hak ve özgürlüklere kavuşmuşlardır.

Bu kanunların yanı sıra 1926 yılında “Türk Ceza Kanunu” ve “Ticaret Kanunu”, 1927’de “Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu”, 1929’da “Ceza Muhakemeleri Kanunu” ve “Deniz Ticareti Kanunu”, 1932’de “İcra İflas Kanunu” kabul edilerek hukuksal alanda yenilikler tamamlanmıştır.⁵⁰⁷

Atatürk döneminin hukuksal yeniliklerine genel olarak baktığımızda Lozan ile adli kapitülasyonların kaldırılması sağlanmış, yabancı hukuk kanunları alınarak Türk Hukuk sistemi oluşturulurken, din ve devlet işlerinin ayrılması, eğitim, kadın hakları gibi alanlarda hukuki değişiklikler yapılmıştır.⁵⁰⁸

Mustafa Kemal Paşa’nın yurt seyahatine çıkmasında, hukuksal anlamda yapılan bu değişikliklerin halk tarafından ne ölçüde benimsendiğini bizzat görme arzusu önemli bir etken olmuştur. Cumhuriyet rejimi vasıtasıyla elde edilen milli egemenlik ve diğer hukuki düzenlemelerle oluşturulmaya çalışılan laik hukuk

⁵⁰⁴ Gülnihal Bozkurt, “Atatürk’ün Hukuk Alanında Getirdikleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, S. 22, Ankara, Kasım 1991, s. 46.

⁵⁰⁵ <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.677.pdf> (5 Haziran 2015)

⁵⁰⁶ AYTEKİN ATAAY, “Bir "İnkılap" Yapıtı Olarak Medeni Kanun”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. XLV, S. 1-4, İstanbul, 1979-1981, s. 52.

⁵⁰⁷ Gülnihal Bozkurt, “Atatürk’ün Hukuk Alanında Getirdikleri”, s. 50-51.

⁵⁰⁸ EROL CİHAN, “Atatürk Hukuk Devrimi Üzerine”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. XLVIII, S. 1-4, İstanbul, 1982-1983, s. 192-193.

sisteminin ne ölçüde başarılı olduğunu bizzat yerinde görmek istemiştir. Ayrıca ticaret ve ekonomik hayatı ilgilendiren hukuki düzenlemelerin de Türk ekonomisi üzerindeki etkilerini inceleme isteği seyahatlerin önemli nedenlerini oluşturmuştur.

2.1.2.2. Sosyal ve Kültürel Yenilikler

Cumhuriyet döneminde sosyal hayat, dini kurallar yerine hayattan ve hayatın gerekliliklerinden esinlenilerek oluşturulmaya çalışılmıştır.⁵⁰⁹ Dinin inanç ve ibadetten öteye geçerek devletin yönetim, toplumun yaşam biçimini etkileyen bir unsur olmasını engellemek adına laik düzenlemeler yapılmıştır.

Hukuksal alanda yapılan yenilikler sosyal hayatı da etkisine alarak kısa sürede Batılı bir Türk toplumu oluşturmayı amaç edinmiştir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile yeni nesil laik eğitim sisteminde yetişirken, “Kılık Kıyafet Kanunu” ile Türk insanı Batılı toplumlar gibi modern bir dış görünümüne kavuşacak, Latin alfabesinin kabulü ile kısa sürede okuma yazma oranında hızlı bir artış yaşanacaktır. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat destek verdiği dil ve tarih çalışmaları vasıtasıyla zengin Türk tarihi ortaya çıkarılacaktır.

Atatürk “*kültür “devrimi” yapmaya kalkışmamış fakat Türk kültürünü, ilmi metotlarla yüksek ve inkılapçı bir kültür seviyesine çıkarmaya çalışmıştır. Türk kültürünü milli kalmak şartıyla objektif ve rasyonel temellere dayandırarak, gelişmesini ve çağdaşlaşmasını sağlamaya çalışmıştır.*”⁵¹⁰ Bu çalışmalar vasıtasıyla ulusal tarih bilincinin ortaya çıkması, düşünce ve sanat hayatının Batı'dan esinlenir hale gelmesi yeni bir Türk kültürünün doğmasını sağlamıştır.⁵¹¹

İşte bu sosyal ve kültürel yeniliklerin Türk toplumu tarafından ne ölçüde kabullenildiğini ve ne kadar yaşatıldığını görmek istemesi seyahatlere çıkmasının nedenlerinden birini oluşturmuştur. Seyahat esnasında tarih araştırmalarına devam etmiş, tarihî alanları ziyaret etmiştir. Özellikle öğrencileri tarihi konularda imtihan etmiş, her fırsatta Türk kültürü ile ilgili sohbetler etmiştir. Yeni alfabe ve sayılar konusunda hassasiyetini seyahatler esnasında da göstermiş yeni alfabenin öğrenilmesi ve kullanılması hususunda temennilerde bulunmuştur. Modern sanatlara

⁵⁰⁹ Niyazi Berkes, *Teokrasi ve Laiklik*, Adam Yayınları, İstanbul, 1997, s. 98-99.

⁵¹⁰ Bayram Kodaman, *Cumhuriyet'in Tarihi-Fikri Temelleri*, s. 114.

⁵¹¹ Ahmet Mumcu, *Atatürkçülükte Temel İlkeler*, 4. Baskı, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2000, s. 127.

önem verdiğini seyahatler sırasında da göstermiş, her fırsat bulduğunda tiyatro, sinema ve opera izlemiş aynı zamanda davetlerde bizzat dans ederek topluma örnek olmaya gayret etmiştir.

Aynı zamanda bu kültürün tüm Türk milleti arasında yayılması için de mücadele etmiştir. “*Türkiye Cumhuriyeti çocukları, kültürel insanlardır. Yani hem kendileri kültür sahibidirler, hem de bu hassayı muhitlerine ve bütün Türk milletine yaymakta olduklarına kanidirler.*”⁵¹² sözleriyle her Türk vatandaşının birer kültür elçisi olduğunu ifade etmiştir. Seyahat sırasında bu anlayışın ne ölçüde hayata geçirildiğini de görme arzusunda olmuştur. Özellikle Türk Ocaklarını ziyaretlerinde Türk kültürünün ve yeni inkılapların Ocaklı aydınlar tarafından Türk milletine aktarılmasını istemiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın seyahatleri sosyal ve kültürel yeniliklerin, Türk milleti tarafından nasıl ve ne ölçüde karşılandığını anlamak açısından önemli bir izlenim olacaktır.

2.1.2.3. Bölücü Faaliyetlerin Etkisi

2.1.2.3.1. Ağrı Dağı İsyanı

TCF ve Şeyh Said isyanının ortaya çıkardığı iç huzursuzlukları önlemek amacıyla 4 Mart 1925 tarihinde Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmıştır. İsmet Paşa'nın Meclis konuşmasında dile getirdiği üzere, kanunun yürürlükte kaldığı süre içerisinde din ve devlet işleri birbirinden ayrılmış, artık kanuna gerek kalmadığından 4 Mart 1929'da yürürlükten kaldırılmıştır.⁵¹³ Yakup Kadri'ye göre; kanun ile alınan tedbirler o günün sükûn ve huzurunu sağladığı gibi geleceği de güvence altına almıştır.⁵¹⁴ Ama sanılanın aksine tehlikenin geçtiği düşünülerek kaldırılan Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan sonra da ülkedeki gerici faaliyetler devam etmiştir.

Yabancı devletlerin desteklediği etnik ya da dini gruplar Cumhuriyet rejimine karşı başkaldırmaya devam etmişlerdir. Doğu'da Ağrı Dağı İsyanı, Batı'da Menemen Olayı Mustafa Kemal Paşa'nın yakından takip ettiği olaylar olmuş hatta Menemen'de yaşananlardan sonra seyahat programını yeniden şekillendirmiştir.

⁵¹²A. Afet İnan, M. *Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, s. 46.

⁵¹³ Hâkimiyeti Milliye, “Başvekil Paşa Hazretlerinin Nutku”, 5 Mart 1929, S. 2751, s. 1.

⁵¹⁴ Yakup Kadri, “Gündelik: Takriri Sükûn Kanunu”, Hâkimiyeti Milliye, 5 Mart 1929, S. 2751, s. 1.

Şeyh Said isyanından sonraki yıllarda, İran'da konuşlanmış olan İlhan Nuri adlı bir çetecinin öncülüğünde Doğu'da bir Kürdistan kurmak maksadıyla yolları kesmek suretiyle eylemler yapılmıştır.⁵¹⁵ 1930 yılında ekonomik ve iç sorunların devam ettiği bir süreçte dış güçlerin desteğiyle Doğu Anadolu'da İran, Irak ve Suriye sınırında ayaklanmalar başlatılmıştır.⁵¹⁶ İngiltere gerek elçileri, devlet adamları gerekse bölgedeki gazeteciler ve benzer ajanları vasıtasıyla Ağrı ayaklanmasını yakından takip etmişlerdir.⁵¹⁷ Aslına bakıldığında isyanın planlayıcısı ve destekleyici Türkiye'nin Ortadoğu'da etkinliğini azaltmak isteyen İngiltere olmuştur.⁵¹⁸ İngiltere belgeleri karartarak bu iddiaların kanıtlanmasını engellemiş olsa da yabancı basında Kürtlerin İngiltere'nin âlî menfaatleri için Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı kışkırtıldıklarından bahsedilmiştir.⁵¹⁹

İngilizlerin tüm bu desteklerine rağmen Türk ordusu 1 hafta süren bir operasyonla 14 Eylül 1930 tarihinde Ağrı Dağı'nı eşkıyadan temizlemiştir.⁵²⁰ Türk ordusu bölgedeki vatandaşlarıyla birlikte hareket ederek Türkiye'nin sınır güvenliğini müdafaa edebileceğini herkese göstermiştir.⁵²¹

Mustafa Kemal Paşa, Yalova'da seyahatte bulunduğu esnada Ağrı Dağı hadisesi meydana gelmiştir. Yalova'ya ziyaretine gelen İsmet Paşa'dan isyanla ilgili gelişmeler hususunda bilgi almıştır.⁵²² Olayları kendisi de yakından takip ederek gerekli önlemlerin alınması için emirleri bizzat vermiştir. İsyana sona erince İran ile sınır sorunlarını dostane bir şekilde çözebileceğine inandığı Hüsrev Gerede'yi Varşova Büyükelçiliği'ne atamaktan vazgeçerek İran'da görevlendirmiştir.⁵²³ Mustafa Kemal Paşa, ülkeyi bölmeyi amaçlayan bu girişimin cumhuriyet için

⁵¹⁵ İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 526.

⁵¹⁶ Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, s. 275.

⁵¹⁷ Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu" (1924-1938) Şeyh Said, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları*, Ankara, 1975, s. 153-254.

⁵¹⁸ Abdülhadi Toplu, *Tarih İçinde Anadolu Sakinleri ve İsyanlar-Ayaklanmalar*, Ocak Yayınları, Ankara, 1996, s. 373.

⁵¹⁹ Salahi R. Sonyel, *Kısaç Altında Dış Güçlerin Türkiye'yi Bölme ve Yıpratma Çabaları (1923-2000)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 153.

⁵²⁰ Abdülhadi Toplu, *Tarih İçinde Anadolu Sakinleri ve İsyanlar*, s. 373.

⁵²¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima: 3, C. XXX, 22 Eylül 1930, s. 3-5.

⁵²² *Cumhuriyet*, "İsmet Pş. Hz. İzmit'ten Yalova'ya Geçtiler!", 31 Temmuz 1930, S. 2238, s. 4.

⁵²³ Hüsrev Gerede, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, s. 237.

mücadele eden vatandaşların ve Türk ordusunun özverili mücadeleleri neticesinde engellendiğini ifade etmiştir.⁵²⁴

Bu olaylar Mustafa Kemal Paşa'nın seyahate çıkmasını ya da programını aksatıcı bir etki etmemiştir. Ancak ülkenin huzurunu bozan bu gelişmenin neticelendirilmesinde verdiği emirler ve görevlendirilmelerle önemli rol oynaması ve isyanın Yalova'da seyahatte olduğu sırada meydana gelmesi bizim için önemlidir.

2.1.2.3.2. Menemen Olayı

SCF kapatılmasından yaklaşık bir ay sonra, genç Teğmen Kubilay Menemen'de şeriat yanlısı bir grup tarafından şehit edildi.⁵²⁵ Derviş Mehmet ve beş arkadaşı Manisa'dan gelerek şeriat isteriz diye halkı galeyana getirmeye çalışmışlar ardından da bu elim olayı gerçekleştirmişlerdir. Olay yerine gelen jandarma kısa sürede Derviş Mehmet ve adamlarını yakalamıştır.⁵²⁶ Bu tedbirler alınırken Şehit Kubilay'ın cenazesi çevre illerden gelen halkın da katılımıyla büyük bir kalabalık eşliğinde defnedilmiştir.⁵²⁷

Mustafa Kemal Paşa, Edirne'de seyahati esnasında Kubilay olayından haberdar olmuştur. Olayı duyar duymaz İstanbul'a geçmiş, İsmet Paşa, Kazım (Özalp) Paşa, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Paşa (Çakmak), Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ve Ordu Müfettişi Orgeneral Fahrettin Paşa (Altay)'nın da katılımıyla Dolmabahçe Sarayı'nda olayla ilgili tüm detayları görüşmüştür.⁵²⁸ Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle bu gerici faaliyet karşısında devlet güçleri derhal harekete geçmiş, olayın tam anlamıyla açıklığa kavuşturulması adına bir ay süre ile Manisa, Menemen ve Balıkesir'de sıkıyönetim ilan edilmiştir.⁵²⁹ İsmet Paşa suçluların yakalanması ve cezalandırılması için gereken tüm çalışmaları yaptıklarını belirtmiştir.⁵³⁰

Özellikle halk tarafından olaya engel olunmaması hatta bir grup tarafından alkışlanması Mustafa Kemal Paşa'yı derinden etkilemiştir. Cumhuriyet'e karşı yapılan bu olay karşısında o kadar hiddetlenmiştir ki tüm Menemen halkının

⁵²⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, s. 381.

⁵²⁵ Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, s. 303.

⁵²⁶ *Vakit*, "Menemen Hadisesi", 25 Aralık 1930, S. 4657, s. 1-8.

⁵²⁷ *Serbes Cumhuriyet*, "İnkılap Şehitleri", 25 Aralık 1930, s. 1.

⁵²⁸ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. II, s. 451-454.

⁵²⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, C. XIV, 1 Ocak 1931, s. 2.

⁵³⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, C. XIV, 1 Ocak 1931, s. 3-5.

cezalandırılmasını, şehrin boşaltılarak yerle bir edilmesini, istemiştir.⁵³¹ Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, tüm incelemeler sonrası Menemeni yakacak kadar büyük bir olay olmadığına kanaat getirdiğini belirterek, Mustafa Kemal Paşa'yı bu düşüncesinden vazgeçirmiştir. Şükrü Kaya'nın yaveri Nejat Saner'in naklettiğine göre Şükrü Kaya, tüm şehri neden yakmak istediğini sorduğunda, Mustafa Kemal Paşa, yakılan şehrin ortasına bir anıt dikerek gelecek nesillere gericiğın nasıl yok edildiğini göstermek istediğini anlatmıştır.⁵³²

Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Çakmak'a olaydan duyduğu teessürlerini bildiren bir mektup göndermiş, suçluların en şiddetli şekilde cezalandırılacaklarını bildirmiştir.⁵³³ Tüm Menemen'i cezalandırma fikrinden vazgeçmiş olsa da suçluların en kısa sürede yakalanmaları ve en ağır şekilde cezalandırılmaları için emir vermiştir. Kendisi de tahkikatı yakından takip etmiştir. İstanbul'dan Bursa'ya geçerek üç gün burada kalmış ve Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey'den Menemen tahkikatı hakkındaki raporları almıştır.⁵³⁴ Daha sonra Ankara'ya geçerek olayı buradan takip etmiştir.

Tahkikat esnasında çok sayıda kişi tutuklanmış ve 2 Şubat 1931 tarihinde Divan-ı Harp'te yargılanmaya başlamışlardır.⁵³⁵ Yargılama devam ederken soruşturmaya da devam edilmiştir. Sıkıyönetim bir ay daha uzatılmasına karar verilmiştir.⁵³⁶ Sonraki ay diğer illerde sona erdirilen sıkıyönetim Menemen'de bir ay daha uzatılmıştır.⁵³⁷ Neticede yapılan yargılama sonucu suçlular Kubilay'ı katlettikleri yerde 4 Şubat 1931 tarihinde asılarak idam edilmişlerdir.⁵³⁸

Menemen Olayı, Mustafa Kemal Paşa seyahat programı gereği Edirne'de iken meydana geldiği için olayları takip etmek adına İstanbul'a geçmiştir.

⁵³¹ Kazım Özalp ve Teoman Özalp, *Atatürk'ten Anılar*, s. 48.

⁵³² Nazmi Kal, *Atatürk'le Yaşadıklarını Anlattılar-Anı-Söyleşi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001, s. 171.

⁵³³ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.nin Mektubu", 28 Aralık 1930, S. 2387, s. 1., *İnkılap*, "Gazi Hazretlerinin Menemen Hadisesi Üzerine Çok Mühim mektupları", 28 Aralık 1930, S. 120, s. 1., *Serbes Cumhuriyet*, "Gazi Hz.nin Fevzi Paşa Hazretlerine Mektubu", S. 56, 29 Aralık 1930, s. 1., *Hürriyet*, "Gazinin Mektubunu Dikkatle Okuyunuz", 29 Aralık 1930, S. 73, s. 1., Çankırı'da Duygu, "Gazinin Orduya Mektubu", 3 Ocak 1931, S.13, s. 1., *Denizli*, "Reisicumhur Hazretlerinin Taziyeleri", S. 339, 15 Aralık 1931, s. 1.

⁵³⁴ Hâkimiyeti Milliye, "Gazi Hz. Bugün Bursa'ya Gidecekler", 4 Ocak 1930, S. 3405, s. 1.

⁵³⁵ *Cumhuriyet*, "Balıkesirlilerin Muhakemesi", 13 Şubat 1931, S. 2434, s. 1., *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1931, S. 2435, s. 1.

⁵³⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, C. XXV, 2 Şubat 1931, s. 3.

⁵³⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, C. XXV, 26 Şubat 1931, s. 56.

⁵³⁸ Hâkimiyeti Milliye, "Mürteciler Bu Sabah Asıldı", 5 Şubat 1931, S. 3437, s. 1.

Soruşturmayı daha yakından takip edebilmek için Bursa'ya geçerek burada Dâhiliye Vekilinden bilgi almıştır. Bursa'da üç gün kalan Mustafa Kemal Paşa, tekrar İstanbul'a dönmüş, ardından da Ankara'ya geçerek gelişmeleri buradan takip etmiştir. Görüldüğü üzere Menemen olayı seyahat programını etkilemiştir. Menemen Olayı, Mustafa Kemal Paşa'nın tekrar başladığı seyahatinin gündemini de değiştirmiş, gittiği yerlerde bahsettiği ilk şey gericilikle mücadele ve Kubilay'ın aziz hatırası olmuştur.⁵³⁹

Menemen Olayı, Venizelos'un ziyaretinin dış politikadaki sorunları azaltması ve SCF denemesinin hafif hasarla atlatılması nedeniyle, devrimleri uzun vadeye yayarak gerçekleştirebileceği fikrine kapılan Mustafa Kemal Paşa'nın daha fazla zaman yitirmeden yenilikleri tamamlaması gerektiğini göstermiştir.⁵⁴⁰ Beklenmeyen bu gerici hareket yenilikçileri tedirgin etmiş, rejimi ve yenilikleri koruma adına daha sert tedbirler alınmasına yol açarken, devletin daha otoriter bir tutum takınmasına neden olmuştur.

2.2. SCF Denemesi ve Toplumsal Etkileri

2.2.1. SCF'nin Hızlı Yükselişi

2.2.1.1. Toplumun Cumhuriyet Halk Fırkasından Rahatsızlığı

Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyeti ilan ettikten ve başlıca inkılapları gerçekleştirdikten sonra siyasetten uzaklaşarak, dil, tarih çalışmaları ve model çiftliği ile meşgul olmaya başlamıştır. Hükümet işlerini İsmet Paşa'ya bırakarak, kendini akademik çalışmalara vermiştir. Benoist Mechin'a göre Mustafa Kemal Paşa'nın, hükümet işlerinden ve siyasetten bu denli uzak kalması halktan uzaklaşmasına neden olmuştur.⁵⁴¹ Bu nedenle, halkın karşısında artık hükümet vardı. Hükümet ise halktan kopuk sadece partililerle temas eder bir görünüme kavuşmuştu. Dolayısıyla halk partiden ve hükümetten memnun değildi.⁵⁴²

⁵³⁹ *Hürriyet*, "Gazimiz Ticaret Odasında Bir Hitabede Bulundular", 2 Şubat 1931, S. 101, s. 1-2., *Türk Sözü*, "Gazi Hz.'nin Ticaret Odasındaki Nutukları", 3 Şubat 1931, S. 2006, s. 1-3., *Yeni Adana*, "Reisicumhur Hz.", 3 Şubat 1931, S. 2715, s. 1-2., *Vakit*, "Gazi Hz.'nin Büyük Sözleri", 9 Şubat 1931, S. 4702, s. 1-4.

⁵⁴⁰ Dietrich Gronau, *Mustafa Kemal Atatürk*, s. 246.

⁵⁴¹ Benoist Mechin, *Mustafa Kemal-Bir İmparatorluğun Ölümü*, s. 314.

⁵⁴² Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, s. 379.

1920’li yılların başından itibaren sivil bürokrasiye duyulan güven kaybı nedeniyle askeri bürokrasi devlet kademelerine getirilmeye başlanmıştı.⁵⁴³ Böylece yeni rejime bağlı bir bürokratik yapı oluşturulabilecekti. Bu bürokratik yapı ilerleyen süreçte yenilikleri halka baskıcı bir tavırla kabullendirmeye çalışmıştır. Halka karşı alınan baskıcı tavır otoriter bir yönetimi ortaya çıkarmıştır.⁵⁴⁴

CHF, işçi haklarını ve sendika haklarını kısıtlayan, köylüyü ağalık sistemine terk eden bürokratik ve otoriter bir yapıya bürünmüştür.⁵⁴⁵ Bu nedenle geniş halk kesimleri ile kaynaşamamıştır. Bu da Mustafa Kemal Paşa’nın inkılabı halka mal etme anlayışıyla pek uyumuyordu.⁵⁴⁶ Ancak daha önce bahsettiğimiz gibi akademik çalışmalar nedeniyle halktan uzaklaşan Mustafa Kemal Paşa, çevresindekilerin memleketi günlük gülistanlık göstermelerinden dolayı halkın memnuniyetsizliğinin farkına varamamıştır.⁵⁴⁷ Halkın partiden kopmasını Mustafa Kemal Paşa’ya göstermek isteyenler ise tutucu bürokrasi kalkanını aşamıyorlardı. Memleketin iktisadi durumunun iyiye gitmediğini Gazi’ye bildirmeye çalışan, ancak bürokratik süreçle yüzleşen Ahmet Hamdi Başar, durumu şu şekilde ifade etmiştir: “1930 senesinde SCF’nin ortaya çıkmasından sonra birdenbire anlaşılan bünye hastalığımızın daha evvel teşhis edilememiş olması sebebi, yukarıda söylediğim gibi, herkesin ve her şeyin Şeflere aydınlık gösterilmesinden ibaretti.”⁵⁴⁸

CHF ve idarecilerinin halktan kopuk vaziyeti SCF’nin kurulmasıyla gün yüzüne çıkmıştır. Belediye seçimleri öncesi, basına uygulanan sansürün kaldırılması ve toplanma hakkının tanınması gibi hürriyetler yıllardır şikâyetlerini dillendiremeyen halkın devlete olan öfkesini dile getirmesini sağlamıştır.⁵⁴⁹ Başar, yeni fırkanın kurulmasından sonra halkın CHF’ndan memnuniyetini dile getireceğini beklerken tepkisi ile karşılaşan Hükümetin ve CHF’nin hayal kırıklığını şu şekilde ifade etmiştir: “Hayret!. Vaziyet hiç de böyle olmadı. Meğer herkes şikâyetçi, herkes

⁵⁴³ Metin Hepar, “Atatürk’te Devlet Düşüncesi”, *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1995. s. 139-140.

⁵⁴⁴ Cezmi Eraslan, *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık*, s. 133.

⁵⁴⁵ Hikmet Bila, *CHP 1919-1999*, Doğan Kitap, İstanbul, 1999, s. 60.

⁵⁴⁶ Cezmi Eraslan, *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık*, s. 139-140.

⁵⁴⁷ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 50.

⁵⁴⁸ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye*, s. 25.

⁵⁴⁹ H. C. Armstrong, *Bozkurt Kemal Atatürk’ün Yaşamı*, Çev. Ahmet Çuhadır, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001, s. 232.

bitkin haldeymiş! Müthiş bir aldaniş, bir hayal yıkılışı karşısında idik!"⁵⁵⁰ İşte bu durum bütün aracı kurumları kaldırarak doğrudan halk ile muhatap olma gerekliliğini göstermiştir.⁵⁵¹

Mustafa Kemal Paşa, halk ile olan ilişkisini kesmenin ne kadar yanılıcı olduğunun farkına varmıştır.⁵⁵² Memleketin her yerinden yükselen şikâyet ve hoşnutsuzlukları bizzat dinlemek ve halkı ile yeniden bütünleşmek ve ayrıca hükümetin bu şikâyetler için alacağı tedbirleri yerinde görmek ve tetkik etmek üzere seyahate çıkma kararı almıştır.⁵⁵³

2.2.1.2. Toplumun Serbest Cumhuriyet Fırkasına İlgisi

Cumhuriyetin kurucuları, başlangıçta geniş halk kitleleri yerine inkılapları anlayacak ve yaygınlaştırılmasını sağlayabilecek kentli ve okumuş kesimin desteğini almaya çalışmıştır. Ayrıca yerel seçkinlerin politik desteği ve kültürel inkılaplara muhalefet etmemeleri karşılığında onların toplumsal ve iktisadi konumlarına müdahale etmemiştir.⁵⁵⁴ Böylece inkılapların koruyucusu olarak okumuş ve şehirli bir elit zümre partiyi yönetirken, geniş halk kitleleri yerel seçkinler tarafından kontrol altında tutulmuşlardır. Hikmet Bila'nın deyimiyle CHF, siyasi iktidar karşılığında köylüyü eşraf ve ağaların eline bırakmıştır.⁵⁵⁵ Ancak bu karşılıklı çıkara dayalı ilişki SCF'nin kurulmasıyla sekteye uğrayacaktır. Çünkü SCF'nin kurulması ülkenin iktisadi olarak daha müreffeh ve piyasa ekonomisi ile daha fazla bütünleşmiş kesimi tarafından heyecanla karşılanmıştır.⁵⁵⁶

SCF kuruluşundan itibaren bütün halk kesimlerini kucaklayan bir parti görüntüsüne bürünmüş ve CHF'nin halktan uzaklaştığını göstermiştir. SCF'nin iktidarı tehdit eder duruma gelmesi CHF'nin halktan daha da uzaklaştırmış ve CHF, iktidarını sağlama almak adına eşraf, bey, ağa temsilcilerine partide daha fazla söz

⁵⁵⁰ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, s. 22.

⁵⁵¹ Cezmi Eraslan, *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık*, s. 134.

⁵⁵² Benoist Mechin, *Mustafa Kemal-Bir İmparatorluğun Ölümü*, s. 314.

⁵⁵³ *Cumhuriyet*, "Gazi Hazretleri Uzun Bir Tetkik Seyahatine Çıkıyorlar", 4 Kasım 1930, S. 2333, s. 1., *İnkılap*, "Gazi Hz.nin Seyahati", 4 Kasım 1930, S. 66, s. 1., *Zonguldak Memleket Gazetesi*, "Cumhur Reisi Hz.nin Tetkik ve İrşat Seyahatleri", S. 285, 13 Kasım 1930, s. 1.

⁵⁵⁴ İlder Turan, "Türkiye'de Siyasal Kültürün Oluşumu", der. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000. s. 369.

⁵⁵⁵ Bila, *CHP 1919-1999*, s. 60.

⁵⁵⁶ İlder Turan, "Türkiye'de Siyasal Kültürün Oluşumu", s. 369.

hakkı tanınmıştır.⁵⁵⁷ Böylece kısır bir döngü gibi CHF, halktan kopuk siyasetini değiştirmek yerine yerel güç sahiplerini arkasına almaya çalıştıkça halkın SCF'na olan ilgisi daha da artmıştır.

Ekonomik kriz ve yıllardır süre gelen devlet bürokrasisinin inkılapları baskı ile kabullendirme politikalarından bunalan halk, savunduğu görüşlere bakmadan iktidarın karşısındaki seçenek olarak gördükleri SCF'na büyük ilgi göstermişlerdir. Fethi Bey'in, mecliste muhalefet edeceğini göstermesi, ağır vergiler üzerinden İsmet Paşa hükümetini eleştirmesi⁵⁵⁸ ekonomik krizle boğuşan halkın SCF'na olan ilgisini daha da arttırmıştır. Ayrıca Fethi Bey'in ırk, din ve iktisadi farklılık gözetmeksizin tüm halk kitlelerini kucaklayıcı açıklamaları da partiye olan güveni attırmıştır.⁵⁵⁹ SCF, Mecliste halkın sorunlarını dile getirerek bir nevi Gazi ile halk arasında iletişimi sağlayan vasıta olarak görülmeye başlanmıştır.⁵⁶⁰

Kontrollü bir muhalif parti olarak kurulan yeni fırka geniş halk kitlelerini arkasına alan güçlü bir rakip olmaya başlamıştır. Yeni fırkaya karşı oluşan yüksek alaka iktidarın pek hoşuna gitmemiştir. Kuruluş aşamasında yeni fırkayı desteklemek amacıyla 40-50 mebus vermeyi düşünen iktidar partisi, yeni fırkanın her yerde gördüğü alaka üzerine fırkaya geçme arzusunda olan mebusların cesaretlerini kırmak adına perde arkasından talimatlar vermeye başlamıştır.⁵⁶¹ Belediye seçimlerinde SCF'nın elde ettiği başarı iktidarı tam anlamıyla tedirgin etmiştir. Belki CHF seçimlerden zaferle ayrılmıştır ama Ağaoğlu'na göre; Gazi'nin de farkında olduğu üzere CHF'nın belediye seçimlerini kazanması polis ve jandarma gücü ile elde edilmiş bir zaferdir.⁵⁶²

Serbest Fırkasının kısa bir süre içinde hızla örgütlenmesi, gördüğü ilgi ve destek, başta Gazi olmak üzere CHF yöneticilerini düşündürmüştür.

SCF'nın bu kadar hızlı örgütlenmesi ve halkın desteğini alması CHF ileri gelenlerini endişelendirmiştir.⁵⁶³ Seçimlerden sonra İsmet Paşa, özellikle Ege

⁵⁵⁷ Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975, s. 116-117.

⁵⁵⁸ *Cumhuriyet*, "Fethi Beyin Yeni Beyanatı", 15 Ağustos 1930, S. 2253, s. 1-4.

⁵⁵⁹ *Cumhuriyet*, "Fethi Bey Muvaffakiyetten Emin", 14 Ağustos 1930, S. 2252, s. 4., Yunus Nadi, "Türk Vatandaşlığı", *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1930, S. 2259, s. 1.

⁵⁶⁰ Mehmet Şeref, "Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine", *Hür Gazete*, 18 Eylül 1930, S. 2287, s. 1-2.

⁵⁶¹ Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, s. 146-147.

⁵⁶² Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 102.

⁵⁶³ Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi*, s. 125.

bölgesinde SCF'nın halk nezdinde nasıl bu kadar alaka gördüğünü anlamak üzere heyet görevlendirmiştir.⁵⁶⁴ Bu elbette bir tesadüf değildir. Aslında İsmet Paşa'nın durumu anlaması için bir heyet göndermesine gerek yoktur. Çünkü çok açık bir şekilde SCF, tarım ve ticaretle geçimini sağlayan, yani ekonomik krizden en çok etkilenen bölgelerde daha çok ilgi görmüştür. Yücel Özkaya'nın tabiriyle; “*Dengeli ekonomik düzenin yaratılmasında halkın ve devletin birbirine güvenmesi, birbirine destek olması şarttır. Halkın devletten, devletin halktan kopması son derece tehlikelidir. Ekonomide kararlı bir gelişme için halk ve devletin iş birliği içinde olması önem taşımaktadır*”⁵⁶⁵. Malesef halk ile bağımlı kaybeden hükümet, kriz ortamında halkın taleplerini veya beklentilerini karşılayacak bir politika takip edememiştir. Bu nedenle, halk yeni fırka üzerinden hükümete öfkesini ve tepkisini göstermiştir.

Mustafa Kemal Paşa da seyahat güzergâhını SCF'nın çok ilgi gördüğü yerler üzerine planlamıştır. Yeni kurulan bir partinin nasıl olur da bu kadar çok ilgi gördüğünü, halkın neden inkılapların hazırlayıcısı ve koruyucusu konumunda olan CHF'ni değil de, plan ve programını dahi bilmediği SCF'ni tercih ettiğini görmek üzere yola çıkmıştır.

2.2.1.3. İktidar Mücadelesi

2.2.1.3.1. Muhalefetin İktidar Hevesi ve Gazi'nin Tavrı

SCF, Mustafa Kemal Paşa tarafından Hükümeti kontrol edebilmek adına güdümlü bir muhalefet partisi olarak kurulmuştu. Muhalif partiden beklenen hükümetin faaliyetlerini takip ederek kontrol mekanizması oluşturmasıydı. İki partiye bakıldığında ideolojik yaklaşımlar ve inkılaplar konusunda bir ayırımdan söz edilemezdi. İki partiyi birbirinden ayıran temel nokta ekonomi politikaları olmuştur. SCF, ekonomide liberal politikaları benimserken CHF ise ekonomide devlet müdahalesini savunuyordu.⁵⁶⁶ SCF, kontrol edilebilir ve küçük bir muhalefet partisi olduğu sürece bu farklı politik yaklaşımının pek bir önemi yoktu. İktidar için bir

⁵⁶⁴ Kutay, Celal Bayar'ın Yazmadığı, s. 100-102.

⁵⁶⁵ Yücel Özkaya, “Atatürk ve Halkçılık”, *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1995, s. 109.

⁵⁶⁶ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 286.

tehdit olarak görülmeyen SCF'nın demokrasinin gelişimine ve CHF'nın politikalarına nedenli büyük katkılar sağlayacağı basında yer almaya başlamıştır.⁵⁶⁷

Fethi Bey'in CHF ve hükümete karşı yaptığı eleştirilerle iktidar olmak üzerine bir siyaset belirlediğinin anlaşılması bu ılımlı havayı dağıtmıştır. Fethi Bey'in partisine biçilen görevi unutup iktidar olmak için sabırsız davrandığını düşünen Soyak; "*Fethi Bey, artık bütün bunları düşünmez olmuş, bazı çalışma arkadaşlarının taşkın hislere dayanan, telkinlerine kapılarak yersiz, hatta tehlikeli bir mücadele kampanyası açmıştır... Bu suretle ancak 15 gün kadar sürebilen güzel hava, birdenbire bozulmaya yüz tutarak, iç politika semasını yıldırımlarla dolu bulutlar kaplamağa başlamış, bidayette hayal edilen mesut manzara, hiddet ve hırs sisleri arasında, kaybolup gitmişti.*"⁵⁶⁸ sözleriyle durumun vahametini ifade etmiştir. İsmet İnönü'nün CHF'nın 5 yıl iktidarda kalacağını söylediği konuşmasına karşılık Fethi Bey, seçimlerin ve yeni bir fırkanın olduğu bir Mecliste hükümetin ne kadar iktidarda kalacağını kendisinin belirleyemeyeceğini ifade ederek tam anlamıyla muhalefet görevine başlamıştır.⁵⁶⁹ Hatta Fethi Bey gazetecilere verdiği beyanatta "*ilk fırsatta ve en kısa zamanda iktidar mevkiine geçeceğiz!*" diyerek daha da ileri giden açıklamalarda bulunmuştur.⁵⁷⁰ CHF ileri gelenlerinin iktidara aday bir parti olarak düşünmedikleri SCF'nın lideri Fethi Bey'in daha en baştan iktidara aday oldukları yönündeki açıklamaları yeni partiye karşı rahatsızlığı arttırmıştır.⁵⁷¹

Fethi Bey, ekonomi, demiryolu politikası ve vergiler üzerinden hükümetin ağır şekilde eleştirmeye başlamıştır. Tökin'e göre SCF; memleketin içinde bulunduğu iktisadi zaruretleri anlamadan dogmatik bir liberal görüş çıkmazı içinde hükümetin devletçilik politikasını tenkit ediyordu.⁵⁷² Doğru ya da yanlış Fethi Bey, ekonomik krizin etkisinde olan halkın duymak istediklerini söylüyordu. Vergilerin halkın ödeme kapasitesinin üzerinde olduğunu halkın yükünün hafifletilmesi

⁵⁶⁷ Yunus Nadi, "Yeni Fırkanın Umumî Telâkkisi", *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1930, S. 2255, s. 1., Yunus Nadi, "Fırkacılık Münakaşaları", *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1930, S. 2258, s. 1.

⁵⁶⁸ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. II, s. 426.

⁵⁶⁹ *Cumhuriyet*, "Yeni Fırka Şehir Meclisi İntihabına İştirak Edecek", 19 Ağustos 1930, S. 2257, s. 1-4.

⁵⁷⁰ *Cumhuriyet*, "Fethi Bey'in Beyanatı", 14 Ağustos 1930, S. 2252, s. 1.

⁵⁷¹ Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi*, s. 120., Fethi Bey'in iktidar olma açıklamalarına karşı tepkiler için Ayrıca bkz: *Cumhuriyet*, "Böyle Mi Olacak ?", 29 Ağustos 1930, S. 2267, s. 1-4., Nakip Zade A. Muzaffer, "Serbest Fırka Yürüyecektir", *Yeni Adana*, 9 Kasım 1930, S. 2643, s. 1.

⁵⁷² İsmail Hüsrev Tökin, *İsmet İnönü*, s. 48.

gerektiğini dile getiriyordu.⁵⁷³ Demiryolu politikasının ekonomik olmadığını, tüm yatırım yükünün bir neslin sırtına yüklendiğini söylüyordu.⁵⁷⁴ Fethi Bey'in demiryolu yatırımları ve vergiler konusundaki eleştirileri, hükümete yakın basın tarafından tabiri caizse düşman ilan edilmesine neden olmuştur.⁵⁷⁵ İsmet İnönü de eleştirilere Sivas demiryolu açılışındaki konuşmasında cevap vermiştir. Demiryolunun gerekliliğinden ve günün elverdiği en iyi şartlarda tamamlandığından bahsederken, demiryolu projesinin Gazi'nin en yeni eseri olduğunu vurgulamıştır.⁵⁷⁶ Burada Gazi'yi vurgulaması boşuna değildir. Artık iktidar mücadelesi verileceği belli olmuştur ve bu mücadelede Reiscumhuru yanına alanın galip geleceği açıktır.

SCF kurulduğunda gerek basında gerekse idareciler arasında Reiscumhurun bitarafılığı konusunda bir uzlaşma olduğu görünmektedir. Ancak iktidar mücadelesinin başlamasıyla her iki taraf da Gazi'nin kendilerinin yanında olduğunu göstermeye gayret etmişlerdir. SCF yöneticilerinin, partilerini Mustafa Kemal Paşa'nın kurdurduğunu dolayısıyla kendilerinin yanında olduğunu dillendirmelerine karşılık CHF basın yoluyla bunun asılsız olduğunu halka duyurmaya çalışmıştır.⁵⁷⁷ Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın parti kurulurken bitaraf olacağını duyurması CHF'ni tedirgin ediyordu. Çünkü SCF'nin ekserisi Gazi tarafından seçilmiş ve sevilen kişilerden oluşuyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın tarafsızlığı durumunda SCF'nin seçimleri kazanma ihtimali vardı. Bu durum Halk Fırkası'na yakın kimseler içinde huzursuzluğa neden olmuştu.⁵⁷⁸ Bu konuda haksız değillerdi. Sonuçta halkın desteğini arkasına alan SCF, Reiscumhur tarafından da desteklenirse iktidar olabilirdi. Bu süreçte Gazi'nin yanından ayrılarak Yalova'dan Ankara'ya gelen Atay, etrafını saran ve Reiscumhurun tarafını merak eden mebuslarla ilgili şu izlenime

⁵⁷³ *Cumhuriyet*, "Fethi Beyin Yeni Beyanati", 15 Ağustos 1930, S. 2253, s. 1-4., *Cumhuriyet*, "Fethi Beyin Tenkitleri", 16 Ağustos 1930, S. 2254, s. 1-4.

⁵⁷⁴ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, s. 159.

⁵⁷⁵ Yakup Kadri, "İki Lider Arasında", *İnkılâp*, 5 Eylül 1930, S. 7, s. 1., Yakup Kadri, "Bu muydu?", *İnkılâp*, 8 Eylül 1930, S. 10, s. 1., *Cumhuriyet*, "Fethi Beyin Nutku", 8 Eylül 1930, S. 2277, s. 1., Yakut Kadri, "Dağın Doğurabildiği..", *İnkılâp*, 11 Eylül 1930, s. 1-3., Ali Naci, "Meşhur Nutuk", *İnkılâp*, 9 Eylül 1930, s. 1-3., Yunus Nadi, "Fethi B.in Nutku", *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1930, S. 2278, s. 1-2., Yunus Nadi, "Şimendiferler", *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1930, S. 2279, s. 1., Yunus Nadi, "Vesikalar ve Rakamlar", *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1930, S. 2280, s. 1., Yunus Nadi, "Bir Mukayese", *Cumhuriyet* 15 Eylül 1930, S. 2284, s. 1., Yunus Nadi, "Söyleyiniz: Hangi Vergiler ve Niçin Ağırdır?", *Cumhuriyet*, 24 Kasım 1930, S. 2353, s. 1.

⁵⁷⁶ *Cumhuriyet*, "İsmet Paşa Cevap Verdi", 31 Ağustos 1930, S. 2269, s. 1-4.

⁵⁷⁷ *İnkılâp*, 9 Eylül 1930, s. 1.

⁵⁷⁸ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, s. 15.

kapılmıştır: “Eğer Atatürk’ün İsmet Paşa’dan vazgeçtiği kanaatine varsalar, birçoğları yeni fırkaya akıp gidecekti.”⁵⁷⁹ Bu da CHF idarecilerinin rahatsız olmakta ne kadar haklı olduklarını göstermektedir.

Bu süreçte Yunus Nadi’nin Reisicumhurun iki fırka arasında tarafsızlığı hususunda yazdığı mektuba karşılık Gazi şu cevabı vermiştir: “Ben, CHF’nin umumî reisiyim. CHF, Anadolu’ya ilk ayak bastığım andan itibaren teşekkül edip benimle çalışan Anadolu ve Rumeli Müdafaa! Hukuk Cemiyeti’nin mevlûdudur. Bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu bağı çözmek için hiç bir sebep ve icap yoktur ve olamaz. Resmî vazifemin hitamında CHF’nin başında fiilen çalışacağım. Bu noktada tereddüde mahal yoktur.”⁵⁸⁰ Reisicumhur, CHF’na olan bağlılığını açıkça dile getirdiği bu konuşmasının yanı sıra gerekirse başvekil olarak partinin başına geçebileceğini dahi ifade etmiştir.⁵⁸¹ Mustafa Kemal Paşa’nın kurucusu olduğu fırkaya bağlılığını ifade ettiği bu açıklamalar CHF yöneticilerinin tedirginliklerini ortadan kaldırmıştır.

Gazi’nin beyanatının memleketin en üca köşelerine kadar tüm vatandaşlara duyurulması adına görevlendirmeler yapılmıştır.⁵⁸² Beyanatın halk üzerinde ne tesir yaptığı, karşı fırkaya geçmiş olanların tavırlarının ne olduğu, gerici propagandalara tesirinin ne olduğunun araştırılması için de tüm teşkilat harekete geçirilmiştir.⁵⁸³

SCF, kısa sürede halkın desteğini almış olsa da vatanın kurtarıcısı olarak görülen Gazi’nin desteğini almadan iktidar olabilmesi mümkün değildi. Ancak iktidar olamasa da kısa sürede elde ettiği başarı hem hükümetin hem de Gazi’nin CHF’nin durumunu gözden geçirmesine neden olacaktır. Bu da Gazi’nin seyahat programında CHF’nin halka yönelik faaliyetlerini ve SCF’nin iktidar ortağı olmasını sağlayan nedenleri gözlemlemesine neden olacaktır.

⁵⁷⁹ Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, s. 464.

⁵⁸⁰ BCA, 490.01/1.4.17.3/10.09.1930., *Cumhuriyet*, “Gazi Hazretlerinin Mektupları”, 10 Eylül 1930, S. 2279, s. 1., İnkılâp, “Gazi Vaziyetini Millete İzah Ediyor”, 10 Eylül 1930, S. 12, s. 1.,

⁵⁸¹ *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1930, S. 2303, s. 1., İnkılâp, “Gazi Hz.nin Mühim Beyanatlari”, 4 Ekim 1930, S. 26, s. 1., *Cumhuriyet*, “Cumhuriyetçiler İttihadi”, 10 Kasım 1930, S. 2339, s. 1-4.

⁵⁸² BCA, 490.01/1.4.17.1/10.09.1930.

⁵⁸³ BCA, 490.01/1.4.16/10.09.1930.

2.2.1.3.2. 1930 Belediye Seçimleri

İki fırkanın rekabetini arttıran diğer önemli mesele ise belediye seçimleri olmuştur.⁵⁸⁴ Yeni fırkanın seçimlere girme kararı alması ortamı iyiden iyiye germiştir. İktidar olma niyetinde olan SCF'nın seçimlerden iyi bir sonuç alması CHF'nın isteyeceği en son şey olacaktır. Bu nedenle seçimler çok gergin bir ortamda gerçekleşmiştir. İki fırkanın seçimlere girdiği bölgelerde büyük kavga ve kargaşa çıkmıştır.⁵⁸⁵ SCF'na yakın basın çevreleri seçimlere hükümetin CHF lehine müdahale ettiğini ileri sürerken⁵⁸⁶ CHF'na yakın gazeteler ise hükümetin seçimlere müdahale ithamlarının gerçeği yansıtmadığını savunmuş, SCF seçmeninin sandık başında gericilik propagandası yaptıklarını sayfalarına taşımışlardır.⁵⁸⁷

Seçimler sonuçlansa da kavgası sona ermemiştir. Fethi Bey, belediye intihabatına karıştırılan fesat ve yolsuzluklar halikında Dâhiliye Vekili'nden istizahta bulunulmasına dair takrir sunmuştur.⁵⁸⁸ Bu konu 15 Kasım günü Mecliste görüşülmüştür. Fethi Bey, ikinci bir partinin seçimlere katılmasının halkın seçimlere olan ilgisini arttırdığını dile getirmiştir. Halkın SCF'na oy vermek istemesini irtica olarak niteleyenlerin bu oyları kontrol altına almak istediklerini söylemiştir. SCF seçmenlerinin oy vermek isteyenlerin tüm seçim bölgelerinde bürokratik engellerle karşılaştıklarını, hatta bazı bölgelerde polis ve jandarma tarafından oy vermelerinin engellendiğini dile getirmiştir. Bazı örneklerle durumu açıklamaya çalışmış ve Mecliste uzun münakaşalara neden olmuştur.⁵⁸⁹

Fethi Bey'e cevaben söz alan Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Hükümetin görevinin her şeyden önce vatandaşın hak ve hürriyetini sağlamak olduğunu söyleyerek bu durumu aykırı hareket eden her kim olursa olsun Hükümetin derhal

⁵⁸⁴ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 46.

⁵⁸⁵ *Cumhuriyet*, "Fethi B. ve İntihabat", 8 Ekim 1930, S. 2307, s. 1-2., *Cumhuriyet*, "Hararetili Mücadeleler Oluyor", 9 Ekim 1930, S. 2308, s. 1., *Cumhuriyet*, "SF. Reisinin Reyî!", 10 Ekim 1930, S. 2309, s. 1-4., *Cumhuriyet*, "Sandık Başlarında Mücadeleler", 11 Ekim 1930, S. 2310, s. 1-4., *Cumhuriyet*, "Yunus Nadî, Muhalefetin Şikâyetleri", 12 Ekim 1930, S. 2311, s. 1.

⁵⁸⁶ Açık Göz, "Ara Sıra: Kanun ve Hakem", *Yeni Adana*, 10 Ekim 1930, S. 2619, s. 1., *Yeni Adana*, "Hükümetin Müdahalesi", 10 Ekim 1930, S. 2619, s. 1., Tevfik, "Halkçıların Nasibi", *Yeni Adana*, 14 Ekim 1930, S. 2622, s. 1., *Yeni Adana*, "Serbest Cumhuriyet Fırkası", 14 Ekim 1930, S. 2622, s. 1., *Yeni Adana*, "İntihaptaki Kanunsuzluğu Tahkika Bir Heyet Geldi", 27 Ekim 1930, S. 2633, s. 1.

⁵⁸⁷ Mekki Sait, "İntihap Sandığı Başında", *İnkılap*, 7 Ekim 1930, S. 39, s. 2., Yunus Nadi, "Belediye İntihabatı", *Cumhuriyet*, 9 Ekim 1930, S. 2308, s. 1., Ali Naci, "Nereye Gidiyoruz?", *İnkılap*, 11 Ekim 1930, S. 43, s. 1-3.

⁵⁸⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, C. XXII, 6 Kasım 1930, s. 10.

⁵⁸⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, C. XXII, 15 Kasım 1930, s. 16-47.

müdahale edeceğini arz etmiştir. Buna istinaden belediye seçimleri esnasında huzursuzluk çıkarmak isteyen kişi ve gruplara karşı Hükümetin tedbirler alarak uyguladığını dile getirmiştir. Fethi Bey'in söylediği gibi bu tedbirlerin SCF'na oy vereceklere karşı değil tarafsız bir şekilde asayışı sağlamak amacıyla uygulandığını söylemiştir. Verdiği örneklerle de Hükümetin tarafsızlığını açıklamaya çalışmıştır.⁵⁹⁰

Fethi Bey, Dâhiliye vekilinin açıklamalarından tatmin olmadığını beyan eden bir takrir vermiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, kendisi hakkında itimat oylaması yapılmasını istemiş, yapılan oylama sonucunda 10 âdemi itimat oyuna karşılık 221 itimat oyu olarak güven tazelemiştir.⁵⁹¹

CHF, belediye seçimlerinde geniş halk kitlelerinin desteklediği bir muhalif partiyi karşısında bulunca, her fırsatta SCF'nı Cumhuriyet ilkelerine ve Gazi'nin ideallerine karşı bir parti olarak göstermeye çalışmıştır. Ayrıca seçimlerde devletin imkânlarını kullanmaktan da geri durmamıştır.⁵⁹² Mustafa Kemal Paşa'nın hangi parti kazanıyor sorusuna Soyak'ın "*-Tabî bizim fırka Paşam cevabına karşılık gülerek -Hayır efendim; hiç de öyle değil!... Hangi Fırkanın kazandığını ben, sana söyleyeyim, kazanan idare fırkasıdır çocuk!... Yani jandarma, polis, nahiye müdürü, kaymakam ve valiler... Bunu bilesin*"⁵⁹³ diye cevap vermesi Gazi'nin de SCF'nın iddialarının büsbütün asılsız olmadığını farkında olduğunu göstermektedir.

Fethi Bey, partilerinde Cumhuriyet karşıtlarına ve gericilere asla yer olmadığını açıklamış olsa da⁵⁹⁴ Mustafa Kemal Paşa, SCF içinde yerleşen gericilik iddialarına karşılıksız kalmamıştır. Mecliste yaptığı konuşmasında gericiliğe karşı şu ifadeleri kullanmıştır: "*Siyaset sahasında karşılıklı faaliyetin feyizli inkişafı ancak vatandaşlar arasında düşmanlık husulüne mahal verilmemesiyle temin olunabilir. Bunun çareleri, fırkaların içine girebilecek gayri samimi ve gizli maksatlı unsurların, kanun fevkinde netice isteyen emel sahiplerinin bütün milletçe menfur görülmesi ve bir de Cumhuriyet esası üzerinde çalışan fırkalarca bu gibilerin faaliyetlerinden daima uzak kalmasıdır.*"⁵⁹⁵

⁵⁹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, C. XXII, 15 Kasım 1930, s. 47-60.

⁵⁹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, C. XXII, 15 Kasım 1930, s. 73-76.

⁵⁹² İlhan Tekeli-Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, s. 180.

⁵⁹³ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. II, s. 436.

⁵⁹⁴ *Cumhuriyet*, "Şehir Meclisi İntihabatına Hazırlık", 21 Ağustos 1930, S. 2259, s. 1-4.

⁵⁹⁵ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. I, s. 384., *Cumhuriyet*, "Meclis Açıldı, Gazi Söyledi", 2 Kasım 1930, S. 2331, s. 1-4., TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, C. XXII, 1 Kasım 1930, s. 3.

Neticede SCF'nın halkın desteğini alarak iktidar ortağı olduğunu ve dolayısıyla kapanmasına yol açan göstergelerden en önemlisi belediye seçimleri olmuştur. Kısa sürede hazırlıksız bir şekilde seçimlere girmiş olsa da 502 bölgedeki 22 belediye seçimi kazanmayı başarmıştır.⁵⁹⁶ SCF'nın bu başarısı Mustafa Kemal Paşa'nın dikkatinden kaçmayacaktır. Seyahatlerde SCF tarafından kazanılan bölgeleri de ziyaret etmiş, buralarda görevli hem CHF hem de SCF idarecileri ile görüşmek istemiştir. Dolayısıyla 1930 belediye seçimlerinde SCF'nın beklenmeyen başarısı Gazi'nin seyahat programını da etkilemiştir diyebiliriz.

2.2.2. Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kapatılması

2.2.2.1. Fethi Bey'in İzmir Mitingi

Fethi Bey, halkın partisine olan ilgisini yakından görmek üzere Ege seyahatine çıkmıştır. Seyahat programı dâhilinde 4 Eylül 1930'da İzmir'e gelen Fethi Bey, büyük bir kalabalık tarafından, büyük coşku ve tezahüratlarla karşılanmıştır. Fethi Bey'in bu denli büyük bir kalabalık tarafından karşılanacağı tahmin edilmemiştir. Hatta Gazi, Fethi Bey'e karşı halktan gelebilecek tepkileri önlemek amacıyla Nuri Bey'i de İzmir'e göndermiştir.⁵⁹⁷ Kendisine olan ilgi karşısında şaşkınlığını gizleyemeyen Fethi Bey, fırkasına yapılan eleştirilere karşı bir kez daha Cumhuriyet ilkelerine bağlılığını göstermek adına olsa gerek, "*Sizi harekete getiren hissin vatan ve Cumhuriyet aşkı olduğundan şüphe etmiyorum. Çünkü ben de aynı hislerle mücadeleye atıldım.*"⁵⁹⁸ sözleriyle kendisini karşılamaya gelen halka hitap etmiştir. Fethi Bey'in bu sözlerine rağmen İzmir'deki hararetli karşılama Cumhuriyet'e karşı olayların olabileceği kanaatini doğurmuştur.⁵⁹⁹

Hükümet yanlısı basın beklediği gibi de olmuş, 5 Eylül günü CHF tarafından düzenlenen mitingde halk ile CHF idarecileri arasında çıkan tartışma tüm şehri etkisi altına alan büyük olayların başlamasına neden olmuştur. CHF binası önündeki kalabalığın Fethi Bey lehine tezahüratlarına CHF azası Sabri Bey'in "*Namussuzlar*" diye tepki göstermesi üzerine parti binasının taşlanması gerginliğin

⁵⁹⁶ Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, s. 106.

⁵⁹⁷ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 59-60.

⁵⁹⁸ *Cumhuriyet*, "Fethi Bey İzmir'e Vasıl Oldu", 5 Eylül 1930, S. 2274, s. 1.

⁵⁹⁹ Yunus Nâdi, "İzmir Tezahüratı", *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1930, S. 2275, s. 1-3.

tavan yapmasına neden olmuştur.⁶⁰⁰ Parti binasını taşıyan kalabalık, SCF aleyhine yazıları nedeniyle Anadolu matbaasını basarak makinaları kırmak istemiştir.⁶⁰¹ Olayları yatıştırmak için polisin havaya ateş açtığı sırada 12 yaşında bir çocuk hayatını kaybetmiştir. SCF mensubu bir grup ölen çocuğu İzmir Palas'a götürerek Fethi Bey'e göstermişlerdir.⁶⁰² Bu acı olayı Ağaoğlu şöyle anlatmaktadır: “*Kalabalığın ortasında ihtiyar bir adamcağız kucağında taşıdığı bir çocuğu birden bire Fethi Bey'in ayaklarına atarak, -İşte, size bir kurban! Başkalarını da veririz! Yalnız sen bizi kurtar! dedi ve ağlayarak kendisi de Fethi Bey'in ellerine sarıldı. Yalnız bizi kurtar! Kurtar bu zalim mutemetlerin ellerinden diye yalvarıyor!*”⁶⁰³ Fethi Bey, çocuğun ölümünden duyduğu acıyı dile getirdikten sonra “*Arkadaşlar yapmayın, Cumhuriyeti seviyorsanız, muvaffakiyetimi istiyorsanız dağılınız, sakın olunuz.*” diye halkı teskin etmeye kalabalığı dağıtmaya çalışmıştır.⁶⁰⁴ Fethi Bey'in halka yaptığı çağrıdan sonra polis ve jandarma kuvvetlerinin aldığı tedbirler neticesinde kalabalık dağıtılmıştır.⁶⁰⁵

Şehirde sükûneti sağlamak adına Meclis Başkanı Kazım Paşa, Fethi Bey, Adliye Vekili Mahmut Bey ve şehrin ileri gelenlerini toplantıya çağırmıştır. Sabaha kadar süren ve şiddetli münakaşaların yaşandığı toplantı sonrasında anlaşmaya varılarak Mustafa Kemal Paşa'ya konuyla ilgili ortak görüşlerin yer aldığı bir rapor gönderilmiştir.⁶⁰⁶ İki tarafın görüşmeleri ve yerel yöneticilerin gayretli çalışmaları neticesinde asayiş sağlanmıştır.⁶⁰⁷

İzmir'de yaşanan olaylar Ankara'nın da hareketlenmesine neden olmuştur. Ağaoğluna göre, Mustafa Kemal Paşa, İzmir'de yaşananları duyduğunda tam bir hayal kırıklığına uğramış ve çok öfkelenmiştir.⁶⁰⁸ Olayı haber alınca Yalova'dan İstanbul'a gelerek İsmet Paşa ile konuyla ilgili görüşme yapmıştır.⁶⁰⁹ Mustafa Kemal Paşa, tüm hayal kırıklığına rağmen hükümete ve şahsına yapılan hakaretlerden dolayı

⁶⁰⁰ Feridun Osman, “İzmir'de Kanlı Nümayişler”, *Cumhuriyet* 6 Eylül 1930, S. 2275, s. 1-4.

⁶⁰¹ *İnkılap*, “İzmir'deki Kanlı Nümayişlerinin İç Yüzü Nedir?”, 7 Eylül 1930, S. 9, s. 3.

⁶⁰² *Cumhuriyet*, “İzmir'deki Kanlı Hâdiseler Mütemmim Tafsilât!”, 7 Eylül 1930, S. 2276, s. 4.

⁶⁰³ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 63.

⁶⁰⁴ Feridun Osman, “İzmir'de Kanlı Nümayişler”, s. 1-4.

⁶⁰⁵ *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1930, S. 2276, s. 1.

⁶⁰⁶ İnkılâp, “Fethi ve Mahmut Esat Beyler İzmir'de Şiddetli Bir Münakaşada Bulundular”, 10 Eylül 1930, s. 1., Kazım Özalp-Teoman Özalp, *Atatürk'ten Anılar*, s. 45.

⁶⁰⁷ *Cumhuriyet*, “Fethi B. Yarın İzmir'den Manisa'ya Gidiyor”, 7 Eylül 1930, S. 2276, s. 1-2.

⁶⁰⁸ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 78.

⁶⁰⁹ *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Alinin Anıları*, s. 272-273.

derhal müdahale edilmesini isteyen İsmet Paşa'yı teskin etmiştir.⁶¹⁰ Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'nın isteği doğrultusunda sert tedbirler alınmasına izin vermese de çok partili siyasal yaşam hayalinin gerçekleşmeyeceğini görmüştür. Bu nedenle iki parti kurulduğundan beri tarafsızlığını korumaya çalışan Mustafa Kemal Paşa, Yunus Nadi'ye kendisinin yazdırdığı mektuba⁶¹¹ cevaben verdiği mektubunda CHF lehine taraf olduğunu açıklamıştır.⁶¹² SCF'nın Gazi'nin desteğini kaybettiğinin anlaşılması İzmir'de olayların tam anlamıyla yatışmasına neden olmuştur.⁶¹³

İzmir'de yaşananlarla ilgili basında genel olarak Fethi Bey'i ve Cumhuriyet düşmanlarını suçlayıcı bir tavır takınılmıştır.⁶¹⁴ Ancak Yunus Nadi, Mustafa Kemal Paşa'nın telkinleriyle olsa gerek, olaylarda CHF idarecilerinin de sorumsuz davranışlarının olduğundan bahsetmiştir.⁶¹⁵ Mustafa Kemal Paşa da bu kanıdadır. İzmir'de yaşanan olayları sadece Cumhuriyet düşmanlarının üzerine yıkmak kolaycılığa kaçmaktan başka bir şey değildir. İsmet Paşa ile görüşmesinde "*İyi oldu. Memnun ol. Durumu anlamış olduk. Görüyoruz ki halkı memnun edememişiz. Ona göre hareket etmek ve halkı kazanmak lazımdır. Anlaşıyor ki parti teşkilatı dediğimiz şey de çarık çürük bir yapıdan ibarettir. Bunu anladığımız da iyi oldu.*"⁶¹⁶ diyerek iktidarın yaşananlardan ders çıkarması gerektiğini ifade etmiştir.

İzmir'de yaşananlardan sonra Gazi'nin tarafsızlığı hakkındaki görüşlerini değiştirmesi SCF'nın siyasi hayattan çekilme sürecinin başlamasına neden olmuştur.⁶¹⁷ İzmir olayları SCF'nı kapanma sürecine götürdüğü gibi CHF idarecilerinin olayların başlamasına neden olan tutumları, halktan uzak oluşları Gazi'nin dikkatini parti teşkilatına çevirmesine neden olmuştur. Bu da hem ülke genelinde hem de parti içinde köklü değişimlerin yaşanacağını göstergesi olmuştur.

⁶¹⁰ Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Alinin Anıları, s. 272.

⁶¹¹ Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Alinin Anıları, s. 74-75. , Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Alinin Anıları, s. 273.

⁶¹² İnkılâp, "Gazi Vaziyetini Millete İzah Ediyor", 10 Eylül 1930, s. 1.

⁶¹³ İnkılâp, "Gazi Hazretlerinin Vaziyeti Anlaşılınca Sükûn Avdet Etti", 10 Eylül 1930, s. 3.

⁶¹⁴ Ali Naci, "Ey Hürriyet... Senin Namına Ne Cinayetler İşleniyor!", *İnkılap* 7 Eylül 1930, s. 1., Yakup Kadri, "Zavallı Fethi Bey", *İnkılap*, 7 Eylül 1930, S. 9, s. 1., Yakup Kadri, "Güzel İzmir'in Çirkin Manzarası", İnkılâp, 10 Eylül 1930, S. 12, s. 1-3.

⁶¹⁵ Yunus Nadi, "İzmir Hâdiseleri", *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1930, S. 2276, s. 1-4., Yunus Nadi, "İzmir ve C. H. Fırkası", *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1930, S. 2277, s. 1-2., Yunus Nadi, "Fethi B. Geldi", *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1930, S. 2283, s. 1-3.

⁶¹⁶ Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Alinin Anıları, s. 272-273.

⁶¹⁷ Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, s. 173.

Bu nedenle İzmir’de yaşanan olaylar Gazi’nin seyahat programında parti teşkilatının faaliyetleri ve halkla olan ilişkileri önemli bir yer edinmesine neden olmuştur.

2.2.2.2. Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kapatılması

Mustafa Kemal Paşa’nın SCF’nı kurdurma amacı, güdümlü bir muhalefet sayesinde hükümetin denetlenebilmesini sağlamaktı. Böylece hem CHF hatalarını görecektik hem de İsmet Paşa’nın, rahatsızlık vermeye başlayan, iktidarı denetlenmiş olacaktı. Gazi’nin etkisiyle basın da desteğini alan SCF, Türk demokrasinin en önemli gelişmelerinden biri olarak gösteriliyordu. SCF’den beklenen inkılaplara bağlı kalması ve iktidar mücadelesine girmeden iktisadi, mali, zirai vb. hususlarda muhalefet etmesiydi.⁶¹⁸ Çok partili bir hayata geçilecekse bu ancak Cumhuriyet ilkelerine bağlı kalınarak yapılabilirdi. Muhalefet de bu kurala uygun hareket etmek zorundaydı.⁶¹⁹

Ancak güdümlü ve küçük bir muhalefet partisi olarak siyasi hayata sunulan SCF’nın idarecileri daha ilk günden iktidar mücadelesine gireceklerini göstermişlerdir. Fırka idarecilerinin iktidar hırsları ve halkın kısa sürede fırkaya ilgi göstermesi CHF idarecilerini tedirgin etmiştir. Belediye seçimlerinde SCF’nın gözle görülür bir başarı elde etmesi ise iplerin iyiden iyiye gerilmesine neden olmuştur.

İktidar mücadelesinin yanı sıra inkılaplara karşı olanların da yeni fırkaya yakınlaşması bir diğer önemli sorun olarak ortaya çıkmıştır. SCF’na ekonomik sıkıntılardan rahatsız olan geniş halk kitlelerinin yanı sıra inkılaplara karşı olan kişi ve gruplar da ilgi göstermişlerdir. Zamanla SCF gericilerin toplandığı bir merkez haline gelmiştir.⁶²⁰ Fırka idarecileri kabul etmeseler de İsmet Paşa’nın ifade ettiği gibi SCF, inkılaplardan kurtulmak isteyenler için bir vasıta haline gelmişti.⁶²¹

SCF’na resmîyette iddia edildiği kadar büyük miktarda gericinin katılması ya da destek olması söz konusu olmasa bile iktidar bunu rakip fırkaya karşı kullanmayı bilmiştir. CHF idarecileri iktidarı koruma güdüsüyle yeni fırkaya karşı propaganda başlatmışlardır. Bu propagandanın ana temasını, TCF örneğinde olduğu gibi, gericilerin yeni fırka çatısı altında toplanması ve Cumhuriyet ilkelerinin hiçe

⁶¹⁸ Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, s. 463.

⁶¹⁹ Anıl Çeçen, *Atatürk ve Cumhuriyet*, s. 291.

⁶²⁰ Johannes Glasneck, *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye*, s. 235.

⁶²¹ İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 492.

sayılması oluşturmuştur. TCF da iktidarı tehdit etmiş ve sonunda Mustafa Kemal Paşa'ya suikast düzenlemekle suçlanan kurucuları yargılanmış ve siyaset sahnesinden çekilmek zorunda bırakılmışlardı. Neticede rejime karşı siyasi, dini, askeri tüm muhalefet ortadan kaldırılmıştı.⁶²² Yine aynı senaryo ile yeni fırka da ortadan kaldırılmak isteniyordu.

Ancak SCF'nın TCF'na göre önemli bir avantajı vardı. Sonuçta, fırkayı Mustafa Kemal Paşa kurdu ve bu denemesinin de başarılı olması için mücadele etmekte de kararlı görünüyordu. Gazi'nin desteğine rağmen iktidarını korumak arzusunda olan İsmet Paşa, eline her fırsat geçtiğinde gerek kendi beyanları gerekse basın aracılığıyla yeni fırkayı yıpratmak için her fırsatı değerlendirmiştir. Basında sarıklıların fırkaya üye yapıldıkları haberleri yayınlanmaya⁶²³ dinin siyasete alet edilmesinin ne kadar vahim sonuçlara neden olacağına dair yazılar yazılmaya⁶²⁴ ve gericilerin Fethi Bey'i kullanarak gerçek emelleri olan Cumhuriyeti yıkma fikrini hayata geçirecekleri konuşulmaya başlanmıştır.⁶²⁵ SCF'nın halk desteğinin artışına paralel olarak CHF idarecilerinin karşı propagandası da sertleşmiştir.⁶²⁶ Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'ya da yeni fırkanın arkasında durmaması yönünde baskı yapmaya başlamışlardır.⁶²⁷

Fethi Bey, Mecliste yaptığı konuşmada inkılabın tehlikede olduğuna dair yayılan haberlerin asılsız olduğunu, Cumhuriyete sadık olduklarını, asıl konuşulması gerekenin ekonomik koşulların düzeltilmesi olduğunu⁶²⁸ dile getirirse de artık ok yaydan çıkmıştır. İzmir'de yaşanan hadiseler hükümetin ileri sürdüğü gerici unsurların rejimi yıkmak üzere SCF çatısı altında birleştikleri iddiasını güçlendiren bir veri olmuştur.

SCF'nın kontrolsüz yükselişi bu noktada Gazi'yi de tedirgin etmeye başlamıştır. Yaşanan gelişmeler Gazi'nin SCF'na olan inancını yitirmesine neden olmuştur.⁶²⁹ Özellikle İzmir'de yaşanan hadiseler Gazi'ye, Fethi Bey'in bu işi

⁶²² Şaban İba, Ordu Devlet Siyaset, Çiviyazıları Yayınları, İstanbul, 1998, S. 138-139.

⁶²³ *Cumhuriyet*, Sarıklılar Mes'elesi ve S.F.'nin Teşkilâtı, 29 Ağustos 1930, S. 2267, s. 1-4.

⁶²⁴ Falih Rıfki, "Politika", *İnkılap*, 18 Kasım 1930, S. 80, s. 2.

⁶²⁵ Ali Naci, "Anarşi", *İnkılap*, 9 Ekim 1930, S. 41, s. 1.

⁶²⁶ Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi*, s. 122.

⁶²⁷ Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, s. 106.

⁶²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İhtima: 3, C. XXX, 2 Ekim 1930, s. 37.

⁶²⁹ Alexandre Jevakhoff, *Kemal Atatürk Batının Yolu*, Çev. Zeki Çelikkol, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 295.

başaramadığını göstermiştir.⁶³⁰ Ve neticede Mustafa Kemal Paşa, Fethi Bey’i bir akşam köşke davet ederek fırkasını feshetmesini emretmiştir.⁶³¹ Fethi Bey de, SCF’ni feshettiğini duyurmak zorunda kalmıştır.⁶³² Fethi Bey verdiği beyanda Gazi ile karşı karşıya gelme ihtimaline karşı fırkasını feshettiğini bildirmiştir.⁶³³

Yunus Nadi’nin ifade ettiği gibi rejimi tehlikeye sokacak en küçük tehdidin bile ortadan kaldırılması gerekiyordu⁶³⁴ ve sonunda CHF iktidarı ve inkılaplar için tehdit olarak algılanan SCF siyaset hayatından çekilmiştir. SCF’nin kapatılmasından bir yıl sonra, CHF kongresinde İsmet Paşa bu olayı şöyle anlatmaktadır: “*Her şeyden evvel umumi reisin memleketin idaresindeki fikir ve içtihatlarının istikametine hiç bir şüpheye mahal bırakmayacak bir vuzuh husulüne çalışmak ve diğer taraftan mürteci fikirlerin fırsattan istifadesine mahal bırakılmayacak bir surette Büyük Millet Meclisinin kudret ve nüfuzunu tebarüz ettirmek icap etti. Ahval böyle vazih ve ciddi bir safhaya girince karşı fırka rüesasını firkalarını feshetmişlerdir.*”⁶³⁵

İsmet Paşa’nın ifade ettiği gibi Meclis gerici faaliyetlere engel olmak adına SCF’nin kapatılmasını sağlamıştır. Ama firkanın kapatılması halkın CHF’na ve hükümete olan kızgınlığını, kırgınlığını ortadan kaldırmış mıydı? İnkılaplara karşı olan halkın bakış açısı bir anda değişmiş miydi? SCF’na destek olan halk firkanın kapatılmasından ne ölçüde rahatsız olmuştu? Firkanın kapatılması Türk demokrasisine ne kadar zarar vermişti? İşte Mustafa Kemal Paşa, çıkacağı geniş çaplı seyahatte tüm bu soruların cevabını aramaya çalışacaktır.

SCF’na yakın Yeni Adana Gazetesinde daha SCF kapatılmadan yayınlanan bir yazıda Gazi’nin seyahatleri esnasında iki firkanın bir blok oluşturması yönünde faaliyetlerde bulunarak SCF’na karşı olanların planlarının sona ereceğinden

⁶³⁰ Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Alinin Anıları, s. 276-277.

⁶³¹ Ahmet Hamdi Başar, Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye, s. 16.

⁶³² Cumhuriyet, “Serbest Fırka Dağıldı”, 17 Kasım 1930, S. 2346, s. 1-4., Vakit, “Serbest Cumhuriyet Fırkası Kendi Kendini Lağvetti”, 17 Kasım 1930, S. 4619, s. 1-2., Son Posta, “Haber Doğrudur”, 18 Kasım 1930, S. 114, s. 1.

⁶³³ Cumhuriyet, “Fethi Beyin Fırka Teşkilatına Beyannamesi”, 18 Kasım 1930, S. 2347, s. 1., İnkılap, “Fethi Beyin Elveda Beyannamesi!”, 18 Kasım 1930, S. 80, s. 1., Son Posta, “Fethi Beyin Beyannamesi”, 18 Kasım 1930, S. 114, s. 1., Hakkı Tarık, “S. C. Fırkasının Son Sözleri”, Vakit, 18 Kasım 1930, S. 4620, s. 1-4. SCF’nin kapatılması konusunda detaylı bilgi için bkz: Abdülhamit Avşar, Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998., Tekin Alp, Kemalizm, Günümüz Türkçesine Çev. Çetin Yetkin, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.

⁶³⁴ Yunus Nadi, “Tahattur ve Tahlil”, Cumhuriyet, 8 Ekim 1930, S. 2307, s. 1.

⁶³⁵ Cumhuriyet, “Üçüncü Büyük Kongre”, 11 Mayıs 1931, S. 2516, s. 5.

bahsedilmektedir.⁶³⁶ Ancak Gazi, seyahatlere, umut edildiği gibi iki fırkayı birleştirmek ya da barıştırmak için çıkmamıştır. SCF'nın feshedilmesinden bir gün sonra Ali Fethi Bey'in de hazır bulunduğu bir törenle seyahate başlamıştır.⁶³⁷ Böylece seyahat programı, İki fırkanın siyasi hayatta bir arada siyaset yapabilmesini sağlamak amacıyla değil kapatılan fırkanın ardından tek partili hayatın nasıl devam ettirilebileceğini görebilmek üzerine inşa edilmiştir. Gazi'nin seyahati Tekeli ve İlkin'in ifade ettiği gibi buhran içinde bir politika arayışının kapanışını ve yeni bir politika arayışının başlayışını simgeler hale gelmiştir.⁶³⁸

⁶³⁶ *Yeni Adana*, "Gazi Hz.'nin Seyahatleri Etrafında Serdolanın İhtimaller", 9 Kasım 1930, S. 2643, s. 1.

⁶³⁷ *Vakit*, "Gazi Hz. Dün Akşam Ankara'dan Müfaretat Buyurdular", 18 Kasım 1930, S. 4620, s. 1.

⁶³⁸ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, s. 200.

III. BÖLÜM

3. SEYAHATLER VE BASINA YANSIMASI

3.1. 1929 Yılı Seyahatleri

3.1.1. İstanbul-Yalova (6-21 Ağustos 1929)

Mustafa Kemal Paşa, 1929 yılının yaz aylarını genel olarak Marmara bölgesinde geçirmiştir. Bu seyahatler, tetkikattan çok dinlenme amacıyla yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın 1929 yılı seyahatleri 5 Ağustos günü başlamıştır. Uzun süre İstanbul'da kalacakları için kendisine ve maiyetlerine ait eşyayı, 17 binek otomobil ile motosikletlerini ve atlarını taşıyan bir katar kendilerinden bir saat evvel Ankara'dan hareket etmiştir. Aynı zamanda bu katar Haydarpaşa'ya kadar kılavuz görevini görmüştür. Kendisi de saat 16.30'da İstanbul'a gitmek üzere tren istasyonuna gelmiştir. İstasyonda bir müddet kendisine tahsis edilen dairede dinlendikten sonra gara gitmiş ve saat 14.00'ten itibaren kendisini yolcu etmek üzere istasyonda toplanmaya başlayan halkı selamlayarak trene binmiştir. Tren saat 17.00'de Ankara'dan ayrılmıştır. Ahimesut'ta kendisini bekleyen izcileri selamlamış, trenden inerek köylülerle de görüşmüş ve mahsul hakkında bilgi almıştır. Zirai ihtiyaçların giderilmesi için Ankara Valisi Nevzat Bey'e emir vermiştir. Ayrılmadan önce halk ile fotoğraflarının alınmasına izin vermiştir.⁶³⁹

Eskişehir'den geçerken saat geç olmasına rağmen trenden inerek istasyonda kendisini karşılayan heyet ile hasbihal etmiş, takdim edilenler arasında bulunan Sakarya Gazetesi sahibine “*Sakarya Gazetesi güzel bir isim*” demiş ve ilaveten “*Gazeteciler gördüklerini, düşündüklerini, bildiklerini samimiyetle yazmalıdır.*”⁶⁴⁰ diye ekleyerek basın özgürlüğüne verdiği önemi göstermiştir. Bu sırada Milli Mücadele esnasında Eskişehir Müdafaa-i Hukuk Reisliği görevini yürütmüş olan Mebus Ali Ulvi Bey'i görünce Milli Mücadele ve İnkılaplara karşı oluşan zararlı

⁶³⁹ *Vakit*, “Gazimiz Bugün Ankara'dan İstanbul'a Hareket Buyuruyor”, 5 Ağustos 1929, S. 4155, s. 1., *Hâkimiyet-i Milliye*, “Reisicumhur Hz. Bugün Gidiyorlar”, 5 Ağustos 1929, S. 2897, s. 1., *Vakit*, “Hoş Geldin Büyük Mürşit”, 6 Ağustos 1929, S. 4156, s. 1., *Cumhuriyet*, “Sevgili Gazimizi Bugün Doya Doya Bağrımıza Basacağız!”, 6 Ağustos 1929, S. 1883. s. 1-3., *Akşam*, “Reisicumhur Hz. Yarın Saat On Birde Şehrimize Muvasalat Ediyorlar”, 6 Ağustos 1929, S. 3884, s. 1., *Akşam*, “Ankara'dan Hareket”, 7 Ağustos 1929, S. 3885, s. 2., *Cumhuriyet*, “Dün Sevgili Gazimize Kavuştuk”, 7 Ağustos 1929, S. 1884, s. 1.

⁶⁴⁰ *Cumhuriyet*, “Dün Sevgili Gazimize Kavuştuk”, 7 Ağustos 1929, S. 1884, s. 1-2.

faaliyetleri hatırlamıştır. Ali Ulvi Bey'e hitaben yüksek bir sesle; Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ve daha sonra CHF'nin kurulması esnasında zararlı faaliyet yürüten bazı fesat zümrelerine karşı bir seyahat esnasında bu istasyonda dikkat çektiklerini söylemiştir. CHF'nı kurarken köylü, esnaf, amele ve bütün milletin menfaatlerini esas aldıklarını ve neticede bu zararlı faaliyetlerin millet tarafından şiddetle ezildiğini, evvelce olduğu gibi milletin bu gibi zararlı faaliyetleri şiddetle ezeceğini ve buna halkın, özellikle ordunun, asla müsaade etmeyeceğini beyan etmiştir.⁶⁴¹ Bu sadece Ali Ulvi Bey'e hitaben yapılan bir konuşma değil, inkılaplara ve CHF yönetimine karşı olan gruplara karşı önemli bir mesaj niteliğinde, mevcut sitemin ne pahasına olursa olsun, gerekirse ordu tarafından alınacak sert tedbirlerle, korunacağına dair önemli bir beyanattır.

Ali Ulvi Bey ile konuşmasından sonra istasyonda bekleyen kadınların önünden geçerken “*Siz nasılsınız hanımlar, afiyette misiniz?*” diye sormuş, kadınlar gözyaşları içinde “*Sağlığınıza duacıyız Paşamız.*” demişlerdir. Çocukların bazıları ile de ilgilenerek isimlerini sormuş, çocuklardan biri isminin Mustafa olduğunu söyleyince başını okşayarak “*Sen benim ismimi almışsın.*” demiştir.⁶⁴² Daha sonra istasyondaki gazetecilere şu beyanatta bulunmuştur: “*Türk milletinin içtimai nizamını ihlale müteveccih didinmeler boğulmaya mahkûmdur. Türk milleti kendinin ve memleketin yüksek menfaatleri aleyhine çalışmak isteyen müflis, sefil vatansız ve milliyetsiz sebükmaazların⁶⁴³ hezeyanlarındaki gizli ve kirli emelleri anlayamayacak ve onlara müsamaha edecek bir heyet değildir. O, şimdiye kadar olduğu gibi doğru yolu görür. Onu yolundan saptırmak isteyenler ezilmeye, kahredilmeye mahkûmdur. Bunda, köylü, amele ve bilhassa kahraman ordumuz candan beraberdir. Buna da kimsenin şüphesi olmasın.*”

“*Hâkim efendiler, siz, kanun adamlarısınız. Ellerinize milletin, vatanın her türlü hak ve menfaatlerini vikaye eden kanunlar tevdi edilmiştir. İşaret ettiğim noktaları işittiniz. Türk milletinin büyük haklarını müdafaa ederken bu nokta ehemmiyetle hatırdan tutulmalıdır.*”⁶⁴⁴

⁶⁴¹ *Cumhuriyet*, “Dün Sevgili Gazimize Kavuştuk”, 7 Ağustos 1929, S. 1884, s. 1-2.

⁶⁴² *Cumhuriyet*, “Dün Sevgili Gazimize Kavuştuk”, 7 Ağustos 1929, S. 1884, s. 1-2.

⁶⁴³ Mustafa Kemal Paşa'nın komünistler için kullandığı aşağılayıcı tabir.

⁶⁴⁴ *Cumhuriyet*, “Dün Sevgili Gazimize Kavuştuk”, 7 Ağustos 1929, S. 1884, s. 1-2., *Akşam*, “Gazi Hz. Eskişehir'den Geçerken İstasyonda Bulunan Gazetecilere Şu Beyanatta Bulundu”, 8 Ağustos

Necmettin Sadık'a göre; Gazi'nin bu nutku ülkedeki komünistlere ve komünizmin yıkıcı etkilerine karşı mücadele edenlerin işi sıkı tutmasına yönelik bir mesaj niteliğindedir.⁶⁴⁵

Mustafa Kemal Paşa, 6 Ağustos sabahı tren İstanbul'a yaklaşınca Tuzla'dan Pendik'e kadar vagonun salonunda oturmuş, gazetecilerin de salona girmeleri ve fotoğraf almalarına müsaade edilmiştir. Kendisini karşılamaya gelen İstanbul heyetine hitaben “*En nihayet, işte gene beni İstanbul'a getirttiniz.*” demiştir. Bir ara söz sıcaklara gelince: “*Ankara da çok sıcak*” demiştir. Tren saat 09.30'da Pendik'e gelmiş, arka vagonunda bulunan ve üzerinde açık kül rengi bir elbise bulunan Mustafa Kemal Paşa, trenden inerek kendini karşılamaya gelen Kazım ve İsmet Paşa'ların ellerini sıkarak her ikisinin de hatırını sormuştur. Kazım Paşa'ya “*Hasta mı oldunuz Paşa?*” diye sormuş, Kazım Paşa, ufak bir rahatsızlık olduğunu söyleyince “*Geçmiş olsun*” demiştir. Pendik muhtarı Abdullah Bey “*Hoş geldiniz, köyümüze şerefler getirdiniz.*” diyerek, kendilerini selamlamıştır. Pendik'te kampta olan Darüşşafaka talebesine iltifat ederek halkın alkışları arasında otomobile binmiş ve İsmet Paşa'nın köşküne gitmiştir. Köşkte yarım saat kalmış, İsmet Paşa'nın büyük oğlu Ömer'in elini sıkarak sevmiştir. Bu sırada Paris Büyükelçisi Fethi Bey gelerek kendilerine katılmıştır. Köşkten ayrılırken Pendik Kız Mektebi talebesi tarafından verilen buketi almış ve dışarda bekleyen halkı selamlayarak, saat 10.10'da otomobile istasyona gitmiş, saat 10.15'te de tren hareket etmiştir.

Tren saat 11.00'de Haydarpaşa Garı'na gelmiştir. Tren durur durmaz inen Mustafa Kemal Paşa, karşılamaya gelenleri selamlamış ve Erenköy Lisesi'nden bir kız öğrencinin verdiği çiçeği almıştır. Gardan alkışlar eşliğinde çıkmış, istasyonun önündeki meydanda asker, jandarma, polis, zabıta tarafından selamlanmış ve mızıka tarafından selam havası çalınmıştır. Saat 11.15'te yanlarında bulunan Kazım, İsmet ve Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşalar, Vali Vekili Muhiddin Bey, Halk Fırkası müfettişi Hakkı Şinasi Paşa ile birlikte Haydarpaşa rıhtımından vapura binerek ayrılmışlardır.

1929, S. 3886, s. 1-2., *Hâkimiyet-i Milliye*, “Reisicumhur Hz.nin Eskişehir'de Beyanâtı”, 8 Ağustos 1929, S. 2900, s. 1.

⁶⁴⁵ Necmettin Sadık, “İçtimai Nizamı Bozmak İsteyenler”, *Akşam*, 9 Ağustos 1929, S. 3887, s. 1-2.

Mustafa Kemal Paşa'nın ziyareti için sabahtan itibaren tüm tedbirler alınmıştır. Saat 10.00'dan itibaren liman dâhilindeki tüm araçlar durmuştur. Haydarpaşa önünden Fındıklı sahiline kadar dizilen vapurlardaki halk yaşa sedalarıyla kendisini selamlamışlardır. Vapur, Dolmabahçe Rıhtımına yaklaşınca motor ile rıhtıma çıkmış ve Dolmabahçe'de muhafız kıtası, polis, jandarma ve mızıka tarafından karşılanmıştır. Merasim Haydarpaşa'da son bulunduğu için yalnız bir müfreze tarafında resmi selamlama yapılmıştır.⁶⁴⁶

Yunus Nadi de Gazi'nin İstanbul'a gelişini büyük bir coşku ile şu şekilde sayfasına yansıtmıştır: *“Bugün İstanbul her manası ile büyük bir misafiri deragus etmekle en mesut günlerinden birini daha yaşıyor. Bugün iftihar ve saadet içinde çalkanan bütün İstanbul ve bütün İstanbullularla beraber Büyük Gazi'nin güzergâhında hürmetle eğilerek biz de beyanı hoşamedî⁶⁴⁷ ederiz: Safa geldin ve safalar getirdin Büyük Gazi!”*⁶⁴⁸

Mustafa Kemal Paşa, gece saat 03.30'da Söğütlü Yatı ile Marmara'da bir gezinti yaptıktan sonra Boğaziçi'ne gitmiş, sabah Beylerbeyi Sarayı'nı teşrif etmiş ve akşama kadar orada kalmıştır. Kazım ve İsmet Paşalar saraya gelerek bir müddet kendisi ile görüşmüşlerdir. Geç saatlerde Dolmabahçe'ye dönmüş ve günü sarayda geçirmiştir. Ayrıca saygı ve hürmetlerini bildirecek ziyaretçiler için Dolmabahçe'de defter açılmıştır.⁶⁴⁹

8 Ağustos günü akşama kadar Dolmabahçe Sarayı'nda meşgul olmuş, akşamüstü Söğütlü Yatı ile Boğazda bir gezinti yapmış ve gece 21.00'e doğru saraya dönmüştür.⁶⁵⁰ 9 Ağustos günü öğleden sonra yine Boğazda bir gezinti yaptıktan sonra akşama doğru saraya dönmüştür.⁶⁵¹

⁶⁴⁶ *Akşam*, “Büyük Münci, Sevgili Gazimiz Bu Sabah 11'de İstanbul'a Şeref Verdi”, 7 Ağustos 1929, S. 3885, s. 1-2., *Cumhuriyet*, “Dün Sevgili Gazimize Kavuştuk”, 7 Ağustos 1929, S. 1884, s. 1-2., *Hâkimiyet-i Milliye*, “Reisicumhur Hz. Dün 11'de İstanbul'u Teşrif Etiler”, 7 Ağustos 1929, S. 2899, s. 1., *Vakit*, “İstanbullular Büyük Gazilerine Dün Sabah Kavuştular”, 7 Ağustos 1929, S. 4157, s. 1.

⁶⁴⁷ hoş geldin demek ya da hoş geldin ziyaretine gitmek.

⁶⁴⁸ Yunus Nadi, “Büyük Misafir”, *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1929, S. 1883, s. 1.

⁶⁴⁹ *Cumhuriyet*, Gazi Hazretleri, 8 Ağustos 1929, S. 1885, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz. Şehrimizde”, 8 Ağustos 1929, S. 3886, s. 1-2., *Vakit*, “Gazi Hz.”, 8 Ağustos 1929, S. 4158, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz.”, 9 Ağustos 1929, S. 3887, s. 1.

⁶⁵⁰ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Dün Akşam Boğazda Bir Gezinti İcra Buyurdular”, 9 Ağustos 1929, S. 1886, s. 1., *Vakit*, “Gazi Hz.”, 9 Ağustos 1929, S. 4159, s. 1.

⁶⁵¹ *Cumhuriyet*, “Gazi Hazretleri”, 10 Ağustos 1929, S. 1887, s. 1., *Hâkimiyet-i Milliye*, “Gazi Hazretlerinin Gezintileri”, 10 Ağustos 1929, S. 2902, s. 1., *Vakit*, “Gazi Hz.”, 10 Ağustos 1929, S. 4160, s. 1.

10 Ağustos günü saat 14.00'te Ertuğrul Yatı ile Marmara'da bir gezintiye çıkmış ve sabaha kadar radyonun yayına devam etmesini emretmiştir. Radyo heyetine teşekkürlerini ileterek kendi seçecekleri birkaç gazel ve şarkı okunursa memnun olacaklarını bildirmişlerdir. Bu gezinti sırasında Büyükdere'de Paris Büyükelçisi Fethi Bey'in davetine de katılmış ve uzunca bir müddet yalıda kalmıştır.⁶⁵² Yemek esnasında mızıkça Cumhuriyet Marşı'nı çalınca halk tarafından alkışlanmıştır. Bu samimi tezahürata teşekkür etmek üzere balkona çıkan Mustafa Kemal Paşa, Büyükderelilerle sohbet etmiş ve şunları söylemiştir: *“Benim için zahmet ediyorsunuz. Bundan mahcup oluyorum. Beni görmek demek, behemehâl yüzümü görmek demek değildir. Benim fikirlerimi, benim duygularımı anlıyorsunuz ve hissediyorsunuz, bu kâfidir. Ankara'dan buraya gelmeden evvel işittim ki hakkımda: “Hastadır, eli ayağı tutmuyor, ölüme mahkûmdur.” demişler. İşte karşınızdayım. Sıhhatteyim. Elim ayağım tutuyor. Kendi gözlerinizle görüyorsunuz ki sapaşağlamım. Kuvvetim yerindedir. Sizlere eskiden beri olan muhabbetim yerindedir. Siz bu akşam benim karşımda milletin bir kitlesi, bir timsalisiniz. Size hitap ederken bütün millete sesimi işittireceğime kaniyim. İşitiniz ve işittiriniz: Sizin menfaatiniz için sıhhatimi, ömrümü vakfi hasreden adam sıhhattedir. Ve sizin için çalışacaktır. O sizin için yaşıyor. Benim kuvvetim, benim size olan muhabbetim ve sizin bana olan muhabbetinizdir. Bu millet, bu memleket, yeni rejimi üzerinde dünyanın en makbul mevcudiyeti olacaktır. Ben bunu kendi gözlerimle görmeden ölmeyeceğim.”*⁶⁵³

Aynı gece İmralı Adası'na uğrayarak orada tesis etmek arzusunda olduğu çiftlik hakkında inceleme yapmıştır. Sabaha karşı saraya dönmüş ve günü sarayda geçirmiştir.⁶⁵⁴

⁶⁵² *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Dünkü Gezintileri”, 11 Ağustos 1929, S. 1888, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz. Dün Akşam Fethi Bey'i ziyaret Etiler”, 11 Ağustos 1929, S. 3888, s. 1.

⁶⁵³ *Cumhuriyet*, “Büyük Gazimizin Halka Hitabesi”, 11 Ağustos 1929, S. 1888, s. 1., *Vakit*, “Gazi Hz.”, 11 Ağustos 1929, S. 4161, s. 1., *Akşam*, “Gazi'nin Nutku”, 12 Ağustos 1929, S. 3890, s. 2., *Hâkimiyet-i Milliye*, “Gazi Hz'nin Millete Yeni ve Kıymetli Bir Hitabesi”, 12 Ağustos 1929, S. 2904, s. 1., *Hâkimiyet-i Milliye*, “Kıymetli Bir Tasavvur”, 13 Ağustos 1929, S. 2905, s. 1.

⁶⁵⁴ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. İmralı'da Çiftlik Hakkında Tetkikat İcra Buyurdular”, 12 Ağustos 1929, S. 1889, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz.”, 13 Ağustos 1929, S. 3891, s. 1. İmralı Adası'nın imarı ve Adaya Bulgar muhacirlerinden 100 ailenin iskânı için Bursa Valiliği'ne tebligat yapılmıştır. *Cumhuriyet*, “İmralı'nın İmarı”, 14 Ağustos 1929, S. 1891, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz.”, 15 Ağustos 1929, S. 3893, s. 1.

12 Ağustos günü sarayda meşgul olmuş saat 18.00'de yanında Kazım Paşa ve diğer zevatla birlikte Boğaziçi'nde bir gezintiye çıkmıştır.⁶⁵⁵ Gece Tokatlıyan Oteli'nde birkaç saat kalmış ve saat 04.00'te saraya dönmüştür. 13 Ağustos günü de sarayda meşgul olmuş, saat 16.00'da Sakarya Motoru ile Marmara'da bir gezintiden sonra, Büyükkada'da İsplandit Palasa gitmiş ve geç saatlere kadar adada kalmıştır.⁶⁵⁶ Adadan ayrıldıktan sonra Caddebostan'dan sahile çıkarak oradaki gazinoda biraz istirahat ederken halkla sohbet etmiştir. Gazinodan saat 03.00'te ayrılarak saraya dönmüştür. 14 Ağustos günü 17.30'da Büyükkada'da Yat Kulübüne giderek bir müddet istirahat etmiştir.⁶⁵⁷ Ardından Kılıç Ali Bey'in köşküne uğrayarak bir müddet burada kaldıktan sonra gece geç vakit saraya dönmüştür. 15 Ağustos'ta akşama kadar saraydan çıkmamış, saat 19.30'da Sakarya Motoru ile boğazda bir gezintiye çıkmıştır.⁶⁵⁸

16 Ağustos günü akşam saat 17.30'da Kazım Paşa'yı da yanına alarak Sakarya Motoru ile Adalara doğru bir deniz gezintisi yaptıktan sonra saat 21.00'de saraya dönmüştür. Gece geç saatlerde Ferit İbrahim tarafından, Gazi Çiftliği'nin kuruluşundan o güne kadar geçen süreci içeren yaklaşık 1000 metrelik filmi izlemiştir. Bu filmi çok beğenmiş, Ferit İbrahim Bey'e iltifatta bulunarak filmin ülkenin her tarafında gösterilmesini emretmiştir. Ayrıca çiftliğin harman kısmının da filme alınmasını emretmiştir. Buna istinaden Ferit Bey'in, filmi çekmek için iki gün sonra Ankara'ya gitmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁵⁹

17 Ağustos'ta saraydan çıkmamış, Seyrisefain Fabrikası tarafından yapılan seyyar deniz hamamı sarayın önüne getirilmiş ve bir banyo almıştır. Şehre gelen

⁶⁵⁵ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Dünkü Gezintileri", 13 Ağustos 1929, S. 1890, s. 1. Aynı gün millet mekteplerinden mezun olanlara Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndan birer nüsha hediye edilmesini emretmiştir. Kitabın başında "Millet mektebinden çıkan efendiye tarafımdan hediyedir." Mustafa Kemal yazacaktır. *Cumhuriyet*, "Millet Mektepleri Başmualliminin Talebesine Hediyesi", 13 Ağustos 1929, S. 1890, s. 1.

⁶⁵⁶ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 14 Ağustos 1929, S. 1891, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 14 Ağustos 1929, S. 3892, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 15 Ağustos 1929, S. 3893, s. 1., *Hâkimiyet-i Milliye*, "Gazi Hz.nin Dünkü Gezintileri", 14 Ağustos 1929, S. 2906, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 14 Ağustos 1929, S. 4164, s. 1.

⁶⁵⁷ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 15 Ağustos 1929, S. 1892, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 15 Ağustos 1929, S. 4165, s. 1.

⁶⁵⁸ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 16 Ağustos 1929, S. 1893, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 16 Ağustos 1929, S. 3894, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 16 Ağustos 1929, S. 4166, s. 1.

⁶⁵⁹ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 17 Ağustos 1929, S. 1894, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 18 Ağustos 1929, S. 3896, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 17 Ağustos 1929, S. 4167, s. 1.

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey saraya gelerek saygılarını sunmuştur.⁶⁶⁰ 18 Ağustos günü de saraydan çıkmamış, akşam Sakarya Motoru ile boğazda bir gezintiye çıkmıştır.⁶⁶¹

19 Ağustos'ta saat 16.00'da Ertuğrul Yatı ile Yalova'ya gitmiştir. Halkın coşkulu karşılamasından sonra Yalova Sahili'nden kaplıcaya kadar bir gezinti yaparak kaplıcaların inşası için tetkikatta bulunmuştur. Deniz kenarındaki Baltacı Çiftliği'nde muhacirlerin vaziyetleri ile alakadar olduktan sonra saat 20.00'de yata geri gelmiş⁶⁶² ve gece saat 23.00'te Dolmabahçe Sarayı'na dönmüştür. 20 Ağustos günü yanlarında Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Maliye Vekili Şükrü Saraçoğlu, Londra Büyükelçisi Ferit Beyler olduğu halde Marmara'da bir gezintiden sonra Yalova'ya gitmiştir.⁶⁶³ Saat 16.00'da Ertuğrul Yatı limana yanaşmış, alkışlar eşliğinde yanındakilerle otomobillere binerek millet çiftliğine kadar gitmişler, buradan döndükten sonra ise kaplıcalara ve Koru Köyü'ne doğru bir gezinti yapmışlardır.⁶⁶⁴

3.1.2. Bursa (21-22 Ağustos 1929)

Mustafa Kemal Paşa, 21 Ağustos sabahı saat 09.00'da Ertuğrul Yatı ile Şükrü Kaya ve Şükrü Saraçoğlu Beyler ile birlikte Marmara'da bir gezintiden sonra Yalova'ya gitmişlerdir. Yalova'da Bursa Mebusları Refet, Semih, Şefik ve Münir Beyler kendilerine eşlik etmeye gelmişlerdir. Saat 14.00'te Yalova'dan hareket ederek Orhangazi'ye gelmiş ve bir müddet burada dinlenmiştir. Saat 15.00'te Gemlik'ten hareket ederek saat 16.00'da Bursa'ya varmış ve Bursa Yolu üzerindeki köylülerin karşılamalarından büyük sevinç duymuştur. Bursa'ya gelecekleri geç haber alınsa da kısa sürede hazırlıklar tamamlanmış, halk tarafından coşkuyla karşılanarak top atışlarıyla selamlanmıştır. Dinlenmek üzere Çekirge'deki köşküne gitmiştir. Köşkün önünde bekleyen cemiyet temsilcilerinin tek tek ellerini sıkarak “*Nasılsınız, iyi misiniz?*” diye hatırlarını sormuş, daha sonra köşke geçerek istirahate

⁶⁶⁰ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Dün Dahiliye Vekilini Kabul Buyurdular”, 18 Ağustos 1929, S. 1895, s. 1., *Vakit*, “Gazi Hz.”, 18 Ağustos 1929, S. 4168, s. 1., *Akşam*, 19 Ağustos 1929, S. 3897, s. 1.

⁶⁶¹ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Dün Bir Gezinti İcra Buyurdular”, 19 Ağustos 1929, S. 1896, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz.”, 20 Ağustos 1929, S. 3898, s. 1., *Vakit*, “Gazi Hz.”, 19 Ağustos 1929, S. 4169, s. 1.

⁶⁶² *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Dün Yalova'yı Teşrif Buyurdular”, 20 Ağustos 1929, S. 1897, s. 1.

⁶⁶³ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz.”, 21 Ağustos 1929, S. 1898, s. 1., *Vakit*, “Gazi Hz.”, 21 Ağustos 1929, S. 4171, s. 1.

⁶⁶⁴ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Yalova'da Millet Çiftliğini Gezdi”, 21 Ağustos 1929, S. 1898, s. 1.

çekilmiştir. Dâhiliye ve Maliye Vekilleri, Londra Büyükelçisi, Mebuslar Kılıç Ali, Salih, Saffet Beyler de Bursa'ya gelmişlerdir.⁶⁶⁵

Çekirge Köşkü'nde banyo aldıktan sonra Cumhuriyet Köşkü'ne geçerek geceyi orada geçirmiştir. 22 Ağustos saat 16.00'da köşkün balkonuna çıkarak halkı selamlamış, 16.10'da otomobile binerek Çekirge yolundan Mudanya'ya hareket etmiştir. 17.00'de Mudanya'ya gelmiş ve 17.50'de Yat hareket etmiş ve akşam 21.00 civarında İstanbul'a ulaşmıştır.⁶⁶⁶

3.1.3. İstanbul-Yalova (22 Ağustos-30 Eylül 1929)

Geç saatlerde Bursa'dan dönen Mustafa Kemal Paşa, 23 Ağustos gününü Saray'da geçirmiş, akşama doğru Büyükdere'de bir gezinti yapmıştır.⁶⁶⁷ 24 Ağustos'ta İsmet Paşa saraya gelerek kendisi ile görüşmüştür. Öğleden sonra İsmet Paşa'yı da yanına alarak Ertuğrul Yatı ile Yalova'ya gitmiştir.⁶⁶⁸ Ertesi gün akşama kadar Yalova'da kalarak kaplıcaların imarı ile ilgilenmiş ve akşam geç saatte İstanbul'a dönmüştür.⁶⁶⁹

26 Ağustos gününü sarayda geçirmiş, akşam yemekten sonra davetlilerine "Arkadaş lazımdır. Kalınız bakalım" diye buyurmuştur. Gece saat 23.00'te saraydan ayrılarak Tokatlıyan Oteline giderek otelde bulunan Darülfünun Emimi Neşet Ömer Bey'i de yanlarına almışlardır. Otelin gazinosunda kendisine hizmet edenler arasında, Dünya Savaşı esnasında Suriye'de Cemal Paşa'nın sofracılığını yapmış ve bu vesile ile kendisine de hizmet etmiş olan Metr Dotel'i tanıyarak iltifat etmiştir. Otelden ayrılacakları sırada otelin yemek salonuna girerek, mütareke döneminde

⁶⁶⁵ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Dün Yalova'dan Bursa'ya Azimet Buyurdular", 22 Ağustos 1929, S. 1899, s. 1-2., *Hâkimiyet-i Milliye*, "Bursa Ulu Gazisine Kavuşacağını Duyunca", 22 Ağustos 1929, S. 2914, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 22 Ağustos 1929, S. 4172, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz. Bursa'da", 23 Ağustos 1929, S. 3901, s. 1.

⁶⁶⁶ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.nin Bursa Seyahati", 23 Ağustos 1929, S. 1900, s. 1., *Vakit*, "Gazimiz", 23 Ağustos 1929, S. 4173, s. 1.

⁶⁶⁷ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 24 Ağustos 1929, S. 1901, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 24 Ağustos 1929, S. 4174, s. 1., *Hâkimiyet-i Milliye*, "Gazi Hz. Boğaziçinde Bir Gezinti Yapmışlardır", 25 Ağustos 1929, S. 2917, s. 1.

⁶⁶⁸ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 25 Ağustos 1929, S. 1902, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 25 Ağustos 1929, S. 4175, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz. Yalova'da Bulunuyorlar", 26 Ağustos 1929, S. 3904, s. 1.

⁶⁶⁹ Bu süreçte Seyrisefain Umumi Müdürü Sadullah Bey, Yalova'da Gazi'nin emirleri doğrultusunda bazı tamirat işleri ile meşgul olmakta; iskeleden hamamlara giden yol tamir edilmektedir. Seyrisefain İdaresi tarafından Yalova'ya muntazam posta vapurları koyulması da planlanmaktadır. *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 26 Ağustos 1929, S. 1903, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 26 Ağustos 1929, S. 4176, s. 1., *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Yalova'dan Avdet Buyurdular", 27 Ağustos 1929, S. 1904, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 27 Ağustos 1929, S. 3905, s. 1.

Yıldırım Orduları Kumandanlığı'nın lağvedilmesi dolayısıyla İstanbul'a döndüğü dönemde bir arkadaşı ile Tokatlıyan'a yemeğe geldiğinde Metr Dotel'e söyledikleri bir sözü hatırlayarak bu sözleri aynen tekrar etmesini emretmiştir.

Metr Dotel, hikâyeye başlarken: “*Paşam, efendimiz işte bu masada oturuyordunuz. Yanınızda bir de uzunca boylu, esmer bir misafir bey vardı.*” deyince Mustafa Kemal Paşa, kendisinin de çok iyi hatırladığı o masaya geçip oturmuştur. Metr Dotel devamla: “*Bendenize, çocuk nasılsın, iyi misin? Ne yapıyorsun? Buyurdunuz. Bendeniz de Paşa Hazretleri, Cemal Paşa memleketten gitti, Bendeniz de tekrar buraya garsonluğuma döndüm, dedim. Bunun üzerine buyurdunuz ki: Merak etme, onlar gittiler ama bu gelenlerin hepsi de az zamanda buradan gideceklerdir.*” Bu hatırayı dinledikten sonra salondan çıkarken Dünya Savaşı'nda yedek subay olarak görev yaptıkları anlaşılan iki yabancı beye selam vererek, demokrat ve yüce gönüllü kişiliğini göstermiştir.

Tokatlıyan'ın kapısında toplanan halkın arasında bir müddet yürüdüktan sonra otomobile binerek Taksim Bahçesine gitmiş, bahçede sergilenen oyunları izledikten sonra halkın alkışları eşliğinde buradan ayrılarak gece 01.00'de Tarabya'daki Tokatlıyan Oteli'ne geri dönmüştür. Hafif bir içkiden sonra kendi tabirleriyle “*Mevkiinin güzelliğini ve havasının letafetini bizzat tecrübe etmek ve tatmak üzere*” geceyi Tarabya Oteli'nde geçirmiştir. Ertesi gün öğle yemeğini yemek üzere motorla saraya dönmüştür.⁶⁷⁰

28 Ağustos gününü sarayda geçirmiş, akşama doğru Ertuğrul Yatı ile Marmara'da bir gezintiden sonra Yalova'ya gitmiş ve geceyi orada geçirmiştir.⁶⁷¹ 29 Ağustos günü Yalova'da kaldıktan sonra akşam 21.00'de Ertuğrul Yatı ile Yalova'dan ayrılmış ve yat gece 23.00'te Büyükağa önünde demirlemiştir. Yat Kulüpte Hilaliahmer Cemiyeti (Kızılay) tarafından düzenlenen baloya katılarak, defalarca dans etmiş ve saat 24.00'te saraya dönmüştür. 30 Ağustos günü sarayda meşgul olmuş, geçit resminden sonra saraya gelen Kolordu Kumandanı Şükrü Naili

⁶⁷⁰ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz.lerinin Bir Hatıraları”, 28 Ağustos 1929, S. 1905, s. 1-2., *Hâkimiyet-i Milliye*, “Gazi Hz.nin Gece Gezintisi”, 28 Ağustos 1929, S. 2920, s. 1., *Vakit*, “Gazi Hz. 26 Ağustos Gününü Nasıl Geçirdiler”, 28 Ağustos 1929, S. 4178, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz.”, 28 Ağustos 1929, S. 3906, s. 1.

⁶⁷¹ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz.”, 30 Ağustos 1929, S. 1907, s. 2., *Akşam*, “Gazi Hz.”, 30 Ağustos 1929, S. 3908, s. 1.

Paşa'yı kabul etmiştir.⁶⁷² Gece Büyükkada'daki Yat Kulübe giderek geceyi orada geçirmiş, sabah 10.00'da Sakarya Motoru ile saraya dönmüştür. Akşama kadar sarayda kalmış, akşama doğru boğazda bir gezinti yaptıktan sonra saat 21.00'de saraya dönmüştür.⁶⁷³

1 Eylül günü sarayda meşgul olmuş, akşam Meclis Başkanı Kazım Paşa'yı kabul etmiştir.⁶⁷⁴ Ertesi gün de sarayda meşgul olmuş, akşam Marmara'da bir gezinti yapmıştır. 3 Eylül günü öğleden sonra Ertuğrul Yatı ile Marmara'da bir gezintiden sonra Yalova'ya gitmiştir.⁶⁷⁵ Gece tekrar İstanbul'a dönerek Büyükkada'ya çıkmış ve bir müddet Yat Kulüp'te kalmıştır. Ertesi gün sarayda meşgul olmuş ve akşam saat 18.30'da boğazda bir gezinti yaptıktan sonra 19.30'da saraya dönmüştür.⁶⁷⁶ 5-6 Eylül günlerini sarayda geçirmiş akşam boğazda gezinti yapmıştır.⁶⁷⁷

7 Eylül günü Kılıç Ali, Recep Zühtü ve Salih Beyleri de yanına alarak İstanbul cihetinde bir gezinti yapmıştır. Saat 11.30'da Ayasofya Camii'ne giderek camiyi gezmiş, Kayyum Mehmet Efendi'ye cami Türkler eline geçtikten sonra ne gibi değişiklikler olduğunu, bazı mahfillerin ve sonradan yapılan sofaların, mermer küplerin ne zaman yapıldığını sormuştur. Daha sonra Ayasofya içindeki kahvehanede halk arasında oturarak kahve içmiştir. Halk etrafını sararak alkışlamıştır. Burada 20 dakika istirahatten sonra otomobile binerek ayrılmıştır. Saat

⁶⁷² *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 31 Ağustos 1929, S. 1908, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 31 Ağustos 1929, S. 4181, s. 1.

⁶⁷³ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 1 Eylül 1929, S. 1909, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 1 Eylül 1929, S. 3910, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 1 Eylül 1929, S. 4182, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 2 Eylül 1929, S. 3911, s. 1.

⁶⁷⁴ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 2 Eylül 1929, S. 1910, s. 2., *Vakit*, "Gazi Hz.", 2 Eylül 1929, S. 4183, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 3 Eylül 1929, S. 3912, s. 1.

⁶⁷⁵ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 3 Eylül 1929, S. 1911, s. 2., *Vakit*, "Gazi Hz. Dün Marmara'da Bir Gezintiden Sonra Yalova'yı teşrif Buyurdular", 3 Eylül 1929, S. 4184, s. 1., *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1929, S. 1912, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 4 Eylül 1929, S. 3913, s. 1., *Hâkimiyet-i Milliye*, "Gazi Hz.", 4 Eylül 1929, S. 2927, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 4 Eylül 1929, S. 4185, s. 1.

⁶⁷⁶ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 5 Eylül 1929, S. 1913, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 5 Eylül 1929, S. 3914, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 5 Eylül 1929, S. 4186, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 6 Eylül 1929, S. 3915, s. 1., *Hâkimiyet-i Milliye*, "Gazi Hazretlerinin Gezintileri", 6 Eylül 1929, S. 2929, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 6 Eylül 1929, S. 4187, s. 1.

⁶⁷⁷ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 6 Eylül 1929, S. 1914, s. 1., *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 7 Eylül 1929, S. 1915, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 7 Eylül 1929, S. 3916, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 8 Eylül 1929, S. 3917, s. 1.

13.30'da Beyoğlu'ndaki Tokatlıyan Oteli'ne giderek öğle yemeği yemiş ve burada iki saat kadar kaldıktan sonra saat 16.00'da saraya dönmüştür.⁶⁷⁸

8 Eylül günü sarayda meşgul olmuştur. İsmet Paşa saraya gelerek kendisi ile görüştüktan sonra akşama doğru ayrılmıştır.⁶⁷⁹ Mustafa Kemal Paşa, birkaç gün sarayda meşgul olmuş, 10 Eylül günü Fransa'nın önemli ediplerinden Prens Murat'ı kabul etmiştir. 11 Eylül'de ise günü saraydan geçirmiş, akşamüstü Şişli Sıhhat Yurduna giderek biraz rahatsız olan manevi kızını muayene sırasında ziyaret etmiştir.⁶⁸⁰

12 Eylül günü saat 17.30'da Marmara'da bir gezintiden sonra Yalova'ya gitmiştir.⁶⁸¹ 18 Eylül'e kadar Yalova'da kalarak imar faaliyetleri ve kaplıcaların tanıtımı ile yakından ilgilenmiştir.⁶⁸² Buna istinaden çiftliğine davet ettiği gazetecilere Yalova'yı gezdirmiştir.⁶⁸³ Yalova'da bulunduğu süreçte her gün banyo yapmıştır.⁶⁸⁴ Yalova'da incelemelerde bulunduğu sırada karşılaştığı küçük bir çobana iltifatta bulunmuştur. Kendisini tanımayan çocuğa ilgi göstermiş ve kazandığından daha fazlasını teklif ederek çiftliğinde himaye etmeye karar vermiştir. Teklif karşısında patronuna verdiği sözü hatırlayan Sığırtmaç Mustafa adındaki çocuk,

⁶⁷⁸ *Cumhuriyet*, "Dünkü Tezahurat Gazi Hz. Bir Halk Kahvesinde Halk Arasında!", 8 Eylül 1929, S. 1916, s. 1-2., *Hâkimiyet-i Milliye*, "Gazi Hz.", 8 Eylül 1929, S. 2931, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 8 Eylül 1929, S. 4189, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz. Dün İstanbul'u Gezdi", 9 Eylül 1929, S. 3918, s. 1.

⁶⁷⁹ *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1929, S. 1917, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 9 Eylül 1929, S. 4190, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 10 Eylül 1929, S. 3919, s. 1.

⁶⁸⁰ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 10 Eylül 1929, S. 1918, s. 1., *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 11 Eylül 1929, S. 1919, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 11 Eylül 1929, S. 3920, s. 2., *Akşam*, "Gazi Hz.", 12 Eylül 1929, S. 3921, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 12 Eylül 1929, S. 4193, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 13 Eylül 1929, S. 3922, s. 1.

⁶⁸¹ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Dün Akşam On Gün Kalmak Üzere Yalova'yı Teşrif Buyurdular", 13 Eylül 1929, S. 1921, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 13 Eylül 1929, S. 4194, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 14 Eylül 1929, S. 3923, s. 1.

⁶⁸² Yalova'da imar edilen yeni köşk tamamlanmıştır. Gazi bu yeni köşkte kalmıştır. *Akşam*, "Yalova'da İmar Faaliyeti", 1 Eylül 1929, S. 3910, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 14 Eylül 1929, S. 3923, s. 1., Seyrüsefain tarafından Yalova'ya her gün vapur seferi konulmuş, telefon hattı çekilmiştir. Ayrıca cami, otel ve lokanta yapmak için de çalışmalar başlatılmıştır. *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Yalova'da İmar İşlerine Bizzat Nezaret Ediyorlar", 15 Eylül 1929, S. 1923, s. 1., *Hâkimiyet-i Milliye*, "Gazi Hz.", 15 Eylül 1929, S. 2938, s. 1., Yalova'nın sularını tetkik etmek için de bir bilim heyeti görevlendirilmiştir. *Akşam*, "Yalova'ya Bir Heyet Gitti", 12 Eylül 1929, S. 3921, s. 1.

⁶⁸³ Gazi'nin çabasıyla Yalova'nın kaplıcaları ve doğal güzellikleri ile ilgili yazılar çıkmaya başlamıştır. *Akşam*, "Kuvvet, Gençlik, Züriyet", 8 Eylül 1929, S. 3917, s. 1-2., Yunus Nadi, "Yalova'da Yeni Bir Alem Vücuda Geldi", *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1929, S. 1922, s. 1-3., *Akşam*, "Yalova'ya Rağbet Başladı", 15 Eylül 1929, S. 3924, s. 1., Yunus Nadi, "Yalova Kaplıcaları", *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1929, S. 1924, s. 1-3., *Akşam*, "Kaplıcalarımız", 19 Eylül 1929, S. 3928, s. 3., *Hâkimiyet-i Milliye*, "Yalova'da İmarın Yüksek Kıymeti", 24 Eylül 1929, S. 2947, s. 1.

⁶⁸⁴ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Yalova'da İmar İşlerine Bizzat Nezaret Ediyorlar", 15 Eylül 1929, S. 1923, s. 1.

yanlarında çalıştığı kişilere karşı verdiği sözden vazgeçmek istememiştir. Mustafa'nın bu davranışı karşısında Mustafa Kemal Paşa: “*Bakınız, Türk milletinin seciyesi ne kadar sağlam, ahlakı ne derece saf ve temizdir.*” demiştir. Mustafa, ağaları ile konuştuktan sonra teklifi kabul etmiş ve tedavi için İstanbul'a gönderilmiştir.⁶⁸⁵

18 Eylül gecesini saat 23.00'e doğru Ertuğrul Yatı ile ada açıklarında bir gezinti yaptıktan sonra İstanbul'a dönmüştür.⁶⁸⁶ Ertesi gün sarayda meşgul olmuştur.⁶⁸⁷ 20 Eylül günü akşam Sakarya Motoru ile Kadıköy ve Moda açıklarında bir gezinti yaparak gece saraya geri dönmüştür.⁶⁸⁸

21 Eylül günü sarayda meşgul olmuş, akşam 18.00'de Kazım Paşa ile beraber saraydan çıkarak Karaköy üzerinden Şişli'ye gitmişler ve orada Etfal Hastanesi'nde tedavi ettirmekte oldukları Sığırtmaç Mustafa'yı ziyaret etmişlerdir.⁶⁸⁹ Buradan Beyoğlu'na geçerek Tepebaşı'ndaki Turkuvaz Lokantası'nda biraz istirahat etmiş, akşam yemeğini yemiş, bir müddet dans ve numaraları seyrettikten sonra saraya dönmüştür.⁶⁹⁰

Mustafa Kemal Paşa, bundan sonraki süreçte, Ankara'ya dönene kadar, günlerini sarayda geçirmiştir. Bazı akşamlar deniz gezintileri yapmıştır. Bu süreçte Yalova'ya gitmeyi düşünmüş ancak hava müsait olmadığı için gidememiştir.⁶⁹¹ 30 Eylül günü akşam saat 16.00'da Söğütlü Yatı ile Haydarpaşa'ya geçmiş, 17.00'de de

⁶⁸⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, “Gazi Hz.”, 17 Eylül 1929, S. 2940, s. 1-2., Necmettin Sadık, “Sığırtmaç Mustafa”, *Akşam*, 18 Eylül 1929, S. 3927, s. 1-2.

⁶⁸⁶ *Akşam*, “Reisicumhur Hazretlerinin Seyahati”, 20 Eylül 1929, S. 3929, s. 1., *Vakit*, “Gazi Hz.”, 20 Eylül 1929, S. 4201, s. 1.

⁶⁸⁷ *Akşam*, “Gazi Hz.”, 21 Eylül 1929, S. 3930, s. 1.

⁶⁸⁸ *Vakit*, “Gazi Hz.”, 21 Eylül 1929, S. 4202, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz.”, 22 Eylül 1929, S. 3931, s. 1.

⁶⁸⁹ Sığırtmaç Mustafa hakkında Detaylı Bilgi İçin bkz: *Hâkimiyet-i Milliye*, “Sığırtmaç Mustafa”, 26 Eylül 1929, S. 2949, s. 1-2., *Hâkimiyet-i Milliye*, “Sığırtmaç Mustafa”, 28 Eylül 1929, S. 2951, s. 1-2.

⁶⁹⁰ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Dün Gece Türkovazı Teşrif Buyurdular”, 22 Eylül 1929, S. 1930, s. 1., *Vakit*, “Gazi Hz. Halk Arasında”, 22 Eylül 1929, S. 4203, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz.”, 23 Eylül 1929, S. 3932, s. 2., *Hâkimiyet-i Milliye*, “Gazi Hz. Beyoğlu'nda Bir Gezinti Yaptılar”, 23 Eylül 1929, S. 2946, s. 1.

⁶⁹¹ *Vakit*, “Gazi Hz.”, 23 Eylül 1929, S. 4204, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz.”, 24 Eylül 1929, S. 3933, s. 1., *Vakit*, “Gazi Hz.”, 24 Eylül 1929, S. 4205, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz.”, 25 Eylül 1929, S. 3934, s. 2., *Akşam*, “Gazi Hz.”, 26 Eylül 1929, S. 3935, s. 2., *Vakit*, “Gazi Hz.”, 26 Eylül 1929, S. 4207, s. 1., *Vakit*, “Gazi Hz.”, 27 Eylül 1929, S. 4208, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz.”, 28 Eylül 1929, S. 3937, s. 2., *Vakit*, “Gazi Hz.”, 28 Eylül 1929, S. 4209, s. 1., *Vakit*, “Gazi Hz.”, 29 Eylül 1929, S. 4210, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz.”, 30 Eylül 1929, S. 3939, s. 1.

Haydarpaşa'dan trenle Ankara'ya hareket etmiştir.⁶⁹² Adapazarı'nda bir müddet durarak halkın ihtiyaçlarını tetkik etmiştir. 1 Ekim günü Ankara'ya varmış ve halkın büyük tezahüratlarıyla karşılanmıştır.⁶⁹³

3.1.4. Yalova (8-15 Aralık 1929)

Yalova'da yapılan imar faaliyetlerinin birinci safhasının tamamlaması üzerine Seyrisefain Umum Müdürü Sadullah Bey izahat üzere Ankara'ya gelmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, imar faaliyetlerini bizzat görmek üzere Yalova'ya gitmeye karar vermiştir.⁶⁹⁴ 7 Aralık günü saat 16.50'de Gazi İstasyonu'na gelmiştir. Merasim yapılmamasını emretmiş olmasına rağmen istasyonda bir müfreze asker ile Başvekil İsmet, TBMM Reisi Kazım, Erkânı Harbiye Reisi Fevzi Paşalar ve pek çok zevat tarafından uğurlanmıştır. Bir müddet İsmet ve Kazım Paşalarla konuşarak havaların soğuk olduğundan bahsetmişlerdir. Tren saat 17.00'de Yalova'ya doğru hareket etmiştir. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Mebuslar Salih, Recep Zühtü ve Kılıç Ali Beyler de kendilerine eşlik etmiştir. Hazırlıklar dâhilinde Sakarya Motoru ile Marmara Vapuru, Derince'ye gönderilmiştir.⁶⁹⁵

Mustafa Kemal Paşa, ertesi gün saat 10.00'da İzmit'e varmış, kendilerini İzmit Valisi Arifiye'de, İstanbul'dan gelen Vali vekili Muhittin Bey ise İzmit'te karşılamışlardır. Muhittin Bey'e İstanbul ve Yalova'da havaların nasıl gittiğini sorarak bir müddet sohbet etmişlerdir. Derince'ye geldiğinde trenden inerek otomobille Cevat Abbas Bey'in köşküne gitmiş, bir müddet istirahat ederek kahve içmiştir. Müteakiben trene binerek Derince İskelesi'ne hareket etmiştir. Derince İskelesi'nde trenden inerken kadınlar tarafından alkışlanmış, kendisine bir buket

⁶⁹² *Vakit*, "Gazimiz Bugün Gidiyorlar", 30 Eylül 1929, S. 4211, s. 1., *Hâkimiyet-i Milliye*, "Reisicumhur Hz. Bugün Teşrif Ediyorlar", 1 Ekim 1929, S. 2954, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 1 Ekim 1929, S. 3940, s. 1., *Vakit*, "Reisicumhur Hz. Dün Ankara'ya Avdet Buyurdular", 1 Ekim 1929, S. 4212, s. 1.

⁶⁹³ *Akşam*, "Gazi Hz., Ankara'da Büyük İstikbal Hazırlığı", 2 Ekim 1929, S. 3941, s. 2., *Hâkimiyet-i Milliye*, "Reisicumhur Hz. Dün Teşrif Etiler", 2 Ekim 1929, S. 2955, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz. Ankara'ya Muvasalat Buyurdular", 2 Ekim 1929, S. 4213, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz. Ankara'da", 3 Ekim 1929, S. 3941, s. 2.

⁶⁹⁴ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Bir Hafta Kalmak Üzere Yalova'ya Geliyorlar", 7 Aralık 1929, S. 2005, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz. Yarın Kavuşuyoruz", 7 Aralık 1929, S. 4278, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz. İzmit'e Hareket Etiler", 8 Aralık 1929, S. 4279, s. 1.

⁶⁹⁵ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Dün *Akşam* Ankara'dan Hareket Etiler", 8 Aralık 1929, S. 2006, s. 1-3., *Hâkimiyet-i Milliye*, "Reisicumhur Hz.", 8 Aralık 1929, S. 3021, s. 1.

takdim eden kız çocuğuna yeni harflerle okuyup yazmayı öğrenip öğrenmediğini sormuş “*Evet, kitabım da evde*” cevabını almıştır.

İskeleyle ulaştıktan sonra Marmara Vapuruna binmiş ve vapur 11.30’da Derince’den hareket etmiştir. Bir müddet yukarı güvertede etrafı seyirden sonra kamaraya inmiş, saat 14.30’da hafif bir öğle yemeği yedikten sonra üst kat güverteye çıkarak dürbünle etrafı seyretmiştir. “*Hava ne iyi, güzel bir deniz havası aldık. Hâlbuki İstanbul’dan son ayrılışımızda adeta kış vardı.*” diyerek havanın güzelliğinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Bu sırada güvertede tavla oynayan Şükrü Kaya ve Recep Zühtü Beylerin oyunlarını biraz uzaktan takip etmiştir. Yalova görününce dürbünle sahile bakarak Vali Vekili Muhittin Bey’e: “*Ankara’da mezruat (ekili alan) daha yüksek mamañih fena değıil. Yalova Hükümet konağı biraz harap, hamamlara giden yolun da ıslahı lazım. Bunlar tabi yavaş yavaş yapılır.*” demiştir. Muhittin Bey: “*İhtiyaçları süratle ikmale çalışacağız efendim. Vilayet ve emanet heyet-i fenniye müdürlerini Yalova’ya göndererek yol meselesini tetkik ettirdim. 12 km terbiinde (çapında) olan yolu asfalt olarak inşa etmek takriben 200.000 liraya mal olacak. Temmuz’a kadar yolu bitireceğimizi umut ediyorum.*” diye cevap vermiştir.

Marmara Vapuru saat 15.00’te Yalova önünde demirlemiş ve Sakarya Motoru yanaşarak Mustafa Kemal Paşa’yı karaya çıkarmıştır. Otomobillerle kaplıcaya gitmişlerdir. Otomobilden inerken etrafı tetkik ederek “*Biz ayrıldıktan sonra çok değıişmiş ve güzelleşmiş*” diyerek yapılanları takdir etmiştir.⁶⁹⁶ Yalova ile ilgili aldığı izahatta haftada dört gün vapur işlediğini öğrenince her gün yapılmasını emretmiştir. Bunun üzerine Yalova’ya her gün vapur işleme si kararı alınmıştır. Saat 15.30’da

⁶⁹⁶ Az zamanda çok iş yapılmış 60 odalı büyük ve harap bir haldeki eski otel, yenilenmiştir. Otelin yanındaki gazino mükemmel olmuş, ayrıca bir yemek salonu da vücuda getirilmiştir. Tepede daha büyük bir gazino inşa edilmeye başlanmıştır. Ayrıca 400 odalı bir otel inşasına da karar verilmiştir. Köşklerin biraz üzerinde mükemmel bir lokanta açılmıştır. Birçok yeni pavyonlar ve kameriyeler yapılmış, elektrik tesisatı döşenmiş banyolarda hususi ve umumi bölme tadilatı icra edilmiş, eskiden harabe olan yerler çiçekli tarhlar ve güzel yollarla süslenmiştir.

Hastaların tedavisi için Çınar Otelin ortasında bir havuz yapılacaktır. Yeni Memba ve Darülfünun heyeti suyu tahlil ederek faydalı olduğunu belirlemiştir. Cumhuriyet, “Gazi’imiz Yalova’da”, 9 Aralık 1929, S. 2007, s. 1-4.

kaplıcadaki lokantada seyrisefain tarafından verilen ziyafete katılmış, yemekten sonra yeni tesisleri tetkik etmiştir.⁶⁹⁷

12 Aralık'ta İstanbul'a giderek Sovyet Dış İşleri Bakanı'nı kabul buyuracakları ve bir hafta kadar burada kalacakları yazılsa da Yalova'da kalmıştır. İstanbul'a gelen Sovyet Dış İşleri Bakanı M. Karahan ise burada kalmayarak doğruca Ankara'ya hareket etmiştir.⁶⁹⁸

Ankara'ya dönene kadar Yalova'da kalma kararı alarak, kaplıcaların ve bölgenin imarı ile ilgilenmiştir. Yaptıkları tetkikat neticesinde kaplıcalara Orhangazi şosesinden ayrılacak yeni bir yol inşa edilmesini uygun görmüştür. Bu süreçte Baltacı Çiftliği'ne yapılacak tadilatın sınırları belirlenmiş, ayrıca sahile kadar boru hattı ile sıcak su verilerek banyo yapılması da planlanmıştır.⁶⁹⁹ 13 Aralık günü öğleye kadar köşkte meşgul olmuş, öğle yemeğinden sonra çiftliğe gitme arzusunda olsa da Çınar Otelin balkonunda bir müddet oturmuş, vakit geç olduğu için çiftliğe gitmekten vazgeçmiştir. Yerli kumaş kullanılmasına önem veren Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan getirttikleri numunelerden elbise, Bursa ipeklerinden gömlek yaptırmıştır. Yanlarında bulunan mebuslar da aynı şekilde elbise ısmarlamışlardır.⁷⁰⁰

14 Aralık günü bir yere çıkmamış, gece İstanbul Radyosu'na bazı şarkılar söylenmesini emretmiştir. Radyo bu nedenle saat 23.00'e kadar yayınına devam ettirmiştir. 15 Aralık'ta yanındaki zevat ile kaplıcaların etrafını gezmiş ve öğle yemeğinden sonra saat 15.00'te otomobillerle banyolardan Yalova İskelesine inmişlerdir. Hareket etmeden önce kaplıcalardaki imar işleri, yeni yapılacak asfalt yolun inşası ve çiftliklere ait işler hakkında Seyrisefain Umum Müdürü Sadullah Beyle diğer yetkililere emir ve arzularını bildirmiş, daha sonra toplanan halkı selamlayarak Sakarya Motoruna binerek Marmara Vapuruna geçmiştir. Marmara Vapuru saat 16.00'ya doğru Derince'ye hareket etmiştir. Burada hazır bulunan trenle

⁶⁹⁷ *Cumhuriyet*, "Gazi'miz Yalova'da", 9 Aralık 1929, S. 2007, s. 1-4., *Vakit*, "Büyük Gazi Yalova'da", 9 Aralık 1929, S. 4280, s. 1., *Hâkimiyet-i Milliye*, "Reisicumhurumuz", 9 Aralık 1929, S. 3022, s. 1., *Hâkimiyet-i Milliye*, "Gazi Hz. Yalova Tesisatını Beğendi", 10 Aralık 1929, S. 3023, s. 1.

⁶⁹⁸ *Cumhuriyet*, "Bugün Gazi Geliyor", 12 Aralık 1929, S. 2010, s. 1-4., *Vakit*, "Gazi Hz. Bugün Geliyorlar", 12 Aralık 1929, S. 4283, s. 1., *Cumhuriyet*, "Dost Rusya'nın Kıymetli Rükünü", 13 Aralık 1929, S. 2011, s. 1-2., *Akşam*, "Gazi Hz. Öğleden Sonra Geliyor", 13 Aralık 1929, S. 4012, s. 1.

⁶⁹⁹ *Cumhuriyet*, "Bugün Gazi Geliyor", 12 Aralık 1929, S. 2010, s. 1-4., *Vakit*, "Büyük Gazi", 13 Aralık 1929, S. 4284, s. 1.

⁷⁰⁰ *Cumhuriyet*, "Bugün Gazi Geliyor", 14 Aralık 1929, S. 2012, s. 3., *Vakit*, 14 Aralık 1929, S. 4285, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz. Yerli Kumaştan Elbise ve Gömlek Yaptırıyorlar", 15 Aralık 1929, S. 4014, s. 1.

Ankara'ya hareket edeceklerdir.⁷⁰¹ Ertesi gün saat 12.00'de trenle Gazi İstasyonu'na varmıştır. Büyük bir kalabalık tarafından karşılanmış, Fevzi Paşa ile otomobile binerek Marmara Köşkü'ne gitmişlerdir.⁷⁰² İstanbul'da görüşmeyi arzu ettikleri Rus Dış İşleri Bakanı M. Karahan ve heyetini saat 15.00'te Çankaya Köşkünde kabul buyurmuşlardır.⁷⁰³

Görüldüğü üzere 1929 yılında yapılan seyahatler İstanbul, Yalova ve Bursa üzerine olmuştur. Yaz ayları içinde yapılan bu seyahatlerde Mustafa Kemal Paşa, vaktinin büyük bir kısmını Yalova'nın imarına ayırmıştır. Geri kalan vaktinde ise çeşitli etkinliklere katılarak halk ile yakın ilişki kurmayı tercih etmiştir. Sık sık deniz gezintilerine çıkarak dinlenme imkânı bulmuştur. Bunun yanı sıra İstanbul ve Yalova'da ziyaretçileri kabul ederek devlet işleri ile de ilgilenmiştir.

3.2. 1930 Yılı Seyahatleri

3.2.1. İzmir (27 Şubat-5 Mart 1930)

Mustafa Kemal Paşa, Ramazan bayramını çok sevdiği İzmirliyle geçirmek ve bölgede çeşitli incelemeler yapmak üzere seyahate çıkma kararı almıştır. İzmir'den sonra Adana'ya da uğrayacakları haberleri de yapılmıştır.⁷⁰⁴ İzmir'e geleceği haberleri üzerine karşılama hazırlıkları başlamıştır. Buna istinaden Naim Palas civarına elektrik direkleri konmuş ve kordon boyunca elektrik tesisatı yapılmışa başlanmıştır. Gazi Bulvarı inşaatına 25 amele daha ilâve edilerek ara kaldırım tamamlanmıştır. Bulvarda elektrik tesisatı da hazır hale getirilmiştir. Belediye reisi gerek bulvarı ve gerek Naim Palas'ı teftiş etmiş, akşam ise polis erkânı toplanarak inzibati tedbirler hakkında konuşmuşlardır.⁷⁰⁵

⁷⁰¹ *Vakit*, "Gazimiz Bugün Ankara'ya Dönüyorlar", 15 Aralık 1929, S. 4286, s. 1., *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Bugün Ankara'ya Vasıl Olacaklar", 16 Aralık 1929, S. 2014, s. 1., *Hâkimiyet-i Milliye*, "Reisicumhur Hz. Bugün Geliyorlar", 16 Aralık 1929, S. 3029, s. 1., *Vakit*, "Gazimiz Ankara'ya Döndüler", 16 Aralık 1929, S. 4287, s. 1.

⁷⁰² *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 17 Aralık 1929, S. 2015, s. 1., *Hâkimiyet-i Milliye*, "Reisicumhur Hz.", 17 Aralık 1929, S. 3030, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz. Ankara'ya Vardılar", 17 Aralık 1929, S. 4288, s. 1.

⁷⁰³ *Cumhuriyet*, "Türkiye-Rusya Dostluğu", 17 Aralık 1929, S. 2015, s. 1-3.

⁷⁰⁴ Ancak seyahat Antalya'ya kadar devam etmiş Adana'ya uğramamıştır.

⁷⁰⁵ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Adana'yı da Teşrif Buyuracaklar", 25 Şubat 1930, S. 2085, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz. İzmir'den Sonra Adana'yı Teşrif Buyuracaklar", 25 Şubat 1930, S. 4086, s. 1., *Hizmet*, "Gazi Hazretleri Bu Cuma Yünü İzmir'i Şereflendireceklerdir.", 25 Şubat 1930, S.1556, s. 1., *Akşam*, "İzmir'de Hazırlık", 26 Şubat 1930, S. 4087, s. 1., *Hâkimiyet-i Milliye*, "Reisicumhur Hz. İzmir'e

Mustafa Kemal Paşa, 26 Şubat akşamı TBMM Reisi Kazım Paşa ile Gazi İstasyonu'na gelmiş; İsmet Paşa, Büyük Erkânı Harbiye Reisi Müşir Fevzi Paşa, vekiller ve TBMM azaları tarafından uğurlanmışlardır. Merasim yapılmamasını emrettiği için sade bir törenle yolcu edilmiştir. Tren saat 17.50'de İzmir'e doğru yola çıkmıştır.⁷⁰⁶

Tren 27 Şubat saat 18.00'de Salihli'den geçmiş, Alaşehir, Kasaba, Salihli istasyonlarında durmayacakken halkın kalpten gelen samimî tezahüratı nedeniyle bu istasyonlarda da durmuştur. Mustafa Kemal Paşa, yarım saat Salihli'de 1 saat 15 dakika da Uşak'ta kalmıştır. Uşak'ta firka müfettişi Zühtü Bey, Elvanlar'da Manisa Valisi ve Ulucak İstasyonu'nda da İzmir Valisi Kâzım Paşa, Belediye Reisi Hulusi Bey ve Hüseyin Hüsnü Emir Paşa tarafından karşılanarak selâmlanmıştır. Tren akşam saat 21.50'de İzmir'e ulaşmış, Karşıyaka İstasyonu'nda iki dakika kalmış ve kız muallim mektebinden bir kız öğrenci kendisine bir buket takdim etmiştir. Geçtiği her istasyonda ve hat üzerinde büyük bir kalabalık tarafından “Yaşa Gazi!” tezahüratlarıyla alkışlanmıştır. Basmahane İstasyonu'nda mebuslar, Hilâliahmer, ticaret odası reisleri, matbuat erkânı, firka mutemedi, polis müdürü, jandarma kumandanı ve firka kumandanı tarafından yolcu edilmiştir. Uğurlamaya gelenlerin tek tek elini sıktıktan ve halkını içten bir şekilde selamladıktan sonra otomobile binerek Naim Palas'a doğru yola çıkmıştır.⁷⁰⁷

28 Şubat günü saat 16.00'da yanında Dâhiliye vekili Şükrü Kaya ve Kâtibi Umumi Tevfik Beyler de buldukları halde otomobile şehirde bir gezinti yapmışlardır. Karantina, Reşadiye tramvay hattını takiben Balçova'ya giderek;

Gidiyorlar”, 26 Şubat 1930, S. 3101, s. 1., *Vakit*, “Gazi, Hz.”, 26 Şubat 1930, S. 4259, s. 1., *Hizmet*, “İzmir Sevinç İçindedir”, 26 Şubat 1930, S. 1557, s. 1.

⁷⁰⁶ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Bugün Hareket Ediyorlar”, 26 Şubat 1930, S.2086, s. 1., *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Dün Ankaradan İzmir'e Müteveccihen Müfarekat Buyurdular”, 27 Şubat 1930, S. 2087, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz. Bu Akşam Saat Altıda Hareket Ediyorlar”, 27 Şubat 1930, S. 4088, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, “Reisicumhur Hz. İzmir'e Gittiler”, 27 Şubat 1930, S. 3102, s. 1., *Vakit*, “Gazi, Hz.”, 27 Şubat 1930, S. 4260, s. 1., *Akşam*, “Reisicumhur Hz. Dün Akşam İzmir'e Hareket Etti”, 28 Şubat 1930, S. 4089, s. 1.

⁷⁰⁷ *Cumhuriyet*, “Reisicumhur Hz. İzmir'de”, 28 Şubat 1930, S.2088, s. 1., *Hâkimiyet-i Milliye*, “İzmir Büyük Gazisine Kavuştu”, 28 Şubat 1930, S. 3103, s. 1., *Vakit*, “Gazimiz Kurtardığı İzmirde”, 28 Şubat 1930, S. 4361, s. 1., Reşat, “İzmir Coşkun Bir Sevinç İçinde”, *Cumhuriyet*, 1 Mart 1930, S. 2089, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz. İzmir'de”, 1 Mart 1930, S. 4090, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, “Gazi Hz. İzmir'de Merasimle İstikbal Edildi”, 1 Mart 1930, S. 3104, s. 1.

Kemeraltı, Basmane, Gazi Bulvarını dolaşarak ve tetkikatta bulunarak 17'30'da Naim Palas'a dönmüştür.⁷⁰⁸

1 Mart akşamı saat 17.30'da Kemer Caddesi–Kazçeşme yolunu takiben Kızılçullu'dan Buca'ya gelmiş ve Artvin Mebusu Mehmet Ali Bey'in evinin Gazi Bulvarı tarafındaki kapısını bizzat çalarak içerde beş dakika kadar istirahat etmiştir. Beş dakika istirahati müteakip Hasan Ağa'nın bahçesine şeref vermiş ve tam bahçe kapısında karşılaştıkları Hasan Ağa ile konuşarak hatırını sormuştur. Bahçede de tahminen beş dakika kadar kalmış ve müteakiben Kızılçullu'daki koşu mahalline gelmiştir. Vali Kâzım Paşa, burada kendilerine yeni yapılan tribünler ve ahırlar hakkında malumat vermiş ve koşu mahallinin bir kısmı otomobille gezilmiştir. Tetkikattan sonra Eşref Paşa yolunu takip ederek Bayram Yerinden, Değirmen Dağına gelmiş ve orada bir dakika durarak kurtardıkları İzmir'i kuşbakışı seyretmiştir. Gece ise; Naim Palas'tan ayrılarak Elhamra Sineması'na teşrif etmiş ve gösterilmekte olan “*Çılgınlıklar Revüsü*” adlı sesli filmi seyretmiştir. Sinemadan ayrılırken halk tarafından hararetle alkışlanmıştır.⁷⁰⁹

Aynı gece Karşıyaka Kulübü'nde verilen Baloya da teşrif etmiştir. Salonu alkışlarla şerefendirirken kendileri için hazırlanan büyük koltuk yerine oradaki sade bir sandalyeye oturmayı tercih etmiştir. Balodan sonra Naim Palas'a dönmüştür.

Ramazan Bayramının ilk günü olan 2 Mart sabahı vali, belediye reisi, fırka müfettişi bayram tebrikine gitmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa da, bayram münasebetiyle tebriklerini bildirenlere Anadolu Ajansı vasıtasıyla teşekkürlerini iletmiştir. Öğlen yemeğinin ardından otomobille Halkapınar'a giderek İzmir sularının membanı ve bahçeleri temaşa etmiştir. Akşam halk kendilerinin şerefine fener alayı düzenlenmiştir. İzmir halkı kahramanlarının varlığıyla iki bayramı bir arada yaşamıştır. İzmir'deki günlerinde akşam saatlerine kadar Naim Palas'ta Türk Tarihi hakkında hazırladıkları eserler ile meşgul olmuş, bu nedenle bölgedeki tarihi bölgeleri ziyaret etmeyi arzu etmiştir. Kemalpaşa'daki Hitit eserlerini tetkik etmiştir. Bayramın 2. günü Naim Palas'ta hususi ziyaretleri kabul buyurmuş, Kırmızı Ay

⁷⁰⁸ Reşat, “İzmir Coşkun Bir Sevinç İçinde”, *Cumhuriyet*, 1 Mart 1930, S. 2089, s. 1., *Vakit*, “İzmir Sevinç İçinde”, 1 Mart 1930, S. 4362, s. 1., *Akşam*, “İzmir Sevinç İçinde”, 2 Mart 1930, S. 4091, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, “Gazi Hazretlerinin İzmir'deki Gezintileri”, 2 Mart 1930, S. 3105, s. 1.

⁷⁰⁹ *Hizmet*, “Büyük Gazi Hazretleri”, 2 Mart 1930, S.1560, s. 1., *Vakit*, “Gazi Hz.”, 2 Mart 1930, S. 4363, s. 1-2., *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. İzmir'de Elhamra Sinemasını Teşrif Etiler”, 3 Mart 1930, S. 2091, s. 1., Hâkimiyeti Milliye (Hilal-i Ahmer), “Gazi'nin Gezintiü”, 3 Mart 1930, S. Özel sayı, s. 1.

Cemiyeti Reisi Sezai Bey'i kabul buyurarak cemiyetin faaliyetleri hakkında izahat almıştır. Manevi kızları Afet Hanım, CHF Umum Kâtibi Saffet ve Kütahya Mebusu Nuri Beyler Karşıyaka'da valideleri Zübeyde Hanım'ın kabrine çelenk bırakmışlardır. Bayramın üçüncü gün de Naim Palas'ta meşgul olmuştur.⁷¹⁰

Bayramı İzmir'de geçiren Mustafa Kemal Paşa, 5 Mart günü Antalya'ya hareket etmek üzere Dâhiliye Vekili Şükrü Bey ve Ordu Müfettişi Fahrettin Paşa ile otomobile binerek istasyona gelmiştir. Alsancak İstasyonu'na gelince doğruca vagona girmiş ve Aydın hattı üzerinden gerçekleşecek seyahati gösteren haritayı gözden geçirdikten sonra tekrar dışarıya çıkmıştır. Kahramanlarının şehirden ayrılacağını haber alan İzmir halkı Alsancak İstasyonu'nu doldurmuşlardır. Mustafa Kemal Paşa, burada halk arasına karışmış ve isteyenlere müsaade buyurarak beraber fotoğraf çektirmiştir. İstasyon binasını gezerek binayı beğendiğini belirtmiştir. On dakika kadar istasyon salonunda gezindikten sonra vagonun önüne gelmiş ve İzmir'de kalan mebus beylerle diğer zevatın ellerini sıkarak vedalaşmıştır. Kendisine takdim edilen bir buket çiçeği alarak teşekkür etmiştir. Tren hareket ederken istasyonu dolduran kalabalık “*Uğurlar olsun Paşam yine bekleriz.*” diye bağırarak sürekli bir şekilde alkışlamışlardır. Tren saat 10.20'de istasyondan ayrılmıştır. Riyaseticumhur Kâtibi Umumisi Tefvik Bey rahatsızlığı nedeniyle refakat edememiş, İzmir'de kalmıştır. Riyaseticumhur hususi kompartımanında Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Vasıf (İzmir), Nuri (Kütahya) Beyler yer almışlardır.⁷¹¹

3.2.2. Aydın-Denizli-Isparta-Burdur-Antalya (5-12 Mart 1930)

Tren 5 Mart günü saat 10.20'de İzmir'den ayrılmıştır.⁷¹² Gazi Torbalı'da kahve içmiş, Aziziye Çamlık'ta yemek yemiştir. Yol üzerinde Selçuk, Reşadiye,

⁷¹⁰ *Akşam*, “Gazi Hz. İzmir'de”, 3 Mart 1930, S. 4092, s. 1., *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Aydın'a Davet Edildi”, 4 Mart 1930, S. 2092, s. 1-5., Hâkimiyeti Milliye (Hilal-i Ahmer), “Gazi Hz. Kemalpaşa'da Hitit Eserlerini Tetkik Ettiler”, 4 Mart 1930, S. Özel sayı, s. 1., *Vakit*, “Gazi Hz.”, 4 Mart 1930, S. 4365, s. 1., *Akşam*, “İzmir'de İki Bayram”, 5 Mart 1930, S. 4094, s. 1., *Vakit*, “Bayram Tebrikatı”, 5 Mart 1930, S. 4366, s. 1., *Hizmet*, “Gazi Hz. Teşekkür Ediyorlar”, 6 Mart 1930, S.1561, s. 1.

⁷¹¹ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Bugün Aydın'a Hareket Ediyorlar”, 5 Mart 1930, S. 2093, s. 1-5., *Vakit*, “Gazi Hz.”, 5 Mart 1930, S. 4366, s. 1., *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Denizli Tarikile Antalya'ya Gidiyorlar”, 6 Mart 1930, S. 2094, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, “Reisicumhur Hz. Antalya'ya Gitti”, 6 Mart 1930, S. 3106, s. 1., *Hizmet*, “Gazi Hazretleri”, 6 Mart 1930, S. 1561, s. 1., *Akşam*, “Reisicumhur Hz. Bugün Antalya'ya Azimet Ediyorlar”, 7 Mart 1930, S. 4096, s. 2.

⁷¹² Gazi hareket etmeden önce Antalya Vilayeti'ne gönderilen emirle 6 Mart akşamı şehre varacakları ve gerekli hazırlıkların yapılması istenmiştir. Buna göre; Gazi'nin yanlarındaki zevat için 20 kişilik yatak, Gazin'in bulunduğu binanın alt katında 6 hizmetçi yatağı, diğer binalarda 15 hizmetçi, 4 aşçı, 9

Karapınar İstasyonlarında toplanan halk kendisini görmek için toplanmışlardır. Gençler Birliğinin Reşadiye İstasyonu'na çektikleri telgrafla davetleri üzerine, Karapınar'da üç dakika kalmış ve halkı selamlamıştır. Tren saat 14.45'te hareket etmiş ve saat 15.00'te Aydın'a ulaşmıştır. Vali Hüsnü Bey, treni Reşadiye İstasyonu'nda karşılamıştır. Mustafa Kemal Paşa, Belediye Reisi Ahmet Emin Bey'le azaları vagonlarına kabul ederek ellerini sıkmak suretiyle iltifat etmiş ve ayrıca fırka erkânını da vagonda kabul etmiştir. İstasyonu dolduran binlerce insan trene hücum etmiş ve kendisini görmek istemiştir. Aydın'da olduğu gibi Nazilli İstasyonu'nda da fevkalade tezahüratla karşılanmıştır. Tren bu istasyonda da bir müddet durmuş ve halk Gazi'sini görebilmiştir. Aydın ve Nazilli istasyonunda halk kendisinden birer akşam misafir olmalarını rica etmişler ancak bu teklifleri başka zaman yerine getireceğini vaat etmiştir. İstasyonlarda halk çok fazla heyecana kapılmış hatta tren halkın arkadan geldiğini hissedince bir müddet yavaş yavaş gitmek mecburiyetinde kalmıştır. Tren saat 18.45'te Denizli'ye ulaşmıştır. Halk tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmış, trenden inerek halk ile sohbet etmiş ve 15 dakikalık istirahatten sonra yola devam etmiştir.⁷¹³

Tren 6 Mart saat 02.00 dolaylarında Eğirdir'e ulaşmıştır. Gece geç vakitlerde Isparta Valisi ve Mebus İbrahim Bey'in bulunduğu heyet Keçiborlu İstasyonu'na gelmiş olsalar da Mustafa Kemal Paşa, uykuda olduğu için görüşmemişlerdir. Gazi geceyi Altıncum Plajı'nın yakınındaki demir köprüünün üzerinde trende geçirmiştir.⁷¹⁴ Sabah uyandıığında karşılaştığı Eğirdir manzarasına hayran kalmıştır. Eğirdir Gölü'nü ve adaları uzun uzun seyretmiştir.⁷¹⁵ Bir müddet sonra Eğirdir Garı'na geçerek burada toplanan Eğirdirlileri selamlamış, şehri temsilen gelen

şoför, 5 polis ve 15 asker için yatacak yer ayarlanması istenmiştir. İaşenin kendileri tarafından yapılacağı, ancak mutfak ve sofrta takımlarının hazır edilmesi emredilmiştir. CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 4.4/04.03.1930.

⁷¹³ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Denizli Tarikile Antalya'ya Gidiyorlar", 6 Mart 1930, S.2094, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, "Reisicumhur Hz. Antalya'ya Gitti", 6 Mart 1930, S. 3106, s. 1., *Vakit*, "Reisicumhur Hz. Antalya'ya Hareket Ettiler", 6 Mart 1930, S. 4367, s. 1., *Hizmet*, "Gazi Hazretleri", 6 Mart 1930, S. 1561, s. 1., *Cumhuriyet*, "Reisicumhur Hazretleri Antalya'yı Teşrif Buyurdular", 7 Mart 1930, S. 2095, s. 1., *Akşam*, "Reisicumhur Hz. Bugün Antalya'ya Azimet Ediyorlar", 7 Mart 1930, S. 4096, s. 2., *Hizmet*, "Gazi Hz. Antalya'da", 7 Mart 1930, S. 1562, s. 1.

⁷¹⁴ *Hizmet* Gazetesine göre Gazi, geceyi Baladız İstasyonunda geçirmiştir. *Hizmet*, "Gazi Hazretleri", 6 Mart 1930, S. 1561, s. 1.

⁷¹⁵ Atatürk'ün hayran kaldığı Can Ada Eğirdir Belediye Encümeni'nin 1 Şubat 1933 tarihli kararı kendisine hediye edilmiştir. <http://www.isparta.gov.tr/ataturk-ve-isparta>, Osman Koçbay, "Atatürk'ün Batı Akdeniz Seyahatleri", s. 5., Batuhan Güldiken, "6 Mart 1930 Atatürk'ün Isparta'ya Gelişi", 6 Mart 2018, <https://add.org.tr/6-mart-1930-ataturkun-ispartaya-gelisi/>

Mebus Hafız İbrahim, Belediye Reisi Süleyman Sukuti, İsmail Hakkı, Ali Çelik Beyler ve Müftü Hüseyin Hüsnü Efendi ile görüşmüşlerdir. Saat 10.00 civarında Kuleönü'ne geçmiş burada kendisini Vali, Garnizon Kumandanı ve büyük bir kalabalık karşılamıştır. Burada hazırlanan otomobillere binerek hareket etmiş ve saat 11.30'da Isparta'ya ulaşmıştır.⁷¹⁶ Isparta'ya varır varmaz doğruca tümen komutanlığına geçmiş, ardından valilik binasına giderek burada heyetleri kabul etmiştir. Heyetlerin en çok dile getirdikleri dilekleri Isparta'nın İzmir-Afyon demiryolu şebekesine bağlanması hususu olmuştur. Şehrin sorunlarını dinledikten sonra tümen komutanlığına geri dönmüş ve balkona çıkarak halkı selamlamıştır. Belediye Reisi Hilmi Çakmakçı'dan şehir hakkında izahat almış, belediye parkını çok beğendiğini ancak hükümet konağının yerinin iyi olmadığını belirtmiştir. Planda olmamasına rağmen öğle yemeği hazırlıklarını gören Dâhiliye Vekili Şükrü Bey belediye reisinin davetini kendisine bildirmiş ve öğle yemeğini burada yemişlerdir. Sofrayı gören Gazi “*Ispartalılar ne kadar ileriymiş!*” diyerek yemekleri beğendiğini belirtmiştir. Yemekten sonra tümen binasının yanındaki sinemada Emrullah Nutku'nun sergilediği “*Kazaska*” oyununu izlemiş, oyunu çok beğenmiş ve birkaç kez tekrar edilmesini istemiştir. Müteakiben tümen binasına geçilmiş ve balkondan şehri seyretmiştir. Kirazlı Tepe bölgesindeki Ulu Cami'nin minaresinin olmaması dikkatini çekmiş ve kızgınlıkla neden minarenin olmadığını sormuştur. Minarenin 1914 depreminde yıkıldığını öğrenince “*Yarıdan tezi yok, minare inşasına başlanacak. Bir dahaki gelişimde minareyi yapılmış olarak göreceğim*” demiş ve minarenin yapılması için şahsi hesabından gerekli paranın verilmesini emretmiştir. Şehir hakkında izahat aldıktan sonra saat 13.15'te otomobile binerek Burdur üzerinden Antalya'ya doğru hareket etmiştir.⁷¹⁷

⁷¹⁶ *Hizmet*, “Gazi Hz. Antalya'da”, 7 Mart 1930,S. 1562, s. 1., <http://www.egirdir.gov.tr/ataturk-ve-egirdir>, <http://www.isparta.gov.tr/ataturk-ve-isparta>, Batuhan Güldiken, “6 Mart 1930 Atatürk'ün Isparta'ya Gelişi”, 6 Mart 2018, <https://add.org.tr/6-Mart-1930-ataturkun-ispartaya-gelisi/>

⁷¹⁷ *Cumhuriyet*, “Reisicumhur Hazretleri Antalya'yı Teşrif Buyurdular”, 7 Mart 1930, S. 2095, s. 1., *Hizmet*, “Gazi Hz. Antalya'da”, 7 Mart 1930,S. 1562, s. 1., <http://www.egirdir.gov.tr/ataturk-ve-egirdir>, (1Mart 2020) <http://www.isparta.gov.tr/ataturk-ve-isparta>, (1 Mart 2020) Osman Koçıbay, “Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Batı Akdeniz Seyahatleri, *Burdur Yeni Gün Gazetesi*, 4 Mart 2017, s. 5., Batuhan Güldiken, “6 Mart 1930 Atatürk'ün Isparta'ya Gelişi”, 6 Mart 2018, <https://add.org.tr/6-Mart-1930-ataturkun-ispartaya-gelisi/> (1 Mart 2020)

Mustafa Kemal Paşa, Burdur Valisi'nin başkanlık ettiği bir heyet tarafından Baladız'da karşılanmıştır. Saat 13.15'te⁷¹⁸ şehre gelmiş, halk kendisini şehrin girişindeki Çatalpınar'da karşılamıştır. Otomobilden inerek heyetin ellerini sıkmıştır. O gün karşılaya gelenler arasında olan Mehmet Gül olayı şu şekilde anlatmaktadır: *"Hava ne soğuk, ne sıcaktı... Yanında büyük kumandanlar vardı. Kumandanların elleri, silahlarının tetiğindeydi. Atatürk, yoğun ilgiden terlemişti. O sırada, bize "Sıcak değil mi çocuklar?" diye sordu. "Sıcak Paşam" diye cevap verdik. Elinde bastonu, başında fötr şapkası vardı. Etrafında güvenliği jandarma sağlıyordu. Atatürk'ü Antalya'dan dönüşünde de gördük. Onu görmek, ömrümün en güzel anlarından biridir. Bir anını bile unutamam. Şimdi Atatürk'ün fotoğraflarını görüyorum. Bazıları gerçekten ona benziyor, bazı fotoğrafları ise tam onu anlatmıyor."* Halkın *"Bir gece de biz de kalmayacak mısınız Gazi Babamız?"* diye bağırması üzerine Antalya'dan dönerken kalacaklarını vadederek otomobile binip yola devam etmiştir. Antalya'ya giderken yol üzerindeki eski eserlerle meşgul olmuştur.⁷¹⁹

Akşam saat 17.30'da Antalya'ya ulaşmış, halk büyük bir sevinçle kendisini karşılamış ve otomobil güçlkle ilerleyebilmiştir. Yenikapı'da tahsis edilen köşke geçmiştir.⁷²⁰ Köşkün etrafında toplanan halk gece geç saatlere kadar *"Yaşa Gazi!"* nidaları ile sevgilerini göstermişlerdir. Kendisine muhabbetlerini bildirmek üzere Elmalı, Finike, Manavgat ve Korkuteli kazalarından heyetler gelmiştir. Yoldan geldikleri o gece bir yere çıkmamıştır.⁷²¹

7 Mart günü saat 17.00'de otomobille şehirde bir gezinti yapmış dönüşte buz fabrikasına ve Türk Ocağına uğrayarak, ocağın kütüphanesini, sinema salonlarını gezmiştir. Ocağın reisi, ocağın vaziyeti, faaliyeti ve binası hakkında izahat vermiştir.

⁷¹⁸ Isparta'dan ayrılış saati 13:15 olduğu için bu saatte Burdur'da olması mümkün değildir. Mesafe dikkate alındığında saatin 14:15 olması muhtemeldir.

⁷¹⁹ *Hizmet*, "Gazi Hz. Antalya'da", 7 Mart 1930, S. 1562, s. 1., *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Burdur'dan Geçerlerken", 11 Mart 1930, S. 2099, s. 1., Osman Koçbay, "Atatürk'ün Batı Akdeniz Seyahatleri", s. 5.

⁷²⁰ Bu köşk Antalyalılar tarafından Gazi'ye armağan edilmiştir. Mehmet Önder, *Atatürk Evleri Atatürk Müzeleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1993. s. 52.

⁷²¹ *Cumhuriyet*, "Reisicumhur Hazretleri Antalya'yı Teşrif Buyurdular", 7 Mart 1930, S. 2095, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, "Gazi Hz. Dün Antalya'yı Teşrif Etti", 7 Mart 1930, S. 3107, s. 1., *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.'ne Arzı Tazimat İçin Mülhakattan Bir Çok Heyetler, Gelmektedir", 8 Mart 1930, S. 2096, s. 1., *Akşam*, "Reisicumhur Hz. Antalya'ya Vasil Oldu", 8 Mart 1930, S. 4097, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz. Antalya'yı Teşrif Etiler", 8 Mart 1930, S. 4369, s. 1.

Ayrıca yeni yapılan Evkaf Oteli'ni de incelemiştir. Halkın gönülden alkışları arasında saat 18.00'de köşküne dönmüştür.⁷²²

Ertesi gün öğleye doğru Rüstemiye Vapuruna binerek yanlarındaki zevatla birlikte bir gezinti yapmışlardır. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Ordu Müfettişi Fahrettin Paşa, Vali Faiz Bey ve mebuslar da kendilerine eşlik etmişlerdir. Vapurun salonunda bulunan fotoğrafını tetkik ettikten sonra resmin altına (Gazi M. Kemal 8/3/930) yazarak imzalamıştır. Saat 12.00 civarında Arapsuyu'nda kıyıya çıkarak pirinç ziraatı yapılan Mursi Çiftliği'ni ziyaret etmiştir. Çiftlik önünde ve sahilde bir tak inşa edilmiştir. Öğle yemeğini burada yedikten sonra, Rüstemiye Vapuruna binerek Antalya sahillerinde bir gezinti yapmış ve yarım saat mesafedeki çağlayanı görmeye gitmiştir. Vaporda portakal ve kahve ikram edilmiş ve gramofondan Rumeli karşılaşması çalınmasına çok memnun olmuştur. Bir buçuk saat süren gezintiden sonra saat 19.35'te rıhtıma çıkmıştır. Rıhtımda Kayıkçı Mustafa adlı fakir bir çocuk “Allah seni başımızdan eksik etmesin, Allah sana benim ömrümü de versin.” demiş ve dokuz kişilik ailesini beslemek zorunda olduğunu belirterek yardım istemiştir. Gazi, Mustafa'ya nakdi 50 lira yardımda bulunmuş ve ayrıca kendisine bir ev verileceğini vadedmiştir. Antalya'ya çıkarlarken fotoğrafları alınmış ve kamarotlara bahşişler verilmiştir. Buradan otomobile binerek Rumkuş mevkiine gitmiş ve buradan denizi, karşı sahilleri ve Beydağlarını seyretmiş ve “Hiç şüphesiz ki Antalya dünyanın en güzel yeridir.” demiştir. Ayrıca bölgenin adının “Rumkuş” olduğunu öğrenince Türkçe “Erenkuş” olarak değiştirilmesini istemiştir. Aynı gün çevre kazalardan gelen heyetler ve çeşitli zevat kabul edilmiştir.⁷²³

9 Mart günü ise Belkis Harabelerini gezmiştir. Halkın coşkulu karşılaması ile Aspendos'a gelen Mustafa Kemal Paşa, Antalya Müzesi Müdürü Süleyman Fikri Bey ile bölgeyi gezmiştir. Müdür tarafından harabeler hakkında malumat verilmiş, Antalya tarihinde önemli bir yeri olan Belkis Harabeleri Gazi'nin çok ilgisini

⁷²² *Cumhuriyet*, “Gazi Hz.’ne Arzi Tazimat İçin Mülhakattan Bir Çok Heyetler, Gelmektedir”, 8 Mart 1930, S. 2096, s. 1., *Vakit*, “Gazi Hz. Antalya’yı Teşrif Ettiler”, 8 Mart 1930, S. 4369, s. 1., *Akşam*, “Reisicumhur Hz. Antalya’da”, 9 Mart 1930, S. 4098, s. 1.

⁷²³ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz.nin Seyahatleri”, 9 Mart 1930, S. 2096, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, “Antalya Emsalsiz Bir Sevinç İçinde”, 9 Mart 1930, S. 3109, s. 1., *Vakit*, “Gazi Hz.”, 9 Mart 1930, S. 4370, s. 1, Hâkimiyeti Milliye, “Antalya Emsalsiz Bir Sevinç İçinde”, 9 Mart 1930, S. 3109, s. 1., Osman Koçbay, “Atatürk’ün Batı Akdeniz Seyahatleri”, s. 5., *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Antalya Sahillerindeki Gezintileri”, 14 Mart 1930, S. 2102, s. 4.

çekmiştir. Antalya tarihini mütalaa buyurmuştur. Aspendos Tiyatrosu'nun onarılarak ziyarete açılması hususunda emir vermiştir. Dönüşte ise Osman Ağa'nın portakal bahçelerine uğrayarak bizzat meyve koparmış ve Antalya'nın emsalsiz tabiatına karşı güzel düşüncelerini ve hislerini ifade etmiştir. Saat 17.00'de şehre avdetlerinde halk tarafından coşkuyla karşılanmış, halkın önünden geçerken otomobillerine menekşe ve sümbül demetleri atılmıştır. Mektepliler köşklerinin önünde resmigeçit yapmışlardır.⁷²⁴

10 Mart gününü köşkte geçirerek, Başkâtip Tevfik ve Galip Beyler tarafından kendisine arz edilen kitapları incelemiştir. Bu kitaplardan II. Murad'a kadarki devre ait Ali Tarihi adlı Ali Paşa'nın el yazması olan eser hakkında Müze Müdürü Süleyman Fikri Bey tarafından izahat almıştır. Takdim edilen kitaplar arasında 2 önemli el yazması Kuran-ı Kerim de yer almıştır. Ayrıca bazı değerli taşlar da incelemek üzere kendilerine takdim edilmiştir.⁷²⁵

Seyahat programına göre 15 Mart Cumartesi günü deniz yolu ile Mersin'e gidilmesi, oradan da Konya'ya uğrayarak 2 hafta içinde Ankara'ya dönülmesi planlanmıştır.⁷²⁶ Hatta Mersin ve Silifke ziyaretleri için Gülcemal vapurunun İstanbul'dan Antalya'ya gönderilmesi emredilmiştir. Güvenlik açısından vapurun hareket ettiğinin basına duyurulmaması da İstanbul Valiliğine bildirilmiştir.⁷²⁷ Ancak ani bir program değişikliği ile Ankara'ya dönme kararı alınmıştır. Bu nedenle Gülcemal Vapurunun Antalya'ya hareket etmemesi İstanbul Valisi Sadullah Bey'e bildirilmiştir.⁷²⁸ 12 Mart günü saat 10.25'te askeri, mülki bütün teşkilatlar, mektepler ve halkın katılımıyla büyük bir törenle Antalya'dan hareket edilmiştir.⁷²⁹ Mustafa Kemal Paşa, saat 12.15'te Burdur'a ulaşmış ve halkın büyük coşkusuyla karşılanmıştır. Kendisine özel idare binasında öğle yemeği ikram edilmiş, muhallebiyi çok beğenmiş ve Fahri Bey'e "Bu nedir?" diye sormuştur. Fahri Bey'in

⁷²⁴ *Cumhuriyet*, "Gazimizin Şefkati", 10 Mart 1930, S. 2098, s. 1-3., *Akşam*, "Reisicumhur Hz. Dün Belkıs Harabelerini Ziyaret Etti", 11 Mart 1930, s. 4100, S. 1., Osman Koçbay, "Atatürk'ün Batı Akdeniz Seyahatleri", s. 5.

⁷²⁵ *Cumhuriyet*, "Reisicumhur Hz. Antalya'da", 12 Mart 1930, S. 2100, s. 1-3., *Vakit*, "Gazi Hz.", 12 Mart 1930, S. 4373, s. 1.

⁷²⁶ BCA, 030.01/1.6.2.1/09.03.1930.

⁷²⁷ CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 5.1-8/10.03.1930.

⁷²⁸ CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 5/11.03.1931.

⁷²⁹ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Antalya'dan Ankara'ya Hareket Buyurdular", 13 Mart 1930, S. 2101, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 13 Mart 1930, S. 4374, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 14 Mart 1930, S. 4103, s. 1.

“Bağdat Muhallebisi Paşam” cevabına sinirli ve yüksek bir sesle “Hayır. Ben Bağdat'ta üç yıl kaldım, böyle bir muhallebi yemedim. Burdur muhallebisine nasıl Bağdat muhallebisi dersiniz?” demiştir. Yemek esnasındaki sohbette, Burdurlular tarafından kalmaları için yaptırılan köşkün, okula çevrilmesini istemiştir. Böylece köşk okula çevrilerek “Gazi Okulu” adı verilmiştir. Yemekten sonra valiliği ve belediyeyi ziyaret ettikten sonra Burdur'dan ayrılmıştır.⁷³⁰ Saat 15.30⁷³¹ civarında Dinar'a gelmiş, kendisini karşılayan halkın dertlerini sormuş ve Türk Ocağı'na geçerek ıhlamur içmiştir. Yaklaşık yarım saat burada kaldıktan sonra saat 16.02'de hareket etmiştir.⁷³² 13 Mart günü saat 12.50'de Ankara'ya gelmiştir. Kendilerini istasyonda TBMM Reisi Kazım Paşa, Başvekil İsmet, Fevzi Paşalar, Vekiller Heyeti, mebuslar ve halk karşılamıştır. Gazi, istasyona ayak basar basmaz, yağmurun başlaması üzerine kalabalık arasındaki yaşlı bir kadın “Paşam, bereketi de beraber getirdin.” diye haykırmıştır. İstasyondan ayrılarak, doğruca Çankaya'ya gitmiştir.⁷³³

3.2.3. İstanbul-Yalova (11 Haziran-19 Eylül 1930)

Mustafa Kemal Paşa, Haziran ayının ortalarında yaklaşık 3 ay sürecek İstanbul ve Yalova seyahatine çıkmıştır.⁷³⁴ Seyahat için gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra Gazi'yi taşıyan tren 9 Haziran günü saat 18.00'de Ankara'dan hareket etmiştir. Gazi'nin isteği üzerine, seyahatin hususi olması nedeniyle, merasim düzenlenmemiştir. Ayrıca İstanbul'da da vazifelilerin haricindekilerin karşılamaya gelmemeleri bildirilmiştir. İstasyonda Meclis Reisi Kazım, Başvekil İsmet, Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşalar ve mebuslar tarafından uğurlanmıştır. İsmet Paşa'ya Ankara'yı işaret ederek “Bu güzel yer bırakılır da gidilir mi Paşam? Fakat

⁷³⁰ Osman Koçbay, “Atatürk'ün Batı Akdeniz Seyahatleri”, s. 5.

⁷³¹ Cumhuriyet'nde saat 11:30 olarak yazılmış olsa da mesafe ve ayrılış saati dikkate alındığında 15:30 civarında Dinar'da olduğu anlaşılmaktadır.

⁷³² Hâkimiyeti Milliye, “Reisicumhur Hz. Bugün Geliyorlar”, 13 Mart 1930, S. 3113, s. 1., *Vakit*, “Gazi Hz.”, 14 Mart 1930, S. 4375, s. 1., *Cumhuriyet*, “Reisicumhur Hz. Ankara'da”, 15 Mart 1930, S. 2103, s. 1-2.

⁷³³ Hâkimiyeti Milliye, “Gazi Hz. Dün Şehrimize Geldiler”, 14 Mart 1930, S. 3114, s. 1., *Akşam*, “Reisicumhur Hz. Dün Ankara'ya Vasil Oldu”, 15 Mart 1930, S. 4104, s. 1., *Cumhuriyet*, “Reisicumhur Hz. Ankara'da”, 15 Mart 1930, S. 2103, s. 1-2., *Akşam*, “Reisicumhur Hz. Ankara'da”, 16 Mart 1930, S. 4105, s. 1.

⁷³⁴ Gazi'nin İstanbul'da bulunacakları süreçte güvenlik tedbirleri çerçevesinde Gebze ile Haydarpaşa arasındaki posta trenlerinin kontrolünü sağlamak için 6 sivil polis görevlendirilmiştir. Gazi'nin İstanbul'da bulunduğu süreçte Demiryollarında rahat hareket edebilmeleri için polislere birer kart verilmesi kararlaştırılmıştır. BCA, 030.18/01.02.12.50.4/16.07.1930.

ne yapalım Yalova, Yalova!” demiştir. Fıkra Müfettişi Ali Nazmi ve Ankara Valisi Nevzat Beyler kendisine vilayet hududuna kadar eşlik etmişlerdir. Dr. Reşit Galip, Cevat Abbas, Nuri, Recep Zühtü, Kılıç Ali, Salih, Hasan Cavit, Vasıf ve Sofya Elçisi Hüsrev Beyler refakatlerinde yer almışlardır. Programa göre güzergâh üzerinde Bozüyük’te Ertuğrul Mebusu İbrahim Bey’e misafir olarak bölgedeki kereste fabrikasının gezilmesi planlanmıştır.⁷³⁵

Mustafa Kemal Paşa, 10 Haziran günü saat 07.00’de Bozüyük’e gelmiştir. İnönü İstasyonu’nda halk tarafından coşkuyla karşılanmıştır. İbrahim Bey’in köşkünde bir müddet istirahat ve kahvaltı ettikten sonra saat 08.00’de otomobile binerek çam ağaçları arasından geçerek bir buçuk saatlik seyahatten sonra Gülalan Tepesine ulaşmıştır. Kereste fabrikasının tesislerini gezen ve izahat alan Gazi, tesisi çok beğendiğini ifade etmiştir. Öğle yemeğini kendileri için yaptırılan köşkün yemek salonunda aldıktan sonra saat 16.00’da Bozüyük’e gelmiştir. Müteakiben saat 17.00’de tren İstanbul’a doğru hareket etmiştir.⁷³⁶

Tren saat 20.00’de Vezirhan’a ulaşmıştır. Bu sırada Gazi, uyumaktaydı ve sabaha kadar burada kalarak trende istirahat etmiştir. Sabah saat 05.45’te hareket eden tren Mezeci ve Arifiye İstasyonlarından birer dakika durarak İzmit’e hareket etmiştir. Geçilen tüm istasyonlarda halkın yoğun ilgisi ile karşılaşmışlardır. İzmit’te uyanan Gazi, Arifiye’de trene binen İzmit Valisi’nden şehir ile ilgili izahat almıştır. Adapazarlıların tren kiralayarak Arifiye’de kendisini istikbal etmek istemeleri üzerine, hususi bir seyahatte olduklarını, bu nedenle rahatsız olmamalarını istemiş ve teşekkürlerini iletmiştir. Tren saat 09.00’da İzmit’e geldiğinde büyük bir kalabalık tarafından karşılanmıştır Gazi, trenden inerek şehrin ileri gelenlerinin tek tek ellerini sıkarak hatırlarını sormuştur. Bir müddet sonra saat 20.45’te tren İzmit’ten hareket etmiştir. İstanbul Vali Vekili Muhittin Bey, Kolordu Kumandanı Şükrü Naili, CHF Müfettişi Hakkı Şinasi Paşalar ve Gebze kaymakamı Ragıp Bey Hereke

⁷³⁵ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Yarın Geliyor”, 9 Haziran 1930, S. 2186, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, “Gazi Hz. Bu Akşam İstanbul’a Gidiyorlar”, 9 Haziran 1930, S. 3198, s. 1., *Cumhuriyet*, “Bugün Gazimize Kavuşuyoruz”, 10 Haziran 1930, S. 2187, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz. Yarın İstanbul’a Teşrif Oluyorlar”, 10 Haziran 1930, S. 4188, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, “Gazi Hz. Dün İstanbul’a Hareket Etti”, 10 Haziran 1930, S. 3199, s. 1., *Vakit*, “Gazi Hz. Ankara’dan Hareket Etiler”, 10 Haziran 1930, S. 4460, s. 1., *Akşam*, “Reisicumhur Hz. Bozüyük’te Tevekkuf Etiler”, 11 Haziran 1930, S. 4189, s. 1., *Vakit*, “İstanbulullara Müjde: Gazimize Bugün Kavuşuyoruz”, 11 Haziran 1930, S. 4461, s. 1.

⁷³⁶ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Bugün 11’de Geliyorlar”, 11 Haziran 1930, S. 2188, s. 1-2.

İstasyonu'nda trene binerek kendisine saygılarını sunmuşlardır. Muhittin Bey'den Yalova hakkında izahat almıştır. Tren talebe bandosunun eşliğinde Gebze'den geçmiş, Pendik'te iki kişilik bir heyet vagonlarında Pendiklilerin hürmetlerini sunmuşlardır. Pendik'ten Haydarpaşa'ya kadar bütün istasyonlar halk tarafından doldurulmuş, köşklerin balkon, pencere ve bahçelerinden herkes mendil sallayarak misafirlerini selamlamışlardır.

Tren saat 11.20'de binlerce halkın alkışları eşliğinde Haydarpaşa Garı'na ulaşmıştır. Önceki gün saat 09.00'dan itibaren garda hazırlıklar yapılmaya başlanmış, her yere bayraklar asılarak Mustafa Kemal Paşa'nın geçeceği yollara halılar serilmiştir. Karşılama gelenler arasında Cevat, Yakup Şevki, Rüştü, Talât Paşalar, bazı mebuslar, Abdülhak Hamit, Yunus Nadi, Hakkı Tarık, Emniyet-i Umumiye Müdürü Rıfat, Müderris Yusuf Ziya, Darülfünun Emiri Neşet Ömer Bey, Seyrisefain Müdürü Sadullah, Polis Müdürü Ali Rıza ve Muavini Hüsnü, Jandarma Kumandanı, Eski Polis Müdürü Şerif Beyler ve Papa Eftim Efendi gibi şehrin ileri gelenleri de yer almıştır. Kalabalık halkın yanı sıra bir kıta polis ve bir kıta belediye zabıta memuru da hazır bulunmuştur.

Krem rengi gömlek, ince beyaz çizgili lâcivert bir elbise giyen ve kahverengi bir şapka takan Gazi, trenin gara yanaşmasıyla vagonlarından inerek neşeli bir şekilde karşılamaya gelenlerin ellerini sıkarak hatırlarını sormuştur. O sırada elini öpenler arasında olan Hakkı Tarık, duyduğu derin hisleri şu şekilde ifade etmiştir: *“Ya Gazi'yi görmeseydim, görmeden ölseydim, muhakkak bedbaht olurum, diyorum ve gelecek nesillere karşı biz Gazi'yi gördük, Gazi devrinde yaşadık diye övünüyorum.”* Karşılama heyeti ile hasbihalden sonra Mustafa Kemal Paşa; polis ve zabıta memurlarının önünden geçerken *“Merhaba arkadaşlar, nasılsınız, iyi misiniz?”* diye sormuşlardır. Bunu müteakip kendilerine refakat eden zevat ile Haydarpaşa Vapur İskelesi'ne yürümüşlerdir. Bu esnada Cevat Paşa ile sohbet etmişlerdir. Cevat Paşa'nın *“Yoruldunuz mu?”* diye sorması üzerine *“Hayır, yorulmadım. Yalnız hava biraz sıkıntılı, galiba yağmur yağacak. İstanbul, Ankara'dan sıcak.”* diye cevap vermiştir. İskelede toplanan halkın tezahüratları eşliğinde Söğütlü Yatı'na binerek halkı selamlamıştır. Bunu müteakip bir sigara yakmıştır. Ruşen Eşref Bey, sigarayı yakmak için kibrit çıkarmış ancak bir türlü yanmamıştır. Gazi, gülümseyerek *“Bu kibrit yanmış. Yanmış kibritleri tekrar kutuya*

koymuşsunuz.” demiştir. Sigaradan bir iki nefes aldıktan sonra üst katta Afet Hanım, Paşalar, mebuslar ve manevi evlatları ile birlikte oturmuşlardır.

Sohbet esnasında Cevat Paşa’ya hitaben “*Nasıl? Tam zamanında geldik, değil mi?*” diye sormuş ve “*Evet*” cevabını almıştır. Ardından Abdülhak Hamit Bey’e “*Nasılsınız, Beyefendi, afiyette misiniz?*” diyerek bir müddet görüşmüşlerdir. Bir süre sonra kahve içerken, Fransız edibi Klot Farer’in (Claude Farrer) İstanbul’a geldiği bahsi açılmıştır. Gazi’nin, “*Tanır mısınız?*” sualine karşılık; Hamit Bey, Pol Jeraldi’nin de İstanbul’a geldiğini söylemiştir. Hakkı Tarık Bey de söz alarak; Klot Farer’in, Gazi ile görüşme arzusunda olduğu duyumundan bahsetmişlerdir. Bunun üzerine Gazi; Klot Farer’in, Madam Gaulis ile birlikte halifeliğin kaldırılması hakkında Fransız gazetelerinde yayınlanmış bir makalelerini hatırlamıştır. Bu makalede; Türkiye’de hilâfetin ilgasına taraftar görünmüyor, Türklerin başı fesli, şalvarlı, kafes arkasında ve kendileri için garip mevzular içinde kalmalarını, kendilerinin takip etmedikleri bir yaşayış tarzını temenni ediyorlardı. İşte bu makaleyi hatırlatan Mustafa Kemal Paşa, bu hususta bazı izahat vererek “*Mademki o kadar iyi bir şeydir, kendileri niçin fes giymiyorlar?*” demiştir.

Gazi, “*Seyahatte halkı çok şen ve şatır gördüm.*” diyerek duydukları memnuniyetlerini dile getirmiştir. Bozüyük’te İbrahim Bey’in köşkünden de bahsederek şunları söylemiştir: “*1745 metre irtifamda bir orman, nefis bir hava, sabaha kadar öten bülbüller.*” Bundan sonra Abdülhak Hamit Bey, Yalova’dan bahsedince, “*Zatîâliniz için Yalova faydalı olur. Eski Fransızca bir raporda gördüm. Bu rapor Yalova’dan bahisti. Rapor, Yalova beşeriyet için bir nimeti uzamdır diyordu.*” demiştir. Geceyi geçirdikleri Vezirhan’ın da havasının güzel olduğunu ve pek çok kuş olduğunu ifade ederek “*Birçok bülbüller ve kuşlar ötmeye başladır.*” demiştir. Ancak salonda asılı kafesteki iki sarı kuşun bu ahenge iştirak etmediklerini işaret etmiştir. Salih Bey, “*Bunlar muhabbet kuşu*” derken Hakkı Tarık Bey, “*Ötmek için bir sebepleri kalmamış, Paşam!*” demiştir. Gazi, bu cümleyi gülümsemekle karşılamıştır.

Bir müddet sonra sohbet ilmi bir mahiyet kazanmıştır. Yunus Nadi Bey’e hitaben “*Nadi Bey’e sual soracağım.*” diyerek, “*ari*” kelimesi Türkçe midir, yoksa ecnebi bir kelime midir?” diye sormuştur. Yunus Nadi Bey bir dakika düşündükten sonra “*Bilmiyorum!*” diye cevap vermiştir. Aynı soru Abdülhak Hamit Bey’e de

sorulunca O da tereddüt etmiş “*Efendim elifle mi yazılır? Ayın ile mi yazılır, Lügat-i Osman-i Türki’de?*” demiştir. Mustafa Kemal Paşa, muhatapların tereddütlerini görünce “*Ben söyleyeyim! Türkçedir. Temiz, pak, güzel manasına gelir.*” demiştir. Nadi Bey: “*Arık kelimesi de bu manadadır efendim.*” diye eklemiştir. Gazi, izahatlarına devam ederek “*Garplılar bu kelimeyi benimsemişlerdir. Garplılar pak, temiz, güzel manasına gelen kelimeyi benimsemişler ve kendi ırklarına demişlerdir. Hâlbuki bu kelime Türkçedir.*” demiştir. Yunus Nadi Bey, kelimenin Türkçe olduğu anlaşılınca “*Artık biz de arî oluyoruz.*” demiştir. Ruşen Eşref Bey de “*Arı biziz, bal bizdedir.*” şiirini okumuştur.

Sohbet devam ederken Söğütlü Yatı’nın saat 12.00’de Dolmabahçe Sarayı’nın rıhtımına yanaşmasıyla Haydarpaşa’dan başlayan seyahat son bulmuştur. Mustafa Kemal Paşa, kendisini karşılamaya gelenlerle sarayın bahçesinde yürümüş, girişe geldiklerinde herkesin tek tek ellerini sıkışmış, “*Allahaismarladık*” diyerek paşalar ve mebuslarla içeri geçmiştir. Öğle yemeğini refakatindeki zevatla yedikten sonra akşama kadar istirahat etmiştir. Saraya gelecekler için defter-i mahsus açılmıştır.⁷³⁷

12 Haziran günü saat 13.15’te Ertuğrul Yatı ile Yalova’ya gitmiştir. Birkaç saat Yalova’da kalarak yapılmakta olan köşkü ve yolları tetkik etmiştir. Akşam saat 19.00’da Yalova’dan ayrılmış, saat 21.00’de Ada açıklarında bir gezintiden sonra saraya dönmüştür.⁷³⁸

13 Haziran günü sarayda meşgul olmuş ve akşam boğazda bir gezinti yapmıştır. Gezinti sırasında Şişli Sıhhat Yurdu’na ziyaret ederek orada bulunduğunu düşündükleri manevi evlatları Sığırtmacı Mustafa’yı görmek istemiştir. Doktorlar, Mustafa’nın çıktığını ve kendisi ile meşgul olacaklarını arz etmişlerdir. Bunun

⁷³⁷ Hâkimiyeti Milliye, “İstanbul Büyük Gazi’ye Kavuşuyor”, 11 Haziran 1930, S. 3200, s. 1., *Cumhuriyet*, “İstanbul Sevinç İçinde”, 12 Haziran 1930, S. 2189, s. 1-4., Hâkimiyeti Milliye, “Gazi Hz. İstanbul’u Teşrif Etti”, 12 Haziran 1930, S. 3201, s. 1-2., *Vakit*, “En Büyük Türk, Hoş Geldin!”, 12 Haziran 1930, S. 4462, s. 1-3., Hakkı Tarık, “En Büyük Türk”, *Vakit*, 12 Haziran 1930, S. 4462, s. 1-4., *Akşam*, “Gazi Hz.”, 13 Haziran 1930, S. 4191, s. 1.

⁷³⁸ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Dün Yalova’ya Teşrif Buyurdular”, 13 Haziran 1930, S. 2190, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, “Reisicumhur Hz. Dün Yalova’ya Gitti”, 13 Haziran 1930, S. 3202, s. 1., *Vakit*, “Reisicumhur Hz.”, 13 Haziran 1930, S. 4463, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz.”, 14 Haziran 1930, S. 4192, s. 1.

üzerine Mustafa'nın yatılı okullardan birine kaydedilmesini emretmiş ve burada ufak bir istirahatten sonra saraya dönmüştür. Ertesi gün ise sarayda meşgul olmuştur.⁷³⁹

15 Haziran günü yine Yalova'ya giderek tetkikatta bulunduktan sonra gece saat 24.00'e doğru Dolmabahçe'ye dönmüştür.⁷⁴⁰ Ertesi gün sarayda mesai odalarında meşgul olmuş ve geç saate kadar bir yere çıkmamıştır. Manevi evlatları Sığırtmaç Mustafa, saraya gelerek ellerini öperek, hürmet ve minnetlerini arz etmiştir.⁷⁴¹ 17 Haziran gününde sarayda meşgul olmuştur.⁷⁴² 18 Haziranda ise tekrar Yalova'ya gitmiş ve burada iki gün kalarak inşaatları tetkik ettikten sonra kendisini görmeye gelen TBMM Reisi Kazım Paşa ile 20 Haziran'da İstanbul'a dönmüştür. Bir müddet sarayda dinlendikten sonra Kazım Paşa ile birlikte otomobile binerek Beyoğlu'nda bir gezinti yapmış ve Şişli Sıhhat Yurdu'na uğramışlardır. Burada Operatör M. Kemal Bey, Kazım Paşa'nın ensesindeki bir yağ kesesini almıştır. Akabinde saraya dönmüştür.⁷⁴³

Mustafa Kemal Paşa, 21 Haziran gününü sarayda geçirmiştir. 22 Haziran günü akşama kadar sarayda meşgul olmuş saat 18.00'de boğazda bir gezinti yaptıktan sonra saat 23.00'te saraya dönmüştür.⁷⁴⁴ Ertesi gün de akşama kadar sarayda meşgul olduktan sonra saat 18.30'da otomobillerle Edirnekapı'ya bir gezinti yapmışlar, ardından Şişli'ye geçerek saat 20.00'de saraya dönmüştür.⁷⁴⁵ 24 Haziran

⁷³⁹ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Dün Boğazda Bir Gezinti Taptılar", 14 Haziran 1930, S. 2191, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, "Gazi Hz., Reisicumhur Hz.", 14 Haziran 1930, S. 3203, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 14 Haziran 1930, S. 4464, s. 1., *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1930, S. 2192, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 15 Haziran 1930, S. 4193, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, "Büyük Gazi'nin Bir Gezintiünde", 15 Haziran 1930, S. 3204, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz. Çoban Mustafa'yı Unutmamıştır", 15 Haziran 1930, S. 4465, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 16 Haziran 1930, S. 4194, s. 1.

⁷⁴⁰ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 16 Haziran 1930, S. 2193, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 16 Haziran 1930, S. 4466, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 17 Haziran 1930, S. 4195, s. 1.

⁷⁴¹ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 17 Haziran 1930, S. 2194, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 17 Haziran 1930, S. 4467, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 18 Haziran 1930, S. 4196, s. 1.

⁷⁴² *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 18 Haziran 1930, S. 2195, s. 2., *Vakit*, 18 Haziran 1930, S. 4468, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 19 Haziran 1930, S. 4197, s. 1.

⁷⁴³ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 19 Haziran 1930, S. 2196, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 19 Haziran 1930, S. 4469, s. 1., *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 20 Haziran 1930, S. 2197, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 20 Haziran 1930, S. 4470, s. 1., *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 21 Haziran 1930, S. 2198, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 21 Haziran 1930, S. 4199, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 21 Haziran 1930, S. 4471, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 22 Haziran 1930, S. 4200, s. 1.

⁷⁴⁴ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 22 Haziran 1930, S. 2199, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 22 Haziran 1930, S. 4472, s. 1., *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Dün Boğazda Bir Gezinti Yaptılar", 23 Haziran 1930, S. 2200, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 23 Haziran 1930, S. 4473, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 24 Haziran 1930, S. 2201, s. 1.

⁷⁴⁵ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 24 Haziran 1930, S. 2201, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, "Gazi Hz'nin Dünkü Gezintileri", 24 Haziran 1930, S. 3213, s. 1.

günü yine akşam saat 18.00'de bir deniz gezintisi yaparak saraya dönmüştür.⁷⁴⁶ Ertesi gün ise sarayda meşgul olarak bir yere çıkmamıştır.⁷⁴⁷

26 Haziran günü Dolmabahçe Sarayı'nda manevi kızları Rukiye Hanım ile Jandarma Birinci Mülazımı Hüsnü Bey'in düğünü yapılmıştır. Mithat, Yunus Nadi, Hakkı Tarık, Falih Rıfki, Asım Beyler, Şükrü Naili Paşa, Vali Vekili Muhittin Bey ve birçok erkânı askeriye ve mülkiye hazır bulunmuştur. Gecede çok mutlu olan Gazi, saat 22.30'da misafirleri kabul etmiş ve davetlilerle tek tek ilgilenerik iltifatta bulunmuştur. Manevi kızları Rukiye Hanım ile dans etmiştir. Düğün geç vakte kadar devam etmiş, misafirler yeni çifte saadetler temenni ederek saraydan ayrılmışlardır.⁷⁴⁸

Mustafa Kemal Paşa, 30 Haziran'a kadar gündüzleri sarayda meşgul olmuş, akşamları ise denizde gezinti yaptıktan sonra saraya dönmüştür.⁷⁴⁹ 30 Haziran günü sarayda meşgul olmuş, akşam saat 17.00'de Yalova'ya gitmiştir.⁷⁵⁰ Uzun süre Yalova'da kalmış, ara ara İstanbul'a gidip hemen geri dönmüştür. Yalova'da bulunduğu süreçte bürokratlarla ve uzmanlarla Yalova'nın imarı ile meşgul olmuşlardır. Ayrıca Türk Tarihi ile ilgili eserini hazırlamaya da önemli mesai harcamıştır. Bazen günlerinin büyük bölümünü köşkten çıkmadan, bu eserle ilgilenerik geçirmiştir. Yalova'ya gelen misafirleri ile de bu hususta sohbet etmişlerdir.⁷⁵¹ 11 Haziran günü sabaha doğru İstanbul'a gelerek, akşama kadar sarayda meşgul olmuş saat 16.00'da tekrar Yalova'ya dönmüştür. Gazi'nin yatı

⁷⁴⁶ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Dün Bir Deniz Gezintisi İcra Buyurdular", 25 Haziran 1930, S. 2202, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 25 Haziran 1930, S. 4475, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 26 Haziran 1930, S. 4204, s. 1.

⁷⁴⁷ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 26 Haziran 1930, S. 2203, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 26 Haziran 1930, S. 4476, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 27 Haziran 1930, S. 4205, s. 2.

⁷⁴⁸ *Cumhuriyet*, "Düğün", 27 Haziran 1930, S. 2204, s. 1-4., Hâkimiyeti Milliye, "Gazi Hz.", 27 Haziran 1930, S. 3216, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 27 Haziran 1930, S. 4477, s. 1-4., *Akşam*, "Gazi Hz.", 28 Haziran 1930, S. 4206, s. 1-2.

⁷⁴⁹ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Dün Boğazda Bir Gezinti İcra Buyurdular", 28 Haziran 1930, S. 2205, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 28 Haziran 1930, S. 4478, s. 1., *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Dün Marmara'da Bir Gezinti İcra Buyurdular", 29 Haziran 1930, S. 2206, s. 1., *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Dün Boğazda Bir Gezinti İcra Buyurdular", 30 Haziran 1930, S. 2207, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 30 Haziran 1930, S. 4208, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 1 Temmuz 1930, S. 4209, s. 1.

⁷⁵⁰ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 1 Temmuz 1930, S. 2208, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz. Dün Akşama Doğru Yalova'yı Teşrif Etiler", 1 Temmuz 1930, S. 4481, s. 1., *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 2 Temmuz 1930, S. 2209, s. 2., *Akşam*, "Gazi Hz.", 2 Temmuz 1930, S. 4210, s. 2., *Akşam*, "Gazi Hz.", 3 Temmuz 1930, S. 4211, s. 1.

⁷⁵¹ *Vakit*, "Gazi Hz.", 5 Temmuz 1930, S. 4485, s. 1., *Cumhuriyet*, "Sadullah Bey Yalova'ya Gitti", 9 Temmuz 1930, S. 2216, s. 2., *Cumhuriyet*, "Ziraat Müdürü Yalova'ya Gitti", 11 Temmuz 1930, S. 2218, s. 2., *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Maarif Cemiyeti Balosunda", 19 Temmuz 1930, S. 2226, s. 1-3.

geçerken limanda bulunan Berkisatvet Torpidosu tarafından top atılarak selamlanmıştır.⁷⁵²

Yalova'da yine Türk Tarihi ile ilgili eseri ile meşgul olmuştur. 16 Temmuz günü Yalova'ya gelen Yunus Nadi ve Yalova'da bulunan Aydın Mebusu Reşit Galip Beylerle bu eser hakkında iki buçuk saat konuşmuşlardır. Ertesi gün de köşkünden çıkmayarak bu eserle meşgul olmuştur. Gece saat 22.30'da yanlarında hemşireleri hanımefendi, Yunus Nadi ve mutaz zevat ile köşklerinden çıkarak köşkün önünde fotoğraflarının alınmasına müsaade etmiştir. Müteakiben otomobile iskeleye geçerek Ertuğrul Yatı ile Büyükkada'ya gitmiştir. Yat Kulüp'te saat 01.30'da Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa ile diğer zevat tarafından karşılanmıştır. Kulüpte yemek yemiş ve bu esnada fotoğraflarının alınmasına müsaade etmiştir. Şafak sökünceye kadar baloda kalarak defalarca dans etmiştir. Güneş doğarken saat 04.30'da Ertuğrul Yatı'na binerek, Yalova'ya dönmüştür. TBMM Reisi Kazım Paşa da önceki gün sabah vapurla Yalova'ya gitmiştir.⁷⁵³

Yine uzun süre Yalova'da kalan Gazi, daha çok hariciye işleri, İran ile yaşanan gerginlik ile meşgul olmuştur. Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey 20 Temmuz'da Yalova'ya gelerek, hariciye işleri hakkında izahat vermiştir. Gazi de kendilerine şark sınırında yaşanan hadiselerle ilgili bazı emirler vermiştir.⁷⁵⁴ Mustafa Kemal Paşa, İran ilişkilerine çok ehemmiyet vermiş ve Sofya Sefiri Hüsrev Bey'in (Gerede) Tahran Büyükelçiliği'ne atanmasını sağlamıştır. Yunus Nadi'ye göre: *"Gazi, en yakın arkadaşlarından biri olan Hüsrev Bey'i İran'a elçi olarak göndererek İran'a karşı dostluk ve Şah Pehlevi'ye karşı da büyük bir itimat duyduğunu göstermiştir."*⁷⁵⁵ Tahran büyükelçisi olarak atanan Hüsrev Bey, Ankara'ya gitmeden önce Yalova'ya gelerek saygılarını sunmuştur. Gazi, yemekte

⁷⁵² *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Yalova'dan Avdet Buyurdular", 12 Temmuz 1930, S. 2219, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, "Gazi Hz.", 12 Temmuz 1930, S. 3231, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 12 Temmuz 1930, S. 4492, s. 2., *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Yalova'ya Avdet Buyurdular", 13 Temmuz 1930, S. 2220, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 13 Temmuz 1930, S. 4493, s. 2., *Akşam*, "Gazi Hz. Yalova'ya Döndüler", 14 Temmuz 1930, S. 4222, s. 2.

⁷⁵³ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Maarif Cemiyeti Balosunda", 19 Temmuz 1930, S. 2226, s. 1-3., *Akşam*, "Maarif Balosu", 19 Temmuz 1930, S. 4227, S. 2., *Vakit*, "Gazi Hz.", 20 Temmuz 1930, S. 4500, s. 1.

⁷⁵⁴ *Cumhuriyet*, "Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey Yalova'ya Geldi", 21 Temmuz 1930, S. 2228, s. 1., *Cumhuriyet*, "Harici İşlerimiz", 22 Temmuz 1930, S. 2229, s. 1., *Cumhuriyet*, "Hariciye Vekili Vaziyete Dair Bir şey Söylemiyor", 23 Temmuz 1930, S. 2230, s. 1.

⁷⁵⁵ Yunus Nadi, "İran'la Münasebatımız", *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 1930, S. 2234, s. 1.

ağırladığı Hüsrev Bey'e Türk-İran dostluğu hakkında beyanat vermiştir. Bu beyanatla da İran'ın kuvvetli, muntazam, mazbut bir devlet olmasını temenni ettiklerini tarihten gelen dostluğun ilerletilmesini arzu ettiklerini bildirmiştir.⁷⁵⁶ Aynı gün Matbuat Cemiyeti Reisi Hakkı Tarık Bey'e Bulgarlarla ilgili beyanat vermiştir. Beyanatında “*Türk Bulgar aynı menşe olan Orta Asya yaylasından gelmiş, aynı kanı muhafaza etmiştir. Şüphesiz, Türklerde ve Bulgarlarda dil ve din ihtilafını yapan amiller olmuştur. Fakat bugün artık 1930 senesinde hala bu amillere; hurafelerden adi politika cereyanlarından ibaret bu amillere ne Türklerin ne de aynı kandan olan Bulgarların ehemmiyet vereceğini zannetmiyorum.*” diyerek, Türk-Bulgar ilişkilerinin tarihsel gelişimine vurgu yapmış ve dostane ilişkilerin devam ettirilmesini temennisinde bulunmuştur.⁷⁵⁷ Bu süreçte 30 Temmuz günü İsmet Paşa da Yalova'ya gelmiştir. Saat 13.30'a doğru Yalova'ya gelen İsmet Paşa, otomobille kaplıcalara gitmiş ve burada Gazi, tarafından karşılanmıştır. Köşklerine geçerek biraz istirahat etmiş ve tekrar Gazi'ye katılmış ve Şark hadiseleri hakkında izahat vermiştir.⁷⁵⁸

Mustafa Kemal Paşa, Yalova'da buldukları bu süreçte Sivas Demiryolunun tamamlanması münasebetiyle İsmet Paşa'yı tebrik etmek için telgraf göndermiştir.⁷⁵⁹ Şehülmuharririn lakaplı yazar Mahmut Sadık'ın hasta olduğunu öğrenince Ruşen Eşrefi göndererek hatırını sordurmuştur.⁷⁶⁰

30 Temmuz günü İsmet Paşa ile görüşükten sonra gece geç saatlerde yanına TBMM Reisi Kazım Paşa ve Paris Büyükelçisi Fethi Bey'i de alarak Ertuğrul Yatı ile Yalova'dan ayrılmıştır. Gece Boğaziçi'nde bir gezinti yaptıktan sonra Dolmabahçe Sarayı'na dönmüştür. Ertesi gün akşama kadar sarayda meşgul olarak dışarı çıkmamıştır. Akşam ise Fethi Bey'in Büyükdere'deki yalısındaki akşam

⁷⁵⁶ Hakkı Tarık, “Reisicumhur Hz.nin Huzurunda”, *Vakit*, 25 Temmuz 1930, S. 4505, s. 1-4., *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. ve Şark Vekayii”, 26 Temmuz 1930, S. 2233, s. 1.

⁷⁵⁷ Hakkı Tarık, “Reisicumhur Hz.nin Huzurunda”, *Vakit*, 26 Temmuz 1930, S. 4506, s. 1-2., *Cumhuriyet*, “Bulgarlar”, 27 Temmuz 1930, S. 2234, s. 1-3.

⁷⁵⁸ *Cumhuriyet*, “İsmet Paşa'nın Gazi Hz. İle Mülakatı”, 31 Temmuz 1930, S. 2238, s. 1-4., *Akşam*, “Başvekil Yarın Geliyor, Doğru Yalova'ya Gidecek”, 30 Temmuz 1930, S. 4238, s. 2., *Akşam*, “Başvekilimiz Bu Sabah Yalova'ya Gitti”, 31 Temmuz 1930, S. 4239, S. s.

⁷⁵⁹ *Akşam*, “Reisicumhur Hz. İsmet Paşa Hz.ni Tebrik Ettiler”, 24 Temmuz 1930, S. 4232, s. 2., *Vakit*, “Gazi Hz.”, 26 Temmuz 1930, S. 4506, s. 6.

⁷⁶⁰ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Mahmut Sadık Bey'in Hatırını Sordular”, 24 Temmuz 1930, S. 2231, s. 1.

yemeği davetine katılmış ve bir müddet istirahat ettikten sonra gece saat 02.30'da Ertuğrul Yata ile Yalova'ya hareket etmiştir.⁷⁶¹

4 Ağustos günü Birinci Umumi Müfettişi İbrahim Tali Bey, Askeri Müşaviri Kadri Paşa ile beraber Yalova'ya gelerek bölgede yaşanan gelişmeler hakkında izahat vermişlerdir. Gazi, yapılan icraatlar ile alınan tedbirlerin isabetlerinden dolayı kendilerine takdir ve teşekkürlerini sunmuştur.⁷⁶²

Mustafa Kemal Paşa, Yalova'daki günlerinde kaplıcaların, plajların imarı ve çiftlikleri ile meşgul olmuştur. Çiftliği son derece mükemmel bir hale getirmiştir. Ayrıca Yalova'nın imarı çerçevesinde bölgedeki sebze yetiştiricileri için bir konserve fabrikası inşası için uzmanlar görevlendirilmiştir. Yalova'ya telefon hattı bağlanması için de çalışmalar başlatılmıştır. Yalova'daki köşklerinin ahşap kısmının da kaydırılması kararı alınmıştır.⁷⁶³

8 Ağustos günü de saat 15.00'te kaplıcalardaki köşkten çiftliğe geçerek buradaki köşkün sekiz metre ileriye nakledilmesini izlemiştir.⁷⁶⁴ Vali Muhittin, Fen Müdürü Ziya, Yalova Kaymakamı Şefik Beyler de tetkikatta hazır bulunmuştur. Belediye'nin Fen heyeti tarafından köşkün kaydırılma işlemini izlemek üzere Yalova'ya bir seyahat programı yapılmıştır. Gazi, Millet Çiftliğinin plajında banyo aldıktan sonra saat 17.00'de Ankara Motoru ile Malta Çiftliği'ne geçmiş ve biraz istirahatten sonra kaplıcalardaki köşklarine dönmüştür. Gece Büyük Otelin gazinosunda Seyrisefain İdaresi tarafından bir balo düzenlenmiştir. Bu nedenle saat 19.00'da İstanbul'daki misafirleri getirmek üzere bir vapur kaldırılmıştır. Balo son derece parlak geçmiş sabaha kadar devam etmiştir. Gazi saat 24.00'de baloya

⁷⁶¹ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Dün Teşrif Şehrimize Ettiler", 1 Ağustos 1930, S. 2239, s. 1., *Vakit*, "Gazimiz", 1 Ağustos 1930, S. 4512, s. 1., *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Dün Yalova'ya Avdet Ettiler", 2 Ağustos 1930, S. 2240, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 2 Ağustos 1930, S. 4241, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 2 Ağustos 1930, S. 4513, s. 1.

⁷⁶² *Cumhuriyet*, "Reisicumhur Hz. İbrahim Tali Bey'e Beyanı Teşekkür Ettiler", 6 Ağustos 1930, S. 2244, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz. Yalova'da", 6 Ağustos 1930, S. 4517, s. 1., *Akşam*, "İbrahim Tali Bey", 7 Ağustos 1930, S. 4246, s. 2.

⁷⁶³ *Cumhuriyet*, "Yalova'da", 4 Ağustos 1930, S. 2242, s. 1., *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.nin Köşkü", 7 Ağustos 1930, S. 2245, s. 2., *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Millet Çiftliğindeki Köşkün Nakline Nazaret Ettiler", 8 Ağustos 1930, S. 2246, s. 2., *Vakit*, "Gazi Hz.", 8 Ağustos 1930, S. 4519, s. 1., *Akşam*, "Yalova'daki Köşk Yarın Naklediliyor", 9 Ağustos 1930, S. 4248, s. 1., *Akşam*, "Yalova'ya Telefon", 11 Ağustos 1930, S. 4250, s. 3.

⁷⁶⁴ Köşkün nakil işlemi 11 Ağustos'ta tamamlanmıştır. Millet Çiftliğindeki Köşkün Nakli, *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1930, S. 2250, s. 1.

gitmiştir. Abdulhak Hamit Bey'in eşi Lusyen ve Afet Hanım ile dans etmişlerdir. Fethi Bey ile görüşmüşler ve Fethi Bey, yeni bir fırka kurulacağını açıklanmıştır.⁷⁶⁵

Balo münasebetiyle Yalova'da bulunan İsmet Paşa ve Fethi Bey ile görüşen Gazi, yeni fırkanın kurulması için ilk adımları atmıştır. Baloda yeni fırkanın kurulacağını açıklanmasından sonra Fethi Bey büyükelçilik görevinden istifa ederek parti programını hazırlamaya başlamıştır.⁷⁶⁶ Fethi Bey'in yeni fırka kurması siyasetin ve haliyle Gazi'nin yeni gündemi olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, bu süreçte gerek İsmet Paşa gerekse Fethi Bey ve diğer muhataplarla sık sık bir araya gelerek yeni fırkanın kurulması üzerine görüşmüşlerdir.⁷⁶⁷

11 Ağustos günü akşama kadar köşklerinde meşgul olmuş, gece ise Fethi Bey ile görüşmüşlerdir. Yalova'da buldukları süreçte yine Türk Tarihi'ne ait eserle meşgul olmuştur.⁷⁶⁸ Ertesi gün ise içmelerde gezerken İsmet Paşa kendilerine eşlik etmiştir. Bu sırada Yunus Nadi Bey'i görerek yanlarına almışlardır. Akşam saat 17.00'de köşke gelen İsmet Paşa ile yarım saat kadar görüşmüşlerdir. Akabinde saat 18.00'de maiyetlerindeki zevatla bir gezintiye çıkmışlardır.⁷⁶⁹ 13 Ağustos günü köşklerinden çıkarak bir gezinti gerçekleştirmiştir.⁷⁷⁰ 19 Ağustos günü yine Fethi Bey ile görüşmüşlerdir. Ardından Millet Çiftliği'nin plajında banyo aldıktan sonra İsmet Paşa ve Nafia Vekili görüşmüşlerdir.⁷⁷¹ 20 Ağustos günü Dâhiliye ve Hariciye Vekilleri Yalova'ya gelerek İran ile ilgili bir toplantı yapmışlardır.⁷⁷² 21 Ağustos günü akşamüzeri Fethi, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü,

⁷⁶⁵ *Cumhuriyet*, "Mühendis ve Mimarların Yalova Gezintiü", 4 Ağustos 1930, S. 2242, s. 2., *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Millet Çiftliğindeki Köşkün Nakline Nazaret Ettiler", 8 Ağustos 1930, S. 2246, s. 2., *Vakit*, 8 Ağustos 1930, S. 4519, s. 1., *Cumhuriyet*, "Yalova'da", 9 Ağustos 1930, S. 2247, s. 1., *Vakit*, "Köşk Bugün Yürüyor", 9 Ağustos 1930, S. 4520, s. 1.

⁷⁶⁶ *Vakit*, "Yeni Muhalif Fırka", 9 Ağustos 1930, S. 4520, s. 1., *Cumhuriyet*, "Yeni Fırka Hakkında Beyanat", 10 Ağustos 1930, S. 2248, s. 1-6., Yunus Nadi, "*Cumhuriyet* Halk Fırkasına Gelinece", *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1930, S. 2249, s. 1-3., *Cumhuriyet*, "Yeni fırka ve Gazi Hz.nin Fikirleri", 11 Ağustos 1930, S. 2249, s. 1.

⁷⁶⁷ SCF'nin Kurulması bölümünde fırkanın kuruluş aşaması yer almaktadır. Bu nedenle burada detaylı bilgi verilmemiştir. Sadece Gazi'nin gündemine yer verilmiştir.

⁷⁶⁸ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 12 Ağustos 1930, S. 2250, s. 1., *Akşam*, "Başvekilin Yeni Fırka Hakkında Mütalaaları", 12 Ağustos 1930, S. 4251, s. 1.

⁷⁶⁹ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Dün İsmet Paşa İle Görüştiler", 13 Ağustos 1930, S. 2251, s. 1., *Akşam*, "Başvekil Bu Sabah Ankara'dan Geldi, Yalova'ya Gitti", 13 Ağustos 1930, S. 4251, s. 1.

⁷⁷⁰ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 14 Ağustos 1930, S. 2252, s. 1.

⁷⁷¹ *Cumhuriyet*, "Fethi Bey Dün Uzun Zaman Gazi Hz. İle Görüştü", 20 Ağustos 1930, S. 2258, s. 1., *Cumhuriyet*, "İsmet Paşa'nın Ziyareti", 20 Ağustos 1930, S. 2258, s. 1-3., *Akşam*, "Yalova'da", 21 Ağustos 1930, S. 4260, s. 1., *Vakit*, "İsmet Paşa ve İki Vekilimiz", 21 Ağustos 1930, S. 4532, s. 1.

⁷⁷² *Cumhuriyet*, "Dün Akşam Yalova'da Mühim Bir İçtima Oldu", 21 Ağustos 1930, S. 2259, s. 1-4.

Maarif Vekili Cemal Hüsni, Nafia Vekili Recep Beyler köşke gelerek kendisi ile görüşmüşlerdir.⁷⁷³

1 Eylül günü İsmet Paşayı Ankara-Sivas Demiryolunun açılışı münasebetiyle tebrik etmiştir.⁷⁷⁴ 3 Eylül günü, Irak Sefiri Nuri Paşa, Yalova'ya gelerek Gazi ile görüşmüştür.⁷⁷⁵ 4 Eylül günü saat 17.00'de İsmet Paşa, köşklerinin önünde Gazi ile buluşmuş ve uzun süre sohbet etmişlerdir.⁷⁷⁶ 30 Ağustos zaferi münasebetiyle tebrikte bulunanlara karşı Anadolu Ajansı vasıtasıyla teşekkür etmiştir.⁷⁷⁷

5 Eylül günü Ertuğrul Yatı ile Yalova'dan ayrılarak, saat 17.30'da İstanbul'a dönmüştür. İsmet Paşa da geç vakte kadar sarayda kendileriyle kalmıştır.⁷⁷⁸ Ertesi gün öğleye kadar sarayda meşgul olmuştur. Öğleden sonra saat 14.00'te otomobile binerek İsmet Paşa ile beraber tramvay yolunu takiben Topkapı'ya bir gezinti yapmışlardır. Önce Şişli'ye gitmişler ardından Topkapı'ya ve buradan da Edirnekapı'ya geçmişlerdir. Dönüşte ise Gülhane Parkı'nda inerek parkın iç taraflarındaki bir kahvehaneye oturarak halk arasında dinlenmişlerdir. Şehirde bir kez daha dolaştıktan sonra saat 16.00'da saraya dönmüşlerdir.⁷⁷⁹

Günlerini sarayda meşgul olarak geçiren Mustafa Kemal Paşa, 8 Eylül günü öğle yemeğini İsmet Paşa ile yemiş ve saat 16.00'da Boğaziçi'nde bir gezinti yapmışlardır.⁷⁸⁰ 10 Eylül'de Yunus Nadi'nin İzmir'de yaşanan hadiselerle ilgili kendisine hitaben yayınladıkları açık mektuba cevaben CHF'nın umumi reisi

⁷⁷³ *Cumhuriyet*, "Teşkilat Genişliyor", 22 Ağustos 1930, S. 2260, s. 1.

⁷⁷⁴ *Vakit*, "Ankara-Sivas Hattı Merasimle Açıldı", 31 Ağustos 1930, S. 4542, s. 1-5., *Vakit*, "Gazi Hz.", 2 Eylül 1930, S. 4544, s. 2.

⁷⁷⁵ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Bugün Irak Sefirini Kabul Edecekler", 3 Eylül 1930, S. 2272, s. 1., *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1930, S. 2273, s. 2.

⁷⁷⁶ *Cumhuriyet*, "Başvekil Paşa Dün Sabah Yalova'da Gazi Hz.ne Mülaki Olmuşlardır", 5 Eylül 1930, S. 2274, s. 1-3., Hâkimiyeti Milliye, "Başvekil Paşa Yalova'ya Gitti", 5 Eylül 1930, S. 3286, s. 1., *Vakit*, Başvekilimiz, 5 Eylül 1930, S. 4547, s. 1.

⁷⁷⁷ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Geliyorlar", 5 Eylül 1930, S. 2274, s. 3., *Vakit*, "Gazi Hz.", 5 Eylül 1930, S. 4547, s. 2.

⁷⁷⁸ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Dün Yalova'dan Geldiler", 6 Eylül 1930, S. 2275, s. 1-3., *Akşam*, "Gazi Hz.", 6 Eylül 1930, S. 4276, s. 2., *Vakit*, "Gazi Hz. Döndüler", 6 Eylül 1930, S. 4548, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 7 Eylül 1930, S. 4277, s. 2.

⁷⁷⁹ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. ve Başvekil Dün Şehir İçinde Bir Gezinti Yaptılar", 7 Eylül 1930, S. 2276, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, "Gazi Hz.'nin Dünkü Gezintisi", 7 Eylül 1930, S. 3288, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 7 Eylül 1930, S. 4549, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 8 Eylül 1930, S. 4279, s. 1-2.

⁷⁸⁰ *Cumhuriyet*, "Dün Sarayda Meşgul Oldular", 8 Eylül 1930, S. 2277, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 8 Eylül 1930, S. 4550, s. 1., *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Dün Öğle Yemeğini Başvekil ile Yediler", 9 Eylül 1930, S. 2278, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 9 Eylül 1930, S. 4551, s. 1.

olduklarını ifade ettikleri mektup gazetelerde yayınlanmıştır.⁷⁸¹ 11 Eylül günü Sakarya Motoru ile Maltepe önlerine kadar bir gezinti yapmıştır.⁷⁸² 12 Eylül günü sarayda meşgul olmuştur.⁷⁸³ 13 Eylül günü paranın kıymetini korumak hususunda alınacak tedbirler için meclisi olağanüstü olarak 22 Eylül’de toplanmaya davet etmiştir. Ayrıca İzmir’den dönen Fethi Bey de öğleden sonra saraya giderek kendisi ile görüşmüştür.⁷⁸⁴ Meclisin fevkalade içtimasında bulunmak üzere ayın yirmisine doğru Ankara’ya hareket etmeleri gündeme gelmiştir.⁷⁸⁵ 17 ve 18 Eylül günleri sarayda meşgul olmuştur.⁷⁸⁶

19 Eylül günü öğlen saat 15.00’ten itibaren Meclis Reisi Kâzım Paşa, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü, Ali, Recep Zühtü, Reşit Galip, Haşan Cavit, Cevat Abbas, SCF Reisi Fethi, Nuri, Ağaoglu Ahmet, Viyana Sefiri Hamdi Beylerle, CHF Müfettişi Hakkı Şinasi, Üçüncü Kolordu Kumandanı Şükrü Naili, Kolordu Kumandanı Ali Hikmet ve Kahire Sefiri Muhittin Paşalarla şehirde bulunanın birçok mebus saraya giderek kendisine katılmışlardır. Gazi, saat 16.15’te sarayın rıhtımına çıkarak bazı mebuslarla ayaküstü konuşmuştur. Kendilerini rıhtımda bekleyen Sığırtmaç Mustafa’yı severek iltifatlarda bulunmuş ve Mustafa’nın hocası Şevket Bey’in elini sıkarak tebrik etmiştir. Mustafa’nın teessürü üzerine “*Merak etme! Tekrar geleceğim, görüşürüz*” demiştir. Ardından saat 16.20’de Söğütlü Yatı’na binerek saraydan ayrılmıştır. Söğütlü Yatı geçerken, Ertuğrul Yatı ve diğer vapurlar tarafından selamlanmıştır. O sırada oradan geçmekte olan Kalamış Vapuru da

⁷⁸¹ Hâkimiyeti Milliye, “Reisicumhur Hz. ve Yeni Fırka”, 9 Eylül 1930, S. 3290, s. 1., *Cumhuriyet*, “Gazi’nin Nadi Bey’e Cevapları”, 10 Eylül 1930, S. 2279, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, “Reisicumhur Hz. Milleti Tenvir Ediyorlar”, 10 Eylül 1930, S. 3291, s. 1., *Vakit*, “Efkarı Umumiye Tenvir”, 10 Eylül 1930, S. 4552, s. 1., *Vakit*, “Gazi Hz.nin Mektubu”, 11 Eylül 1930, S. 4553, s. 1.

⁷⁸² *Cumhuriyet*, “Gazi Hz.”, 12 Eylül 1930, S. 2281, s. 1., *Vakit*, “Gazi Hz.”, 12 Eylül 1930, S. 4554, s. 1.

, *Akşam*, “Gazi Hz.”, 13 Eylül 1930, S. 4283, s. 2.

⁷⁸³ *Vakit*, “Gazi Hz.”, 13 Eylül 1930, S. 4555, s. 1.

⁷⁸⁴ *Cumhuriyet*, “M.Meclisi İçtimaa Çağrıldı”, 14 Eylül 1930, S. 2283, s. 1-3., *Cumhuriyet*, “Fethi Bey Dün Geldi”, 14 Eylül 1930, S. 2283, s. 1-4., Hâkimiyeti Milliye, “Reisicumhur Hz. Hükümetin teklifi Üzerine Millet Meclisini İçtimaa Davet Etti”, 14 Eylül 1930, S. 3295, s. 1., *Vakit*, “Gazi Hz. Dün Fethi Bey’i kabul ettiler”, 14 Eylül 1930, S. 4556, s. 1., *Vakit*, “Meclis 22 Eylülde İçtimaa Çağrılacak”, 14 Eylül 1930, S. 4556, s. 1.

⁷⁸⁵ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Bu Günlerde Hareket Buyuruyorlar”, 16 Eylül 1930, S. 2285, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, “Reisicumhurumuzun Gelmesi Muhtemeldir”, 16 Eylül 1930, S. 3297, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, “Gazi Hz.nin Pazara Gelmesi Muhtemeldir”, 17 Eylül 1930, S. 3298, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, “Reisicumhur Hz. Yarın Geliyor”, 19 Eylül 1930, S. 3300, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, “Gazi Hz. Bugün Geliyor”, 20 Eylül 1930, S. 3301, s. 1.

⁷⁸⁶ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Bugün Saat 16’da Teşrif Ediyorlar”, 19 Eylül 1930, S. 2288, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz.”, 19 Eylül 1930, S. 4289, s. 2., *Akşam*, “Gazi Hz.”, 20 Eylül 1930, S. 4290, s. 1.

düdüklerini çalarak selam vermiştir. Gazi de şapkasını sallayarak karşılık vermiştir. Selimiye'den geçerken de top atışları ile selamlanmıştır. Haydarpaşa Limanı'nda yattan inerken halk tarafından ve istiklal marşını çalan bir mızıka ile karşılanmıştır. İstiklal marşını şapkasını çıkararak dinlenmiştir. Akabinde trene binerek, halkın alkışları eşliğinde saat 17.00'de Ankara'ya hareket etmiştir. Tren Pendik'te durarak halkı selamlamıştır. Vali Muhittin, Riyaseticumhur Kâtibi Umumisi Tevfik Beylerle, Hakkı Şinasi Paşa vilayet sınırına kadar kendisine eşlik etmişlerdir. Meclis Reisi Kâzım Paşa, Ali, Reşit Galip, Recep, Cevat Abbas ve Haşatı Cavit Beyler de Ankara'ya gitmişlerdir. Tren saat 19.30'da İzmit'e varmış, halkın alkışlarıyla karşılanmıştır. Fabrikatör Haşim Bey bir konuşma yapmış ve tren biraz sonra tekrar hareket etmiştir.⁷⁸⁷

Tren 20 Eylül günü öğle vakti halkın tezahüratları eşliğinde Ankara'ya ulaşmıştır. Trenden inerek Başvekil ve mebusların ellerini sıkarak Gazi, istasyondan ayrılarak öğle yemeğini yemek üzere İsmet Paşa'nın köşküne gitmiştir.⁷⁸⁸ Böylece Gazi'nin 99 gün süren İstanbul-Yalova seyahati sona ermiştir. Hususi olarak dinlenmek amacıyla çıktığı bu seyahatte Yalova'nın imarı ile meşgul oldukları gibi yeni bir fırkanın kurulması ve İran ilişkileri gibi devlet meseleleri ile de yakından ilgilenmiştir. Ayrıca fırsat buldukça Türk tarihi hakkında yazdığı eser ile de ilgilenmiştir.

3.3. 1930-1931 Yılı Tetkik Seyahatinin Birinci Kısmı

3.3.1. 1930-1931 Yılı Tetkik Seyahatinin Birinci Kısmının Sahası

Mustafa Kemal Paşa'nın 1930 yılının sonlarında geniş kapsamlı bir yurt seyahatine çıkması planlanmaktadır.⁷⁸⁹ Ancak seyahatin ne zaman başlayacağı

⁷⁸⁷ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Dün Akşam Gittiler", 20 Eylül 1930, S. 2289, s. 1-2., *Akşam*, "Gazi Hz. Dün Ankara'ya Hareket Ettiler", 21 Eylül 1930, S. 4291, S. 1-2., *Vakit*, "Gazi Hz.", 18 Eylül 1930, S. 4560, s. 1., *Vakit*, "Reisicumhur Hz.", 19 Eylül 1930, S. 4561, s. 1., *Vakit*, "Güle Güle", 20 Eylül 1930, S. 4562, s. 1.

⁷⁸⁸ *Akşam*, "Bütün Ankara Halkı İstasyona Koşuyor", 21 Eylül 1930, S. 4291, s. 2., Hâkimiyeti Milliye, "Gazi Hz. Ankara'da", 21 Eylül 1930, S. 3302, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz. Ankara'da Coşkun Tezahüratla İstikbal Edildi", 22 Eylül 1930, S. 4292, s. 2., *Vakit*, "Gazi Hz. Ankara'da", 21 Eylül 1930, S. 4563, s. 1.

⁷⁸⁹ *Cumhuriyet*, "Gazi Hazretleri Uzun Bir Tetkik Seyahatine Çıkıyorlar", 4 Kasım 1930, S. 2333, S. 1., *İnkılap*, "Gazi Hz.'nin Seyahati", 4 Kasım 1930, S. 66, s. 1., *Zonguldak Memleket Gazetesi*, "Cumhur Reisi Hz.'nin Tetkik ve İrşat Seyahatleri", S. 285, 13 Kasım 1930, s. 1.

hususunda bir belirsizlik mevcuttur.⁷⁹⁰ CHF ile SCF arasında yaşanan siyasi gerilim bu belirsizliğe neden olmuştur. Ancak siyasi çekişmenin kökten çözümlendiği SCF'nın feshedildiği günün akşamı seyahat başlamıştır.⁷⁹¹ 17 Kasım 1930 tarihinde Ankara'dan başlayan seyahatin birinci evresi 6 Ocak 1931 tarihinde tamamlanmıştır. Seyahatte sırasıyla Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya, Samsun, Trabzon, İstanbul, Yalova, İstanbul, Kırklareli, Edirne, İstanbul, Bursa şehirleri ziyaret edilmiştir.⁷⁹²

Seyahatin birinci aşamasında ülke genelini ilgilendiren ziraat, gümrük işleri ve vergiler hususundaki sorunlarla ilgilenilmiştir. Bu genel sorunların yanı sıra şehirlerde karşılaşılan hususi sorunların çözümü için de zaman ayrılmıştır.⁷⁹³

3.3.2. Kayseri (18-19 Kasım 1930)

Mustafa Kemal Paşa, 17 Kasım 1930 akşamı Ankara'dan yola çıkarak yaklaşık 3 ay sürecek olan tetkik seyahatine başlamıştır.⁷⁹⁴ Seyahat esnasında kendisine Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Mebuslar Kılıç Ali Bey, Salih Bozok, Recep Bey, Cevat Abbas, Falih Rıfkı, Ruşen Eşref, Mehmet Şevket Bey, Sıhhat Müsteşarı Hüsamettin Bey, İstanbul Liman Şirketi Müdürü Ahmet Hamdi Bey ve her vekâletten birer müfettiş eşlik etmişlerdir.⁷⁹⁵

Mustafa Kemal Paşa, seyahate çıktığı zamanlarda genelde neşeli olurdu.⁷⁹⁶ Bu seyahatin SCF'nın feshedildiği bir gün de başlaması gergin bir ortam olacağını akla getirirse de aksine Mustafa Kemal Paşa, öncekilerde olduğu gibi bu seyahatinde

⁷⁹⁰ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.'nin Seyahatleri", 7 Kasım 1930, S. 2336, s. 1.

⁷⁹¹ *Cumhuriyet*, "Gazi Hazretlerinin Seyahatleri", 17 Kasım 1930, S. 2346, s. 1., *Vakit*, "Seyahate Bu Akşam Çıkıyorlar", 17 Kasım 1930, S. 4619, s. 1., *Sivas*, "Sivas Büyük Gazisini Bekliyor", 17 Kasım 1930, S. 2262, s. 1., *İnkılap*, "Gazi Hz. Bugün Mukarrer Seyahatlerine Çıkacaklardır", 17 Kasım 1930, S. 79, s. 1., *Denizli*, "Büyük Gazimiz Anadolu Dahilinde Bir Tetkik Seyahatine Çıktılar", S. 383, 20 Kasım 1930, s. 1., *Edirne Postası*, "Gazi Hz.", 25 Kasım 1930, S. 365, s. 1.

⁷⁹² http://www.ata.tsk.tr/01_hayati/yurtgezileri.html (20.02.2015)

⁷⁹³ 490.01/34.142.1.1/17.11.1930.

⁷⁹⁴ *Son Posta*, "Gazi Hz. Bugün Kayseri'ye Hareket Ediyorlar", 18 Kasım 1930, S. 114, s. 1., *İnkılap*, "Gazi Hazretleri Dün Akşam Kayseri'ye Mütteveccihen Hareket Buyurdular", 18 Kasım 1930, S. 80, s. 1., Hür Fikir, "Gazi Hazretleri Seyahatlerine Başladılar", 20 Kasım 1930, S. 339, s.1., *Sinop Gazetesi*, "Gazi Hz.nin Seyahatleri", 20 Kasım 1930, S. 735, s. 1.

⁷⁹⁵ *Zonguldak Memleket Gazetesi*, "Cumhur Reisi Hz. nin Tetkik ve İrşat Seyahatleri", S. 285, 20 Kasım 1930, s. 1.

⁷⁹⁶ A. Afet İnan, Atatürk'ten Hatıralar, TTK Basımevi, Ankara, 1950.s. 63.

de neşeli ve eğlenceli bir yolculuk geçirmiştir. Bu eğlenceli yolculuğun sonunda 18 Kasım günü saat 13.15'te Kayseri'ye varmıştır.⁷⁹⁷

Kayseri'ye varır varmaz, ilk iş olarak hükümet binasına giderek orada Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey, Kütahya mebusu Recep Bey ve Vali Beyle uzun müddet görüşmüşlerdir. Görüşmeden sonra kolordu dairesini ve belediyeyi ziyaret etmiş ardından liseye geçerek öğretmen ve öğrencilerle yakından ilgilenmiştir. Mantık dersini takip etmiş ve öğretmenlere kavramları öğrencilerin anlayacağı bir şekilde Türkçeleştirmesi yönünde tavsiyede bulunmuştur. Öğrencilerin samimi tezahüratları eşliğinde gençlik mektebinden ayrılarak CHF binasına geçmiştir. Burada fırka heyeti ve sabık SCF azası, Belediye azası ve halktan kimselerle görüşerek memleketin hal ve istikbali hakkında sohbet etmişlerdir. CHF'nın inkılâpçı bir fırka olduğunu ve yaptığı inkılâpların ehemmiyetini hatırlatmıştır. CHF'nın Türk milletinin geleceği için yapması gereken vazifelerden bahsetmiştir.⁷⁹⁸ Heyete SCF'nın kuruluş aşaması ve feshedilmesi süreci hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca halkın hususi problemleri ile de meşgul olmuştur. Bu arada müfettişler de kendilerine verilen direktifler doğrultusunda CHF merkezinin ve şehrin genel durumunu tetkik etmektedirler.⁷⁹⁹

Mustafa Kemal Paşa, halk ile olan sohbetlerinde genel olarak ekonomik sorunlarla karşılaşmıştır. Özellikle pastırma üreticilerinin, hastalıklı denilerek doğudan büyük baş hayvan getirmelerinin engellenmesi hususundaki şikâyetleriyle yakından ilgilenmiştir. Durumu tam anlamıyla öğrenmek için bir gece şehirde kalmaya karar vermiş ve olayın aslına öğrenmek üzere Ankara'ya çok sert ifadeler kullandığı bir telgraf çekirmiştir.⁸⁰⁰ Telgrafa cevaben İsmet Paşa, Sivas'ta bir salgın hastalık olduğu ve yayılmasından endişe duyulduğu için böyle bir tedbir alındığını ve daha ayrıntılı bir inceleme başlatılacağını bildirmiştir.⁸⁰¹ Tam anlamıyla sebepsiz olmasa da uygulamanın, memleket iktisadını düşünmeden alınan yasakçı bir

⁷⁹⁷ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Kayseri'ye Vasıl Oldular", 19 Kasım 1930, S. 2348, s. 1-2., *İnkılap*, "Gazi Hazretleri Kayseri'de", 19 Kasım 1930, S. 81, s. 1.

⁷⁹⁸ *İnkılap*, "Reisicumhur Hazretleri", 19 Kasım 1930, S. 81, s. 3., *Son Posta*, 20 Kasım 1930, S. 116, s. 1-3., *Zonguldak Memleket Gazetesi*, "Cumhur Reisi Hz.nin Anadolu Seyahati", S. 286, 20 Kasım 1930, s. 1.

⁷⁹⁹ BCA, 030.10/2.9.30.2/18.11.1930., *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Kayseri'ye Vasıl Oldular", 19 Kasım 1930, S. 2348, s. 1-2., *İnkılap*, "Reisicumhur Hazretleri", 19 Kasım 1930, S. 81, s. 3.,

⁸⁰⁰ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, s. 38.

⁸⁰¹ BCA, 030.10/2.9.29.2/18.11.1930.

zihniyetin kararı olduğu anlaşılmıştır. Başar, Mustafa Kemal Paşa'nın memleketin halini anlaması açısından seyahatlerin ne kadar isabetli olduğunu bu olay üzerinden şu şekilde izah etmiştir: "... Ankara'dan ayrılmış yirmi dört saat olmadan memleketin hakiki derdi tespit edilmişti. Hükümet, eskiden olduğu gibi, bugün de ancak "yasak" sayesinde işleri idare etmekteydi. Bu zihniyeti ve usulü kaldırmak yerine yasağa değil yapmaya dayanan yeni bir zihniyeti idareye sokmak lazımdı."⁸⁰² Yasakçı zihniyetin ilk kurbanı da Kayseri Valisi olacaktır. Sohbetleri esnasında genelde hırpalayacağı ya da alay edeceği kişilere sorular soran Mustafa Kemal Paşa, pastırma üreticilerinin sorunlarından habersiz olan valiye iktisat nedir? diye sormuştur. Başar'a göre bu soru, valinin vatandaşın dertlerine olan ilgisizliği karşısında, canı sıkılan Mustafa Kemal Paşa tarafından valiye hırpalanmak üzere sorulmuştur.⁸⁰³

Mustafa Kemal Paşa, şehirdeki ziyaretlerini tamamladıktan sonra 19 Kasım sabahında Sivas'a hareket etmiştir.⁸⁰⁴

3.3.3. Sivas (20 Kasım 1930)

Mustafa Kemal Paşa, 19 Kasım öğleden sonra Kayseri'den yola çıkmıştır. Geceyi trende Sivas Yolundaki Gemerek İstasyonu'nda geçirmiştir. Seyahat esnasında Ruşen Eşref, Mustafa Kemal Paşa'ya, önemli hizmetlerinden biri olan, üzerinde ilerledikleri yol, hakkındaki intibalarını sorduğunda şu cevabı almıştır: "*Bundan 11 sene evvel Sivas konferansını yaptıktan sonra Ankara'ya giderken bu yolu çok müşkülât veren bir otomobil içinde geçirmiştım. Şimdi ise gayet rahat bir trende gidiyoruz, görüyorsunuz aradaki farkı izaha hacet var mı?*"⁸⁰⁵ İşte bu yolda yapılan rahat bir yolculuk sonrası 20 Kasım sabahı Sivas'a varmışlardır.⁸⁰⁶

⁸⁰² Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, s. 38.

⁸⁰³ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, s. 29.

⁸⁰⁴ BCA, 030.10/2.9.30.2/18.11.1930., *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Dün Kayseri'den Sivas'a Hareket Buyurdular", 19 Kasım 1930, S. 2348, s. 1. *İnkılap*, "Reisicumhur Hazretleri Dün Kayseri'den Hareket Etiler", 20 Kasım 1930, S. 82, s. 1., *Son Posta*, "Gazi Hz. Bu Sabah Kayseri'den Sivas'a Hareket Etiler", 20 Kasım 1930, S. 116, s. 1.

⁸⁰⁵ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Dün Kayseri'den Sivas'a Hareket Buyurdular", 20 Kasım 1930, S. 2349, s. 1., *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. III, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, der. Nimet Arsan, Ankara, 1997.s. 129, Erdem Çanak, "Atatürk'ün Yurt Gezilerine Bir Örnek: 1930-1931 Gezisi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 23, Mart 2016, <http://www.asosjournal.com/DergiTamDetay.aspx?ID=1047>, (03 Mart 2020), s. 134.

⁸⁰⁶ *İnkılap*, "Gazi Hazretleri Bugün Sivas'ta Bulunacaklar", 20 Kasım 1930, S. 82, s. 1.

Mustafa Kemal Paşa, Sivas'a yaklaşırken halk da büyük bir heyecan içerisinde kendisini beklemektedir.⁸⁰⁷ Sabah saatlerinde Sivas'a gelen Mustafa Kemal Paşa, öğle yemeğini trende yedikten sonra saat 14.00'te Sivas'a varmıştır. Merasim yapılmamasını emretmelerine rağmen büyük bir kalabalık tarafından karşılanmış, bir müddet halk ile beraber yürüdüktan sonra otomobille hükümet konağına geçmiştir. Burada bir müddet Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ve Recep Bey'ler ve Sivas Valisi ile görüşmüşlerdir.⁸⁰⁸

Bir müddet hükümet konağında kalmış, ardından kolordu ve belediye binasını ziyaret etmiş ve sonra Kız Muallim Mektebi'ne geçmiştir. Ziyaret perşembe tatiline denk geldiği için dersleri takip edememiş ancak yatakhaneleri gezerek karşılaştığı birkaç öğrenci ve müdürle sohbet etmiştir.⁸⁰⁹ Buradan liseye geçerek Sivas Kongresi esnasında kendisine tahsis edilen ve aynı eşya ile olduğu gibi muhafaza edilen odayı ve tarihi kongre salonunu ziyaret etmiştir. O güne ait hatırlarından bahsetmiş ve 1928 ziyareti sırasında hatıra defterine yazmış olduğu "*İlk kongremizin toplandığı salonu görmekten çok mütehassıs oldum.*" cümlesinin altına "*Bugün de aynı tahassüs aynı kuvvetle devam ediyor.*" cümlesini yazmıştır. Liseden talebenin alkışları arasında çıkarak CHF merkezine geçmiş, ve burada CHF'nın halkın menfaatleri için yaptığı inkılaplardan bahsederek memleketin menfaatleri hakkında istişarede bulunmuştur. Daha sonra halkın arasına karışarak hükümet konağına kadar birlikte yürürken halkın sorunlarını dinlemiştir.⁸¹⁰

Vali Konağına geçen Mustafa Kemal Paşa, akşam yemeğini yedikten sonra gece burada misafir edilmiştir.⁸¹¹ Yemek sırasında Hamdi (Başar) ve Hasan Ali (Yücel) Beyleri imtihan etmiştir. Öncelikle Şükrü (Kaya) Bey'den liberalizmi tarif etmesini isteyince Şükrü Bey'in bunu genç iktisatçımız Hamdi Bey açıklasın isteğini kabul etmiştir. Hamdi Bey, soruyu rahat bir şekilde cevaplasa da bu emrivakiden dolayı Şükrü Kaya'ya içerlemiştir. Daha sonra Şükrü Bey'e neden böyle bir şey yaptığını sorduğunda, yemekten önce bunu yapmasını Mustafa Kemal Paşa'nın

⁸⁰⁷ *Sivas*, "Sivas Büyük Gazisini Bekliyor", 17 Kasım 1930, S. 2262, s. 1.

⁸⁰⁸ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Dün Sivas'a Vasıl Oldular ve Büyük Tezahüratla Karşılandılar", 21 Kasım 1930, S. 2350, s. 1-4.

⁸⁰⁹ *Sivas*, "Reisi Cumhur Hz. Şehrimizde", 24 Kasım 1930, S. 2263, s. 1.

⁸¹⁰ *İnkılap*, 21 Kasım 1930, S. 83, s. 1.

⁸¹¹ *Vakit*, "Reisicumhur Hz. Sivasta", 21 Kasım 1930, S. 4623, s. 1-2.

istediği cevabını almıştır.⁸¹² Gazi, aynı yemekte Hasan Ali Bey'den de sıfırı tarif etmesini istemiştir. Hasan Ali Bey'in sıfır yoktur cevabına “*Bu yok olan şey bir rakamın önüne, sağına geçince onu 10 misli yükseltiyor. Bu nasıl olur?*” diye sormuştur. Bunun üzerine “*Efendimiz, daima arkanızda ve solunuzdayım. Sıfır işte efendimizin solunda olan bendenizim.*” cevabını veren Hasan Ali Bey kıvrak zekâsını göstermiştir. Böylece bu imtihan Hasan Ali Bey'in parlak siyasi hayatının başlangıcı olmuştur.⁸¹³ Mustafa Kemal Paşa'nın amacı bu iki genç devlet adamını sorularıyla aşağılamak değil gerçekten imtihan etmek olmuştur. Zaten ikisi de ilerleyen dönemde önemli devlet kademelerinde görev almaya devam etmişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa geceyi Vali konağında geçirmiş ve sabah otomobillerle Tokat'a hareket etmiştir.⁸¹⁴

3.3.4. Tokat ve Amasya (21-22 Kasım 1930)

Mustafa Kemal Paşa kendisine eşlik eden heyetle birlikte 21 Kasım sabahı 10.15'te Sivas'tan ayrılmış ve birkaç saatlik otomobil yolculuğu sonunda saat 14.00'te Tokat'a varmıştır.⁸¹⁵ Belediye binası önünde bekleyen kalabalık tarafından alkışlarla karşılamıştır. Belediye binasında öğle yemeğini yemiş, cuma tatili olması nedeniyle günü dinlenerek geçirmiştir. Gece, Mebus Mustafa Bey'in evinde kalmış ve sabah halk ile temaslarda bulunmuştur.⁸¹⁶

Sabah otomobille Amasya'ya doğru yola çıkan Mustafa Kemal Paşa, saat 10.30'da Turhal'a gelmiştir. Burada büyük ilgi ile karşılaşmış, halkı selamladıktan sonra trene binerek yolculuğa devam etmiştir.⁸¹⁷ Kısa bir tren yolculuğundan sonra saat 12.30'da Amasya'ya ulaşmıştır.⁸¹⁸ Burada da binlerce kalabalık tarafından coşkuyla karşılanmıştır. İstasyonda halk ile temaslarından sonra Belediye binasına geçerek öğle yemeğini burada yemiştir.⁸¹⁹ Yemekten sonra Amasya Orta Mektebini ziyaret ederek öğrencilerle sohbet etmiş, bir öğrenciye sorduğu suallere aldığı

⁸¹² Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, s. 32.

⁸¹³ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, s. 31-32.

⁸¹⁴ *Son Posta*, “Gazi Hz. Tokat'a Hareket Ettiler”, 22 Kasım 1930, S. 118, s. 1-2.

⁸¹⁵ BCA, 030.10/2.9.31/21.11.1930.

⁸¹⁶ *Sivas*, “Büyük Gazi Tokatta”, 24 Kasım 1930, S. 2263, s. 1., *Vakit*, “Gazi Hz. Tokatta”, 22 Kasım 1930, S. 4624, s. 1.

⁸¹⁷ *Sivas*, “Amasya'da”, 24 Kasım 1930, S. 2263, s. 1.

⁸¹⁸ BCA, 030.10/2.9.32/22.11.1930.

⁸¹⁹ *İnkılap*, “Gazi Hz. Her Tarafta Tezahüratla Karşılanıyor”, 23 Kasım 1930, S. 85, s. 1., *Yeni Adana*, “Gazi Hz. Amasya'dan Samsuna Hareket Buyurdular”, 24 Kasım 1930, S. 2656, s. 1.

cevaplar üzerinde düzeltmeler yaparak Türk tarihi ile Türk medeniyeti hakkında kısa bir ders vermiştir. Mektebin müzesindeki eserler hakkında mektep müdüründen bilgi almıştır. Mektep ziyaretinden sonra CHF merkezine geçerek, burada fırka yöneticileri ve halk temsilcileri ile memleket meseleleri üzerinde uzun süre sohbet etmiştir.⁸²⁰

Mustafa Kemal Paşa, Tokat ve Amasya'da bulunduğu kısa süre içerisinde tarım alanında yaşanan aksaklıkları gözlemleyerek tedbir alınması yönünde çalışma başlatmıştır. Bölgedeki tarım alanlarında, fare tahribatı nedeniyle üretimin zarar gördüğünü rapor ettirmiştir. Vekâletin ilaçlama hususunda eksik kaldığını belirterek fare mıntıklarında daha esaslı bir mücadele yapılmasını istemiştir. Bölgedeki çiftçilerin diğer bir şikâyeti de arazilerini sürmeye yetecek kadar vergiden muaf mazot alamamaları olmuştur. Görülen bu sorunlar üzerine Mustafa Kemal Paşa, Başvekâlete yazdırdığı telgrafta zarar gören bölgelere tohum yardımının yapılmasını ve traktör sahiplerinin mazot sorununun çözülmesini istemiştir.⁸²¹ Başvekâletten gelen 23.11.1930 tarihli telgrafta tohum meselesinin Ziraat Bankası nezdinde takip edildiği ve mahalli sandıklara para gönderileceği, traktör sahiplerinin de yeteri kadar mazot alabilmelerinin sağlanacağı bildirilmiştir.⁸²² Böylece kısa süre içerisinde bölgedeki çiftçilerin birçok sorununa çare bulunmuştur. Amasya'da halk ile olan temaslarını bitirdikten sonra saat 17.00'da trenle Samsun'a doğru yola çıkmıştır.⁸²³

3.3.5. Samsun (22-26 Kasım 1930)

Mustafa Kemal Paşa, Havza istasyonunda halk ile on dakika sohbet ettikten sonra saat 17.00'de trene binerek yola çıkmıştır.⁸²⁴ Saat 21.00'de Samsun'a ulaşmıştır.⁸²⁵ Samsun İstasyonunu hınca hınç dolduran halkın tezahüratlarıyla karşılanmıştır. Kendi evi olarak düzenlenen CHF binasına geçerek akşam yemeğini yemiş, halkın ilgisi karşısında kayıtsız kalamayarak binanın balkonuna çıkarak halkı selamlamış, artık rahatsız olmayarak dağılmalarını rica etmiştir.

⁸²⁰ *Cumhuriyet*, "Reisicumhur Hazretlerinin Seyahatleri", 23 Kasım 1930, S. 2352, s. 1-3.

⁸²¹ ATASE, Kİs. 45/Dos. 1/F. 1.34-35/22.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.38-39/22.11.1930.

⁸²² ATASE, Kİs. 45/Dos. 1/F. 1.35/22.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.39/22.11.1930.

⁸²³ *Cumhuriyet*, "Reisicumhur Hazretlerinin Seyahatleri", 23 Kasım 1930, S. 2352, s. 1-3.

⁸²⁴ *İnkılap*, "Gazi Hazretleri Samsun'da", 24 Kasım 1930, S. 86, s. 2., *Hür Gazete*, "Gazi Hazretleri Samsun'da", 24 Kasım 1930, S. 29, s. 2.

⁸²⁵ BCA, 030.10/2.9.33/23.11.1930.

Trabzon Mebusu Hasan Bey, Rize Mebusu Fuat Bey ve Vali Kazım Paşa'yı kabul ederek uzun müddet görüşmüşlerdir.⁸²⁶

Samsun'da halk her ne kadar Gazi'yi büyük coşkuyla karşılamış olsa da bu son derece sert askeri tedbirlerin arkasında gerçekleşebilmiştir. İstasyondan itibaren bütün yollar süngülü askerler tarafından tutulmuş, halk asker koridorlarının arkasına sinmek zorunda kalmıştır. Başar'ın "... *Adeta bir düşman şehrine henüz giren bir kumandan gibi Gazi ve bizler otomobillerle, Gazi'nin misafir edileceği konağa geldik.*" ifadesi, olayın ne kadar vahim olduğunu ortaya koymaktadır.⁸²⁷ Mustafa Kemal Paşa, Türk milletini tehdit eden felakete karşı ilk adımı, 1919 yılında Samsun'a ayak basarak atmıştı.⁸²⁸ Bundan 11 yıl sonra geldiği Samsun'da inzibati tedbirlerle halkın arasından geçirilmesi çok sinirlenmesine neden olmuştur.⁸²⁹

Zaten, Samsun'da belediye seçimlerinin SCF tarafından kazanılması nedeniyle eski silah arkadaşı Vali Kazım Paşa'ya kızgındır.⁸³⁰ Alınan bu tedbirlerle halkın sanki kendisine düşmanmış gibi gösterilmeye çalışılması da Vali Kazım Paşa'nın beceriksizliği ya da art niyetine delil olarak kabul edilmiştir. Gergin başlayan ziyaret akşam yemeğinde daha da artmıştır. Sofraya, şehri temsilen Vali Kazım Paşa'dan başka kimse gelmemesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, SCF'lı belediye reisini çağırılmıştır. Belediye reisi Boşnakzade Ahmet Resai Bey'in

⁸²⁶ *Cumhuriyet*, "Reisicumhur Hazretlerinin Seyahatleri", 23 Kasım 1930, S. 2352, s. 1-3., *Samsun Ticaret Gazetesi*, "Hoşgeldiniz Dünyanın En Şerefli ve En Kudretli Dahisi; Aziz Gazimiz", 24 Kasım 1930, S. 170, s. 1., *Yeni Malatya*, "Gazi Hz. Samsun'da", 27 Kasım 1930, S. 163, s. 1.

⁸²⁷ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, s. 32.

⁸²⁸ Ziya Şakir, *Atatürk-Büyük Şefin; Hususi, Askeri, Siyasi Hayatı*, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1938, s. 194.

⁸²⁹ Atay'ın şu ifadeleri Gazi ile halkının arasına kimsenin giremeyeceğini göstermesi açısından önemlidir: "İşte Mustafa Kemal'in inkılapçı olarak yaptığı budur. Mustafa Kemal vatanını kurtaran şanlı ve şerefli bir komutan olduğu için halk O'na "kâfir" diyenlere, diyeceklerine kanmıyordu. Mustafa Kemal bu memleketi "gâvur" elinden geri almıştı. Mustafa Kemal şanını ve şerefini kendi ikbali ve saltanatı için kullanarak ömür boyunca rahat edeceği yerde, şan ve şerefini tehlikeye koyarak, tıpkı dış düşmana karşı olduğu gibi, iç düşmana harp açtı, ölünceye kadar savaşına devam etti." Falih Rıfkı Atay, "Babanız Atatürk", s. 96.

⁸³⁰ Ahmet Ağaoğlu'nun Gazi ile diyalogu Vali Kazım Paşa'nın belediye seçimlerdeki rolü ve Gazi ile SCF idarecileri için ne ifade ettiğinin anlaşılması açısından önemlidir. Gazi ile sofrasında konuşurlarken konu intihaplardan açılmıştır. "...Sofrada bana hitaben: İntihapları kazanıyorsunuz değil mi? Hem mağlup olmak, hem de alay edilmek çok acı şeydir paşam! dedim. Amma bakınız Samsun'da kazandınız. Ben artık kendimi tutamadım: Paşam, eğer bütün memlekette Samsun Valisi gibi bir kanun tanıyan idare memuru da bulunmazsa artık bizlere ağlamak düşerdi! Eğer her tarafta idare memurları bu kabil insanlar olsaydılar hiç şüphe yoktur, intihapların dörtte üçünü biz kazanırdık!" Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 87-88. Ağaoğlu'nun bu söylemine karşılık, Samsun'daki seçimlerde Vali Kazım Paşa'nın bitaraflık iddiasıyla SCF lehine bir takım anarşik hareketlere göz yumduğuna dair iddialarda basın da yer almıştır. Yunus Nadi, "Fırka Hareketleri", *Cumhuriyet*, 16 Teşrinisani 1930, S. 2345, s. 1-3.

gelmesiyle yemek başlamış Gazi, kadehini belediye reisine doğru kaldırıncaya, belediye reisi su bardağını kaldırmıştır. Bunun üzerine Gazi, “*Günah diye mi içmiyorsunuz?*” diye sorunca Ahmet Resai Bey, yemek yediğini o nedenle içmediğini söylemiştir. Gazi’nin, “*Geleceğimizi biliyordunuz yemeği birlikte yiyeceğimizi düşünebilirdiniz.*” demesi üzerine belediye reisi kendisinin yemeğe davet edilmediğini söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa, Vali Bey’e bakarak neden belediye reisinin davet edilmediğini sorunca, cevap alamamış ve Vali Bey’in mahcubiyetiyle karşılaşmıştır.

Sofrada söz SCF’na gelmiş Gazi, firkanın kapatılma sürecinden bahsettikten sonra Ahmet Resai Bey’e dönerek “*Artık kapatılmış bir firkanın belediye reisisiniz o nedenle istifa edin ve seçimler yeniden yapılınsın*” emrini vermiştir. Bu kesin emre karşılık şaşkıncu şekilde söz alan belediye reisi, seçimlerin serbest yapıldığından ve halkın kendisine teveccüh ettiğinden, bu şekilde istifa etmesinin halkın itimatına karşı haksızlık olacağından bahsettikten sonra hükümetin yetkilerini kullanarak seçimleri feshedebileceğini ve kendisinin de halka karşı mahcup olmayacağını ifade etmiştir. Gazi, “*Arzu ettiğiniz gibi olsun*” diyerek konuyu değiştirmiştir. Bir müddet sonra belediye reisi izin isteyerek sofradan ayrılmıştır.⁸³¹ Sonrasını Başar şöyle anlatır: “... Bir iki dakika nefes bile almadan korkarak sustuk. Sonra Gazi’nin sesi gürlledi: Vali Paşa Hz.; Belediye Reisi diye seçtiğiniz bu adamın yaptıklarını gördünüz mü? Her şeyden evvel terbiyesiz. Şehirlerine misafir geliyoruz; soframıza yemek yiyerek geliyor. İçki ikram ediyoruz; içmiyor; sonra da bir Reisicumhur sofrasında biz kalkmadan sofradan kalkıp defolup gidiyor. Reisinizin hareketlerini beğendiniz mi?” Vali Kazım Paşa’nın bu şekilde azarlanması sabaha kadar devam etmiştir.⁸³²

Yaşanan bu olaylardan sonra belediye seçimlerinde kanunlara aykırı hareket etmesi sebep gösterilerek Vali Kazım Paşa, 26 Kasım 1930 tarihinde görevden el

⁸³¹ Olaya tanıklık eden Hasan Ali Yücel, Belediye Reisini şöyle anlatır: ” Müsaade alıp sofrayı terk edebilen, saygı bakımından kusur işlemişse de, yürekli bir belediye başkanıdır.” Kemal Arıburnu, Atatürk Ve Çevresindekiler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1995.s. 21. Aydemir de bu olayı “Serbest Firkanın son yankısı da, Gazi’nin sözleri ve Samsun Belediye Reisi Ahmet Beyin cevapları oldu. Ve zannediyorum ki, Gazi’nin SCF’ndan sonraki nabız yoklama gezisinde en enteresan sahne bu sahnedir.” diye ifade etmektedir. Aydemir, *Tek Adam 1922-1938*, s. 399.

⁸³² Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye*, s. 33-36., Ayrıca bkz: *Olaylar ve Atatürk*, TSK Mehmetçik Vakfı Yayınları, Ankara, 1984. s. 35.

çektirilerek vekâlet emrine alınmıştır.⁸³³ 22 Şubat 1931 tarihinde İbrahim Ethem Akıncı Samsun Valisi olarak atanmıştır.⁸³⁴

Kazım Paşa'nın görevden alınmasından sonra Samsun belediye seçimlerinin yeniden yapılacağına dair haberler çıkmaya başlamıştır.⁸³⁵ Bu haberler üzerine yerlerini korumak isteyen SCF'na mensup belediye azaları CHF'na geçmişlerdir.⁸³⁶ 25 Ocak 1931 tarihinde de Devlet Şurası Samsun Belediye seçimini iptal ettiğini açıklamıştır.⁸³⁷ Bu gelişmeler neticesinde beklenildiği gibi belediye seçimleri 13 Nisan 1931 tarihinde yeniden yapılmıştır.⁸³⁸ Seçimi CHF adayı Kefelizade Sami Bey kazarak Samsun'un yeni belediye başkanı olmuştur.⁸³⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın, Samsun'a geldiği andan itibaren karşılaştığı olumsuzluklara karşı, tavrı çok sert olmuştur. Yaşanan bu olayların cezasını Vali Kazım Paşa ve Belediye Reisi Ahmet Bey görevlerinden el çektirilerek ödemişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa, yönetsel sorunlarla meşgul olurken halkın arasına karışmaktan da geri durmamıştır. 23 Kasım günü Vali Kazım Paşa, Trabzon Mebusu Hasan ve Rize Mebusu Fuat Beyleri kabul etmiştir. Aynı akşam Şükrü Bey'le birlikte yarım saatlik bir şehir turu yaptıktan sonra tütün fabrikasını gezmiş ve sonra dinlenmek üzere eve dönmüştür.⁸⁴⁰

24 Kasım saat 14.30'da otomobille Çarşamba'ya gitmiş, burada halkın büyük ilgisi ile karşılanmıştır. Hükümet konağını, Belediye'yi, CHF'nı ve Türk Ocağı'nı ziyaret etmiştir. CHF'nda fırka azalarının belediye seçimlerinde nasıl çalıştıklarını ve

⁸³³ BCA, 030.10/64.432.12/26.11.1930. *Cumhuriyet*, "Samsun'da Vali Kazım Paşa'ya İşten El Çektirildi", 27 Kasım 1930, S.2356, s. 1., *Hür Gazete*, "Kazım Pş. Samsun Valiliğinden Vekâlet Emrine Alındı", 28 Kasım 1930, S. 34, s. 2., Çankırı'da Duygu, "Samsun Valisi", 6 Aralık 1930, S. 9, s. 4.

⁸³⁴ Ali Galip Baltaoğlu, *Atatürk Dönemi Valileri (29 Ekim 1923-10 Kasım 1938)*, Ocak Yayınları, Ankara, 1998, s. 173.

⁸³⁵ *Son Posta*, 28 Kasım 1930, S. 124, s. 1.

⁸³⁶ *Son Posta*, "Halkın Sesi: Samsun Belediye Heyetinin Dönüşü ve Halkın Fikri", 29 Kasım 1930, s. 2.

⁸³⁷ *Bilgi*, "Samsun Belediye İntihabı Feshedildi", S. 147, 26 Aralık 1931, s. 1.

⁸³⁸ *Samsun Ticaret Gazetesi*, "Belediye Reisi Bugün İntihap Edilecektir", 13 Nisan 1931, S. 183, s. 1., *Samsun Ticaret Gazetesi*, "Belediye İntihabı Neticelendi", 13 Nisan 1931, S. 183, s. 1., *Cumhuriyet*, "Bütün Vilâyetlerde Mebus İntihabı Yapıldı", 25 Nisan 1931, s. ?.

⁸³⁹ *Samsun Ticaret Gazetesi*, "Yeni Belediye Reisi Sami Bey", 20 Nisan 1931, S. 184, s. 1.

⁸⁴⁰ *Cumhuriyet*, "Reisicumhur Hazretleri Samsun'da", 24 Kasım 1930, S. 2353, s. 1., *Vakit*, "Reisicumhur Hazretleri Henüz Samsun'da Bulunmaktadırlar", 24 Kasım 1930, S. 4626, s. 1., *Son Posta*, "Gazi Hz. Seyahatleri", 25 Kasım 1930, S. 121, s. 1. Gazi'nin kullandığı evin alt katı 1930 yılında Gazi Kütüphanesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Mehmet Önder, *Atatürk Evleri Atatürk Müzeleri*, s. 44, Erdem Çanak, "Atatürk'ün Yurt Gezilerine Bir Örnek: 1930-1931 Gezisi", s. 137.

kazandıklarını heyecanlı bir şekilde anlatmalarını dinlemiştir. Türk Ocağı'nda gençlerle sohbet etmiş ve hatıra defterine şu satırları yazmıştır: “Çarşamba Türk Ocağı'nda tanıştığım kıymetli gençlik iftihara layıktır.” Çarşamba'daki temaslarından memnun kalarak, saat 18.00'de Samsun'a dönmüştür. Planlamalara göre ertesi gün Bafra'yı ziyaret edecek ve ardından Trabzon'a geçip oradan da İstanbul'a gideceklerdir. Bu nedenle kendisini İstanbul'a götürecektir Ege Vapuru Samsun Limanına gelmiştir.⁸⁴¹ Ayrıca Çarşamba'da söyledikleri nutuk sesli filme alınmıştır. Bu film Ankara'da gösterilmiş, hükümet erkânı ile ABD Sefiri ve tüm sefaret erkânı birlikte filmi izlemişlerdir.⁸⁴²

Hava şartlarının uygun olmamasından dolayı Bafra ziyaretinden vazgeçmek zorunda kalmışlardır.⁸⁴³ Günü Samsun'da geçiren Gazi, hükümet binasını, Belediye'yi ve liseyi ziyaret etmiştir. Liseyi ziyaretlerinde Fransızca, tarih ve coğrafya derslerine girerek öğrencilere sualler yöneltmiştir. Daha sonra Türk Ocağı'na geçerek gençlerle sohbet etmiş, Ocağın faaliyetleri ve aza sayısı hakkında bilgi almıştır. Ocakta kadın ve erkek Samsun münevverleri tarafından Gazi şerefine bir konser verilmiş ve şiir okunmuştur. Ocaktan ayrılırken memnuniyetini şu şekilde dile getirmiştir: “Milletin kıymetli ve güzide gençleri ile konuşmak benim için saadettir. Bu saadeti uzatmak isterdim. Fakat vapuru bekletmemek lâzım. Çok memnun oldum.”⁸⁴⁴

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da bulunduğu süreçte karşılaştığı sorunları başvekâlete telgraf çekerek bizzat çözmeye çalışmıştır.⁸⁴⁵ Samsun'da tarla sahiplerinin arazilerinin, kıymetinden fazla gösterilerek fazla vergiye tabi tutulduğundan ve bu tarlaları nadasa bırakmalarına rağmen her sene ekiyormuş gibi vergi alınmasından şikâyetçi olmaları üzerine mağduriyetin giderilmesi hususunda

⁸⁴¹ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Bugün Bafra'ya Gidiyorlar”, 25 Kasım 1930, S. 2354, s. 1-2., *Hür Gazete*, 25 Kasım 1930, S. 30, s. 2., *İnkılap*, “Gazi Hz. Bafra'ya Gidiyorlar”, 25 Kasım 1930, S. 87, s. 1., *Vakit*, “Çarşamba'da”, 25 Kasım 1930, S. 4627, s. 1.

⁸⁴² *Vakit*, “Çarşamba'da”, 25 Kasım 1930, S. 4627, s. 1.

⁸⁴³ *Cumhuriyet*, “Hava Fena Olduğundan Dün Bafra'ya Gitmediler”, 26 Kasım 1930, S. 2355, s. 1., *Hür Fikir*, “Gazi Hazretleri Dün de Samsun'da Kaldılar”, S. 340, 27 Kasım 1930, s. 1.

⁸⁴⁴ *Vakit*, “Gazi Hz. Trabzon'a Hareket Buyurdular”, 27 Kasım 1930, S. 4629, s. 1., *Cumhuriyet*, “Reisicumhur Hz.nin Seyahatleri”, 27 Kasım 1930, S. 2356, s. 3.

⁸⁴⁵ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Bugün Bafra'ya Gidiyorlar”, 25 Kasım 1930, S. 2354, s. 1-2., *Hür Gazete*, 25 Kasım 1930, S. 30, s. 2., *İnkılap*, “Gazi Hz. Bafra'ya Gidiyorlar”, 25 Kasım 1930, S. 87, s. 1., *Vakit*, “Çarşamba'da”, 25 Kasım 1930, S. 4627, s. 1., *Vakit*, “Çarşamba'da”, 25 Kasım 1930, S. 4627, s. 1.

başvekâlete 22 Kasım 1930 tarihinde telgraf çekmiştir.⁸⁴⁶ Durum Maliye Vekâletine bildirilmiş, Maliye Vekâleti de Samsun Defterdarlığı'na gönderdiği yazıda mağdur olan arazi sahiplerinin şikâyetlerinin kanun dâhilinde incelenerek fazla vergiye tabi tutulanlarının zararlarının giderilmesi istenmiştir.⁸⁴⁷

Ayrıca askeri hastane olarak kullanılan Rumlardan kalma mektep binalarının Maarife devredilmesi ve lisenin ihtiyacı olan ek binanın biran önce tamamlanması hususunda 26.11.1930 tarihinde başvekâlete bir telgraf çekmiştir.⁸⁴⁸ Başvekâlet de konunun çözüme kavuşturulması için 27 Kasım 1930 tarihinde Maarif Vekâleti'ne emir göndermiştir. Maarif Vekâleti 1 Aralık 1930 tarihinde Başvekâlete gönderdiği cevapta Samsun Askeri Hastanesi olarak kullanılan mektep binalarının Maarif bünyesine alınması ve Samsun Lisesi'ne ek bina yapılması hususunda gerekli tedbirlerin alındığını bildirmiştir.⁸⁴⁹ İlerleyen süreçte askeri hastanenin tahliyesi için yeni bina yapımı için bütçeye 250.000 lira eklenmesi kararına varılmıştır.⁸⁵⁰ Görüldüğü üzere Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da bulunduğu süre içerisinde bölgenin sorunlarının çözümlenmesinde bizzat etkili olmuştur.

Samsun'daki temaslarını bitiren Mustafa Kemal Paşa, 26 Kasım günü saat 16.00'da Ege Vapuruna binerek Trabzon'a doğru yola çıkmıştır. Trabzon Mebusu Hasan Bey de kendisine refakat etmiştir.⁸⁵¹

3.3.6. Trabzon (27-29 Kasım 1930)

Mustafa Kemal Paşa, Trabzon'a gelmeden önce hazırlıklar başlatılmış, Reisicumhur Kâtibi Umumisinden Trabzon Vilayetine gönderilen telgrafta iskelede Reisicumhur için iyi bir otomobil ile yanındaki heyet için ayrıca 10 otomobil hazırlanması istenmiştir.⁸⁵² Trabzon'da hazırlıklar tamamlanırken Ege Vapuru 27 Kasım saat 14.00'te limana demirlemiştir.⁸⁵³ Gazi, halk tarafından motorlar ve sandallarla karşılanmıştır. Vali, Belediye Reisi, Kumandan ve CHF, Ticaret ve Türk

⁸⁴⁶ BCA, 030.10/2.9.34.10/22.11.1930.

⁸⁴⁷ BCA, 030.10/2.9.34.1/23.11.1930.

⁸⁴⁸ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.36/22.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.40/22.11.1930.

⁸⁴⁹ BCA, 030.10/143.28.5.1/01.12.1930.

⁸⁵⁰ BCA, 030.10/143.28.5.6/06.04.1931.

⁸⁵¹ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.'lerinin Seyahatleri", 27 Kasım 1930, S. 2356, s. 3, *Vakit*, "Gazi Hz. Trabzon'a Hareket Buyurdular", 27 Kasım 1930, S. 4629, s. 1., *Hür Gazete*, "Gazi Hz. Hareket Ettiler", 27 Kasım 1930, S. 32, s. 2.

⁸⁵² CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 22-1/26.11.1930.

⁸⁵³ BCA, 030.10/2.9.36/27.11.1930.

Ocağı Reislerinden mürekkep bir heyet vapura gelerek şehir namına kendisine hoş geldin demiştir.⁸⁵⁴ Reiscumhur iskeleye çıkarken bütün vapurlar düdüklarini çalarak ve sahili dolduran halk mütemadiyen alkışlayarak kendilerini selamlamışlardır. Merasim yapılmamasını istemelerine rağmen Türk Ocağına kadar yol boyunca halk gerek otomobillerle takip ederek gerekse evlerin pencerelerinden sevgilerini göstermişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa, Türk Ocağında bir müddet dinlendikten sonra, hükümet binasını ve belediyezi ziyaret etmiştir. Belediye heyetini kabul ederek şehir işleri hakkında bilgi almıştır. Belediye'den ayrıldıktan sonra kısa bir şehir turu yaparak Soğuk Su mevkiinden şehri temaşa etmiş ve misafir edilecekleri Türk Ocağı binasına geçmiştir.⁸⁵⁵ Gece, Yıldız Sineması'nda Muhlis Sabahattin Beyin “*Monbey*” isimli piyesini izlemiş, Kolordu Komutanı Salih Paşa ile locasında bir müddet sohbet etmiştir. Piyesten sonra halkın alkışları eşliğinde istirahat etmek üzere Türk Ocağı'na geçmiştir.⁸⁵⁶

28 Kasım öğleden sonra 14.00'te CHF'nı ziyaret ederek fırka azaları ile memleket işleri ve umumi meseleler üzerinde uzun süre görüşmüştür. CHF'nın prensiplerinden, hükümetin icraatlarından ve memleketin ihtiyaçları karşısında nasıl çalışılması gerektiği hususunda konuşmuştur. CHF'na olan bağlılıklarını ifade eden bir konuşma yaparak “*Bidayetten beri beraber çalıştık, nihayete kadar hep beraber çalışacağız.*” demiştir. Bu durumun yeni olmadığını SCF kurulurken Fethi Bey'in mektubuna cevaben de bunları ifade ettiğini söylemiştir.⁸⁵⁷ CHF'nın görevlerini ise şu şekilde ifade etmiştir: “*Karşımızda birçok firkalar varmış gibi her gün daha büyük bir faaliyetle çalışmak, fikirlerimizi halk kütlelerinin içine yaymak ve köylere kadar götürmek mecburiyetindeyiz. Her an tarihe karşı, cihana karşı harekâtımızın hesabını verebilecek bir vaziyette bulunmak lazımdır. Tasavvur ve faaliyetlerimizde*

⁸⁵⁴ Kolordu Komutanı Salih Paşa da Gazi'yi karşılamak istese de Kop Dağı'ndaki fırtına nedeniyle bir gün sonra yola çıkabilmiştir. *Son Posta*, “Gazi Hz. Dün Trabzon Teşrif Ettiler”, 29 Teşrinisani 1930, S. 125, s.1.

⁸⁵⁵ *İnkılap*, “Gazi Hz. Trabzon'a Vasil Oldular”, 28 Kasım 1930, S. 90, s. 1., *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Trabzon'da”, 28 Kasım 1930, S. 2357, s. 3, *Vakit*, “Büyük Gazimiz Trabzon'a Vardı”, 28 Kasım 1930, S. 4630, s. 1., *Hür Gazete*, “Gazi Hz. Trabzon'da Hazretleri Karşılandı”, 28 Kasım 1930, S. 34, s. 2.

⁸⁵⁶ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. ve Cumhuriyet H. Fırkası”, 29 Kasım 1930, S. 2358, s. 1-4.

⁸⁵⁷ Mustafa Kemal Paşa'nın CHF'na olan bağlılığını dile getirdiği bu açıklamaları iktidar taraflarınca memnuniyetle karşılanmıştır. Yunus Nadi, “Gazi Hazretleri Trabzon'da Ne Söylediler?”, *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1930, S. 2361, s. 1-4.

bu kadar hassas ve müteyakkız bulunmak suretiyle muhalıfsız bir fırkanın mazurlarını bertaraf etmiş oluruz.” Konuşmasının devamında ise hususi menfaatleri bir tarafa bırakarak ülkenin çıkarları için mücadele etmek gerektiğinden bahsetmiştir.

Genel konulardan bahsettikten sonra mahalli ihtiyaçlar hakkında konuşan Gazi, daha sonra Trabzon Elektrik Şirketinin idarecileriyle bir görüşme yaparak şirketin ihtiyaçları ve faaliyetleri hakkında bilgi almıştır.⁸⁵⁸ Şirket idarecileri şirketi kurtarmak için 22.500 lira gerektiğini söyleyerek yardım istemişlerdir. Gazi, şirketin himaye edilmeye değer bulmuş ve Başvekâlete yazdığı telgrafta gerekli paranın Sanayi Bankası tarafından kredi olarak şirkete verilmesini istemiştir. Ayrıca, İş Bankası'nın şirketten alacağı 15.000 liranın tahsil edilmeyerek, karşılığında hisse almak suretiyle şirketin desteklenmesini istemiştir. Böylece şirket hem maddi olarak desteklenmiş hem de manevi olarak kuvvetlenmiş olacaktır.⁸⁵⁹ Bu istek doğrultusunda Başvekâlet, İktisat Vekâletine gönderdiği yazıyla Trabzon Elektrik Şirketi için gerekenlerin yapılması ve konunun takip edilmesini istemiştir.⁸⁶⁰ Böylece Gazi, Trabzon'da da bulunduğu kısa sürede memleket iktisadı için önemli gördüğü bir şirketi kalkındırmayı başarmıştır.

Aynı gün Ordu Müfettişi İzzettin Paşa'yı kabul buyurarak mıntıkasındaki kıtaat hakkında bilgi almıştır. Akşam Türk Ocağı'nda Necmiati Kulübünün gençleri tarafından verilen konseri dinlemiştir.⁸⁶¹ Karadeniz seyahatleri münasebetiyle, ziyaret edemediği, Erzurum, Rize, Giresun, Ordu, Sinop ve Zonguldak vilayetlerine birer telgraf göndererek selamlarının halka iletilmesini emir buyurmuştur.⁸⁶² 29 Kasım günü öğleden sonra halkın samimi tezahüratları eşliğinde Trabzon'dan

⁸⁵⁸ Çankırı'da Duygu, “Trabzon'da Mühim Bir Nutuk Söylendiler”, 29 Kasım 1930, S. 8, s. 2., *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. ve Cumhuriyet H. Fırkası”, 29 Kasım 1930, S. 2358, s. 1-4., *İnkılap*, “Gazi Hz. Halk Fırkasile Daima Beraber!”, 29 Kasım 1930, S. 91, s. 1-2., *Sivas*, “Reisi Cumhur Hz.nin Seyahatleri”, 1 Aralık 1930, S. 2264, s. 2., *Hürriyet*, “Reisicumhur Gazi Hazretleri Trabzon'da”, 30 Kasım 1930, S. 48, s. 1-2., *Hür Fikir*, “Reisicumhur Hz. Diyorlar ki.”, 4 Aralık 1930, S. 341, s.1., Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. II, s. 451.

⁸⁵⁹ BCA, 030.10/157.102.7.2-7/29.11.1930.

⁸⁶⁰ BCA, 030.10/157.102.7.1/29.11.1930.

⁸⁶¹ *İnkılap*, “Gazi Hz. Trabzon'dan İstanbul'a Hareket Etiler”, 30 Kasım 1930, S. 92, s. 1., *Sivas*, “Reisi Cumhur Hz.'nin Seyahatleri”, 1 Aralık 1930, S. 2264, s. 2.

⁸⁶² *Cumhuriyet*, “Gazi Hz.'leri Geliyorlar”, 30 Kasım 1930, S. 2359, s. 1., *İnkılap*, “Gazi Hz. Trabzon'dan İstanbul'a Hareket Etiler”, 30 Kasım 1930, S. 92, s. 1.

ayrılarak Ege Vapuru ile sakin bir deniz ve güzel bir hava içinde İstanbul'a hareket etmiştir.⁸⁶³

3.3.7. İstanbul (1-19 Aralık 1930)

Mustafa Kemal Paşa'yı taşıyan Ege Vapuru, 36 saatlik bir yolculuğun ardından 1 Aralık 1930 günü gece 02.30'da İstanbul'a ulaşmıştır. Büyükdere önüne geldiklerinde kesif bir sis olması nedeniyle vapur orada demirlemek zorunda kalmıştır.⁸⁶⁴ Sabah sisin dağılmasıyla birlikte saat 08.50'de hareket eden Ege Vapuru, saat 09.40'da Dolmabahçe Sarayı önüne demirlemiştir. Dolmabahçe önünde bulunan Peyki Şevket Hafif Kruvazörü 21 tane top atarak Reiscumhuru selamlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, saat 10.00 gibi uyanarak vapurun salonuna teşrif etmiş ve salonda kendini karşılamaya gelen heyetin tek tek ellerini sıkarak iltifatta bulunmuştur. Seyahatlerinin çok güzel geçtiğini, çok memnun olduğunu beyan etmiştir. Salonda bir süre sohbet ettikten sonra saat 12.05'de Sakarya Motoru ile Dolmabahçe Sarayı'nın rıhtımına çıkmıştır.⁸⁶⁵ Saray rıhtımında kendisini Şairiazam Abdülhak Hamit Bey, Tahran Büyükelçisi Hüsrev Bey ve matbuat temsilcisi karşılamışlardır.⁸⁶⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın geldiğini duyan halk da bir bayram sevinci içerisinde deniz kenarında, özellikle Dolmabahçe sahilinde toplanarak kendisini selamlamışlardır.⁸⁶⁷

Gazi, ilk gün saraydan çıkmayarak istirahat etmiştir. Maarif Emini Muzaffer ve Darülfünun Emini Muammer Reşit Beyler ile görüşmüş ve Vali Muhittin Bey de

⁸⁶³ BCA, 030.10/2.9.37/29.11.1930.

⁸⁶⁴ Karşılama merasimi yapılmaması emri nedeniyle Gazi'yi sadece şehrin idarecileri karşılayacaklardır. *İnkılap*, "Gazi Bugün Geliyor!", 1 Aralık 1930, S. 93, s. 1. Gazi'yi karşılamak üzere Vali Muhittin Bey, Üçüncü Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa, Merkez Kumandanı, Ordu Müfettişi Ali Sait Paşa, Afyon mebusu Ali Bey, Tekirdağ Mebusu Cemil Bey, Emniyeti Umumiye Müdürü Tefrik Hadi, İstanbul Mebusu Hüseyin Bey otomobillerle Büyükdere ye gitmişler ve oradan bindikleri motorla Boğaz haricine çıkmışlar, fakat çok kesif olan sisten dolayı Ege Vapurunu göremedikleri için geri dönmüştür. Karşılama heyetini taşıyan motor saat 15:30'da Ege Vapuruna yanaşabilmiş ve heyeti çıkarmıştır. Vakit, "Gazi Hz. Dün Sabah Şehrimizi Şereflendirdiler", 2 Aralık 1930, S. 4634, s. 1-6.

⁸⁶⁵ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Dün Sabah Geldiler", 2 Aralık 1930, S. 2361, s. 1-2., *Vakit*, "Gazi Hz. Dün Sabah Şehrimizi Şereflendirdiler", 2 Aralık 1930, S. 4634, s. 1.

⁸⁶⁶ *İnkılap*, "Gazi Hazretleri Dün Şehrimizi Teşrif Etdiler", 2 Aralık 1930, S. 94, s. 1.

⁸⁶⁷ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Dün Sabah Geldiler", 2 Aralık 1930, S. 2361, s. 2., *Vakit*, "Gazi Hz. Dün Sabah Şehrimizi Şereflendirdiler", 2 Aralık 1930, S. 4634, s. 6., *İnkılap*, "Gazi Hazretleri Dün Şehrimizi Teşrif Etdiler", 2 Aralık 1930, S. 94, s. 2.

saat 15.00'e kadar sarayda kalmıştır. Gazi, dinlenirken saat 15.00'te Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Falih Rıfki ve Dâhiliye Kalemi Mahsus Müdürü Ekrem Beyleri de yanına alarak şehirde bazı ziyaretlerde bulunmuştur.⁸⁶⁸

Mustafa Kemal Paşa, ikinci gün öğleye kadar sarayda istirahat etmiş, öğle yemeğinden sonra saat 14.00'te saraydan ayrılarak ziyaretlerine başlamıştır. Bu esnada kendisine Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Kütahya Mebusu Recep, Gaziantep Mebusu Kılıç Ali, Bozok Mebusu Salih, Bolu Mebusu Cevat Abbas, Afyon Mebusu Ruşen Eşref, Sinop Mebusu Recep Zühtü, Aydın Mebusu Reşit Galip, Ordu Mebusu Hasan Cavit, Bozöyük Mebusu İbrahim Beyler ve yaverleriyle Anadolu Ajansı temsilcileri de eşlik etmişlerdir. İlk tetkik günü mekteplere ayrılmış, sırasıyla Harp Akademisini, Mülkiye Mektebini, Harbiye Mektebini ve Galatasaray Lisesini ziyaret etmiştir.⁸⁶⁹ Saraydan ayrıldıktan sonra ilk olarak Beşiktaş'tan Serencebey yolunu takip ederek Yıldız'daki Harp Akademisini ziyaret etmiştir. Burada akademi müdürü Basri Paşa ve okul personeli tarafından karşılanmıştır. Akademinin levazım sınıflarını ziyaret ederek, Fransızca, Almanca ve İngilizce derslerini takip etmiştir. Mektep müdürünün odasında bir süre istirahat ederek, Müdür Basri Paşa'dan mektep programı, talebe mevcudu hakkında izahat almıştır. Talebelerin yoğun tezahüratları eşliğinde mektepten ayrılmıştır.

Harp akademisinden sonra Yıldız'da bulunan Mülkiye Mektebine geçmiştir. Burada kendisini mektep müdürü Hamit Bey ve öğretmenler karşılayarak mektebi gezdirmişler ve mektep hakkında izahat vermişlerdir. Mülkiye talebeleri askeri talimde oldukları için Gazi, dersleri dinleyememiştir. Mülkiye'de 15 dakika kadar istirahat ettikten sonra veda ederek mektepten ayrılmıştır.⁸⁷⁰

Öğleden sonra saat 15.00'te Harbiye'ye gelmiştir. Askeri bir müfreze tarafından karşılanmıştır. Mektep müdüründen okul hakkında izahat aldıktan sonra, sınıflara girmiştir. Özellikle fen dersine ilgi göstermiş, talebelerin arasında oturarak

⁸⁶⁸ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Dün Sabah Geldiler", 2 Aralık 1930, S. 2361, s. 2., *Vakit*, "Gazi Hz. Dün Sabah Şehrimizi Şerefledirdiler", 2 Aralık 1930, S. 4634, s. 6.

⁸⁶⁹ *Cumhuriyet*, "Reisicumhur Hz.nin Dünkü Ziyaretlere Ait İntiba ve İhtisasları", 3 Aralık 1930, S. 2362, s. 1-4., *İnkılap*, "Gazi Hazretlerinin Dünkü Teftişleri", 3 Aralık 1930, s. 1., *Hür Gazete*, "Gazi Hazretleri Dün Mektepleri Ziyaret Etiler", 3 Aralık 1930, s. 1., *Vakit*, "Reisicumhur Hz. Dün Mektepleri Şenlendirdiler", 3 Aralık 1930, S. 4635, s. 1.

⁸⁷⁰ *Cumhuriyet*, "Reisicumhur Hz.nin Dünkü Ziyaretlere Ait İntiba ve İhtisasları", 3 Aralık 1930, S. 2362, s. 1-4., *İnkılap*, "Gazi Hazretlerinin Dünkü Teftişleri", 3 Aralık 1930, S. 95, s. 1-3., *Vakit*, "Reisicumhur Hz. Dün Mektepleri Şenlendirdiler", 3 Aralık 1930, S. 4635, s. 1.

dersi dinlemiştir. Mektebin yatakhanelerini de gezdikten sonra mektepten ayrılırken “*Mektep ben burada talebe olduğumdan farksızdır. Bu bina artık bugün bir mektep olmaktan çıkmıştır. Hatta Cumhuriyet ordusu için bir kışla dahi olamaz. Biran evvel ordunun yarınki zabitlerini bu binadan çıkarmak lazımdır.*”⁸⁷¹ diyerek mektep binasının eskiliğini ve yetersizliğini dile getirmiştir.

Harbiye’den ayrıldıktan sonra, Pangaaltı, Taksim, İstiklal Caddesi yolunu takip ederek Galatasaray Lisesi’ne ulaşmıştır. Lise Müdürü Fethi Bey ve öğretmenler tarafından karşılanmış ve okulu gezmiştir. Büyük bir dikkatle her şeyi tetkik etmiş, mektebin müzesini, konferans salonunu, laboratuvarlarını ve kütüphanesini gezmiş ve kütüphanenin hatıra defterini imzalamıştır. Sınıflara girerek resim, imla ve hesap derslerini takip etmiştir. Sınıflardan sonra, müdür odasında kahve içerek 15 dakika kadar dinlenmiştir.⁸⁷² Bu esnada talebeler ve müfredat hakkında müdürden izahat almıştır. Bilhassa laik bir eğitim kurumu olan bu okulda yetişen, yükselen fikirler ve talebe ailelerinin tutumları üzerinde izahat istemiştir. Okulda gördüğü intizamdan dolayı memnuniyetini dile getirerek okuldan ayrılmıştır. Okulun bahçesine çıktığında talebelerin alkışlarına gülümseyerek selam vermiş ve arabasına kadar talebelerle birlikte yürümüştür. Mektebin içinde başlayan alkışlar dışarda da halkın samimi tezahüratlarıyla birleşmiştir.

Galatasaray Lisesi’nden sonra Turkuvaz Pastanesine geçerek kahvaltı etmiştir. Caddeden geçenler, kendisini görünce önce hayrete düşmüş sonra da daha yakından görebilmek için içeri girmeye çalışmışlardır. Kısa sürede caddede büyük bir kalabalık oluşturan halk sevgilerini tezahüratlarla ve alkışlarla göstermeye çalışmışlardır. Gazi, bir müddet burada çay içerek müzik dinlemiş ve saat 19.30’da ayrılarak Dolmabahçe Sarayı’na geçmiştir.⁸⁷³

⁸⁷¹ *Cumhuriyet*, “Reisicumhur Hz.nin Dünkü Ziyaretlere Ait İntiba ve İhtisasları”, 3 Aralık 1930, S. 2362, s. 4., *İnkılap*, “Gazi Hazretlerinin Dünkü Teftişleri”, 3 Aralık 1930, S. 95, s. 1-3., *Hür Gazete*, “Gazi Hazretleri Dün Mektepleri Ziyaret Etiler”, 3 Aralık 1930, S. 38, s. 1., *Vakit*, “Reisicumhur Hz. Dün Mektepleri Şenlendirdiler”, 3 Aralık 1930, S. 4635, s. 1.

⁸⁷² Gazi’nin kahve ve su içtikleri fincan ile bardak hatıra olarak Galatasaray Lisesi Müzesine kaldırılmıştır. *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1930, S. 2362, s. 4.

⁸⁷³ *Cumhuriyet*, “Reisicumhur Hz.nin Dünkü Ziyaretlere Ait İntiba ve İhtisasları”, 3 Aralık 1930, S. 2362, s. 4., *İnkılap*, “Gazi Hazretlerinin Dünkü Teftişleri”, 3 Aralık 1930, S. 95, s. 1-3., *Hür Gazete*, “Gazi Hazretleri Dün Mektepleri Ziyaret Etiler”, 3 Aralık 1930, S. 38, s. 1., *Vakit*, “Reisicumhur Hz. Dün Mektepleri Şenlendirdiler”, 3 Aralık 1930, S. 4635, s. 2.

Mustafa Kemal Paşa, üçüncü gün öğleye kadar sarayda istirahat etmiş, nezleden dolayı dişleri rahatsız olduğu için ziyaretçi kabul etmeyerek dişlerini tedavi ettirmiştir. Öğleden sonra saat 14.20’de yanlarına Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya’yı ve Kalemî Mahsus Müdürü ile refakatlerinde bulunan mebusları da alarak Gazhane Yokuşu, Taksim, İstiklal Caddesi istikametini kullanarak Elhamra Sinemasına gelmiştir.⁸⁷⁴ Seyahatlerinde ve Cumhuriyet Bayramı esnasında çekilen filmleri izlemek üzere özel bir seans düzenlenmiştir.⁸⁷⁵ Özel koltuklarında oturarak saat 17.10’a kadar filmleri izlemiştir.⁸⁷⁶ Sinema çıkışında halkın şiddetli alkışları eşliğinde otomobiline binerek saat 17.30’da Dolmabahçe sarayına ulaşmıştır.⁸⁷⁷ Bu süreçte, kendisine seyahatlerinde eşlik eden müfettişler de emirleri doğrultusunda muhtelif sahalardaki tetkiklerine devam etmektedirler.⁸⁷⁸

Mustafa Kemal Paşa, dördüncü gün öğleye kadar istirahat ederek ziyaretçi kabul etmemiştir. Öğlen saat 13.00’te Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, hemşireleri Makbule Hanım, refakatindeki Mebuslar Kılıç Ali, Recep Zühtü, Salih, Reşit Galip, Falih Rıfkı, Ruşen Eşref, Cevat Abbas Beylerle, kalemî mahsus müdürü ve yaverleriyle birlikte Sakarya Motoru ile Kalamış Vapuruna geçerek Yalova’ya doğru hareket etmişlerdir. Öğleden sonra 15.00 sularında Yalova’ya ulaşmış ve Yalovalılar tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Otomobillerle kaplıca ve çiftliklerine giderek kurutulmaya çalışılan bataklıklar, yapımına devam edilen yollar ve mahalli işler hakkında kaymakamdan bilgi almıştır. Gece geç saatlerde tekrar İstanbul’a dönmüş

⁸⁷⁴ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Sinemadan Çıkarken”, 4 Aralık 1930, S. 2363, s. 1., *İnkılap*, “Gazi Hz. Sinemada”, 4 Aralık 1930, S. 96, s. 1., *Hür Gazete*, “Gazi M. Kemal Hazretleri”, 4 Aralık 1930, S. 39, s. 1.

⁸⁷⁵ Sinemada önce Foks Şirketi tarafından filme alınan Gazi numune çiftliğinin görüntüleri gösterilmiştir. Ardından Gazi Hazretlerinin Amerikalılara hitaben beyanatlarının sesli filmi gösterilmiştir. Bu filmde öncelikle ABD Büyükelçisi Mr. Grow tarafından, Türk inkılabı ve Mustafa Kemal Paşa, Amerikalılara tanıtılırken daha sonra Gazi iki ülke vatandaşlarının birbirlerine olan muhabbetlerini beyan eden bir konuşma yapmaktadır. Müteakiben Gazi’nin Ankara’dan İstanbul’a kadar olan son seyahatlerine ait sessiz film gösterilmiştir. *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Sinemadan Çıkarken”, 4 Aralık 1930, S. 2363, s. 1-3., *İnkılap*, “Gazi Hz. Sinemada”, 4 Aralık 1930, S. 96, s. 1-4., Vakıf, “Reisicumhur Hz. Dün Elhamra Sinemasını Teşrif ve Ankara’da Alınan Filmleri Seyrettiler”, 4 Aralık 1930, S. 4636, s. 1. Ankara’da Cumhuriyet bayramını ve Türk-Yunan itilâfnamesinin M. Venizelos, İsmet Paşa, Tevfik Rüştü Bey ve M. Mihalakopulos tarafından imzası intibâsını gösteren filminden sonra “Garp cephesinde sükûnet var” filminden bazı harp sahneleri de gösterilmiştir. Reisicumhur Hz. bundan sonra “Serseri Kural” filmi izlemiştir. Vakıf, “Reisicumhur Hz. Dün Elhamra Sinemasını Teşrif ve Ankara’da Alınan Filmleri Seyrettiler”, 4 Aralık 1930, S. 4636, s. 2.

⁸⁷⁶ *İnkılap*, “Gazi Hz. Sinemada”, 4 Aralık 1930, S. 96, s. 1.

⁸⁷⁷ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Sinemadan Çıkarken”, 4 Aralık 1930, S. 2363, s. 3., *İnkılap*, “Gazi Hz. Sinemada”, 4 Aralık 1930, S. 96, s. 4.

⁸⁷⁸ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Sinemadan Çıkarken”, 4 Aralık 1930, S. 2363, s. 3.

nezle şikâyeti nedeniyle saraydan ayrılmamıştır. Avrupa'dan dönen Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey'i kabul ederek seyahatleri hakkında izahat almıştır.⁸⁷⁹

Mustafa Kemal Paşa, dış ağrısı ve nezle nedeniyle bir süre programını ertelemek ve sarayda istirahat etmek zorunda kalmıştır.⁸⁸⁰ Bu süreçte her ne kadar rahatsız olsa da, saraya gelen ziyaretçileri kabul ederek ilgili buldukları alanlar hakkında izahat almıştır.⁸⁸¹ Ayrıca saraya gelerek şikâyetlerini ve isteklerini bildiren vatandaşlarla da yakından ilgilenmiş, iletilen sorunları ilgili müfettişliklere sevk ederek çözümlenmesi için çalışma yaptırmıştır.⁸⁸² Şehrin mahalli sorunlarıyla da yakından ilgilenmiş, iktisadi yapıyı anlayabilmek adına İktisat Vekâleti Müşaviri Şefik Bey'e, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası üyelerinden alınan bilgiler doğrultusunda, bir rapor hazırlatmıştır.⁸⁸³ Kendisine refakat eden uzmanlar ve ziyaretine gelen mahalli idarecilerle yaptığı görüşmeler çerçevesinde alınacak tedbirler için çalışma başlatmıştır.⁸⁸⁴

Ani oluşan dış rahatsızlığı nedeniyle seyahatinin nasıl şekilleneceği konusunda bir belirsizlik oluşmuş, program sağlık sorunlarının gidişatına göre şekillenmiştir.⁸⁸⁵ Seyahatin aksadığı bu süreçte Gazi, ayın 12'sinde Beyoğlu'nda dış

⁸⁷⁹ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Dün Yalova'ya Azimet ve Avdet Ettiler", 5 Aralık 1930, S. 2364, s. 1., *İnkılap*, "Gazi Hz. Dün Yalova'yı Teşrif Ettiler", 5 Aralık 1930, S. 97, s. 1., *Bilgi*, "Gazi Hazretleri Yalova'da", 8 Aralık 1930, S. 140, s. 1.

⁸⁸⁰ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Dün Saray'da Meşgul Oldular!", 7 Aralık 1930, S. 2366, s. 1., *İnkılap*, "Gazi Hz. Dün Sarayda istirahat Ettiler", 7 Aralık 1930, S. 99, s. 1., *Cumhuriyet*, "Dün de Sarayda Meşgul Oldular", 8 Aralık 1930, S. 2367, s. 1., *Bilgi*, "Gazi Hazretleri Dışlerinden Rahatsız", 8 Aralık 1930, S. 140, s. 1., *İnkılap*, "Gazi Hz.", 10 Aralık 1930, S. 102, s. 1., *İnkılap*, "Gazi Hazretlerinin Seyahatleri", 11 Aralık 1930, S. 103, s. 1., *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Ziyaretlerini Salı Günü Yapacaklar", 12 Aralık 1930, S. 2371, s. 1-3.

⁸⁸¹ Vali Muhittin Bey saraya gelerek güncel konularda izahat vermiştir. Gazi Hz., *Hür Gazete*, 7 Aralık 1930, S. 42, s. 1., Londra Büyükelçisi Ferit Bey, Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa saraya giderek izahat vermişlerdir. *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Ziyaretlerini Salı Günü Yapacaklar", 12 Aralık 1930, S. 2371, s. 1-3., Paris Büyükelçisi Münir Bey ile Askeri Murahhas Cevat Paşa saraya giderek izahat vermişlerdir. *Cumhuriyet*, 14 Aralık 1930, S. 2373, s. 3.

⁸⁸² *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.nin Halkla Teması", 9 Aralık 1930, S. 2368, s. 1-2., *İnkılap*, "Reisicumhur Hz. Dün de Bir Yere Çıkmadılar", 9 Aralık 1930, S. 101, s. 1.

⁸⁸³ *Cumhuriyet*, "İstanbul'un İktisadi Vaziyeti", 7 Aralık 1930, S. 2366, s. 1., *İnkılap*, "Gazi Hz.ne Takdim Edilecek Rapor Bitti", 10 Aralık 1930, S. 102, s. 1., *İnkılap*, "Gaziye Verilen İktisadi Rapor", 14 Aralık 1930, S. 106, s. 1.

⁸⁸⁴ Bu meyanda Maarif Vekâleti müfettişlerinden Hasan Ali Bey, Üsküdar-Kadıköy arasına bir lise daha yapılması ihtiyacını tespit etmiştir. *Cumhuriyet*, 14 Aralık 1930, S. 2373, s. 3., *İnkılap*, "Gazi Hz.", 14 Aralık 1930, S. 106, s. 1.

⁸⁸⁵ *Edirne Postası*, "Gazi Hz.", 12 Aralık 1930, S. 366, s. 1., *İnkılap*, "Gazi Hz.nin Cumaya Edirne'ye Gitmesi Muhtemeldir", 8 Aralık 1930, S. 100, s. 1., *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Bu Hafta İçinde Trakya'ya Gidecekler", 11 Aralık 1930, S. 2370, s. 1., *İnkılap*, "Gazi Hazretlerinin Seyahatleri", 11 Aralık 1930, S. 103, s. 1.

hekimi Sami Gönzberg'in muayenehanesine giderek diş tedavisine devam etmiştir.⁸⁸⁶ Nihayet, diş tedavisi sona ermiş ancak ertelenen Trakya seyahatinin ne zaman başlayacağı belirsizliğini korumaya devam etmiştir.⁸⁸⁷ Tedavinin bittiği gün 13 Aralık 1930 tarihinde İsmet Paşa, Gazi'yi ziyaret etmek üzere İstanbul'a gelmiştir. Öğle saatlerinde saraya gelen İsmet Paşa, geceyi sarayda geçirmiştir.⁸⁸⁸

Diş tedavisi sona eren Gazi, 14 Aralık günü şehirdeki ziyaretlerine yeniden başlamıştır. Günü hastanelere ayırarak Cerrahpaşa ve Haseki Hastanelerini ziyaret etmiştir. Öğleye kadar sarayda istirahat ettikten sonra saat 14.30'da üstü açık bir otomobille şehirde bir gezinti yapmış ve sonra saat 14.50'de Cerrahpaşa Hastanesine varmıştır. Burada Başhekim Rüştü Bey ve hastane personeli tarafından karşılanmış hastaneyi, laboratuvarları ve diğer fenni tesisatı incelemiştir. Ayrıca hastane hakkında izahat almıştır.⁸⁸⁹ Hastanede gördüklerinden memnun olmuş ve hastanenin hatıra defterine şunları yazmıştır: *"Gördüklerimden memnun oldum, temizlik, intizam, ciddi mesai takdire şayandır."* Hastaneden ayrılırken Münibe adında yaşlı bir kadınla sohbet ettikten sonra kadının dilekçesini alarak yola çıkmıştır. Yaşlı kadın arkasından *"Sen çok yaşa paşam, her zaman başımızın tacısın"* diyerek hayır duası etmiştir.⁸⁹⁰ Buradan Haseki Hastanesine geçmiş burada doktorlar tarafından karşılanmıştır. Hastanede 15 dakika kalmış, hastanenin her yerini gezerek bazı hastalarla konuştuktan sonra saat 16.00'da ayrılmıştır.⁸⁹¹

Mustafa Kemal Paşa, 15 Aralık gününü Darülfünun ziyaretine ayırmıştır. Yanlarına kâtabi umumileri Tevfik, seryaver Rüsuhi, mebuslar Recep ve Kılıç Ali Beyleri de alarak saat 10.30'da Dolmabahçe Sarayı'ndan çıkmış ve Tophane, Karaköy-köprü istikametini takip ederek Darülfünuna ulaşmışlardır. Hukuk Fakültesi Kâtabi Umumiyesi Ethem Akif Bey ve talebeler tarafından coşkuyla karşılanmış, Darülfünun eminliği odasına giderek orada 15 dakika kadar istirahat etmiştir. Bu esnada Ethem Akif Beyden fakültelerin teşkilatı, buldukları yerler, her fakültenin

⁸⁸⁶ *Cumhuriyet*, "Dün Dişlerinin Tedavisi İle Meşgul Oldular", 13 Aralık 1930, S. 2372, s. 1.

⁸⁸⁷ *İnkılap*, "Gazi Hz.", 14 Aralık 1930, S. 106, s. 1.,

⁸⁸⁸ *Cumhuriyet*, "Başvekil Dolmabahçe'de Gazi Hz.ne Mülaki Oldu", 14 Aralık 1930, S. 2373, s. 1-3., *İnkılap*, "Başvekil Dün Ankara'dan Geldi", 14 Aralık 1930, S. 106, s. 1.

⁸⁸⁹ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.nin Ziyaretleri", 15 Aralık 1930, S. 2374, s. 1-3., *İnkılap*, "Gazi Hz. Ziyaretlere Başladılar", 15 Aralık 1930, S. 107, s. 1.

⁸⁹⁰ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.nin Ziyaretleri", 15 Aralık 1930, S. 2374, s. 3.

⁸⁹¹ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.nin Ziyaretleri", 15 Aralık 1930, S. 2374, s. 3., *İnkılap*, "Gazi Hz. Ziyaretlere Başladılar", 15 Aralık 1930, S. 107, s. 1.

kız ve erkek talebe ve her sene Darülfünuna giren talebe miktarı hakkında izahat almıştır. Bu arada Darülfünun Emimi Muammer Raşit ve Hukuk Fakültesi Reisi Tahir Beyler de Darülfünuna gelerek kendisine hoş geldiniz dileklerinde bulunmuştur.

Ders programlarını inceleyen Gazi, hukuk bölümünün sınıflarını ziyaret ederek dersleri dinlemiştir. Öncelikle ceza hukuku müderrisi olan Tahir Bey'in birinci sınıflara olan dersine girerek, bir kanunun makabline şümulü (geriye dönük uygulanması) olup olmadığı, konulu dersi takip etmiştir. 20 dakika kadar ayakta dersi dinledikten sonra Tahir Bey'in elini sıkarak talebenin alkışları eşliğinde birinci sınıftan çıkarak Mustafa Reşit Bey'in dersi bulunan üçüncü sınıfa geçmiştir. Burada talebenin arasına oturarak 15 dakika kadar, şehadet ve senet, konulu dersi dinlemiştir. Mustafa Reşit Bey'e teşekkür ederek dersten ayrılmış ve ikinci sınıfların iktisat dersine girmiştir. Müderris Fazıl Bey'in, nakliye, tarife ve şimendiferler konulu dersini bir müddet dinledikten sonra sınıftan ayrılarak Hukuk fakültesinin seminerlerini gezerek, Hukuk Fakültesi Reisi ve Umumi Kâtibinin odalarına girmiştir. Daha sonra emanet odasına çıkarak burada bir müddet dinlenmiştir. Burada kahve içmiş ve müderrislerle sohbet etmiştir. Muammer Raşit Bey'in "*Darülfünunu nasıl buldunuz?*" sorusuna karşılık, memnuniyetlerini belirterek Darülfünun hakkında izahat almıştır. Muammer Raşit Bey, Darülfünun bütçesinin arttırılması, yeni bir bina inşası, laboratuvarlarla enstitülerin donatılması ve talebeyi yetiştirecek profesör ihtiyacını gidermek için iki milyon liraya ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Buna karşılık Gazi, ihtiyaçlar için iki milyon değil dört milyona gerek duyulduğunu ifade etmiştir. Bundan sonra saat 12.30'da tekrar derse girerek, Ali Kemal Bey'in üçüncü sınıflara olan, deniz ticareti hukuku, dersini takip etmiştir. Kaptan ve kaptanın hukuki vaziyeti konulu dersi 15 dakika kadar dinledikten sonra sınıftan ayrılmıştır. Darülfünundan ayrılmak üzereyken "*Darülfünunun bu sıcak muhitinden insan kolay kolay ayrılamıyor. Biraz daha oturalım.*" diye buyurmuştur. Muammer Raşit Bey, Gazi'nin bu sözleri üzerine "*Onun içindir ki, biz, burada ölmek istiyoruz.*" cevabını vermiştir. Mustafa Kemal Paşa, buna şu şekilde cevap vermiştir: "*Hayır, burada ölmek değil, yaşamak isteyiniz. Şimdiki mefkûrede, asker bile, ölmeyerek harbi kazanmak için çalışır.*" Bir saate yakın burada kalan Gazi, kahve içerek müderrislerle sohbet etmiştir. Türkiye'de umumi maarif programının nasıl olması ve talebenin ne surette terbiye edilmesi gerektiği hususunda sualler sorarak Darülfünun

Emini Muammer Raşit Beyin ve müderrislerin fikirlerini almıştır. Daha sonra konuyu tarihi mevzulara getirerek; Ankara, Ege, Aka, Eti, Ata kelimelerinin menşelerini sorarak bu hususta müderris Köprülüzade Fuat, Fadıl Nazmi ve Zeki Velid Beylerle sohbet etmiştir. Bunu müteakip Darülfünun hocalarının çıkardıkları eserler hakkında izahat almıştır.

Mustafa Kemal Paşa, okuldan ayrılmadan önce kendisine takdim edilen Darülfünun hatıra defterine şu cümleleri yazmıştır: “*İstanbul Darülfünununda yüksek profesörler ve kıymetli gençlerle yakından tanıştığımın çok memnun oldum. İlim timsali olan bu yüksek müessesemizin büyük hizmetleriyle iftihar edeceğimize şüphe yoktur.*” Darülfünundan ayrılırken etrafını saran talebelerce alkışlanmış ve ellerini öpmelerine izin vermiştir. Talebelerle dolu Darülfünun meydanından “*Yaşa, var ol büyük reisimiz!*” tezahüratları eşliğinde saat 13.50’de ayrılarak Divanyolu, Ankara Caddesi, Köprü, Şişhane, Tepebaşı, Galatasaray istikametinden Taksim’e gitmiştir.

Taksim’de Adapazarı Bez Fabrikası’nın İstanbul şubesi ile Abdullah Hulisi Bey’in (Sebat) krepdöşin (ince kumaş) fabrikası’nı ziyaret etmiştir. Bu iki fabrikanın tezgâhlarını gezerek verilen izahatı dinlemiş ve krepdöşin fabrikasının satış mağazasında malları kontrol etmiştir. Ziyaretlerini tamamladıktan sonra saat 14.45’te saraya gelmiştir. Başvekil İsmet Paşa da saat 15.00’te ziyarete gelmiş ve gece geç saate kadar görüşmüşlerdir. Gazi, Darülfünun’da iken Avrupa’ya gönderilecek talebelerden, tarih tahsil edecek olanlarla görüşmek istemiş, bu nedenle bu üç talebe saraya gelmişlerdir.⁸⁹² Mustafa Kemal Paşa, talebelerle bir saat kadar sohbet ederek Türk tarihi hakkında araştırma yapmalarını emretmiştir.⁸⁹³ Talebelerden sonra mübadele dolayısıyla sorunları olan gayri mübadil kadınların istidalarını kabul etmiştir.⁸⁹⁴ Ayrıca eski bir reji memuru tarafından vurulan Tütün İhisarı Umum Müdürü Behçet Bey’in durumunu öğrenmek ve geçmiş olsun dileklerini iletmek üzere seryaveri Rüsuhi Bey ile Yozgat Mebusu Salih Bey’i hastaneye göndermiştir.⁸⁹⁵

⁸⁹² *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Darülfünunda”, 16 Aralık 1930, S. 2375, s. 1-2., *İnkılap*, “Gazi Hazretleri Gençlik Arasında”, 16 Aralık 1930, S. 108, s. 1-4.

⁸⁹³ *Cumhuriyet*, 18 Aralık, 1930, S. 2377, s. 2.

⁸⁹⁴ *İnkılap*, “Gazi Hazretleri Gençlik Arasında”, 16 Aralık 1930, S. 108, s. 4.

⁸⁹⁵ *Cumhuriyet*, “Dünkü Cinayet”, 16 Aralık 1930, S. 2375, s. 4.

Gazi, 16 Aralık günü öğleye kadar sarayda istirahat ettikten sonra saat 14.05'te Başkatipleri Tevfik, Başyaverleri Rüşühi, mebuslardan Kılıç Ali, Recep Zühtü Beyler ile birlikte hareket ederek fabrikaları ziyaret etmiştir. Kabataş'tan geçerken otomobili durdurarak orada bulunan Ermis Konserve Fabrikasını ziyaret etmiştir. İmalathaneyi gezmiş, konservelerin nasıl yapıldığını tetkik etmiş ve saat 14.30'da buradan ayrılmıştır. Ardından Gazlı Çeşme'deki İplik Fabrikası Türk anonim Şirketine giderek bütün tesisatı tetkik etmiş, müessese sahiplerinden fabrikanın randımanı ve sair vaziyetleri hakkında izahat almıştır. Buradan 15.10'da ayrılmış ve yakınlarda bulunan Ali Halil Mensucat Fabrikasını ziyaret ederek 40 dakika kadar burada tetkikatta bulunmuştur. Biraz uzakta bulunan deri fabrikasını da gezerek, gördüğü intizam ve başarıyı takdir etmiştir. Yaklaşık yarım saat sonra buradan ayrılarak, Zeytinburnu'ndaki çimento fabrikasına giderek tesisin faaliyetleri hakkında bilgi almıştır. Çimento fabrikasından sonra Ayasofya'ya gelerek Sultan Ahmet'te bulunan trikotaj fabrikalarından bazılarını ziyaret etmiştir. Ziyaret ettikleri tüm tesisleri büyük bir zevkle tetkik ederek, verilen izahatı dikkatle dinlemiştir. Bu tesislerin sahiplerini ve çalışanlarını motive edici sözler söyleyerek sanayinin memleket hayatının geleceğindeki öneminden bahsetmiştir. Tüm ziyaretlerini bitirdikten sonra Sirkeci, Köprü, Karaköy, Tophane yolu ile saraya dönmüştür.⁸⁹⁶

Gazi, 17 Aralık günü Darülaceze, Mezbaha ve Kâğıthane Köyü'nü ziyaret etmiştir. Sabah saatlerinde saraydaki bürosunda meşgul olurken Ankara'dan gelen Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey'i kabul ederek izahat almıştır. Öğleden sonra saat 15.15'te refakatlerinde Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Kâtibi Umumileri Tevfik, Seryaverleri Rüşahi, mebuslar Kılıç Ali, Recep ve Yaver Celal Beyler buldukları halde saraydan ayrılarak Karaağaç Mezbahasını ziyaret etmiştir. Mezbahayı gezerek ilgili müdürden izahat almış, buradan Şark Deri Fabrikasına geçerek imalatı tetkik ederek işleyiş hakkında bilgi almıştır. Saat 16.00'da fabrikadan ayrılarak, Söğütözü Caddesi üzerinden Darülaceze'ye gelmiştir. Darülaceze Müdürü Cemil Bey ve memurlar tarafından karşılanmış, Darülaceze salonunda bir müddet istirahat ettikten sonra çocuk bakım yuvasını, ihtiyar kadınlar dairesini ve halı imalathanesini

⁸⁹⁶ *İnkılap*, "Gazi Hz.nin Tetkikatları", 17 Aralık 1930, S. 109, s. 1., *Vakit*, "Reisicumhur Hz. Dün İstanbul Fabrikalarını Tetkik Buyurdular", 17 Aralık 1930, S. 4649, s. 1-2., *Yarın*, "Dün de Tetkikata Devam Edildi", 17 Aralık 1930, S. 360, s. 1., *Türk Sözü*, "Gazi Hz. Fabrikalarda", 18 Aralık 1930, S. 1967, s. 1., *Sivas*, "Gazi Hz.'nin Seyahatleri ve Ziyaretleri", 22 Aralık 1930, S. 2267, s. 1-2.

gezmiştir. Halı imal eden çocukların faaliyetlerini ve yaptıkları halıları tetkik ettikten sonra burada çalışan fakir kadınlarla ve kimsesiz çocuklarla görüşerek hatırlarını sormuştur. Hepsi de hallerinden memnun olduklarını ve kendilerine iyi muamele edildiğini söylemişlerdir. Tesisten ayrılmadan önce Müdür Cemil Bey'den izahat almış ve kendisine “*Çok iyi bakıyorsunuz, tebrik ederim.*” diye iltifatta bulunmuştur.

Darülacezeden sonra Kâğıthane Köyüne geçerek jandarma karakolunu, CHF binasını ve Hilaliahmer Ocaklarını ziyaret ederek bir müddet istirahat etmiştir. Köyün vaziyeti ve ihtiyaçları hakkında izahat alırken kendisine süt ikram edilmiştir. Kendisini görmeye gelen tüm köylülerle sohbet etmiş, hepsi ile ayrı ayrı görüşerek dertlerini ve ihtiyaçlarını sormuştur. Gazi'nin “*Nasılsınız, iyi misiniz?*” sualine karşılık hep bir ağızdan “*Çok yaşa paşamız, hepimiz iyiyiz.*” diye karşılık vermişlerdir. Akşama doğru saat 17.15'te köylülerin alkışları eşliğinde köyden ayrılarak Harbiye, Taksim, İstiklal Caddesi, Tünel, Şişhane yoluyla saat 18.00'da saraya varmıştır.⁸⁹⁷

Mustafa Kemal Paşa, 18 Aralık günü kolorduyu, vilayet binasını, belediyeyi, CHF merkezini, CHF Beyazıt ve Fatih teşkilatlarını ve Türk Ocağını ziyaret etmiştir. Öğleye kadar Dolmabahçe Sarayı'ndaki mesai bürosunda meşgul olmuş ve saat 14.10'da refakatlerinde Katibi umumileri Tefik, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Kütahya mebusu Recep, Kılıç Ali ve Seryaver Rüşhi Beyler buldukları halde otomobille saraydan ayrılarak Kolordu Kumandanlığını ziyaret etmişlerdir.⁸⁹⁸ Dolmabahçe yolu ile önce Kolordu Komutanlığını ziyaret etmiş, kendisini Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa ile erkânı harbiyesi ve zabitan karşılamıştır. Kumandanlık odasına giderek bir müddet istirahat etmiş, Şükrü Naili Paşa ile görüşerek diğer zabitanlara da iltifatta bulunmuştur. Öğleden sonra saat 14.30'da buradan ayrılarak Tophane, Karaköy, Sirkeci yolu ile vilayete gelmiştir. Burada kendisini, Vali Muhittin Bey, Vali Yardımcısı Fazlı, Polis Müdürü Ali Rıza Beyler karşılamışlardır. Bir müddet Vali ile görüşükten sonra binadan ayrılırken

⁸⁹⁷ *Cumhuriyet*, “Reisicumhur Hz.nin Tetkikleri”, 18 Aralık, 1930., S. 2377, s. 1-2., *Vakit*, “Gazi Kağıthane Köyünde”, 18 Aralık 1930, S. 4650, s. 1-6., *İnkılap*, “Gazi Hz. Dün Karaağaç Mezbahasını, Deri Fabrikasını, Darülacezeyi Ziyaret Etiler”, 18 Aralık 1930, S. 110, s. 1.

⁸⁹⁸ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz.nin Dünkü Ziyaretleri”, 19 Aralık 1930, S. 2378, s. 1., *İnkılap*, “Gazi Hazretleri İstanbullulara Selam Ediyorlar”, 19 Aralık 1930, S. 111, s. 1., *Yarın*, “Dünkü Ziyaretler”, 19 Aralık 1930, S. 362, s. 1-2., *Sivas*, “Gazi Hz.'nin Seyahatleri ve Ziyaretleri”, 22 Aralık 1930, S. 2267, s. 1-2.

kendisini dışarda bekleyen halk ile bir süre sohbet etmiş, dertlerini dinlemiştir. Şikâyetlerin giderilmesi hususunda Vali Yardımcısı Fazlı Bey'e emir vererek saat 15.30'da Vilayetten ayrılmıştır.⁸⁹⁹ Belediye binasına geldiğinde, Vali, Belediye Reisi Muhiddin Bey, belediye muavinleri ve şehir meclisi azaları ile belediye müdürleri tarafından karşılanmıştır. Toplantı halinde olan Şehir Meclisine giderek locadan münakaşaları dinlemiştir. Müzakerelerden sonra birinci reis vekili Sadettin Ferit Bey, ayağa kalkarak “*Muhterem arkadaşlar, Bugün İstanbul halkını temsil eden Meclisi umumî en mühim, mesut ve Halâskârımız, Büyük Müncimiz ve Büyük Gazimiz İstanbul halkını temsil eden heyetimizi tarihî ziyaretleriyle şereflendirdiler. Bu şeref doğrudan doğruya mümessili bulunduğumuz halka aittir. Bunun bu suretle kabulünü ve hissiyatı tazimkârane ve minnettanemizin Gazi Hazretlerine arz ve takdimi teklif ediyorum.*” demiştir. Bu sözler uzun ve sürekli alkışlarla kabul edilmiştir. Bunun üzerine Sadettin Ferit Bey şu teklifte bulunmuştur: “*Bu tarihi ve kıymetli celsenin zabıtlarını, güzel bir yazı ile yazdırarak levha halinde salonumuza talikini teklif ve kendilerinin müsaadelerini rica ediyorum.*” Bu teklifte alkışlarla kabul edilmiştir. Gazi, locasından kalkarak salona gelmiş ve Sadettin Ferit Bey'in elini sıkarak hissiyatlarını şu sözlerle ifade etmiştir: “*İstanbul halkını temsil eden bu heyetin arasında bulunmakla çok mütehassis olduğumu ve bu hissiyatımın vesaiti münasibe ile halka beyanını rica ederim.*” Daha sonra halkın alkışları eşliğinde Belediye'den ayrılmıştır.⁹⁰⁰

Belediyeden sonra CHF İstanbul Vilâyet merkezini ziyaret etmiştir. Burada mebuslar Ali, Hüseyin, Cemil Beyler, fırka erkânından Hüsamettin Paşa, Cevdet Kerim Bey ile fırkanın kaza heyetleri reisleri tarafından karşılanmıştır. Fırka binasının üst kat salonuna çıkmış, kendilerine fırkanın kaza heyeti idareleri nahiye ve ocak reisleri birer birer takdim edilmiştir. Fırkada bir saat kadar kalmış, kahve içmiş ve Ali Bey'den fırkanın faaliyeti hakkında malûmat almıştır. Fırkadan ayrılırken

⁸⁹⁹ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz.nin Dünkü Ziyaretleri”, 19 Aralık 1930, S. 2378, s. 1-2., *İnkılap*, “Gazi Hazretleri İstanbullulara Selam Ediyorlar”, 19 Aralık 1930, S. 111, s. 1., *Yarın*, “Dünkü Ziyaretler”, 19 Aralık 1930, S. 362, s. 1-2.

⁹⁰⁰ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz.nin Dünkü Ziyaretleri”, 19 Aralık 1930, S. 2378, s. 2., *İnkılap*, “Gazi Hz. Şehir Meclisinde”, 19 Aralık 1930, S. 111, s. 1., *Sivas*, “Gazi Hz.’nin Seyahatleri ve Ziyaretleri”, 22 Aralık 1930, S. 2267, s. 1-2., *Yarın*, “Dünkü Ziyaretler”, 19 Aralık 1930, S. 362, s. 1-2.

orada toplanan halk tarafından alkışlanmış ve müteakiben Türk Ocağını şereflendirmiştir.⁹⁰¹

Türk Ocağında Hamdullah Suphi Bey ve Ocaklı gençler tarafından karşılanmıştır. Öncelikle ocak binasını gezerek kütüphaneyi tetkik etmiş ve ocak faaliyetleri hakkında izahat almıştır. Etrafını saran gençlerle samimi bir sohbet gerçekleştirmiştir. Gençlere hitaben şu sözleri söylemiştir: “*’Son seyahatim esnasında ziyaret ettiğim bütün Ocaklarda, beni çok memnun eden bir faaliyete, bir canlılığa tesadüf ettim. Bilhassa Türk Ocaklarının buldukları merkezlerde faydalı bir takım hizmetlerle halk üzerinde çok müsait bir tesir bıraktıklarına şahit oldum. Şimdi burada gördüğüm gibi milletin birçok güzide münevverleri Türk Ocaklarında toplanmışlardır. Sizi böyle etrafımda gördüğüm bu anda son seyahatimin diğer hatıralarını da zihnimde uyandıran Türk Ocaklarının faaliyetinden duyduğum derin memnuniyeti ifade etmekle çok mütehasısım.*” Konuşmasından sonra kendisine çay ikram edilmiş ve bu sırada tekrar söz alarak gençlere hitaben şunları söylemiştir: “*Siz milliyetçi zümre, halkla konuştuğunuz vakit yüksek sesle söylemeği unutmayınız. Yüksek ses bir imanın ifadesi olduğu vakit tesir yapmaktan hali kalmaz. Yolunda çalıştığımız büyük mefkûreyi halkın kalbinde bir fikir halinden bir his haline getirmelisiniz. Demokrasinin ne olduğunu halka anlatmak, madde madde izah etmek lâzımdır. Cumhuriyeti, onun icabetini yüksek sesle anlatınız. Onlara Cumhuriyet prensiplerini sevdiniz. Bunu kalplere yerleştirmek için hiç bir fırsatı ihmal etmeyiniz. Ayrılmadan evvel bir daha tekrar ediyorum. Sizin gibi bir takım ihtisas şubelerine mensup güzide münevverlerimizi karşımda toplu görmekten ziyadesi ile memnunum. Size kalbimde bu hissi memnuniyet olduğu halde veda ediyorum.*” Türk Ocağı Reisi Dr. Fethi Bey, kendisine şu sözlerle cevap vermiştir: “*’Büyük Reisimiz Ocağımıza gelmekle mesaimizde bizi teşvik etmiş oldunuz. Bize yeni bir kuvvet verdiniz. Zaten kalpleri daima sizinle beraber olan, Ocaklılar, huzurunuzda her zaman duydukları muhabbeti ve minnettarlığı doğrudan doğruya size arz etmeği imkân buldukları için son derece mesutturlar.*” Gazi, bilâhare salona çıkarak bütün Ocaklılarla birlikte fotoğraflarının çekilmesine müsaade etmiştir. Ocakta Almanca

⁹⁰¹ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz.nin Dünkü Ziyaretleri”, 19 Aralık 1930, S. 2378, s. 2., *İnkılap*, “Gazi Hazretleri İstanbullulara Selam Ediyorlar”, 19 Aralık 1930, S. 111, s. 1., *Sivas*, “Gazi Hz.’nin Seyahatleri ve Ziyaretleri”, 22 Aralık 1930, S. 2267, s. 1-2., *Yarın*, “Dünkü Ziyaretler”, 19 Aralık 1930, S. 362, s. 1-2.

ve Fransızca dershanelerini gezmiş, talebeyi imtihan ederek aldıkları cevaplardan son derece memnun olmuştur. Ardından Ocağın dispanserini, kütüphanesini gezdikten sonra Ocaktan ayrılmıştır.⁹⁰²

Akşam saat 18.15'te Şehzadebaşı'ndaki Letafet Apartmanına gitmiş ve bir saat kadar burada kalarak CHF'nin Beyazıt ve Fatih kaza ve nahiyeleri reis ve idare heyetleri azası ile istişare etmiştir. Daha sonra alkışlar arasında Letafet Apartmanından ayrılarak, Beyazıt, Türbe, Ankara Caddesi, Köprü, Tophane üzerinden Dolmabahçe Sarayı'na varmıştır.⁹⁰³

Mustafa Kemal Paşa, 19 gün kaldığı İstanbul'da dişlerini tedavi ettirmekle meşgul olmuş ve sağlığının elverdiği sürede pek çok kurum ve tesisi ziyaret ederek incelemede bulunmuştur. Nihayet İstanbul'daki tetkik ziyaretlerini tamamlayarak, daha önce yapılması planlanan, Trakya seyahatini gerçekleştirmek üzere 19 Aralık günü yola çıkmışlardır. Seyahatin başlayacağı gün hareket vaktine kadar saraydan çıkmayarak istirahat etmiş ve bazı zevatin ziyaretlerini kabul etmiştir. Akşam saat 21.15'te Dolmabahçe Sarayı'ndan ayrılarak, Sirkeci Garı'na geldiğinde kalabalık bir halk topluluğu tarafından alkışlarla karşılanmıştır. Trene binmeden önce bir müddet Vali Beyle konuşarak bazı direktifler vermiştir. Bu sırada halk "*Yaşa, var ol Büyük Gazi gene bekleriz.*" nidalarıyla candan alkışlarla sevgi gösterilerinde bulunmuştur. Alkışlar arasında trene binmiş ve 21.35'te hareket etmiştir. Seyahatlerinde kendilerine hemşireleri Makbule Hanım, Ali Sait Paşa, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Kâtibi Umumisi Tevfik, mebuslar Recep, Kılıç Ali, Recep Zühtü, Hasan Cavit, Salih, Reşit Galip, Ruşen Eşref, Seryaverleri Rüşühi Beyler eşlik etmişlerdir.⁹⁰⁴

3.3.8. Trakya (20-25 Aralık 1930)

Tetkik seyahatinin önemli bir aşamasını oluşturan Trakya bölümü Mustafa Kemal Paşa'nın diş rahatsızlığı nedeniyle bir müddet askıya alınmış ve ancak diş tedavisi tamamlandıktan sonra yeniden bir planlama yapılarak 19 Aralık 1930

⁹⁰² *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.nin Dünkü Ziyaretleri", 19 Aralık 1930, S. 2378, s. 2., *Yarın*, "Dünkü Ziyaretler", 19 Aralık 1930, S. 362, s. 1-2.

⁹⁰³ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.nin Dünkü Ziyaretleri", 19 Aralık 1930, S. 2378, s. 2., *İnkılap*, "Gazi Hazretleri İstanbullulara Selam Ediyorlar", 19 Aralık 1930, S. 111, s. 1., *Yarın*, "Dünkü Ziyaretler", 19 Aralık 1930, S. 362, s. 1-2.

⁹⁰⁴ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.nin Trakya Seyahati", 20 Aralık 1930, S. 2379, s. 1-2., *İnkılap*, "Gazi Hz.nin Tetkik Seyahatleri", 20 Aralık 1930, S. 112, s. 1., *Yarın*, "On Dokuz Günlük Misafiretten Sonra", 20 Aralık 1930, S. 363, s.1-3., *Hürriyet*, "Gazi Hazretleri", 21 Aralık 1930, S. 66, s. 1.

tarihinde seyahat başlayabilmiştir. Böylece program dâhilinde Gazi, Sirkeci İstasyonu'ndan Bakırköy ve Yeşilköy'ü geçinceye kadar İstanbul halkının “Yaşa Gazi” tezahüratları ve pencerelerden mendil sallayanların selamlamaları eşliğinde İstanbul'dan ayrılmıştır. Halkın muhabbeti Trakya'da da aynı şekilde devam etmiş, Gazi'nin yüzünü görebilmek için uzak köylerden gelmiş insanlar soğuk ve yağmurlu havaya rağmen gece yarısına kadar istasyonlarda beklemişlerdir. Gazi, bu sevgiyi karşılıksız bırakmayarak Çatalca'da trenden inerek bazı yerlerde de trenin penceresinden halk ile konuşmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, Muratlı'ya vardıklarında Tekirdağ Valisi, Belediye Reisi ve Mebus Faik Beyler ve Kumandan Sami Paşa tarafından karşılanmıştır. Muratlı'dan hareket ederek 20 Aralık günü saat 06.00'da Alpullu'ya varmış, Eski İktisat Vekili Şakir, Kırklareli ve Edirne Mebusları Fuat, Şevket ve Faik Beyler, Vali ve Belediye Reisi tarafından karşılanmıştır. Burada, Alpullu Şeker Fabrikası'nı gezerek nasıl işlediğini görmüş, fabrikanın vaziyeti ve istihsal gücü hakkında izahat almıştır. Ayrılırken fabrikanın defterine şunları yazmıştır: “*Alpullu Şeker Fabrikası'nı gezdim. Gördüğüm vaziyetten çok memnun kaldım. Müessesenin daha tevessü etmesini ve şimdiye kadar olduğundan fazla muvaffak olmasını dilerim. Memleketimizin her müsait muntkasında şeker fabrikalarının çoğalması ve bu suretle memleketin şeker ihtiyacının temini mühim hedeflerimiz sırasında tanınmalıdır.*” Şeker fabrikasını ziyaret ettikten sonra saat 12.30'da trene binerek Alpullu'dan hareket etmiştir.⁹⁰⁵

Tren öğleden sonra saat 15.00'te Kırklareli istasyonuna ulaşmıştır. İstasyonda bekleyen binlerce halk sevinç ve heyecanla “Yaşa, var ol” sesleriyle misafirlerini karşılamışlardır. Gazi, şehre gelir gelmez vilâyet makamını, kumandanlığı ve belediyeyi ziyaret ettikten sonra CHF merkezine giderek her sınıftan halk temsilcileri ile görüşmüştür.⁹⁰⁶ Çiftçi, tüccar ve köylüye arzu ve ihtiyaçlarını sormuş, halkın

⁹⁰⁵ Yarı, “On Dokuz Günlük Misaferektan Sonra”, 20 Aralık 1930, S. 363, s.1-3., *İnkılap*, “Reisicumhur Hazretleri”, 21 Aralık 1930, S. 113, s. 1., *Vakit*, “Halaskar Kurtardıği Vatan Parçasında”, 21 Aralık 1930, S. 4653, s. 2., Yarı, “Mustarip Trakyalılar Gazi'ye Kavuştular”, 21 Aralık 1930, S. 364, s.1-3.

⁹⁰⁶ BCA, 030.10/2.9.40/20.12.1930. *İnkılap*, “Reisicumhur Hazretleri”, 21 Aralık 1930, S. 113, s. 1., *Vakit*, “Halaskar Kurtardıği Vatan Parçasında”, 21 Aralık 1930, S. 4653, s. 2., *Edirne Postası*, “Hoşgeldin Büyük Gazi”, 21 Aralık 1930, S. 367, s. 1., Yarı, “Mustarip Trakyalılar Gazi'ye Kavuştular”, 21 Aralık 1930, S. 364, s.1-3.

duygu ve düşüncelerini kendi ağızlarından dinlemiştir. Bir şikâyet gibi olmasa da bazı ticaret erbabı, mahsulün fazlalığından dolayı fiyatların düşmesi sonucu oluşan sıkıntılarında bahsetmişler, ancak bunun memlekete has olmadığını komşu ülkelerdeki meslektaşlarından daha iyi durumda olduklarını da belirtmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa, devlet teşkilatının mükemmel işleyişinden, halkın vazifelerinden bahsederek eski dönemden kalma zihniyete sahip memurlar olabileceğini ve bunlardan rahatsızlık duyanlar varsa refakatindeki müfettişlere bildirmelerini istemiştir. Halk ile konuşmalarında mevzu bahis olan bütün konular üzerinde görüş ve düşüncelerini açıkça belirterek haklı olanların haklarını teslim etmiştir. Genel olarak konuşmaları halkçılık, devletçilik, laiklik mevzusu üzerinden güzel bir konferans halini almıştır. CHF'nın faaliyetlerinden, takip ettiği ana hatlardan, SCF sürecinden ve art niyetli muhalif hareketlerin getirdiği zararlardan bahsetmiş ve *“Muayyen olan yolumuzdan aynen yürüyeceğiz.”* diyerek CHF'na olan bağlılığını bir kez daha belirtmiştir. Fırka prensiplerinin herkese layıkıyla anlatılması ve izah edilmesi gerektiğini ifade ederek, ayrılmadan önce firkanın hatıra defterine şunları yazmıştır: *“Kırklareli Vilâyeti fırka merkezimizde her sınıf halktan olan mümessillerle karşı karşıya geçtiğim zaman; benim için çok kıymetli olmuştur. Samimî ve açık konuşmamız bende unutamayacağım intibalar bıraktı. CHF mensuplarının halkçılık, devletçilik mefhumunu çok güzel anlamış olduklarını en iyi izah eden sözler köylü ve çiftçilerin ağızından işitiliyor. Gördüklerimden ve işittiklerimden pek ziyade memnunum.”* Fırkadan ayrılırken bir genç kendisini selamlayarak Trakyalıların kurtarıcısına minnet ve şükranına tercüman olarak bütün gençliğin daima kendisini samimi bir heyecanla takip edeceği, azminden ve sözünden ayrılmayacağı sözünü vermiştir. Bunu üzerine Gazi: *“Kırklareli halkı ve bilhassa gençlik namına söylenen sözlerden çok mütehasıs oldum. Bundan dolayı teşekkür ederim. İzhar edilen heyecanın bir ayni da benim vicdanımda hâsıl olmuştur. Bunu layıkıyla ifade edebilmek benim için müşküldür. Allaha ısmarladık arkadaşlar.”* diyerek alkışlar arasında ayrılmış ve geceyi trende geçirmiştir.⁹⁰⁷

⁹⁰⁷ Yarı, “Mustarip Trakyalılar Gazi'ye Kavuştular”, 21 Aralık 1930, S. 364, s.1-3., *Cumhuriyet*, “Gazi Hazretleri Edirne'de”, 22 Aralık 1930, S. 2381, s. 1-4., *İnkılap*, “Gazi Hazretlerinin Trakya Seyahatleri”, 22 Aralık 1930, S. 114, s. 1-2., *Vakit*, “Gazi Hazretlerinin Kırklarelin'de Mühim Beyanları”, 22 Aralık 1930, S. 4654, s. 1-6., *Hürriyet*, “Gazi Hazretleri”, 22 Aralık 1930, S. 67, s. 1., *Sivas*, “Edirneye Hareketleri”, 22 Aralık 1930, S. 2267, s. 2.

Mustafa Kemal Paşa, 21 Aralık günü Türk Ocağına uğrayarak bir süre gençlerle sohbet ettikten sonra saat 15.30'da otomobille Edirne'ye doğru yola çıkmıştır. Seyahatlerinde yolda karşılaştığı köylülerle sohbet etmeyi ihmal etmemiştir. Saat 17.45'te Edirne'ye gelen Gazi, şehrin girişinden itibaren sokakların her iki tarafına sıralanan halk tarafından alkışlarla karşılanmıştır. Merasim yapılmaması isteğine rağmen her taraf “*Hoş geldin Ulu Gazi, Büyük Halaskarımız.*” gibi taklarla süslenmiştir. Misafir olacakları belediye binasına geçerken refakatlerindeki heyet Edirneliler tarafından misafir edilmişlerdir.⁹⁰⁸

22 Aralık günü saat 15.00'te CHF'nı ziyaret ederek fırka azaları ve köy ve kazalardan gelen heyetler ile uzun müddet mahalli vaziyet ve ihtiyaçlar hakkında konuşmuşlardır. Akşam saat 19.30'da kapı önünde kendilerini bekleyen yüzlerce halkın alkışları eşliğinde fırkadan ayrılarak, geceyi geçirmek üzere, misafir kaldığı belediye binasına geçmiştir.⁹⁰⁹ 23 Aralık günü öğle üzeri otomobil ile Edirne'nin 12 kilometre batısında, hudut üzerinde Kemal köyü merasının Meriç sahiline giderek köy halkı ile bir çiftlik sahibi arasındaki arazi ihtilafını yerinde tetkik etmiş ve köylülerle konuşarak Edirne'ye dönmüştür.⁹¹⁰

Mustafa Kemal Paşa, 24 Aralık gününü okul ziyaretlerine ayırmıştır. Öğleden önce kız ve erkek muallim mektebini, erkek lisesini, öğleden sonra kız ve erkek şehir yatılı mekteplerini, muhtelif orta mektebi ve sanayi mektebini gezmiştir. Girdiği sınıflarda dersleri dinleyerek talebelere sorular sormuştur. Erkek muallim mektebi son sınıfında katıldığı derste, eski toplumların fertlerde aradığı vasıflar, konulu ders anlatılıyordu. Öğretmenin bu konuda bir şeyler söylemelerini rica etmesi üzerine ilk insanların ve iptidaî cemiyetlerin korkuya müstenit (dayanan) ahlâk ve terbiye sistemini izah ettikten sonra demokrat cemiyetlerde fertlerin nasıl bir terbiye alması lâzım geldiğinden bahsetmiştir. Toplumun gücünü, vazifesini yerine getiren fertlerden aldığını ve bu vazifenin de toplumun huzur ve refahı için çalışmak

⁹⁰⁸ *Resmi Edirne*, “Hoşgeldiniz Sevgili ve Aziz Halaskarımız”, 21 Aralık 1930, S. 208, s. 1., *Cumhuriyet*, “Gazi Hazretleri Edirne’de”, 22 Aralık 1930, S. 2381, s. 4., *İnkılap*, “Gazi Hazretlerinin Trakya Seyahatleri”, 22 Aralık 1930, S. 114, s. 2., *Yarın*, “Büyük Gazi”, 22 Aralık 1930, S. 365, s.3., *Amasya*, “Gazi Hz.”, 25 Aralık 1930, S. 443, S. 1., *Edirne Postası*, “Edirne’ye Doğru”, 28 Aralık 1930, S. 368, s. 1. *Amasya*, “Gazi Hz.”, 25 Aralık 1930, S. 443, s.1., 28 Aralık 1930, S. 368, s. 1.

⁹⁰⁹ *Hürriyet*, “Gazi Hazretleri”, 24 Aralık 1930, S. 69, s. 1., *Edirne Postası*, “Edirne’ye Doğru”, 28 Aralık 1930, S. 368, s. 1.

⁹¹⁰ *Vakit*, “Gazi Hz. Bugün Edirne'den Ayrılmaları Muhtemeldir”, 25 Aralık 1930, S. 4657, s. 2., *Edirne Postası*, “Edirne’ye Doğru”, 28 Aralık 1930, S. 368, s. 1.

olduğunu anlatmış ve “İyi fert kendinden ziyade mensup olduğu heyeti içtimaiyeyi düşünen onun muhafaza-i mevcudiyetine ve saadetine vakfı nefyeden insandır.” demiştir. Erkek lisesine geldiklerinde talebe yemekte olduğu için yemekhaneyi gezmiş ve talebe ile konuşmuştur. Sanayi mektebinde imalât atölyelerini dolaşarak usta ve çıraklarla; yaptıkları işler hakkında görüşmüştür. Gün boyunca gezdikleri maarif müesseselerinde gördüklerinden memnun kalmış ve vilâyet makamını ziyaret ettikten sonra kendisine tahsis edilen dairesine geri dönmüştür.⁹¹¹

Mustafa Kemal Paşa, 25 Aralık günü sabahı Türk Ocağı’nı ziyaret ederek çay içmiş ve Ocaklılarla sohbet etmiştir. Ocak’tan ayrılırken Edirne’de gördüğü samimi muhabbete karşı teşekkürlerini ifade ederek veda etmiştir. Edirne’nin tarihi eserlerini ve camilerini gezmiştir.⁹¹² İstanbul’a hareket etmeden önce konserve fabrikasını, jandarma mektebini, Harbi Umumi sırasında Anafartalar’dan dönerken kaldıkları evi ziyaret etmiştir. Jandarma mektebinde derslere girerek talebelere sorular sormuş

⁹¹¹ *Vakit*, “Gazi Hz. Bugün Edirne'den Ayrılmaları Muhtemeldir”, 25 Aralık 1930, S. 4657, s. 2., *Hürriyet*, “Gazi Hazretleri”, 26 Aralık 1930, S. 71, s. 2., *Edirne Postası*, “Edirne’ye Doğru”, 28 Aralık 1930, S. 368, s. 1., *Serbes Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Edirne’de”, 26 Aralık 1930, S. 54, s. 4., *Sinop Gazetesi*, “Gazi Hz.nin Edirne Tetkikleri”, 1 Aralık 1931, S. 741, s. 1.

⁹¹² *Yarın*, “Gazi Hz. Edirne Mektebinde Ders Verdi”, 25 Aralık 1930, S. 368, s.1-3., *İnkılap*, “Gazi Hz. Bugün Şehrimize Avdet Buyuracaklar”, 26 Aralık 1930, S. 118, s. 1., *Yarın*, “Gazi Hazretleri”, 26 Aralık 1930, S. 369, s.3., *Sinop Gazetesi*, “Gazi Hz.nin Edirne Tetkikleri”, 1 Aralık 1931, S. 741, s. 1. Üç Şerefeli Camii’ni ziyareti sırasında Cami İmamı Fereli Ahmet Efendi kavuğunu çıkarıp eline almıştır. Gazi, imam efendinin elini sıktıktan sonra: "İmam efendi, Müslümanlıkta kavuk çıkarmak var mıdır?" diye sormuştur. Bunun üzerine imam, "Müsaade buyurunuz Paşa Hazretleri, Müslümanlar Arafat'ta başı açık dururlar, mahşerde de başımız açık duracağız. Bir de bu dünyada senin karşında başı açık duracağız" diyor. Gazi, teşekkür etmiştir. Ardından caminin ünlü kapısı önünde durarak kapı üzerindeki kitabeye bakmış ve yaldızlı yazıların üzerine koyu renkle yazılmış bir ayeti okuyarak İmam efendiye manasını sormuştur. Edirne'nin tanınmış kişilerinden tarihçi Arif Dağdeviren: "O yazıları bakar bakmaz okumak herkesin harcı değildir. Atatürk o, zor örnekleri bile kolayca okuyabiliyordu. Camileri gezdiğimiz o gün hayretle gördük" demiştir.

Gazi, Selimiye Camii’nde minberle avize arasında durarak etrafındakilere "Beyler, hiçbir dine bağlı olmayan kalp istirahatden mahrumdur" diyerek söze başlamış, "Bakınız ecdadımız İstanbul'un fethinden tam 125 sene sonra, bu şaheser camiyi İstanbul'da değil de Edirne'de yaptırmış; böylece Edirne'ye mührünü basmış, tapulaşmıştır. Dâhi Mimar Sinan, sanat ve din aşkıyla bu eseri bina etmiştir" demiştir. Mihrapla avize arasında durarak avize üstünde olan yarım kubbedeki yazıyı okuduktan sonra müftüye "Hocam, bu ayet, tövbe süresinin 18. Ayeti değil mi?" demiş, Müftüden "Evet Paşa Hazretleri "cevabını aldıktan sonra tekrar müftüye dönerek "Bana bu ayetin manasını söyleyebilir misiniz?" diye sormuştur. Müftü Efendi "Bildığım kadarıyla bu ayette Allah'ın mescitlerini, camilerini yapan ve imar edenler, Allah'a ve ahiret gününe iman edip, namazlarını kılan, zekâtlarını veren ve ancak Allah'tan korkanlardır, onlar doğru yoldadır" demiştir. Gazi, "Evet ben de öyle biliyorum," diyerek, orada bulunan bayındırlık ve vakıflar müdürlerine hitaben, başta Selimiye olmak üzere, Edirne'nin hasar gören bütün camilerinin tamiri için gerekli keşfin yapılarak bilançosunun üç gün içinde kendine verilmesini istemiştir. <http://www.edirneozelidare.gov.tr/ataturk-ve-edirne>, (2 Mart 2018) Gazi, ilerleyen süreçte de konuyu takip etmiş ve İzmir’de seyahatlerine devam ederken camilerin biran evvel tamir edilmesi hususunda gerekli mercilere emir vermiştir. Gazi Hz. nin Edirne’ye Bildirilen Bir Emirleri, Cumhuriyet, “31 Ocak 1931”, S. 2421, s. 1.

aldıkları cevaplar ve gördükleri intizamdan dolayı memnun kalmıştır.⁹¹³ Öğle yemeğinden sonra trene binmek üzere Babaeski'ye hareket etmiştir.⁹¹⁴ Ayşekadın Mevkiine geldiklerinde Belediye Başkanı Ekrem Bey, şehir halkı adına kendilerine hitaben şunları söylemiştir: “*Büyük Halaskar ve Liderini kısa bir süre kendi sinesinde görmekte iftihar eden Edirne şehri halkının sonsuz muhabbet, merbutiyet ve minneti şükranını şahsi tazimatımla birlikte teyiden arz etmekle bahtiyarım..*” Gazi ise cevaben “*Bu güzel Edirne şehri halkının gösterdikleri samimi hissiyat ve tezahürattan cidden memnun ve mütehassıs oldum. Fırsat düştükçe bu güzel Edirne'mizi ziyaret edeceğimi vaat ediyorum. Selam ve muhabbetlerimin Edirne halkına vesait-i münasebe ile iblağını rica ederim. Allahısmarladık.*” demiştir.⁹¹⁵ Babaeski'den saat 17.30'da trene binen Mustafa Kemal Paşa, yol üzerindeki bazı istasyonlardaki halkın alkışları eşliğinde yolculuklarını sürdürmüş, Havsa ve Kuleli Köylerine de uğramıştır.⁹¹⁶

Mustafa Kemal Paşa, genel olarak Trakya seyahatinden memnun kalmıştır. Edirne'deki mahalli sorunlarla yakından ilgilenmiştir. Şehrin sorunlarını not ederek Başvekâlete bildirmiş ve biran önce gerekli çalışmanın yapılmasını istemiştir.⁹¹⁷,

⁹¹³ *Cumhuriyet*, “İsmet Paşa Geldi”, 27 Aralık 1930, S. 2386, s. 2., *Yarın*, “Gazi Hz. Edirne'de İken”, 27 Aralık 1930, S. 370, s.1.

⁹¹⁴ *İnkılap*, “Gazi Hz. Bugün Şehrimize Avdet Buyuracaklar”, 26 Aralık 1930, S. 118, s. 1., *Sinop Gazetesi*, “Gazi Hz.nin Edirne Tetkikleri”, 1 Aralık 1931, S. 741, s. 1. Babaeski'ye hareket etmeden önce Başyaver Rüsuhi bey gerekli tedbirlerin alınarak akşam yemeğinin hazırlanması hususunda yetkilileri bilgilendirmiştir. CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 26-3/24.12.1930.

⁹¹⁵ *Edirne Postası*, “Edirne'ye Doğru”, 28 Aralık 1930, S. 368, s. 1.

⁹¹⁶ *İnkılap*, “Gazi Hz.”, 26 Aralık 1930, S. 118, s. 1., *Vakit*, “Büyük Müncimize Tekrar Kavuştuk”, 26 Aralık 1930, S. 4658, s. 1., *Edirne Postası*, “Edirne'ye Doğru”, 28 Aralık 1930, S. 368, s. 1., *Sinop Gazetesi*, “Gazi Hz.nin Edirne Tetkikleri”, 1 Aralık 1931, S. 741, s. 1.

⁹¹⁷ Gazi Hazretleri Edirne'de aşağıdaki hususların çözüme kavuşturulmasını isteyerek Başvekâlete 22.12.1930 tarihinde bir telgraf göndermiştir.

- Mahalli kredi ihtiyacına karşılık olarak Emlak ve Eytam Bankası'nın bir şubesinin açılması,
 - Keşan ile İbrice Limanı arasındaki yolun ıslahı ve İbrice'ye bir iskele yapılması,
 - Diğer kapı yeri uzak olduğundan civar halkının zahire ve saman ihracatını tahsil için Edeköyü ile Sofulu arasında bir hudut kapısı tesis edilmesi,
 - Meriç nehrine ait olup Yunanlıların itilafa muallak olan nafia işlerinden ayrı olarak ve müstakilen yapılmış fennen kabul olduğu takdirde evvelce başlanmış olan ergene nehri tathir ve kanal inşası mesaisine devam olunması. BCA, 490.01/35.146.1.46/03.02.1931.
- Başvekâlet, Gazi'nin emri doğrultusunda çalışmanın yapılması hususunda 23.12.1930 tarihinde Maliye Vekâletine bir yazı göndermiştir. BCA, 030.10/2.10.2.8/23.10.1930. Buna istinaden Maliye Vekâleti, Başvekâlete gönderdiği 14.01.1931 tarihli yazıda;
- Civar köyler halkının zahire ihracını teshil için Edeköy ile Sofulu arasında Gümrükler İdaresince bir hudut kapısı açıldığını,

Seyahat boyunca resmi kurumları, okulları ve ticari müesseseleri ziyaret ederek gerekli tetkikatları yapmıştır. Türk Ocağı, CHF ve okullarda yaptığı ziyaretlerde inkılaplardan ve gençliğin vazifeleri üzerinde durmuştur. CHF'na olan bağlılığını Trakya seyahatinde de özellikle vurgulamış, gençlerin de var olan sisteme sahip çıkmasını telkin etmiştir. Ticari müesseselerin de faaliyetlerinden memnun olmuştur. Bölgenin ihtiyaçları ve sorunları yanındaki uzman heyet tarafından incelenerek not edilmiştir.

3.3.9. İstanbul (25 Aralık 1930 – 3 Ocak 1931)

Trakya seyahatini tamamlayan Gazi, 25 Aralık gecesi saat 24.00'te Sirkeci İstasyonuna gelmiş, burada kendilerini Vali, mebuslar Ali, Cemil, Hüseyin, Seyrisefain Umum Müdürü Sadullah Beyler ile mülki ve askeri erkân karşılamıştır. Gece yarısı olmasına rağmen kalabalık bir halk tarafından alkışlarla karşılanmıştır.⁹¹⁸

26 Aralık günü akşama kadar Dolmabahçe Sarayı'ndaki büroda meşgul olmuştur. İsmet Paşa da kendisi ile bazı iç meseleler üzerinde görüşmeler yapmak üzere İstanbul'a gelmiştir.⁹¹⁹ Başvekil Haydarpaşa'dan Sakarya Motoru ile

- Emlak ve Eytam Bankası muameleleri tüccariye ile iştiğal etmediğinden ve bu suretle mahalli kredi ihtiyacına da karşılık teşkil edemeyeceğinden Edirne'de bir şube açılmasında bir fayda görülmediğini bildirmiştir. BCA, 030.10/2.10.2.4/18.01.1931.

Diğer Hususlarla ilgili Nafia Vekâletine 24.12.1930 tarihinde yazı gönderilmiş Nafia Vekâleti de 28.12.1930 tarihli yazıda cevaben Keşan-İbrice yolu ile Ergene Nehrinin tahrirattı için çalışmalarına hemen başlandığını ancak limanların iktisat Vekâletince idare edilmesinden dolayı İbrice'ye iskele yapılmasının ilgili vekâletçe üstlenilmesini bildirilmiştir. BCA, 030.10/2.10.2.6/29.12.1930. Konuyla ilgili İktisat Vekâletine 30.12.1930 tarihinde yine yazı yazılmış Vekâlet cevaben limanların işletilmesinden sorumlu olduklarını ancak liman veya iskele inşaatı için bütçelerinde tahsisat bulunmadığını bildirmişlerdir. BCA, 030.10/2.10.2.3/19.01.1931.

Ayrıca Gazi'nin CHF'ni ziyaretlerinde fırka binasının Selimiye Camii karşısındaki kulüp binasına nakledilmesini emretmiştir. Buna istinaden hemen binanın tadilatına başlanmıştır. *Resmi Edirne*, "C.H. Fırkası Binası", 31 Aralık 1930, S. 210, s. 1.

⁹¹⁸ *Cumhuriyet*, "Reisicumhur Hz.nin Avdetleri", 26 Aralık 1930, S. 2385, s. 1-3., *İnkılap*, "Gazi Hz.", 26 Aralık 1930, S. 118, s. 1., *Vakit*, "Büyük Müncimize Tekrar Kavuştuk", 26 Aralık 1930, S. 4658, s. 1., *Yarın*, "Reisicumhur Hazretleri Şehrimizde", 26 Aralık 1930, S. 369, s.1-3., *Sinop Gazetesi*, "Gazi Hz.nin Edirne Tetkikleri", 1 Aralık 1931, S. 741, s. 1. İstanbul'a tam olarak ne zaman varılacağı bilinmemesi nedeniyle hem gece yarısı hem de ertesi gün öğlen için hazırlıklar yapılması hususunda İstanbul'daki ilgililere bilgi verilmiştir. CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 26-2/24.12.1930.

⁹¹⁹ İsmet Paşa, kabinde yapılan ve yapılacak olan değişiklikler ile ilgili Gazi, ile görüşmek üzere İstanbul'a gelecektir. *Cumhuriyet*, "İsmet Pş. Yarın Geliyor", 23 Aralık 1930, S. 2382, s. 1. Bu nedenle Gazi'nin ne zaman İstanbul'da olacağı hususunda bilgi istemiş, 22.12.1930 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kâtibi Umumisinden gelen telgrafta Gazi'nin program dâhilinde devam etmeyerek birkaç gün daha Trakya'da kalacağı bildirilmiştir. CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 26-4/21.12.1930. Bunun üzerine seyahatini erteleyen İsmet Paşa, Cumhurbaşkanlığı Kâtibi Umumisi'nden gelen 24.12.1930 tarihli telgrafta yarın yola çıkılacağı bildirilmesi üzerine CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 26/24.12.1930. hazırlıklarını yaparak İstanbul'a hareket etmiştir. *Cumhuriyet*, "İsmet Pş.", 25 Aralık 1930, S. 2384, s.

Dolmabahçe'ye giderek Gazi'nin huzuruna çıkmış ve öğleden sonra bir müddet görüşmüşlerdir.⁹²⁰ Bu görüşmede İsmet Paşa, Nafia Vekili Zekai Bey'in Müdafaa-i Milliye Vekâletine, Nafia Vekâletine ise Adana Mebusu Hilmi Bey'in getirilmesi hususunu bildirmiş, Gazi de bu değişiklikleri onaylamıştır.⁹²¹

İsmet Paşa, esasında kabinedeki değişiklikleri görüşmek üzere İstanbul'a gelmiş olsa da 23 Aralık 1930 tarihinde Menemen'de Asteğmen Kubilay Bey'in şehit edilmesi görüşmenin seyrini değiştirmiştir. Buna istinaden konuyu görüşmek üzere Erkânı Harbiye Reisi, Meclis Reisi ve Ordu Müfettişi Fahrettin Paşa da Ankara'dan hareket etmişlerdir.⁹²² 27 Aralık günü öğleden sonra Dolmabahçe'de Ankara'dan gelen zevata ek olarak İsmet Paşa ve Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın da katılımıyla Mustafa Kemal Paşa'nın nezdinde bir toplantı düzenlenmiştir. Akşam saat 18.30'a kadar devam eden toplantıda Menemen hadisesi etrafında irticai faaliyetler detaylı bir şekilde tetkik edilerek alınacak tedbirler kararlaştırılmıştır.⁹²³ Gazi, olaydan duyduğu üzüntüyü ifade etmek amacıyla orduya bir mektup göndermiştir.⁹²⁴

Gazi, 28 Aralık günü öğleye kadar sarayda meşgul olduktan sonra saat 15.00'te refakatlerinde Başvekil İsmet Paşa, Afyon Mebusu Ali, Tekirdağ Mebusu Cemil, Reşit Galip, Kütahya Mebusu Recep, Kılıç Ali, Recep Zühtü, Seryaver Rüsuhi, Riyaseticumhur Umumî Kâtibi Tefvik Bey'ler olduğu halde otomobille saraydan ayrılmışlardır. Tramvay yolunu takip ederek Beyazıt'a gelmiş burada,

1., *Serbes Cumhuriyet*, "İsmet Paşa, Bu Akşam İstanbul'a Hareket Edecektir", 25 Aralık 1930, S. 53, s. 1., *İnkılap*, "İsmet Paşa Bugün Geliyor", 26 Aralık 1930, S. 118, s.1., Vakit, "Başvekilimiz", 26 Aralık 1930, s. 1. İsmet Paşa, 26 Aralık saat 09:00'da İstanbul'a gelmiştir. *Cumhuriyet*, "İsmet Pş. Geldi", 27 Aralık 1930, S. 2386, s. 1-2., *Hürriyet*, "Başvekil İstanbul'a Vasıl Oldu", 28 Aralık 1930, S. 72, s. 1., İsmet Paşa, Gazi'ye gerekli izahatta bulunduktan sonra Ankara'ya dönmüştür. *Amasya*, "Başvekil Hz.", S. 444, 1 Ocak 1931, s. 1.

⁹²⁰ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.nin Riyasetlerinde", 27 Aralık 1930, S. 2386, s. 1., *Yarın*, "Dün Gazi Hazretlerinin Riyasetinde", 27 Aralık 1930, S. 370, s.1., *Yarın*, "Çok Mühim Kararlar İttihaz Olundu", 28 Aralık 1930, S. 371, s.1-4.

⁹²¹ *Cumhuriyet*, "Kabinede", 27 Aralık 1930, S. 2386, s. 1.

⁹²² *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.nin Riyasetlerinde", 27 Aralık 1930, S. 2386, s. 1.

⁹²³ *Cumhuriyet*, "Dolmabahçe'de Dünkü Tarihi İçtima", 28 Aralık 1930, S. 2387, s. 1-2., *İnkılap*, "Sarayda Dünkü Mühim İçtima", 28 Aralık 1930, S. 120, s. 1., *Hürriyet*, 28 Aralık 1930, S. 72, s. 1., *Yarın*, "Çok Mühim Kararlar İttihaz Olundu", 28 Aralık 1930, S. 371, s.1-4., *Serbes Cumhuriyet*, "Dolmabahçe İçtimaında", 29 Aralık 1930, S. 56, s. 1.

⁹²⁴ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.nin Mektubu", 28 Aralık 1930, S. 2387, s. 1., *İnkılap*, "Gazi Hazretlerinin Menemen Hadisesi Üzerine Çok Mühim Mektupları", 28 Aralık 1930, S. 120, s. 1., *Yarın*, "Çok Mühim Kararlar İttihaz Olundu", 28 Aralık 1930, S. 371, s.1-4., *Serbes Cumhuriyet*, "Gazi Hz.'nin Fevzi Paşa Hazretlerine Mektubu", 29 Aralık 1930, S. 2388, s. 1., *Hürriyet*, "Gazinin Mektubunu Dikkatle Okuyunuz", 29 Aralık 1930, S. 73, s. 1., Çankırın'da Duygu, "Gazinin Orduya Mektubu", 3 Ocak 1931, S. 13, s. 1.

talebe yurduna dönüştürülmesi düşünülen, eski itfaiye merkezi binasını gezerek tetkikatta bulunmuştur. Binanın genişletilmesi ve biran önce bitirilmesi hususunda tedbir alınmasını istemiştir.⁹²⁵ Bir müddet sonra Çarşı Kapıdaki ayakkabıcılar cemiyeti merkezine giderek burada cemiyet reisi ve idare heyeti azası tarafından karşılanmıştır. Cemiyet merkezinde yarım saatten fazla kalarak cemiyet azası tarafından yapılan yerli kunduraların teşhir edildiği sergiyi gezmiştir. Sergiyi beğenmiş, memnuniyetlerini ifade ederek memleketimizde imal edilen yerli kunduraların her alanda yabancı mallardan daha iyi olduğunu söylemiştir. Burada bir müddet istirahat ederken cemiyet reisi ile Türk ayakkabıcı esnafının temennileri ve ihtiyaçları hakkında sohbet etmişlerdir. Cemiyet reisi Naci Bey, Türk ayakkabıcılığının bir kriz geçirmekte olduğunu ve gümrük tarifesinde yapılacak değişikliklerle yabancı mallara karşı korunmasını istemiştir. Gazi, cemiyetten ayrılırken hatıra defterine şunları yazmıştır: “*Kunduracılar sergisinde gördüğüm her türlü ayakkabılar, sanatkârlarının çok ilerlemiş olduklarını ispat eden eserlerdir. Vatandaşların yerli ayakkabılarına rağbet göstermelerini tavsiye ederim. Yerli ayakkabılarını hariçten gelmiş göstererek fazla satış yapmak hevesine düşenler bulunduğunu söyleyenler oldu, eğer bu doğru ise çok teessüfe şayandır.*”

Çarşıdan ayrıldıktan sonra Maarif Cemiyeti tarafından Kadırga’da yaptırılan talebe yurdunu ziyaret etmiştir. Bir müddet yurttan kaldıktan sonra, sokakta bulunan halkın alkışları eşliğinde ayrılarak Beyoğlu’na çıkmış ve Taksim, Gümüşsuyu yoluyla saat 17.30’da saraya varmıştır.⁹²⁶

Mustafa Kemal Paşa, 29 Aralık günü saraydaki mesai bürosunda meşgul olurken bir yeri ziyaret etmemiştir. Japon Velihtını 12 Ocak tarihinde kabul buyuracaklarından Ankara’ya gidecekleri, bu nedenle Batı Anadolu ve Akdeniz seyahatlerini bir müddet erteleyecekleri duyurulmuştur.⁹²⁷ Aynı gün Ali Fethi Bey’i

⁹²⁵ Darülfünun talebeleri için düşünülen yurdun Gazi’nin istediği doğrultusunda kış gelmeden bitirilmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Akşam, “Darülfünun Talebe Yurdu”, 3 Ocak 1931, S.4394, s. 1.

⁹²⁶ *Cumhuriyet*, “Reisicumhur Hz.nin Dünkü Ziyaretleri”, 29 Aralık 1930, S. 2388, s. 1-2., *Vakit*, “Gazi Hz. Kunduracıların Dertlerini Dinlediler”, 29 Aralık 1930, S. 4661, s. 1., *İnkılap*, “Gazi Hz. Talebe Yurdunu Teşrif Etiler”, 29 Knunuevvel 1930, s. 1., *Yarın*, “Gazi Hazretleri”, 29 Aralık 1930, S. 372, s.1.

⁹²⁷ *Yarın*, “Gazi Hazretleri”, 30 Aralık 1930, S. 373, s.1., *İnkılap*, “Reisicumhur Hz.”, 31 Aralık 1931, S. 123, s. 1., *Yarın*, “Gazi Hazretleri”, 30 Aralık 1930, S. 373, s.1.

kabul etmiş ve uzun süre görüşmüşlerdir. Ayrıca saraya gelen Kütahya Mebusu Nuri Bey de kendisi ile görüşmüş ve geceyi sarayda geçirmiştir.⁹²⁸

Kubilay olayı nedeniyle çok sıcak gelişmelerin yaşandığı bu dönemde 31 Aralık günü hazırlanan kararname Reiscumhura sunularak Menemen ve çevresinde Örf-i İdare ilan edilmiştir.⁹²⁹ Aynı gün saat 11.00'de refakatlerindeki Seryaver Rüsuhi, Bozok Mebusu Salih ve Sıhhiye Müsteşarı Hüsamettin Beyler ile birlikte Beyoğlu'ndaki diş hekimi Sami Günzberg Bey'in muayenelerine giderek dişlerini tedavi ettirmiş ve öğle yemeğini orada yemiştir. Akşam 17.30'da muayenhaneden ayrılarak Beyker Mağazasını gezdikten sonra Tokatlıyan Otelinde bir müddet dinlenmiş saat 18.10'da otelden ayrılarak biraz ilerde bulunan Marinos Tuhafiye Mağazasına giderek müessesenin faaliyetleri hakkında izahat almıştır. Mağazan ayrıldıktan sonra İstiklal Caddesini dolduran halkın alkışları arasında saraya hareket etmiştir.⁹³⁰

1 Ocak günü Ankara'ya hareket edilmesi beklenirken irtica hareketlerinin tetkiki için Menemen'de bulunan Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın ziyaretleri nedeniyle Ankara'ya hareket ertelenmiştir.⁹³¹ Gün boyunca saraydaki bürosunda meşgul olan Gazi'ye pek çok müracaat ve istida takdim edilmiştir.⁹³²

2 Ocak günü Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Örfi İdare Kumandanı Fahrettin Paşa ve İzmir Mebusu Celal Bey İzmir'den hareket etmişlerdir.⁹³³ Gazi ise Dolmabahçe Sarayı'ndaki bürolarında Dâhiliye Vekilinden telgrafla gelen raporları incelemiştir.⁹³⁴

3 Ocak günü Bursa'ya hareket etmeye kararı verilmiştir. Ancak sabah Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ve Fahrettin Paşa saraya gelerek Menemen Hadisesi hakkında izahat vermişlerdir.⁹³⁵ Gazi, akşama kadar dışarı çıkmayarak bürolarında

⁹²⁸ *Yarın*, "Nuri B. Sarayda", 30 Aralık 1930, S. 373, s.1.

⁹²⁹ *Cumhuriyet*, "Örfi İdare İlan Edildi", 1 Aralık 1931, S. 2391, s. 1.

⁹³⁰ *Cumhuriyet*, "Gazi, Hz.", 1 Aralık 1931, S. 2391, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 2 Aralık 1931, S. 4393, s. 2.

⁹³¹ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 2 Aralık 1931, S. 2392, s. 1.

⁹³² *Yarın*, "Gazi Hazretleri", 2 Aralık 1931, S. 376, s.1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 3 Aralık 1931, S.4394, s. 2.

⁹³³ *Cumhuriyet*, "Hadise Mahallinden Avdet", 3 Aralık 1931, S. 2393, s. 1.

⁹³⁴ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 3 Aralık 1931, S. 2393, s. 1.

⁹³⁵ *Cumhuriyet*, "Divanı Harp Azaları İzmir'de", 4 Aralık 1931, S. 2394, s. 1. *İnkılap*, "Dahiliye Vekili", 4 Aralık 1931, S. 127, s. 1., *Akşam*, "Dahiliye Vekili Geldi", 4 Aralık 1931, S.4395, s. 1., *Yarın*, "Büyük Gazi Dün Bursa'ya Gitti", 4 Aralık 1931, S. 378, s.1-5.

meşgul olmuş, bir ara Vali Muhittin ve Polis Müdürü Ali Rıza Beyleri kabul ederek görüşmüşlerdir.⁹³⁶ Saraydan ayrılmadan önce Darülfünun Emmini Muammer Raşit Bey ile Yusuf Ziya Beyleri kabul etmiştir. Müderrisler, Darülfünunda çekilen fotoğraflarından 3 tanesini kendisine takdim etmişler, Gazi de “*Gençliğe ve arkadaşlara selam söyleyin.*” diyerek iltifatta bulunmuştur.⁹³⁷ Gün boyunca yapılan yoğun görüşmelerden sonra, gece saat 24.00’te Ege Vapuru ile Mudanya’ya doğru hareket etmişlerdir. Mudanya’dan sonra Bursa’ya geçeceklerdir.⁹³⁸

3.3.10. Bursa (4-5 Ocak 1931)

Mustafa Kemal Paşa, gece saat 24.00’te İstanbul’dan yola çıkarak Mudanya’ya gelmiş geceyi vapurda geçirmiştir.⁹³⁹ Yanındakilerle birlikte 4 Ocak günü sabah Mudanya’ya çıkmıştır. Vali Fatin Bey, Kolordu Kumandanı Hikmet ve Cemil Cahit Paşalarla, mebuslar Refik ve Şefik Lütfü Beyler karşılama için Maltepe Vapuru ile saat 10.15’te iskeleye yanaşmışlardır. Gazi, halkın coşkulu tezahüratları eşliğinde karaya çıkarak, Bursa’ya hareket etmiştir. Öğleye doğru saat 11.00’de Bursa’ya gelerek Çekirge’deki köşke geçmiş,⁹⁴⁰ öğle yemeğini köşkte yedikten sonra Vilayet Binasını ziyaret etmiştir. Vilayetten ayrıldıktan sonra CHF’na geçerken fırka binasının önünde Demirtaş Köyünden Dramalı İbrahim adında 13 yaşında bir çocuk “*Dur!*” diyerek seslenmiş ardından “*Gazi Paşa, babacığım, beni burada bırakma, memlekette bana mektep yok, nereye başvurdumsa almadılar. Sana evlat olayım.*” demiştir. Bunun üzerine Gazi, çocuğa bazı sorular sormuş ve çocuğun akşam köşke getirilmesini emretmiş ve çocuğu himayesine almıştır.⁹⁴¹ Ardından firkaya giren Mustafa Kemal Paşa, Vilayet Fırka Reisi Hulusi Bey tarafından fırka erkânı ile

⁹³⁶ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz.nin Mufarekatları”, 4 Aralık 1931, S. 2394, s. 1.

⁹³⁷ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz.”, 6 Aralık 1931, S. 2396, s. 4.

⁹³⁸ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz.nin Mufarekatları”, 4 Aralık 1931, S. 2394, s. 1., *İnkılap*, “Reisicumhur Hazretleri Dün Mudanya’ya Hareket Buyurdular”, 4 Aralık 1931, S.127, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, “Gazi Hz. Bugün Bursa’ya Gidecektir”, 4 Ocak 1931, S. 3405, s. 1., *Yarın*, “Büyük Gazi Dün Bursa’ya Gitti”, 4 Aralık 1931, S. 378, s.1-5.

⁹³⁹ CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 1/03.01.1931., *İnkılap*, “Reisicumhur Hazretleri Dün Mudanya’ya Hareket Buyurdular”, 4 Aralık 1931, S. 127, s. 1., *Türk Sözü*, “Gazi Hz. Ankara’ya Hareket Buyurdular”, 5 Aralık 1931, S. 1982, s. 1.,

⁹⁴⁰ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Bursa’da”, 5 Aralık 1931, S. 2395, s. 1., *İnkılap*, “Gazi Hz. Tezahüratla Karşılandılar”, 5 Aralık 1931, S. 128, s. 1., *Yarın*, “Gazi Hz. Bursa’ya Vasil Oldu”, 5 Aralık 1931, S. 379, s.1-2., *Kayseri*, “Gazi Bursalılarla Görüştü”, 8 Aralık 1931, S. 518, s. 3., *Akşam*, “Gazi Hz.”, 6 Aralık 1931, S.4397, s. 2., *Sinop Gazetesi*, “Gazi Hz. Mudanya’da”, 15 Aralık 1931, S. 743, s. 1.

⁹⁴¹ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Bursa’da”, 5 Aralık 1931, S. 2395, s. 1-3., *Akşam*, “Gazi Hz.”, 6 Aralık 1931, S.4397, s. 2.

tanıştırılmıştır. Fırkanın büyük salonunda toplanan fırka üyeleri ile samimi bir sohbetten sonra firkadan ayrılmıştır. Firkadan çıkınca biri Hacı Sabri Bey'in Türk-Japon İpek Fabrikası olmak üzere ipek sanayii ile alakadar iki fabrikayı gezerek tetkikatta bulunmuştur. Tetkikatlar bitince saat 19.00'da geceyi geçirmek üzere köşke geçmiştir.⁹⁴²

Mustafa Kemal Paşa, 5 Ocak günü saat 11.00'de Türk Ocağını ziyaret etmiştir. Ocaklılarla uzun süre sohbet ederek, Ocakların nasıl çalışması gerektiği hususunda gençlere tavsiyelerde bulunmuştur. Sohbetin ardından Ocak dispanserini gezmiş ve binadan ayrılmıştır. Cumhuriyet Köşkü'ne geçerek öğle yemeğini yemiş ve ardından fırka kumandanlığını ziyaret etmiştir. Bursa'daki ziyaretlerini gerçekleştirdikten sonra akşam saat 17.00'de Mudanya'ya⁹⁴³ hareket etmiştir.⁹⁴⁴ Ege Vapuru ile saat 23.00'te Derince'ye gelerek refakatlerindeki zevatla birlikte trene binmişlerdir. İskelede kendisini karşılayan İzmit Valisi ile Kolordu Kumandanı Naci Paşa İzmit'e kadar trende kendilerine eşlik etmişlerdir. Tren saat 16.00'da Ankara'ya varmıştır.⁹⁴⁵

3.3.11. Ankara'ya Dönüş (6-25 Ocak 1931)

Mustafa Kemal Paşa, tetkik seyahatinin birinci bölümünü tamamlayarak 6 Ocak 1931 tarihinde saat 16.10'da Ankara'ya gelmiştir. Meclis Başkanı Kazım, Başvekil İsmet Paşalar ile mebuslar, erkânı hükümet ve bir askeri müfreze tarafından karşılanmıştır. Kapatılan SCF yöneticileri Fethi ve Nuri Beyler de karşılamaya gelenler arasında yer almışlardır. Ayrıca istasyon karşılamaya gelen halk ile dolmuştur. Trenden inen Gazi, karşılama heyetinin tek tek ellerini sıkmış, askeri teftiş ederek selamlamıştır. Çok fazla vakit kaybetmeden otomobile binerek Meclise

⁹⁴² *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Bursa'da", 5 Aralık 1931, S. 2395, s. 1-3., *Yarın*, "Gazi Hz. Bursa'ya Vasil Oldu", 5 Aralık 1931, S. 379, s.1-2., *Yeni Malatya*, "Reisicumhur Hz. Ankara'ya Avdet Ediyorlar", 8 Aralık 1931, S. 169, s. 1., *Sinop Gazetesi*, "Gazi Hz. Mudanya'da", 15 Aralık 1931, S. 743, s. 1.

⁹⁴³ Gazi, Bursa'dan ayrıldıktan hemen sonra, Mudanya-Bursa hattının yapım ihalesinin daha ucuz şartlarda yeniden ihale edilmesi hususunda 7.1.1931 tarihinde bir kararname çıkarılmıştır. BCA, 030.18/01.02.17.1.19/07.01.1931.

⁹⁴⁴ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 6 Aralık 1931, S. 2396, s. 1-4., *Vakit*, "Gazi Hz. Bursa'dan Ankara'ya Hareket Buyurdular", 6 Aralık 1931, S. 4669, s. 1., *Yarın*, "Gazi Hz.", 6 Aralık 1931, S. 380, s.1., *Yeni Malatya*, "Reisicumhur Hz. Ankara'ya Avdet Ediyorlar", 8 Aralık 1931, S. 169, S. 1.

⁹⁴⁵ *Akşam*, "Reisicumhur Hz. Bugün 16'da Ankara'ya Vasil Oldular", 7 Aralık 1931, S.4398, s. 2., *Amasya*, "Gazi Hz.", 15 Aralık 1931, S.445, s. 1., *Amasya*, "Gazi Hz.", 15 Aralık 1931, S. 445, s. 1., *Serbes Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 7 Aralık 1931, S. 65, s. 1., *Hür Fikir*, "Gazi, Hz.", 8 Aralık 1931, S. 346, s.1., *Sinop Gazetesi*, "Reisicumhur Hz.", 15 Aralık 1931, S. 743, s. 1.

giderek Riyaseticumhur dairesinin intizar odasında yarım saat kadar İsmet Paşa ile görüşmüştür. Bu görüşmeden sonra Meclisten ayrılan Gazi, Kâtibi Umumisi Tevfik ve Seryaveri Rüsuhi Beylerle birlikte üstü açık bir otomobile binerek Çankaya Köşküne geçmişlerdir.⁹⁴⁶ Başvekil İsmet Paşa ve Meclis Başkanı Kazım Paşalar da akşam köşke giderek huzura çıkmışlardır. Mustafa Kemal Paşa, misafirleriyle uzun süre görüşerek tetkik seyahatleri hakkında intibalarından bahsetmiştir.⁹⁴⁷

Gazi, seyahatlerinden döndükten sonra devlet işleri ile daha yakından ilgilenmeye başlamıştır.⁹⁴⁸ Ankara’da bulunduğu süreçte Müdafaa-i Milliye Vekâletini⁹⁴⁹ Ziraat sergisini ziyaret ederken,⁹⁵⁰ Türk Ocağı ziyaretinde “*Komedi Fransez*” adlı oyunu izleyerek kültür sanat faaliyetlerine de katılmıştır.⁹⁵¹ Bu süreçte beklenen Japon Velihtı gelmiş ve Gazi, kendilerini kabul ederek görüşmüşlerdir.⁹⁵²

Mustafa Kemal Paşa, Ankara’da bulunduğu süreçte seyahatleriyle ilgili çalışmalarına da devam etmiş, tetkik seyahatlerinin birinci bölümüyle ilgili izlenimlerini hakkında rapor hazırlamaya başlamıştır.⁹⁵³ Seyahatlerinin tekrar ne

⁹⁴⁶ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Dün Ankara’ya Avdet Buyurdular”, 7 Aralık 1931, S. 2397, s. 1-2., *Serbes Cumhuriyet*, “Gazi Hz.”, 7 Aralık 1931, S. 65, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz.”, 8 Aralık 1931, S.4399, s. 2., *Akın*, “Gazi Ankara’da”, 8 Aralık 1931, S. 103, S. 1., *Kayseri*, “Gazi Hazretleri”, 8 Aralık 1931, S. 518, s. 1.

⁹⁴⁷ *Gazi Hz.*, *Akşam*, 8 Aralık 1931, S.4399, s. 2.

⁹⁴⁸ Gazi’nin, tetkik seyahatlerinin birinci kısımda edindikleri izlenimler doğrultusunda memleket işleri ile daha yakından ilgilenmeye başlamışlardır. Ayrıca tetkik seyahatlerinin ikinci kısmında elde edecekleri izlenimleri neticesinde fırka ve hükümet teşkilatında köklü değişiklikler yapılacağı beklentisi ortaya çıkmıştır. *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. ve Millet İşleri”, 13 Ocak 1931, S. 2403, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz. Memleket İşleriyle Daha Yakından Alakadardırlar”, 13 Ocak 1931, S.4404, s. 2., Yunus Nadi, “Gazi Hz.nin Vaziyeti Hakkında”, *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1931, S. 2404, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz. Vaziyette Bir Değişiklik Yoktur”, 14 Ocak 1931, S.4405, s. 2., *Cumhuriyet* “Gazi Hz., Memlekette Esaslı Islahat Yapılacak”, 16 Ocak 1931, S. 2406, s. 1., *Akşam*, “Vaziyette Değişmiş veya Değişecek Bir şey Yoktur”, 16 Ocak 1931, S.4407, s. 1-2.

⁹⁴⁹ *Akşam*, “Gazi Hz. Bugün Milli Müdafaa Vekâletinde”, 13 Aralık 1931, S.4404, s. 2.

⁹⁵⁰ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz.nin Ziyaretleri”, 8 Aralık 1931, S. 2398, s. 1-3., *Akşam*, 9 Aralık 1931, S.4400, s. 1.

⁹⁵¹ *Akşam*, “Gazi Hz.”, 21 Aralık 1931, S.4412, s. 2.

⁹⁵² *İnkılap*, “Japon Prensi Geldi”, 13 Aralık 1931, S. 134, s. 1-3., *Akşam*, “Prens Cenapları ve Zevcesi Bu Sabah Geldiler”, 13 Aralık 1931, S.4404, s. 2., *Akşam*, “Japon Prensi Ankara’da”, 14 Aralık 1931, S.4405, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz. Prens’in Şerefine Bir ziyafet Verdi”, 15 Aralık 1931, S.4406, s. 1., Hür Fikir, “Japon Prensi”, 15 Aralık 1931, S. 347, s.1., *Sinop Gazetesi*, “Prens Hz.nin, Gazi Hz.ni Ziyareti”, 22 Aralık 1931, S. 744, s. 1.

⁹⁵³ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Halkın Dertleri Hakkında İki Rapor Hazırlıyor”, 15 Aralık 1931, S. 2405, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz. Seyahat İntibalarını Tespit Ediyorlar”, 15 Aralık 1931, S.4406, s. 1., *Zonguldak Memleket Gazetesi*, “Halkın Dertleri Hakkında Raporlar Hazırlanıyor”, 18 Ocak 1931, S. 290, s. 1. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa’ya seyahatleri sırasında eşlik eden vekalet müfettişlerinin en kısa zamanda raporlarını hazırlamaları emredilmiştir. *Akşam*, “Gazi Hz.”, 8 Aralık 1931, S.4399, s. 2. Ayrıca Gazi’ye seyahatlerinde eşlik eden eski Nafia Vekili Recep Bey seyahat esnasında meydana

zaman başlayacağı ile ilgili bir belirsizlik olsa da Japon İmparatorunun Veliâhdını kabul ettikten bir hafta sonra seyahate devam edeceği haberleri gazetelerde yer almıştır.⁹⁵⁴

Mustafa Kemal Paşa, 25 Ocak günü Heyet-i Vekileyi toplayarak 1931 bütçesi ile genel mali vaziyet hakkında geniş kapsamlı bir toplantı yapmışlardır.⁹⁵⁵ Toplantının ardından Riyaseticumhur dairesine giderek saat 20.45'e kadar istirahat etmiş ve ardından tetkik seyahatinin ikinci kısmına başlamak üzere istasyona gitmişlerdir. Meclis Başkanı Kazım, Başvekil İsmet ve Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşalar ile mebuslar ve erkânı hükümet üyeleri uğurlamaya gelmişlerdir. Gazi, tren hareket edene kadar Trabzon Mebusu Hasan Beyle “*Balkan Birliği*” hakkında ve İbrahim Alaattin Beyle yeni maarif işleri ve kitap meselesi hakkında konuşmuşlardır. Saat 21.40'ta tren hareket etmiş, Heyet-i Vekile azası ve kâtibî umumisi Affet Bey, Gazi İstasyonuna kadar, Vali Bey ise şehir dışına kadar kendisine eşlik etmişlerdir.⁹⁵⁶ Böylece İzmir'e doğru yola çıkan Mustafa Kemal Paşa'nın tetkik seyahatinin ikinci kısmı başlamıştır.

3.4. 1930-1931 Yılı Tetkik Seyahatinin İkinci Kısmı

3.4.1. 1930-1931 Yılı Tetkik Seyahatinin Birinci Kısmının Sahası

Mustafa Kemal Paşa, tetkik seyahatlerini tamamlamak üzere 25 Ocak 1931 tarihinde Ankara'dan ayrılmıştır. Bu seyahatin sahasını İzmir, Balıkesir, Aydın, Denizli, İçel, Mersin, Adana, Malatya, Konya şehirleri teşkil etmiştir. Gazi'nin 25

gelen intiba ve müşahedeleri rapor haline getirerek peyderpey hükümete takdim etmektedir. *Akşam*, “Gazi Hz.”, 16 Aralık 1931, S.4407, s. 2.

⁹⁵⁴ *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1931, S. 2399, s. 1., *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Bir Hafta Sonra Seyahate Çıkıyorlar”, 11 Aralık 1931, S. 2401, s. 1-2., *Serbes Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Seyahatleri”, 11 Aralık 1931, S. 68., S. 1., *Türk Sözü*, “Gazi Hz. Tekrar Seyahate Başlayacaklar”, 11 Aralık 1931, S. 1986 s. 1., *Serbes Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Yeni Seyahati”, 12 Aralık 1931, S. 69, s. 1., *Cumhuriyet*, “Gazi Hz.nin Hareketi”, 12 Aralık 1931, S. 2402, s. 2., *Akşam*, “Gazi Hz. Hafta sonunda Tetkik Seyahatlerine Çıkıyorlar”, 15 Aralık 1931, S.4406, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz.”, 18 Aralık 1931, S.4409, s. 1., *Türk Sözü*, “Gazi Hz. Ne Vakit Teşrif Edecekleri Malum Değildir”, 18 Aralık 1931, S. 1992, s. 1., *Zonguldak Memleket Gazetesi*, “Cumhur Reisi Hz. Gelecek Hafta Seyahate Çıkıyorlar”, 18 Ocak, 1931, s. 1., *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Yarın Seyahate Çıkmaları Muhtemeldir”, 25 Aralık 1931, S. 2415, s. 1., *Edirne Postası*, “Reisicumhur Hazretleri”, 15 Aralık 1931, S. 370, S. 1.

⁹⁵⁵ *Cumhuriyet*, “Heyeti Vekile Dün Gazi Hz.nin Riyasetinde Toplandı”, 26 Aralık 1931, S. 2416, s. 1.

⁹⁵⁶ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz.nin Seyahati”, 26 Aralık 1931, S. 2416, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz. Bu Akşam Seyahate Çıkıyorlar”, 26 Aralık 1931, S.4417, s. 1., *Amasya*, “Gazi Hz.”, 29 Aralık 1931, S. 447, s. 1.

Ocak 1931 tarihinde Ankara'dan ayrılarak bir gün sonra İzmir'e gelmesiyle başlayan seyahat programı 3 Mart 1931 tarihinde Ankara'ya geri dönmesiyle sona ermiştir.

Bu seyahatte, seyahatin birinci kısmında tespit edilen sorunlar ve izlenimler dâhilinde gerekli tetkikatlar yapılmıştır.⁹⁵⁷ Seyahatin birinci kısmında tetkik edilmeye başlanan ancak sonuçlandırılmayan kredi, sigorta, reasürans (ikili sigorta), nakliyat tarifeleri, liman, antrepo ve rıhtım, ihracat, ihracat bankası, deniz ticareti, oktrua (şehir vergisi), ticaret mukavelesinin tanziminde odaların oyunun alınması gibi hususlar seyahatin ikinci kısmında incelenmiştir.⁹⁵⁸ Menemen'de yaşanan Kubilay olayından sonra planlanan ve “*Büyük Ege Gezisi*” olarak adlandırılan bu seyahatte inkılapların halk tarafından ne ölçüde benimsendiği hususu üzerinde daha fazla durulmuştur.⁹⁵⁹

3.4.2. İzmir (27 Ocak-2 Şubat 1931)

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'dan hareketlerinde Etimesgut'a kadar kendilerine eşlik eden Başvekil İsmet Paşa, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü, CHF Kâtibi Umumisi Saffet Beyler ile akşam yemeği yemiştir. İzmir güzergâhındaki Eskişehir, Kütahya ve Afyonkarahisar valileri ve kumandan paşalar mıntıkları dâhilinde kendilerine eşlik etmişlerdir.

Gazi, 26 Ocak günü saat 16.00'da Uşak'a 7 km mesafede trenden inerek Uşak Şeker Fabrikası'nı gezmiştir. Fabrikanın vaziyeti, pancar mıntıklarındaki teşkilat ve faaliyetler hakkında yetkililerden izahat alarak işletmenin geleceği hakkında konuşmuşlardır. Verilen izahat doğrultusunda fabrikanın su ihtiyacının temin edilmesi sağlanmıştır. Fabrikadan sonra Uşak İstasyonuna geçmiş, burada halkın alkışları ve tezahüratlarıyla karşılanmıştır. Trenden inerek 20 dakika kadar halk ile özellikle şeker ve zirai kooperatifler hakkında konuşmuştur. Saat 18.45'te trene binerek İzmir'e doğru yola çıkmıştır.⁹⁶⁰

⁹⁵⁷ BCA.490.01/34.145.1.4/02.11.1931.

⁹⁵⁸ ATASE, Kıs. 45/Dos. 1/F. 1.35/19.12.1930., BCA, 490.01/34.142.1.39/19.12.1930.

⁹⁵⁹ Halil Oran, *Atatürk Denizli'de*, Cumhuriyetin 50. Yılı İl Kutlama Kurulu Yayınları No. 2, Denizli, 1974, s.2.

⁹⁶⁰ *İnkılap*, “Gazi Hz. Uşakta Hararetle Karşılandı”, 27 Aralık 1931, S. 147, s. 1., *Amasya*, “Gazi Hz.”, 29 Aralık 1931, S. 447, s. 1., *Hür Fikir*, “Gazi Hazretleri”, 29 Aralık 1931, S. 349, s.1., *Yarın*, “Gazi Hz. Uşak'ta”, 27 Aralık 1931, S. 399, s.1-3.

Tren, güzergâhındaki her istasyonda biriken halk tarafından alkışlarla selamlanmıştır.⁹⁶¹ Sabah saat 07.00'de Çiğili İstasyonuna gelmiş, burada Vali Kazım Paşa, Ordu Müfettişi Fahrettin Paşa, Mevki Müstahkem Kumandanı Hüseyin Hüsnü Emir Paşa, Belediye Reisi Sezai Bey ve şehirde bulunan mebuslar tarafından karşılanmıştır. Divanı Harp Reisi Mustafa Paşa'yı kabul ederek Menemen hakkında izahat almıştır. Bütün geceyi uykusuz geçiren Gazi, trenin burada mola vermesini emretmiş ve istirahate çekilmiştir. Tren saat 13.15'te Çiğili'den hareket etmiştir.⁹⁶² Gazi'nin şehirlerine geleceğini haber alan İzmir halkı da büyük bir sevinç yaşamıştır. Hiçbir merasim yapılmaması arzusuna rağmen Karşıyaka ve Basmahane İstasyonları bayraklarla ve taklarla süslenmiştir.⁹⁶³ Mustafa Kemal Paşa, Karşıyaka İstasyonuna geldiğinde halkın alkış tufanı ile karşılanmış ve kendisine bir buket takdim edilmiştir. Tren saat 14.00'te Basmahane İstasyonu'na gelmiş burada devlet erkânı tarafından karşılanan Gazi, otomobile binerek Birinci Kordondaki konaklarına geçmiştir.⁹⁶⁴

Akşam saat 21.00'de CHF'nın vilayet kongresine katılmak üzere Türk Ocağı'na gelmiştir. Kongreye başkanlık eden İzmir Mebusu Vasıf Bey, celseyi açtıktan sonra kongre namına kendilerini selamlamış, kongreye verdikleri şereften dolayı memnuniyetlerini belirtmiştir. Gazi, saat 01.30'a kadar Bergama, Kemalpaşa, Tire ve Bayındır kazalarının kongre raporları üzerinde yapılan tartışmaları dinlemiştir. Ardından söz alarak şu demeci⁹⁶⁵ vermiştir: “*Umumî Reisi olmakla*

⁹⁶¹ Menemen İstasyonu da süslenmiştir. *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Dün Gece İzmir'e Vasıl Oldular”, 27 Ocak 1931, S. 2417, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz. Sabaha Karşı İzmir'e Muvasalatı Bekleniyor”, 28 Ocak 1931, S.4419, s. 2. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın treni sabaha doğru Menemen'den geçerken İstasyonda durmamıştır. Gazi, Kubilay Bey'in şehit edilmesinden dolayı Menemen halkını selamlamamıştır. Gazi Hz. İzmir'de Büyük Tezahüratla Karşılandı, *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1931, S. 2418, s. 1.

⁹⁶² *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. İzmir'de Büyük Tezahüratla Karşılandı”, 28 Aralık 1931, S. 2418, s. 1., *Hürriyet*, “Gazimiz İzmir'i Şereflendirdiler”, 28 Aralık 1931, S. 72, s. 1-2., *Yarın*, “Gazi Hz.”, 28 Aralık 1931, S. 400, s.1.

⁹⁶³ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. İzmir'de Büyük Tezahüratla Karşılandı”, 28 Aralık 1931, S. 2418, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz. Sabaha Karşı İzmir'e Muvasalatı Bekleniyor”, 28 Aralık 1931, S.4419, s. 2., *Hürriyet*, “Gazimiz İzmir'i Şereflendirdiler”, 28 Aralık 1931, S. 72, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, “Gazi, Fırka Kongresinde Bir Nutuk Söyledi”, 29 Ocak 1931, S. 3430, s. 1.

⁹⁶⁴ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. İzmir'de Büyük Tezahüratla Karşılandı”, 28 Aralık 1931, S. 2418, s. 1., *Hürriyet*, “Gazimiz İzmir'i Şereflendirdiler”, 28 Aralık 1931, S. 72, s. 1-2., *Yarın*, “Gazi Hz.”, 28 Aralık 1931, S. 400, s.1.

⁹⁶⁵ Bu demecin, SCF sonrası Mustafa Kemal Paşa'nın CHF'na olan bağlılığını tekrar ifade etmesi ve CHF teşkilatlarının sınırsız isteklerine cevap niteliğinde olması nedeniyle İzmir'den 28.01.1931 tarihinde Başvekâlete gönderilen yazıyla çoğaltılarak tüm fırka teşkilatlarına gönderilmesi istenmiştir. BCA, 490.01/35.146.1.55/28.01.1931., Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın CHF'na olan bağlılığını tekrar dile getirdiği bu demeç basında da önemli görülmüştür. Yunus Nadi, “Gazi Hz.nin İzmir

mübahi (övünç) bulunduğum Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İzmir vilâyeti delegeleri huzurunda bulunmaktan fevkalâde memnun ve mütehassisim...

Burada okunan raporları, söylenen sözleri büyük alâka ile dinledim; fevkalâde istifadeli buldum. Görülüyor ki, halkın her türlü dertlerini düşünen ve tedbirler arayan kıymetli azaya malik bulunuyoruz. Her şeyden; ziraattan, sanattan, ticaretten, maarıftan bahsettiniz. Ekonominin bütün şubeleri hakkında çok güzel mülâhazalar dinledim; şüphesiz bütün bunlar, Cumhuriyet Hükümetince nazarı dikkate alınacak, imkân nispetinde, icaplarına tevessül edilecektir. Fakat ben umumun dikkat nazarını bir nokta üzerine çekmek istiyorum. Bu ihtiyaçlar yalnız bir kaza veya vilâyete mahsus değildir; her kaza ve her vilâyette aynı şeylerden bahsedilmektedir; yani umumîdir. Bu cihet düşünülür ve memleketin hakikî durumu göz önüne alınırsa ihtiyaçların hepsinin birden giderilmesi mümkün olamayacağı, işlerin, ister istemez, bir sıraya konması lâzım geleceği, bu arada, tabîi olarak, bazılarının geri kalacağı kolaylıkla anlaşılır.

Dikkati çeken bir nokta da şudur ki, birbirine zıt iki arzu dermeyan olunuyor; bir taraftan memleketin birçok ihtiyaçlarının süratle ve suhuletle tatmini istenilirken, diğer taraftan bunlar için çok lüzumlu olan esaslı vasıtaların kısılması isteniyor; yani şu veya bu verginin tadilinden, hafifletilmesinden bahsediliyor. Şüphe yok ki, mümkün olan bütün tadiller ve hafifletmeler yapılmalıdır; bunun için makul ve mantikî usulleri bulmak daima elzemdir; fakat zamanın ve vasıtanın çok mühim olduğunu da hatırdan çıkarmamak şarttır.

Arkadaşlardan tekrar tekrar rica edeceğim; umumî efkâra daima hakikati söylemek vazifemiz olsun; sözlerimiz herkesin hoşuna gidecek sözler değildir. Milleti yükseltecek hakikatler olmalıdır; Türk umumî efkârını, hakikati idrak ve imtisasa (hazmetmek) alıştırmak, bu hali ona tabîi hal yapmak, şuradan buradan gelecek günlük fikirlere, yalancı ve aldatıcı telkinlere asla ehemmiyet vermeyecek bir olgunluğa eriştirmek gayreti; bütün mesaimizin, bütün teşebbüslerimizin üstünde tutulmalıdır.

Arkadaşlar! Maksudumuz, gün kazanmak değil, bütün hayatımızı hakikî hedeflere sevk ederek, en nihayet millete bir gün eliyle tutacağı maddî eserler

vermektir. Zaman, tarih, hadiseler takip ettiğimiz istikamette bizi aldatmamıştır; bu yol üzerinde, her gün daha çok aydınlanarak hedefe doğru yürüyeceğiz.

Bizimle beraber yürümek istemeyenlere bir şey diyemeyeceğiz; onlar da istedikleri gibi, hareket ederler. Şunun ve bunun muteriz olması bizi asla müteessir etmez; belki tembih eder, daha dikkatli yapar. Yalnız bizi geriye götürecek olanların takip edecekleri istikamete asla müsaait davrananlayız; buna kanunlarımız müsaait değilse o kanunları tadil ederiz; en nihayet lüzum ve mecburiyet görürsek, bu yolda her şeyin üstüne çıkarak, hedefimize yürümekte asla tereddüt etmeyiz!

Bu sözlerimle şu noktayı tebarüz ettirmek istiyorum: Yüksek heyetinizin kıymetli üyeleri gibi fırka azasının kendilerini, buldukları muhitin her türlü ihtiyaç ve arzularını icra makamlarına bildirmekle mükellef saymaları lâzımdır. Yalnız temennilerin hepsi tatbik olunmazsa, bundan müteessir olmamak lâzım geldiğini de bilmek, bunu bütün vatandaşlara anlatmak icap eder. Noksanlarımız, meselâ yarım asırlık bir tekâsülün neticesi olsa idi, belki bu kadar düşünmezdik; fakat biliyorsunuz ki bunlar, yüzyılların biriktirdiği noksanlardır; bu noksanları neslimiz, hatta bizden sonraki nesiller uzun yıllar ve çok çalışarak ancak telâfi edebileceklerdir. Başka türlü düşünmek hayalperestlik olur; biz memleketi birkaç senede cennete çevirmek hülyasına kapılmış değiliz; yapacağımız şeyler hakkında umumî eskâra aldatıcı vaatlerde bulunmamayı da prensip olarak kabul etmişizdir; memleketi imar edeceğimiz dediğimiz zaman, bilinmelidir ki, yalnız yapabileceğimiz şeyleri yapacağız. Memleketi imar yolunda çalışırken, vatandaşın, en hafif mükellefiyetlerle bırakacak da değiliz; tamamen aksine olarak, bütün vatandaşlar, icabında ağır mükellefiyetlere, her türlü fedakârlığa katlanmak zorunda kalacaklardır. Çünkü yapılması lâzım gelen şeyleri, filân veya falan şahıslar değil, hep beraber yapacağız; vatandaşların, “Şunu isterim, bunu isterim” demesi, “Şunu ve bunu yapmaya mecburum” demektir; binaenaleyh maddî, manevî ve malî varlığını bu uğurda daima müheyya tutmalıdır; ancak bu suretledir ki hedefe varmak mümkün olur.

Bir tarihte, İzmir'de bir İktisat Kongresi toplandı; oradaki arkadaşlarla beraber, ben de bazı sözler söylemiştim. Türk milleti, bütün tarihinde, harp meydanlarında birçok zafer taçları giymiştir. Bununla müftehirdir, daima müftehir olacaktır. Ancak bu mefharet tacını daha çok tezyin ederek milletin başında tutabilmek için diğer bir sahada behemehâl muvaffak olması lâzımdır; o da, iktisat

sahasıdır demiştim. Bu dakikada iftiharla görüyorum ki, kıymetli azanız, söz söylerken benim o zaman mütehassis olduğumdan, daha yüksek bir tahassüs ile, iktisat sahasında her noktaya parmaklarını koymuşlardır. Bunu görmek benim için manevî bir mazhariyettir.

Arkadaşlar! Eğer bugüne kadar İktisadî sahada arzu ettiğimiz derecede büyük başarılar görülemiyorsa, bunu tabii bulmak lâzımdır; bu demek değildir ki, Türk milleti ekonomi alanında kabiliyetsizdir. Bunu belki, diyenler vardır; fakat bunlar Türk milletinin hakikî tarihini bilmeyenler, onu hakikî kıymetiyle tanımamış olanlardır. Bütün beşeriyete ziraatı, sanatı ilk öğreten Türk milletidir; Türk milletinin dünyaya mürebbilik etmiş olduğuna artık gerçek âlimlerin şüphesi kalmamıştır. Türk milletinin bundan sonra, bu alanda da lâyük olduğu dereceye yükseleceğinde kimsenin şüphesi olmamalıdır; Fırkamızın vazifesi, bu hedefe bir an evvel erişebilmek için, millete yol göstermek ve yardım etmektir. Biz bunu bir vicdan borcu, bir insanlık borcu biliriz; borcumuza sadığız, daima sadık kalacağız.” Konuşmasını yaptıktan sonra refakatindeki zevatla birlikte Ocaktan ayrılmışlardır.⁹⁶⁶

Mustafa Kemal Paşa, 28 Ocak günü gündüz dairesinden çıkmamıştır. Divan-ı Harp Reisi Mustafa Paşa ve Müddet-i Umumi Hidayet Bey’i kabul ederek görüşmüştür.⁹⁶⁷ Gece saat 23.00’den sonra otomobille Kokarlı’ya kadar bir gezinti yaptıktan sonra dairesine geri dönmüştür.⁹⁶⁸ 29 Ocak günü ise saat 12.00’de refakatlerindeki zevatla birlikte dairesinden ayrılarak otomobille Alacadağ’a oradan da Büyük Gazi Bulvarını takiben Basmane İstasyonuna doğru bir gezinti yaptıktan sonra dairesine geri dönmüştür. Öğleden sonra saat 15.00’te tekrar dairesinden ayrılarak hükümet binasını ve kumandanlığı ziyaret etmiştir. Hükümet binasından

⁹⁶⁶ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Çok Mühim Bir Nutuk İrat Ettiler”, 29 Aralık 1931, S. 2419, s. 1-3., *İnkılap*, “Gazi Hz. Dün Beklenen Nutkunu, İzmir’de Söyledi!”, 29 Aralık 1931, S. 147, s. 1-2., Hâkimiyeti Milliye, “Gazi, Fırka Kongresinde Bir Nutuk Söyledi”, 29 Ocak 1931, 3430, s. 1., *Yarın*, “Gazi Hz. Diyor ki:”, 29 Aralık 1931, S. 401, s.1-3., *Hürriyet*, “Gazi Hazretlerinin İzmir Fırka Kongresinde Büyük Nutku”, 30 Ocak 1931, S. 99, s. 1-2., *Vakit*, “Gazi Hz. İzmir’de Çok Mühim Bir Nutuk Söylediler”, 29 Aralık 1931, S. 4691, s. 1-4., *Son Posta*, “Gazi Hz. İzmir’in İktisadi Vaziyetini Tetkik Ediyorlar”, 30 Aralık 1931, s. 1-2., *Yeni Adana*, “Gazi Hazretleri Diyor ki:”, 1 Şubat 1931, S. 2713, s. 1-2., Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, C. II, s. 457-460.

⁹⁶⁷ *İnkılap*, “Gazi Hz. Dün Beklenen Nutkunu, İzmir’de Söyledi!”, 29 Aralık 1931, S. 147, s. 2., *Vakit*, “Gazi Hz. İzmir’de Çok Mühim Bir Nutuk Söylediler”, 29 Aralık 1931, S. 4691, s. 4., *Yarın*, “Gazi Hz.”, 29 Aralık 1931, S. 401, s.3.

⁹⁶⁸ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. İzmir’de Dün Vilayeti, Kumandanlığı Ziyaret Ettiler”, 30 Aralık 1931, S. 2420, s. 1., *Hürriyet*, “Büyük Gazimiz Dün Şehrimizde Bir Otomobil Gezintisi Yaptılar”, 30 Aralık 1931, S. 99, s. 1.

çıkarken yanına gelen pejmürde kıyafetli biri kendilerine bir mektup vermiş, mektubu alarak, bu adama kendisini daha sonra aratacaklarını söylemiştir. Saat 16.00’da belediyeye giderek şehrin ihtiyaçları hakkında izahat almış, şehir haritasını tetkik etmiş ve imar haritasını beğenmiştir. Gazi Bulvarı ve İsmet Paşa Bulvarının haritadaki yerlerini görünce; heykelin dikileceği yeri sormuştur. Belediye Reisi Sezai Bey, şehir hakkında izahat vererek yollar ve sair ihtiyaçlar için 30 milyon liranın yeterli olacağını ifade etmiş; ışıklandırma, su ücretleri, İzmir’in nüfus meselesi gibi hususlardan bahsetmiştir. Gazi de, Türkiye’nin üretim sahaları hakkında izahat vererek İzmir’in Türk tarihi açısından tam bir Türk şehri olduğunu ifade etmiştir. Bir buçuk saat belediyede kalmış ve ayrılırken İzmir halkının gösterdiği ilgiye teşekkür ederek *“Bu hissiyatımı münasip vasıtalarla İzmir halkına tebliğ ediniz.”* demiştir. Bunun üzerine Belediye Reisi *“İzmir’e şeref verdiniz. Saadet getirdiniz. İzmir’i; İzmirliilere bahşeden, şeref ve haysiyetini kendilerine iade eden zatı devletlerine karşı İzmirliiler derin bir minnet taşırlar. Her vakit işaret-i devletlerine münkat (bağlı) ve amade bulunmaktadırlar. Belediyemizi, teşriflerinizle bizleri ihya buyurdunuz.”* Dışarıda kendisini bekleyen halkın yoğun alkışları eşliğinde belediyeden ayrılarak Beyler Sokağı’ndaki CHF merkez binasına giderek dört saat kadar fırka heyeti ile görüşmüştür.⁹⁶⁹

Mustafa Kemal Paşa, 30 Ocak günü öğleden sonra otomobille Kemalpaşa Kazasını gitmiştir. Oradan da mezkûr kazanın köylerinden Armutlu Köyüne gitmiş, burada halkın büyük ilgisi ile karşılanmış, kaza merkezinde ve köyde CHF ve belediye dairelerinde halk ile sohbet etmiştir. Akşam saat 18.30’da İzmir’e geri dönmüştür. Bir müddet dairesinde istirahat ettikten sonra, saat 21.30’da Elhamra Sinemasına gitmiş halkın arasında oturarak son seyahatlerinde Sivas, Kayseri, Amasya, Samsun, Trabzon, İstanbul’da filme alınan görüntülerini izlemiştir.⁹⁷⁰

⁹⁶⁹ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. İzmir’de Dün Vilayeti, Kumandanlığı Ziyaret Etiler”, 30 Aralık 1931, S. 2420, s. 1-2., *Yarın*, “Gazi Hz.”, 30 Aralık 1931, S. 402, s.2., Hâkimiyeti Milliye, “Reisicumhur Hz. İzmirliiler Arasında”, 31 Ocak 1931, 3432, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz. Dün İzmir’de Muhtelif Yerleri Ziyaret Etti”, 31 Aralık 1931, S. 4422, s. 2., *Sinop Gazetesi*, “Gazi Hz.nin İzmir’de Muhtelif Ziyaretleri”, 12 Şubat 1931, S. 747, s. 1.

⁹⁷⁰ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Dün Kemalpaşa’yı ve Armutlu’yu Ziyaret Etiler”, 31 Aralık 1931, S. 2421, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, “Reisicumhur Hz. İzmir Mülhakatında”, 1 Şubat 1931, 3433, s. 1., *Sinop Gazetesi*, “Gazi Hz.nin İzmir’de Muhtelif Ziyaretleri”, 12 Şubat 1931, S. 747, s. 1.

31 Ocak saat 14.30'da dairesinden ayrılarak İzmir'in mali ve ticari müesseselerini ziyaret etmiştir. Öncelikle Ziraat Bankasına giderek bankanın üreticilere yaptığı yardımın derecesi, zirai kooperatiflerin vaziyeti ve faaliyetleri, Ege İktisat Mıntıkası ismini verdikleri Adalar Denizi (Ege) iktisadi mıntıkasındaki banka şubelerinin sermayeleri ve faaliyetleri hakkında detaylı tetkikatta bulunmuştur. Ayrıca muhtelif kooperatiflerin temsilcileri ile konuşmuştur. Gerek banka idarecilerinin gerekse bizzat köylülerin verdiği izahat kooperatiflerin ne denli önemli bir ihtiyacı karşıladığını göstermiştir. Bu köylerdeki üreticilerin üçte ikisinin daha kurulma aşamasında kooperatiflere üye olduğu geri kalan, yüksek faizlerle kendilerini tefecilere kaptıran, üçte birlik kesimin de fırsat buldukça kooperatiflere üye olmaya çalıştıkları anlaşılmıştır. Gazi, üreticilerin bu vaziyetten kurtulmaları hususunda yardım imkânlarının tetkik edilmesini istemiştir. Kooperatif defterlerini görerek memnuniyetlerini belirtmiş ve Ege iktisat mıntıkasında birlik teşkil edecek kredi ve satış kooperatiflerinin çoğalmasını arzu ettiğini ifade etmiştir.

Buradan İş Bankasına geçerek, bankanın üreticilere ve ticaret erbabına yaptığı yardım ve ihracat faaliyetlerine yapabileceği yardımlar hususunda uzun müddet izahat almıştır.

İş Bankasından sonra ticaret ve sanayi odasına geçmiş ve burada İzmir'in ticaret erbabının alkışlarıyla karşılanmıştır. Toplantı salonunda odanın kâtibi umumisi Turgut Bey, İzmir ticaret ve sanayi erbabının nasıl çalıştığı, işgalden sonra harap edilen İzmir'in kuraklığa rağmen, ihracat gelirlerini ne ölçüde arttırdığı ve İzmir ticaret erbabının iktisadi temennileri hususunda bir konuşma yapmıştır. Gazi, kendisine sunulan raporu aldıktan sonra vergiler, liman işleri⁹⁷¹, ihracat, kooperatifler hakkında bir konuşma yapmıştır. Konuşmasına vergiler ve liman işlerinden bahsederek başlamış ve konuşmasının devamında İzmir'in ihracat gelirlerindeki artışı örnek göstererek harap olmuş bir ülkenin ne denli bir gelişim gösterdiğini ifade etmiştir. Bu olumlu tabloya rağmen son zamanlarda kötümser yayın yapan basın

⁹⁷¹ Gazi, İzmir Liman ve Körfez Şirketi Müdürü Doktor Hulusi Bey'den İzmir Limanının ihtiyaçları hakkında izahat almıştır. Liman, Tahmil ve Tahliye İşleri *Hürriyet*, "Gazi Huzurunda", 3 Şubat 1931, S. 101, s. 2. Gazi, ayrıca vergiler hakkında oda yetkililerinin görüşlerini almıştır. *Hürriyet*, "Kazanç ve Muamele Vergileri", 4 Şubat 1931, S. 103, s. 4.

organlarına karşı şu ifadeleri kullanmıştır:⁹⁷² “*Şu birkaç gün zarfında, bana değil, fakat bazı insanlara bedbinlik telkin edebilecek mahiyette, mütalâalarla dolu yazılar görüyorum; Umumî Kâtip beyefendi ile diğer arkadaşların buyurdıkları gibi, bu bölgenin ihracatı, hem de çok gayri müsait şartlar altında, 5 senede üç misli artmıştır. Nihayetsiz güçlükler içinde bulunan, baştanbaşa harap bir memleket için bu büyük fark memnuniyete şayandır; durum böyle iken bazı kimselerin, hakikatlere göz yumarak umumî efkâra yanlış fikirlerle, yanlış istikametler göstermekte olmasına müteessir olmamak elden gelmiyor.*” Konuşmasının devamında konuyu çok önem verdiği kooperatifçiliğe getirerek şunları söylemiştir: “*Kooperatifçilik⁹⁷³ ve genel olarak ekonomi alanında birleşme siyaseti hakkında lehte ve aleyhte mütalâalar ileri sürüldü; ben teferruata giremeyeceğim, yalnız şunu ifade etmeliyim; kanaatim odur ki, birleşmede kuvvet vardır. Kooperatif yapmak demek, bir takım insanları maddî ve manevî kuvvetlerini, zekâ ve maharetlerini birleştirmeleri demektir. Böyle birleşmeler, muhakkak ki, feyizli neticeler verir; müstahsillerin birleşmelerinden şahsî menfaatlerinin haleldar olacağını düşünenler olabilir; fakat bâkir ve fakir memleketimizde yapılacak çok iş vardır; bu itibarla hakikî ticaret erbabı için bu yüzden, hiçbir zarar tasavvur etmiyorum.*” Konuşmanın ardından memnuniyetlerini ifade ederek odadan ayrılmıştır.⁹⁷⁴ Akşam saat 20.00’de dairesine geçerek bir müddet istirahat etmiş ve saat 21.30’da Elhamra Sinemasına giderek halkın arasında film izlemiştir.⁹⁷⁵

⁹⁷² Mustafa Kemal Paşa’nın bu ifadelerinden sonra kötümser neşriyat yapanlar Hürriyet’nde çok ağır bir dille ele alınmıştır. *Hürriyet*, “Fikir Dolandırıcıları”, 3 Şubat 1931, S. 102, s. 1.

⁹⁷³ Gazi, İzmir’de Vali ve Ziraat Bankası müdürünün gayretleriyle kısa sürede kooperatiflerin sayısının ve verimliliğinin arttığını gözlemlemiştir. 02.02.1931 tarihinde Başvekâlete gönderdiği yazıyla İzmir’deki gibi zirai kooperatiflerin tüm memlekette yaygınlaştırılması hususunda tedbir alınmasını istemiştir. BCA, 030.10/168.166.3.2-3/02.02.1931., BCA, 490.01/35.146.1.47/02.02.1931.

⁹⁷⁴ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. İzmir Ticaret Odasında Mühim Bir Nutuk İrat Ettiler”, 1 Şubat 1931, S. 2422, s. 1-4., *Vakit*, “Gazi Hz. nin Mühim Nutukları”, 1 Şubat 1931, S. 4694, s. 1-8., Hâkimiyeti Milliye, “Gazi Ege İktisat Mıntıkasının İhtiyaçlarını Tetkik Ediyor”, 2 Şubat 1931, 3434, s. 1-4., *Hürriyet*, “Gazimiz T. Odasında Bir Hitabede Bulundular”, 2 Şubat, 1931, s. 1-2., *Türk Sözü*, “Gazi Hz. İktisadî Müessesatta”, 3 Şubat 1931, S. 2006, s. 1-3., *İnkılap*, “Gazi Hz. Dün Ziraat ve İş Bankalarını, Ticaret Odasını Ziyaret Ettiler”, 1 Şubat 1931, S. 152, s. 1., *Yeni Adana*, “Reisi Cumhur Hz.”, 3 Şubat 1931, S. 2715, s. 1-2., Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, C. II, s. 461-462.

⁹⁷⁵ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. İzmir Ticaret Odasında Mühim Bir Nutuk İrat Ettiler”, 1 Şubat 1931, S. 2422, s. 4., *Hürriyet*, “Gazimiz T. Odasında Bir Hitabede Bulundular”, 2 Şubat, 1931, S. 101, s. 2., *İnkılap*, “Gazi Hz. Dün Ziraat ve İş Bankalarını, Ticaret Odasını Ziyaret Ettiler”, 1 Şubat 1931, S. 152, s. 1., *Vakit*, “Gazi Hz. nin Mühim Nutukları”, 1 Şubat 1931, S. 4694, s. 8.

1 Şubat sabahı İzmir Erkek Lisesi'ni ziyaret etmiştir. Mektebi teşriflerinde öğrenciler derste olduğu için sınıfları gezmiş ve dersleri takip etmiştir. İlk önce Fransızca dersi yapılan birinci sınıfa girmiş ve bir talebeye bir parça okutmuştur. İkinci sınıfta matematik dersine girerek o anda tahtada olan talebeye bazı sualler sormuş ve aldığı cevaplardan memnun kalmıştır. Üçüncü sınıfların Türkçe dersine girdiğinde ise bir talebe Ziya Gökalp'in bir şiirini okumuş ve arkadaşlarına izah etmiştir. Bu izahatla yakından alâkadar olan Gazi, Ziya Gökalp'in hayatı hakkında talebeye bazı sualler sormuş ve güzel cevaplar alınca memnun olmuştur. Son sınıfta ise edebiyat dersine katılarak bir talebenin Menemen'de yaşanan vahim hadise çerçevesinde inkılap hakkında kaleme aldığı yazısından etkilenmiş, talebenin kaleme aldığı düşüncelerden mutlu olmuştur. Mektepten ayrılırken talebeler tarafından şiddetle alkışlanmıştır. Mektep müdürü Hilmi Bey'e, daha önce de mektebi ziyaret ettiğini fakat yeni ilâvelerle mektepte gördüğü değişiklikten çok memnun olduğunu beyan etmiştir.

Erkek lisesinden sonra kız lisesini teşrif etmiş ve bir müddet müdüriyet odasında istirahat ettikten sonra sınıfları gezmiştir. İlk önce Fransızca dersi yapılan beşinci sınıfta girmiş ve bir müddet dersi dinlemiştir. Müteakiben edebiyat dersi yapılan altıncı sınıfa girmiş ve talebenin Türk saz şiirleri hakkında verdiği izahattan çok memnun kalmıştır. Buradan geometri dersi yapılan dördüncü sınıfa girerek bir kız talebenin sorulara verdiği güzel cevaplar karşısında mutlu olmuştur. Ardından okulun resim atölyesini ziyaret ederek talebenin zürafa resmi yaptıklarını görmüş ve talebeden zürafa hakkında izahat istemiştir. Daha sonra okul yatakhanesini, kimya laboratuvarını ve kütüphaneyi ziyaret ederek 40 dakika kütüphanedeki kitapları incelemiştir. Okuldan ayrılırken hatıra defterine şunları yazmıştır: *“İzmir Kız Lisesi'nde gördüğüm intizamdan, hususiyle bilgi ve milli terbiye vermekte ve almaktaki büyük dikkat ve heyecandan çok memnun oldum. Öğreticilere teşekkür ederim.”*⁹⁷⁶

⁹⁷⁶ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Dün İzmir'de Kız ve Erkek Liselerini Ziyaret Etiler”, 2 Şubat 1931, S. 2423, s. 1., *Hâkimiyeti Milliye*, “Gazi Dün İzmir'in Mekteplerini Gezdi”, 3 Şubat 1931, S. 3435, s. 3., *İnkılap*, “Gazi Hz. Dün İzmir Mekteplerini Ziyaret Etiler”, 2 Şubat 1931, S. 153, s. 1., *Hürriyet*, “Büyük Gazimiz Bu Sabah Kız ve Erkek Liselerini Ziyaret Etiler”, 2 Şubat 1931, S. 101, s. 1-2., *Türk Sözü*, “Gazi Hz. İktisadi Müessesatta”, 3 Şubat 1931, S. 2006, s. 3

Öğleden sonra Karşıyaka'ya geçmiş, burada halkın büyük ilgisi ile karşılaşmıştır. Karşıyaka Kız Muallim Mektebini ziyaret etmiş, mektepte talebe tarafından sevinçle karşılanmıştır. Derslere girerek öğretmen hanımların derslerini dikkatle dinlemiş ve öğrencilere sordukları sualler karşısında aldıkları cevaplardan çok memnun olmuştur. Müdüriyet odasında dinlenirken bir müddet öğretmenlerle sohbet etmiştir. Sohbet genel olarak kadın hakları üzerinde cereyan etmiş, erkek ve kadın arasında siyasi ve hukuki bir fark olmadığı ifade edilirken; kadınların da askerlik yapması hususu tartışılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Türk kadınının içinde bulunulan şartlarda askerlik yapmasına gerek olmadığını ancak Türk kadınının vatan ve milletin menfaatlerini müdafaa ve muhafaza edecek bir kabiliyette yetiştirilmesi ve kız çocuklarının buna göre medeni, fikri ve hissi terbiyeye mazhar edilmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Bu hususta sözlerine şu şekilde devam etmiştir: “*Türk kadınının esasen bu cevherde olduğuna şüphe yoktur; onun içindir ki, Türk kadınları memleketin mukadderatını millet namına idare eden siyasî zümreye girmek arzusunu gösteriyorlar; memleketin ve milletin vatandaşlara yüklediği vazifelerin hiç birinden, kendilerinin uzak bırakılabileceğini de düşünmüyorlar. Çünkü vazife karşılığı olmayan hak mevcut değildir.*” Mektepten ayrılırken hatıra defterine şunları yazmıştır: “*Karşıyaka Kız Muallim Mektebini ikinci defa ziyaret ediyorum. Çok memnun oldum. Bundan sonraki ziyaretlerimde daha çok memnun olacağıma kanaat veren yüksek tekâmül eserleri gördüm.*” Mektepten çıktıktan sonra Karşıyaka İskelesine gelmiş ve burada halkın “*Yaşa Gazi, yaşa büyük kurtarıcı*” tezahüratlarıyla selamlanmıştır. İskeleden Ege Çankaya Motoruna binerek Kordon'daki dairesine geçmiştir.⁹⁷⁷

2 Şubat günü öğleden sonra Asar-1 Atika (Eski eserler) Müzesini ziyaret etmiştir. Müzede Müdür Kantar Ağasıoğlu Selahaddin Bey tarafından takdim edilen kahveyi içtikten sonra müzedeki eserleri tetkik etmiştir. Bu eserleri tasnif etmekte olan Alman asar-1 atika profesörü tarafından Lidyalılara ait eserin üzerindeki yazılar okunmuş ve Gazi, bu ibareler üzerinde menşei Türkçe olan bazı kelimeler bulmuştur.

⁹⁷⁷ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Kadınların Askerliği Meselesini Münakaşa Ettiler”, 3 Şubat 1931, S. 2424, s. 1-3., *Hürriyet*, “Gazi Hazretlerinin Tetkikleri”, 3 Şubat 1931, S. 102, s. 1-2., Hâkimiyeti Milliye, “Gazi Dün İzmir'in Mekteplerini Gezdi”, 3 Şubat 1931, S. 3435, s. 3., *İnkılap*, “Gazi Hz. Dün İzmir Mekteplerini Ziyaret Ettiler”, 2 Şubat 1931, S. 153, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, “Gazi Dün İzmir'in Mekteplerini Gezdi”, 3 Şubat 1931, S. 3435, s. 1-3., *Vakit*, “Kadınlar ve Askerlik”, 3 Şubat 1931, S. 4696, s. 1., Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. II, s. 460-461.

Bu hususta refakatlerindeki zevata izahat vererek Ege mntikasında en eski medeniyetin Türkler tarafından tesis edildiğini söylemiştir. Müzeden ayrılırken hatıra defterine şu satırları yazmıştır: “*İzmir Asar-ı Atika Müzesini gezdim. Büyük himmet ve dikkatle istifadeli bir hale getirilmiş. Memnun oldum.*”

Müzeden sonra mahiyetindeki zevatla Milli Kütüphaneyi ziyaret etmiş, kütüphanede bir buçuk saatten fazla çalışmış ve okumakta olan gençlerle sohbet etmiştir. Akşam saat 18.30’da Türk Ocağına geçerek danslı çaya katılmışlardır.⁹⁷⁸ Burada İzmir Mebusu Vasıf Bey tarafından kendisine takdim edilen zevata iltifatta bulunmuş, çay içmiş ve müzik başlayınca çiftlerle dansa eşlik etmiştir. İlk önce Vali Kazım Paşa’nın kızı Maide Hanım ile dans etmiş ve gece geç saatlere kadar Ocakta kalmıştır.⁹⁷⁹

Aydın ve Denizli’de tetkikler yapmak üzere 3 Şubat günü saat 10.00’da trene binerek İzmir’den hareket etmiştir.⁹⁸⁰ Bu seyahatte refakatlerindeki zevatın yanı sıra İzmir Mebusu Vasıf Bey de kendilerine eşlik etmiştir. İstasyonda Vali Kazım Paşa, Ordu Müfettişi Fahrettin Paşa, Müstahkem Mevki Kumandanı Hüseyin Hüsnü Emir Paşa, Belediye Reisi Sezai Bey, Polis Müdürü Ömer Bey, CHF erkânı tarafından resmi törenle yolcu edilmiştir. Vali Kazım Paşa ve Ordu Müfettişi Fahrettin Paşa vilayet sınırına kadar trende kendilerine eşlik etmişlerdir.⁹⁸¹

⁹⁷⁸ Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi’ndeki habere göre; Gazi’nin akşam Alemdar Sinemasına giderek halkın arasında film izlediği yazılmıştır. Ancak diğer gazetelerde böyle bir haber olmadığı gibi akşamı Türk Ocağında geçirdiği görülmektedir. *Hâkimiyet-i Milliye*, “Reisicumhur Hazretleri”, 3 Şubat 1931, S. 3435, s. 3.

⁹⁷⁹ Hâkimiyeti Milliye, “Gazi, Dün Asariatika Tetkikatiyle Meşgul Oldular”, 4 Şubat 1931, S. 3436, s. 1-4., *Vakit*, “Reisicumhur Hz. Dün İzmide Asarı Atika Müzesini Ziyaret Buyurarak Kıymetli İzahatta Bulundular”, 3 Şubat 1931, S. 4696, s. 1., *Cumhuriyet*, “Gazi Hz.nin Dünkü Ziyaretleri”, 3 Şubat 1931, S. 2424, s. 3., *Hürriyet*, “Büyük Gazimiz Bu Sabah Mahiyetlerindeki Zevatla Birlikte Aydını Teşrif Buyuracaklardır”, 4 Şubat 1931, S. 103, s. 1-2.

⁹⁸⁰ Aydın ve Denizli’ye hareket edileceği Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından 01.02.1931 tarihinde Başvekâlete bildirilmiştir. CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 5/01.02.1931., CHF Katibi Umumisi Saffet Bey’e de Aydın ve Denizli’ye hareket edileceği bilgisi iletilmiştir. BCA, 490.01/35.146.1.46/03.02.1931. Ayrıca seyahat güzergâhında özellikle tünel, köprü ve istasyonlarda güvenliğin ve tedbirlerin artırılması hususunda Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından ziyaret edilecek vilayetlerin valiliklerine emir gönderilmiştir. CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 5-1/02.02.1931.

⁹⁸¹ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Dünkü Ziyaretleri”, 3 Şubat 1931, S. 2424, s. 3., *Cumhuriyet*, “Gazi Hz., Dün, Aydın’ı Teşrif Buyurdular”, 4 Şubat 1931, S. 2425, s. 1-2., *Hürriyet*, “Büyük Gazimiz Bu Sabah Mahiyetlerindeki Zevatla Birlikte Aydını Teşrif Buyuracaklar”, 4 Şubat 1931, S. 103, s. 1., *Vakit*, “Büyük Gazi Dün Aydın’da Sonsuz Hürmetle Karşılandılar”, 4 Şubat 1931, S. 4697, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, “Gazi, Aydın’a Hareket Etti”, 4 Şubat 1931, S. 3436, s. 4.

3.4.3. Aydın (3 Şubat 1931)

Tren 3 Şubat günü İzmir'den ayrılarak Aydın'a doğru hareket etmiştir. Tren Reşadiye, Germencik, Karaman İstasyonlarından halkın alkışları arasında geçerek Aziziye'ye gelmiştir. Burada Aydın Valisi ve ileri gelenleri tarafından karşılanmıştır.⁹⁸² Ortaklar istasyonunda mola verince Gazi, yaverlerinden köylü sigarası istemiştir. Beş dakika sonra getirilen 2 paket köylü sigarasından birini açıp içmiş, bir iki nefes çektikten sonra “*Bu güzel bir sigara, bundan sonra ben de bu sigaradan içeceğim.*” demiştir.⁹⁸³ Kısa moladan sonra hareket edilmiş ve saat 15.00'te Aydın'a gelmiştir. Havanın soğuk ve yağmurlu olmasına rağmen sabahın erken saatlerinden itibaren istasyonu dolduran halk tarafından coşkuyla karşılanmış,⁹⁸⁴ Germencik İstasyonunda kendisine incir ikram edilmiştir. Karşılamadan sonra otomobillerle Hükümet Bulvarını takip ederek misafir kalacağı vali konağına geçmiştir.⁹⁸⁵ Kısa süre sonra saat 16.00'da belediyeyi ve CHF'nı ziyaret etmiştir.⁹⁸⁶ O dönem fırka yönetiminde olan Adnan (Menderes) Bey'in ifadesine göre fırka yönetiminin eski SCF üyelerinden oluştuğunu haber alınca;

⁹⁸² *Yeni Adana*, “Gazi Hazretleri”, 5 Şubat 1931, S. 2717, S.1., Ertuğrul Zekai Ökte, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri: 1922-1931*, C. I, Tarihi Araştırmalar Vakfı, İstanbul Araştırma Merkezi, İstanbul, 2000, s. 739.

⁹⁸³ *Atatürk Aydın'da*, Karınca Matbaacılık ve Tic. Koll. Şirketi, İzmir, 1981, s. 84.

⁹⁸⁴ Gazi'nin emirleri dâhilinde resmi ya da hususi karşılama merasimi yapılmaması vilayetlere bildirilmiştir. CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 5-1/02.02.1931, CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 5-17/02.02.1931.. Bu emre rağmen halk Gazi'yi coşkuyla karşılamıştır.

⁹⁸⁵ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz., Dün, Aydın'ı Teşrif Buyurdular”, 4 Şubat 1931, S. 2425, s. 2., *Vakit*, “Büyük Gazi Dün Aydın'da Sonsuz Hürmetle Karşılandılar”, 4 Şubat 1931, S. 4697, s. 1., *Yeni Adana*, “Gazi Hazretleri”, 5 Şubat 1931, S. 2717, S.1., *Son Posta*, “Gazi Hz. Halkın Tezahüratı Arasında Aydın'a Vardı”, 5 Şubat 1931, S.193, s. 1. Aydın'a varmadan önce hazırlıklar dâhilinde Gazi'nin sofrası için ya trende ya da konakta kendi aşçıları tarafından yemek hazırlanacağı, bunun için mutfak hazırlanması istenmiştir. CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 5-9/02.02.1931. Yanındaki görevliler için kaldıkların otelin altındaki lokantada 20 kişilik yemek, birer kap çorba, et, sebze yemeği, pilav ya da börek ve tatlı, hazırlanması istenirken yemeklerin temiz ve kaliteli olması ayrıca fiyat konusunda pazarlık yapılması emredilmiştir. CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 5-9-10/02.02.1931. Bunun yanı sıra vilayetlere gönderilen yazıyla Gazi'nin hiçbir ziyafeti kabul etmeyeceklerinden böyle bir teklif ve teşebbüste bulunulmaması istenmiştir. CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 5-8/02.02.1931.

⁹⁸⁶ Mustafa Kemal Paşa, CHF ziyaretindeki gözlemlerini Başvekâlete gönderdiği yazıda şu şekilde ifade etmiştir: “Aydın'da Serbest Fırkaya mensup iken fırkamıza giren unsurlardan teşkil edilmiş olan yeni idare heyetini liyakatli ve mefkureci gençlerden mürekkep buldum. Yalnız bunların içerisinde öteden beri Aydın muhalefetlerinde yer almış olan Şahinzade Fuat Bey isminde birisi vardır. Bu zatın da müspet çalışacağını temin ettiler. Fakat kendisine karşı daima temkinli bulunulması tavsiyeye değerli addolundu. Eski idare heyetimizin başında bulunan Ahmet Emin Bey, fedakâr bir fırkacıdır. Vazifelerini yapamamış olan eski idare heyeti arkadaşlarıyla birlikte yeni heyete sevgi göstermeleri ve onlarla kaynaşmaları tavsiye edildi. Yeni heyete de eski arkadaşlarıyla kaynaşıp sevişmeleri lüzum anlatıldı.” BCA, 490.01/35.146.1.42/11.02.1931.

fırkaya gitmek istememişse ancak ısrarlar üzerine fırkayı ziyaret etmiştir.⁹⁸⁷ Belediyede şehir işleri hakkında izahat almış, fırkada ise ihracat maddeleri yetiştiren muhtelif mntıkların genel vaziyeti, ihtiyaçları ve üretim kooperatiflerinin faaliyet ve gelişimi üzerine uzun müddet tetkikatta bulunmuştur. Verilen malumata göre kredi ve satış kooperatiflerinin bölgedeki müesseselerin gelişimine katkı verdiği görülmüş, incir ve pamuk üreticileri gibi tütün, afyon ve üzüm üreticilerinin de bu gibi kooperatiflere ihtiyaç duydukları anlaşılmıştır.⁹⁸⁸

Fırkadan sonra Türk Ocağına geçmiştir. Türk Ocağı binasının altındaki kahvehaneyi görünce, ani bir kararla içeri girmiştir. Gazeteci Hilmi Tükel olayı şöyle anlatır: *“Kahveden içeri girdi. Kahvenin içi duman dolu, herkes oyuna dalmış, kimse farkında değil. İçeri girince birden ayağa kalktılar. Atatürk masalara yaklaştı. İlk gözüne çarpan oyun oynayanların aldıkları sayıları yazdıkları el tahtaları oldu. Rakamlar eski rakamlarla yazılmıştı. Bu rakamlar yasak değil mi? dedi. Herkes önüne bakıyordu. Cevap yok. Hızla kahvenin üstündeki Türk Ocağı binasına yürüdü.*

⁹⁸⁷ O dönem SCF üyesi olan Adnan Bey, fırkanın kapatılması üzerine CHF’na üye olur ve teklif üzerine fırka reisi seçilir. Gazi, Aydın’a geldiğinde CHF teşkilatının tamamen eski SCF adamlarının eline geçtiği haberi ulaştırılır. Bu olaydan rahatsız olan Gazi, Aydın gezisi sırasında CHF’na uğramak istemez. Bu olayı Menderes şöyle anlatıyor: *“Aydın’da birçok ziyaret yaptıkları halde, Halk Partisine gelmeyi arzu etmediler. Nihayet ve Vasıf Çınar’la arkadaşlarının çok ısrarları üzerine ve eminim ki istemeyerek, sırf usul zaruretiyle geldiler. Ama yaptıkları bu ziyaretin uzamamasını, mümkünse beş dakikada bitirilmesini arzu ediyorlardı. Nitekim teşriflerinden sonra, ikram ettiğim sigarayı dahi almak istemediler. Kahve emredip etmediklerini sordum onu da istemediler.”*

Böyle gergin bir ortamda başlayan ziyaret Adnan Bey’in memleket meseleleri hakkındaki sohbetinin Mustafa Kemal Paşa’nın ilgisini çekmesi üzerine tam 4 saat sürer. Bu olayı Menderes şöyle anlatır: *“Orada il idare kurulunda 7 aza mevcuttur. Fakat iltifat buyurdular. Hasbıhal, hemen tamamen, Atatürk’le benim aramda geçti. İlk defa teklif ettiğim sigarayı almayan ve kahve istemeyen Büyük Gazi’nin, memleket meseleleri üstünde hasbıhal derinleştikçe, kendilerine zaman zaman takdim ettiğim Gazi sigarasını içip bitirmiş olduklarını, avdetlerinde müşahade ettim. Ve ayrıca dört kahve emir buyurdıkları da, bugünkü gibi hatırımdadır.”*

Gazi, konuşulan kooperatifleşme, krediler ve diğer meseleler ve teklifler hakkında bir rapor hazırlanmasını ve yarın Denizli’den dönerken kendisine takdim edilmesini emreder. Raif Aydoğdu’nun büyük çabalarıyla rapor hazırlanır. Ertesi gün raporu alan Gazi, Aydın’a ilk geldiğinde CHF’na ayak basmak istemeyen Gazi değildir.

Recep Peker, ziyaretten sonra Gazi’nin Adnan Bey hakkındaki düşüncelerini şöyle aktarmıştır: *“Bugün konuştuğum genç, elbette burada bizim parti mutemetlerimizle çalışamaz. Şayanı dikkat bir gençtir...”*

Bu olaylardan sonra Menderes CHF tarafından mebus namzedi olarak gösterilir ve Aydın’dan mebus seçilir. Bu olay çerçevesinde Menderes *“Beni Atatürk keşfetti.”* demektedir. Şevket Süreyya Aydemir, Menderes’in Dramı (1899-1960), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, s.86-90. Bu ziyaret ilerleyen süreçte Türk siyasi tarihine geçecek bir şahsiyet olan Adnan Menderes’in Mustafa Kemal Paşa ile tanışmasına vesile olmuştur.

⁹⁸⁸ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Aydın’da Ocaklılara Fikri Hayattaki Vazifelerini İzah Etiler”, 5 Şubat 1931, S. 2426, s. 1-2., Hâkimiyeti Milliye, “Reisicumhur Hz. Aydın’da”, 5 Şubat 1931, S. 3437, s. 1., *Vakit*, “Büyük Reisimiz, Türk Ocaklarının Esas Vazifesini İşaret Buyurdular”, 5 Şubat 1931, S. 4698, s. 1-4.

Müthiş kızmıştı. Ben binaya çıkmadım. Sonradan öğrendiğim: Kahvede gördüklerini anlatmış, İnkılap için faaliyetiniz yok demiş ve sonra köylere gidiyor musunuz? diye sormuş. Türk Ocağı Yönetim Kurulundan A. Adında bir esnaf otomobil tahsilatımız yok, gidemiyoruz demiş. Atatürk bu söze daha çok kızmış.”⁹⁸⁹ Bunun üzerine Gazi: “*Papazlar, komiteciler, misyonerler köy köy dolaşüyor, onların otomobil tahsisatları mı var?*” demiş ve bir mefkûreye kendini adayınların gayeleri uğrunda her türlü fedakârlığı yapmaktan zevk alacaklarını ifade etmiştir.⁹⁹⁰ Programsızlıktan şikâyet edenlere cevaben şunları söylemiştir: “*Türk Ocakları CHF’nin hars şubeleridir. Fikrî hayatta millete mürebbilik yapacak ilim, iktisat, siyaset ve güzel sanatlar gibi bütün hars sahalarında vatandaşları yetiştirmek için pişivalık edecektir. Ocaklar, CHF’nin programını vatandaşlara izah etmekle asıl vazifelerini yapmış, mefkurelerine en büyük hizmeti ifa etmiş olurlar. Yasanızın üçüncü maddesinde bu cihet sarahaten ifade edilmiştir. Gayemiz çok faydalı olduğuna kat’i kanaatimiz bulunan bu yol üzerinde bütün milleti hemahenk olarak, beraber yürümekten ibarettir.*”⁹⁹¹ Ocaktan ayrılmadan önce Ocaklılarla sohbet ederken bir öğretmene “*Aydın’ın ne kadar köyü var?*” diye sormuş, öğretmen bir rakam söylemiş, rakam aslına uymadığından “*Aydın’ın ne kadar köyü olduğunu bile bilmiyorsunuz.*” demiştir. Bu yaşananlardan sonra Türk Ocağının durumunu beğenmeyen Gazi, Türk Ocağı Reisi Feyzi German’a “*Bu İdare Heyeti’nin sabahleyin istifalarını elime alacağım.*” demiştir.⁹⁹² Bu ziyarette yaşanan hadiseler sadece Aydın için değil genel olarak Türk Ocakları için önemli kırılma noktalarından biri olmuştur. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, bu ziyarette; halkın inkılapları ne ölçüde benimsediğini ya da benimseyemediğini bizzat görmüş ve Türk Ocağının inkılapları korumak ve halka

⁹⁸⁹ *Atatürk Aydın’da*, s. 88., Yusuf Çotuksöken, *Atatürk Antolojisi*, 3. Baskı, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1999, s. 309-310.

⁹⁹⁰ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Aydın’da Ocaklılara Fikri Hayattaki Vazifelerini İzah Etiler”, 5 Şubat 1931, S. 2426, s. 1-2., Hâkimiyeti Milliye, “Reisicumhur Hz. Aydın’da”, 5 Şubat 1931, S. 3437, s. 1., *Vakit*, “Büyük Reisimiz, Türk Ocaklarının Esas Vazifesini İşaret Buyurdular”, 5 Şubat 1931, S. 4698, s. 1-4., *Atatürk Aydın’da*, s. 88., Yusuf Çotuksöken, *Atatürk Antolojisi*, s. 309-310.

⁹⁹¹ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Aydın’da Ocaklılara Fikri Hayattaki Vazifelerini İzah Etiler”, 5 Şubat 1931, S. 2426, s. 1-2., Hâkimiyeti Milliye, “Reisicumhur Hz. Aydın’da”, 5 Şubat 1931, S. 3437, s. 1., *Vakit*, “Büyük Reisimiz, Türk Ocaklarının Esas Vazifesini İşaret Buyurdular”, 5 Şubat 1931, S. 4698, s. 1-4.

⁹⁹² *Atatürk Aydın’da*, s. 89. Yaşanan bu olaydan kısa süre sora ocak yönetimi istifa etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Başvekâlete gönderdiği 06.02.1931 tarihli yazıda Aydın Türk Ocağının yöneticilerinin istifa ettiklerini ve yerlerine değerli insanlardan oluşan bir idare heyeti oluşturulmasının lüzumunu bildirmiştir. BCA, 490.01/35.146.1.42/06.01.1931.

aktarmak noktasında yetersiz kaldığını tespit etmiştir. Menemen’de yaşanan vahim olay nedeniyle inkılapların korunması noktasında duyduğu endişe daha da artmıştır. Bu da Türk Ocaklarının, seyahatten kısa bir süre sonra, yerini halkevlerine bırakmasının önemli nedenlerinden biri olmuştur diyebiliriz.

Gazi, Aydın’da 1930 Belediye seçimlerinin yenilenmesi hususunda da müdahil olmuştur.⁹⁹³ CHF idaresinden konuyla ilgili bilgi istenmiş, bunun üzerine CHF Kâtibi Umumisi Saffet Bey, 3 Şubat 1931 tarihinde gönderdiği telgrafta Aydın Belediye seçimlerini çok zor kazandıklarını, seçimin feshedilerek yeniden yapılmasının uygun olacağını bildirmiştir.⁹⁹⁴ Saffet Bey’e cevaben 04 Şubat 1931 tarihinde yazılan yazıda Reisicumhur Hazretlerinin de oylarının seçimlerin yenilenmesi yönünde olduğu bildirilmiştir.⁹⁹⁵ Neticede 05 Şubat 1931 tarihinde Aydın belediye seçimleri Şurayı Devlet tarafından alınan kararlar feshedilmiştir.⁹⁹⁶

Gazi, şehirdeki ziyaretlerini tamamladıktan sonra geceyi trende geçirmiş ve ertesi gün saat 08.30’da Denizli’ye hareket etmiştir.⁹⁹⁷

3.4.4. Denizli (4 Şubat 1931)

Mustafa Kemal Paşa, Denizli’de tetkikat yapmak üzere yanlarındaki zevatla 4 Şubat günü saat 08.30’da trenle Aydın’dan ayrılmıştır.⁹⁹⁸ Gazi tarafından Denizli’de merasim yapılmaması arzu edilmesine rağmen halk, değerli misafirleri için hazırlık yapmaya başlamıştır. Herkes evinin ve dükkânının önüne bayraklar asmış şafakla birlikte en güzel kıyafetlerini giyerek istasyona gelmişlerdir. Bu arada Denizli Valisi

⁹⁹³ Aydın’da 1930 Belediye Seçimlerini sırasında CHF ve SCF seçmeni arasında büyük tartışmalar yaşanmıştır. Seçimin CHF tarafından bir oy farkla kazanılması tartışmaların uzun süre devam etmesine ve çeşitli polemiklerin yaşanmasına neden olmuştur. Detaylı bilgi için bkz: Günver Güneş, Serbest Cumhuriyet Fırkasının Aydın’da Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 39, Ankara, 2005, s. 117-147.

⁹⁹⁴ BCA, 490.01/35.146.1.44/03.02.1931.

⁹⁹⁵ BCA, 490.01/35.146.1.43/04.02.1931.

⁹⁹⁶ BCA, 490.01/35.146.1.45/06.02.1931.

⁹⁹⁷ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Aydın’da Ocaklılara Fikri Hayattaki Vazifelerini İzah Ettiler”, 5 Şubat 1931, S. 2426, s. 2., Hâkimiyeti Milliye, “Reisicumhur Hz. Aydın’da”, 5 Şubat 1931, S. 3437, s. 1., *Vakit*, “Büyük Reisimiz, Türk Ocaklarının Esas Vazifesini İşaret Buyurdular”, 5 Şubat 1931, S. 4698, s. 1-4., Yeni Adana, “Gazi Hazretleri”, 6 Şubat 1931, S. 2718, S.2.

⁹⁹⁸ Gazi’nin Denizli’yi ziyaret edecekleri daha önceden Başvekil İsmet Paşa’ya bildirilmiştir. CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 5/01.02.1931., Yine CHF Katibi Umumisi Saffet Bey’e de Denizli’ye hareket edileceği bilgisi iletilmiştir. BCA, 490.01/35.146.1.46/03.02.1931. yol üzerinde tedbirlerin alınarak güvenliğin sağlanması ve Denizli’de karşılama merasimi yapılmaması hususunda Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından Aydın’da olduğu gibi Denizli’de de vali bilgilendirilmiştir. CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 5-1/02.02.1931. CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 5-17/02.02.1931.

Halit Bey, misafirlerini karşılamak üzere Nazilli'ye gitmiştir.⁹⁹⁹ Gazi, Denizli'ye geçerken yarım saat kadar Nazilli'de kalarak Türk Ocağını ziyaret etmiştir. Burada belediye, CHF heyetlerini, çiftçi, tüccar ve muallimlerin temsilcilerini kabul ederek memleket meseleleri hakkında konuşmuşlardır. Nazilliler, işgal esnasında yakıp yıkılan şehrin geri alınmasından sonra tekrar yapılandırılması için inşaat giderlerine iki, üç milyon lira harcadıklarını ifade etmiş, pamuk ziraatının vaziyeti ve geleceği hakkında izahat vermişlerdir. Yapımı devam eden Menderes Kanallarının biran önce tamamlanması, yapılması kararlaştırılan ve arazisi satın alınan pamuk ıslah istasyonunun biran önce bitirilmesi hususunda isteklerini arz etmişlerdir.¹⁰⁰⁰ Bu isteklerin tamamı uzmanlar tarafından not alınmıştır.

Nazilli'den ayrılan tren saat 13.00'te Denizli'ye ulaşmıştır.¹⁰⁰¹ Mustafa Kemal Paşa, trenden indiğinde Vali Halit Bey ile şehrin ileri gelenleri tarafından karşılanmıştır. Gazi, "*Yaşa Ulu Gazi, var ol halaskar*" tezahüratlarıyla halkın arasından geçerken, istasyondan misafir kalacakları CHF'na kadar, caddeleri dolduran halk tarafından coşkuyla selamlanmıştır.¹⁰⁰² Dairesinde bir müddet dinlendikten sonra otomobille Çamlık'a kadar gitmiş, dönüşte de orta mektep ile köy muallim mektebini gezmiştir. Sınıflara girerek dersleri dinlemiş ve talebeyle sualler sormuştur. Okullardan sonra vilayet binasını ve CHF kaza merkezini ziyaret etmiştir. Ardından Memleket Hastanesine giderek tetkiklerde bulunmuş, hastalarla konuşarak hatırlarını sormuş ve hastanenin durumundan memnun olmuştur. Hastaneden sonra belediyeye geçerek halk temsilcileriyle bir araya gelmiştir.¹⁰⁰³

⁹⁹⁹ *Denizli*, "Ulu Gazi, Büyük Halaskar Hoş geldin", 5 Şubat 1931, S. 394, s. 1.

¹⁰⁰⁰ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Denizli'ye Giderken Nazilli'yi de Şerefliendirdiler", 5 Şubat 1931, S. 2426, s. 2., *Vakit*, "Gazi Hz. Nazilli'de", 5 Şubat 1931, S. 4698, s. 4., *Sinop Gazetesi*, "Gazi Hz. Nazilli'ye Uğradılar", 12 Şubat 1931, S. 747, s. 1.

¹⁰⁰¹ Reiscumhur Kâtibi Umumisi tarafından Denizli Valisi Halit Bey'e 03.02.1931 tarihinde gönderilen telgrafla Gazi'nin kendi aşçıları tarafından hazırlık yapılacağı ve öğle yemeklerini trende yiyecekleri ve bunun için 15-16 kişilik sofraya hazırlığı yapılması istenmiştir. CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 5-5/03.02.1931.

¹⁰⁰² *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Denizli'yi Şerefliendirdiler", 5 Şubat 1931, S. 2426, s. 2., *Vakit*, "Gazi Hz. Nazilli'de", 5 Şubat 1931, S. 4698, s. 4., *Denizli*, "Ulu Gazi, Büyük Halaskar Hoş geldin", 5 Şubat 1931, S. 394, s. 1, *Sinop Gazetesi*, "Denizli'de İken", 12 Şubat 1931, S. 747, s. 1.

¹⁰⁰³ Reiscumhur Kâtibi Umumisi tarafından Denizli Valisi Halit Bey'e 03.02.1931 tarihinde gönderilen telgrafla akşam yemeği için belediyede 24 kişilik bir sofraya hazırlanması istenirken sofrada birer kap çorba, et, sebze yemeği, pilav ya da börek ve tatlı olması gerektiği bildirilmiştir. CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 5-5/03.02.1931., Ayrıca yanlarındaki hizmetliler ve polisler için birer kap et, sebze yemeği, pilav ya da börekten oluşan 50 kişilik yemek hazırlanması istenmiştir. CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 5-6/02.02.1931.

Daha önce Denizli'den geçtiğinde kalamadığını fakat Denizlilerin gösterdikleri ilgiyi unutamadığını ifade ederek belediye reisine şunları söylemiştir: “*Gerek, geçen defaki gelişimde gerek bugün Denizli halkının hakkımda gösterdikleri hissiyattan çok mütehassisim. Teşekkür ve muhabbetlerimin muhterem halka iblağını rica ederim. Sizinle fazla konuşmaya hacet görmedim. Zira hakikati anlamış ve fırkamıza tamamen merbut bir muhit içinde bulunduğumu hissediyorum.*¹⁰⁰⁴ *Allaha ısmarladık arkadaşlar.*” Belediyeden sonra çarşığı gezdikten sonra dairelerine geçmiştir. Yanlarındaki zevatla birlikte sabah erken saatlerde kalkarak saat 09.30’da İzmir’e hareket etmişlerdir.¹⁰⁰⁵

Tetkik seyahatleri boyunca Gazi'nin yanında bulunan Ahmet Hamdi Başar, Denizli'deki tetkiklerinde gözlerine çarpan en önemli olayın ekilmeye müsait olan çok büyük alanların işçi eksikliği nedeniyle ekilemediği olduğunu ifade etmektedir. Bunun nedenini ise tamamen tembellik olarak ifade etmektedir. Denizli'deki bir diğer mesele ise suların bulanık ve pis olmasıdır. Bu durum bölgede hastalıkların yayılmasına neden olmaktadır. Bu durum karşısındaki çaresizliği Başar şu şekilde ifade etmiştir: “*Parasızlık ve imkânsızlık karşısında sadece söylenenleri dinliyoruz.*”¹⁰⁰⁶

3.4.5. İzmir (5-6 Şubat 1931)

Mustafa Kemal Paşa, yanlarındaki zevatla birlikte 5 Şubat saat 09.30’da Denizli’den trene binerek İzmir’e doğru yola çıkmışlardır.¹⁰⁰⁷ Denizli’den İzmir’e kadar tüm istasyonlarda halk tarafından samimi bir şekilde selamlanmıştır. Buca

¹⁰⁰⁴ Gazi, 06.02.1931 tarihinde Başvekil İsmet Paşa’ya gönderdiği telgrafında Denizli’deki izlenimlerinin gayet iyi olduğunu bildirmişlerdir. BCA, 490.01/35.146.1.42/11.02.1931.

¹⁰⁰⁵ *Cumhuriyet*, “Reisicumhur Hz. Denizlilerin Halk Fırkasına Olan Merbutiyetlerinden Takdirle Bahsettiler”, 6 Şubat 1931, S. 2427, s. 1-3., *Hürriyet*, “Büyük Gazimiz Denizli’de Mektepleri, Halk Fırkası, Belediye Dairesini Ziyaret Buyurdu”, 6 Şubat 1931, S. 105, s. 1-2., *Denizli*, “Ulu Gazi, Büyük Halaskar Hoş geldin”, 5 Şubat 1931, S. 394, s. 1., *Sinop Gazetesi*, “Denizli’de İken”, 12 Şubat 1931, S. 747, s. 1.

¹⁰⁰⁶ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye*, s. 109-110.

¹⁰⁰⁷ Reisicumhur Kâtibi Umumi Hasan Rıza Bey tarafından 04.02.1931 tarihinde İsmet Paşa ve Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya’ya gönderilen telgrafla saat 10.00’da Denizli’den İzmir’e hareket edileceği bildirilmiştir. CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 6-8/04.02.1931. Ayrıca Hasan Rıza Bey İzmir Valisine gönderdiği telgrafla akşam 17’de İzmir’de olacaklarını ve bu nedenle Gazi Konağındaki aşçı Ömer Usta tarafından Konak ve gemideki hizmetliler için yemek pişirileceği bilgisi verilerek gerekirse kendisine yardım edilmesi istenmiştir. CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 6-9/04.02.1931. İzmir Valisi cevaben Ömer Usta’nın Konak ve Ege Vapurundaki hizmetlilere yemek hazırlaması için gerekli hazırlıkların yapıldığını ve kendilerini karşılamak üzere Aziziye İstasyonu’nda hazır bulunacağını bildirmiştir. CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 6-10/02.02.1931.

İstasyonunda kendisini yolcu etmeye gelen Amerikan Koleji öğrencilerine ayrıca iltifatta bulunmuştur. Saat 17.00’de İzmir’e gelmiş ve istasyonda halk tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Vali ve Ordu Müfettişi Fahrettin Paşa vilayet sınırında kendilerini karşılamışlardır.

Bir müddet istirahat ettikten sonra akşam saat 21.30’da Milli Kütüphane Sinemasına gitmiştir.¹⁰⁰⁸ Sinemada Moris Şövalye’nin (Maurice Chevalier) “*Aşk Resmi Geçidi*” adlı filmini izlemiştir.¹⁰⁰⁹ 6 Şubat günü akşama kadar konaklarında istirahat etmiştir. Akşam saat 21.30’da yanlarındaki zevatla birlikte otomobillerle Basmahane İstasyonuna gelmiş ve saat 22.00’de trenle Balıkesir’e doğru yola çıkmıştır.¹⁰¹⁰ İstasyonda şehirde bulunan mebuslar, erkân-ı hükümet ve askeri heyet tarafından yolcu edilmiştir. Vali ve Ordu Müfettişi Fahrettin Paşa vilayet sınırına kadar kendilerine eşlik etmişlerdir.¹⁰¹¹

3.4.6. Balıkesir (7 Şubat 1931)

Mustafa Kemal Paşa, 7 Şubat günü saat 12.00’de Balıkesir’e gelmiştir.¹⁰¹² İstasyonda büyük bir kalabalık tarafından karşılanmıştır.¹⁰¹³ Civar köylerden ve

¹⁰⁰⁸ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Dün Denizli’den İzmir’e Avdet Ettiler”, 6 Şubat 1931, S.2427, s. 3., *Hürriyet*, “Gazimiz Geliyor”, 6 Şubat 1931, S. 105, s. 2.

¹⁰⁰⁹ Erdem Çanak, “Atatürk’ün Yurt Gezilerine Bir Örnek: 1930-1931 Gezisi”, s. 162.

¹⁰¹⁰ Reiscumhur Kâtibi Umumisi Hasan Rıza Bey tarafından 06.02.1931 tarihinde İsmet Paşa ve Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya’ya gönderilen telgrafla akşam İzmir’den Balıkesir’e hareket edileceği bildirilmiştir. CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 6-2/06.02.1931., Başyaver Rusuhi Bey tarafından 06.02.1931 tarihinde İkinci Kolordu Komutanı Ali Hikmet Paşa’ya gönderilen telgrafta 6 Şubat gecesi saat 22.00’de İzmir’den ayrılarak 7 Şubat sabahı Balıkesir’de olunacağı bildirilmiştir. CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 6-3/06.02.1931.

¹⁰¹¹ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Balıkesir’i Teşrif Buyurdular”, 7 Şubat 1931, S.2428, s. 1., *Hürriyet*, “Gazimiz Tekrar İzmir’imizi Şereflendireceklerdir”, 8 Şubat 1931, S. 106, s. 1.

¹⁰¹² Gazi’nin Balıkesir’i ziyaret edecekleri Kâtibi Umumi Tevfik Bey tarafından 05.02.1931 tarihli telgrafla Başvekil İsmet Paşa’ya ve Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey’e bildirilmiştir. CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 6-6/05.02.1931. Kâtibi Umumi Rüşühi Bey tarafında 05.02.1931 tarihli telgrafla da Kolordu Kumandanı Ali Hikmet Paşa bilgilendirilmiştir. CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 6-7/05.02.1931. Yine Kâtibi Umumi Rüşühi Bey tarafından 06.02.1931 tarihli telgrafla Gazi’nin Balıkesir’e gelecekleri Başvekil İsmet Paşa’ya ve Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey’e bildirilmiştir. CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 6-2/06.02.1931.

¹⁰¹³ Kâtibi Umumi Rüşühi Bey tarafından 06.02.1931 tarihli telgrafla Gazi’nin Balıkesir’e gelecekleri Balıkesir Valiliğine ve Kolordu Kumandanı Ali Hikmet Paşa’ya bildirilirken, emir dâhilinde herhangi bir karşılama merasimi ve ziyafet teklifi yapılmaması hususunda bilgi verilmiştir. CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 6/06.02.1931. Kütahya Mebusu Recep Bey tarafından da 06.02.1931 tarihinde karşılama merasimi yapılmaması, Gazi’nin tren istasyona geldikten sonra bir müddet vagondan çıkmayabilecekleri bildirilmiştir. BCA, 490.01/35.146.1.41/06.02.1931. Ancak Kolordu Kumandanı Ali Hikmet Paşa, Kâtibi Umumi Tevfik Paşa’ya 06.02.1931 tarihinde gönderdiği telgrafla Rusuhi Bey’in karşılama merasimi yapılmaması hususunda gönderdikleri telgrafi almadan önce bir karşılama heyetinin İzmir’e doğru hareket ettiğini bildirmiştir. Ayrıca şehirdeki birlik ve beraberliği yeniden

kazalardan gelerek istasyonu ve sokakları hıncahınç dolduran halkın sevgi gösterileri eşliğinde vilayet konağına geçerek burada bir müddet vali beyle konuşmuşlardır. Ardından belediyeyi ve CHF binasını ziyaret etmiş¹⁰¹⁴ belediye ve fırka azaları ile uzun müddet konuşmuşlardır. Bu sohbette belediye seçimlerine katılımın az olması dikkatlerini çekmiş ve bu hususta ayrıntılı bir inceleme yapmıştır.¹⁰¹⁵ Gerek CHF

tesis etmek adına Mebus Hayri Bey başkanlığındaki bu heyette daha önce fırkadan ayrılan Yircali Şükrü Bey ve arkadaşlarının da bulunduğunu bildirmiştir. CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 6-5/06.02.1931. Balıkesir Valisi de telgraftı aldıklarını ve cevaben verilen emirlere tamamen uyacaklarını bildirmiştir. CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 6/06.02.1931.

¹⁰¹⁴ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Balıkesir’de Heyecanla Karşılandı”, 8 Şubat 1931, S. 2429, s. 1-2., *Hürriyet*, “Sevgili Gazimiz Balıkesir’i Teşrif Buyurdu”, 8 Şubat 1931, S. 106, s. 1., *Hürriyet*, “Gazi Hz.nin Balıkesir Ziyareti”, 9 Şubat 1931, S. 107, s. 1., *Vakit*, “Gazi Hz.nin Büyük Sözleri”, 9 Şubat 1931, S. 4702, s. 1., *Yeni Adana*, “Gazi H.”, 9 Şubat 1931, S. 2720, S.1., *Yeni Adana*, “Gazi Hz. Antalya’da”, 10 Şubat 1931, S. 2721, s. 1., Mehmet Önder, *Atatürk’ün Yurt Gezileri*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1998, s. 75.

¹⁰¹⁵ Balıkesir’de belediye seçimlerine hazırlık süreci sorunlu geçmiş ve şehir merkezinde SCF seçimlere katılmama kararı almıştır. Bazı ilçelerde ise SCF seçimleri kazanmayı başarmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Ömer Karakaş, “Balıkesir’de Serbest Cumhuriyet Fırkasının Teşkilatlanması”, s. 357-375.

Balıkesir hakkında hazırlanan rapora göre; belediye seçimleri sırasında SCF mensuplarının kışkırtmaları sonucu binlerce kişi tarafından düzenlenen gösteriler asker tarafından dağıtılmıştır. SCF mensuplarının propagandaları şehirde şiddetli bir şekilde devam etmiştir. Edremit ve Susurluk (belgede Susığırılı yazılmıştır) kazalarında seçimleri SCF kazanmıştır. BCA, 490.01/35.146.1.31/21.01.1931. Balıkesir’de yayın yapan İstiklal Gazetesi’nin sahibi ve başyazarı İbrahim Sururi Bey (SCF yönetiminde de yer almıştır) CHF’nin Balıkesir’deki başarısızlığı hakkında bir mektup kaleme alarak arzu edilmesi durumunda bu hususta bir rapor hazırlayabileceğini daha Gazi Balıkesir’e gelmeden önce 21.01.1931 tarihinde kendilerine arz etmiştir. BCA, 490.01/35.146.1.28/21.01.1931. Buna istinaden İbrahim Sururi Bey tarafından TCF zamanından beri Balıkesir’de oluşan muhalefetin nedenleri, CHF’nin ve idarecilerinin Balıkesir’deki durumu, SCF’nin kurulması ve faaliyetleri, irtica meselesine Balıkesirlilerin bakışı gibi hususlarda tetkikat yapılmasına dair 21 maddelik bir rapor hazırlamıştır. BCA, 490.01/35.146.1.29/21.01.1931. Sururi Bey’in mektubundan sonra çeşitli kereler Balıkesir’deki sorunları incelemek üzere bölgeye giden CHF inceleme heyeti yaptıkları tetkikatların raporlarını yeniden derleyerek CHF Reisliğine göndermişlerdir. Bu raporlara göre; fırkaya karşı muhalefetin en çok İstiklal Gazetesi tarafından dolayısıyla İbrahim Sururi tarafından yapıldığını tespit etmişlerdir. Hazırladıkları rapora göre; muhalefet edenlerin Milli Mücadele döneminde hakikaten faydalı işler yapan fırkaya üye olan ancak zamanla kendilerine ehemmiyet verilmediğini gören kişiler oldukları belirlenmiştir. Bu kimselerin kişisel gücüne fazla kapıldıkları ve bunun da irticai kesimlerce kullanıldığı ifade edilmiştir. BCA, 490.01/35.146.1.33/26.01.1931. Heyet kazaları da dolaşmıştır. Buralarda irtica izine rastlamadıklarını ancak muhalif grupların memur ve fırka yetkililerinin idaresizlikleri nedeniyle ortaya çıktığının anlaşıldığı bildirilmiştir. BCA, 490.01/35.146.1.34/26.01.1931.

Mustafa Kemal Paşa ise seyahatteki tetkikleri neticesinde; vilayette canlı ve hareketli bir halk kitlesinin olduğu ancak belediye heyetinin halkı temsil edemediği, Balıkesir Mebusu Hacim Bey’in yanlış izlenimi neticesinde vasat bir heyet meydana geldiği, ancak kazalardaki fırka heyetlerinin daha kıymetli ve canlı kişilerden kurulduğu izlenimine varmıştır. SCF’ndan fırkaya geçen bazı kişilerle konuşmuş iyi intiba edinmiş ancak fırkaya yeni giren, ahlaksızlığı meşhur, Vedat Hilmi’nin fırkadan çıkarılmasını emretmiştir. Neticede belediye heyeti ve yedek üyelerin istifalarına karar verilmiştir. Yeniden belediye seçimlerinin yapılarak şehrin genelini temsil edecek bir heyetin seçilmesi kararlaştırılmıştır. Bu iş için Hacim Bey’in görevlendirilmesi uygun görülmüştür. Ayrıca Belediye seçimlerinde Vali ve Adliyenin vazifelerini yerine getirmedikleri anlaşılmış, valinin halk ile arasında bir laubalilik olduğu görülmüştür. Durumu kısa sürede anlayarak her şeye hâkim olabilecek bir

temsilcileri gerekse SCF adına çalışmış kişilerle yaptığı görüşmeler gizli tarikat mensuplarının telkin ve tahrikleri neticesinde bu durumun ortaya çıktığını göstermiştir. Fırkada ayrıca kaza temsilcileri ile de görüşmüş, mahalli ihtiyaçlar ve faaliyetler hakkında izahat almıştır. Edremitli üreticilerin zeytinyağı üretimine dair izahatlarını dinledikten sonra üretici ve ihracatçıların diğer bölgelerdeki meslektaşları ile kooperatifleşmelerinin önemini vurgulayarak kaliteli ve doğal üretim yapmalarını hususunda tavsiyede bulunmuştur.

Fırkadan sonra Türk Ocağına geçerek Ocaklılarla sohbet etmiştir. Bu sohbette milli duygu ve milli ahlak anlayışlarını izah ederek CHF prensipleri doğrultusunda hareket eden Ocaklıların fikri, siyasi ve iktisadi hayatta milletin gelişimine katkı sağlamak adına nasıl çalışmaları gerektiğini anlatmıştır.¹⁰¹⁶ Ocaklılardan birinin Balıkesir’de tarikatlara mensup bir takım cahiller olduğunu ancak tekkelerin kapatılmasından sonra aklı başında hiç kimsenin bunların arkasından gitmediğini söylemesi üzerine cevaben şunları söylemiştir: *“Halkın saffetinden faydalanarak milletin maneviyatına tasallut eden kimselerle onların ardından gidenler elbette ki, bir takım cahillerden ibarettir. Bunlar; Türk Milleti için şin (günah) teşkil edecek vaziyetlerin meydana gelmesinde daima amel olmuşlardır; milletimizin önünde açılan kurtuluş ufuklarında Aralıksız yol almasına mâni olmağa çalışanlar, hep bu müesseseler ve bu müesseselerin mensupları olmuştur. Millete anlatmalıdır ki,*

valinin atanması, ancak valinin kim olabileceğinin önceden bildirilmesi, istenmiştir. BCA, 490.01/35.146.1.22-23/08.02.1931. Bu emirler doğrultusunda Reiscumhur Katibi Umumisi tarafından Balıkesir Vilayetine yazılan 08.02.1931 tarihli telgrafla belediye heyetinin istifaları istenmiş, aynı gün Vali Salim Özdemir tarafından verilen cevapla belediye heyeti ile azalarının istifa ettikleri bildirilmiştir. BCA, 490.01/35.146.1.26/08.02.1931. Yenilenecek belediye seçimlerinde yeni heyetin oluşturulması görevini yürütmek üzere CHF idaresi tarafından Balıkesir Mebusu Hacim Muhittin Bey’e talimat verilmiştir. BCA, 490.01/35.146.1.14/12.02.1931. Balıkesir Vilayetine yeni vali atanması hususunda çalışmaların başladığı ve adayların kısa sürede Gazine iletileceği Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından 10.02.1931 tarihinde Kâtibi Umumi Tevfik Bey’e gönderilen telgrafla bildirilmiştir. BCA, 490.01/35.146.1.24/10.02.1931.

Mustafa Kemal Paşa, Balıkesir’deki izlenimleri doğrultusunda Başvekâlete gönderdiği telgrafta; Mebus Hayri Bey tarafından Balıkesir’de CHF adına yayın yapan gazetenin hizmetlerinden bahsedildiğini ancak gazete yayınlanmadan önce denetlenmesi hususundaki görüşüne karşı direnç gösterildiğini bu nedenle gazetenin yayınlanmasının durdurulmasını istediğini bildirmiştir. Birkaç gün sonra gazetenin yayınlanmasına izin vereceğini ifade ederek bunun bir ihtar olduğunu belirtmiştir. BCA, 490.01/35.146.1.23/08.02.1931. Gazi’nin dediği gibi de olmuş 10.02.1931 tarihinde Balıkesir Valiliğine gönderilen telgrafla gazetenin yayınlanmasına izin verildiği bildirilmiştir. BCA, 490.01/35.146.1.25/10.02.1931.

¹⁰¹⁶ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Balıkesir’den İzmir’e Avdet Etti”, 9 Şubat 1931, S. 2430, s. 3., *Vakit*, “Gazi Hz.’nin Büyük Sözleri”, 9 Şubat 1931, S. 4702, s. 1., *Yeni Adana*, “Gazi Hz. Antalya’da”, 10 Şubat 1931, S. 2721, s. 1-2., Mehmet Önder, *Atatürk’ün Yurt Gezileri*, s. 75-76.

bunların millet bünyesinde yaptıkları tahribatı hissetmek lâzımdır; bu gibilerin mevcudiyetini müsamaha ile telâkki edenler, Menemen'de Kubilay'ın başı kesilirken, kayıtsızca, seyretmeye tahammül ve hatta alkışlamaya cesaret edenlerle birdir.”¹⁰¹⁷

Türk Ocağından sonra Kolordu Kumandanlığına geçerek akşam Balıkesir öğretmenlerini temsilen bir heyeti kabul etmiş, yeni nesli yetiştirmek ve halkı bilinçlendirmek hususunda öğretmenlere düşen görevleri anlatmıştır. Öğretmenlerin bir birlik yapmakta olduklarını ve konferans vermek için bir bina kiraladıklarını söylemeleri üzerine, ayrı ayrı bir teşkilat yapmalarından vazgeçerek aynı amaçlar için çalışan Türk Ocağı ile birleşmelerini ve okul haricindeki bütün faaliyetlerini Ocakta gerçekleştirmelerini tavsiye etmişlerdir.¹⁰¹⁸ Bu tavsiye, Türk Ocaklarının faaliyetlerinden memnun olmasa da, Ocaklardan henüz vazgeçmediğini göstermektedir.

Şehirdeki tetkikatlar tamamlanmış ve sabaha doğru saat 04:00'da trenle Balıkesir'den ayrılarak İzmir'e doğru hareket etmiştir. Tren Manisa'dan geçerken durmamıştır.¹⁰¹⁹ Önceki geçişlerinde olduğu gibi yine durmayarak Menemen'de yaşanan Kubilay Olayı nedeniyle bölgeye olan kırgınlığını göstermiştir.

3.4.7. İzmir (8 Şubat 1931)

Mustafa Kemal Paşa, 8 Şubat sabahı erken saatlerde yanındaki zevatla birlikte Balıkesir'den İzmir'e hareket etmiştir. Akşam saatlerinde de İzmir'den ayrılarak Antalya'ya hareket etmeleri planlanmıştır.¹⁰²⁰ Çiğli'de Divanı Örfi Kumandanı

¹⁰¹⁷ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Balıkesir'den İzmir'e Avdet Etti”, 9 Şubat 1931, S. 2430, s. 3., *Vakit*, “Gazi Hz.'nin Büyük Sözleri”, 9 Şubat 1931, S. 4702, s. 1., Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. II, s. 463.

¹⁰¹⁸ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Balıkesir'den İzmir'e Avdet Etti”, 9 Şubat 1931, S. 2430, s. 3., *Vakit*, “Gazimizin Huzurunda”, 9 Şubat 1931, S. 4702, s. 4., *Hürriyet*, “Gazi Hz.nin Balıkesir Ziyareti”, 9 Şubat 1931, S. 107, s. 1., *Yeni Adana*, “Gazi Hz. Antalya'da”, 10 Şubat 1931, S. 2721, s. 1-2. Gazi bu husustaki görüşlerini Başvekalete gönderdiği telgrafta şu şekilde ifade etmiştir: “Türk Ocağı her yerde olduğu gibidir. Fakat burada yeni bir muallimler birliği teessüs ediyor. Ayrı bir binada yerleşmek üzeredir. Kendileriyle görüştüm. Bunların kendi vesaitiyle ayrı bir birlik tesis etmeleri hem maksatsızdır. Hem de asıl ocağı canlandırılacak sayılı unsurların dağılmasını mucip oluyor. Bu sebeple birlikten vaz geçilerek hepsinin ocak kadrosu içinde çalışmalarını çok faydalı olur. Umumi merkezleri yoktur. Balıkesir'de iyi bir idman teşkilatı kurulmuş. Bunlarda Fırka ve Ocağın iyi ve taze unsurları olurlar. Bu meseleleri her yerde bu esasa göre hal ve tatbik etmek muvafık olur.” BCA, 490.01/35.146.1.22-23/08.02.1931.

¹⁰¹⁹ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Balıkesir'den İzmir'e Avdet Etti”, 9 Şubat 1931, S. 2430, s. 3., *Vakit*, “İzmir'e Muvasalat”, 9 Şubat 1931, S. 4702, s. 4., *Hürriyet*, “Gazi Hz.nin Balıkesir Ziyareti”, 9 Şubat 1931, S. 107, s. 1., *Yeni Adana*, “Gazi Hz. Antalya'da”, 10 Şubat 1931, S. 2721, s. 2.

¹⁰²⁰ BCA, 490.01/35.146.1.40/08.02.1931.

Fahrettin Paşa ile Vali Kazım Paşa tarafından karşılanmış, öğlen saat 13.50’de de İzmir İstasyonuna ulaşmıştır. Kalabalık bir halk kitlesinin coşkulu muhabbetleri arasında Basımhane İstasyonundan otomobile binerek konağa gitmiştir.¹⁰²¹ Bir müddet dinlendikten sonra saat 16.00’da Kordona gelerek Ege Vapuruna binmiştir. Bu esnada tramvay ve otomobiller durmuş Kordon kendisini uğurlamaya gelen halk ile dolmuştur. İzmir’deki mebuslar, kumandanlar, CHF vilayet heyeti ve çeşitli kuruluşların yöneticileri vapura gelerek saygılarını iletmişlerdir. Ayrıca Ziraat ve İş Bankası ile ticaret odası heyetleri Ege iktisadi mıntikasının, umum kooperatiflerin vaziyeti ile ihracat vaziyeti ve vergi kanunları hakkında hazırlanmış raporları takdim etmişlerdir. Ege Vapuru saat 16.25’te limandan ayrılırken Mecidiye Kruvazörü tarafından top atışıyla selamlanmıştır. Devlet erkânı Körfez İdaresinin vapuruna binerek Yeni Kale’ye kadar refakat etmişlerdir. Gazi, yarım saat kadar kendilerine refakat eden heyeti mendillerini sallayarak selamlamıştır.¹⁰²² Ertesi gün Marmaris ve Fethiye limanlarına uğramış, halkın yoğun ilgisi ile karşılanmıştır. Fethiye’de bir müddet dinlendikten sonra Antalya’ya hareket etmiştir.¹⁰²³

3.4.8. Antalya (10 Şubat 1931)

Ege Vapuru 10 Şubat sabahı Antalya’ya ulaşmıştır. Gazi, öğleden sonra iskeleye çıkmış, rıhtımda ve yollarda halk tarafından büyük coşkuyla karşılanmıştır. İlk olarak alay karargâhına giderek çeşitli işler yaptırmak suretiyle askerleri teftiş etmiş ve memnuniyetlerini alay komutanına iletmiştir. Alaydan sonra hükümet konağına giderek mahalli işlerle ilgili vali beyden izahat almıştır.¹⁰²⁴ Hükümet konağından sonra belediyeyi ve CHF’ni ziyaret ederek buradaki idarecilerle memleket işleri üzerinde uzun müddet görüşmüştür. Belediyedeki sohbeti konusunu seçimler teşkil ederken fırkada daha çok Antalya’nın iktisadi vaziyeti üzerine

¹⁰²¹ *Hürriyet*, “Büyük Gazi Şehrimize Avdet Buyurdular”, 9 Şubat 1931, S. 107, s. 1., *Vakit*, “İzmir’e Muvasalat”, 9 Şubat 1931, S. 4702, s. 4.

¹⁰²² *Vakit*, “Antalya’ya Hareket”, 9 Şubat 1931, S. 4702, s. 4., *Cumhuriyet*, “Gazi Hz.nin Seyahatleri Devam Ediyor”, 10 Şubat 1931, S.2431, s. 1., *Hürriyet*, “Büyük Gazimiz”, 10 Şubat 1931, S. 108, s. 1., *Yeni Adana*, “Gazi Hazretleri Antalya’da”, 10 Şubat 1931, S. 2721, s. 2.

¹⁰²³ *Sinop Gazetesi*, “Gazi Hz. Muğla’ya Gittiler”, 19 Şubat 1931, S. 748, s. 1.

¹⁰²⁴ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Dün Antalya’ya Vasıl Oldular”, 11 Şubat 1931, S.2432, s. 1-3., *Yeni Adana*, “Gazi Hazretleri”, 13 Şubat 1931, S. 2724, s. 2., *Hür Fikir*, “Gazi Hz.”, 12 Şubat, 1931, S. 351, s.1., *Sinop Gazetesi*, “Gazi Hz. Antalya’da”, 19 Şubat 1931, S. 748, s. 1.

konusulmuştur.¹⁰²⁵ Antalya'nın ithal ve ihraç ettiği maddeler hakkında izahat aldıktan sonra üreticilerin sermaye ve mesailerini birleştirerek zirai kredi ve satış kooperatifleri oluşturma çabası içinde olmaları gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰²⁶ Ziyaretleri tamamladıktan sonra saat 18.00'de Silifke'ye hareket etmiştir.¹⁰²⁷

3.4.9. Silifke-Mersin (11-12 Şubat 1931)

Mustafa Kemal Paşa, 11 Şubat günü saat 13.30'da Taşucu Kalesine çıkmış, buradan otomobile binerek Silifke'ye gitmiştir. Yollarda toplanan halkın yoğun alkışları arasında Türk Ocağına giderek burada bir müddet dinlenmiştir. Daha sonra yürüyerek hükümet konağı geçmiş ve Vali Bey'den mahalli işlere dair malumat almıştır. Mahalli idareleri ziyaret ettikten sonra bir çiftliğe giderek yarım saat kadar tetkikte bulunmuştur. Vali konağında bir süre istirahat ettikten sonra Taşucu'nda kendilerini bekleyen vapura geçmiş ve saat 21.00'de Mersin'e hareket etmiştir.¹⁰²⁸

Ege Vapuru 12 Şubat günü saat 14.00'te Mersin Limanına ulaşmıştır. Adana ve Mersin mebusları, valileri, belediye ve CHF reisleri vapura gelerek kendilerini selamlamışlardır. Öğle yemeğini vapurda yedikten sonra saat 16.00'da halkın hararetli alkışları eşliğinde Mersin'e çıkarak doğrudan hükümet konağına gitmiştir. Vali Bey ile mahalli işler hakkında bir müddet konuştuktan sonra CHF'nı, belediyeyi, Gençler Birliğini ve Türk Ocağını ziyaret etmiştir. Belediye ve fırkada şehir işleri, iktisadi vaziyet ve ihtiyaçlar hakkında izahat almıştır. Gençler Birliği ve Türk Ocağında azalar ile görüşmüştür. Türk Ocağının programındaki üçüncü maddeyi hatırlatarak aynı maksat için çalışan gençlerin ayrı bir teşekkür halinde

¹⁰²⁵ Gazi, Başvekâlete gönderdiği yazıda SCF'nin kuruluş aşamasında ve seçimler esnasında çıkan taşkınlıkların sorumlusu olarak başta vali olmak üzere mahalli yetkililerin acziyetini göstermiştir. Adli ve mülki idarelerin gerekli tedbirleri almakta yetersiz kaldıklarını ifade etmiştir. Ancak Antalya'da fırka işlerinin yoluna girdiğini gözlemlediğini de belirtmiştir. BCA, 490.01/35.146.1.17/12.02.1931.

¹⁰²⁶ Bu hususta çok kısa sürede önemli bir adım atılarak "Antalya İpekçilik Türk Anonim Şirketi'nin kuruluşuna dair mukavelename İcra Vekilleri Heyetinin 11.03.1931 tarihli toplantısında kabul edilmiştir. BCA, 030.18/01.02.18.15.10/11.03.1931.

¹⁰²⁷ *Cumhuriyet*, "Reisicumhur Hz'nin Antalya'daki Temasları", 12 Şubat 1931, S. 2433, s. 1., Hür Fikir, "Gazi Hz.", 12 Şubat, 1931, S. 351, s.1., *Yeni Adana*, "Gazi Hazretleri", 13 Şubat 1931, S. 2724, s. 2., *Sinop Gazetesi*, "Gazi Hz. Antalya'da", 19 Şubat 1931, S. 748, s. 1.

¹⁰²⁸ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Silifke'de", 12 Şubat 1931, S. 2433, S. 1., Hür Fikir, "Gazi Hz.", 12 Şubat, 1931, S. 351, s.1., *Yeni Adana*, "Gazi Antalya'dan Sonra Silifke'yi Teşrif Buyurdular", 13 Şubat 1931, S. 2724, S. 2., *Son Posta*, "Gazi Hz. Silifke'den Mersine Hareket Ettiler", 13 Şubat 1931, S. 201, s. 1., *Sinop Gazetesi*, "Gazi Hz. Silifke'de", 19 Şubat 1931, S. 748, s. 1., Katibi Umumi Tevfik Bey tarafından Başvekalete gönderilen telgrafta çiftliğin ziyaret edildiği, Mersin'e geçileceği ve güvenlik nedeniyle vapur seyahatinin bilgilerinin gizli tutulduğu bildirilmiştir. BCA, 030.01/1.6.2.1.09/03.1930.

kalmalarının doğru olmadığını, bütün bilgi ve çalışma vasıtalarının bir noktada toplanması için Gençler Birliğinin, Türk Ocağına bağlanmasının uygun olacağını ifade etmiştir. Ziyaretleri tamamladıktan sonra saat 18.00'de trene binerek Malatya'ya doğru hareket etmişlerdir.¹⁰²⁹

3.4.10. Malatya (13-14 Şubat 1931)

Tren gece saat 22.45'te Adana İstasyonuna ulaşmıştır. Mustafa Kemal Paşa, burada 20 dakika kadar kalmış ve daha sonra Vali, Fırka Kumandanı Kenan Bey, Mirliva Nuri Paşa, Belediye Reisi Turhan Cemal Bey ve kalabalık bir halk kitlesi tarafından yolcu edilmiştir. Malatya yolunu gündüz gözü ile takip etmek için Dört Yol'de İslâhiye'de birkaç saat kalacaklarını bildirmişlerdir.¹⁰³⁰

13 Şubat saat 17.30'da tren Malatya İstasyonuna ulaşmıştır. Mustafa Kemal Paşa, halk tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Şehrin yeni açılan caddesi üzerinde bir gezinti yaptıktan sonra Türk Ocağına gitmiştir. Burada kabul ettikleri Belediye ve CHF azaları ile Malatya'nın üretim, ihracat ve çeşitli iktisadi faaliyetleri hakkında konuşmuşlardır. Demiryollarının memleketin iktisadi hayatına kazandıracığı faydalardan bahsetmiş, üreticilerin kooperatif kurmalarının önemini belirtmiştir. Vali Beyden ve maarif müdüründen vilayet maarifi ve millet mektepleri hakkında izahat

¹⁰²⁹ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Mersin'de", 13 Şubat 1931, S. 2434, S. 1., *Vakit*, "Gazi Hz. Mersin'den Malatya'ya Azimet Buyurdular", 13 Şubat 1931, S.4706, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 15 Şubat 1931, S. 4437, s. 2. Balıkesir'de olduğu gibi burada da diğer toplulukların Türk Ocağı bünyesinde toplanmasını ve birlikte hareket edilmesini tavsiye etmiştir. Yani ideolojiyi yayma hususunda hala Türk Ocağına güven duyduğunu göstermektedir. Ancak seyahatten sonra yapılan değerlendirme Türk Ocaklarının kapatılmasına neden olacaktır.

¹⁰³⁰ *Akşam*, "Reisicumhur Hz. Dönüşte Adana'ya Uğrayacak", 15 Şubat 1931, S. 4437, s. 2., *Yeni Adana*, "Gazi Hazretleri Dün Gece Şehrimizi Teşrif Buyurdular ve Malatya'ya Hareket Ettiler", 13 Şubat 1931, S. 2724, s. 1. Ayrıca Elazığ Valisi Gazi'ye bir telgraf çekerek şehirlerini de şerefliendirmelerini isteyerek Elazığlıların sevgi ve hürmetlerini iletmiştir. *Elazığ*, "Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine", 18 Şubat 1931, S. 2223, s. 1. Gündüz, aydınlık bir vakitte Malatya demiryolunun takip edilmesi düşünülse de korkulan olmuş, sonuçları son derece vahim olabilecek büyük bir kaza atlatılmıştır. Afet İnan olayı şu şekilde anlatmaktadır: "Atatürk, Güney Vilayetlerimizde seyahatte iken, Mersin'den Malatya'ya gitmek istedi ve trenle hareket ettik. Akşamüzeri bir rampayı çıkmakta iken, Atatürk ve ben, salon vagonunda birer kitap okumakla meşguldük. Birdenbire tren geri gitmeye başladı ve tam bu sırada ön vagona bulunanlardan üç kişi, telaşla içeri girdiler ve Atatürk'e derhal yere atlamasının lüzumundan bahsetti. Atatürk hiç yerinden kımlıdamadan telaş eseri göstermeden, niçin? diye sordu... Bu sırada tren daha hızla geriye gitmekte idi." Bu yolu ilk defa giden kondüktörlerin tünele yaklaşırken kömür atması sonucu tünelde duman birikmiş ve dumandan etkilenen kondüktörler bayılmıştır. Geri geri gelirken tünelden çıkınca kondüktörün biri ayılmış ve treni durdurmuştur. İnan'a göre Gazi'nin telaşlanmaması, kendini yere atmaması; yaralanmasını engellediği gibi kendisine uyup arkasından atlayacak diğer kimselerinde zarar görmesini engellemiştir. A. Afet İnan, *Atatürk'ten Hatıralar*, s. 177-178.

almış ve takip edilen mefkûrenin halka anlatılması hususunda Türk Ocaklarına düşen görevi bir kez daha hatırlatmıştır.¹⁰³¹ Türk Ocağından ayrılırken Malatya ve Malatya ahali hakkındaki güzel görüşlerini ifade ettikten sonra demiryolu politikasının önemini belirten şu konuşmayı yapmıştır: “*Mühim bir vilayetimizi merkezine bizi getiren demiryolu olmuştur. Bugüne kadar bu mühim ve çok feyizli Malatya’ya gelmek isteyenler bu medeni vasitanın bulunmasından dolayı arzularına kolaylıkla muvaffak olamamışlardır. Bu arzular bu memlekete çok feyizler getirecek ve bu memleketin tabii kıymetlerinden dünyayı müstefit edecek mahiyettedir.*

Türkiye hükümetinin tespit ettiği projeler dâhilinde muayyen zamanlar zarfında vatanın bütün mıntıkları çelik raylarla birbirine bağlanacaktır. Bütün vatan bir demir kitle haline gelecektir. Demiryolları memleketin tüfekten, toptan daha mühim bir emniyet silahıdır. Demiryollarını kullanacak olan Türk milleti menşesindeki ilk sanatkârlığının, demirciliğinin eserini tekrar göstermiş olmakla müftechir olacaktır. Demiryolları Türk milletinin refah ve medeniyet yollarıdır.

*Türkiye’de iktisat hayatının yüksek inkişafı ancak demir yollarla olacaktır. Millettin saadeti, istiklali bu yoldan geçecektir. Cumhuriyet hükümetinin bu vadideki çok verimli gayreti ve çok idealist hareketi takdire şayandır. Burada mühim olan nokta, Türk milletinin bu hakikati bütün müşküllerine rağmen takdir etmesi ve ona sahip olması keyfiyetidir. Demir sanatının naşiri bulunan Türk, o vatanında ikmal edilmiş olan bu lazımeyle elbette muasır medeniyetin bütün dünyada yükselttiği dereceye isal edecektir.”*¹⁰³² Demiryolu politikasına çok önem veren Gazi, Malatya demiryolunun yapımı münasebetiyle İsmet Paşa’ya şu ifadelerin yer aldığı tebrik telgrafi göndermişlerdir: “*Yeni yapılan demiryolu ile Malatya’ya vardığım bugünde size takip ettiğiniz pek isabetli imar faaliyetinden dolayı bir daha tebrik ve takdirlerimi arz ederim.*”¹⁰³³ İsmet Paşa da Gazi’ye cevaben şu telgrafi göndermiştir:

¹⁰³¹ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Malatya’ya Vasıl Oldular”, 14 Şubat 1931, S. 2435, s. 1-3., *Hürriyet*, “Gazimizin Telgrafi”, 15 Şubat 1931, S. 112, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, “Büyük Gaziden İsmet Paşaya”, 15 Şubat 1931, S. 3447, s. 1., *Akşam*, “Reisicumhur Hz. Dönüşte Adana’ya Uğrayacak”, 15 Şubat 1931, S. 4437, s. 2., *Resmi Niğde Gazetesi*, “Gazi Hazretleri Malatya’ya Vasıl Oldular”, 16 Şubat 1931, S. 150, s. 1., *Sinop Gazetesi*, “Gazi Hz. Malatya’da”, 26 Şubat 1931, S. 749, s. 1.

¹⁰³² Hâkimiyeti Milliye, “Gazi ve Demiryolu”, 15 Şubat 1931, S. 3447, s. 1-3., *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Malatya’da Bir Nutuk İrat Ettiler”, 15 Şubat 1931, S. 2436, s. 1., *Sinop Gazetesi*, “Gazi Hz. Malatya’da”, 26 Şubat 1931, S. 749, s. 1., *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, C. II, s. 301.

¹⁰³³ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Malatya’ya Vasıl Oldular”, 14 Şubat 1931, S. 2435, s. 3., *Hürriyet*, “Gazimizin Telgrafi”, 15 Şubat 1931, S. 112, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, “Büyük Gaziden İsmet

“Yüksek takdiriniz bizim için cihan değer. Eser Büyük Reisindir. Türk milleti sizi yetiştirmiş olmakla asırlara karşı bihakkın iftihar edecektir.”¹⁰³⁴

Ziyaretin neticesinde Malatya'nın iktisadi hayatıyla ilgili önemli kararlar alınmıştır. 1701 numaralı tütün inhisarı kanununa göre tütün üretimi yapması yasak olan vilayetler listesinden olan Malatya'da tütün üretimi yapılmasının uygun olduğu görülmüş ve İcra Vekilleri Heyetinin çıkardığı 18 Şubat 1931 tarihli kararname ile resmen kabul edilmiştir.¹⁰³⁵ Ayrıca Teşebbüsâtı Sınaiye Türk Anonim Şirketi ile Sanayi ve Maadin Bankası ve diğer hissedarları tarafından elektrik üretimi ve dağıtımı hususunda hizmet vermek üzere altmış sene müddet ve üç yüz bin Türk Lirası sermaye ile teşkiline başlanan (Malatya Elektrik Türk Anonim Şirketinin) mukavelenamesi İcra Vekilleri Heyetinin 11 Mart 1931 tarihli toplantısında kabul edilmiştir.¹⁰³⁶

Gazi, Malatya'daki ziyaretlerini tamamladıktan sonra iyi dileklerinin halka aktarılmasını rica ederek gece saat 01.00'de trene binerek Dörtyol'a hareket etmiştir.¹⁰³⁷

3.4.11. Dörtyol (15 Şubat 1931)

Mustafa Kemal Paşa, 15 Şubat günü Dörtyol'a gelmiş halkın coşkun tezahüratlarıyla karşılanmıştır. Geceyi trende geçirmiştir.¹⁰³⁸ Sabah askeriyede zabıtları, halk mümessillerini kabul buyurarak görüşmüştür.¹⁰³⁹ Ardından Portakal

Paşaya”, 15 Şubat 1931, S. 3447, s. 1., *Akşam*, “Reisicumhur Hz. Dönüşte Adana'ya Uğrayacak”, 15 Şubat 1931, S. 4437, s. 2., *Sinop Gazetesi*, “Gazi Hz. Malatya'da”, 26 Şubat 1931, S. 749, s. 1., BCA, 030.10/45.290.30.2/13.02.1931.

¹⁰³⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, “İsmet Paşanın Gazi'ye Cevabı”, 17 Şubat 1931, S. 3449, s. 1., *Cumhuriyet*, “İsmet Paşa'nın Mukabelesi”, 16 Şubat 1931, S. 2437, s. 3.

¹⁰³⁵ BCA, 030.18/01.02.18.11.12/18.02.1931.

¹⁰³⁶ BCA, 030.18/01.02.18.15.2/11.03.1931.

¹⁰³⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, “Reisicumhur Hz. Dörtyol'a Gitti”, 15 Şubat 1931, S. 3447, s. 2., *Akşam*, “Gazi Hz.”, 16 Şubat 1931, S. 4438, s. 1.

¹⁰³⁸ *Cumhuriyet*, “Gazi Hazretlerinin Seyahatleri”, 15 Şubat 1931, S. 2436, s. 4., *Sinop Gazetesi*, “Gazi Hz. Dörtyol'da”, 19 Şubat 1931, S. 748, s. 1.

¹⁰³⁹ Gazi, Dörtyol'daki izlenimleri neticesinde boş olan kaymakamlık makamına değerli bir zatın atanmasını emretmiştir. BCA, 490.01/35.146.1.11/16.02.1931. Buna istinaden Dâhiliye Vekâleti tarafından 18.02.1931 tarihinde Dörtyol Kazası kaymakamlığına Ceyhan Kazası Kaymakamı İbrahim Bey'in atanması hususunda kararname Başvekâlete sunulmuştur. BCA, 030.11/01.61.5.2.6/18.02.1931. Aynı gün Başvekâlet atama ile ilgili Reisicumhur Hazretlerini bilgilendirmiştir. BCA, 030.11/01.61.5.2.3/21.02.1931. Atama Reisicumhur Hazretleri tarafından uygun bulunmuştur. BCA, 030.11/01.61.5.2.5/22.02.1931. Bunun üzerine 21.02.1931 tarihinde Dörtyol Kaymakamlığına Ceyhan Kaymakamı İbrahim Bey atanmıştır. BCA, 030.11/01.61.5.2.2/21.02.1931.

bahçelerine giderek meyve mahsulü ve ihracatı hakkında izahat almış, ağaçlara arız olan hastalıklara karşı alınan tedbirleri yerinde incelemiştir. Geçen yıla göre mahsulün ve fiyatların daha iyi olduğu ve alıcı olduğu anlaşılmıştır. Üç uzman tarafından oluşturulan bir mücadele heyetinin ağaçlardaki hastalıklara karşı tedbir almaları kararlaştırılmıştır.¹⁰⁴⁰ Bahçelerdeki incelemeden sonra saat 16.30'da Misis'e doğru hareket etmiştir.¹⁰⁴¹ Geceyi Misis İstasyonunda trende geçirmiştir.¹⁰⁴²

3.4.12. Adana (16 Şubat 1931)

Mustafa Kemal Paşa, Adana'ya gelmeden günler öncesinde hazırlıklara başlanmıştır. Karşılama merasimi için 12 maddelik bir program hazırlanmıştır.¹⁰⁴³ Ayrıca kendilerine takdim edilmek üzere Adana'nın iktisadi yapısını anlatan bir rapor hazırlanmaktadır.¹⁰⁴⁴ Geceyi Misis'te geçiren Gazi, 16 Şubat günü 14.30'da Adana'ya gelmiştir. İstasyonda ve yollarda kalabalık bir halk kitlesi tarafından karşılanmıştır. Akşamüzeri otomobille şehri gezdikten sonra misafir olacakları daireye geçmiştir.¹⁰⁴⁵ İstasyon Caddesindeki bu dairede mahiyetindeki zatlar ve Adana'nın ileri gelenleriyle akşam yemeği yemişlerdir. Sohbet esnasında Adana Mıntıkası Maarif Emini İsmail Habib (Sevük) Bey'e maarif işlerini sormuş, konu tarihten açılınca İsmail Bey'e birkaç soru sormuş aldığı cevaplar karşısında “*Tarih görüşü böyle olur.*” diyerek memnuniyetini belli etmiştir. İsmail Bey sözü Türk Tarihinin Ana Hatları Kitabına getirince Gazi, kitabın İsmail Bey'e gönderilmesini emrettiğini hatırlatınca Afet Hanım gönderildiğini sandıklarını bir yanlışlık olduğunu ifade etmiştir. Vasıf Çınar'ın bir nüshasını Türk Ocağına gönderelim teklifine Gazi tepki göstererek neşredilmemiş bir kitabın umuma açık bir kuruma gönderilmesinin

¹⁰⁴⁰ Gazi, 16.01.1931 tarihinde Başvekâlete gönderdiği telgrafta hastalıklarla yanlış mücadele edildiğini ve doğru bir tedavi ile mahsulün birkaç kat artacağını bildirmiştir. Ayrıca portakal üreticileri arasında kooperatifleşmenin çok iyi neticeler doğuracağını bildirmişlerdir. BCA, 490.01/35.146.1.11/16.02.1931., Gazi'nin görüşleri doğrultusunda Dört Yol'daki tarımsal hastalıklarla mücadele hususunda 16 maddelik bir talimatname yayınlanmıştır. BCA, 490.01/35.146.1.13/18.02.1931.

¹⁰⁴¹ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Adana'yı Şerefendiriyorlar”, 16 Şubat 1931, S. 2437, s. 3., *Hâkimiyet-i Milliye*, “Gazi Hz. Dört Yol'da”, 17 Şubat 1931, S. 3449, s. 1., *Sinop Gazetesi*, “Gazi Hz.nin Adana'ya Hareketi”, 19 Şubat 1931, S. 748, s. 1., *Sinop Gazetesi*, “Gazi Hz. Dört Yol'da”, 26 Şubat 1931, S. 749, s. 1.

¹⁰⁴² *Cumhuriyet*, Gazi Hz. Adana'yı Teşrif Buyurdular, 17 Şubat 1931, S. 2438, s. 1.

¹⁰⁴³ *Yeni Adana*, “Gazi İçin”, 12 Şubat 1931, S. 2723, s.1., *Yeni Adana*, “Gazi Hz.ni İstikbal”, 13 Şubat 1931, S. 2724, s. 1.

¹⁰⁴⁴ *Yeni Adana*, “Adana İktisadiyatı”, 13 Şubat 1931, S. 2724, s. 1.

¹⁰⁴⁵ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Adana'yı Teşrif Buyurdular”, 17 Şubat 1931, S. 2438, s. 1.

uygun olmadığını belirterek sadece İsmail Bey'e gönderilmesini istemiştir. Bu esnada Tevfik Bıyıklıoğlu yanında kitabın bulunduğunu söyleyerek İsmail Bey'e takdim etmiş ve Gazi'nin emri derhal yerine getirilmiştir.¹⁰⁴⁶

17 Şubat günü öğleden önce valiliği, CHF'nı, belediyeyi ziyaret etmiş, Adana'nın iktisadi vaziyeti, şehrin imar faaliyetleri hakkında izah almıştır.¹⁰⁴⁷ Kendilerine, bir sene kooperatife üye olanların bütün borçlarını ödedikleri izah olunmuştur. Vilayet dâhilinde yapılmış olan zirai kooperatiflerin çoğalmasını ve pamuk üretimi dışındaki ziraat alanlarında da kooperatifçiliğe önem verilmesini tavsiye etmiştir. Buradan Türk Ocağına geçmiş ve Ocaklılar tarafından samimi tezahüratlarla karşılanmıştır.¹⁰⁴⁸ Kadın erkek birçok münevverin bulunduğu Ocakta önemli bir konuşma yapmıştır. Öncelikle Adana'da bulunduğu sürede zirai ve ticari temaslarda bulunduğunu ve genel olarak Adana halkının ciddi anlamda ekonomik bir sıkıntı içinde olmadığını belirtmiştir. Vergiler konusunda bazı sorunlar olduğunu bazı kimselerin vergilerini vermek istememesi ve bazı memurların rüşvet ve yanlış uygulamalarla vatandaşı zor durumda bıraktığının anlaşıldığını ancak çalışkan bir defterdarın göreve gelmesiyle bu sorunların da çözüldüğünün anlaşıldığını ifade etmiştir. Vergi hususunda bazı gerici unsurların vatandaşı hükümete karşı kışkırttığının görüldüğü ve buna karşı tedbir alındığını, hâkimlere bu kişilerin cezalandırılması hususunda önemli görevler düştüğünü belirtmiştir. Öğretmenlere de inkılapların gençlere anlatılması hususunda görevlerini yerine getirmeleri tavsiyesinde bulunmuştur.¹⁰⁴⁹ Ayrıca öğretmenlerin ve memurların siyasetle iştiğal etmediklerini ancak oylarını kullanırken bir fikre, bir programa oy vereceklerini, karşı fırkaların programlarını da inceledikten sonra CHF'nın takip ettiği programın

¹⁰⁴⁶ Ahmet Bekir Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk (1928-1938)*, C. II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 688-690., İsmail Habib Sevük, *Atatürk İçin (Ölümünden Sonra Hatıralar ve Hayattayken Yazılanlar)*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939, s. 80-84.

¹⁰⁴⁷ Gazi'ye refakat eden çeşitli vekâletlere ait müfettiş ve müşavirlerden oluşan heyetlerde Adana'da tetkik ve teftişe başlamışlardır. Maarif Vekâleti genel müfettişlerinden Hasan Ali Bey mektepleri, adliye müfettişi Ferit Bey adliyeyi ve iktisat müşaviri Şefik Bey de Tarsus'a giderek çeşitli fabrikaları teftiş etmişlerdir. Adana'da teftiş Heyeti, Cumhuriyet, 19 Şubat 1931, S. 2440, s. 4.

¹⁰⁴⁸ *Cumhuriyet*, "Gazi Hazretleri Konya'ya Hareket Ettiler", 18 Şubat 1931, s. 3.

¹⁰⁴⁹ Seyahatleri esnasında Gazi'ye eşlik eden Ahmet Hamdi Başar, Adana'da buldukları süreçte iki köy gezmiştir. Gözlemlerine göre inkılabın şehir merkezlerinden bir adım öteye gidemediği olmuştur. Başar'ı bu düşünceye sevk eden karşılaştığı bir yaşlının hükümet merkezini hala İstanbul sanarak padişaha dua etmesi olmuştur. Ayrıca Antalya'da Gazi askeri teftiş ederken hep bir ağızdan "padişahım çok yaşa" diye bağırma ve fakir halkın yardım isteklerini ilettikleri kâğıtlara "Atıyei Şahaneye" ifadelerini kullanmaları olmuştur. Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, s. 112-113.

millet için en faydalı program olduğu göreceklerini ifade etmiş “*Biz bu kanaatteyiz. Bizimle alâkası olan ve bizim fikirlerimizi neşir ve teşmil etmesini arzu ettiğimiz insanların bizimle hem fikir olmasını istemek hakkımızdır. Bunu ifa etmek istemeyenler olabilir. Fakat bizimde buna karşı düşündüğümüz vaziyetler vardır. Biz de bunda müsamaha göstermeyiz.*” demiştir.

Konuşmasının devamında Türkçe konuşmayan bir insanın Türk harsını öğrenmesinin mümkün olmadığını ifade ederek Adana’da 20 bin kişinin Türkçe konuşmadığını ve tedbir alınmazsa bu insanların başka dili konuşan insanlarla aleyhimize hareket edeceklerini dile getirmiştir.¹⁰⁵⁰ Bu insanların Türkçe öğrenmelerinin başlıca sorumlusunun Türk Ocakları olduğunu ve bu vazifede gençlerin kısa sürede muvaffak olacaklarını dile getirerek sözlerini tamamlamıştır.¹⁰⁵¹

Türk Ocağındaki konuşmasından sonra Adana’dan ayrılmak üzere istasyona geçmiştir. Tren 17.15’te Konya’ya doğru hareket etmiştir.¹⁰⁵²

3.4.13. Konya (18 Şubat-1 Mart 1931)

Mustafa Kemal Paşa, 18 Şubat 1931 günü öğleden sonra Konya’ya gelmiştir. Konya Garında büyük bir kalabalık tarafından karşılanmıştır. Akşama doğru otomobille şehri gezmiş ve 18.30’da dairesine geçmiştir. O günü köşkte dinlenerek geçirmiştir.¹⁰⁵³ Bir ara köşkün balkonuna çıkarak sabahtan beri kendisini bekleyen halka; “*Sabahtan beri burada beklediğinizi ve rahatsız olduğunuzu görüyorum.*

¹⁰⁵⁰ Başvekâlete iletilen raporda Mersin’den başlayarak doğuya doğru uzanan kıyı şeridinde 35.000 ve Adana merkezde 20.000 Nusayrı’nin yaşadığı bildirilmiş. Bu durumun Şam Hükümeti ile daimi sorunların ve kaçakçılık olaylarının yaşanmasına neden olduğu iletilmiştir. Sorunun çözülmesi için güvenliğin artırılması ve sert tedbirler alınması gerektiği tavsiye edilmiştir. BCA, 490.01/35.146.1.9/29.01.1931. Gazi’nin nutku Suriye’de gazetelerde yayınlanmıştır. Gazi Hz.nin Büyük Nutukları Suriye’de Tefrika Ediliyor, *Türk Sözü*, 23 Şubat 1931, sayı: 2021, s. 1.

¹⁰⁵¹ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Adana’da Mühim Bir Nutuk İrad Etti”, 19 Şubat 1931, S. 2440, s. 1-4., *Vakit*, “Gazimiz Adana’da Mühim Bir Nutuk İrad Etiler”, 19 Şubat 1931, S. 4712, s. 1-2., *Türk Sözü*, “Gazi Hz.nin Nutukları”, 23 Şubat 1931, S. 2021, s. 1-2., *Sinop Gazetesi*, “Gazi Hz.nin Adana Türk Ocağında İrat Buyurdukları Nutuk”, 26 Şubat 1931, S. 749, s. 1.

¹⁰⁵² *Cumhuriyet*, “Gazi Hazretleri Konya’ya Hareket Etiler”, 18 Şubat 1931, S. 2439, s. 3., *Yeni Adana*, “Gazi Hz. Şehrimizden Müfarakat Buyurdular”, 19 Şubat 1931, S. 2729, s. 1., *Sinop Gazetesi*, “Gazi Hz. Konya’ya Hareket Etiler”, 26 Şubat 1931, S. 749, s. 1.

¹⁰⁵³ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Konya’da”, 19 Şubat 1931, S. 2440, s. 4., *Vakit*, “Gazi Hz. Konya’da”, 19 Şubat 1931, S. 4712, s. 2., Mehmet Önder, *Atatürk Konya’da*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989, s. 99. Mehmet Önder, *Atatürk’ün Yurt Gezileri*, s. 327., *Atatürk Konya’da*, Atatürk’ün Konya’ya Gelişinin 64. Selçuk Üniversitesinin Kuruluşunun 10. Yıl Dönümü Armağanı, Konya, 1986, s. 58.

Gösterdiğiniz alakaya teşekkür ederim. Şimdi dağılmanızı ve artık istirahat etmenizi rica ederim.” demiştir.¹⁰⁵⁴ Akşam Konya Valisi İzzet Bey tarafından köşkte bir ziyafet verilmiştir. Neşeli geçen yemek esnasında mebuslardan Refik (Koraltan) Bey’in söz alarak kendisine hitaben her şeyi siz yaptınız, siz olmasanız kimse bir şey yapamazdı. Bundan sonra da yapamaz. Mealindeki uzunca konuşma neşesini kaçırmıştır. Bahsi kapatmak için yapılanların büyük Türk milletinin eseri olduğunu, fikir ve iman birliği sayesinde başarı kazanıldığını dile getirmiştir. Bunun üzerine Refik Bey’in “*Paşam bu kadar yüksek tevazua tahammülümüz yoktur.*” demesi ortamı daha da germiştir. Gazi, sesini biraz yükselterek ortada bir tevazu olmadığını aldığı tüm kararları silah arkadaşları ile hasbihal ettikten sonra aldığını ve herkesin başarıda payı olduğunu ifade etmiştir. Biraz düşündükten sonra kendisine karşı tertip edilen suikastların nedeninin intikam ya da şahsi bir meseleye dayanmadığını Türkiye Cumhuriyetinin kendisi ile kaim olduğunu eğer kendisi giderse yıkılacağını düşündükleri için bu suikastları planladıklarını izah etmiştir. Refik Bey’e “*Sizin sözlerinizin de onların sakat muhakemesine uygun olduğunu bilmem fark ediyor musunuz?*” diyerek sert bir cevap vermiştir. Sonra sofradakilere dönerek şunları söylemiştir: “*Size şunu söyleyeyim ki, inkılapçı Türkiye Cumhuriyetini benim şahsımla kaim zannedenler çok aldanıyorlar, Türkiye Cumhuriyeti; her manası ile büyük Türk Milletinin öz ve aziz malıdır. Kıymetli evlatlarının elinde daima yükselecek, ebediyen payidar olacaktır.*”¹⁰⁵⁵

19 Şubat günü ramazan bayramına denk gelmiştir. Bayramı Konya’da geçiren Gazi, şehirde tetkik ziyaretlerinde bulunmuştur.¹⁰⁵⁶ CHF, bir bayramlaşma tertip etmiştir. Gazi, öğleden sonra CHF binasına gelerek hazır olanlarla bayramlaşmış, halkın dilek ve ihtiyaçlarını dinlemiştir.¹⁰⁵⁷

20 Şubat günü vilayeti ziyaretinden sonra Numune Çiftliğini teftiş etmiştir.¹⁰⁵⁸ Öğleden sonra otomobil ile şehir de bir gezi yapmış, Meram’a kadar giderek geri dönmüştür. Geziden sonra CHF’nda Recep Peker’in başkanlığında

¹⁰⁵⁴ Mehmet Önder, *Atatürk Konya’da*, s. 99-100.

¹⁰⁵⁵ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, C. I, İstanbul, 1973, s. 50-52., Mehmet Önder, *Atatürk Konya’da*, s. 100-101.

¹⁰⁵⁶ *Cumhuriyet*, “Reisicumhur Hz.nin Seyahati”, 22 Şubat 1931, S. 2441, s. 1., *Türk Sözü*, “Gazi Bayramı Konya’da Geçirmişlerdir”, 23 Şubat 1931, S. 2021, s. 1.

¹⁰⁵⁷ Mehmet Önder, *Atatürk Konya’da*, s. 101-102.

¹⁰⁵⁸ *Türk Sözü*, “Gazi Bayramı Konya’da Geçirmişlerdir”, 23 Şubat 1931, S. 2021, s. 1.

toplanan uzmanlar toplantısına katılmıştır. Toplantıda 3 aydır devam eden seyahat esnasında ülkenin sosyal ve ekonomik sorunları hakkında alınan notlar ve incelemeler tartışılarak, hazırlanan raporlar okunmuştur. Gazi, bu raporların Ahmet Hamdi Bey tarafından bir araya getirilerek kendisine verilmesini ve heyetin de işlerini tamamlayarak geri dönmesini istemiştir.¹⁰⁵⁹ Toplantıdan sonra akşam Askeri Sinemaya giderek Milli Mücadele ile ilgili bir film izlemiştir.¹⁰⁶⁰

21 Şubat günü saat 14.00'te eski adıyla Asar-ı Atika Müzesi olan Mevlana Müzesine gelen Gazi, burada 3 saat kalmıştır. Sergilenen halıları, levhaları, yazma eserleri incelemiş, 14. ve 15. yüz yıllarda Türkçe'ye çevrilmiş Kur'an-ı Kerim yazmalarını görünce: "*Demek, atalarımız yüzlerce yıl önce Kur'an'ı tercüme etmiştir. Bundan memnun oldum.*" demiştir. Mevlana'nın elbiselerini incelemiş, Şems'e ait serpuşu Maarif Müfettişi Hasan Ali Bey'e giydirmiştir. Ayrıca Müze Müdürünün eşine işlemeli bir Türkmen kadını elbisesi giydirmiştir. Gazi, iki yüz yıllık bu elbiseye hayran olmuştur.

Müze salonundan sonra eski Çelebi Dairesi olan müdür odasına geçmiştir. Odanın penceresinden görülen kemer üzerine resmedilmiş Mevlevi sikkesi üzerine yazılmış Mevlana'nın Farsça rubaisi Gazi'nin dikkatini çekmiş ve Hasan Ali Bey'e okuyup tercüme etmesini emretmiştir.

Müze müdürü hazırladığı müze rehberini ve bazı kitap müsveddelerini göstermiş, Gazi de Konya Valisi İzzet Bey'e bunların basılmasının faydalı olacağını söylemiştir. Kütüphaneyi ziyaretinde duvarda asılı bir levhayı Konya Mebusu Fuat Bey'e okutmuş ve tercüme ettirmiştir. Müzeden ayrılırken hatıra defterine "*Bilgi eseri olduğu anlaşılan tertip ve intizamdan çok memnun oldum.*" yazarak imzalamıştır.¹⁰⁶¹

¹⁰⁵⁹ *Akşam*, "Gazi, Hz. Konya'da Seyahat İntibalarını Tesbit Ediyorlar", 26 Şubat 1931, S. 4446, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz.", 25 Şubat 1931, S. 4716, s. 1., Mehmet Önder, *Atatürk Konya'da*, s. 103. Gazi'nin refakatindeki müfettişler 26 Şubat günü Konya'dan ayrılarak Ankara'ya dönmüştür. Müfettişler Ankara'ya Döndüler, *Akşam*, 1 Mart 1931, S. 4449, s. 2., Reisicumhur Hz.nin Maiyetlerindeki Müfettişler Ankara'ya Dönüyorlar, *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1931, S. 2447, s. 1. Gazi'nin refakatlerindeki müfettişler Konya'daki tüm kurumlardan 1926 senesinden beri yapılan işler ile ilgili rapor istemişlerdir.

¹⁰⁶⁰ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.nin Konya'da Yaptıkları Tetkikat", 24 Şubat 1931, S. 2443, s. 1-3.

¹⁰⁶¹ *Cumhuriyet*, "Konya Müzesinde", 27 Şubat 1931, S. 2446, s. 1-3., *Yeni Adana*, "Gazi Hz. Konya'da Müzeyi Gezdi", 24 Şubat 1931, S. 2731, s. 1., Mehmet Önder, *Atatürk Konya'da*, s. 105-106., Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, s. 327-328., *Atatürk Konya'da*, s. 58.

Müzeden sonra Alâaddin Camii, Karatay, İnce Minare Medreseleri, Sahip Ata Külliyesi gibi Selçuklu eserlerini gezmiştir. Konya Asar-ı Atika Muhipleri Cemiyeti Sekreteri Mesut Bey tarafından verilen izahatı dinlemiş, eserlerin bakımsızlığından dolayı üzüntülerini belirtmiştir. Afet İnan ve Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Tevfik Bey'e telgraf çekilmesini, Konya'ya gelerek eserleri incelemelerini istemiştir. Ertesi gün Afet Hanım ve Tevfik Bey Konya'ya gelmişler, eserleri inceleyerek görüşlerini bildirmişlerdir. Gazi, müzeler için Avrupa'da uzmanlar yetiştirilmesi ve Konya'daki Selçuklu eserlerinin hemen onarılması hususunda İsmet Paşa'ya bir telgraf göndermiştir.¹⁰⁶²

22 Şubat gününü köşkte dinlenerek geçirmiş ve Mevlana Müzesi Kütüphanesinden aldığı birkaç kitabı okumuştur. Akşam Saat 22.00'de Konya Valisi ve Ordu Müfettişi Fahrettin Paşa ile birlikte askeriyede şerefine düzenlenen baloya katılmıştır. Gençlerin aralarına katılması isteğini kırmayarak genç bir hanımla dans etmiştir.¹⁰⁶³ Daha sonra geceden duyduğu memnuniyeti ve Türk ordusu ile millet arasındaki muhabbeti anlatan bir konuşma yapmıştır.¹⁰⁶⁴

23-28 Şubat arasında günlerini köşkte çalışarak ve bazı heyetleri kabul ederek geçirmiştir. Bu süreçte dış rahatsızlığı geçirmiş, Ankara'dan gelen Dişçi Sami Bey dişlerini tedavi etmiştir.¹⁰⁶⁵ Gazi'nin mesaisini dairelerinde geçirdikleri günlerde kendisini görmek isteyen halk, dairelerinin önünde saatlerce beklemişlerdir. Ancak Gazi'nin balkona çıkarak kendilerini selamlamasından ve memnuniyetini dile getirerek ayrılmalarını rica etmesinden sonra dağılmaya başlamışlardır.¹⁰⁶⁶

28 Şubat günü öğleden evvel vilayet makamını ve belediyeyi ziyaret etmiştir. Öncelikle vilayet binasına giderek iki saat kadar burada kalmış, Vali İzzet Bey'den vilayet işleri hakkında izahat aldıktan sonra vilayet binasından ayrılarak belediyeye

¹⁰⁶² Mehmet Önder, *Atatürk Konya'da*, s. 107-108.

¹⁰⁶³ Mehmet Önder, *Atatürk Konya'da*, s. 108., Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, s. 329.

¹⁰⁶⁴ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Konya'da Mühim Bir Nutuk İrat Ettiler", 23 Şubat 1931, S. 2442, s. 1-4., *Hürriyet*, "Büyük Gazimiz Diyor ki", 24 Şubat 1931, S. 119, s. 1., Hür Fikir, "Gazi Hz.", 26 Şubat, 1931, S. 352, s.1., *Hürriyet*, "Büyük Gazimizin Kıymetli Sözleri", 2 Mart 1931, S. 124, s. 1., *Yeni Adana*, "Gazi Hazretleri Konya'da Orduyu Tebcilen Bir Nutuk İrat Buyurdular", 24 Şubat 1931, S. 2731, s. 1., Mehmet Önder, *Atatürk Konya'da*, s. 108-109., Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, s. 327., *Atatürk Konya'da*, s. 59-60.

¹⁰⁶⁵ *Akşam*, "Reisicumhur Hz.nin Seyahati", 27 Şubat 1931, S. 4447, s. 1., Mehmet Önder, *Atatürk Konya'da*, s. 109-110.

¹⁰⁶⁶ *Akşam*, "Konya'da Halkın Coşkun Tezahüratı ve Gazinin Sözleri", 1 Mart 1931, S. 4449, s. 2., *Resmi Niğde Gazetesi*, "Gazi Hazretlerine Konya Halkının Coşkun Tezahüratı", 2 Mart 1931, S. 152, s. 1.

geçmiştir. Belediyede Reis Şevki Bey tarafından verilen izahatı dinlemiştir. Belediyeden ayrılırken merdivenlerde karşılaştıkları Abditoğlulu Hacı Hüseyin Ağa'ya iltifatlarda bulunarak hatırlarını sormuştur. Belediye binası önünde toplanan kalabalığın arzuhallerini almış ayrıca şifahi maruzatlarını dinleme lütfunda da bulunmuştur.¹⁰⁶⁷ Öğleden sonra CHF binasına giderek parti faaliyetleri ve belediye seçimleri hakkında detaylı bilgi almıştır. Fırka dışında olan kimselere milli ve siyasi vazifeleri anlatma görevinin fırka teşkilatına, Türk Ocaklarına ve muallimlere düştüğünü ifade ettiği bir konuşma yapmıştır.¹⁰⁶⁸ İktisat mevzusu üzerinde konuşulurken bir vatandaşın iktisaden komşu devletler derecesine yükselmemiz temennisinde bulunması üzerine: “*Arkadaşlar size haber vereyim ki Türkiye Cumhuriyetinin İktisadi vaziyeti komşu devletlerden çok yüksektir.*” diye cevap vermiştir.¹⁰⁶⁹ Akşama doğru Türk Ocağına geçerek ocak başkanının çalışmalar hakkında verdiği izahatı dinledikten sonra Ocaklı gençlere hitaben Konya'nın değerli gençleriyle beraber olmanın verdiği memnuniyetini dile getiren bir konuşma yapmıştır.¹⁰⁷⁰

1 Mart günü öğleden sonra Ordu Müfettişi Fahrettin Paşayı ve kolorduyu ziyaret etmiştir.¹⁰⁷¹ Fahrettin Paşa ile birlikte Alaaddin Tepesindeki Alaaddin Camii ile Selçuklu Sultanları Türbesini ziyaret ederek ilgililerden bilgi almıştır.¹⁰⁷² Akşam 18.30'da köşklerinden ayrılarak otomobille şehrin çeşitli semtlerinde bir gezinti yaptıktan sonra hükümet konağının önünde halkı selamlamıştır. Merasim arzu etmemelerine rağmen istasyonda memurlar ve binlerce halk tarafından heyecanla

¹⁰⁶⁷ *Babalık*, “Gazi Hz. Dün Bazı Resmi Daireleri Ziyaret Buyurdular”, 1 Mart 1931, S. 3533, s. 1., *Resmi Niğde Gazetesi*, “Gazi Hazretlerinin Vilayet ve Belediye Ziyareti”, 2 Mart 1931, S. 152, s. 1.

¹⁰⁶⁸ *Babalık*, “Gazi M. Kemal Hazretleri C. Halk Fırkasını Türk Ocağını ve Kolorduyu da Ziyaret Ettiler”, 1 Mart 1931, S. 3533, S. 2., *Akşam*, “Gazi Hz. Fırkası Azasına Kıymetli İrşadatta Bulundular”, 2 Mart 1931, S. 4450, s. 2., *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Konya'da H. Fırkasını Ziyaret Ettiler”, 2 Mart 1931, S. 2449, s. 1-3., *Sinop Gazetesi*, “Gazi Hz. Konya C.H. Fırkasında”, 12 Mart 1931, S. 751, s. 2., Mehmet Önder, *Atatürk Konya'da*, s. 110, Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, s. 330., *Atatürk Konya'da*, s. 60.

¹⁰⁶⁹ *Babalık*, Gazi M. Kemal Hazretleri C. Halk Fırkasını Türk Ocağını ve Kolorduyu da Ziyaret Ettiler, 1 Mart 1931, S. 3533, s. 2., *Sinop Gazetesi*, “Gazi Hz. Konya C.H. Fırkasında”, 12 Mart 1931, S. 751, s. 2.

¹⁰⁷⁰ *Babalık*, Gazi M. Kemal Hazretleri C. Halk Fırkasını Türk Ocağını ve Kolorduyu da Ziyaret Ettiler, 2 Mart 1931, S. 3534, s. 2., *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Konya'da H. Fırkasını Ziyaret Ettiler”, 2 Mart 1931, S. 2449, s. 1-3., *Sinop Gazetesi*, “Gazi Hz. Konya C.H. Fırkasında”, 12 Mart 1931, S. 751, s. 2., Mehmet Önder, *Atatürk Konya'da*, s. 110., Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, s. 330.

¹⁰⁷¹ Mehmet Önder, *Atatürk Konya'da*, s. 110.

¹⁰⁷² *Akşam*, “Gazi Hz.nin Seyahatleri”, 3 Mart 1931, S. 4451, s. 1., Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, s. 330., *Atatürk Konya'da*, s. 60.

yolcu edilmiştir.¹⁰⁷³ Akşam saat 20.00’de Afyon üzerinden Ankara’ya hareket etmiştir.¹⁰⁷⁴

3.4.14. Afyon (2 Mart 1931)

Mustafa Kemal Paşa, 2 Mart günü Afyon’a gelmiştir. Çay İstasyonu’nda Afyonkarahisar Mebusu Ali Çetinkaya ve Haydar Çerçel Beyler, Vali Fahrettin Kiper, Belediye Başkanı Hüseyin Haşim Tiryakioğlu, Kolordu Kumandanı, CHF Başkanı ve bazı heyet temsilcileri karşılamada hazır bulunmuştur. Karşılama heyeti ile birlikte saat 13.00’te şehre gelerek, halkın, gençlerin ve öğrencilerin coşkun gösterileriyle karşılanmıştır.¹⁰⁷⁵

Karşılamada bulunan Halkevi Başkanı Galip Demirer, Çay’dan Afyon’a kadar olan yolculuk hakkında şu bilgileri vermektedir: “Adana’dan Afyon’a gelişlerinde kendilerini karşılamak için Çay’a gitmiştik. Çay’da bizi vagonuna alan Gazi Hazretlerinin masaları etrafında toplanıp, Türk Tarihi üzerine sohbet ederek Afyon’a kadar gelmiştik.”¹⁰⁷⁶

Afyon’a gelince belediyenin düzenlemiş olduğu yemeğe katılan Gazi, yemekten sonra saat 15.00’te halk arasında yürüyerek kolordu kumandanlığını, ordu evini, zabitan yurdunu, liseyi, memleket okuma salonunu, yeni yapılmış Türk Ocağı Binasını, hapisane atölyesini gezmiş ve mahkûmların çalışmalarıyla ilgilenmiştir. Lise ziyareti sırasında lise müdürü A. Sami Okur’dan okulun sorunları ile ilgili izahat almıştır. Okulun öğretmen açığının bildirilmesi üzerine okulun ihtiyaçlarının giderilmesi hususunda talimat vermiştir. O seneki öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere Edip Ali Bakı ve Eflatun Cem Günay isimli 2 öğretmen derhal okula görevlendirilmiştir. Daha sonra vilayet binasına gelerek şehrin sorunları ve gelişimi hakkında bilgi almıştır.¹⁰⁷⁷

¹⁰⁷³ Babalık, “Büyük Gazi”, 2 Mart 1931, S. 3534, s. 1., Cumhuriyet, “Gazi Hz. Konya’da H. Fırkasını Ziyaret Ettiler”, 2 Mart 1931, S. 2449, s. 3.

¹⁰⁷⁴ Akşam, “Gazi Hz.nin Seyahatleri”, 3 Mart 1931, S. 4451, s. 1., Mehmet Önder, Atatürk Konya’da, s. 110, Mehmet Önder, Atatürk’ün Yurt Gezileri, s. 330., Atatürk Konya’da, s. 60.

¹⁰⁷⁵ Cumhuriyet, “Büyük Seyahatten Avdet”, 4 Mart 1931, S. 2451, s. 1., Türk Sözü, “Gazi Afyon’da”, 4 Mart 1931, S. 2029, s. 1., Latif Daşdemir, Atatürk’ün Afyonkarahisar Ziyaretleri, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, Temmuz 2002, s. 104.

¹⁰⁷⁶ Latif Daşdemir, Atatürk’ün Afyonkarahisar Ziyaretleri, s. 104.

¹⁰⁷⁷ Cumhuriyet, Büyük Seyahatten Avdet, 4 Mart 1931, S. 2451, s. 1., Latif Daşdemir, Atatürk’ün Afyonkarahisar Ziyaretleri, s. 105, Erdem Çanak, “Atatürk’ün Yurt Gezilerine Bir Örnek: 1930-1931 Gezisi”, s. 171-172.

Türk Ocağını ziyaret esnasında orada bulunan Türk Ocakları Afyonkarahisar Şubesi Başkanı Galip Demirer ilerde Türk Ocaklarının Halkevlerine dönüştürüleceğine dair yaşanan bir diyalogu şu şekilde izah etmektedir: “*Türk Ocağı Binası olarak yaptırılmış olan (Halkevi) binamızı gezmiş çıkarılarken merdivenlerde Dr. Reşit Galip Atatürk’e: “Paşam bina güzel olmuş fakat burasını Halkevi yapmalı” dediklerinde “Evet! Halkevi, Halkevleri!...” buyurmuşlardı. O gün Türk Ocağı Reisi bulunuyordum. Bu (Halkevi, Halkevleri!...) kelimeleri o günün haletiruhiyesinde bir muamma kadar kulağımıza garip gelmişti. Aradan altı ay geçmişti ki Türk Ocaklarının lağı ve arkasından Halkevlerinin kurulması vaki oldu.*”¹⁰⁷⁸

Afyonkarahisar’a her uğrayışında hatıralarının canlandığı belediye binasına da uğrayan Gazi, bir süre burada istirahat etmiştir. Belediye Meclis üyelerini de kabul ederek, Başkumandanlık Meydan Muharebesi ile ilgili çok değerli ve tarihi anılarını, yeniden yaşama duygusu içerisinde çevresindekilere anlatmış, kaldığı yerin özelliklerini belirtmiştir.¹⁰⁷⁹

Afyonda yapılacak olan zafer abidesinin resimlerini görüp beğenmiş, şehrin fidanlıklarını gezdikten sonra istasyondaki trenlerine dönmüştür. Tren saat 18.30’da Ankara’ya hareket etmiştir.¹⁰⁸⁰ Tren saat 15.00’te Ankara’ya ulaşmıştır. İstasyonda TBMM Reisi Kazım Paşa, Başvekil İsmet Paşa, Erkânı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi Paşa, Heyeti Vekile Azası ve mebuslar tarafından karşılanmıştır. Ayrıca istasyonun dışında bekleyen binlerce halk Gazi’yi içten tezahüratlarla karşılamışlardır. Karşılamadan sonra İsmet Paşa ile beraber doğruca Çankaya’daki ikametgâhlarına gitmişlerdir.¹⁰⁸¹

¹⁰⁷⁸ *Afyonkarahisar Kütüğü*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, C. I, Ankara, Kasım 2001, s. 169. Gazi, seyahat esnasında Türk Ocağı’nın kapatılacağına dair, üstü kapalı da olsa, ilk kez bu kadar somut bir görüş ortaya koymuştur.

¹⁰⁷⁹ *Cumhuriyet*, “Büyük Seyahatten Avdet”, 4 Mart 1931, S. 2451, s. 1., Latif Daşdemir, *Atatürk’ün Afyonkarahisar Ziyaretleri*, s. 105.

¹⁰⁸⁰ *Cumhuriyet*, “Büyük Seyahatten Avdet”, 4 Mart 1931, S. 2451, s. 1.

¹⁰⁸¹ *Akşam*, “Gazi Hz. Ankara’da Bir Ziyaretten Avdet Ederken”, 5 Mart 1931, S. 4453, s. 1., *Türk Sözü*, “Gazi Hz. Ankara’ya Avdet Buyurdular..”, 4 Mart 1931, S. 2029, s. 1.

3.5. 1931 Yılı Seyahatleri

3.5.1. Sakarya (2 Mayıs 1931)

Mustafa Kemal Paşa, 2 Mayıs günü saat 03.30'da istasyona gelmiş ve Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü, Nafia Vekili Hilmi, Doktor Reşit Galip, Kılıç Ali ve Ankara Valisi Nevzat Beyler ile birlikte trene binerek saat 04.30'da Sakarya'ya hareket etmiştir. Beylikköprü'de tetkikatta bulunduktan sonra saat 14.00'te Ankara'ya dönmüştür. Gazi İstasyonunda indikten sonra bir müddet çiftliğinde meşgul olmuştur.¹⁰⁸²

3.5.2. İstanbul-Yalova (21 Temmuz-7 Ağustos 1931)

Mustafa Kemal Paşa, 20 Temmuz günü saat 06.00'da hususi treni ile Ankara'dan İstanbul'a hareket etmiştir. Merasim yapılmamasını emrettikleri için tören hususi surette cereyan etmiştir. Riyaseticumhur süvari muhafız kıtaatı önceki gün Ankara Ekspresi ile İstanbul'a gitmiş ve Beşiktaş'taki kışlaya yerleşmişlerdir.¹⁰⁸³

Tren gece saat 01.00'de Eskişehir İstasyonunda durmuştur. Halkın kendisini beklediğini gören Gazi, vagonlarından inerek halkın arasına karışmıştır. Tüccardan Uluçayırılı Hasan Efendiye bazı sualler sormuş, Hasan Efendiden zahire ticaretinde zarar ettiği cevabını alınca şu sözleri söylemiştir: *“Bu sene istihsalâtımız fazladır, bolluk mutlaktır. Bu, hiç bir vakit buhran demek değildir. Bugün dünya buhranından en az müteessir olan millet Türk milletidir. Yalnız şunu bilmek lâzımdır ki artık eskisi gibi umumî haro (tahıl ambarı) ticareti yapılamaz. Ticarete çok kazanmak değil, sağlam ve temiz kazanmak düsturü hâkimdir. Zarar gören en ziyade Türk köylüsüdür ve bunu da hepimiz görüyoruz, düşünüyoruz. Köylü hepimizin velinimetimizdir. Bu necip unsurun refahını düşüneceğiz.”* Müteakiben bir kolu kesik, 12 yaşlarında bir yetim çocuğu çağırarak iltifat etmiş, çocuğun musikiye yeteneği olduğunu öğrenerek:

¹⁰⁸² *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Dün Beylikköprü'de Tetkikat Yaptılar”, 3 Mayıs 1931, S. 2508, s. 1., *Vakit*, “Gazi Hazretleri”, 3 Mayıs 1931, S. 4780, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz.”, 4 Mayıs 1931, S. 4510, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, “Gazi Hazretlerinin Bir Gezintisi”, 4 Mayıs 1931, S. 3518, s. 1.

¹⁰⁸³ *Cumhuriyet*, “Büyük Gazi Bu Akşam Ankara'dan Hareket Ediyorlar”, 20 Temmuz 1931, S. 2587, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, “Reisicumhur Hz. İstanbul'a Gidiyor”, 20 Temmuz 1931, S. 3595, s. 1., *Vakit*, “Reisicumhur Hz. Yarın Şehrimizi Teşrif Buyuracaklar”, 20 Temmuz 1931, S. 4858, s. 1., *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Bugün Şehrimizi Şerefendiriyorlar”, 21 Temmuz 1931, S. 2588, s. 1-3., *Akşam*, “Gazi Hz. Yarın Sabah Şehrimizi Teşrif Edecekler”, 21 Temmuz 1931, S. 4588, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, “Reisicumhur Hz. Bu Akşam 6'da İstanbul'a Hareket Ediyorlar”, 21 Temmuz 1931, S. 3596, s. 1., *Vakit*, “Büyük Gazimize Bugün Kavuşuyoruz”, 21 Temmuz 1931, S. 4859, s. 1.

“*En büyük saz şairi Dertli de senin gibi ufak bir muhitten çıkmış ve yükselmiştir. Çalış, olacaksın.*” demiştir. Eskişehir’de istasyonundan 20 dakikalık bir moladan sonra alkışlar arasında ayrılmıştır.¹⁰⁸⁴

21 Temmuz sabahı İstanbul Valisi ve Belediye Reisi Muhittin Bey, Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa ve CHF İstanbul İdare Heyeti Reisi Cevdet Kerim Bey Gazi’yi; Gebze’de karşılaşmış, İstanbul namına saygılarını sunarak İstanbul’a kadar refakatlerinde gelmişlerdir. Gazi, saat 09.40’ta Pendik’e ulaşmış ve alkışlarla karşılanmıştır. Tren Pendik İstasyonunda durunca kendilerini Ferik Fahrettin Paşa Mebus Asaf Bey, Kartal kaymakamı, jandarma kumandanı ve belediye reisleri karşılaşmışlardır. Gazi, vagondan inmiş, karşılama heyetinin elini sıkmak suretiyle kendilerine iltifatta bulunmuştur. Jandarma kumandanının kızı Türkan Hanım; Gazi’ye karşı küçük bir hitabe okumuş ve zarif bir buket takdim etmiştir. Bu güzel jeste karşılık Türkan Hanım’ı alkışlamış ve teşekkür etmiştir. Müteakiben Fahrettin Paşa ile diğer zevatı da yanına alarak vagonlarına binmişlerdir. Tren istasyonda biriken yüzlerce halkın arasında hareket etmiştir. Pendik’ten Haydarpaşa’ya kadar toplanan İstanbullular; sağlı sollu bütün köşklere ve evlerden Türk bayrakları, mendiller sallayarak ve “*Yaşa Ulu Gazi*” nidaları ile değerli misafirlerini selamlamışlardır.

Gazi’nin otomobilleri ile eşyalarını taşıyan yük treni hususi trenden yarım saat önce Haydarpaşa’ya gelmiştir. Hususi tren ise tezahürat arasında saat 10.15’te Haydarpaşa Garına ulaşmıştır. Tren gelir gelmez istikbale gelenler vagonun önüne dolmuşlardır. Karşılama heyetinin arasında kumandanlar, Ali Fethi Bey, mebuslar, mahalli hükümet erkânı ve müessese müdürleri de yer almıştır. Jekatatay (siyah uzun resmi davet kıyafeti) giyen ve melon bir şapka takan Gazi, tebessümle trenden inmiş ve Fethi Bey’in elini sıkarak “*Nasılsınız Fethi beyefendi?*” diye sormuştur. Fethi Bey cevaben “*Teşekkür ederim Paşam*” demiştir. Fethi Bey’den sonra istikbale gelenlerin tek tek ellerini sıkmış, Birinci Ferik Cevat Paşa’yı görünce “*Ooo!.. Paşa Hz. nasılsınız?*” diye sormuştur. Cevat Paşa da “*Çok iyiyim Paşam! Ömrünüze duacıyım.*” diye cevap vermiştir. Ardından sırasıyla Şura-1 Askeri azasından Yakup Şevki, Temyizi Askeri Reisi Nihat, Fırka Kumandanı Rüştü, Galip, Pertev, Hayri ve

¹⁰⁸⁴ *Cumhuriyet*, “Gazi ve Köylü”, 25 Temmuz 1931, S. 2591, s. 1-2.

Merkez Kumandanı Emin Paşaların ellerini sıkarak her birine ayrı ayrı iltifat etmiştir. Kolordu ve fırka erkânı ile alay kumandanlarından oluşan askeri heyete de iltifat ettikten sonra Cevat Paşa ile konuşa konuşa gardan çıkararak rıhtıma gelmişlerdir. Gazi görünür görünmez rıhtımı dolduran halk “*Yaşa Ulu Gazi, var ol*” diye bağırmaya başlamışlardır. Halkı selamlayan refakatlerindeki ve karşılamaya gelen zevatla birlikte Söğütlü Yatı’na binmişlerdir. Seyrisefain İdaresinin iki motoru ile polis motorları da Söğütlü Yatı’na eşlik etmişlerdir.

Yatta Cevat Paşa, Fethi Bey ve diğer zevat ile muhtelif mevzularda sohbet etmişlerdir. Seyrisefain tarafından Gazi’ye limonata ve kahve ikram edilmiş, yanındakilere de buzlu limonata verilmiştir. Yat Şemsipaşa, Beşiktaş, Fındıklı sahillerinden geçerken halk tarafından alkışlanmıştır. Dolmabahçe sarayı önünde demirli bulunan iki Amerikan sahil muhafaza gambotu da 21 pare top atmak suretiyle kendisini selâmlamışlar; grandi direklerine Türk bayrağı çekmişlerdir. Amerikan bahriyelileri gemilerin güvertesinde saf tutarak selâm durmuşlar, yat Dolmabahçe’ye yanaşmaya kadar borularla selâm havası çalmışlardır. Söğütlü Yatı Amerikan gemilerinin tezahüratına karşılık vermiştir.

Yat saat 11.00’de Dolmabahçe’ye yanaştığı zaman Gazi; Meclis Reisi Kâzım Paşa’nın eşi hanımefendi ile Trabzon Mebusu Hasan, Saraylar Müdürü Sezai, Polis Müdürü Ali Rıza Beylerle diğer birçok zevat tarafından karşılanmıştır. Kâzım Paşanın eşi Gazi’nin elini öpmek suretiyle saygısını göstermiştir. Gazi, yanlarındaki zevatla beraber sarayın merasim kapısından girmiştir. Bu esnada Riyaseticumhur Orkestrası tarafından İstiklâl Marşı çalınırken, sarayın üzerine Riyaseticumhur bayrağı çekilmiştir. Gazi, istirahat salonunu teşrif etmiş ve bir müddet Hasan, Fethi Beylerle ve diğer zevatla görüşükten sonra saat 12.00’ye doğru hususî dairesine çekilmiştir.¹⁰⁸⁵

Mustafa Kemal Paşa, 22 Temmuz günü Dolmabahçe Sarayı’nda meşgul olmuş, öğleden sonra saat 16.00’da Ankara Motoruna binerek Ertuğrul Yatına gitmiş,

¹⁰⁸⁵ *Cumhuriyet*, “Dün Sabah Gaziye Kavuştuk”, 22 Temmuz 1931, S. 2589, s. 1-2., *Akşam*, “Gazi Hz. İstanbul’da”, 22 Temmuz 1931, S. 4589, s. 1-2., Hâkimiyeti Milliye, “Reisicumhur Hz. İstanbul’da”, 22 Temmuz 1931, S. 3597, s. 1., *Vakit*, “Müncimiz İstanbul’u Şereflendirdiler”, 22 Temmuz 1931, S. 4860, s. 1.

Kılıç Ali, Nuri, Cevat Abbas, Recep Zühtü, Salih, Samih Rifat, Hasan Cemil ve Tahsin Beyler ile birlikte Yalova'ya hareket etmiştir.¹⁰⁸⁶

Lozan Antlaşmasının yıldönümü münasebetiyle 23 Temmuz günü Başvekil İsmet Paşa'ya şu tebrik telgrafını göndermiştir: “*Yarın Lozan Sulhnamesinin imzalandığı gündür. O sulhnameyi yapan ve imzalayan zat-ı devletlerini bu vesile ile de takdir ve muhabbetle hatırlarım.*”¹⁰⁸⁷

İsmet Paşa, 28 Temmuz günü Tevfik Rüştü, Yusuf Kemal ve Recep Beylerle İstanbul'a gelmişlerdir. Yalova'ya geçerek Gazi ile görüşmeleri planlanmıştır. CHF Kâtibi Umumisi Recep Bey de ertesi gün Yalova'ya giderek Gazi'ye izahat vermiştir. Recep Bey ile birlikte Kâtibi Umumi Bürosu da İstanbul'a nakledilmiş, evrak ve eşyalar İstanbul fırka binasına yerleştirilmiştir. Fırka merkezi umumi heyeti idare azalarının da İstanbul'a gelerek Gazi'nin kaldıkları süreçte İstanbul'da çalışmaları kararı alınmıştır.¹⁰⁸⁸ Ankara'ya dönen Reiscumhur Kâtibi Umumisi Tevfik Bey 31 Temmuz günü geri gelerek izahat vermek üzere Yalova'ya gitmiştir.¹⁰⁸⁹

Bu arada Amerikalı Pilotlar Boardman ve Polando hiç durmadan 49 saat beş dakika uçarak New York'tan İstanbul'a gelerek rekor kırmışlardır. Amerikalı pilotlar, 30 Temmuz günü İstanbul'da büyük bir coşkuyla karşılanmışlardır. Pilotlar, Gazi tarafından da alaka görmüşlerdir. Pilotlar 1 Ağustos günü Yalova'ya giderek Gazi tarafından kabul edilmişler ve yaklaşık bir saat huzurlarında kalmışlardır. Amerikalı Pilotlar saat 14.30'da Dolmabahçe Sarayı'ndan kendilerine tahsis edilen Sakarya Motoruna binerek Yalova'ya hareket etmişlerdir. Amerika Sefiri Mr. Gro ile yabancı ve yerli basın mensupları da pilotlara eşlik etmişlerdir. Saat 16.30'da Yalova İskelesine çıkan Amerikalı pilotlar otomobillere binerek kaplıcalara hareket etmişlerdir. Saat tam 17.00'de kaplıcalardaki Büyük Otel'in salonuna giren pilotlar

¹⁰⁸⁶ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Dün Öğleden Sonra Yalova'ya Gittiler”, 23 Temmuz 1931, S. 2589 (Önceki günkü sayı tekrarlanmış), s. 1., Hâkimiyeti Milliye, “Reiscumhur Hz.”, 23 Temmuz 1931, S. 3598, s. 1., *Vakit*, “Büyük Gazimiz Dün Yalova'yı Şerefliendirdiler”, 23 Temmuz 1931, S. 4861, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz. Dün Yalova'yı Teşrif Buyurdular.”, 24 Temmuz 1931, S. 4591, s. 1.

¹⁰⁸⁷ *Cumhuriyet*, “Lozan Sulhu”, 28 Temmuz 1931, S. 2595, s. 2., *Cumhuriyet*, “Lozan Günü”, 29 Temmuz 1931, S. 2596, s. 1.

¹⁰⁸⁸ *Cumhuriyet*, “İsmet Pş, T. Rüştü, Y. Kemal, R. Beyler Geliyorlar”, 28 Temmuz 1931, S. 2594, s. 1., *Cumhuriyet*, “İsmet Paşa ile İki Vekil ve Recep Bey Dün Geldiler”, 29 Temmuz 1931, S. 2595, s. 1-4.

¹⁰⁸⁹ *Cumhuriyet*, “Tevfik Bey Geldi”, 1 Ağustos 1931, S. 2598, s. 1.

Başvekil İsmet Paşa, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü, Riyaseticumhur Başkâtibi Tevfik Bey, mebuslar ve Yalova'da bulunan yerli ve yabancı zevat tarafından karşılanmışlardır. Gazi, pilotları mesai salonlarında kabul ederek yaklaşık bir saat görüşmüş, başarılarından dolayı tebrik ve iltifatlar ederek şu açıklamaları yapmıştır: *“Muvaffakiyetiniz için bu asrın fenni ve tekniği lâzımdır. Ben Amerika'nın bu kahraman çocuklarını, kahramanlığın bütün evsafına malik ve bu evsafi bütün cihan karşısında muannidane (inatla), müteşebbis gördüm. Kendileri yüksek kahramanlıklarını, yüksek tevazu içinde gizliyorlar. Ümit ederim ki, beklerim ki bu gençler bugün yaptıklarından daha büyük fiili eserler. Sahibi olacaklardır. Bununla zaten çok, yüksek olan Amerika camiasının müftehir olacağı gibi, bütün insanlık yüksek heyecanlı iftiharlarla mesrur olacaktır. Bu sevinçlerin en yükseğini, en derin hassasiyetle Türk milletinin duyacağına şüphe yoktur. Çünkü Türk milleti güzel her şeyi, her medenî şeyi, her yüksek şeyi sever, takdir eder. Fakat muhakkaktır ki her şeyin fevkinde tapındığı bir şey varsa o da yüksek kahramanlıktır.”* Amerikalı pilotlar da *“O kudretin tam müşahhas timsalidir!”* diyerek Gazi ile ilgili duygularını ifade etmişlerdir. Ek olarak Mr. Boardman *“Türkiye'nin bu liderini tesadüfen görmekte çok mütehassisim. Bu öyle bir lider ki, görüşü ve kudreti yeni ve genç bir Türkiye yaratmıştır. Bu, kudret ve kuvveti temsil eden harikulâde ve şayanı hürmet bir insandır. Gazi Hz. tarafından kabul edilmekle çok mesut ve bahtiyarız. Gazi, o kadar mükemmel bir zekâyı gösteren bir zattır ki, bu zekâ kendi nutuklarından anlaşılmaktadır. Bilhassa nutuklarında intihap ettikleri kelimelerin sureti intihabından da bu kudret hissedilmektedir. Bu kelimeler güya Türk milletinin bizi şerefleştirdiğini ifham (anlatma) etmiş olmakla da büyük manaları şamil bulunmaktadır.”* sözleriyle Gazi'ye olan hayranlığını ifade etmiştir. Akabinde pilotlara madalya takılmış ve törenden sonra Yalova'dan ayrılmışlar ve saat 21.25'te Dolmabahçe'ye dönmüşlerdir.¹⁰⁹⁰

¹⁰⁹⁰ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Bugün Hava Kahramanlarını Kabul Edecek”, 1 Ağustos 1931, S. 2598, s. 1., *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Hava Kahramanlarını Kabul Ettiler”, 2 Ağustos 1931, S. 2599, s. 1-6., *Akşam*, “Gazi Hz. Tayyarecileri Madalya İle Taltif Edecek”, 2 Ağustos 1931, S. 4600, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz. Başmuharririmize İntibaları Anlatmak Lütfunda Bulundular”, 3 Ağustos 1931, S. 4601, s. 1-2., *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. ve Kahramanlar”, 3 Ağustos 1931, S. 2600, s. 1-4., Hâkimiyeti Milliye, “Gazi Hz. Amerikalı Tayyarecileri Kabul Etti”, 3 Ağustos 1931, S. 3609, s. 1.

5 Ağustos günü CHF Kâtibi Umumisi yeniden Yalova'ya gitmiştir.¹⁰⁹¹ Ertesi gün ise Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik ve İktisat Vekili Mustafa Şeref Beyler Yalova'ya gitmişlerdir. Gazi, sabah köşklerinde meşgul olduktan sonra saat 15.00'te İktisat Vekili Mustafa Şeref ve Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Beyleri de yanına alarak Millet Çiftliğine giderek tetkikatta bulunmuştur. Vekiller Gazi'ye saygılarını sunarak izahatta bulunduktan sonra İstanbul'a dönmüştür.¹⁰⁹² Gazi Yalova'da bulunduğu bu süreçte Yeni Matbuat Kanunu tasdik etmiştir.¹⁰⁹³ Ayrıca Gazi'nin iradeleriyle Ankara ile Yalova arasında telefon hattının inşasına başlanmıştır.¹⁰⁹⁴ Gazi, 7 Temmuz günü Yalova'dan ayrılarak Bursa üzerinden İstanbul'a geçmiştir.¹⁰⁹⁵

3.5.3. Bursa (7 Ağustos 1931)

Mustafa Kemal Paşa'nın 7 Ağustos günü İstanbul'a hareket etmesi beklenirken ani bir program değişikliği ile Bursa'ya gitme kararı alınmıştır. 5 Ağustos gece saat 23.00'te Gemlik yolu üzerinde Kurtul Boğazı'ndan geçmekte olan otobüsün soyulması Gazi'nin çok ilgisini çekmiş ve bu nedenle olayla ilgili tetkikat yapmak üzere uykularından feragat ederek Bursa'ya gitme kararı almışlardır.¹⁰⁹⁶

Gazi, 7 Ağustos günü saat 06.00'da maiyetlerindeki zevat ile birlikte Bursa'yı varmıştır. Bursa'ya geldiklerinde köşke gitmiş burada biraz istirahat ettikten sonra

¹⁰⁹¹ *Cumhuriyet*, "Recep Bey Yalova'ya Gitti", 6 Ağustos 1931, S. 2603, s. 2.

¹⁰⁹² *Cumhuriyet*, "Reisicumhur Hz.", 7 Ağustos 1931, S. 2604, s. 1., *Cumhuriyet*, "Maliye ve İktisat Vekilleri Yalova'da", 7 Ağustos 1931, S. 2604, s. 2.

¹⁰⁹³ *Cumhuriyet*, "Yeni Matbuat Kanunu", 4 Ağustos 1931, S. 2601, s. 3.

¹⁰⁹⁴ *Cumhuriyet*, "Ankara Edirne Telefonu", 6 Ağustos 1931, S. 2603, s. 2.

¹⁰⁹⁵ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Dün Sabah Bursa'yı Teşrif ve Gece Şehrimize Avdet Ettiler", 8 Ağustos 1931, S. 2605, s. 1., *Akşam*, "Büyük Gazi İstanbul'da", 9 Ağustos 1931, S. 4607, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, "Gazi Hz.", 9 Ağustos 1931, S. 3615, s. 1.,

¹⁰⁹⁶ *Cumhuriyet*, "Bursa'da Bir Soygun", 6 Ağustos 1931, S. 2603, s. 3., *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Bugün Gelmeleri Muhtemeldir", 7 Ağustos 1931, S. 2604, s. 1., *Cumhuriyet*, "Gemlik Yolundaki Soygunculuk Vakası", 8 Ağustos 1931, S. 2605, s. 1. Memleketin iktisadi hayatı için önemli olan Gemlik-Yalova yolunun emniyetinin sağlanmasına önem veren Gazi, Gemlik'te yaşanan soygun olayını bizzat takip ederek, Bursa Valisi Fatin ve İstanbul Valisi Muhittin Beylere suçluların biran önce yakalanması talimatını vermiştir. Bölgede yaşayan vatandaşların endişelerini gidermek adına Seryaverleri Rüşühi Bey'i göndererek; Yalova'ya hareket eden 3 otobüsün yolcularına, soyguncuların cumhuriyet hükümeti tarafından derhal yakalanacağını, huzur ve emniyetle bu yoldan seyrisefer etmelerini bildirmiş ve iltifatlarda bulunmuştur. Gazi'nin olayla yakından ilgilenmesi tetkikatın hızlandırılması neden olmuş ve kısa süre içerisinde soyguncular yakalanarak suçlarını itiraf etmişlerdir. Bölge halkı soruşturmanın kısa sürede sonuçlanmasındaki tesirlerinden dolayı Gazi'ye minnet ve şükranlarını sunmuşlardır. *Cumhuriyet*, "Gemlik Yolundaki Soygunculuk Vakası", 8 Ağustos 1931, S. 2605, s. 1., *Cumhuriyet*, "Gemlik Yolundaki Yolculardan soyulan Eşya da Meydana Çıkarıldı", 11 Ağustos 1931, S. 2608, s. 1., *Cumhuriyet*, "Soygun Tahkikatı", 13 Ağustos 1931, S. 2610, s. 1.

Cumhuriyet Köşküne geçmiştir. Öğle yemeğini yedikten sonra Uludağ'a giderek inşası tamamlanan Uludağ Otelini tetkik etmiş ve çok beğenmiştir. Halk Gazetesi'nin düzenlediği Uludağ gezisine katılan halk Gazi ile karşılaşınca büyük bir sevinçle selamlamışlardır. Akşam saat 19.00'a kadar Uludağ'da kalmış ve sonra buradan ayrılarak doğruca Mudanya'ya gitmiştir. Gazi'nin Uludağ'dan hareket ettiği haberini alan halk havanın kararmasına rağmen Bursa caddelerinde büyük tezahüratlarda bulunmuştur. Mudanya'ya ulaşan Gazi, doğruca İstanbul'a hareket etmiştir. Gece geç saatlerde İstanbul'a ulaşmıştır.¹⁰⁹⁷

3.5.4. İstanbul-Yalova (7-25 Ağustos 1931)

Mustafa Kemal Paşa, 7 Ağustos gecesi Bursa'dan İstanbul'a gelmiştir. Ertesi gün geç saatlere kadar Dolmabahçe'de istirahat ettikten sonra gece geç saatlerde Yalova'ya hareket etmiştir.¹⁰⁹⁸ Dolmabahçe'de istirahat ettikleri sırada Adliye Vekili Yusuf Kemal, Milli Müdafaa Vekili Zekai, Maarif Vekili Esat Beyler Dolmabahçe Sarayına gelerek kendisine saygılarını iletmişlerdir.¹⁰⁹⁹

Yalova'da bulunduğu süreçte de Yalova-Gemlik yolunda yaşanan soygun hadisesi ile yakından ilgilenmiştir. Bu alakası sonucunda kısa sürede soygunu yapanlar yakalanmış ve çaldıkları mallar ele geçirilmiştir. Bu hususta Vali Muhittin Bey Yalova'ya gelerek kendisine izahat vermiştir.¹¹⁰⁰

Gazi, Yalova'da bulunduğu süreçte bölgenin imarı ile ilgilenirken devlet erkânını ve yabancı misafirleri ağırılarak devlet işlerini de yürütmüştür. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ve Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Beyler 11 Ağustos günü posta treniyle Ankara'dan Pendik'e gelmişler ve orada trenden inerek Sakarya Motoru ile doğruca Yalova'ya gitmişler ve Gazi'ye izahatta bulunmuştur.¹¹⁰¹ Ertesi gün de İstanbul Valisi Muhittin Bey, okulları teftiş ettikten sonra Yalova'ya gelmiştir.¹¹⁰² Bu

¹⁰⁹⁷ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Dün Sabah Bursa'yı Teşrif ve Gece Şehrimize Avdet Ettiler", 8 Ağustos 1931, S. 2605, s. 1., *Akşam*, "Büyük Gazi İstanbul'da", 9 Ağustos 1931, S. 4607, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, "Gazi Hz.", 9 Ağustos 1931, S. 3615, s. 1.

¹⁰⁹⁸ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Yalova'ya Döndüler", 9 Ağustos 1931, S. 2606, s. 1., *Akşam*, "Büyük Gazi İstanbul'da", 9 Ağustos 1931, S. 4607, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, "Gazi Hz.", 9 Ağustos 1931, S. 3615, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz. Dün Yalova'ya Avdet Ettiler", 10 Ağustos 1931, S. 4608, s. 1.

¹⁰⁹⁹ *Cumhuriyet*, "Adliye ve Müdafaa Vekilleri", 10 Ağustos 1931, S. 2607, s. 3.

¹¹⁰⁰ *Cumhuriyet*, "Gemlik Yolundaki Yolculardan Soyulan Eşya da Meydana Çıkarıldı", 11 Ağustos 1931, S. 2608, s. 1.

¹¹⁰¹ *Cumhuriyet*, "Dâhiliye ve Hariciye Vekilleri Dün Geldiler", 12 Ağustos 1931, S. 2609, s. 2.

¹¹⁰² *Cumhuriyet*, "Vali Yalova'ya Gitti", 13 Ağustos 1931, S.2610, s. 3.

süreçte Gazi'nin yabancı misafiri de olmuş, 15 Ağustos günü ise Rus Sefiri M. Suriç, kendisi ile görüşmek üzere Yalova'ya gitmiştir.¹¹⁰³

Sanayi Birliği, Yerli Malları Sergisi münasebetiyle Gazi'ye hürmetlerini sunmak üzere 14 Ağustos günü bir telgraf çekmiş, Gazi de buna karşılık: “*Millî Sanayi Birliğine: Hislerinize teşekkür ve muvaffakiyetinizi temenni ederim.*” cevabını vermiştir.¹¹⁰⁴

CHF Kâtibi Umumisi Recep Bey, 19 Ağustos günü Yalova'ya gitmiştir.¹¹⁰⁵ Ertesi gün ise Başvekil İsmet Paşa Yalova'ya gelmiştir. Seryaver Rüsuhi Bey tarafından karşılanan İsmet Paşa, doğruca kaplıcalardaki köşklarine geçmiş, öğleden sonra ise Gazi'yi ziyaret ederek uzun müddet Heyet-i Vekilede cereyan eden müzakerat hakkında izahat vermiştir.¹¹⁰⁶

Askeri terfi listesi hazırlanmış, 24 Ağustos akşamı Kaymakam Suat, Kaymakam Fehmi ve Binbaşı Azmi Beyler, askeri terfi listesini Gazi'ye iletmek üzere Ankara'dan yola çıkmışlardır.¹¹⁰⁷ 25 Ağustos günü ise Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey, Cenevre'ye gitmeden önce Yalova'ya gelerek ziyaret ile ilgili Gazi'ye izahat vererek veda etmiştir.¹¹⁰⁸ Aynı gün Gazi, Sovyet Sefiri M. Suriç'i millet çiftliğinde kabul buyurmuştur. Tevfik Bey'in de hazır bulunduğu görüşmede Sovyet sefir, Reiscumhurlarının selam ve muhabbetlerini Gazi Hz.'ne arz ederken Gazi de, çok mütehassis olduklarını ifade ederek selam ve muhabbetlerinin iletilmesini rica etmiştir. Bir müddet görüştüktan sonra huzurdan ayrılan Sovyet sefir, öğle yemeğinde Başvekil İsmet Paşa'nın misafiri olmuştur.¹¹⁰⁹

Yalova'da buldukları süreçte Mustafa Kemal Paşa, tarih ve dil araştırmalarına da zaman ayırmış, Yalova'ya gelen Türk Tarih Tetkik Cemiyeti üyeleri ile görüşmüştür.¹¹¹⁰ Günlerini istirahat, tetkikat ve araştırma ile geçiren Gazi,

¹¹⁰³ *Cumhuriyet*, “Rus Hariciye Nazırı Memleketimize Geliyor”, 16 Ağustos 1931, S. 2613, s. 1.

¹¹⁰⁴ *Cumhuriyet*, “Yerli Malla Sergisinde”, 14 Ağustos 1931, S.2611, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, “Gazi Hz.nin Sanayicilerin Tazimatına Cevapları”, 14 Ağustos 1931, S. 3621, s. 1.

¹¹⁰⁵ *Cumhuriyet*, “Recep Bey Yalova'da”, 20 Ağustos 1931, S.2617, s. 2.

¹¹⁰⁶ *Akşam*, “İsmet Paşa Hz.”, 20 Ağustos 1931, S. 4619, s. 1., *Akşam*, “İsmet Paşa Hz.”, 21 Ağustos 1931, S. 4620, s. 1., *Cumhuriyet*, “İsmet Paşa Dün Ankara'dan Gelerek Yalova'ya Gitti”, 21 Ağustos 1931, S. 2618, s. 1., *Cumhuriyet*, “İsmet Pş. Hz.”, 22 Ağustos 1931, S. 2619, s. 2.,

¹¹⁰⁷ *Cumhuriyet*, “Askerî Terfi Listesi”, 25 Ağustos 1931, S. 2622, s. 4.

¹¹⁰⁸ *Cumhuriyet*, “Hariciye Vekili”, 26 Ağustos 1931, S. 2623, s. 4.

¹¹⁰⁹ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz.”, 26 Ağustos 1931, S. 2623, s. 3., Hâkimiyeti Milliye, “Reiscumhur Hz. Rus Büyükelçisini Kabul Etti”, 26 Ağustos 1931, S. 3633, s. 1.

¹¹¹⁰ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz.”, 16 Ağustos 1931, S.2613, s. 2.

yollarını gözleyen ve bu yönde iyi dileklerini bildiren İstanbul halkına iltifatlarda bulunarak Cumhuriyet Orkestrasının halk konserleri vermesini emir buyurmuştur.¹¹¹¹ Bölge ulaşımı açısından da önemli bir adım atılarak gelecek yıldan itibaren Yalova İskelesi ile kaplıcalar arasında otobüs seferleri düzenlenmesi için Ford şirketi ile görüşmelere başlanmıştır.¹¹¹² Gazi, 25 Ağustos günü Yalova'dan ayrılarak gece geç saatlerde İstanbul'a gelmiştir.¹¹¹³

3.5.5. Zonguldak (26 Ağustos 1931)

Mustafa Kemal Paşa, 26 Ağustos sabahı refakatlerinde İş Bankası Umum Müdürü Celal Bey, Mebuslar Ruşen Eşref, Kılıç Ali, Recep Zühtü, Reşit Galip Beyler olduğu halde kömür havzasını görmek üzere Zonguldak'a hareket etmiştir.

Zonguldak'a geleceğinin bildirilmesi üzerine şehirde hazırlıklar başlamış, limandan çarşıya kadar her yer bayraklarla ve taklarla donatılmıştır. Saat 09.05'te Ertuğrul Yatı uzaktan görülmüş ve top atışları eşliğinde limana yanaşmıştır. Sandallardaki halkı eliyle selamlayan Gazi, kendisini karşılamak üzere yata gelen şehrin ileri gelenleri ile motora binerek iskeleye hareket etmiştir. Saat 11.30'dakaraya çıkmıştır.¹¹¹⁴ İskelede kendisini selamlayanların ellerini sıkarak, Ayten Basri adında bir öğrencinin takdim ettiği çiçekleri kabul etmiştir. İskelede bekleyen bir jandarma müfrezesi de karşılama töreni yapmıştır.

Gazi, refakatlerindekiyle birlikte otomobillere binerek Üzülmüş Kömür Ocakları havzasına gitmiştir. Burada biraz dinlenerek öğle yemeği yemiştir. Yemekten sonra İş Bankası Umum Müdürü Celal, Türk İş Şirketi Müdür Muavini Kazım Beyler ve diğer yetkililerin kömür havzası hakkında verdikleri izahatları dinlemiş, kömür üretimi ve işçilerin durumu ile ilgilenmiştir. Tetkiklerinin ardından *"Zonguldak'ın derin toprakları altında, bütün Türkiye'yi ihya edecek bir servet yatıyor, bu ziyaretten ve aldığım bilgiden çok memnun oldum."* diyerek memnuniyetini dile getirmiştir. Saat 15.00'te kömür trenine binerek bölgeden ayrılmışlardır. Zonguldak halkının bir gecede olsa kendilerini misafir etme arzularına

¹¹¹¹ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.nin İstanbul Halkına İltifatları", 26 Ağustos 1931, S. 2623, s. 1.

¹¹¹² *Cumhuriyet*, "Yalova'da Otobüs Seferleri", 19 Ağustos 1931, s. 2.

¹¹¹³ *Akşam*, "Gazi Hz.", 26 Ağustos 1931, S. 4625, s. 2.

¹¹¹⁴ 26 Ağustos 1931 tarihli Cumhuriyet'nde ve CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 41-3/26.08.1931 tarihli belgede saat 12.30 olarak yazılmıştır.

karşılık İstanbul'a gitmek zorunda olduklarını belirterek “Zonguldak'ın derin toprakları altındaki maden serveti ne kadar kıymetli ise, bizim nazarımızda Zonguldak'ta o kadar çok kıymetli bir vilayetimizdir. Samimi hislerinize çok teşekkür ederim.” diyerek Zonguldak halkının muhabbetlerinden duydukları memnuniyeti dile getirmişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa, saat 15.30'da Ertuğrul Yatına geçmiş, şehrin ileri gelenleri de kendisini uğurlamak üzere sandallara binerek yatın yanına gelmişlerdir. Gazi de heyetleri selamlayarak iltifatlar etmiştir. Yat saat 16.00'da Zonguldak Limanından ayrılmıştır. Yol üzerinde Ereğli Limanına da uğramış, sandallarla ve motorlarla açığa kadar gelen halk ve deniz sporcuları tarafından tezahüratlarla karşılanmıştır. Ancak karaya çıkmamış halkı uzaktan selamlamış, Ereğli'yi gördükten sonra İstanbul'a hareket etmiştir.¹¹¹⁵ Aynı gece İstanbul'a varmıştır.¹¹¹⁶

3.5.6. İstanbul-Yalova (26 Ağustos-25 Eylül 1931)

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki günlerinde Yalova'ya gidinceye kadar sarayda istirahat etmiş ve akşamları da boğazda gezintiler yapmıştır. İstirahat ettiği bu günlerde Çanakkale-Kemalyerin'de bulunan tarihi kıymeti olan pek çok tarihi eser toplatılarak kendisine sunulmak üzere Dolmabahçe Sarayına getirilmiştir.¹¹¹⁷

Gazi, 31 Ağustos akşamı saat 20.10'da Ertuğrul Yatı ile Dolmabahçe'den ayrılarak Yalova'ya hareket etmiştir.¹¹¹⁸ 5 Eylül akşamı Büyükada'ya gelerek Yat Kulüpte bir süre kalmış ve tekrar Yalova'ya dönmüştür.¹¹¹⁹

7 Eylül günü İstanbul'a gitmiş, ertesi gün akşama kadar Dolmabahçe'de istirahat etmiştir. Saat 18.00'de boğazda bir gezinti yapmış, Beylerbeyi Sarayına

¹¹¹⁵ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Zonguldak'ı Teşrif Buyurdular”, 27 Ağustos 1931, S.2624, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, “Reisicumhur Hz. Kömür Havzasında”, 27 Ağustos 1931, S. 3634, s. 1., *Vakit*, “Gazi Hz. Zonguldak'ta”, 27 Ağustos 1931, S. 4896, s. 1., CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 41-3/26.08.1931., CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 41/26.08.1931.Yücel Namal, *Atatürk'ün Zonguldak Gezisi*, Zonguldak İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010, s. 13-18.

¹¹¹⁶ *Akşam*, “Gazi Hz.”, 27 Ağustos 1931, S. 4626, s. 1.

¹¹¹⁷ *Cumhuriyet*, “Gazi Hazretleri”, 28 Ağustos 1931, S. 2625, s. 1., *Vakit*, “Gazi Hz.”, 28 Ağustos 1931, S. 4897, s. 1., *Cumhuriyet*, “Gazi Hazretleri”, 29 Ağustos 1931, S. 2626, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz.”, 29 Ağustos 1931, S. 4628, s. 1., *Cumhuriyet*, “Reisicumhur Hz.”, 30 Ağustos 1931, S. 2627, s. 2., *Vakit*, “Gazi Hz.”, 30 Ağustos 1931, S. 4899, s. 1.

¹¹¹⁸ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Yalova'ya Gittiler”, 1 Eylül 1931, S. 2629, s. 1.

¹¹¹⁹ Hâkimiyeti Milliye, “Reisicumhur Hz.”, 6 Eylül 1931, S. 3644, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz.”, 6 Eylül 1931, S. 4639, s. 1.

giderek bir buçuk saat kadar orada kalmış ve sonra Dolmabahçe Sarayına dönmüştür.¹¹²⁰

9 Eylül günü akşama kadar sarayda istirahat etmiş ve akşam saat 18.30'da refakatlerinde mutlak zevat olduğu halde Sakarya Motoru ile Moda açıklarına kadar bir gezinti yaparak saat 19.30'da saraya geri dönmüştür.¹¹²¹ Ertesi günde sarayda istirahat etmiş ve akşam saat 19.50'de otomobile tramvay yolu üzerinden Edirnekapı'ya kadar giderek bir saat gezintiden sonra saraya dönmüştür.¹¹²²

13 Eylül günü öğleden sonra refakatlerinde çeşitli zevat olduğu halde Sakarya Motoru ile Florya'ya kadar giderek sahil boyunca bir deniz gezintisi yapmıştır. Gezinti esnasında sahilde toplanan halk kendisini şiddetli alkışlamışlardır.¹¹²³ Ertesi gün de akşama kadar sarayda kalmış ve akşamüstü Sakarya Motoru ile boğazda bir gezinti icra etmiştir.¹¹²⁴

Mustafa Kemal Paşa, 15 Eylül günü saat 12.00'de Sakarya Motoru ile saraydan ayrılarak Suadiye Plajına gitmiştir. Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey ve bazı zevat da refakatlerinde bulunmuştur. Plaja çıktıklarında orada bulunan halk tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Plajda bulunan gazinoda bir müddet istirahat ederek öğle yemeğini orada yemiştir. Refakatlerindeki zevat için ayrıca 30 kişilik sofraya hazırlanmıştır. Plaj müdüriyeti tarafından bir bando getirilmiş, yemek oldukça samimi bir ortamda yenilmiştir. Yemekten sonra plajdaki oteli teşrif ederek burasını gezmiş ve buradaki tesisatı çok beğenmiştir. Gazi'nin Suadiye plajını teşrif ettiğini haber alan civar halkı, kendisini yakından görebilmek için buraya akın etmeğe başlamış ve kısa zamanda plaj gazinosunda üç, dört bin kişilik bir kalabalık toplanmıştır. Gazi, halk ile temasta bulunarak muhabbet etmiş, saat 18.00'e kadar burada istirahat ettikten sonra halkın şiddetli alkışları arasında otomobile binerek

¹¹²⁰ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Dün Akşam Beylerbeyi Sarayı'nı Teşrif Etiler", 9 Eylül 1931, S. 2637, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 9 Eylül 1931, S. 4639, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, "Gazi Hz. Dün Beylerbeyi'ni Gezdi", 9 Eylül 1931, S. 3647, s. 1.

¹¹²¹ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Dün Bir Deniz Gezintisi Yaptılar", 10 Eylül 1931, S. 2638, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 10 Eylül 1931, S. 4640, s. 2.

¹¹²² *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Dün Akşam Otomobile Gezinti Yaptılar", 11 Eylül 1931, S. 2639, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 11 Eylül 1931, S. 4641, s. 2., Hâkimiyeti Milliye, "Gazi Hazretleri", 11 Eylül 1931, S. 3649, s. 1.

¹¹²³ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.", 14 Eylül 1931, S. 2642, s. 1.

¹¹²⁴ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Dün Boğaziçi'nde Bir Gezinti Yaptılar", 15 Eylül 1931, S. 2643, s. 1., *Akşam*, "Gazi Hz.", 15 Eylül 1931, S. 4645, s. 2., Hâkimiyeti Milliye, "Gazi Hazretleri", 15 Eylül 1931, S. 3653, s. 1.

Kadıköy'e hareket etmiştir. Kadıköy'de de halkın tezahüratları ile karşılanmış ve saat 20.00'de limandan motora binerek saraya dönmüştür.¹¹²⁵

Mustafa Kemal Paşa, 16 Eylül günü sarayda meşgul olmuş ve akşamüzeri otomobille Şişli'ye kadar bir gezinti yapmıştır. Bir saat kadar süren gezintiden sonra saraya dönmüştür.¹¹²⁶ Ertesi gün de akşama kadar sarayda meşgul olmuş ve akşam saat 19.50'de Sakarya Motoru ile Adalar civarında saat 23.00'e kadar süren bir gezinti icra etmiştir. Gezintiden sonra Bostancı'da sahile çıkarak otomobille Suadiye Plajındaki baloya teşrif etmiş ve geç saatlere kadar burada kalmıştır. Gece yarısından sonra saraya dönmüştür.¹¹²⁷ 18 Eylül günü de sarayda meşgul olmuş, akşam boğazda bir gezinti yaptıktan sonra saraya dönmüştür.¹¹²⁸

Gazi'nin İstanbul'da bulunduğu süreçte toplanan Dil Encümeni dağılırken encümen azası gösterdikleri himayeden dolayı kendisine teşekkürlerini bildiren bir arıza takdim etmiştir. Gazi, bu arızaya karşılık *“Dil Encümeninin çalışması dil işlerimizde iyi bir başlangıç oldu. Encümenin gayretle çalıştığı ve mevcut olan şerait, vezaif ve zamana göre mümkün olan neticeleri aldığı kanaatindeyim. Bu mesai yeni baştan alınacak tedbirlerle ikmal edilmeğe degecek mahiyettedir.”* sözleri ile karşılık vermiştir.¹¹²⁹

21 Eylül gecesi sabaha karşı refakatlerindeki zevatla birlikte otomobillere binerek Eyüp sırtlarına gitmiş ve güneşin doğuşunu izlemişlerdir. Oradan Yeşilköy'e giderek trenle İstanbul'a dönmüştür. Bu sabah gezintisi esnasında karşılaştığı ve kendisini tanımayan köylülerle görüşmüştür. Yeşilköy'e giderken otomobilden inerek kavun yüklü bir araba ile geçen bir gencin, adını, nereli olduğunu öğrendikten sonra: *“Arabada ne kadar kavun var, kaçta satarsın?”* diye sormuştur. Ve aralarında şu konuşma geçmiştir: *“300 kadar kavun var. 15 liraya veririm. Daha aşağı olmaz*

¹¹²⁵ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Suadiye Plâjını Teşrif Buyurdular”, 16 Eylül 1931, S. 2644, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz.”, 16 Eylül 1931, S. 4646, s. 2., Hâkimiyeti Milliye, “Reisicumhur Hz.”, 16 Eylül 1931, S. 3654, s. 1.

¹¹²⁶ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Dün Akşam Otomobille Bir Gezinti Yaptılar”, 17 Eylül 1931, S. 2645, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz.”, 17 Eylül 1931, S. 4647, s. 2., Hâkimiyeti Milliye, “Reisicumhur Hz.”, 17 Eylül 1931, S. 3655, s. 1.

¹¹²⁷ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Dün Gece Suadiye Plâjını Teşrif Etiler”, 18 Eylül 1931, S. 2646, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz.”, 18 Eylül 1931, S. 4648, s. 2.

¹¹²⁸ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Dün Akşam Boğaz'da Bir Gezinti Yaptılar”, 19 Eylül 1931, S. 2647, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz.”, 19 Eylül 1931, S. 4649, s. 2.

¹¹²⁹ *Akşam*, “Dil Encümeni”, 20 Eylül 1931, S. 4650, s. 2., Hâkimiyeti Milliye, “Dil Meselesi ve Gazi Hz.”, 20 Eylül 1931, S. 3658, s. 1., *Cumhuriyet*, “Dil Encümeni”, 21 Eylül 1931, S. 2649, s. 1.

mi? Bunları İstanbul'a götüreceğine bana sat. Satarım fakat 15 liradan aşağı olmaz.” Gazi, 10 lira vermiş, köylü razı olmamıştır. Bunun üzerine Gazi, 12 lira teklif etmiş köylü kabul etmemiştir. Bu sırada arkadan gelen diğer bir köylü muhavereye (atışma) karışarak Gazi'ye hitaben: “Yahu! Ne yapıyorsun? Bir araba kavun 15 liraya verilir mi?” Gazi de köylüye dönerek demiştir ki: “Hemşerim, sana ne oluyor? Biz bu delikanlı ile görüşüyoruz. Mal onundur. Onunla pazarlık ediyorum.” Yaşlı köylü, delikanlının ağabeyi olduğunu, kardeşi Recep kavunları 15 Liraya verse bile kendisinin vermeyeceğini söylemiş ve Recep'e dönerek: “Trava!”¹¹³⁰ diye bağırmıştır. Gazi, 15 lira verince köylüler razı olmuşlar ama iki köylü kendileri ile alışveriş edenin Gazi olduğunu anlayamamışlardır. Mustafa Kemal Paşa, bundan sonra arkadan gelen ve altı küfe üzümü olan üçüncü bir köylü ile görüşmüştür. Köylü üzümün okkasını 10 kuruşa satacağını söylemiştir. Gazi, 7 buçuk kuruş vermiş, köylü razı olmamıştır. Bu sefer de küfelerin nasıl tartılacağı meselesi çıkmıştır. Köylü üzümü tartarak okkasını defterine yazdığını söylemiş, Gazi de bu hesaba muvafakat ederek parayı vermiştir. Köylüler malları nereye götüreceğini sorunca Gazi de bir pusulaya yeni harflerle: “Dolmabahçe Sarayı'nda Gazi Paşa” adresini yazmıştır. Pusulayı alan köylü heceleyerek Gazi kelimesine kadar okumuş, fakat gene müşterinin Gazi olduğu anlayamamıştır. Bunun üzerine Gazi: “Siz İstanbul'da bu adresi polislere okuyunuz. Size bunları götüreceğiniz yeri gösterirler.” demiştir. Köylüler İstanbul'da söylenen adrese geldiklerinde müşterinin Reiscumhur olduğunu anlamışlar ve çok sıkılarak: “Gazi Paşa'ya karşı kabalık yaptık. Tanımıyorduk.” demişlerdir. Köylülere sarayda iyi muamele edilmiş ve yemek ikram edilmiştir. Kendilerine sarayın içerileri gezdirilmiş ve fazladan ellişer lira verilmiştir.

Yeşilköy İstanbul treninde Gazi, Yeşilköy'den trene binerken kendileri için birinci sınıf, köpeği Foks için de bir furgon¹¹³¹ bileti almışlardır. Fakat Foks kendisinden ayrılmamıştır. Biletçi biletleri zımbalarken köpeği görerek: “Efendim affedersiniz. Bu köpek bu biletle burada bulunamaz.” demiştir. Gazi de: “O halde köpeği furgonsa götürünüz.” demiştir. Biletçi, elini uzatınca köpek hiddetle dişlerini

¹¹³⁰ Bu kelime Rumca “çek!” demektir.

¹¹³¹ Demiryollarında, eşya taşımak için yolcu trenine eklenen kapalı vagon.

göstermiş, biletçi de “*Burada kalabilir!*” demek zorunda kalmıştır. Gazi, Bakırköy’de halk tarafından şiddetle alkışlanmıştır.¹¹³²

Mustafa Kemal Paşa, 22 Eylül günü sünnet olan Meclis Reisi Kazım Paşanın oğlu Teoman’ı ziyaret etmiştir. Kazım Paşanın dairelerine giderek Teoman’ın hatırını sormuş, kendisine altın bir saat ile bir kalem hediye etmiştir.¹¹³³

İsmet Paşa, 23 Eylül günü İstanbul’a gelir gelmez Dolmabahçe Sarayına giderek Gazi’ye saygılarını sunmuş ve öğle yemeğini birlikte yemişlerdir.¹¹³⁴ Gazi, şehre gelen İsmet Paşa, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Beyler ile birlikte Ankara’ya dönme kararı almıştır. İsmet Paşa’nın Atina’ya gidecek olmaları bu kararda etkili olmuştur.¹¹³⁵

Mustafa Kemal Paşa, 25 Eylül günü öğleye kadar Dolmabahçe Sarayı’ndaki hususi dairelerinde istirahat etmiş, akşamüstü saat 16.45’te refakatlerindeki zevat ile Dolmabahçe Sarayı’nın rıhtımına inmiş, kendilerini uğurlamaya gelenlerin ellerini sıkmış ve hepsine iltifatta bulunmuştur. Dişlerini tedavi eden diş tabibi Sami Günzberg Bey’e iltifat ederek “*Şimdilik dişlerimden rahatsızlığım yok. Gayet iyiyim.*” demiştir. Saat 17.00’de Ertuğrul Yatı ile Derince’ye hareket ederek oradan hususi trene binmiş ve tren saat 20.00’de hareket etmiştir.¹¹³⁶ Gazi’nin treni 26 Eylül günü saat 15.05’te Ankara İstasyonuna gelmiştir. İstasyonda başta Müşir Fevzi Paşa olduğu halde erkânı askeriye, mebuslar, yabancı devletlerin sefirleri, belediye meclisi azaları, karşılama için hazır bulunmuştur. Tren istasyona girerken bando istiklâl Marşını çalmağa başlamıştır. Trenden önce kendisi, sonra Başvekil İsmet Paşa, Dâhiliye ve Hariciye Vekilleri inmişlerdir. Reiscumhur, karşılamaya gelenlerin ayrı ayrı ellerini sıkarak erkânı askeriyenin hatırlarını sormuş ve resmi selâmı ifa eden askere “*Merhaba, asker!*” diyerek iltifatta bulunmuştur. Bu sırada istasyonun içini ve dışını dolduran halk “*Yaşa Gazi!. Hoş geldin, Gazi!*” diye bağırarak alkışlamışlardır.

¹¹³² *Akşam*, “Gazi Hz. ve Kavuncu Recep”, 24 Eylül 1931, S. 4654, s. 1-2., *Vakit*, “Büyük Gazi Kavuncu Recepte Nasıl Pazarlık Etti?”, 24 Eylül 1931, S. 4924, s. 1., *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Ankara’ya Gidiyorlar”, 25 Eylül 1931, S. 2653, s. 1-4.

¹¹³³ *Cumhuriyet*, “Meclis Reisimizin Oğlu Küçük Teoman Evvelki Gün Sünnet Edilmiştir”, 23 Eylül 1931, S. 2651, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz.”, 23 Eylül 1931, S. 4653, s. 2.

¹¹³⁴ *Cumhuriyet*, “İsmet Paşa ile Şükrü Kaya B. Geldiler”, 24 Eylül 1931, S. 2652, s. 1-2.

¹¹³⁵ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Ankara’ya Gidiyorlar”, 25 Eylül 1931, S. 2653, s. 1., *Akşam*, “Gazi Hz.”, 25 Eylül 1931, S. 4655, s. 1., *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Ankara’da”, 27 Eylül 1931, S. 2655, s. 1.

¹¹³⁶ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Dün *Akşam* “Derince” Tarikiyle Ankara’ya Hareket Etiler”, 26 Eylül 1931, S. 2654, s. 1-4., *Vakit*, “Reiscumhur Hazretleri”, 26 Eylül 1931, S. 4926, s. 1.

Reisicumhur, İsmet Paşa ile birlikte diğer zevata veda ettikten sonra açık bir otomobile binerek Çankaya'ya hareket etmiştir.

IV. BÖLÜM

4. SEYAHATLERDE ELDE EDİLEN VERİLER VE ALINAN TEDBİRLER

4.1. Ekonomi

4.1.1. Sektörel Gelişmeler

4.1.1.1. Tarım

4.1.1.1.1. Krize Karşı Zirai Üretim ve Kooperatifçilik

Dünya Ekonomik Buhranının en önemli sebebi üretimin değer kaybetmesidir. Krizin Türkiye’de etkisi de zirai üretimin para etmemesi ile ortaya çıkmıştır.¹¹³⁷ Özellikle buğday fiyatlarındaki düşüş ülke ekonomisinin geleceği için tehdit olmaya başlamıştır.¹¹³⁸ Kriz döneminde zirai üretim fazlalığı fiyatların büyük oranda düşmesine sebep olurken; bu değişimi öngöremeyen, eski fiyatlarla mal almış olan tüccar iflas etmiştir. Henüz mallarını satmamış olan üretici de tüccarla aynı kaderi paylaşmıştır.¹¹³⁹ 14 milyon nüfuslu Türkiye’nin yaklaşık 8-9 milyonluk kısmı bizzat ya da dolaylı yollarla zirai üretimden geçimini sağlamaktaydı. Haliyle bu çoğunluğun alım gücünün düşmesi tüm alanları içine alan bir krize dönüşmüştür.¹¹⁴⁰

Krizi bertaraf etmek için kaliteli ve katma değeri yüksek sanayi üretiminden faydalanılabildi. Ancak sanayinin, ekonominin en önemli birimi haline gelebilmesi için ucuz ve bol miktarda kredi ile uzun vadeli yatırımlara ihtiyacı vardı. Türkiye’nin ise; kriz döneminde bu krediyi sağlayacak imkânı ve zamanı yoktu.¹¹⁴¹ Ülkenin üretim ve ihracat kalemlerine bakıldığında en önemli ekonomik unsur olarak ziraat görülmekteydi.¹¹⁴² Bu nedenle her şeyden önce ziraata önem verilmesi gerekiyordu.¹¹⁴³ Dönemin İş Bankası Genel Müdürü Celal Bayar, buhranın

¹¹³⁷ Yunus Nadi, “Buhran Nasıl ve Ne Zaman Gececek?”, *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1931, S. 2543, s. 1.

¹¹³⁸ Yunus Nadi, “Hayatî Mes’ele: Buğday Sigortası”, *Cumhuriyet*, 23 Kasım 1931, S. 2711, s. 1.

¹¹³⁹ Yunus Nadi, “İhracat Ticareti”, *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1930, S. 2173, s. 1.

¹¹⁴⁰ Yunus Nadi, “Derdin Başı Nerededir?”, *Cumhuriyet*, 4 Kasım 1930, S. 2331, s. 1.

¹¹⁴¹ Yunus Nadi, “Ziraat Mı Sanayi Mi?”, *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1929, S. 1852, s. 2.

¹¹⁴² Yunus Nadi, “İktisadiyatımızın Mihveri”, *Cumhuriyet*, 4 Haziran 1929, S. 1820, s. 1.

¹¹⁴³ Yunus Nadi, “Evvelâ Ziraat Sonra Gene Ziraat”, *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1930, S. 2085, s. 1., Yunus Nadi, “Niçin Evvelâ Ziraat?”, *Cumhuriyet*, 13 Mart 1930, S. 2101, s. 1., Yunus Nadi, “Nihayet Ziraata Döneceğiz”, *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1930, S. 2379, s. 1.

ekonomiye etkilerinden bahsettiği bir beyanatta; ziraat ve ticaretin rasyonel esaslar dâhilinde organize edilmesi gerekliliğini belirtmiştir.¹¹⁴⁴ Aynı şekilde ülkenin içinde bulunduğu ekonomik şartları ve potansiyeli anlamak adına davet edilen Alman Maliyeci M. Müller de hazırladığı raporda, ziraatın Türkiye ekonomisinin %90'ını oluşturduğunu ve devletin koruması altında modern usullere göre yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Buhrandan kurtulma yolunun tütünden yani yine ziraattan geçtiğini belirtmiştir.¹¹⁴⁵

Kriz sonrası dönemde genel kanı üreticiye uygun kredi verilmesi üretimin modernize edilmesi için teknik ve ilmi destek verilmesi olmuştur.¹¹⁴⁶ Tarım sektöründe en önemli getiriye sahip olan buğday ve tütün üretimine gerekli önemin verilmesi fiyatlandırma ve pazarlama konusunda tedbirler alınması üzerinde durulmuştur.¹¹⁴⁷ Gazi de resmi işlerinin dışındaki zamanının büyük kısmını özel çiftliğinde geçirerek, modern usullerle tarım yaparak çiftçiye örnek olmaya çalışmıştır.¹¹⁴⁸

Zirai alanda modern üretim yapmanın, uygun kredi bulmanın ve ürünü en yüksek değerden satmanın yolu kooperatifçilik olarak görülmüştür. Kooperatifçiliğin ne kadar önemli olduğu kriz döneminde anlaşılmıştır.¹¹⁴⁹ Bu nedenle kooperatifçiliği

¹¹⁴⁴ *Cumhuriyet*, “Dünya Bhranı ve Türkiye”, 27 Mart 1932, S. 2834, s. 4.

¹¹⁴⁵ *Cumhuriyet*, “Müller’in Raporu”, 4 Ağustos 1930, S. 2242, s. 1., *Cumhuriyet*, “M. Müller’in Raporu”, 13 Ağustos 1930, S. 2251, s. 1., M. Zekeriya, “Her gün: Mali Buhrandan Nasıl Kurtulabiliriz?”, *Son Posta*, 20 Kasım 1930, s. 3.

¹¹⁴⁶ Cevat Rüştü, “Ziraat Mefhumu”, *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1930, S. 2135, s. 1., Yunus Nadi, “İş İşten Geçmeden!”, *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1930, S. 2288, s. 1., Yunus Nadi, “Nihayet Ziraata Döneceğiz”, s. 1., Aka Gündüz, “Çiftçiyi Koruma Kanunu:”, *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1931, S. 2589, s. 1.

¹¹⁴⁷ Yunus Nadi, “Tütüncülüğümüze Neler Yapabiliriz?”, *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1931, S. 2489, s. 1., Yunus Nadi, “Ne Yapıp Yaparak Buğday Ziraatını Kurtarmak Lazım”, *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1931, S. 2582, s. 1-2., Yunus Nadi, “Gene Türk Buğdayının Korunması Meselesi”, *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1931, S. 2592, s. 1., *Cumhuriyet*, “İsmet Pş. Hz. Ziraatımız İçin Ne Düşünüyorlar?”, 18 Aralık 1932, S. 2767, s. 1., Yunus Nadi, “Türk Tütüncülüğünü Kurtarmak İçin...”, *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1932, S. 2786, s. 1., Yunus Nadi, “Zaruri Bir Rücu: Gene O Mes’ele, Buğday Mes’elesini!”, *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1932, S. 2782, s. 1., Yunus Nadi, “Şark Tütünü Değil, Türk Tütünü!”, *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1932, S. 2790, s. 1., Yunus Nadi, “Buğday Kanunu Nasıl Tatbik Olunacak?”, *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1932, S. 2943, s. 1., Yunus Nadi, “Türk Tütünlerini Kim Satacak?”, *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1932, S. 2946, s. 1.

¹¹⁴⁸ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Çiftlikte, İşinin Başında”, 6 Temmuz 1929, S. 1852, s. 1-2. Atatürk’ün çiftlikleri hakkında detaylı bilgi için bkz: Yaşar Semiz, “Atatürk Çiftlikleri ve Bunların Hazineye Devri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 26, Konya, 2009, s. 155-192.

¹¹⁴⁹ İstanbul Mebusu Alaettin Cemil, “Buhran ve Kooperatifler”, *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1932, S. 2767, s. 1.

bir düzene sokmak için 1929 yılında Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu çıkarılmıştır.¹¹⁵⁰

Gazi de seyahatlerindeki gözlemlere dayanarak; üretimi arttırmak, kolaylaştırmak için kooperatifçiliğin memleket hayatında çok büyük ve kati bir rol oynayacağı kanaatine varmıştır.¹¹⁵¹ Örneğin İzmir ve Aydın'daki zirai kooperatiflerin ne kadar faydalı işler yaptıkları görülmüştür. Ege Bölgesindeki bu faydalı işler örnek alınarak tüm iktisadi mıntikalarda kısa süre içerisinde kooperatifçiliğin tamamlanmasının önemi vurgulanmıştır. Kurulacak yeni kooperatiflerin destekleyicisi olarak Ziraat Bankası'nın da biran evvel hazır olması gerektiği ifade edilmiştir.¹¹⁵²

Mustafa Kemal Paşa, Antalya, Mersin, Aydın ve Malatya ziyaretlerinde üreticilerin iktisadi kalkınmalarını hızlandırmak için zirai kredi ve satış kooperatifleri teşkil etmek suretiyle sermaye ve mesailerini birleştirmelerini tavsiye etmiştir.¹¹⁵³ Uşak ziyaretinde çalışmalarını incelediği Uşak ve Köyleri Çiftçi Birliği Kooperatifi'nin İktisat Vekâletince takip edilerek desteklenmesini emretmiştir.¹¹⁵⁴

İzmir ziyaretleri esnasında kooperatiflerin durumunu yakından incelemiştir. Kooperatife dâhil olan üreticilerin kalkındıklarını dışarda kalanların ise tefecilere borçlanarak zor durumda olduklarını ve zamanla onların da kooperatife dâhil olduklarını gözlemlemiştir.¹¹⁵⁵ Kooperatifçiliğin başarısını görmekten memnuniyet

¹¹⁵⁰ *Türkiye Kooperatifçilik Raporu 2016*, T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayınları, Mayıs 2017, s. 30.

¹¹⁵¹ Yunus Nadi, "Umumi Kongreye Hazırlık İktisadi Program!", *Cumhuriyet*, 10 Mart 1931, S. 2457, s. 1., Yunus Nadi, "Türk İktisadiyatını Teşkilâtlandırmağa Doğru!", *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1931, S. 2489, s. 1.

¹¹⁵² BCA, 490.01/34.145.1.70-74/02.11.1931.

¹¹⁵³ Hâkimiyeti Milliye, "Gazi, Ocakların Vazifesi Üzerinde İrşatkar Beyanatta Bulundu", 5 Şubat 1931, S. 3437, s. 1., *Cumhuriyet*, "Reisicumhur Hz.nin Antalya'daki Temasları", 12 Şubat 1931, S. 2433, s. 1., *Yeni Adana*, "Gazi Antalya'dan Sonra Silifke'yi Teşrif Buyurdular", 13 Şubat 1931, S. 2724, s. 1., *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Malatya'ya Vasil Oldular", 14 Şubat 1931, S. 2435, s. 1-3.

¹¹⁵⁴ BCA, 490.01/35.146.1.57/26.01.1931.

¹¹⁵⁵ Gazi'nin Başvekâlete gönderdiği telgrafta bu durumdan duyduğu memnuniyeti şu şekilde ifade etmiştir: İzmir kazaları köylerinde otuz dokuz zirai itibar kooperatifi teşekkül etmiştir. Bu faaliyetlerin (1) sene gibi kısa bir ömrü olmasına rağmen bütün vilayet köylerinin üçte biri teşkilata girmiş bulunuyor. Bu köyler taahhütleri yekûnunun dörtte biri olan yarım milyon liraya yakın parayı nakden tediye etmişlerdir. Diğer kısımlarını dört sene zarfında tediye etmiş olacaklardır. Kooperatife dâhil olan bazı köylülerle görüşüm, hepsi bu teşebbüsün filî neticesinden memnundurlar. Defterlerini ve kayıtlarını muayene ettim; gördüğüm intizam ve alaka beni mütehasis etti. Kooperatif teşkilatı yapılan mıntikalardaki halkın cüzi bir kısmının arzularına rağmen henüz hariçte kaldığını öğrendim. Bu kısım halkın bu mahrumiyetlerine sebep olarak eski borçlarla murabahacılara bağlı olmaları gösteriliyor. Mevcut teşkilatın parlak istikbale namzet olduğu görünüyor. Mevcut teşebbüsün tatbikatı

duymuş ve Ticaret ve Sanayi Odasında yaptığı konuşmada kooperatifin önemini şu şekilde ifade etmiştir: “*Kooperatif yapmak demek, bir takım insanları maddî ve manevî kuvvetlerini, zekâ ve maharetlerini birleştirmeleri demektir; böyle birleşmeler, muhakkak ki, feyizli neticeler verir; müstahsillerin birleşmelerinden şahsî menfaatlerinin haleldar olacağını düşünenler olabilir; fakat bâkir ve fakir memleketimizde yapılacak çok iş vardır; bu itibarla hakikî ticaret erbabı için bu yüzden, hiçbir zarar tasavvur etmiyorum.*”¹¹⁵⁶

Seyahatte elde edilen gözlemlere dayanarak köylü çiftçinin yaşamında şu üç ana unsurun olması gerektiği sonucuna varılmıştır. Birinci köylü yiyecek, giyecek ve günlük ihtiyaçlarını kendi üretmelidir. İkincisi; üretim için lazım olan krediyi en uygun krediyle malını paraya çevireceği zamana kadar bulmalıdır. Bu ihtiyacı zirai kredi kooperatifleri karşılamalıdır. Üçüncüsü ise; mallarını çok fazla aracıyla muhatap olmadan doğrudan ana piyasaya ulaştırabilmeleridir. Bunu da satış kooperatifleri vasıtasıyla yapmalarının mümkün olacağı ifade edilmiştir.¹¹⁵⁷

Üretilen malın; alıcının istediği zaman vereceği fiyatlardan değil, en müsait zamanda piyasaya arz edilerek değer fiyatına satılmasının sağlanması için satış kooperatiflerinin açılmasının önemi vurgulanmıştır. Ancak, pazar sorunu olan tütün gibi mallarda yabancı alıcının piyasadan uzaklaşmaması için bu alanlarda kooperatifleşmenin sakıncalı olacağı ifade edilmiştir. Mesela fındık mahsulünün bir iki yabancı alıcının kontrolünden kurtarılması için yavaş yavaş teşkilatlanacak satış kooperatifine başlanabileceği, herhangi bir sorun olmayan portakal, pamuk üreticileri arasında hemen satış kooperatifine başlanmasının uygun olacağı belirtilmiştir. Ziraat Bankasının zirai kredi kooperatiflerinin ana bankası olması nedeniyle satış kooperatiflerini destekleyecek ayrı bir milli bankanın kurulmasının daha uygun olacağı ifade edilmiştir.¹¹⁵⁸

yerlerinde esaslı tetkik olunarak alınan müspet neticelerden ve bu tecrübelerden istifade edilerek zirai kredi kooperatiflerinin memleketin her tarafında tatbikatına geçilmesi şayanı arzudur. Bu teşekküllerin mntika, mntika birlikler vücuda getirmesi ve bir taraftan da istihsal kooperatiflerine başlanması tedbirlerinin alınmasını rica ederim. BCA, 490.01/35.146.1.47/02.02.1931.

¹¹⁵⁶ *Hürriyet*, “Gazimiz Ticaret Odasında Bir Hitabede Bulundular”, 2 Şubat 1931, S. 101, s. 2., Hâkimiyeti Milliye, “Gazi, Ege İktisat Mntikasının İhtiyaçlarını Tetkik Ediyor”, 2 Şubat 1931, S. 3434, s. 1., *Türk Sözü*, “Gazi Hz.nin Ticaret Odasındaki Nutukları”, 3 Şubat 1931, S. 2006, s. 1-3., *Yeni Adana*, 3 Şubat 1931, S. 2715, s. 1., Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. II, s. 462.

¹¹⁵⁷ BCA, 490.01/34.145.1.70-74/02.11.1931.

¹¹⁵⁸ BCA, 490.01/34.145.1.70-74/02.11.1931.

Bu çerçevede 1931 yılında toplanan Birinci Ziraat Kongresi, kooperatifçilik açısından önemli bir gelişme olmuştur. Aynı yıl Kooperatifçilik Cemiyeti kurulmuştur.¹¹⁵⁹ 25 Mayıs 1933 tarihinde 5 kooperatifin birleşmesiyle Aydın Zirai Satış Kooperatifleri İttihadı kurulmuştur.¹¹⁶⁰ 1935 yılında 2834 sayılı “Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun” ile 2836 sayılı “Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu” çıkarılmıştır.¹¹⁶¹ Bu yasa ile Tarım Kredi Kooperatifleri daha düzenli çalışan ve çiftçiye daha iyi hizmet veren kuruluşlar haline getirilmiştir. Bir çiftçi olarak bu yasadan faydalanan Gazi de, 1936 yılında İçel’in Tekir Köyü’nde 36 çiftçi ile beraber tarım kredi kooperatifi kurmuştur.¹¹⁶²

Ziraat Kredi ve Zirai Satış Kooperatiflerinin çalışmaları dikkate alındığında 1929-1935 yıllarında kooperatifçiliğe milli ölçüde bir önem verildiği görülmektedir.¹¹⁶³ Tarım kredi kooperatiflerinin sayısı 1930’da 191 iken 1940’da 543’a, üye sayısı ise 1930’da 20.170 iken 1940’da 138.126’ya yükselmiştir.¹¹⁶⁴

4.1.1.1.2. Köylüyü Topraklandırma

Türkiye Cumhuriyeti, “Halkçılık” ilkesi üzerine inşa edilmiş bir devlettir. Bu nedenle Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren feodal beylerin sömürsünden kurtarılmış, ekonomik bağımsızlığı olan fertler oluşturma çabası içine girilmiştir. Nüfusun büyük kısmını oluşturan köylünün, kendi ayakları üzerinde durabilmesi, ekonomik bağımsızlığına kavuşması için geçimini sağlayacak kadar toprağa ihtiyacı vardı. Bu ihtiyacı karşılamak üzere 1925’te aşarın kaldırılması ile başlayan bir dizi yasal düzenleme yapılmıştır. Ancak, uzun zamandır toprağa hükmeden ağalarla, feodal yapıyla ve bu yapıyı destekleyen bürokratik altyapıyla mücadele kolay olmayacaktır.

¹¹⁵⁹ Özlem Yıldırım Kocabaş, “Türkiye’de Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi”, *Tarım Ekonomisi Dergisi*, S. 8, Mayıs 2003, s. 22.

¹¹⁶⁰ Özlem Yıldırım, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifi’nin Durumu”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. II, S. 4-5, 1994-1995, s. 109.

¹¹⁶¹ *Türkiye Kooperatifçilik Raporu 2016*, T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayınları, Mayıs 2017, s. 5.

¹¹⁶² İbrahim İnci, “Atatürk’ün Direktif ve Tavsiyeleri Işığında Türk Tarımındaki Gelişmeler (1923-1938)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXVI, S. 77, 2010, Ankara, s. 360.

¹¹⁶³ Z. F. Fındıkoğlu, *Kooperasyon Sosyolojisi (Nazari Ve Tatbiki Kooperatifçilik Denemesi)*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1967, s. 248.

¹¹⁶⁴ *Türkiye Kooperatifçilik Raporu 2016*, s. 38.

1920’li yıllarda toprak ağalarıyla mücadele doğu bölgeleriyle sınırlı kalmıştır. Özellikle 1925 yılında ortaya çıkan Şeyh Said isyanı hükümetin dikkatini buraya çekmiştir. Bölgedeki feodal yapıyı ortadan kaldırmak adına 1927’de idari, askeri ve içtimai nedenlerle 1500 kadar aile batı vilayetlerine nakledilirken, bu ailelere batıdan toprak verilmek suretiyle mevcut toprakları hazineye devredilmiştir.¹¹⁶⁵ Bu konuda önemli gelişmelerden biri de 1929’da yürürlüğe konan 1505 sayılı “Şark Menatıkı Dâhilinde Muhtaç Zürraa Tevzi Edilecek Araziye Dair Kanun” olmuştur.¹¹⁶⁶ Buna göre; 1927’de çıkarılan kanununla hazineye devredilen araziden halka dağıtılmış olan topraklar bu kişilerin üzerinde bırakılacaktır. Ayrıca hükümet doğuda büyük arazi sahiplerinin topraklarını kamulaştırarak köylüye dağıtabilecektir.¹¹⁶⁷

Köylüye hazine arazisi verilerek topraklandırmak amacıyla 1927-1929 yılları arasında çeşitli kanunlar çıkarılmış olsa da bürokratik engeller nedeniyle uygulama başarılı olamamıştır. Dağıtılan toprak yetersiz olduğu gibi çeşitli yollarla eşrafın eline geçmiştir.¹¹⁶⁸ İsmail Cem, ağaların yaptığı soygunu şu şekilde anlatır: “*Toprak dağıtımının yol açtığı yaygın bir soygun şekli; eşrafın, muhacire dağıtılmış toprağa tapu uydurarak sahip çıkması ve onu ortakçı durumuna düşürmesidir. Üstelik ağalar bunu hemen yapmamakta, beklemektedirler. Muhacirler çalışıp çabalayıp tarlayı ekime elverişli duruma getirdikten sonra bu gasp oyunu oynanmaktadır.*”¹¹⁶⁹

Toprak ağalarının lehine devam eden bu süreçte Mustafa Kemal Paşa, köylüyü topraklandırmanın öneminden ve bunun hükümetin en önemli görevlerinden biri olduğundan her fırsatta dile getirmiştir.¹¹⁷⁰ Seyahati esnasında konuyu yakından takip ederek çözüm yolları aramıştır. Seyahat esnasında gözlemlerde bulunan Başar’a göre; toprağa sahip olmayan, bankalardan kredi alamayan köylü, tefecilerin ve bölgesel ağaların insafına bırakılmıştır. Hükümet köylünün neden bu durumda

¹¹⁶⁵ İbrahim İnci, “Atatürk Dönemi Türkiye’inde Toprak Mülkiyet Dağılımı İle İlgili Bazı Düzenlemeler“, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, S. 44, Erzurum, 2010, s. 352.

¹¹⁶⁶ Bülent Köprülü, “Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun İhtiva Ettiği Hükümler ve Bunların Memleketin Toprak ve Ziraat Reformunun Tahakkukunda Oynadığı Roller” *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. XVIII, İstanbul, 1952., s. 788.

¹¹⁶⁷ İbrahim İNCİ, “Atatürk Dönemi Türkiye’inde Toprak Mülkiyet”, s. 352.

¹¹⁶⁸ İsmail Cem, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 297, Kurt Steinhaus, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, s. 129.

¹¹⁶⁹ İsmail Cem, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, s. 297.

¹¹⁷⁰ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, C. I, s. 373., *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, C. I-II-III, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, der. Nimet Arsan, Ankara, 1997, s. 380.

olduğunu anlamadan yasaklarla sorunu çözmeye çalışmaktadır. Başar, bu yasaklarla bir çözüm bulunamayacağını şu şekilde ifade etmiştir: “Köylüyü kurtarmak, onu efendi haline getirmek sırf temennilerden, hayallerden öteye geçemediği ve sosyal davalar ve münasebetler edebi ve hissi görüşler altında mütalaa olunduğu ve hükümetçe de alınacak tedbirler yasak çerçevesinde kaldığı müddetçe, memleketin bu derin derdine çare bulunacağına inanmak çok güçtür. Bu vadiye atılmış müspet adımlardan biri olan istihsal, Tarım ve Kredi Kooperatifleri bile köylünün değil, murabahacı tüccarın eline geçmek tehlikesindedir. Büyük bir bünye inkılabı yapılmaz ve zihniyet değişmezse kooperatifçiliğin iflas edeceğine, şimdiki gibi, o gün de inaniyordum.”¹¹⁷¹

Seyahatte elde edilen bulgular neticesinde; arazisi olmayan çiftçiye çok az, 10 dönüm kadar, bir arazi verildiği anlaşılmıştır. Bu dağıtımın milli araziden ya da çiftlik sahiplerinden alınarak yapılması gerekirken bunun yapılmadığı görülmüştür. Ayrıca tevzi için istimlak edilen arazilerin, 1917 senesi muayyen kıymetinin 8 misli üzerinden sahiplerine bedel ödenmesi kanunlaştırılmıştır. Ancak 1915 tapu kaydına göre arazilerin sahipliği konusunda yanlışlıklar vardır. Bu nedenle arazi sahiplerine yapılan ödemelerde eksiklikler olmuştur. Arazi alınıp köylülere tevzi olunduğu ve hatta bazen bedeli verilmediği halde çiftlik sahibinden vergisi istendiği ve baskı yapıldığı anlaşılmıştır.¹¹⁷² Başar’ın izlenimlerinden ve raporlardan anlaşıldığı üzere köylüyü topraklandırmak ve eşrafın baskısından kurtarmak adına yapılan çalışmalar ve uygulamalar yetersiz kalmıştır.

Seyahatten sonraki süreçte detaylı bir hazırlık aşamasının ardından özellikle doğu bölgelerini kapsayan 1934 “İskân Kanunu” çıkarılmıştır. Kanunla bölgedeki feodal yapının ortadan kaldırılması planlansa da, bu kâğıt üstünde kalmıştır. Buna rağmen tüm ülkeyi kapsayıcı bir reform hareketi başlatılmak istenmiş, Gazi’nin emriyle 1935’ten sonra “Zirai Islahat Kanunu” hazırlanmış, ancak Gazi’nin ölümüyle yürürlüğe sokulamamıştır.¹¹⁷³

Bütün bu çabalara rağmen; 1929, 1934, 1941 yıllarında çıkarılan kanunlarla muhacirlere ve doğuda topraksız ailelerin bir kısmına bir miktar toprak vermekle

¹¹⁷¹ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye*, s. 40-41.

¹¹⁷² BCA, 490.01/34.142.1/17.11.1930., CBA, Kls. 4-3/Dos. 51/F. 26/17.11.1930.

¹¹⁷³ Gülden Çamurcuoğlu, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Toprak Reformu ve Milli Burjuvazi Yaratma Çabası”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XIII, S. 1-2, Ankara, 2009, s. 169-171.

yetinilmiştir.¹¹⁷⁴ Tüm ülkeyi kapsayan, köylüyü topraklandırma adına “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” ancak 1945’te çıkarılabilmektedir.¹¹⁷⁵ Köylüyü topraklandırmak için çıkarılan kanunlar ve tedbirler direkt ya da dolaylı yollardan yine toprak ağalarının çıkarlarına hizmet etmiştir. Örneğin fiyatları belli bir ölçüde tutarak üreticiye destek olmak için kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi, bazen ürünleri pazar fiyatının üzerinden satın alarak çiftçiye destek olmaya çalışmıştır. Ancak kırsaldaki üretici mallarını şubelerin bulunduğu merkezlere götürebilecek güce sahip olmadığı için zengin toprak sahiplerine daha ucuza satmak zorunda kalmıştır. Böylece ofisler toprak ağalarının devletten yardım aldıkları bir kurum haline gelmiştir.¹¹⁷⁶ Berkes’e göre; devletçiliğin tarım alanına genişletilebilmesi için çıkarılması gereken toprak reformu, her köye okul yapmak, öğretmen vermek, kırk bin köyün çocuklarını okutmak, köylüye toprak dağıtmak gibi ütopyik köycülük davaları ile yıllarca sallanmıştır. Ekonomik olarak köylünün kalkınmasına dayanmayan bir program temelsiz kalacaktır ve tarım reformunun önüne geçilmesi devletçilik görüşünün başarısızlığa uğratılmasının en önemli etkeni olmuştur.¹¹⁷⁷

4.1.1.1.3. Zirai İzlenimler, Tedbir ve Çözüm Önerileri

Gazi, daha seyahatin ilk durağı olan Kayseri’de memleketin zirai sorunlarıyla yüzleşmiştir. Pastırma üreticilerinin, hastalık bahanesiyle doğudan hayvan getirilmesinin yasaklanması hususundaki şikâyetlerini Başar, memleketin asıl meselesi olan yasakçılık ruhunu Gazi’ye göstermesi açısından önemli addetmiştir.¹¹⁷⁸ Böylece sahada bizzat sorunlarla karşılaşan Gazi, seyahati boyunca bu gibi olaylarla karşılaştığında imkânlar dâhilinde sorunu çözmeye çalışmıştır. Hemen çözülemeyecek sorunları ise raporlandırarak alınacak tedbirleri belirlemeye çalışmıştır. Ayrıca karşılaşılan faydalı işleri de not ederek genel bir ziraat politikası için alt yapı çalışması yapılmıştır. Seyahat esnasında karşılaşılan meseleler afet, sulama işleri, zirai kredi ve kooperatifçilik konularında yoğunlaşmıştır.

¹¹⁷⁴ İlhan Uludağ ve Erişah Arıcan, *Türkiye Ekonomisi*, s. 143. Detaylı bilgi için bkz: *T.C. Resmi Gazete*, 21 Haziran 1934, S. 2733, s. 4003-4010., S. Yelda Kaya, “İskân ve Toprak Dağıtım Politikaları Işığında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu”, *Journal Of Life Economics*, C. II, S. 3, 2015, s. 77-105.

¹¹⁷⁵ *T.C. Resmi Gazete*, S. 6032. 8893-8901, 15 Haziran 1945.

¹¹⁷⁶ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, s. 138.

¹¹⁷⁷ Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, s. 124-127.

¹¹⁷⁸ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye*, s. 37-38.

Seyahatte; Sivas, Tokat, Amasya, Samsun ve Trakya bölgelerinde meydana gelen afetlerle hiç mücadele edilmediği; Kars, Erzurum, Kayseri vilayetlerinde ortaya çıkan sığır vebası ile de gerekli ölçüde ilgilenilmediği görülmüştür. İktisat Vekâletinin bu gibi zararı çok olan hastalık ve afetlerle mücadeleyi daha yeni ve etkili bir zihniyetle yürütmesi gerektiği belirtilmiştir.¹¹⁷⁹ Fare tahribatına uğramış olan bölgelerin tespit edilerek tohumluk yardımı yapılması, mazotlu makinelere geçene kadar mevcut traktörlere her yerde ihtiyaca kâfi miktar vergiden muaf yakıt verilmesi¹¹⁸⁰, yerli tohumların kullanılması sayesinde kullanılan mahsulün kıymetlendirilmesi ve Trakya için önemli olan kuşyemi ve kendirin ıslah edilmesi ve çoğaltılması tavsiye edilmiştir.¹¹⁸¹

İncirin hastalıklardan korunması için Aydın'da bir istasyon açılması üreticiyi rahatlatacağı düşünülmüştür. İncir kurdu ile mücadelede mevcut kooperatifin tatbik ettiği usullerin netice verdiği görülmüş, bu tedbiri uygulamayanların mallarının ihraç oldukları ülkelerden iade edildikleri tespit edilmiştir. İncirin aşılınması ve kurt öldürme makinalarından geçirilmesinin bir seçenek olduğu belirtilmiştir.¹¹⁸²

Mustafa Kemal Paşa, Dört Yol'da portakal mahsulü ve ihracat hakkında izahat almış, bahçelere giderek ağaçlara arız olan hastalıklara karşı yapılan mücadele tedbirleriyle alakadar olmuştur.¹¹⁸³ Ağaçların mühim bir kısmının hasta olmasına rağmen, 700 bin lira gelir elde edilmiştir. Bu kazançlardan portakal üretiminin bölge ekonomisi için çok önemli olduğu anlaşılmaktadır. Gazi, hastalıkla mücadele eden memurlarla görüşmüş, iki sene evvel gelen Alman uzmanın yalnız haşerat ile mücadele ettiğini öğrenmiştir. Hastalığın aslında köklerde olduğunu; yanlış müdahale edildiğini, çok sulama, yanlış gübreleme yapıldığını doğru tedbirlerle ağaçların kurtulacağını ifade etmiştir. Ayrıca portakal üreticileri arasında zirai kredi

¹¹⁷⁹ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.2-5/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.4-5/17.11.1930., ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1-35-36/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.38-39/22.11.1930., CBA, Kls. 4-3/Dos. 51/F. 26/17.11.1930.

¹¹⁸⁰ Seyahat esnasında Gazi'nin emriyle; Amasya, Tokat bölgesinde fare tahribatı nedeniyle tarlaları zarar gören çiftçiye vergiden muaf mazot verilmesi ve tohum yardımı yapılması sağlanmıştır. ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1-34/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.39/22.11.1930.

¹¹⁸¹ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.3/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.4/17.11.1930., CBA, Kls. 4-3/Dos. 51/F. 26/17.11.1930.

¹¹⁸² BCA, 490.01/34.145.1.53/02.11.1931.

¹¹⁸³ Hâkimiyeti Milliye, "Gazi Hz. Dört Yol'da", 17 Şubat 1931, S. 3449, s. 1.

ve kooperatifler kurulmasının çok faydalı olacağı Başvekâlete bildirilmiştir.¹¹⁸⁴ Bölge halkının tarımsal hastalıklarla mücadele etmede doğru teknikleri kullanmasını sağlamak ve gerekli durumlarda ilgili kurumlardan yardım almasını sağlamak amacıyla tarımsal hastalıklarla mücadele talimatnamesi hazırlanmıştır.¹¹⁸⁵

Seyahatte göze çarpan bir diğer husus bataklıklar, buna bağlı hastalıklar ve sulama sorunları olmuştur. Başar, Aydın güzergâhında, Cellat Gölü denilen sıtma yuvası bir bataklıktan geçtiklerini ve bu bataklığın kurutulması ve nehirlerin tanzim edilmesi durumunda yüz bin kişiyi geçindirebilecek toprak elde edilebileceğini belirtmiştir.¹¹⁸⁶ Bu göl için çalışma yapılması raporlara yansımış; gölün neden olduğu hastalıkların bölge halkının sağlığına zarar vermesini engellemek için tedbir alınmasının son derece önemli olduğu belirtilmiştir.¹¹⁸⁷ Ayrıca genel olarak sıtma ile mücadelede ve su ile ilgili tüm işlerde Sıhhiye ve Nafia Vekâletinin birlikte hareket etmeleri gerektiği belirtilmiştir. Seyahat esnasında mandalar için yapılan su çukurları ve çeşme ayaklarının yaptığı birikintiler yüzünden yeni sıtma membaları türediği görülmüş, bunlarla vilayetlerden köy muhtarlarına kadar her makamın mücadele etmesinin zorunlu olduğu belirtilmiştir.¹¹⁸⁸ Konya sulama idaresi hakkında şikâyet alınmıştır. Su tesisatının yetersiz ve bakımsız olması nedeniyle bütün araziye tam zamanında su verilmesinin mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Arazi fiyatlarının fazla olmasından dolayı vergilerin ağır olduğundan da şikâyet edilmiştir. Ayrıca sulanan bölgelere bakan fen memurlarının sayısının artırılması istenmiştir. Yeni kanun gereğince tadil talebi hakkının vergi sorununu çözeceği ifade edilmiş, sulama için ise su mühendislerinin yanı sıra ziraat mühendislerinin de görevlendirilmeleri gerektiği belirtilmiştir.¹¹⁸⁹

Aşar vergisinin 1925’de kaldırılması çiftçinin üzerindeki yükü hafifletmiş olsa da zirai alanda alınan diğer vergilerdeki bazı yanlış uygulamaların üretim üzerinde olumsuz etkileri olduğu gözlenmiştir. Özellikle arazi vergisinin alınmasında bazı yanlış uygulamalar görülmüştür. Ekilmeye müsait olmayan, çalılık ve bataklık haline gelen yerlerden vergi alınmasının çiftçiyi zor durumda bıraktığı anlaşılmıştır.

¹¹⁸⁴ BCA, 490.01/35.146.1.11/16.02.1931.

¹¹⁸⁵ BCA, 490.01/35.146.1.12-13/18.02.1931.

¹¹⁸⁶ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, s. 108.

¹¹⁸⁷ BCA, 490.01/34.145.1.47/02.11.1931.

¹¹⁸⁸ BCA, 490.01/34.145.1.44/02.11.1931.

¹¹⁸⁹ BCA, 490.01/34.145.1.48/01.02.1931.

Yeni kayıt edilmiş arazilerle eski kayıtlı araziler arasında önemli ölçüde vergi farkının; aynı oranda araziye sahip olan çiftçilerin, haksız bir şekilde, farklı oranda vergi vermelerine neden olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra; satılan ya da istimlak edilen arazilerden feragattan sonra bile zorla vergi alındığı görülmüştür. Ayrıca istifade edilmeyen arazilerden de vergi alındığı ve kanunca istifade edilmesi menedilmiş araziden verginin kaldırılması gerektiği ifade edilmiş, sorunun kökten çözülmesi için biran önce tapulaştırmanın yapılması gerektiği belirtilmiştir.¹¹⁹⁰

Çiftçinin verdiği sayım vergisinin sanayi ve ticaret erbabının verdiği vergilere nispeten ağır olduğu görülmüştür. Hayvancılık sektörünün gelişmesi ve ekonomiye katkısının artması için çiftlik hayvanlarından vergiyi kaldırmanın faydalı olacağı ifade edilmiştir. Bütçe buna imkân vermez ise en azından bütün hayvan vergisinin %50'sinin azaltılması gerektiği belirtilmiştir.¹¹⁹¹ Ayrıca zirai müsakkafatın (bina) vergiden muaf tutulmasının çiftçi için çok rahatlatıcı olacağı belirtilmiştir.¹¹⁹²

Samsun'da tarla kıymetlerinin fazla gösterilerek vergiye tabi tutulması ve nadasa bırakılan arazilerden ekiliyormuş gibi vergi alınması şikâyete sebep olmuştur. Durum Başvekâlete bildirilmiş ve alınan tedbirlerle yanlış uygulamadan vazgeçilmesi sağlanmıştır.¹¹⁹³

Tütün kriz döneminin önemli tarım ürünlerinden biri olmuş, basında sıkça tütün ihracatının önemi üzerinde durulmuştur.¹¹⁹⁴ İstanbul Mebusu Alaattin Cemil Brezilya'daki kahve üreticilerinin kârını örnek göstererek Türkiye'de de tütün kooperatiflerinin yanı sıra milli bir ofis kurulmasını ve birlikte hareket eden bu kurumlar vasıtasıyla fiyatların koruması gerektiğini ifade etmiştir.¹¹⁹⁵ Bu kadar önem verilen tütün seyahatte de ayrıca değerlendirilmiştir. Tütün üreticilerinin sorunları

¹¹⁹⁰ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.7-8/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.9-10/17-11.1930., CBA, Kls. 4-3/Dos. 51/F. 26/17.11.1930.

¹¹⁹¹ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.8-10/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.10-12/17-11.1930., BCA, 490.01/34.145.1.1-18/18.02.1931., CBA, Kls. 4-3/Dos. 51/F. 26/17.11.1930.

¹¹⁹² BCA, 490.01/34.145.1.1-9/18.02.1931.

¹¹⁹³ BCA, 030.10/2.9.34.10/22.11.1930., BCA, 030.10/2.9.34.1/23.11.1930.

¹¹⁹⁴ Habip Edip, "Türk Tütünleri ve İhracatı", *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1929, S. 1850, s. 1., Habip Edip, "Türk Tütününü Dünya Tütün İstihsalatında Şark ve Bilhassa Türk Tütünlerinin Hissesi", *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1929, S. 1849, s. 1., Habip Edip, "Tütünlerimiz ve Temini Revacı", *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1929, S. 1851, s. 1., Yunus Nadi, "Tütüncülüğümüze Neler Yapabiliriz?", *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1931, S. 2489, s. 1.

¹¹⁹⁵ İstanbul Mebusu Alaattin Cemil, "Tütün Müdafaa Ofisi" Teşkiline Mecburuz Ankara Tütün Kongresine:", *Cumhuriyet*, 30 Aralık 1932, S. 2779, s. 1., İstanbul Mebusu Alaattin Cemil, "Tütün Müdafaa Ofisi Teşkili İçin: Ankara'da Tütün Kongresine: 2", *Cumhuriyet*, 31 Aralık 1932, S. 2780, s. 1-2.

dinlenmiş, fiyatlandırmada ve inhisar idaresinde bazı yanlış uygulamalar tespit edilmiştir. Tütün İnhisar İdaresi memurları tarladaki ya da askıdaki tütünü bir fiyat vererek angaje etmektedir. Üreticinin uygun fiyatlı bir müşteri bulması durumunda İnhisara avansı iade ederek malını yeni müşteriye satabilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca çiftçiler İnhisardaki tartıların malları %10 kadar eksik tarttıkları hususunda şikâyetçi olmuşlardır. Ayrıca ihrakiye (yakıt ücreti) adı altında, memurların takdirine bırakılan bir miktarda ödeme alınması, bunun da çiftçinin aleyhine olduğu şikâyeti alınmıştır. Bu şikâyetlerin giderilmesi hususunda inhisar idaresi uyarılmıştır.

Tütün üretimini arttırmak ve bölgeyi kalkındırmak amacıyla Tütün üretimi yapmaya yetkili bölgeler içinde olmayan Malatya¹¹⁹⁶, İcra Vekilleri Heyetinin 18.2.1931 tarihli içtimasında alınan kararlar, 1701 numaralı tütün inhisarı kanununa merbut 1 numaralı tütün zer'i memnu mıntıklar arasına alınarak, merkez kazasında tütün üretimi yapılmasına izin verilmiştir.¹¹⁹⁷

Trabzon halkının SSCB ile ticari münasebetlerin kesildiği zamandan beri işsizlik sıkıntısı çektiği ve bu sebeple oradaki vilayetler için bir tütün ve sigara fabrikası açılması isteği de not edilmiştir.¹¹⁹⁸

Şeker üretiminin sorunlarına da yer verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Alpullu Şeker Fabrikasını ziyaretinde, İstanbul'da SSCB'nin Türk şekerinden %20 düşük fiyatla mal satarak gayri meşru rekabet ettiğini öğrenmiş ve derhal Başvekâlete gönderdiği emirle bu hususta gerekli tedbirlerin alınmasını emretmiştir.¹¹⁹⁹ Uşak Şeker Fabrikasının, yönetsel hatalar nedeniyle büyük miktarda borçlandığı görülmüş, hükümetin bu önemli tesisi kurtarmak için derhal tedbir alması gerektiği ifade edilmiştir.¹²⁰⁰ Özel sektör tarafından 1926 yılında kurulan Uşak ve Alpullu şeker fabrikalarından sonra devletin de katkısı ile Turhal ve Eskişehir şeker

¹¹⁹⁶ Malatya'da tütün üretimine izin verilmesi, ilerleyen yıllarda ülkeye yeni bir tesis kazandırmıştır. 14 Eylül 1939 tarihinde Malatya Tütün ve Sigara Fabrikası faaliyete geçmiştir. Detaylı bilgi için bkz: Nadir Yurtoğlu, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Tütün Tekeli ve Sigara Fabrikalarının Tarihsel Gelişimi (1923-1950)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt: V, S. 17, 2018, s. 103-104.

¹¹⁹⁷ BCA, 030.18/01.02.18.11.12/18.02.1931.

¹¹⁹⁸ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.5-6/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.6-7/17-11.1930., CBA, Kls. 4-3/Dos. 51/F. 26/17.11.1930.

¹¹⁹⁹ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.43/22.12.1930., BCA, 490.01/34.142.1.46/22-12.1930., CBA, Kls. 4-3/Dos. 51/F. 26/17.11.1930.

¹²⁰⁰ BCA, 490.01/35.146.1.57/26.01.1931.

fabrikaları ayrı şirketlerce kurularak işletmeye açılmıştır. Şeker fabrikalarının daha rasyonel ve prodüktif hale getirmek amacı ile dört şeker fabrikası devletleştirilerek T.C. Ziraat Bankası, İş Bankası, A.Ş. ve Sümerbank'ın eşit payları ile 1934 yılında Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. kurulmuştur.¹²⁰¹

Seyahatte bankacılık alanında Ziraat Bankası'nın eksiklikleri dikkat çekmiştir. Bu eksikliklerin giderilmesi ve bankanın işleyebilmesi için geniş çaplı bir değişikliğe gidilmesinin gerekli olduğu anlaşılmıştır. Bankanın temelinde, idari yapısında, bozukluk olduğu ifade edilmiştir. Bankanın sermayesinde çiftçinin olduğu kadar devletin de katkısı olduğu halde yönetiminin sadece, banka hissedarı olan çiftçilerden, oluştuğu ifade edilmiştir. Bu durumun, bankayı çiftçinin malı kabul etmek namına, küçük bir fayda getirdiği ancak genel manada bankayı sahihsiz bıraktığı belirtilmiştir. Bankanın, sermayesinin çiftçiye kredi sağlamak yerine bina ve demirbaşlara ayrılması da önemli bir sorun olarak görülmüştür. Bankanın düzelmesi için asli görevi olan çiftçiyi kredilendirme işine yoğunlaşması, tarım kooperatiflerini destekleyici projeler geliştirmesi ve kredi faizlerini düşürmek için çözüm üretmesi gerektiği belirtilmiştir.¹²⁰²

Seyahatte zirai alanda dikkat çeken diğer önemli hususlar şöyle sıralanabilir. Gazi, Ege Bölgesinde pamuk ekmeye müsait pek çok boş alan görmüştür. Nedenini sorduğunda amalesizlik cevabını almış ancak bölgede gezdikleri kasaba ve köylerde pek çok insanın boş gezdiğini de gözlemlemiştir. Bu durumda boş arazilerin amalesizlikten değil tembellikten işlenmediğini fark etmiştir.¹²⁰³ Yalova'da sebze yetiştiriciliğinin yaygın olduğunu gözlemlemiş ve ürünleri değerlendirmek adına bir konserve fabrikası kurulması için alt yapı çalışması yapılması emrini vermiştir.¹²⁰⁴ Adana bölgesinde zeytin, pamuk ve buğdaya ile meşgul olan çiftçinin imkânların elverişli olması nedeniyle hayvancılık ile de ilgilenmesinin gerekli olduğu ifade edilmiştir.¹²⁰⁵ Denizli'de pamuk ıslah istasyonunun biran önce tamamlanmasını

¹²⁰¹ 50 Yılda Türk Sanayii, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ankara, 1973, s. 26.

¹²⁰² BCA, 490.01/34.145.1.56-67/02.11.1931.

¹²⁰³ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, s. 109. İsmet Paşa tarafından gönderilen telgrafta bölgede salgın bir hastalık olduğu, Batı vilayetlere yayılmasından endişe edildiği; bu nedenle Sivas baytarı tarafından tedbiren hayvan nakliyesinin durdurulması teklif edilmiş olduğunun anlaşıldığı, konuyla ilgili tetkikatın yapıldığı ve kendilerinin haberdar edileceği bildirilmiştir. BCA, 030.10/2.9.29.2/18.11.1930.

¹²⁰⁴ *Cumhuriyet*, "Yalova'da Bir Konserve Fabrikası Yapılacak", 4 Ağustos 1930, S. 2242, s. 1.

¹²⁰⁵ BCA, 490.01/35.146.1.16/11.02.1931.

emretmiştir.¹²⁰⁶ Zeytin ağaçlarını, dağlardaki külliyyetli sakız ve butum (sakız çeşidi) ağaçlarını fıstığa aşıl原因larının tapu harçlarından muaf tutulmasının ekonomiye katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Orman işlerine konan yanlış kurallar nedeniyle Ege Bölgesinin; kitle, çiçek soğanı, mazi, harup gibi ekonomik değeri olan bitkilerinin ihracatında azalma olmuştur. Usullerin düzeltilmesi, ihracat ofisinin yeni pazarlar bulması durumunda eski kazancın yeniden elde edilebileceği ifade edilmiştir.¹²⁰⁷ İstanbul ve İzmir balıkçıları kredi eksikliğinden şikâyetçi olmuşlardır. Balıkçıların miktarca pek önemli olmayan kredi ihtiyaçlarının karşılanması; balıkçıları kazanmak ve milli ekonomi açısından önemli olduğu ifade edilmiştir.¹²⁰⁸

Ülkenin her bölgesinden gelen üreticilerin katılımıyla, tarımın sorunlarını bulmak ve sorunlara çözüm üretmek amacıyla 5 Ocak 1931 tarihinde Birinci Tarım Kongresi toplanmıştır.¹²⁰⁹ Kongre tarım politikaları için önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Ziraata dair işlerin İktisat Vekâletinden ayrı yürütülmesinin devlet için pek çok kolaylık ve fayda sağlayacağı düşünülmüş ve buna binaen 29 Aralık 1931 tarihinde Ziraat Vekâletinin kurulmuştur.¹²¹⁰ Ziraat Vekâletine de Kütahya Mebusu Muhlis Bey tayin edilmiştir.¹²¹¹

Seyahatteki izlenimler neticesinde memleketin vaziyetine göre hububat kıymetlerinde de daima hassasiyetle teklifler hazırlayacak bir büronun hizmete girmesinin uygun olacağı belirtilmiştir.¹²¹² Buna istinaden fiyatlardaki dalgalanmanın önüne geçmek ve biran önce malını elden çıkarmak zorunda kalan çiftçinin mağduriyetinin giderilmek amacıyla 3 Temmuz 1932 tarih ve 2056 sayılı yasa ile buğday fiyatlarının hükümetçe desteklenmesini sağlayan “Buğday Koruma Kanunu”

¹²⁰⁶ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Denizli’ye Giderken Nazilli’yi de Şerefliendirdiler”, 5 Şubat 1931, S. 2483, s. 2., *Vakit*, “Gazi Hz. Nazilli’de”, 5 Şubat 1931, S. 4698, s. 4.

¹²⁰⁷ BCA, 490.01/34.145.1.51/02.11.1931.

¹²⁰⁸ BCA, 490.01/34.145.1.69/02.11.1931.

¹²⁰⁹ Detaylı bilgi için bkz: Türkan Çetin, “1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Sonrası Türkiye’nin Tarım Politikasında Arayışlar: Birinci Türkiye Ziraat Kongresi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. II, S. 6-7, Ankara, 1997. s. 213-226., Mehmet Kayıran vd., “1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2016/1, S. 23, s. 33-82.

¹²¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 1, C. V, 29 Aralık 1931, s. 39-40.

¹²¹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 1, C. V, 31 Aralık 1931, s. 150.

¹²¹² ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.4-5/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.5-6/17.11.1930., CBA, Kls. 4-3/Dos. 51/F. 26/17.11.1930.

çıkarılmıştır.¹²¹³ Bir ay sonra 13204 sayılı kararname ile Ziraat Bankası'na, belirlenen yerlerde 5,5 kuruştan buğday satın alma yetkisini vermiştir. İlerleyen süreçte diğer hububatlar da fiyat korumasına alınmış ve bu görev 1938 yılında kurulan Toprak Mahsulleri Ofisine verilmiştir.¹²¹⁴

Ziraat eğitimine de önem verilmiş, 1930 yılında Ankara'da kurulan Yüksek Ziraat Mektebi 20 Haziran 1933 tarihinde Yüksek Ziraat Enstitüsü haline getirilmiştir. Ayrıca Bursa, İzmir ve Adana'da da ziraat mektepleri açılmıştır.¹²¹⁵

Tör'ün Devletin zirai sorumluluğunu "*Ferde toprak üzerinde mülkiyet hakkını tanıyan devlet, aynı zamanda bu hakkın memleket menfaatine en uygun bir tarzda kullanılmasını da temin etmek mecburiyetindedir. O halde umumiyetle, devletçi bir ziraat siyaseti demek, toprak üzerinde mülkiyet hakkına malik bulunan fertlerin, bu hakkı memleket menfaatlerine en uygun bir tarzda kullanmalarını temin edecek çalışma şartlarının ve usullerinin heyeti mecmuası demektir.*"¹²¹⁶ diye ifade ettiği gibi Gazi, seyahatleri esnasında zirai alanda en verimli çalışma şartlarını ve usullerini bulmak için izlenimlerde bulunmuştur. İlerleyen süreçte bu izlenimler ziraat politikalarının şekillenmesinde önemli rol oynamışlardır. Seyahatten sonraki süreçte alınan tedbirlerle zirai üretim alanında önemli gelişmeler olmuştur. Aşağıdaki tablolardan da anlaşılacağı üzere 1929-1938 arasında önemli zirai üretim alanlarında önemli ölçüde artış olmuştur.

¹²¹³ Yaşar Semiz, "Atatürk'ün İktisadî Politikası 1830 Sonrası Osmanlı İmparatorluğunun Sosyo-Ekonomik Yapısına Genel Bir Bakış", *Erdem Dergisi*, Atatürk Özel Sayısı, C. IV, S. 12, Ankara, 1988, s. 758-759. s. 733-762.

¹²¹⁴ *Türkiye'de Tarım*, ed. Fahri Yavuz, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Yayınları, Erzurum, Aralık 2005, s. 46.

¹²¹⁵ İbrahim İnci, "Atatürk'ün Direktif ve Tavsiyeleri Işığında Türk Tarımındaki Gelişmeler", s. 366.

¹²¹⁶ Dr. Vedat Nedim, "Millet İktisadiyatı: Devletçi Bir Ziraat Siyasetinin Ana Prensipleri", *Kadro Dergisi*, S. 20, Ağustos 1933, s. 14.

Tesis Sayıları ve Kapasiteleri¹²¹⁷

Yıllar	Karataş değirmeni Bin ton/yıl Ham madde	Un Fab. Ton/yıl Ham Madde	Makarna Fab. Ton/gün Mamul Madde	Bisküvi Fab. Ton/gün Mamul Madde	Çeltik Fab. Ton/yıl Mamul Madde	Niçasta Fab.	Sektörde Çalışanlar
1927 Adedi Kapasite	8000 2160	40 542.6	3 5.0	2 2.0	4 14.0	- -	22700
1935 Adedi Kapasite	11000 2970	60 813	10 10	5 3	15 52	1	22700
1945 Adedi Kapasite	15000 4050	75 1017	10 25	15 5	18 63	2	22700

Önemli Tarım Ürünlerinin Üretimi (Ton)¹²¹⁸

Yıllar	Buğday	Arpa	Pamuk	Şeker Pancarı	Tütün
1929	2.718.143	1.699.114	63.556	55.677	36.503
1930	2.586.377	1.536.589	51.435	91.419	47.211
1931	2.992.631	1.804.558	61.746	257.314	51.111
1932	1.935.800	1.167.607	19.579	151.757	18.040
1933	2.671.212	1.598.553	27.791	182.798	40.148
1934	2.713.732	1.672.348	37.762	434.201	35.678
1935	2.521.277	1.371.511	52.228	445.206	36.004
1936	3.853.290	2.153.636	51.068	454.206	75.936
1937	3.693.812	2.185.699	67.185	332.705	72.677
1938	4.278.815	2.386.717	64.731	290.109	58.800

¹²¹⁷ 50 Yılda Türk Sanayii, s. 74.

¹²¹⁸ İstatistik Göstergeler 1923-2008, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, Aralık 2009, s. 197-203

Canlı Hayvan Sayısı (Baş)¹²¹⁹

Yıllar	Koyun	Kıl Keçisi	Tiftik Keçisi	Sığır
1929	10.184.524	8.342.877	2.784.644	4.685.000
1930	10.498.426	8.316.007	2.839.973	4.735.000
1931	11.762.343	8.777.071	3.454.639	4.859.000
1932	11.758.706	7.511.304	3.315.028	5.345.000
1933	11.070.773	6.672.059	3.080.908	5.124.000
1934	10.739.629	6.382.004	2.606.274	5.207.000
1935	13.591.000	8.456.000	3.305.424	6.486.176
1936	20.771.989	10.727.061	4.294.999	8.328.669
1937	21.724.533	11.050.344	4.958.612	8.765.858
1938	23.138.450	11.330.241	4.944.351	9.310.966

4.1.1.2. Sanayi

4.1.1.2.1 Sanayi İzlenimleri, Tedbir ve Çözüm Önerileri

Sanayileşmenin ortaya çıkardığı üretim fazlalığı, yeni pazarların doğmasına ve bireylerin tasarruf edecekleri yeni gelirlerle elde etmelerine sebep olmuştur. Bu tasarruflar da daha fazla kalkınma için sermaye oluşturmuştur. Sanayi ekonomisi bu yönüyle kendinden önceki ekonomik modellerden farklılık göstermektedir. Yeni gelişen ülkeler de kalkınmayı başarmak için sanayileşme isteği içinde olmuşlardır.¹²²⁰ Türkiye Cumhuriyetini inşa edenler de bu yolu tercih ederek, tarım üretiminin yanı sıra, sanayileşmeye önem vermişlerdir. Tör'ün dediği gibi “*Bugün artık saf manasıyla ziraat memleketi olarak yalnız ve yalnız en geri müstemlekeler kalmıştır. O halde: Müstakil Türkiye, aynı zamanda hem mütenevvi ziraat, hem*

¹²¹⁹ İstatistik Göstergeler 1923-2008, s. 223.

¹²²⁰ Erol Tümertekin ve Nazmiye Özgüç, *Ekonomik Coğrafya (Küreselleşme ve Kalkınma)*, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 81.

mütenevvi sanayi memleketi yani bir iktisadi cüzü tam olmak mecburiyetindedir."¹²²¹

Böylece Cumhuriyet döneminde üretimin önündeki engelleri kaldırmak ve milli geliri arttırmak; kalkınma hamlesinin en önemli hususları olmuştur. Bunu gerçekleştirmek adına milli ekonomiyi tesis etmek adına üretim, para ve gümrük siyasetinde önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu arada sanayi teşvik etmek ve devletin yardımıyla genişletmek işine de önem verilmiştir.¹²²²

Türkiye’de Cumhuriyetin ilk yıllarında sanayileşme hamlesi liberal politikalar çerçevesinde özel teşebbüs eliyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Kontrole tabi tutulmadan yapılan bu himaye, iptidai şartlarda geri kalmış bir teknolojiyle üretim yapan küçük esnaf sanayiini ortaya çıkarmıştır. Ancak Türkiye’nin bu süreçte, teknolojiden uzak, kendi aralarında amansız bir rekabetten dolayı hileye de başvurarak pahalı ve adi imalat yaparak günü kurtarmaya çalışan küçük sanayiye değil, ileri teknik kullanarak memleketin ihtiyaçlarına uygun planlı bir sanayiye ihtiyacı vardır.¹²²³ Bu ihtiyacı özel teşebbüsün karşılayamayacağı elde edilen verilerden anlaşılmaktadır.

Sanayi alanında beklenen atılımın teşvik tedbirleri ve özel teşebbüs eliyle gerçekleşmediği kanısının oluştuğu bu süreçte ortaya çıkan 1929 Dünya Ekonomik Buhranının Türkiye’ye yansımaları bir iktisadi politika arayış döneminin başlamasına sebep olmuştur.¹²²⁴ Bu ara dönemde, yani iktisadi politikası arayışı sürecinde Mustafa Kemal Paşa’nın yurt seyahatindeki gözlemleri de yeni iktisadi politikanın oluşumunda önemli rol oynamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, yurt seyahatlerinde bölgede önem arz eden sanayi tesislerini teftiş ederek üretimin nasıl yapıldığı, teknolojinin ne ölçüde kullanıldığı, verimin ne kadar olduğu hususunda detaylı bilgi almıştır. Özellikle İstanbul, Bursa, İzmir, Kırklareli, Malatya, Trabzon, Uşak’ta bölgenin önemli tesislerini gezmiştir. Bu tesislerde üretimin artırılması ve özellikle kooperatifleşme hususunda yetkililere

¹²²¹ Dr. Vedat Nedim, “Millet İktisadiyatı: Niçin ve Nasıl Sanayileşmemiz Lazım?”, s. 14.

¹²²² Muzaffer GÖKER, “Türklerde Sanayi”, *BELLETEREN*, C. II, S.7-8, Ankara, Ekim 1938, s. 434-435.

¹²²³ Dr. Vedat Nedim, “Millet İktisadiyatı: Bizde Hususi Teşebbüsün Zaferi”, *Kadro Dergisi*, S. 13, Ocak 1933, s. 13. s. 10-16.

¹²²⁴ Uğur Korum, “1923-1929 Döneminde Türkiye’de Sanayii ve Sanayi Politikaları”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, Ankara, 1982, S. 70, s. 63-78. Bu süreçte devletin sanayii geliştirmek ve desteklemek adına almış olduğu tedbirler ve çalışmalar hakkında detaylı bilgi için bkz. Yaşar Semiz, “1923-1938 Döneminde Türkiye’nin Sanayi Politikası”, *Türkler*, C. XVII, ed. Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 710-718.

direktifler vermiştir.¹²²⁵ Seyahatleri esnasında gezdiği sanayi kuruluşlarındaki eksikliklere seyahatlerden sonra hazırlanan raporlarda yer vererek gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamıştır. Bazı sanayi kuruluşlarındaki gözlemleri ve alınması istediği tedbirler şu şekilde olmuştur;

Trabzon'da Elektrik Şirketinin kurtarılması için Sanayi Bankasından kredi sağlanması ve İş Bankasının alacakları karşılığı şirketin hisselerini almak suretiyle destek olunması sağlamıştır.¹²²⁶ Malatya da üretim ve dağıtım yapmak üzere Malatya Elektrik Türk Anonim Şirketinin teşkil edilmesini hususunda bizzat takipçi olmuştur.¹²²⁷ Yalova'da gelişimiyle bizzat ilgilendikleri çiftliklerinin bulunduğu havalide çok sebze yetiştirdiğini gözlemleyerek büyük bir konserve fabrikası inşa edilmesi için uzmanları görevlendirmiştir.¹²²⁸

Trabzon'da marangozluk ve kunduracılık mesleklerinin ilerlemiş olduğunu gözlemlenmiş, Trabzon ve çevre bölgelerde yaşayan çocukların istifade etmeleri için

¹²²⁵ *Cumhuriyet*, "İstanbul Sevinç İçinde", 12 Haziran 1930, S. 2189, s. 1-4., Çankırı'da Duygu, "Trabzon'da Mühim Bir Nutuk Söylendiler", 29 Kasım 1930, S. 8, s. 2., *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. ve Cumhuriyet H. Fırkası", 29 Kasım 1930, S. 2358, s. 1-4., *İnkılap*, "Gazi Hz. Halk Fırkasile Daima Beraber!", 29 Kasım 1930, S. 91, s. 1-2., *Hürriyet*, "Reisicumhur Gazi Hazretleri Trabzon'da", 30 Kasım 1930, S. 48, s. 1-2., *Sivas*, "Reisi Cumhur Hz.nin Seyahatleri", 1 Aralık 1930, S. 2264, s. 2., *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1930, S. 2375, s. 1., *Vakit*, "Reisicumhur Hz. Dün İstanbul Fabrikalarını Tetkik Buyurdular", 17 Aralık 1930, S. 4649, s. 1., *İnkılap*, "Gazi Kağıthane Köyünde, Gazi Hz.nin Tetkikatleri", 17 Aralık 1930, S. 109, s. 1., *Vakit*, "Reisicumhur Hz. Dün İstanbul Fabrikalarını Tetkik Buyurdular", 17 Aralık 1930, S. 4649, s. 1-2., *Yarın*, "Dün de Tetkikate Devam Edildi", 17 Aralık 1930, S. 360, s. 1., *Vakit*, 18 Aralık 1930, S. 4650, s. 1-6., *Cumhuriyet*, "Reisicumhur Hz.'nin Tetkikleri", 18 Aralık 1930, S. 2377, s. 1-2., *Türk Sözü*, "Gazi Hz. Fabrikalarda", 18 Aralık 1930, S. 1967, s. 1., *Vakit*, "Halaskar Kurtardığı Vatan Parçasında", 21 Aralık 1930, S. 4653, s. 2., *Sivas*, "Gazi Hz.'nin Seyahatleri ve Ziyaretleri", 22 Aralık 1930, S. 2267, s. 1., *İnkılap*, "Reisicumhur Hazretleri", 21 Aralık 1930, S. 113, s. 1., *Vakit*, "Halaskar Kurtardığı Vatan Parçasında", 21 Aralık 1930, S. 4653, s. 2., *Cumhuriyet*, "İsmet Paşa Geldi", 27 Aralık 1930, S. 2386, s. 2., *Cumhuriyet*, "Reisicumhur Hz.nin Dünkü Ziyaretleri", 29 Aralık 1930, S. 2388, s. 1-2., *Vakit*, "Gazi Hz. Kunduracıların Dertlerini Dinlediler", 29 Aralık 1930, S. 4661, s. 1., *İnkılap*, "Gazi Hz. Talebe Yurdunu Teşrif Ettiler", 29 Aralık 1930, S. 121, s. 1., *Vakit*, "Gazi Hz. Kunduracıların Dertlerini Dinlediler", 29 Aralık 1930, S. 4661, s. 1., *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Bursa'da", 5 Aralık 1931, s. 1-3., *İnkılap*, "Gazi Hz. Uşakta Hararetle Karşılandı", 27 Aralık 1931, S. 147, s. 1.

¹²²⁶ Çankırı'da Duygu, "Trabzon'da Mühim Bir Nutuk Söylendiler", 29 Kasım 1930, S. 8, s. 2., *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. ve Cumhuriyet H. Fırkası", 29 Kasım 1930, S. 2358, s. 1-4., *İnkılap*, "Gazi Hz. Halk Fırkasile Daima Beraber!", 29 Kasım 1930, S. 91, s. 1-2., *Sivas*, "Reisi Cumhur Hz.nin Seyahatleri", 1 Aralık 1930, S. 2264, s. 2., *Hürriyet*, "Reisicumhur Gazi Hazretleri Trabzon'da", 30 Kasım 1930, S. 48, s. 1-2., BCA, 030.10/157.102.7.2-7/29.11.1930., BCA, 030.10/157.102.7.1/29.11.1930.

¹²²⁷ BCA, 030.18/01.02.18.15.2/11.03.1931.

¹²²⁸ *Cumhuriyet*, "Yalova'da Bir Konserve Fabrikası Yapılacak", 4 Ağustos 1930, S. 2242, s. 1.

bu sanatları öğreten sanayi mekteplerinin açılmasının faydalı olacağı ve bölge halkının memnun kalacağı belirtilmiştir.¹²²⁹

Antalya'da ipekçilik Sanayi ile meşgul olmak üzere teşkil edilen Antalya İpekçilik Türk Anonim Şirketinin kuruluşunda destek olunmuştur.¹²³⁰

Uşak Şeker Fabrikası'nın bankalara ve hükümete yaklaşık beş buçuk milyon lira borcunun olduğu ve bu borçların vaktiyle iş bilmezlik nedeniyle yapıldığı gözlemlenmiştir. Fabrikanın iki milyonluk mahsulü olduğu söylenmiştir. Genel şeker krizi neticesinde bu mahsulün paraya çevrilmesi durumunda borç üç buçuk milyona inecektir. Ancak müessesenin en müsait şartlarda çalışması iklim şartlarının pancar üretimine uygun seyretmesi durumunda bile borcun kapatılabileceği bir üretimin yapılması mümkün görünmemektedir. Ayrıca işlerin başında mesul bir müdürün yokluğu da göze çarpmıştır. Bu durumun düzeltilmesi için alacaklı banka ve müesseseleri temsil edecek heyetlerle birlikte şeker işinde uzman olan Şakir Bey'in başkanlık ettiği bir heyet oluşturularak fabrikayı tetkik etmesi ve hükümetin bu milli tesisi kurtarmak ve kuvvetlendirmek için acilen tedbir alması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca Uşak ve Köyleri Çiftçi Birliği Kooperatifi adında bir teşekkülü tetkik eden Mustafa Kemal Paşa, iyi düşünülmüş ve gayretli bir şekilde teşekkül edilmiş bu kooperatifin İktisat Vekâleti tarafından tetkik edilerek desteklenmesini emretmiştir.¹²³¹

Seyahatlerde sanayi alanındaki genel eksiklikler de gözlemlenerek alınması gereken tedbirler belirlenmiştir. Sanayi alanında göze çarpan en büyük sorun kredilerin yetersizliğidir. Sanayi ve Maadin Bankasının sermayesinin yetersizliği, yerli ve yabancı bankalardan alınan kredinin de kısa vadeli olması sorunun çözümsüz kalmasına neden olmaktadır. Milli ve serbest bir sanayi oluşturabilmek için uzun vadeli ve bol miktarda kredi sağlanması gerektiği kanısına varılmıştır.¹²³² Bazı ülkelerde olduğu gibi müesseselerdeki makinaların ipotek edilerek kredi sağlanması hususunda yasal düzenlemeler yapılmasını faydalı olacağı belirtilmiştir.¹²³³

¹²²⁹ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.1/17.11.1930.

¹²³⁰ BCA, 030.18/01.02.18.15.10/11.03.1931.

¹²³¹ BCA, 490.01/35.146.1.57/26.01.1931.

¹²³² BCA, 490.01/34.145.1.67/02.11.1931.

¹²³³ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.21/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.24/17.11.1930.

Yerli imkânlarla üretilen mamullerin ve ülkede mevcut olan hammaddenin ithal edilmesinin üreticiyi zor durumda bıraktığı görülmüş, gümrüksüz ithalatın, sanayi üretimi için büyük bir sorun olduğu anlaşılmıştır.¹²³⁴ Örneğin dokuma sanayiinde boyama konusunda makina yetersizliğinden dolayı kalitesiz üretim yapılması nedeniyle yabancı mallara ilgi gösterildiği anlaşılmıştır. Bu nedenle sermayesi Sanayi ve Maadin Bankası ve ilgili sanayi erbabı tarafından karşılanmak üzere modern bir boyama tesisi yapılmasının uygun olacağı belirtilmiştir.¹²³⁵

Ziyaret edilen pek çok yerde çuval ihtiyacının olduğu görülmüştür. Tesisat ve işletme maliyetleri hesaplanarak çul ve çuval ihtiyacının giderilmesi için alakadarların ve hükümetin birlikte bir fabrika tesis etmesinin uygun olacağı belirtilmiştir.¹²³⁶

Görüldüğü üzere seyahat esnasında Mustafa Kemal Paşa, sanayi alanında sermaye, kredi yetersizliği ve teknolojik olarak geri kalmışlık izlenimine varmıştır. Özel teşebbüsün sanayi hamlesini gerçekleştiremediğini bizzat görmüştür. Seyahatte elde edilen veriler sanayileşme hamlesinde devletin daha aktif rol alacağı politikaların oluşmasında önemli rol oynamıştır. Mustafa Kemal Paşa, 1 Kasım 1933 tarihinde Meclis açılış konuşmasında; “*Sanayideki teşebbüsler dahi, teşvik edecek ve cesaret verecek mahiyettedir. Fakat memleketin mübrem (gerekli) sanayiinin kurulması bitmedikçe, her nokta-i nazardan yürek istirahati duymamıza imkân yoktur. Bu sebeple, memleketin sınai teşhizatını tamamlamak için, bütün gayret ve dikkatimizi celp etmeyi yerinde buluyorum.*”¹²³⁷ diyerek sanayileşmenin biran önce tamamlanmasının memleket için ne kadar önemli olduğunu ifade etmiştir. Memleketin geleceği için bu kadar önemli olan bir hususta artık devletin etkin rol oynayacağı anlaşılmıştır.

Böylece özel teşebbüsün başarısızlığı sanayileşme modelinin değişmesini zorunlu hale getirmiştir. Sanayicinin tecrübesiz ve yeni teknolojiye sahip olmaması sanayileşmenin devletin himayesine muhtaç olmasına neden olmuştur.¹²³⁸ Devlet sanayi alanında girişimci rolünü üstlenerek direk piyasaya mal üretmeye başlamıştır.

¹²³⁴ BCA, 490.01/34.145.1.51-52/02.11.1931.

¹²³⁵ ATASE, Kıs. 45/Dos. 1/F. 1.22/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.25/17.11.1930.

¹²³⁶ BCA, 490.01/34.145.1.53/02.11.1931.

¹²³⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, s. 391.

¹²³⁸ Dr. Vedat Nedim, “Millet İktisadiyatı: Niçin ve Nasıl Sanayileşmemiz Lazım?”, s. 16.

Bunun temel sebebi Türk burjuvazisinin en zayıf kesiminin bu alanda olmasıdır. Devlet burjuvazinin güçlü olduğu kesimlerde girişimci hale gelmemiş, burjuvazinin zayıf olduğu alanlarda daha aktif rol almıştır.¹²³⁹

Devlet kontrolünde sanayileşme çerçevesinde 1930'lu yılların başından itibaren değişiklikler yapılmaya başlamıştır. Dış ticaret ve kambiyo rejiminde değişikliklere ek olarak 1932 yılında Sanayi ve Maadin Bankasının yerine Türkiye Sanayi Kredi Bankası ve Devlet Sanayi Ofisi kurulmuştur.¹²⁴⁰ Gümrük kapılarının kontrol altına alınmasıyla birlikte daha önce liberal prensipler doğrultusunda serbestçe ülkeye giren Avrupa sanayi ürünlerinin önü kesilebilmiştir.¹²⁴¹

1930'lara planlı sanayileşme hamlesi gerçekleştirilmiştir. Kalkınma devletçi anlayışla planlı sanayileşme modeli üzerinden yürütülmüştür. Planlar sayesinde önceden ortaya çıkacak sorunlar giderilerek sanayi planlı hale getirilmiştir.¹²⁴² 1934 yılından başlayarak BBYSP ve İBYSP hazırlanarak uygulamaya konulmuştur. Bu planların ilkelerine uygun olarak 1938'de 3460 sayılı kanunla iktisadi devlet teşebbüsleri kurulmuştur. Bu kanunla Sümerbank, Etibank, Ziraat Bankası, Denizbank ve Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu dönemin ihtiyaçlarına uygun olarak yeniden düzenlenmişlerdir.¹²⁴³

¹²³⁹ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, s. 335. Bu süreçte sanayi teşviki ile özel sektör desteklenmeye devam etmiştir. 1927-1932 yılları arasında teşvikten yararlanan şirket sayısı 342'den 1473'e çıkarken sanayi işçilerinin sayısı 17000'den 62000'e yükselmiştir. Ancak bu gelişim istenilen düzeyde olmamıştır. Detaylı bilgi için bkz: *50 Yılda Türk Sanayii*, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ankara, 1973.

¹²⁴⁰ Uygur Kocabaşoğlu vd, *Türkiye İş Bankası Tarihi*, s. 248.

¹²⁴¹ Dr. Vedat Nedim, "Millet İktisadiyatına-2", s. 11.

¹²⁴² Muhittin GÜL, *Atatürk Döneminde Türkiye'nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1989, s. 138.

¹²⁴³ Akın İlkin, "Türkiye'de Sanayi Politikası (1923-1973)", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fak. Mecmuası*, C. XXX, S. 1-4, İstanbul, 1970, s. 396.

Sabit Fiyatlara Göre GSMH ve Sanayinin GSMH'daki Miktarı ve Oranı¹²⁴⁴

YILLAR	GSMH Miktar (Milyon Lira)	Sanayi GSMH Miktar (Milyon Lira)	Sanayi GSMH %
1923	2.929	309	10.6
1929	5.278	479	9.1
1930	5.394	539	10.0
1931	5.886	616	10.5
1932	5.235	725	13.9
1933	6.064	863	14.2
1934	6.430	982	15.3
1935	6.234	981	15.7
1936	7.680	947	12.3
1937	7.798	1.045	13.4
1938	8.538	1.209	14.2
1939	9.128	1.411	15.5

Sonuç olarak baktığımızda yukarıdaki tablodaki verilerden de anlaşılacağı üzere 1929 yılından sonra devletin sanayileşme hamlesine müdahale etmesiyle birlikte sanayileşmenin GSMH içindeki yeri hızlı bir şekilde artmıştır. Ayrıca sanayinin millileşmesi noktasında da önemli adımlar atılmıştır. Bu gelişimin ortaya çıkmasına neden olan politika değişikliklerine Mustafa Kemal Paşa'nın seyahatlerinde elde ettiği veriler önemli derecede etki etmiştir.

¹²⁴⁴ *İstatistik Göstergeler 1923-2008*, s. 694-729. Planlı sanayileşme neticesinde ortaya çıkan veriler hakkında detaylı bilgi için bkz: Yaşar Semiz, "1923-1938 Döneminde Türkiye'nin Sanayi Politikası", s. 710-718., Hasan Özyurt, "Atatürk Dönemi 1. ve 2. Beş Yıllık Kalkınma Planları ve Türkiye Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri 1933- 1938", *Sosyoloji Konferansları*, Atatürk Özel Sayısı, İstanbul, 1981, s. 119-148.

4.1.1.3. Ticaret

4.1.1.3.1. Ticari İzlenimler Tedbir ve Çözüm Önerileri

Seyahatlerde üzerinde durulan en önemli hususlardan biri de ticaret olmuştur. Gazi ziyaret ettiği tüm şehirlerde ticaret erbabı ve ticaretle ilgili olan kurumlarla yakından ilgilenerek ederek, bilgi almıştır.

Seyahat esnasında ticaretle ilgili önemli ziyaret noktası İzmir olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, İzmir’de İş Bankası’nı ve Ticaret ve Sanayi Odasını ziyaret etmiş ve şehrin ticaret erbabının çalışmaları hakkında bilgi almıştır.¹²⁴⁵ Odanın takdim ettiği rapor üzerinde izahat aldıktan sonra, tüccarların; vergiler, liman işleri, ihracat ticareti ve kooperatif faaliyetleri hakkındaki fikirlerini sormuştur. Tüccarlardan Şerif Paşazade Remzi, Şerifzade Sadullah, İzmirli Talat, İsmail Hakkı ve Mustafa Muharrem Beyler mütalaalarını söylemişlerdir. Bu mütalaalardan biri hariç hepsi iktisadi sahada birleşmenin faydalarında birleşmişlerdir.¹²⁴⁶ İzmir Liman ve Körfez Şirketi Müdürü Doktor Hulûsi Bey tarafında İzmir Limanının işleyişi ve ihtiyaçları hakkında detaylı izahat verilmiştir.¹²⁴⁷

Gazi, izahatları dinledikten sonra İzmir’in iktisadi hayatıyla ilgili bir konuşma yapmıştır. İzmir’in ihracat gelirlerindeki artıştan duyduğu memnuniyeti dile getirdikten sonra son zamanlarda bu duruma aykırı, kötümser yayın yapan neşriyata karşı şu ifadeleri kullanmıştır: *“Şu birkaç gün zarfında, bana değil, fakat bazı insanlara bedbinlik telkin edebilecek mahiyette, mütalâalarla dolu yazılar görüyorum; Umumî Kâtip beyefendi ile diğer arkadaşların buyurdukları gibi, bu bölgenin ihracatı, hem de çok gayri müsait şartlar altında, beş senede üç misli artmıştır. Nihayetsiz güçlükler içinde bulunan, baştanbaşa harap bir memleket için bu büyük fark memnuniyete şayandır; durum böyle iken bazı kimselerin, hakikatlere göz yumarak umumî efkâra yanlış fikirlerle, yanlış istikametler göstermekte olmasına müteessir olmamak elden gelmiyor.”*¹²⁴⁸ Mustafa Kemal Paşa, yanlış ve eksik iktisadi

¹²⁴⁵ *İnkılap*, “Gazi Hz.”, 1 Şubat 1931, S. 152, s. 1.

¹²⁴⁶ Hâkimiyeti Milliye, “Gazi, Ege İktisat Mıntıkasının İhtiyaçlarını Tetkik Ediyor”, 2 Şubat 1931, S. 3434, s. 1.

¹²⁴⁷ *Hürriyet*, “Liman, Tahmil ve Tahliye İşleri Gazi Huzurunda”, 3 Şubat 1931, S. 102, s. 2.

¹²⁴⁸ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. İzmir Ticaret Odasında Mühim Bir Nutuk İrat Etiler”, 1 Şubat 1931, S. 2422, s. 1-4., *Vakit*, “Gazi Hz.nin Mühim Nutukları”, 1 Şubat 1931, S. 4694, s. 1-8., Hâkimiyeti Milliye, “Gazi Ege İktisat Mıntıkasının İhtiyaçlarını Tetkik Ediyor”, 2 Şubat 1931, S. 3434, s. 1-4.,

verilerle inkılaplara zarar verilmek istenmesinden büyük rahatsızlık duymuştur. Falih Rıfki, İzmir'deki iktisadi yapının bozuk gösterilmeye çalışmasının nedenini şu şekilde kaleme almıştır: “*Tüccarların olumlu sözlerini ve rakamlarını dinleyen ve kaldırım politikacılarının fesatlarını gören Gazi: “Bunlar vatanın çocukları değildirler.” diyor. Tüccarlar dertlerini anlatmışlar, Gazi de kanun ve vergiler için tetkiklerde bulunmuştur. Bu tüccarlar için Gazi'ye: “Kurtardığınız İzmir batıyor, onu tekrar kurtarınız!” demekten kolay ne var. Fakat böyle bir hükümde bulunmak için rakam ve istatistik göstermek, bu batış bir hakikat olmak lazımdı. Gazinin her zaman olduğu gibi, bu seferki seyahatindeki metodu; her şeyi görmek, anlamak ve bilmektir. Gazi ile temas etmiş olanlar, onun insanların içlerini dökmelerine yol açmayı ne kadar iyi bildiğini görmüşlerdir. Türkiye'den eski şükran nutukları devri nasıl geçmişse, eski mazhar devri de geçmiştir. Türkiye'de ne aldatmak ne de aldatılmak isteyen devletin reisleri vardır.*”¹²⁴⁹

İhracatın kötü durumda olduğuna dair yapılan haberlerin asılsız ve hükümete zarar vermek için çıkarıldığı düşünülse de 1929 ekonomik buhranının ticareti de olumsuz etkilediği görülmüştür. Ziyaret edilen hemen hemen her yerde ticaretin azaldığından şikâyet edilmiştir. Mesela Kayseri'de; Dünya Savaşından önce 12 bin halı dokuma tezgâhı varken, bu sayının yedi bine düştüğünü öğrenmiştir. Amerika'nın ağır gümrük vergileri koymasından dolayı halı ihracatının durduğu anlaşılmıştır. Ayrıca Amerika'nın alımları azaltması nedeniyle Develi'de kitre fiyatlarının düştüğü ve işçilerin kitre işini bıraktıkları görülmüştür.¹²⁵⁰

Buhranın olumsuz etkilerine rağmen, ticari alanda olumlu gelişmelerle de karşılaşmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Dört Yol'da portakal mahsulü ve ihracat hakkında izahat almış, bahçelere giderek ağaçlara arız olan hastalıklara karşı yapılan mücadele tedbirleriyle alakadar olmuş ve bu sene mahsulün geçen seneden daha iyi

Hürriyet, “Gazimiz T. Odasında Bir Hitabede Bulundular”, 2 Şubat, 1931, S. 102, s. 1-2., *Türk Sözü*, “Gazi Hz. İktisadi Müessesatta”, 3 Şubat 1931, S. 2006, s. 1-3., *İnkılap*, “Gazi Hz. Dün Ziraat ve İş Bankalarını, Ticaret Odasını Ziyaret Etiler”, 1 Şubat 1931, S. 152, s. 1., *Yeni Adana*, “Reisi Cumhuriyet Hz.”, 3 Şubat 1931, S. 2715, s. 1-2., Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. II, s. 461-462.

¹²⁴⁹ Falih Rıfki, “Gündelik: İzmir”, *Hâkimiyeti Milliye*, 4 Şubat 1931, S. 3436, s. 1.

¹²⁵⁰ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, s. 38.

ve alıcısı olduğunu öğrenmiştir.¹²⁵¹ Antalya’da ekonomiye önemli katkıları olan ithal ve ihraç malları ile ticaret yapılan ülkeler hakkında bilgi almıştır.¹²⁵²

Bütün bu izlenimler çerçevesinde, Falih Rıfkı’nın da dediği gibi; Gazi, seyahat esnasında her şeyi bizzat görmeye ve çözüm üretmeye çalışmıştır. Ticaret hayatını da yakından görmüş, elde edilen veriler ışığında gümrük, deniz ticareti, vergiler, kaçakçılık konularında sorunlar olduğu anlaşılmıştır.

İstanbul’da kaldığı süreçte gümrük işlerine yoğunlaşmıştır. Gümrük konusundaki izlenimleri ve görülen sıkıntıların giderilmesi hususundaki emirleri ve çözüm önerileri şu şekilde olmuştur. Memleket dâhilindeki ticarete gümrük beyannamelerinden şikâyet edildiği görülmüş, beyannamelerin doldurulmasında gereksiz zaman harcayan memurun ve halkın bu külfetten kurtarılması için gerekli tedbirlerin alınması gerektiği belirtilmiştir.

Gümrük tarifesinde sabit bir fiyat olmamasının, tüccarı mağdur ettiği anlaşılmış bu mağduriyetin giderilmesi için cinsi belli olan malın hangi tarifeye tabi olacağını önceden belirlenmesinin faydalı olacağı ifade edilmiştir.

Teşvik-i sanayiden istifade eden müesseseler, getirdikleri makine ve iptidai maddeleri gümrükten çıkarmak için verdikleri depozitoları geri alırken çok zorluk yaşadıklarını söylemişlerdir. Maliye ve İktisat Vekâletinin bu iş için uygun bir çözüm bulmasının mümkün olduğu belirtilmiştir. Ayrıca ev veya el sanayi makinalarının da teşviki sanayi kanunundan istifade etmesinin sağlanmasının el sanatlarının gelişmesinde faydalı olacağı ifade edilmiştir.

Bir kiloluk kolilerin taşınmasının uzun sürdüğü, büyük kolilerle aynı gümrüğe tabi tutulduğunun anlaşıldığı belirtilerek Avrupa’daki gibi küçük kolilerin taşınmasına kolaylık getirmesinin tüccarı memnun edeceği belirtilmiştir.

Kazlıçeşme fabrikasında üretilen merserize ipliklerin düşük bir gümrük vergisi ile ithal edildiği belirlenmiştir. Dâhili üretim miktarı yeterli ise bu maddenin de himayeli tarifeye ithal edilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir.

Levha ve parça halindeki krep kauçuk ile lastikten mamul muhtelif cins ayakkabıların aynı gümrük resmine tabii olması nedeniyle kunduracıların ecnebi malları karşısında mağdur oldukları anlaşılmıştır. Bu nedenle mamul ayakkabıların,

¹²⁵¹ Hâkimiyeti Milliye, “Gazi Hz. Dörtüol’da”, 17 Şubat 1931, S. 3449, s. 1.

¹²⁵² *Cumhuriyet*, “Reisicumhur Hz.nin Antalya’daki Temasları”, 12 Şubat 1931, S. 2433, s. 1.

krep kauçuğa nispetle daha ağır gümrük tarifesine tabi tutulmasının uygun olacağı belirtilmiştir.

Tüm bu izlenimler neticesinde; gümrük umumi idaresinin seyahat esnasında belirlenen ve görülemeyen sorunlarının, maliye müfettişlerinin sık sık denetleme yapması suretiyle, giderilmesinin memleket için büyük bir kâr ve ferahlık getireceği ifade edilmiştir.¹²⁵³

Memlekette yerini tutacak ürünler olmasına rağmen bazı malların teşviki sanayi kanunundan faydalanılarak gümrüksüz ithal edilmesinden dolayı üreticinin zarar ettiği görülmüştür. Mesela vejetalin (bitkisel yağ) üretimine yarayan ay çiçeği, araşit, hindistan cevizi gibi bitkilerin ithal edilmesinden dolayı zeytinyağı gibi daha faydalı olan yerli üretimin zarar ettiği anlaşılmıştır. Yerli üretimi desteklemek için bu gümrük usulünün kaldırılmasının uygun olacağı ifade edilmiştir. Piyasada vejetalin ihtiyacı varsa bunun memlekette yetişen ay çiçeğinden sağlanması ya da zeytinyağını himaye edici gümrük tedbirleriyle dışardan temin edilmesi yoluna gidilmesi tavsiye edilmiştir. Ayrıca pirinç üretimi için çeltik ithal edildiğinin de duyulduğu ve zeytinyağındaki aynı uygulamanın yerli pirinç içinde geçerli olması belirtilmiştir. Palamut ile valeks memlekette mevcut iken memleket deri sanayinde aynı işi gören kebrako (bir tür ağaç) ve mimoza gibi ithalat maddelerinin kullanıldığından şikâyet edilmiştir. Bunun sebebinin yerli palamut valeksi (palamut ağacı özü) hariçte müşteri ararken aynı işi yapan Amerika maddelerinin gümrüksüz olarak ithal edilmesi olduğu anlaşılmıştır. Kükürt ve göztaş gibi bağcılıkta kullanılan maddelerin ithalatının zorlaştırıldığından şikâyet edilmiştir. Bağcılık için faydalı ve muafiyet şartına tabi işlerde kullanılan bu malların gümrüksüz olarak alınmasının uygun olduğu belirtilmiştir.¹²⁵⁴

Türkiye ihracatının takriben dörtte üçünü İzmir ve Mersin limanları yaparken gümrük işleri konusunda mühim kararların İstanbul Limanına ait veriler üzerinden tespit edilmesinin yanlış olduğu belirtilmiştir. Gümrük meseleleri ele alınırken İzmir ve Mersin Limanlarının sorunları da dikkate alınırca ithalat ve ihracat işlerimize büyük yardım yapılmış olacağı ifade edilmiştir.

¹²⁵³ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.17-20/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.20-23/17.11.1930., CBA, Kls. 4-3/Dos. 51/F. 26/17.11.1930.

¹²⁵⁴ BCA, 490.01/34.145.1.51-52/02.11.1931.

Yeni gümrük tarifesinin her yerde ekonomik bir ferahlık getirdiği görülmüştür. Ancak memlekette yetişmeyen ve bu sebeple himaye fikri mevzu bahis olmayan bazı maddelerin fazla gümrüğe tabi olduğu tespit edilmiştir. Bunun da hayat pahalılığına sebep olduğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra memlekette bulunan ve vatandaşın faydasına olmayan maddeler üzerinde gümrük fiyatlarının arttırılabileceği ifade edilmiştir.

Gümrük tarafından tespit edilen bir malın vergisinin ödenmesinden birkaç yıl sonra müfettişin mütalaasına göre daha fazla vergi istenmesi ve bunun tahsili için cebri takibat yapılması hususunda ithalatçı tüccar şikâyetçi olmuştur. Ayrıca yeni gümrük tarifesinin uygulanmasında tüccar ile gümrük arasında ihtilaflar konusunda çok şikâyet gelmiştir. Bu ihtilafların kısa sürede çözümlenebilmesi için çare aranmasının lüzumlu olduğu belirtilmiştir.¹²⁵⁵

Deniz ticareti konusunda da önemli veriler elde edilmiştir. İzmir Rıhtımındaki vasıta eksikliğinden dolayı gümrükte aksamalar olduğu tespit edilmiştir. Gerekli vasıtanın alınması ve ithal edilen makinaları kontrol etmek için bir fen memurunun gümrükte görevlendirilmesinin aksamaların giderilmesinde yeterli olacağı belirtilmiştir.

Transit muamelesinin müşkülâtli olması ve transit eşya için ayrı depo olmamasından dolayı sektörün zarar gördüğü ve kendi limanımıza ait transit eşyanın bile yabancı adaların gümrüklerine verildiği tespit edilmiştir.

İzmir Liman İşlerinin Liman Körfez İnhisarı, Rıhtım Şirketi ve Gümrük Hamaliye Teşkilatı gibi üç ayrı teşekkül tarafından yönetilmesinin zararlı olduğu belirlenmiştir. Bu durumun İstanbul Limanında da aynı şekilde olduğu tespit edilmiştir.¹²⁵⁶

Akdeniz'de İzmir ile Mersin arasında 20 kadar deniz fenerine ihtiyaç olduğu ve bu eksiklik yüzünden sahillerimiz de deniz seferleri emniyetinin olmadığı görülmüştür. Memleketin harici ticaretine ve nakliyat sigortalarına tesir edecek olan bu ihtiyacın zamanla yavaş yavaş giderilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir.

İzmir de yeni kale önünde vapurların geçmesi için iki şamandıra arasında bırakılan 80 metrelik geçidin darlığından ve şamandıraların fırtına da yerlerinden

¹²⁵⁵ BCA, 490.01/34.145.1.18-19/02.11.1931.

¹²⁵⁶ BCA, 490.01/34.145.1.20-22/02.11.1931.

oynamasından dolayı kaza ihtimalinin yüksek olduğu konusunda şikâyet alınmıştır. Hatta akşamdan sonra gelen bazı vapurların fena havalarda bu tehlikeden kaçmak için limana girmeyerek sabaha kadar dışarda dolaştıkları ve bu halin nakliye ve sigorta fiyatlarını yükselttiği söylenmiştir. Geçidin 40 metre daha açılmasının sorunu çözeceği ifade edilmiştir.

İzmir Limanı vasıtasıyla Marsilya, Trieste ve Hamburg'a çalışan bütün yabancı vapur şirketlerinin işlerini üç acente üzerinden yürüttükleri görülmüştür. Bunların hepsinin aynı limanlara aynı navlonu¹²⁵⁷ istedikleri ve rekabetin olmadığı; bu nedenle İzmir'in nakliye fiyatlarının İstanbul'a nispetle %30 fazla olduğu anlaşılmıştır. Meselenin uluslararası deniz ticareti kanunları çerçevesinde tetkik edilmesinin uygun olacağı ifade edilmiştir. Ayrıca Türk vapurlarının küçük kabotaj işlerinden vazgeçerek, uzak limanlara imkân olmasa bile; Pire, İskenderiye gibi limanlara üzüm, incir kutuları gibi küçük malları taşımalarının yabancı tekeli bir nebze olsun azaltacağı düşünülmüştür.¹²⁵⁸

Seyahatteki izlenimler, gümrük işlerinin daha dikkatli ele alınması gerektiğini göstermiştir. Bu nedenle gümrük işlerinin Maliye Vekâletinden ayrı olarak bir vekâlet tarafından yürütülmesinin faydalı olacağı uygun görülmüştür. Buna istinaden 29 Aralık 1932 tarihinde Gümrük ve İnhisar Vekâleti kurulmuştur.¹²⁵⁹ Vekâletin başına İstanbul Mebusu Ali Rana Bey getirilmiştir.¹²⁶⁰

Kaçakçılık konusu da dikkate alınan bir husus olmuştur. Bazı memurların gümrükte kaçak veya kıymetli eşya olan sandıkları işaretlemedikleri için hazinenin zarara uğradığı tespit edilmiştir. Bunun önüne geçecek pratik bir teftiş çaresinin iyi olacağı ifade edilmiştir. Gümrüklerde bazı komisyoncuların kaçakçılık yaptıkları, gümrük vergisi ile ilgili dairelerde çalışanların haksız kazanç elde ettikleri duyulmuştur. Bu gibi yasa dışı işlere karşı tedbir alınmasının faydalı olacağı belirtilmiştir.¹²⁶¹

¹²⁵⁷ Kısaca yol parası demektir. Deniz kanunlarında yer alan bu kelime belirli bir ücret karşılığında yapılan taşıma işlemi olarak tanımlanır. Yükü taşıyan geminin belirli bir kısmını veya tamamını kiralamaya yoluyla bir noktadan bir noktaya yükü taşıma karşılığında aldığı ücrete navlun denilir. <http://www.lojistik.tc/navlun-nedir-nasil-hesaplanir-navlun-sozlesmesi/> 20.02.2018

¹²⁵⁸ BCA, 490.01/34.145.1.54-55/02.11.1931.

¹²⁵⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 1, C. V, 29 Aralık 1931, s. 37-39., T. C. Resmi Gazete, S. 1989, 30 Aralık 1931, s. 1097-1100.

¹²⁶⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 1, C. V, 31 Aralık 1931, s. 150.

¹²⁶¹ BCA, 490-01-34-142-1-20-23., CBA, Kls. 4-3/Dos. 51/F. 26/17.11.1930.

Mersin ve Adana vilayetlerinin sahil kısmının tamamen Nusayri köyleri ile dolu olduğu ve vazifeli memurların dikkatsizliğinden dolayı Suriye ve Lazkiye'den geliş gidiş yapıldığı görülmüştür. Kaçakçılık yapıldığı anlaşılmaktadır. Memurların ifadelerine göre vasıta ve imkânsızlıklardan dolayı tedbir alınmadığı anlaşılmıştır. Kaçakçılığın önüne geçmek adına derhal tedbir alınmasının uygun olacağı belirtilmiştir.¹²⁶² Jandarmaların kâfi olmadığı için sahilden motorlarla çare düşünülebileceği ifade edilmiştir.¹²⁶³

Kaçakçılığın ekonomiye verdiği zarar basın tarafından da sık sık gündeme getirilmiş, sert tedbirler alınması hususunda yazılar kaleme alınmıştır. Yunus Nadi, kaçakçılıkla neden ve nasıl mücadele edilmesi gerektiğini anlattığı köşe yazısında kaçakçılar için şu sert ifadeleri kullanmıştır: “*Biz kaçakçılığı Türkiye'de kökünden çıkarıp karatacak kadar kati ve amansız bir hareket istiyoruz. Şimdiye kadar ki tecrübeler, mevcut atollerle banan başa çıkarılamayacağını kâfi derecede ispat etmiştir.*

Malî ve iktisadi darlıklarımıza çare bulmak için kılı kırk yararcasına her çareye başvurduğumuz şu sıralarda kaçakçılık denilen afeti batin vahamet ve fecaatle hatırlamamak mümkün olmaz. Kaçakçılık devlet hazinesini kemiren bir yara ve milletin servetini çalan bir haydutluktur. Kaçakçılığı kat'i ve kahir bir surette takibe azmedince devlet hukukunu çalan ve çaldıranların kâffesini bu unvan altında toplamalı ve kısa tabir ile bunların cümlesini İstiklâl Mahkemesinin pençesine tevdi etmeliyiz.”¹²⁶⁴

Seyahatlerden kısa bir süre sonra; 7 Ocak 1932 tarihinde 1917 numaralı kanunla Gümrük Muhafaza Umum Kumandanlığı kurulmuştur. Aynı tarihte 1918 numaralı “Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun” çıkarılarak kaçakçılıkla etkin bir mücadele başlatılmıştır.¹²⁶⁵ Nadi; Bu gelişmeleri de köşesine taşımış; kumandanlığın kurulmasını ve kumandan olarak Seyfi Paşa'nın atanmasını kaçakçılık için önemli bir dönüm noktası olduğunu ifade etmiştir.¹²⁶⁶

¹²⁶² BCA, 490.01/34.145.1.41/02.11.1931.

¹²⁶³ BCA, 490.01/35.146.1.7/29.01.1931.

¹²⁶⁴ Yunus Nadi, “İstiklâl Mahkemesi İstiyoruz!..”, *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1931, S. 2708, s. 1.

¹²⁶⁵ T.C. Resmi Gazete, S. 2000, 30 Aralık 1931, s. 1141-1149.

¹²⁶⁶ Yunus Nadi, “Kaçakçılığa Karşı: Muhafaza Kumandanlığı”, *Cumhuriyet*, 15 Aralık 1932, S. 2764, s. 1.

Vergi konusunda ise; dâhilde imal olunan mallardan alınan muamele vergisinin bir kısmının malın ihraç edilmesi durumunda gümrükte üreticiye iade edilmesinin ihracatı teşvik edeceği düşünülmüştür. Tütün, pamuk gibi maddelerden üretilerek ihraç edilen malların bu uygulamaya tabi tutulmasının fayda ve zararlarının tespit edilmesinin faydalı olacağı ifade edilmiştir. İthalat muamele vergisi, aslı gümrükten muaf olan maddeler için tamamen kaldırılmıştır. Ancak en hafif ve hafif gümrük vergisine tabi malların %6 muamele vergisine tabi tutulmasının haksızlık olduğu ve bu durumdan çok fazla şikâyet edildiği görülmüştür. Bu nedenle muamele vergisinin tarifelerdeki himaye oranına nispetle alınmasının adil olacağı belirtilmiştir.¹²⁶⁷

Seyahatte ticaret konusunda dikkat çeken bir diğer olay Rusya ile rekabet olmuştur. Gazi; Rusya'nın agresif ticari hamlelerinin, Türk üreticisine büyük zarar verdiğini ve bu hususta tedbir alınması gerektiğini Başvekâlete bildirmiştir. Özellikle İstanbul'daki tetkikleri sırasında Rus ithalatının Türk üretimi üzerinde haksız rekabet oluşturduğunu fark etmiştir. İzmir ve Mersin'de İtalyanlar ile Belçikalılara karşı rekabet edebilen Türk çimentosunun, zararına satış yapılsa bile, sürekli fiyatları aşağı çeken Rus çimentosuna karşı koyamadığını belirtmiştir.¹²⁶⁸ Alpullu Şeker Fabrikasını ziyaretinde, Rusların, İstanbul pazarında şekeri daima %20 düşük fiyatta satarak haksız rekabet ettiklerini öğrenmiştir.¹²⁶⁹ Rusların önceki yıl büyük orandaki tütün satışının endişeye neden olduğunu belirten Gazi, aynı haksız rekabetin kömür gibi önemli bir üretim sahasına da yansıtacağı endişesini ifade etmiştir. Tütün, buğday, çimento ve trikotaj sahasında Rusların fiyat düşürmemeleri hususunda anlaşma sağlanmasının zaruretinden bahsetmiştir. Aksi takdirde bu durumun milli iktisata ağır bir yük getirmesinin yanı sıra dâhili politikaya olumsuz etki ederek firkanın gücünü ve nüfuzunu kıracağını ifade etmiştir.¹²⁷⁰

Seyahatler sırasında güney bölgelerinde yapılan kereste ihracatına dair önemli tetkiklerde bulunulmuştur. Orman işleri ve ihale usulleri üzerinde ıslah edilecek

¹²⁶⁷ BCA, 490.01/34.145.1.13-15/02.11.1931.

¹²⁶⁸ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.40/23.12.1930., BCA, 490.01/34.142.1.44/23.12.1930., CBA, Kls. 4-3/Dos. 51/F. 26/17.11.1930.

¹²⁶⁹ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.41/22.12.1930., BCA, 490.01/34.142.1.45/22.12.1930., CBA, Kls. 4-3/Dos. 51/F. 26/17.11.1930.

¹²⁷⁰ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.40/23.12.1930., BCA, 490.01/34.142.1.44/23.12.1930., CBA, Kls. 4-3/Dos. 51/F. 26/17.11.1930.

noktalar olduğu anlaşılmıştır. Suriye'nin müşteri olduğu katran ihracatını kolaylaştırıcı tedbirler alınması gerektiği görülmüştür. Rusya'nın uyguladığı düşük fiyat nedeniyle Mısır'a yapılan kereste ihracatının durduğu ve Mısır pazarlarının Türkiye'ye kapandığı anlaşılmıştır. Orman işlerine konan yanlış usullerin Ege bölgesindeki önemli gelir kaynağı olan; kitre, çiçek soğanı, mazı ve harput gibi bitkilerin üretimini düşürerek ihracatı olumsuz etkilediği görülmüştür. Usullerin düzeltilmesi ve ihracat ofisinin yeni pazarlar bulması durumunda eski kazançların elde edilebileceği ifade edilmiştir.¹²⁷¹

Orman Mamullerinin İhracat Miktarı (TON)¹²⁷²

ÜRÜN	1914	1930
KİTRE	1.360	17
ÇİÇEK SOĞANI	11.300	14
MAZI	2.250	170
HARPUT	5.600	300

Devletin yaptığı ticaret mukavelelerinde ticaret odalarının oylarının yazılı olarak alınmasının yeterli görülmediği, yapılan müzakerelerden çıkan sonucun İzmir, İstanbul, Mersin ve Samsun gibi önemli ticaret merkezlerinin oda temsilcileri ile birlikte mütalaa edilmesinin teklif edildiği belirtilmiştir. Bu hususta Ali İktisat Meclisinden istifade edilebileceği ve teklifin hükümet tarafından tetkik edilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir.¹²⁷³

Tör'ün ifade ettiği gibi; Türkiye gibi yeni inşa edilen bir memlekette dış ticaret, önemli iktisadi faaliyetlerden biri olmalıydı.¹²⁷⁴ Ancak bunu yaparken ihracat tacirinin başıboş bırakılmaması gerekiyordu.¹²⁷⁵ Buna istinaden 1929 ekonomik

¹²⁷¹ BCA, 490.01/34.145.1.49-50/02.11.1931.

¹²⁷² BCA, 490.01/34.145.1.50/02.11.1931.

¹²⁷³ BCA, 490.01/34.145.1.53-54/02.11.1931.

¹²⁷⁴ Dr. Vedat Nedim, "Millet İktisadiyatı: Dış Ticarete Devletçilik", *Kadro Dergisi*, S. 26, Şubat 1934, s. 15.

¹²⁷⁵ Dr. Vedat Nedim, "Millet İktisadiyatı: Değişen Cihan Münasebetleri İçinde Türkiye", *Kadro Dergisi*, S. 5, Mayıs 1932, s. 17.

buhranından sonra korumacı ve müdahaleci uygulamalarla ticaret dengesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Atatürk döneminin ekonomi politikasının temelini oluşturan denk bütçe ve dengeli ticaret; seyahatten sonra alınan tedbirler ve uygulamalar sayesinde büyük ölçüde sağlanmıştır. İhracatın bir miktar arttırılması, ithalatın bir miktar kısılması sonucu dış ticaret açığı kapatılmıştır.¹²⁷⁶ Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere 1929 yılında ihracatın düşmesi büyük bir dış ticaret açığı ortaya çıkarmıştır. Ancak 1930 yılından itibaren ihracatta önemli bir artış olarak dış ticaret dengesinin sağlandığı hatta 1933'te yaklaşık %30 seviyelerinde dengenin ihracat lehine değiştiği görülmektedir. 1929'da buhranın etkisiyle %60 oranında dış ticaret açığı ortaya çıkmış ama alınan tedbirler sayesinde 1947'ye kadar her yıl ihracat ithalatın önünde olmuştur. Sadece 1938'de %4 oranında bir açık verilmiştir.

İhracat-İthalat Verileri 1929-1938¹²⁷⁷

YILLAR	İthalat Değeri (Bin \$)	İthalat Değişim %	İhracat Değeri (Bin \$)	İhracat Değişim %	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı %
1929	123.558	8.7	74.827	- 15.2	60.6
1930	69.540	- 43.7	71.380	- 4.6	102.6
1931	59.935	- 13.8	60.226	- 15.6	100.5
1932	40.718	- 32.1	47.972	- 20.3	117.8
1933	45.091	10.7	58.065	21.0	128.8
1934	68.761	52.5	73.007	25.7	106.2
1935	70.635	2.7	76.232	4.4	107.9
1936	73.619	4.2	93.670	22.9	127.2
1937	90.540	23.0	109.225	16.6	120.6
1938	118.899	31.3	115.019	5.3	96.7

¹²⁷⁶ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, s. 39.

¹²⁷⁷ *İstatistik Göstergeler 1923-2008*, s. 475-477. Miktar ve aylık değişimler hususunda detaylı bilgi için bkz: *Harici Ticaret Aylık İstatistik Nisan1938*, İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, 1938.

4.1.1.4. Ulaşım

4.1.1.4.1. Ulaşım İzlenimleri, Tedbir ve Çözüm Önerileri

Atatürk döneminin ulaşım politikasının temelinde demiryolu projeleri yer almaktadır. 10. yıl marşında da yer aldığı gibi ülkeyi demir ağlarla örmek, kalkınma planının en önemli parçalarından biri olmuştur. Demiryolu politikasına çok önem veren Gazi, seyahatinin büyük bir bölümünü demiryolu üzerinden gerçekleştirmiştir. Böylece demiryolu politikasını yakından takip etme fırsatı bulmuştur. Özellikle ilk kez kullanma fırsatı bulduğu Sivas ve yeni yapılan Malatya demiryolu projelerini tetkik etmiş ve çok beğenmiştir. Ulaşımı kolaylaştırarak; ülkeyi demir ağlarla birbirine bağlayan bu projeler; gurur ve güven kaynağı olmuştur.

Kayseri'den Sivas'a giderken yeni yapılan demiryolunu kullanmıştır. Yeni yapılan demiryolundan memnuniyetini şu şekilde ifade etmiştir: “*Bundan on bir sene evvel Sivas Konferansını yaptıktan sonra Ankara'ya giderken bu yolu çok müşkülât veren bir otomobil içinde geçirmiştım. Şimdi ise gayet rahat bir trende gidiyoruz, görüyorsunuz aradaki farkı izaha hacet var mı?*”¹²⁷⁸

Seyahatin devam ettiği süreçte Malatya Demiryolu projesi de hayata geçirilmiştir.¹²⁷⁹ Gazi de, Malatya'ya giderken kullandıkları bu yeni demiryolundan çok memnun kalmıştır. Malatya'ya geldiklerinde ilk işlerinden biri yeni yapılan demiryolundan dolayı Başvekil İsmet Paşa'ya tebrik telgrafı göndermek olmuştur. Telgrafta şu ifadeler yer almıştır: “*Yeni yapılan yol ile Malatya'ya vardığım bugünde sizi, takip ettiğiniz pek isabetli imar faaliyetinden dolayı bir daha tebrik ve takdirlerimi arz ederim Efendim.*”¹²⁸⁰ Başvekil İsmet Paşa ise; Gazi tarafından çekilen telgrafa şu cevabı göndermiştir. “*Yüksek takdiriniz bizim için cihan değer. Eser Büyük Reisindir. Türk milleti sizi yetiştirmiş olmakla asırlara karşı bihakkın iftihar edecektir.*”¹²⁸¹

¹²⁷⁸ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Dün Kayseri'den Sivas'a Hareket Buyurdular”, 20 Kasım 1930, S. 2349, s. 1., *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. III, s. 129.

¹²⁷⁹ *İnkılap*, “Yeni Bir İktisadi Zafer”, 3 Aralık 1930, S. 95, s. 1., Şevki, “Şimendifer”, *Yeni Malatya*, 27 Kasım 1930, S. 163, s. 1.

¹²⁸⁰ BCA, 030.10/45.290.30.2/13.02.1931., *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Malatya'ya Vasil Oldular”, 14 Şubat 1931, S. 2435, s. 1-3., Hâkimiyeti Milliye, “Gazi Hz. İsmet Paşa'yı Takip Ettiği İsbetli İmar Siyasetinden Dolayı Takdir ve Tebrik Etti”, 15 Şubat 1931, S. 3447, s. 1-2.

¹²⁸¹ Hâkimiyeti Milliye, “İsmet Paşanın Gazi'ye Cevabı: Eser Büyük Reisindir”, 17 Şubat 1931, S. 3449, s. 1.

Malatya Türk Ocağındaki konuşmasında da yeni demiryoluna atıfta bulunarak, demiryollarının önemini şu şekilde ifade etmiştir: “*Türkiye hükümetinin tespit ettiği projeler dâhilinde muayyen zamanlar zarfında vatanın bütün mıntıkları çelik raylarla birbirine bağlanacaktır. Bütün vatan bir demir kitle haline gelecektir. Demiryolları memleketin tüfekten, toptan daha mühim bir emniyet silahıdır. Demiryollarını kullanacak olan Türk milleti menşesindeki ilk sanatkârlığının, demirciliğinin eserini tekrar göstermiş olmakla müftehir olacaktır. Demiryolları Türk milletinin refah ve medeniyet yollarıdır.*

Türkiye’de iktisat hayatının yüksek inkişafı ancak demiryollarla olacaktır. Milletın saadeti, istiklali bu yoldan geçecektir. Cumhuriyet hükümetinin bu vadideki çok verimli, gayretli ve çok idealist hareketi takdire şayandır. Burada mühim olan nokta, Türk milletinin bu hakikati bütün müşküllerine rağmen takdir etmesi ve ona sahip olması keyfiyetidir. Demir sanatının naşiri bulunan Türk, o vatanında ikmal edilmiş olan bu lazımeyle elbette muasır medeniyetin bütün dünyada yükselttiği dereceye isal edecektir.”¹²⁸²

Seyahatler esnasında demiryolu hususunda elde edilen diğer izlenimler ve tedbir önerileri ise şu şekilde olmuştur. Özellikle İstanbul’daki izlenimlere göre; vagon eksikliği, istasyonlarda vagon kantarı ve hububat için depo olmaması demiryolu taşımacılığının eksiklikleri olarak göze çarpmıştır. Ayrıca; nakliye tarifelerinin ve Haydarpaşa İstasyonu’nun masraflarının yüksek olması da şikâyet edilen konular olmuştur. Fiyatların yüksek olduğu zaman göze batmayan bu masraflar, fiyatların düşmesi ile şikâyet meselesi olmuştur. Samsun’dan şimendifer geçen yerlere kara yoluyla nakliyatın daha ucuza mal olduğu görülmüştür. Bu rekabetin şimendifer olan pek çok yerde olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle şimendifer olan yollarda kamyon otobüs işletmeciliğinin yasaklanmasının uygun olacağı düşünülmüştür.¹²⁸³

Seyahatlerde yol vergisinin ağır olduğundan çokça şikâyet alınmıştır. Müştekilerin ifadesine göre; nakdi 8 lira olan vergiye, maarif katkısı olarak 3 lira ve bazı vilayetlerde mahalli yollar için 2 lira daha eklenmesinin şartları daha da

¹²⁸² Hâkimiyeti Milliye, Gazi Hz. İsmet Paşa’yı Tebrik Etti, s. 1-2., Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C. II, s. 301.

¹²⁸³ Ahmet Hamdi Başar, Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye, s. 39..

ağırlaştırıldığı anlaşılmıştır. Bu verginin aslının bedeni hizmet olmasından dolayı bu şikâyetin haklı olmadığı ifade edilmiştir. Ancak vergiyi para ile ödemek için kaydolanların para tedarik edemeyerek bedenlen çalışma isteklerinin kabul edilmesinin mevcut şikâyetleri de engelleyeceği belirtilmiştir. Verginin 10 gün yerine 8 gün bedeni hizmete ya da 8 liradan 6 liraya indirilmesinin, büyük bir uzlaşma ve kolaylık sağlayacağı ifade edilmiştir. Ayrıca maarif için alınan 3 liranın da bu vergiden çıkarılmasının uygun olacağı belirtilmiştir.¹²⁸⁴

Seyahatte Gazi'nin tespit ettiği eksikliklerin hızlıca çözümlendiği de görülmüştür. Mesela; Bursa'daki tetkiklerinden hemen sonra, Mudanya-Bursa hattının yapım ihalesinin daha ucuz şartlarda yeniden ihale edilmesi hususunda 7 Ocak 1931 tarihinde 10474 sayılı kararname çıkarılmıştır.¹²⁸⁵

Seyahatlerdeki tetkikler sadece demiryolu ile sınırlı kalmamış, diğer ulaşım sorunları ile de yakından ilgilenilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Edirne ziyaretinde ulaşım hususunda gördükleri eksiklikleri ve gerekli tedbirlerin biran evvel alınmasını Başvekâlete bir telgrafla bildirmiştir. Buna göre; Keşan ile İbrice Limanı arasındaki yolun ıslahı ve İbrice'ye bir iskele yaptırılmasını, diğer kapu yeri uzak olduğundan civar halkının zahire ve saman ihracatını tahsil için Edeköyü ile Sofulu arasında bir hudut kapusu tesis edilmesini, Meriç Nehrine ait olup Yunanlıların itilafa muallak olan nafia işlerinden ayrı olarak ve müstakilen yapılmış fennen kabul olduğu takdirde evvelce başlanmış olan Ergene Nehri tathir ve kanal inşası mesaisine devam olunmasını istemiştir.¹²⁸⁶

Ege'deki izlenimlere göre; büyük bir üretim sahası olan Nazilli'nin güneyinden denize kadar bütün Menderes Vadisindeki üreticilerin en büyük sorunu, mallarını müsait şartlarda ihracat limanına ulaştırılmamalarıdır. Aydın Demiryolunun tarifesinin ağır olduğu görülmüştür. Tarifenin yüksek olma nedeninin ise; Lozan Antlaşmasından sonra yapılan mukavele gereğince, hattın savaş döneminde hükümet tarafından işletildiği zamana ait borcun işletme hasılatından kapatılacak olmasıdır. Bu nedenle tarifenin indirilmesinin zor olduğu anlaşılmıştır. Nakliye sorununu

¹²⁸⁴ ATASE, Kıs. 45/Dos. 1/F. 1.15-16/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.18-19/17.11.1930.

¹²⁸⁵ BCA, 030.18/01.02.17.1.19/07.01.1931.

¹²⁸⁶ ATASE, Kıs. 45/Dos. 1/F. 1.40/19.12.1930., BCA, 490.01/34.142.1.46/19.12.1930. Bu konuda detaylı bilgi tezin ziyaret edilen şehirler bölümünde verilmiştir.

çözmek için; Nazilli, Aydın, İzmir arasındaki karayolunun, yaz ve kış boyunca kamyonların geçebileceği şekilde yapılmasının en uygun yol olacağı belirtilmiştir.

Bu bölgedeki diğer bir istek ise Kuşadası'na iskele yapılması olmuştur. Menderes vadisinden Yunan Adalarına küçük miktarda mahsul ve hayvan ihracatı yapılmakta olduğu ve bu nedenle iskele yapılmasının uygun olacağı belirtilmiştir. Bu durum nedeniyle Kuşadası'nın Aydın Vilayeti'ne bağlanmasının da uygun olacağı ifade edilmiştir.¹²⁸⁷

Seyahatlerde elde edilen veriler doğrultusunda, devletçi politikalara geçmesinde etkisiyle, ülkenin ulaşım politikalarında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Genel olarak bakıldığında Cumhuriyet döneminin demiryolu siyasetinin amacı memleketin en ücra yerlerini, sahil bölgelerine bağlamak ve böylece tüm halkı milli iktisatın içine almak olmuştur.¹²⁸⁸ Buna istinaden seyahatlerde de; taşrada yaşayan köylünün ürettiği malı ticaret bölgelerine nasıl taşıyacağı sorunu üzerinde durulmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarından beri önem verilen demiryolu siyasetine seyahatten sonrada devam edilmiş, yeni demiryolları yapılırken, mevcut demiryolları da millileştirilmiştir. Buna göre; 1933'de Yolçatı-Elazığ, Afyon-Burdur, Sivas-Erzurum ve Malatya- Çetinkaya, 1934'te Bozanönü-Isparta, 1937'de ise Diyarbakır-Kurtalan hatlarının yapımına başlanmıştır. 1931'de Samsun-Çarşamba ile Bağdat hattının Adana-Fevzipaşa kısmı ve Mudanya- Bursa demiryolu hatları, 1934'te İzmir-Kasaba ve Manisa-Bandırma demiryolu hatları, 1935'te İzmir-Aydın Demiryolu Şirketi, 1937'de Ereğli Şirketi ve Şark Demiryolları satın alınmıştır.¹²⁸⁹

1930'lara kadar demiryolu yapımına çok önem verilmesine rağmen; diğer ulaşım alanlarına gereken önem verilmemiştir. Buna bağlı olarak otomobil, otobüs, kamyon kullanımı da çok sınırlı düzeyde kalmıştır.¹²⁹⁰ Seyahatlerden sonra ise bu durum değişmiş, özellikle 1929 ekonomik buhranının etkilerinin azalmasıyla karayollarındaki çalışmalar artırılmıştır. 1923'den 1929'a kadar 1086 km yeni yol yapılmış 2854 km yol tamir edilmişken; 1930'dan 1938'e kadar 2214 km yeni yol

¹²⁸⁷ BCA, 490.01/34.145.1.46-47/02.11.1931.

¹²⁸⁸ İsmail Hüsrev, "Milli İktisat Tetkikleri: Milli İktisat Bütünlüğüne Doğru", s. 23.

¹²⁸⁹ İsmail Yıldırım, *Cumhuriyet Dönemi Demiryolları*, s. 44., Müşerref Avcı, "Atatürk Dönemi Demiryolu Politikası", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 54, Bahar 2014, s. 49-51.

¹²⁹⁰ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, 6. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 40.

yapılmış ve 5215 km yol tamir edilmiştir. 1929 yılında 14830 km şose 9240 km toprak yol mevcutken 1938 yılına gelindiğinde şoselerin uzunluğu 17046 km'ye toprak yolların uzunluğu ise 23146 km'ye yükselmiştir.

Deniz ulaşımı da devletin müdahaleleri sonucunda gelişme göstermiştir. 1933 yılında Seyrisefain İdaresi üç şirkete ayrılmıştır. Böylece eski olan deniz filosunun modernleştirme görevini devlet üzerine almıştır. Ayrıca 1933 yılında 3633 sayılı kanunla Devlet Denizyolları ve Limanları Umum Müdürlüğü ile Devlet Limanları İşletmesi Umum Müdürlükleri kurulmuştur.

Hava ulaşımı ise dönemin ekonomik şartları gereği pek fazla gelişim göstermemiştir. 1930 yılının sonlarına doğru uluslararası bir şirket tarafından Paris-İstanbul arasında nakliye seferleri düzenlemeye başlamıştır.¹²⁹¹ Aynı tarihlerde Alman Havayolu şirketi Lufthansa'nın Berlin-İstanbul seferlerinin rahatlığını köşesine taşıyan Yunus Nadi, Türk havacılığının geri kalmışlığından dert yanmıştır.¹²⁹² Nadi'nin bu serzenişi için ilk adımlar yine seyahatten sonraki dönemde atılacaktır. 1933 yılından itibaren devlet havayolu taşımacılığı ve nakliyesi işlerini ele almıştır. Aynı yıl 2186 sayılı kanunla Havayolları Devlet İşletme İdaresi kurulmuştur. 1938 yılında Milli Savunma Bakanlığının üzerinde olan hava ulaşımı ile ilgili işler Bayındırlık Bakanlığına devredilmiştir.¹²⁹³

4.1.1.4.2. Muhalefetin Demiryolu Eleştirilerinin Seyahate Etkisi

SCF lideri Fethi Bey, güdümlü bir muhalif parti olarak kurdurulan fırkasının bu rolü oynamayacağını daha ilk günlerden göstermiştir. 15 Ağustos'ta verdiği beyanatta iktidarı sert bir dille eleştirmiştir. Bu eleştirilerin merkezini ekonomi politikaları ve demiryolu projeleri oluşturmuştur. Gereksiz israfla mücadeleyi politikalarının temeline koyacağını ifade eden Fethi Bey, *“Açık söyleyeyim ki, bu memlekette şimendifer yapılmasın diyen yoktur, şimendifer yapılmalıdır. Lâkin fazla masraflar kısaltılmalı, malî iktidarımızdan fazlaya geçmemelidir. Bilhassa masrafları, bugünkü hatlardan istifade edecek müstakbel nesillere taksim ve tahmil*

¹²⁹¹ *Cumhuriyet*, Paris-İstanbul Yolu Bir Güne İndiriliyor, 8 Ekim 1930, S. 2307, s. 1.

¹²⁹² Yunus Nadi, “Teyyare Seferler”, *Cumhuriyet*, 19 Ekim 1930, S. 2318, s. 1.

¹²⁹³ Filiz Çolak, “Atatürk Dönemi'nde Türkiye Cumhuriyeti'nin Ulaşım Politikasına Genel Bir Bakış”, *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 8/2, Ankara, Kış 2013, s. 349-359.

etmek vasıtalarını aramak lâzımdır. Dâhili nizamnamemiz ve kanunlar da bunu teyit etmektedir.” diyerek demiryolu politikasını eleştirmiştir.¹²⁹⁴ O sıralar Türkiye’de merkez bankası kurulması üzerine incelemeler yapan Karl Müller’in basına sızdırılan raporunda, demiryolu yatırımlarını eleştirmesi Fethi Bey’in eleştirilerinin dayanağı olmuştur. Böylece, SCF tarafından ekonomik bulunmayan ve tamamen bir neslin üzerine yüklendiği düşünülen demiryolu yatırımları dönemin önemli tartışma konularından biri olmuştur.¹²⁹⁵

İsmet Paşa ile Fethi Bey arasında ekonomi politikaları üzerinden bir atışma konusu haline gelen şimendifer meselesi basınında dikkatini çekmiştir. İktidar yakın gazeteler; fırkanın kurulduğu ilk günlerde, Mustafa Kemal Paşa’nın desteğiyle, güdümlü bir fırka olarak kurulması nedeniyle, Fethi Bey’in eleştirilerine pek tepki göstermemişlerdir. Ancak iş iktidar yarışı haline gelince Fethi Bey’in şimendifer yatırımlarına yaptığı eleştirilere sert tepki verilmeye başlanmıştır.

Fethi Bey’in şimendifer yatırımları eleştirilerine, CHF Mebusu Cevdet Kerim Bey; “*Böyle mi olacak? Kaldırım politikacılığı değil nezaket isteriz!*” diyerek sert bir dille cevap vermiş; Dünya Savaşında ve doğudaki isyanlarda demiryolu eksikliğinden pek çok vatan evladının hayatını kaybettiğini belirterek, hükümetin bu nesle yüklediği söylenen, gereksiz demiryolu projelerinin ne kadar lüzumlu olduğunu anlatmaya çalışmıştır.¹²⁹⁶ Yakup Kadri de Kerim Bey gibi sert bir üslupla; Fethi Bey’in şimendifer siyaseti üzerine yaptığı eleştirilerin çok gereksiz olduğunu ve bu beyanatları CHF mebusu sıfatıyla da verebileceğini ifade etmiştir. Bu eleştiriler için yeni fırkaya ihtiyaç olup olmadığını sorgulamaya başlamıştır.¹²⁹⁷

Bu süreçte İsmet Paşa, Sivas Demiryolunun tamamlanması münasebetiyle 28 Ağustos tarihinde Sivas’a gitmiştir.¹²⁹⁸ Fethi Bey’e cevabını da Sivas Demiryolunun açılışında vermiştir. İsmet Paşa, Sivas’ta verdiği nutukta demiryolunun iktisadi hayat ve vatan savunması için ne kadar önemli olduğunu ifade etmiştir. Ankara-Erzurum hattının olması durumunda Avrupa’nın Sakarya Savaşına giremeyeceğini söyleyerek demiryolunun savunma için ne kadar önemli olduğunu anlatmıştır. Fethi Bey’in

¹²⁹⁴ *Cumhuriyet*, “Fethi Beyin Yeni Beyanati”, 15 Ağustos 1930, S. 2253, s. 1-4.

¹²⁹⁵ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Dünya Buhramında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları*, s. 159.

¹²⁹⁶ *Cumhuriyet*, “Böyle Mi Olacak?”, 29 Ağustos 1930, S. 2267, s. 1-4.

¹²⁹⁷ Yakup Kadri, “Bu Muydu?”, s. 1.

¹²⁹⁸ *Cumhuriyet*, “İlk Tren Sivas’a Hareket Etti”, 29 Ağustos 1930, S. 2267, s. 1-4.

eleştirilerine cevaben, memleketin güvenliği için biran önce tamamlanması gereken demiryolu projelerinin yabancı sermayeye yaptırılamayacağını ifade ederken Chester Projesinde yaşanan sorunları örnek göstermiştir. Yabancı sermayeye hızlı olmaları konusunda tahakküm edemeyeceklerini belirtirken daha önce yapılan projelerin yıllarca sürüncemede kaldığını söylemiştir. Projeleri milli sermaye ile daha ucuz ve daha hızlı hayata geçirdiklerini ifade etmiştir. Ne kadar doğru bir politika izlediklerini şu cümlelerle ifade etmiştir: “*Şimendiferlerinizi sizin istediğiniz süratle millî ihtiyaç nokta-i nazarından kabili tahakkuk olduğunu ümit ettirecek mazide hiçbir misal yoktur. Benim gibi hâdiselere, hakikatle hayalsiz, yıldızsız çırçıplak göz dikmek cesaretine malik olan her hangi mesul adam benim tuttuğum sade yoldan başkasını takip edemezdi.*”¹²⁹⁹

Mustafa Kemal Paşa, bu tartışmalara müdahil olmamıştır. Ancak 30 Ağustos 1930 tarihli Cumhuriyetnin baş sayfasında “*Gaziden Vecizeler*” başlığıyla yayınlanan şu iki sözü dolaylı yoldan İsmet Paşa’nın şimendifer politikalarına verilen destek gibidir: “*Medeniyetin bugünkü vesaitini, hatta bugünkü fikriyatını demiryolu haricinde intişar ettirebilmek müteessirdir. Demiryolu refah ve ümran yoludur.*” ve “*Bünye-i devleti yaşatmak için, harice müracaat etmeksizin memleketin menabi-i veridatı (gelir kaynağı) temini çare ve tedbirlerini bulmak lazım ve mümkündür.*”¹³⁰⁰

Fethi Bey, meşhur İzmir mitinginde de İsmet Paşa’nın iktisat ve demiryolu politikasını eleştirmiştir. “*Tek fırkamın intaç ettiği mesuliyetsizliği hoş görenler, bu yeni teşekkül lüzumlu bulmuyorlar ve fırkamıza dil uzatıyorlar.*”¹³⁰¹ sözleri ortamın daha da gerilmesine neden olmuştur. Genel olarak Fethi Bey’in, şimendifer meselesi hakkında İsmet Paşa’nın Sivas nutkuna karşılık üstün körü bir cevap verdiği kanısı oluşmuştur. Fethi Bey’in beyanatını eleştiren Yakup Kadri; Fethi Bey’in, fena bulduğu şimendifer siyasetini düzeltecek bir yol göstermediğini ifade ederek “*Dağ fare doğurdu.*” tabirini kullanmıştır.¹³⁰² Ali Naci biraz daha sert bir üslupla “*Günlerden beri muhalefetin nutkunu bekleyen bu münevverler, yüksek bir tenkit kürsüsü üzerine çıkan Fethi Beyefendiye, ne muayyen ve müspet fikirlere dayanmış,*

¹²⁹⁹ Cumhuriyet, “İsmet Paşa Cevap Verdi”, 31 Ağustos 1930, S. 2269, s. 1-4.

¹³⁰⁰ Cumhuriyet, “Gazi’den Vecizeler”, 30 Ağustos 1930, S. 2268, s. 1.

¹³⁰¹ Cumhuriyet, Fethi Beyin Nutku, 8 Eylül 1930, S. 2277, s. 1.

¹³⁰² Yakup Kadri, “Dağın Doğurabildiği..”, s. 1-3.

ne de memlekete yeni bir yol açmış görmediler. Hâlbuki bir lider için yalnız muayyen fikir sahibi olmak da kâfi değildir.” diyerek Fethi Bey’in çözüm üretmediğini iddia ettiği demiryolu politikasını eleştirmiştir.¹³⁰³

Yunus Nadi de; Fethi Bey’in demiryolu projeleri için “*İnşaat pahalya mal oluyor, faiz ve komisyon olarak yüzde otuz beş veriliyor ve hazineden çıkan bu para tamamen şirketin elinde kalıyor.*” eleştirilerine karşı rakamlarla açıklama getirmiştir. Fethi Bey’in yabancı kredilerle bu kadar ucuz proje yapamayacağını ifade etmiştir.¹³⁰⁴ Ayrıca yanlış uygulamalarla hazinenin zarara uğratıldığı iddiasına şöyle cevap vermiştir: “*Daha ucuza ya yapılır, ya yapılmaz. Bu bir hesap ve dikkat işidir. İsmet Paşa hükümetinin şimendiferleri behemehâl pahalya mal etmek yolunda bir prensip takip etmiş olmayacağına şüphesiz muhterem Fethi Beyin de şüphesi yoktur. Bilâkis İsmet Paşa hükümeti tasarruf yolundadır ve masarifimizde yapılacak tasarruf yalnız şimendifer İnşaatına münhasır da değildir. Ancak o başka bir meseledir ve o meselede de ikmalî lâzım noksanları CHF Fethi Beyin hatta düşünemediği derecelerde daha çok ve daha geniş olarak tespit ve takip eylemiş bulunmaktadır.*”¹³⁰⁵

Görüldüğü üzere demiryolu politikası; iktidar ve muhalefet arasındaki önemli tartışma konularından biri olmuştur. Bu tartışmalara pek müdahil olmayan Gazi, kontrollü olarak kurdurduğu muhalefet partisinin iyiden iyiye iktidara ortak olma mücadelesine girdiği süreçte, Meclis açılışında yaptığı konuşmada; “*Efendiler! Geçen senenin mühim hâdiselerinden biri de Sivas’a Şimendiferin vasıl olmasıdır. Bu kadar müşkülât içinde vatani bir misli daha genişletmeğe ve kuvvetlendirmeye me’dar olan bu eserin müstakbel Türk nesilleri tarafından şükranla yâd olunacağına eminim.*”¹³⁰⁶ diyerek İsmet Paşa’nın demiryolu politikasını açıkça destek vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Türk demokrasisinin gelişimi için çok önem verdiği ve bizzat kurdurduğu SCF’nın kapatıldığı gün seyahate çıkmıştır. Gazi’nin seyahat güzergâhının belediye seçimlerinde SCF’nın çok oy aldığı yerlerden geçmesi elbette tesadüf değildir. Ayrıca bu güzergâhta, SCF’nın en çok eleştirdiği hükümet yatırımı olan demiryolları kullanılmıştır. Ahmet Talat, Gazi’nin seyahatini kaleme aldığı köşe

¹³⁰³ Ali Naci, “Meşhur Nutuk”, s. 1-3.

¹³⁰⁴ Yunus Nadi, “Vesikalar ve Rakamlar”, s. 1.

¹³⁰⁵ Yunus Nadi, “Şimendiferler”, S. 1.

¹³⁰⁶ *Cumhuriyet*, “Meclis Açıldı, Gazi Söyledi”, 2 Kasım 1930, S. 2331, s. 1-4.

yazısında Gazi'nin seyahat güzergahının seçilme nedenini şöyle anlatmıştır: *"..seyahatin Ankara'dan itibaren Samsun'a kadar kendi eseri demek olan yüzlerce kilometre bir şimendifer hattı üzerinde yapılması bilhassa dikkat celp etmektedir. Filhakika İsmet Paşa'nın azmi ile, gayreti ile ve fakat Büyük Gazinin teşvik ve tasvibi ile meydana gelmiş olan bu milli hattın yapılmasını hariçte düşmanlarımız, dâhilinde meşfu Serbest Fırka hoş görmemişler; hele Serbest Fırka taraftarları bunu milletin sırtına yükletilmiş bir bela şeklinde göstermeyi bir (umde) ittihaz etmişlerdi. Hâlbuki İsmet Paşa'nın meşhur Sivas nutkunda işaret ettiği veçhile bu milli hat, birçok iktisadi faideler temin ettikten başka herhangi bir mütecaviz düşmana karşı ordularımızı şarktan garbe, garpten şimale iki günde sevk edebilecek bir vasıtada olmuştur...*

*Gazi Hz. bu seyahatleri ile bu ciheti sarih bir surette yaru ayare (dosta düşmana) karşı göstermiş (şimendifer yapmak) siyasetine açıktan taraftar olduklarını bir daha bildirmiş oldular."*¹³⁰⁷ Talat'ında dediği gibi Mustafa Kemal Paşa, bu yolu tercih ederek bir nevi güç gösterisi yapmıştır diyebiliriz.

4.1.1.5. Bankacılık

4.1.1.5.1. Bankacılık Alanındaki İzlenimler, Tedbir ve Çözüm Önerileri

Gazi, seyahatlerinde gezdikleri bölgelerin para ve kredi alanındaki ihtiyaçlarını gözlemlemiştir. Bu nedenle bu bölgelerdeki ticari kurumları ve bankaları ziyaret ederek tetkiklerde bulunmuştur. Örneğin İzmir'de buldukları zaman Ziraat Bankası'na giderek bankanın üreticilere yaptığı yardımın derecesi, zirai kooperatiflerin vaziyeti ve faaliyetleri, Ege İktisat Mıntıkası ismini verdikleri Adalar Denizi iktisadi mıntıkasındaki banka şubelerinin sermayeleri ve faaliyetleri hakkında detaylı tetkikatta bulunmuştur. Ayrıca İş Bankasında da tetkiklerde bulunarak, bankanın üretici ve tüccarlara yaptığı, ihracat alanında yapabileceği yardımlar hakkında izahat almıştır.¹³⁰⁸ Bu tetkikler neticesinde bankacılık alanındaki eksiklikler ve ihtiyaçlar ortaya çıkarılmıştır.

¹³⁰⁷ Ahmet Talat, "Gazinin Seyahati (1930)", Çankırı'da Duygu, 6 Aralık 1930, S. 9, s. 1-4.

¹³⁰⁸ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. İzmir Ticaret Odasında Mühim Bir Nutuk İrat Ettiler", 1 Şubat 1931, S. 2422, s. 1-4., *Vakit*, "Gazi Hz.nin Mühim Nutukları", 1 Şubat 1931, S. 4694, s. 1-8., Hâkimiyeti Milliye, "Gazi Ege İktisat Mıntıkasının İhtiyaçlarını Tetkik Ediyor", 2 Şubat 1931, S. 3434, s. 1-4.,

Seyahatlerde bankacılık alanında dikkat çeken en önemli husus Ziraat Bankası'nın yapısal bozukluğu ve uygulamalarındaki eksiklikleri olmuştur. Başar, seyahatteki gözlemlerine göre; görevi köylüyü tefeciden kurtarmak olan Ziraat Bankası'nın, köylüye borç para vermek yerine, şehirlerdeki tüccara kredi açtığını dile getirmiştir. Ziraat Bankası tarafından olayı araştırdıklarında ise; köylünün bankayı bir yardım sandığı gibi gördüğünü, aldığı borcu ödemediğini, bunun da bankayı zor durumda bıraktığını ifade etmiştir. Ancak köylünün borcunu tanımadığı için değil parası olmadığı için ödeyemediğini de eklemiştir. Başar, köylüyü kurtarmanın, Ziraat Bankası'nı onun bankası haline getirmekle mümkün olacağını söylemiştir.¹³⁰⁹

Başar'ın izlenimlerinden de anlaşılacağı üzere; seyahat esnasında gerek bankalardaki incelemeler gerekse çiftçiden gelen şikâyetler göz önünde bulundurularak Ziraat Bankası'nda köklü değişiklikler yapılması gerektiği anlaşılmıştır. Bu değişikliğe idari yapısından başlayarak umum müdürlüğünün bir vekâlete bağlanması gerektiği; bütçesinin, kadrosunun, bilançolarının TBMM tarafından tasdik edilmesinin en iyi yol olacağı düşünülmüştür. Bu değişim, devletin ekonomik hayata müdahalesinin en önemli göstergelerinden biri olmuştur.

Bankanın asli görevi çiftçiye kredi vermekten sermayesinin büyük kısmı binalara ve demirbaşlara yatırılmıştır.¹³¹⁰ Öncelikle bu sorunun giderilerek bankanın sermayesinin büyük bölümünün krediye ayrılması gerektiği ifade edilmiştir. Bankanın düzelebilmesi için özetle şu değişikliklerin yapılması gerektiği belirtilmiştir:

- Bankaya bu memleketin en büyük işi olan zirai krediyi tanzim ve tedvir mesuliyetini daha iyi anlayacak ve bunu yapacak bir statü vermek.
- Mevcut borçlarını ödeme imkânı olmayan çiftçiye, eski borçlarına nispeten ucuz bir faizle uzun bir zaman esnasında ödeyebileceği kredi sağlamak.

Hürriyet, “Gazimiz T. Odasında Bir Hitabede Bulundular”, 2 Şubat, 1931, s. 1-2., *Türk Sözü*, “Gazi Hz. İktisadi Müessesatta”, 3 Şubat 1931, S. 2006, s. 1-3., *İnkılap*, “Gazi Hz. Dün Ziraat ve İş Bankalarını, Ticaret Odasını Ziyaret Etiler”, 1 Şubat 1931, S. 152, s. 1., *Yeni Adana*, “Reisi Cumhur Hz.”, 3 Şubat 1931, S. 2715, s. 1-2., Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. II, s. 461-462.

¹³⁰⁹ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, s. 40.

¹³¹⁰ BCA, 490.01/34.145.1.56/02.11.1931.

- Umumi iktisadi şerait ne olursa olsun köylüyü mütevazı yaşayışına elzem olan vasıtalarla teçhiz edecek yine ucuz faizli ve uzun vadeli bir tesis kredisi temin etmek.

- Çiftçilerin sene mahsulünü paraya çevirebileceği zamandan önce borç ödemesini zorunlu kılacak durumları ortadan kaldırmak.

- Zirai kredi kooperatiflerinin güçlendirilmesi işini, bankanın en mühim işlerinden addetmek.

- Ziraat işlerinden başka mevcut üzerinden tetkikat yapılarak bankayı bütün teşkilatı, vasıtaları, tecrübe ve kabiliyetleriyle bu ana zemin üzerinde büyük alaka ile çalışan bir müessese haline koymak.

- Senelik zirai kredi faizlerini biraz daha indirmek imkânını aramak.

Ayrıca çiftçinin kredi ihtiyacı için dışarıdan para bulunmasının yanlış bir düşünce olduğu, ihtiyacın kendi içi dinamikleri içinde halledilmesinin doğru olacağı belirtilmiştir.¹³¹¹

Bu uyarıların ışığında ilerleyen süreçte Ziraat Bankası çiftçi lehine düzenlemeler çalışmalar yapmıştır. 1933 yılından geçerli olmak üzere Ziraat Bankası vasıtasıyla çiftçiye verilen kredi faizi ve komisyon ücretleri düşürülmüştür.¹³¹²

Sanayi ve Maadin Bankası'nın faaliyetleri üzerinde de durulmuştur. Bankanın sermayesinin kısmen borç senetleri, kısmen de müessese ve şirketlerin hisse senetlerinin alımı için kullanıldığı görülmüştür. Ülkede sanayi kredisi eksikliğinin olduğu, bu nedenle ihtiyaçların yerli ve yabancı bankalardan ticari mahiyette ve kısa vadede tedarik edildiği anlaşılmıştır. Milli sanayinin daha serbest ve uzun vadeli kredi bulması durumunda ilerleyişinin hızlanacağı vurgulanmıştır. Ancak bu iş için görevlendirilen Sanayi ve Maadin Bankası'nın bu görevi yerine getiremediği görülmüştür.

Emlak ve Eytam Bankasından borç alarak inşaat yaptıran vatandaşlar, faizlerin çok olmasından şikâyetçi olmuşlardır. Bu şikâyetlerin giderilmesi için, son

¹³¹¹ BCA, 490.01/34.145.1.57-67/02.11.1931.

¹³¹² *Cumhuriyet*, "Ziraat Bankası Umumî İhtima Çiftçi Kredilerinin Faiz ve Komisyonu İndirildi", 1 Aralık 1932, S. 3079, s. 1-4.

yıl 600 bin lira kar eden, bankanın faizlerini kuruluş amacına uygun olacak seviyelere getirmesinin uygun olacağı ifade edilmiştir.¹³¹³

Mustafa Kemal Paşa, ziyaret ettiği bölgenin yerel ihtiyaçları için de çözüm önerilerinde bulunmuştur. Edirne ziyaretlerinde bölgenin kredi ihtiyacı olduğunu görmüştür. Başvekâlete gönderdiği telgrafta, Edirne'nin mahalli ihtiyaçların giderilmesi için bölgede Emlak ve Eytam Bankası kurulması için çalışma yapılmasını istemiştir.¹³¹⁴ Başvekâlet, Gazi'nin emri doğrultusunda çalışmanın yapılması hususunda 23 Aralık 1930 tarihinde Maliye Vekâletine bir yazı göndermiştir.¹³¹⁵ Maliye Vekâleti ise; 24 Aralık 1930 tarihinde verdiği cevapla; Emlak ve Eytam Bankası muameleleri tüccariye ile iştigal etmediğinden ve bu suretle mahalli kredi ihtiyacına da karşılık teşkil edemeyeceğinden Edirne'de bir şube açılmasında bir fayda görülmediğini bildirmiştir.¹³¹⁶ Malatya'da bulunduğu sırada Malatya Elektrik Türk Anonim Şirketi ile yakından ilgilenmiş, sermayesinin oluşturulmasına Sanayi ve Maadin Bankası'nın destek olmasını sağlamıştır.¹³¹⁷ Amasya ve Tokat'ta, fare tahribatı nedeniyle tarlaları zarar gören çiftçilere Ziraat bankası vasıtasıyla yardım yapılması sağlanmıştır.¹³¹⁸

4.1.1.5.2. Seyahatten Sonra Bankacılık Sektörü

Atatürk döneminde bankacılık alanında Osmanlı dönemindeki bölgesel bankaların yanı sıra, belli bir sektörde ya da kredi, emlak gibi belli kategorilerde hizmet veren, devlet destekli ulusal bankalar açılmıştır. Böylece hem dağınık sermaye kaynakları bir araya getirilirken hem de yönetsel olarak hükümet ile müteşebbisin bir araya gelme imkânı ortaya çıkmıştır.¹³¹⁹ 1923-1929 döneminde devlet desteğiyle 24 banka kurulmuştur. Bunların içinde 13 sanayi işletmesinin bağlandığı Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası, istenilen başarıyı yakalayamazken, Emlak ve Eytam Bankası, inşaat sektörünün ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle sanayi

¹³¹³ BCA, 490.01/34.145.1.67-68/02.11.1931.

¹³¹⁴ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.42/19.12.1930., BCA, 490.01/34.142.1.46/19.12.1930.

¹³¹⁵ BCA, 030.10/2.10.2.8/23.12.1930.

¹³¹⁶ BCA, 030.10/2.10.2.4/18.01.1931.

¹³¹⁷ BCA, 030.18/01.02.18.15.2/11.03.1931.

¹³¹⁸ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.35/22.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.1-39/22.11.1930.

¹³¹⁹ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, s. 31., 1932'e kadar mahalli banka anlayışı devam etse de 1932-1938 yılları arasında sadece 2 mahalli banka açılırken daha önce açılanların çoğu da faaliyetlerine son vermiştir. Ramazan Kurtoğlu, *Türkiye Ekonomisi*, s. 381.

sektörüne en iyi destek olan banka olmuştur.¹³²⁰ Özel sermayenin desteğiyle kurulan ülkedeki küçük çaplı işlerin dâhili imkânlarla halledilebileceğini gösteren İş Bankası da bu sürecin önemli bankalarından olmuştur.¹³²¹ 1925'ten 1929'a kadar bankaların topladıkları mevduat 2,5 kat, verdikleri kredi %50 artmıştır. Ancak kredilerin GSYİH içindeki payı %0,1, bankaların sanayiye verdikleri kredilerin payı ise %20 oranında kalmıştır.¹³²²

Klaus Von Beyme'e göre özel sektör; ekonomik buhran ve buna bağlı olarak kalitesi düşen uluslararası ticaret anlaşmalarından olumsuz etkilenmiştir.¹³²³ Yani özel sektörün sorunu ucuz ve uzun süreli krediye ulaşamaması olmuştur. Beyme'nin dediği gibi, 1929'dan itibaren küçük kredi ihtiyacı da karşılanamamaya başlamıştır. Kredi desteği alamayan esnaf ve küçük sanat erbabı iflas etmiştir. Üretici ve iş dünyasının kredi ihtiyaçlarını bankalardan sağlayamaması nedeniyle tefecilik artmıştır.¹³²⁴ Yüksek faizler nedeniyle tüccar sermayesini kaybetmiş, köylü ise toprağını borca gömmüş bir hale gelmiştir.¹³²⁵

Gazi'nin seyahate çıktığı dönemin Türkiye'si bu haldedir. Gazi, bankaların köylünün, müteşebbisin, tüccarın, sanayi erbabının yani iş dünyasının kredi ihtiyacını karşılayamadığını bizzat görmüştür. Seyahatten sonraki dönemde, zaten genel anlamda devletin müdahil olduğu kapsamlı, bir ekonomik değişim yaşanmıştır. Bankacılık sektörü de bu değişimden payını almıştır.

Seyahatlerdeki izlenimlere göre; sanayiciye kredi sağlama konusunda eksik kaldığı görülen Sanayi ve Maadin Bankası 1932 yılında kapatılmış, yerine devletçi sanayi projelerini desteklemek üzere Türkiye Sanayi Kredi Bankası ve Devlet Sanayi Ofisi kurulmuştur.¹³²⁶ Ülkenin hammadde kaynakları ile üretim yapacak sanayi projelerine öncelik vermek kaydıyla 11 Temmuz 1933 tarih ve 2262 sayılı kanunla

¹³²⁰ İstiklâl Yaşar Vural, "Atatürk Dönemi Maliye Politikaları: Liberal İktisattan Karma Ekonomiye", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 20, Nisan 2008, s. 92.

¹³²¹ Yunus Nadi, "Bir Türk Müessesesi Maliyesi", *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1929, S. 1846, s. 1-3., Zeynel Besim, "Mali Vaziyet", *Hizmet*, 6 Mart 1930, S. 1561, s. 1.

¹³²² İstiklâl Yaşar Vural, "Atatürk Dönemi Maliye Politikaları", s. 92.

¹³²³ Klaus Von Beyme, "Batı ve Marksist Gelişme Teorilerine Göre Kemalizm", Çev. Sema Günışık, *Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu: Bildiri ve Tartışmalar (17-22 Mayıs 1981)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983, s. 270.

¹³²⁴ Z. F. Fındıkoğlu, *Kooperasyon Sosyolojisi*, s. 247.

¹³²⁵ Yunus Nadi, "Faiz Mes'alesi", *Cumhuriyet*, 6 Mart 1930, S. 2094, s. 1.

¹³²⁶ İstiklâl Yaşar Vural, "Atatürk Dönemi Maliye Politikaları", s.102., Uygur Kocabaşoğlu vd, *Türkiye İş Bankası Tarihi*, s. 248.

ve 20 milyon TL sermaye ile Sümerbank kurulmuştur.¹³²⁷ Sümerbank, devletçilik döneminin temel ve sürükleyici kurumu olmuştur.¹³²⁸ Belediyelerin şehircilik faaliyetlerini kredilendirmek amacıyla 11 Haziran 1933 tarih ve 2301 sayılı kanunla Belediyeler Bankası kurulmuştur.¹³²⁹ Ülkemizin yeraltı servetlerini bilimsel ve prodüktif yollarla değerlendirmek amacıyla 2 Haziran 1935 tarih ve 2805 sayılı kanunla 1935 yılında 20 milyon TL sermaye ile Etibank kurulmuştur.¹³³⁰ Küçük esnafı faiz batağından kurtarmak ve tefecilikle mücadele etmek için 2279 sayılı ve 8 Haziran 1933 tarihli “Ödünç Para Verme İşleri Kanunu” ile 2284 sayılı ve 17.6.1933 tarihli “Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu” çıkarılmıştır. “Küçük Sanatlar Kanununun” çıkarılması planlansa da sadece proje olarak kalmıştır.¹³³¹

Seyahatten sonraki dönemde Ziraat Bankası’nda da önemli değişiklikler yaşanmıştır. Banka rekoltenin fazla olduğu 1931 yılında fiyatların düşmesini engellemek amacıyla destekleme alımları yaparak çiftçiye destek olmuştur. Ziraat Bankası, 1932 yılından itibaren iç piyasadaki buğday alım satımını düzene sokmak amacıyla silo inşa etmeye başlamıştır. 1935 yılında çıkarılan 2814 sayılı kanunla köylünün 1931 yılına ait tarımsal borçları 15 yılda ödenecek şekilde Ziraat Bankası nezdinde yapılandırılmıştır. 4 Haziran 1937 tarih ve 3202 sayılı kanunla bankaya iktisadi devlet teşekkülü statüsü verilmiştir.¹³³²

Dönemin bankacılık alanında önemli kurumlarından biri de 1931 yılında İş Bankası bünyesinde İş Limited adında kurulan şirket olmuştur. Harici ticaret alanında faaliyet gösteren şirket fiyatlandırmaya standart getirerek; üreticinin malını en iyi fiyatlarda satmasına yardımcı olmaya çalışmıştır.¹³³³ 11 Haziran 1930 tarih ve 1715 sayılı kanunla kurulmuş olan ancak 3 Ekim 1931 tarihinde faaliyete başlayan Merkez Bankasını da bu dönemin gelişmeleri arasında sayabiliriz.¹³³⁴

¹³²⁷ İstiklâl Yaşar Vural, “Atatürk Dönemi Maliye Politikaları”, s. 102., *50 Yılda Türk Sanayii*, s. 22.

¹³²⁸ Erdinç Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*, s. 68.

¹³²⁹ Naci Yılmaz, *1930-1946 Döneminde Türk Bankacılık Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2007, s. 185.

¹³³⁰ *50 Yılda Türk Sanayii*, Ankara, s. 25.

¹³³¹ Z. F. Fındıkoğlu, *Kooperasyon Sosyolojisi*, s. 247.

¹³³² Naci Yılmaz, *1930-1946 Döneminde Türk Bankacılık Tarihi*, s. 171-174.

¹³³³ *Cumhuriyet*, “Dünya Buhranı ve Türkiye”, 27 Mart 1932, S. 2834, s. 4., Yunus Nadi, “Asrın Ticareti: “Standard” Usulü”, *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1932, S. 27, s. 1.

¹³³⁴ Naci Yılmaz, *1930-1946 Döneminde Türk Bankacılık Tarihi*, s. 146.

Sonuç olarak baktığımızda seyahatten sonraki süreçte devletin ekonomideki etkinliğiyle doğru orantılı olarak bankacılık sektöründeki etkisi de artmıştır. Devlet sermayeli bankalar vasıtasıyla devlet teşekkülleri, sanayi kuruluşları ve üreticilerin kredi ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. Ayrıca küçük esnafı ve köylüyü kriz döneminin borçlarından kurtarmak adına kredi desteği ve borç yapılandırılması çalışmaları yapılmıştır. Bu bağlamda Bankacılık sektörü belli oranda bir gelişme göstermiştir. Bankacılık sektörünün GSYİH içindeki yeri 1935'te %1,2, 1940'ta %1 olmuştur.¹³³⁵ Bu küçük bir orandır ama 1929'daki %0,1'lik oran dikkate alındığında oldukça büyük bir gelişme gösterdiği görülmektedir.

4.1.2. Milli İktisat Politikası

4.1.2.1. Vergi Politikası

4.1.2.1.1. Ziyaret Edilen Yerlerde Vergi ve Şikâyetler

Ülkedeki üretici, ticaret erbabı, çalışan ve tüm vatandaşlardan belirli oran ve isimlerde toplanan vergiler, ekonomik buhranın etkisiyle halkın üzerindeki yükü daha da arttırmıştır. Bu yük, hükümetin halk tarafından sorgulanmasında en önemli unsurlardan biri olmuştur. Başta SCF olmak üzere muhalif unsurlar bu zorlukları propaganda malzemesi haline getirerek hükümeti yıpratmaya çalışmışlardır. Bu durumun farkında olan Gazi, seyahatlerinde halkın mali vaziyetini yakından takip etmiştir. Buna istinaden halkın; vergilerin oranları ve toplanması hakkında görüş ve istekleri dikkatle izlenmiştir. Gazi'nin ziyaret ettiği yerlerde vergiler ile ilgili izlenim ve çözüm önerileri şu şekilde olmuştur.

Samsun'da bulunduğu süreçte karşılaştığı sorunları Başvekâlete telgraf çekerek bizzat çözmeye çalışmıştır.¹³³⁶ Samsun'da tarla sahiplerinin arazilerinin kıymetinden fazla gösterilerek fazla vergiye tabi tutulduklarından ve nadasa bırakmalarına rağmen her sene ekiyormuş gibi vergi alınmasından şikâyetçi olmaları üzerine mağduriyetin giderilmesi hususunda Başvekâlete 22 Kasım 1930 tarihinde

¹³³⁵ Memduh Yaşa, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1978)*, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul, 1980, s. 44.

¹³³⁶ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Bugün Bafra'ya Gidiyorlar", 25 Kasım 1930, S. 2354, s. 1-2., *Hür Gazete*, 25 Kasım 1930, S. 30, s. 2., *İnkılap*, "Gazi Hz. Bafra'ya Gidiyorlar", 25 Kasım 1930, S. 877, s. 1., *Vakit*, "Çarşamba'da", 25 Kasım 1930, S. 4627, s. 1.

telgraf çektiirmiştir.¹³³⁷ Durum Maliye Vekâletine bildirilmiş Maliye Vekâleti de Samsun Defterdarlığına gönderdiği yazıda mağdur olan arazi sahiplerinin şikâyetlerinin kanun dâhilinde incelenerek fazla vergiye tabi tutulanlarının zararlarının giderilmesini istemiştir.¹³³⁸

Tokat ve Amasya'da fare tahribatı yüzünden ürünleri zarar gören çiftçiler tarlalarını sürmeye yetecek kadar vergiden muaf mazot alamadıkları hususunda şikâyette bulunmuştur. Gazi, konuyla ilgili tetkikat yapılmasını ve çiftçiye yetecek kadar mazot verilmesini emretmiştir. Tetkikatlar yapılmış ve Başvekâletten gelen 23.11.1930 tarihli telgrafta traktör sahiplerine yeteri kadar vergiden muaf mazot verileceği bildirilmiştir.¹³³⁹

Adana'daki yapılan tetkikatlarda; bazı kimselerin vergi vermek istemediği, bazı memurların rüşvet ve yanlış uygulamalarla vatandaşı zor durumda bıraktıkları anlaşılmıştır. Gazi, Türk Ocağında yaptığı konuşmasında görülen bu durumun yeni bir defterdarın göreve gelmesiyle çözülmüş olduğunu söylemiştir. Vergi hususundaki bu aksaklıkların bazı gerici unsurlar tarafından; vatandaşı hükümete karşı kışkırtmak için kullanıldığını dile getirerek, bu kimselere karşı tedbir alındığını ve hâkimlere bu kişilerin cezalandırılması hususunda önemli görevler düştüğünü belirtmiştir.¹³⁴⁰

Gazi, İzmir Ticaret ve Sanayi Odasında yaptığı konuşmada vergilere de değinmiştir. Tüccarların İzmir'in iktisadi gelişimi için vergilerde düzenleme yapılması istekleri olmuştur.¹³⁴¹ Gazi söz alarak; İzmir tüccarının, iktisadî vaziyetinin düzenlenmesi için zarurî gördükleri tedbirler ile ilgili temennilerini sıralamıştır.¹³⁴² Vergiler ile ilgili düşüncelerini ise şöyle ifade etmiştir: “*Muhterem arkadaşlar, İzmir'in çok kıymetli ve muteber tüccarları ve tüccarlarının mümessilleri*

¹³³⁷ BCA, 030.10/2.9.34.10/22.11.1930.

¹³³⁸ BCA, 030.10/2.9.34.1/23.11.1930.

¹³³⁹ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1-34-35/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.38-39/22.11.1930.

¹³⁴⁰ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Adana’da Mühim Bir Nutuk İrad Etti”, 19 Şubat 1931, S. 2440, s. 1-4., *Vakit*, “Gazimiz Adana’da Mühim Bir Nutuk İrad Etiler”, 19 Şubat 1931, S. 4712, s. 1-2., *Türk Sözü*, “Gazi Hz.nin Nutukları”, 23 Şubat 1931, S. 2021, s. 1-2.

¹³⁴¹ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. İzmir Ticaret Odasında Mühim Bir Nutuk İrad Etiler”, 1 Şubat 1931, S. 2422, s. 1-4., *Vakit*, “Gazi Hz.nin Mühim Nutukları”, 1 Şubat 1931, S. 4694, s. 1-8., Hâkimiyeti Milliye, “Gazi Ege İktisat Mntkasının İhtiyaçlarını Tetkik Ediyor”, 2 Şubat 1931, S. 3434, s. 1-4., *Hürriyet*, “Gazimiz T. Odasında Bir Hitabede Bulundular”, 2 Şubat, 1931, S. 102, s. 1-2., *Türk Sözü*, “Gazi Hz. İktisadi Müessesatta”, 3 Şubat 1931, S. 2006, s. 1-3., *İnkılap*, “Gazi Hz. Dün Ziraat ve İş Bankalarını, Ticaret Odasını Ziyaret Etiler”, 1 Şubat 1931, S. 152, s. 1., *Yeni Adana*, “Reisi Cumhur Hz.”, 3 Şubat 1931, S. 2715, s. 1-2., Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. II, s. 461-462.

¹³⁴² Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. II, s. 461.

huzurunuzda bulunmaktan fevkalâde memnun ve mütehassis oldum. Kâtibi umumî Beyefendinin Ege iktisat mıntıkası hakkında umumî olarak İzmir ve civarı hakkında hususî olarak vermiş olduğu izahattan müstefit oldum. Bundan dolayı cümlenize teşekkür ederim. Suret-i umumiyede aldığım hissî intiba bu olmuştur ki arkadaşlarımız İktisadî hayatımızın tekâmülü için ve terakkisi için icap eden şeylerin yapılmasını çok samimî olarak dermeyer ediyorlar.

Hepimizin hatırına gelen şeyler sizin de söylediğiniz gibi bu vergilere ait kanunlar yenidir. Tatbikat ve teferruatında bazı hatalar olabilir. Zamanla bunların zail olacağı kanaatindeyiz. Gene zamanla ve tatbikattaki tecrübelerle noksan veya fena cihetler sabit oluyor. Bütün bu görüşler o kanunların tashihine müncer olmaktadır. Hükümeti Cumhuriyet şüphesiz bunlarla yakından alâkadardır, meşguldür. Emin olabilirsiniz ki bunların cümlesi yapılacaktır.”¹³⁴³

Gazi, Ticaret ve Sanayi Odasında vergilerin tadil edilmesi için hükümetin gerekli çalışmaları yapacağını ifade etse de Türk Ocağındaki konuşmasında bu tadilatın memleket ihtiyaçlarını da gözetecek bir usulle yapılması gerektiğini şöyle izah etmiştir: *“Nazari dikkati celbeden şudur ki; birbirine iki arzu dermeyer olunuyor. Bir taraftan memleketin bir ihtiyaçlarının sürat ve sühuletle tatmini istenilirken diğer taraftan bunlar için elzem olan vesaiti esasi yenin de tenkisi talep olunuyor yani şu veya bu verginin tadili ve tarifî mevzu bahis oluyor. Şüphe yok ki mühim olan bütün tadiller yapılmalıdır. Bunun için makul ve mantıklı usuller bulmak daima elzemdir.”¹³⁴⁴*

4.1.2.1.2. Vergiler için Tedbirler ve Çözüm Önerileri

Mustafa Kemal Paşa ve uzman heyetinin ziyaret ettikleri yerlerde edindikleri izlenimler, devlet ile vatandaş arasındaki mali sorunların anlaşılmasına yardımcı olmuştur. Bu sorunların büyük bölümü vergilerin miktarı ve toplanmasında yaşanan uygulamalar üzerinde toplanmıştır. Nüfusun %80’ini oluşturan köylünün verdiği

¹³⁴³ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. İzmir Ticaret Odasında Mühim Bir Nutuk İrat Ettiler”, 1 Şubat 1931, S. 2422, s. 1-4., *Vakit*, “Gazi Hz.nin Mühim Nutukları”, 1 Şubat 1931, S. 4694, s. 1-8., Hâkimiyeti Milliye, “Gazi Ege İktisat Mıntıkasının İhtiyaçlarını Tetkik Ediyor”, 2 Şubat 1931, s. 1-4., *Hürriyet*, “Gazimiz T. Odasında Bir Hitabede Bulundular”, 2 Şubat, 1931, S. 102, s. 1-2., *Türk Sözü*, “Gazi Hz. İktisadi Müessesatta”, 3 Şubat 1931, S. 2006, s. 1-3., *İnkılap*, “Gazi Hz. Dün Ziraat ve İş Bankalarını, Ticaret Odasını Ziyaret Ettiler”, 1 Şubat 1931, S. 152, s. 1., *Yeni Adana*, “Reisi Cumhuriyet Hz.”, 3 Şubat 1931, S. 2715, s. 1-2., Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, C. II, s. 461-462.

¹³⁴⁴ *Yeni Adana*, “Gazi Hazretleri Diyor ki”, 1 Şubat 1931, S. 2713, s. 1-2.

arazi ve sayım vergileri ile tüm iş erbabının ödediği kazanç ve muamele vergileri üzerine yoğunlaşarak sorunlar ve çözüm önerileri ortaya konmuştur.

Ziyaret edilen yerlerde vergi tetkikatları sonucu yükün köylü ve çiftçinin üzerinde olduğu görülmüştür. Hâlihazırda kazanç ve müsakkafat vergisinden muaf tutulan, teşvik kanunundan faydalanan sanayici ise sadece muamele vergisi vermektedir. Memlekette sanayinin teşvik edilmesinin çok önemli olduğu ancak tüm yükün köylü ve çiftçiye yüklenmesinin de doğru olmadığı belirtilmiştir. Bu nedenle sanayicinin muamele vergisinden de muaf tutulmasının uygun olmayacağı ifade edilerek muamele vergisinin tatbiki için şu önerilerde bulunulmuştur:

- *“Yekânu zaten çok bir şey tutmayan yüzde iki buçuk ihracat vergisinin tam olarak alınması uygundur.*
- *Dâhili muamele vergisinin en çok yüzde ellisi kaldırılmıştır. Hiç olmazsa diğer yarısı eksiksiz alınmalıdır.*
- *Dâhili muamele vergisi ipka olununca; imal maddelerinin yer ve şekil değiştirdikçe vergiye tabii tutulmaz şekli kaldırılmalıdır. Bu verginin tahakkuku şekli yeniden tetkik olunarak usule ait şikâyetleri bertaraf edecek bir yol bulunmalıdır.*
- *İthalata ait muamele vergisi baki kalmalıdır. Fakat şimdiki gibi gümrükten ayrı olarak muayyen yüzde nispetle tahsil edilmesi devleti fazla memur kullanmaya ve birçok sui muamelelere sevk ediyor. İthalatçıları da fazla muamelelere maruz bırakıyor.*
- *Mevcut eski kanunda fabrikalarda yapılan ekmek, kitap, risale ve gazeteler muamele vergisinden muaf olduğu halde yeni layiha bunlar istisnalar arasından çıkarmıştır. Bunların eski kanundaki gibi müstesna tutulması lüzumludur.*
- *Dâhili muamele vergisine karşılık olarak bütçelerde öngörülen prim usulü değiştirilmelidir.*
- *Yeni yapılacak muamele vergisi kanunu teşviki sanayi kanunu ile birlikte mütalaa edilmelidir.”¹³⁴⁵*

Çiftçinin en fazla ödeme yaptığı vergi olan arazi vergisi en çok üzerinde durulan hususlardan biri olmuştur. Seyahatte elde edilen izlenimlere göre; arazi vergisinin, mahsul para ettiği seneler, çiftçiye çok yük getirmediği belirlenmiştir. Ancak yanlış uygulamalar sonucu ortaya çıkan; vergiyi ağırlaştıran sebepler şu şekilde sıralanmıştır:

- Ekilmemiş araziden aldıktan başka ekilmeye hiç müsait olmayan çalılık ve bataklık haline gelen yerlerden de alınmaktadır.

¹³⁴⁵ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1-12-15/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.15-18/17.11.1930., BCA, 490.01/34.145.1.13-17/02.11.1931., CBA, Kls. 4-3/Dos. 51/F. 26/17.11.1930.

- Yeni tahrir görülen yerlerde hazine lehine bir sıhhiyetle fazla takdir edilen kıymetler üzerinden alınmaktadır.
- Alışverişe tabii arazide yeni fırsat üzerinden verilen verginin eski hesaba göre verilenden bazen %500 hatta %1000 fazla olmasının haksızlık oluşturmaktadır.
- Bu sene olduğu gibi mahsulatin para etmediği seneler bazı yerlerde halkın aşar usulünü bile arar hale gelmiştir.
- Satılmış ve yahut muhtelif sebeplerle hükümetçe istimlak edilmiş olan arazinin feragatinden sonra dahi önceki sahibinden vergi istenip, baskı yapılmaktadır. Bu ahvalde tapu işinin süratle yapılması lazımdır.
- İstifade edilmeyen arsa vergileri şikâyeti mucip oluyor. Hassaten sahiplerinin muayyen seneler zarfında istifadeleri kanunca menedilmiş olan arazilerin vergilerini kaldırmak lazımdır.¹³⁴⁶

Arazi vergisi hakkında belirlenen bir diğer sorun ise; köylüyü topraklandırmak için arazisi istimlak edilen çiftçinin parası verilmediği gibi elinden alınan toprak üzerinden vergi istenmesi ve vergiyi almak için baskı yapılması olmuştur. Hazırlanan raporlarda bu haksızlığın giderilmesi için tedbir alınması gerektiği belirtilmiştir.¹³⁴⁷

Bir diğer sorun ise arazi bedellerinin bölgeye göre ya da vergi memurlarının tatbik ettikleri hususi uygulamalara göre değişiklik göstermesinden kaynaklı vergi adaletsizliği olmuştur. Mesela, Konya'da arazi fiyatlarının yüksek olmasından dolayı fazla vergi alındığından şikâyet edilmiştir.¹³⁴⁸ Aynı sorunda Havza'da da karşılaşılmıştır. Gazi sorunu 22 Kasım 1930 tarihli telgrafla Başvekâlete bildirmiştir.¹³⁴⁹ Başvekâlet, Maliye Vekâletini konuyla ilgili bilgilendirmiştir. Vekâletten Samsun Defterdarlığına gönderilen yazıda, konuyla ilgili gerekli tetkikatın yapılarak arazi fiyatlarının yeniden hesaplanarak vergilerin düzenlenmesiyle halkın mağduriyetinin giderilmesi istenmiştir. Memleketin çok yerinde görülen bu sorunun yeni çıkarılacak vergi kanununda yer alan tadil hakkı sayesinde çözebileceği belirtilmiştir.¹³⁵⁰

¹³⁴⁶ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.7-8/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.9-10/17.11.1930., CBA, Kls. 4-3/Dos. 51/F. 26/17.11.1930.

¹³⁴⁷ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.5-6/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.7-8/17.11.1930., CBA, Kls. 4-3/Dos. 51/F. 26/17.11.1930.

¹³⁴⁸ BCA, 490.01/34.145.1.48/02.11.1931.

¹³⁴⁹ BCA, 030.10/2.9.34.10/22.11.1930.

¹³⁵⁰ BCA, 030.10/2.9.34.1/23.11.1930.

Seyahatlerde sayım vergisindeki sorunlarla da ilgilenilmiştir. Çiftçiyi ilgilendiren önemli vergilerden olan sayım vergisinin tahsil edilmesinde yanlışlıklar ve haksızlıklar yapıldığı görülmüştür. Başar, bu yanlışlıkları şöyle anlatmaktadır: *“Sayım vergisini tahsil münasebetiyle bütün seyahatte gördüklerimiz ve işittiklerimiz daha birçok haksızlık var. Bunlar nasıl, hangi kuvvet sayesinde düzelecek? Trakya’da hayvancılığın atisini vahim görüyorum. Hayvanlar gittikçe azalıyor; Bulgaristan’a bile kaçırılıyormuş”* Ayrıca Başar, köylünün yüksek vergiler nedeniyle devlete düşman olduğunu, uzaklaştığını ve mütegalibenin, soyguncunun kucağına ittiğini düşünüyor. Bu vergileri toplarken alınan verginin nerdeyse yarısı kadar masraf edildiğinden bahsediyor. Şu şekilde devam ediyor: *“Ne olur; asırlarca ezilmiş, bütün imparatorluğun yükünü ve derdini omuzlarında taşımış bu anavatan köylüsü, artık vergi memurunun yakasına yapışmasından kurtulsa!.. Hiç vergi vermese!.. Artık hükümetten kaçan, nüfustan kaçan, şehirden ve medeniyetten kaçan köyü kendimize ve kendisine ısındırsak!...”*¹³⁵¹

Başar’ın söyledikleri ile paralel olarak; Batı Anadolu Bölgesinde yapılan tüm tetkikler sayım vergisinin hayvancılığı olumsuz etkilediğini göstermiştir.¹³⁵² Çiftçinin verdiği vergilerin ikincisi olan sayım vergisinin sanayi ve ticaret erbabının verdiği vergilere nispetle ağır olduğu ve son yıllarda hayvan fiyatlarının düşmesinin verginin ödenmesini zorlaştırdığı görülmüştür. Memleketin önemli işlerinden olan hayvancılığın himaye edilmesinin ve Hükümetin sanayi alanında takip ettiği teşvik politikasını hayvancılık için de kullanmasının uygun olacağı belirtilmiştir. Teşvik kanunundan istifade eden sanayicinin yükünü azaltmak için muamele vergisinin kaldırılmasının düşünüldüğü yerde, zaten ağır bir arazi vergisi ödeyen çiftçinin üzerindeki sayım yükünün hafifletilmesinin faydalı olacağı ifade edilmiştir. Buna istinaden çift hayvanı üzerindeki verginin kaldırılmasının çok faydalı olacağı, bütçe imkân vermezse, en azından bütün hayvanat vergisinin %50’sinin kaldırılmasının uygun olacağı belirtilmiştir.¹³⁵³

Seyahatlerde, kazanç vergisi ile ilgili alınan şikâyetler ve düşünülen tedbirler ise şu şekildedir: Maktu, yani bedeli icar üzerinde vergiye tabi olanların toplam

¹³⁵¹ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye*, s. 86-87.

¹³⁵² BCA, 490.01/34.145.1.1-18/02.11.1931.

¹³⁵³ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.8-10/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.10-12/17.11.1930., CBA, Kls. 4-3/Dos. 51/F. 26/17.11.1930.

kazanç üzerinden vergiye tabi olanlarla emsal nispette vergi vermelerinin ağır olduğu görülmüştür. Maktu kısmın, kazançla ilgisi olmadığı için maktu kısmın toplam kazanç vergisinden düşülmesinin uygun olacağı belirtilmiştir.

Düşük gelirli vergi memurlarının, takdir kullanarak, şirketlerin vergi miktarlarını az göstermelerinden dolayı hazinenin zarara uğradığı anlaşılmıştır. Buna istinaden bankalar, imtiyazlı şirketler ve anonim şirketler gibi bilanço üzerine hesaplarını kapsayan müesseselerin vergilerini; bilanço üzerinden ve memur tarafından hiçbir tetkik yapılmadan ödemelerine izin verilmesi ve bir müddet sonra maliye ve iktisat vekâletlerinden birer yüksek memurdan oluşan bir heyet tarafından vergi noktası nazarından bilançoların ayrıntılı olarak incelenmesi ve az vergi vermek için yanlış bilanço yaptıkları anlaşılanlar hakkında mühim cezalar konmasının sorunu çözeceği belirtilmiştir. Ayrıca diğer ticarethanelerin vergilerinin belirlenmesi için tek memur uygulanmasından vazgeçilerek komisyonlar vasıtasıyla bu işlerin yapılmasının uygun olacağı belirtilmiştir.

İstanbul'da bir konserve fabrikasının genel işlerini takip etmek üzere kurulan büro için ayrıca kazanç vergisi konmak suretiyle 4 yıllık vergi istenmesi şikâyet konusu olmuştur. Bu şirketten vergi almak gerektiği ancak şimdi birden 4 senelik vergi istenmesinin şirketin hesaplarını alt üst edeceği ifade edilirken benzer kararlar örnek gösterilerek iş sahiplerinin zarara uğratılmayacağı belirtilmiştir.¹³⁵⁴

Her yerde oktrua şikâyetleri alınmıştır. Bir mal için şehirden şehre geçtikçe mükerrer oktrua alındığı ve uzak yerlerden mal getiren tüccarın zarar ettiği anlaşılmıştır. Bu vergi belediye gelirlerinin önemli bir kısmını teşkil ettiği için esaslı bir tadilin kolay olmayacağı ancak meselenin geniş bir surette tetkik edilmesinin faydalı olacağı belirtilmiştir.¹³⁵⁵

Tüccarlar tarafından, ithal ettikleri bir mal için gümrüğün tespit ettiği bir tarife üzerinden vergi verdikten bir kaç sene sonra müfettişlerin raporuna göre daha fazla vergi istenmesi ve vergi farkının alınması için cebri tahkikat yapılması

¹³⁵⁴ BCA, 490.01/34.145.1.9-10/02.11.1931., ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.12-14/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.13-15/17.11.1930., CBA, Kls. 4-3/Dos. 51/F. 26/17.11.1930.

¹³⁵⁵ BCA, 490.01/34.145.1.40/02.11.1931.

hususunda şikâyetler alınmıştır. Dış ticarete zarar verdiği iddia edilen bu hususun çözümlenmesi için tedbir alınmasının uygun olacağı belirtilmiştir.¹³⁵⁶

Gelir düzeyi düşük olan vatandaşlar için de tedbirler düşünülmüştür. Yeni kanunda yer alacak olan 1,5 lira aylık veya 50 kuruş yevmiyeli rençperlerin kazanç vergisinden muaf tutulması hakkındaki maddenin 2,5 lira aylık veya 75 kuruş yevmiyeli rençperleri kapsar hale getirilmesi ve amelenin de bundan istifade etmesinin az kazançlı vatandaşları memnun edeceği ifade edilmiştir. Ayrıca elde, sırta, başta yiyecek ve yakacak satanlara uygulanan muafiyetin, okuyacak ve yakacak satıcılarına da uygulanmasının faydalı olacağı belirtilmiştir.¹³⁵⁷

Memleketin her yerinde geniş halk kitleleriyle temas eden; doktor, avukat, ressam gibi, serbest meslek sahiplerine ait vergilerin beyanname tarzından çıkarılarak yeni kanundaki şekle sokulmasının uygun olacağı ifade edilmiştir. Bunlardan doktorların mevcut beyannameye tabi az miktarda vergiden bile şikâyet ederken yeni tarzda vergilere tabi tutulmaları durumunda psikolojik ve politik olarak devleti zarara uğratabilecekleri ifade edilmiştir. Bu nedenle hafif miktarda vergiye tabi tutulmalarının uygun olacağı belirtilmiştir.

Yeni kazanç vergisi kanununda müteahhit ve tacirler için tespit edilecek vergi miktarının şikâyetlere ve zorluklara yol açmaması için iyice tetkikat yapılarak belirlenmesinin uygun olacağı, hatta vekaletleri temsil eden komisyonların kararının kafi olmayacağı, icra vekilleri heyetinin tetkik ve tasdikine bırakılmasının uygun olacağı belirtilmiştir. Ayrıca iktisadi duruma göre memleketin üç veya dört muntıkaya ayrılarak her bölgeden ayrı miktarda vergi alınmasının daha doğru olacağı belirtilmiştir.¹³⁵⁸

Seyahatlerde müsakkafat (bina vergisi), damga ve yol vergilerinin sorunları da incelenmiştir. Müsakkafat vergisi ile ilgili tetkikler neticesinde; yeni vergi kanununda zirai müsakkafatın vergiden muaf tutulmasının çiftçi için çok rahatlatıcı olacağı, kanunun yürürlüğe girmesinden önceki borçların affedileceğine dair bir maddenin de kanuna eklenmesinin; çiftçiyi rahatlattığı kadar maliyeyi de karışık hesaplama işlerinden kurtarması bakımından faydalı olacağı belirtilmiştir. Bu vergi

¹³⁵⁶ BCA, 490.01/34.145.1.19/02.11.1931.

¹³⁵⁷ BCA, 490.01/34.145.1.10/02.11.1931.

¹³⁵⁸ BCA, 490.01/34.145.1.11-13/02.11.1931.

ile ilgili olarak sahibinin bizzat ikamet ettiği meskenler için vergi indirimi yapılmasının isabetli olacağı, ülke genelinde açılacak okul binalarının da müsakkafat vergisinden muaf tutulmasının maarif için önemli bir hizmet olacağı ifade edilmiştir.¹³⁵⁹

Damga vergisi ile ilgili kanunların ve uygulamaların karışık olduğu anlaşılmıştır. Bizzat damga memurlarının bile kanunun nasıl uygulanacağı hususunda çelişkiye düştükleri görülmüştür. Buna istinaden vergilerin uygulanmasında daha basit yöntemler bulunmasının vatandaşı memnun edeceği belirtilmiştir.¹³⁶⁰

Ziyaretlerde yol vergisinin ağır olduğu hususunda şikâyetler alınmıştır. Bu şikâyetler dâhilinde yol vergisinin vatandaşların lehine olacak bir şekilde ayarlanması hususunda bir yöntem tavsiye edilmiştir.¹³⁶¹ Ayrıca iskele liman ve borsalarda vergi şeklinde tayyare ianesi alındığından şikâyetler olmuştur. Bu konu ile de çalışma yapılması uygun görülmüştür.¹³⁶²

Mali kanunların uygulanması ile ilgili karşılaşılan en büyük sorunlardan biri de kanunların yeterince açık olmamasının getirdiği aksaklıklar nedeniyle halkın mağdur edilmesi olmuştur. Bu hususta alınması gereken tedbirler şu şekilde ifade edilmiştir: *“Mali kanunlar çıktıktan sonra talimatname, izahname, umumi emirler namı altında bir takım müzeyyemat neşredilmektedir. Bunlar arasında bazen kanunların metinlerini nakz veya az çok tadil eden hükümlere tesadüf olunuyor. Bu neşriyat, mükelleflerin birçok haklarını iptal ediyor. Bundan başka kısa bir metin ile anlaşılması daha kolay olan hususat, ekseriya her kelimesi üzerinde dikkat sarf olunarak çalışılmayan bu tali tebligat ile büsbütün iğlak (muğlak) olunuyor. Birçok tefsirlere ve memurların anlayışına göre türlü türlü telakkilere yol açıyor. Bir taraftan memleketin mali kudretine diğer taraftan da halkın hakkına ve kesesine taalluk eden ve neticeten hükümet aleyhine birçok hislerin ve fikirlerin terakümüne sebep olan bu hareket tarzını büsbütün bırakmak ehemmiyeti bir mesele teşkil eder.*

¹³⁵⁹ BCA, 490.01/34.145.1.7-9/02.11.1931., ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.10-11/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.1.12-13/17.11.1930., CBA, Kls. 4-3/Dos. 51/F. 26/17.11.1930.

¹³⁶⁰ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.12/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.15/17.11.1930., CBA, Kls. 4-3/Dos. 51/F. 26/17.11.1930.

¹³⁶¹ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.16-17/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.18-19/17.11.1930., CBA, Kls. 4-3/Dos. 51/F. 26/17.11.1930. Ulaşım başlığında aynı konu detaylı anlatılmıştır.

¹³⁶² ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.1/17.11.1930., CBA, Kls. 4-3/Dos. 51/F. 26/17.11.1930.

Bir mali kanun neşredildikten sonra tefsire muhtaç olacak her nokta mutlaka meclisten geçmeli ve kanunun tatbikata ait izahat için de ancak devlet şurasından geçilecek nizamnameler neşrolunmalıdır. Vekâletin bu yolda talimat, tebligat ve emirlerle hareket etmesi usulü büsbütün kaldırılmalıdır. Bu tarzda bugüne kadar yapılmış tebligat da kısa bir zaman da bu asla irca edilmelidir.”¹³⁶³

Seyahatte dikkat çeken noktalardan biri de mali alanda liyakatli personel eksikliği olmuştur. Ziyaret edilen yerlerde 63 defterdardan sadece üçünün yeterli tahsil gördüğü, kazalardaki nerdeyse tüm mal memurlarının ise orta tahsil bile görmemiş olduğu anlaşılmıştır. Buna istinaden mali kanunlar ne kadar iyi yapılırsa yapılısın bunları anlayacak ve uygulayacak memurların yetiştirilmesinin ülke maliyesi açısından alınması gereken en önemli tedbir olduğu ifade edilmiştir.¹³⁶⁴ Kısa vadede acemi ve geçici tahsildarların yanlış uygulamalarından halkı kurtarmak için bu işlerin de maliye tahsildarlarına yaptırılmasının uygun olacağı belirtilmiştir.¹³⁶⁵

Genel anlamda Atatürk’ün maliye politikasına baktığımızda hazinenin güçlü olması, iç ve dış dengesinin sağlanması amaçlanmıştır. Bunu sağlamak için ise vergilerle halkın üzerine ağır vergiler yüklenmemiştir. Halkın geliriyle doğru orantılı vergilendirmeler yapılmış hatta halka ağır gelen vergiler kaldırılarak halkın gelir düzeyiyle orantılı vergiler getirilmiştir.¹³⁶⁶ Ancak 1929 ekonomik buhranı vergilerin daha da aşağı çekilmesini engellediği gibi, devletin halktan beklentilerini arttırmıştır. Gazi’nin İzmir’de yaptığı konuşmasındaki “*Memleketi imar yolunda çalışırken, vatandaştan, en hafif mükellefiyetlerle bırakacak da değiliz; tamamen aksine olarak, bütün vatandaşlar, icabında ağır mükellefiyetlere, her türlü fedakârlığa katlanmak zorunda kalacaklardır; çünkü yapılması lâzım gelen şeyleri, filân veya falan şahıslar değil, hep beraber yapacağız; vatandaşların, “Şunu isterim, bunu isterim” demesi, “Şunu ve bunu yapmaya mecburum” demektir; binaenaleyh maddî, manevî ve malî varlığını bu uğurda daima müheyya tutmalıdır; ancak bu suretle ki hedefe varmak*

¹³⁶³ BCA, 490.01/34.145.1.22-24/02.11.1931.

¹³⁶⁴ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.17/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.19/17.11.1930., CBA, Kls. 4-3/Dos. 51/F. 26/17.11.1930.

¹³⁶⁵ BCA, 490.01/34.145.1.1-40/02.11.1931.

¹³⁶⁶ Mustafa A. Aysan, “Atatürk’ün Ekonomik Kalkınma Modeli, Atatürkçülük (İkinci Kitap) “, *Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler*, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983. s. 287.

mümkün olur.” ifadelerinden de anlaşılacağı üzere ülkenin içinde bulunduğu krizden çıkabilmesi için halktan da fedakârlık istenecektir. Konuşmadaki şu ifadelerden fedakârlığın vergiler üzerinden olacağı anlaşılmaktadır: “Bu ihtiyaçlar yalnız bir kaza veya vilâyete mahsus değildir; her kaza ve her vilâyette aynı şeylerden bahsedilmektedir; yani umumîdir. Bu cihet düşünülür ve memleketin hakikî durumu göz önüne alınırsa ihtiyaçların hepsinin birden giderilmesi mümkün olamayacağı, işlerin, ister istemez, bir sıraya konması lâzım geleceği, bu arada, tabii olarak, bazılarının geri kalacağı kolaylıkla anlaşılır.

Dikkati çeken bir nokta da şudur ki, birbirine zıt iki arzu dermeyan olunuyor; bir taraftan memleketin birçok ihtiyaçlarının süratle ve suhuletle tatmini istenilirken, diğer taraftan bunlar için çok lüzumlu olan esaslı vasıtaların kısılması isteniyor; yani şu veya bu verginin tadilinden, hafifletilmesinden bahsediliyor. Şüphe yok ki, mümkün olan bütün tadiller ve hafifletmeler yapılmalıdır; bunun için makul ve mantikî usulleri bulmak daima elzemdir; fakat zamanın ve vasitanın çok mühim olduğunu da hatırdan çıkarmamak şarttır.”¹³⁶⁷ Buna istinaden 1929 ekonomik buhranının etkilerini azaltmak için yeni vergiler çıkarılmak zorunda kalınmıştır. Seyahatlerden hemen sonra memurlardan kazanç vergisi alınması konuşulmaya başlanmış¹³⁶⁸ ve 1 Aralık 1931 tarihinde geçerli olmak üzere “İktisadi Buhran Vergisi” çıkarılarak; maaşı 150 liraya kadar olan memurdan %10, 350 liraya kadar % 12,6, 350 liradan yukarısı için %18, 600 lirada yukarısı için ise % 24 alınması kararlaştırılmıştır.¹³⁶⁹ 1934 yılında bu verginin kapsamı genişletilerek ticaret ve kazançları itibariyle kazanç vergisine tabi olan kişilerden ve bazı müesseselerden de alınmaya başlanmıştır. Yine buhranın etkisini azaltmak amacıyla 1932 yılında istihkak ve tediyeelerden, kazanç ve iktisadî buhran vergileri çıkarıldıktan sonra geriye kalan tediye miktarının %10’u oranında Muvazene Vergisi’nin alınması kararlaştırılmıştır. Geçici olarak çıkarılan bu kanunlar 1951 yılına kadar devam etmiştir.¹³⁷⁰

¹³⁶⁷ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, C. II, s. 457-459.

¹³⁶⁸ *Cumhuriyet*, “Memur Maaşlarından Kazanç Vergisi Kesilecek”, 20 Temmuz 1931, S. 2587, s. 1., *Cumhuriyet*, “Maaşlardan Alınacak Vergi Tespit Edildi”, 20 Kasım 1931, S. 2708, s. 1-4., *Cumhuriyet*, “Kazanç Vergisi Yüzde Beş”, 23 Kasım 1931, S. 2711, s. 1.

¹³⁶⁹ *Cumhuriyet*, “Yeni Vergi Bu Aydan İtibaren Meriyete Girdi”, 1 Aralık 1931, S. 2719, s. 1-6.

¹³⁷⁰ İstiklâl Yaşar Vural, “Atatürk Dönemi Maliye Politikaları”, s. 102-103.

Vatandaşın refah düzeyini arttırmak adına krizin etkisinin azalmasıyla doğru orantılı olarak vergilerde de önemli oranda indirimle gidilmiştir. 1936 ve 1938'de çıkarılan kanunlarla hayvancılıktan alınan vergiler tamamen kaldırılarak köylü rahatlatılırken yevmiyesi 80 kuruşun altında olan işçiler kazanç vergisinden muaf tutulmuştur.¹³⁷¹ Seyahat sonrası krizin etkili olduğu süreçte; arazi, sayım vergisi gibi köylüyü ilgilendiren vergilerde düzenleme yapılarak çiftçinin iktisadi vaziyeti düzeltilmeye çalışılmıştır. İktisadi Buhran Vergisi adı altında kazanç vergisinin etki alanı genişletilerek maaşlı çalışanlardan da kazanç vergisi alınmaya başlanmıştır. Krizin yükü vatandaş nezdinde daha çok maaşlı çalışana yüklenmiş diyebiliriz. Ancak krizin etkisi geçtikten sonra düşük gelirli çalışanlar için düzenlemeler yapılarak vergiden muaf tutulmuşlar ya da maaşlarından alınan vergi oranları düşürülmüştür.

4.1.2.2. Milli Kalkınma Stratejisi

4.1.2.2.1. Seyahatin Kalkınma Modeline Etkisi

Ülkeyi düşman işgalinden kurtaran ekibin yeni görevi, ekonomik bağımsızlığı sağlamak olmuştur. Ülkenin içinde bulunduğu şartlar sanayileşmeye elverişli olmasa da, büyük bir savaştan galip ayrılan yöneticilerin azmi ve zihniyeti, şartların zorlanmasındaki en önemli etken olmuştur. Ülkenin tabii kaynakları, coğrafi konumu, halkın çalışkanlığı ve kararlılığı ise yöneticilerin inancını arttıran etkenler olmuştur.¹³⁷² Kadroculara göre; Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesi; tüm sömürge uluslara örnek olmuştu ve bu bağımsızlık ekonomik kalkınma ile tamamlanarak bu alanda da sömürge olarak yaşayan uluslara örnek olmalıydı.¹³⁷³ Buna istinaden kuruluştan itibaren milli iktisat anlayışıyla özel sektörün desteklendiği, himayeci, liberal bir ekonomi politikası çerçevesinde kalkınma hamlesi başlatılmıştır. Ancak hızlı kalkınma prensibinin en önemli ayağı olan sanayileşme hamlesi bir türlü gerçekleştirilememiştir. 1930'a kadar verilen tüm desteklere rağmen özel teşebbüsün kalkınma hamlesini gerçekleştirememesi, 1929 buhranının ülke içinde şiddetli

¹³⁷¹ Yaşar Semiz, *Atatürk Döneminin İktisat Politikası*, s. 171.

¹³⁷² Zeyyat Hatiboğlu, *Gelişme İktisadi ve Türkiye'nin İktisadi Gelişmesi*, İstanbul, 1981, s. 53-54.

¹³⁷³ Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi*, s. 82.

şekilde hissedilmesi ve SCF'nın halk tarafından büyük rağbet görmesi, iktisat politikasında köklü değişiklikler yapılmasına neden olmuştur.¹³⁷⁴

Bu değişimde Gazi'nin seyahatteki izlenimlerinin de önemli etkisi olmuştur. Gazi, seyahatte halkın yokluğunu, ihtiyaçlarını yakından görmüş, her gittiği yerde sosyoekonomik sorunlarla karşılaşmıştır. Bunlar, sadece 1929 ekonomik krizinden kaynaklanan, o yıla ait sorunlar değildi. Genel anlamda bir alt yapı sorununun olduğu görülüyordu. Bu da kuruluştan itibaren amaçlanan kalkınmanın gerçekleşmediğini gösteriyordu. Mesela Denizli'de suların pis ve bulanık olmasından dolayı bölgede hastalık yayıldığını görülmüş, ancak bir çözüm üretilenmemiştir. Başar, yaşadıkları çaresizliği *“Parasızlık ve imkânsızlık karşısında sadece söylenenleri dinliyoruz.”*¹³⁷⁵ diyerek ifade etmiştir. Aydemir de o dönem ülkenin içinde bulunduğu geri kalmışlığı şu şekilde ifade etmiştir: *“İnce bir sahil parçası müstesna olmak üzere hemen bütün Anadolu'da tekniksizlik, mübadelesizlik yahut pazar tıkanıklığı “sayı” (emek) semeresizleştirmiş ve “sayın” semeresizliği buralarda Türk vatandaşının ihtiyaç derecesini inanılmaz bir iptidailiğe indirmiştir. Birçok yerlerde petrol bilinmez. Şeker ancak mahdut kasaba ve köyler ve bu kasaba ve köylerin ancak mahdut evlerine girebilmiştir, ayakkabı henüz çarığın yerini tutamamıştır.”*¹³⁷⁶

Mustafa Kemal Paşa, karşılaştığı bu pek iç açıcı olmayan durum karşısında yine de ümidini yitirmemiştir. İzmir'de yaptığı konuşmada Türk milletine olan inancını şu sözlerle ifade etmiştir: *“Arkadaşlar! Eğer bugüne kadar İktisadî sahada arzu ettiğimiz derecede büyük başarılar görülemiyorsa, bunu tabii bulmak lâzımdır; bu demek değildir ki, Türk milleti ekonomi alanında kabiliyetsizdir. Bunu belki, diyenler vardır; fakat bunlar Türk milletinin hakikî tarihini bilmeyenler, onu hakikî kıymetiyle tanımamış olanlardır. Bütün beşeriyete ziraatı, sanatı ilk öğreten Türk milletidir; Türk milletinin dünyaya mürebbilik etmiş olduğuna artık gerçek âlimlerin şüphesi kalmamıştır. Türk milletinin bundan sonra, bu alanda da lâyük olduğu dereceye yükseleceğinde kimsenin şüphesi olmamalıdır; Fırkamızın vazifesi, bu hedefe bir an evvel erişebilmek için, millete yol göstermek ve yardım etmektir. Biz bunu bir vicdan borcu, bir insanlık borcu biliriz; borcumuza sadığız, daima sadık*

¹³⁷⁴ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 48.

¹³⁷⁵ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, s. 109-110.

¹³⁷⁶ Şevket Süreyya, “İç Pazar ve İktisatta “Bütün”lük”, s. 2.

kalacağız.”¹³⁷⁷ Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere Gazi, memleketteki geri kalmışlığı görmüş, edindiği kanaatler çerçevesinde seyahatten döner dönmez ilk iş olarak; Meclisin kendini feshetmesini istemiştir. Yeni bir tasarruf politikasının başlangıcı olarak mebus aylıklarının 500 liradan 350 liraya indirilmesini uygun görmüştür. 5 Mart 1931 tarihinde bu emri kanunlaştırılarak kabul edilmiştir.¹³⁷⁸ Kalkınma sermayesi oluşturma çabasıyla Mecliste başlatılan tedbirler, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin öncülüğünde ülke geneline yayılarak yerli malı kullanımı ve tasarruf hareketi hız kazanmıştır.¹³⁷⁹

Buraya kadar anlattıklarımız ekonomik sorunlardır. Ancak kalkınma sadece yoksullukla ilgili ekonomik bir mesele olmamıştır. Gazi seyahatlerde, SCF denemesinde olduğu gibi, muhalif cephenin; yoksulluğu hükümet aleyhine kullandığını fark etmiştir. Hatta seyahat sırasında yaşanan Menemen Olayı, sistemin tehlikede olduğunu göstermiştir. Bu nedenle; yıllardır beklenen kalkınmanın gerçekleştirilmesi sistemin korunması açısından son derece önemli olmuştur. Modern bir toplum oluşturabilmek için halkın refah düzeyinin artırılması gerektiği sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda Berkes, Kemalizm'in yeni kalkınma tezini şöyle izah etmiştir: *“Kemalizm'in üçüncü yönünün hareket noktası ekonomik kalkınma yolunda girilen devletçilik politikasının temelindeki görüştür. Bu görüşün toplumsal değişme ve gelişme anlayışı toplumun temel yapısında devrimsel gelişmelere girmeden, çağdaş uygarlığa geçmenin ekonomik kalkınma yoluyla olabileceği, bu kalkınma sonucu olarak o temel yapının da değişeceği tezine dayanır. Tarihsel zorunluklarla toplum yapısında devrimsel değişmeler yapmamış ya da uzun süreli evrimsel gelişmeyle aynı sonuca varamamış olan toplumların bulabildiği çıkar yol budur. Bu görüş bir ideoloji olmaktan çok, durumun çözüm yoludur.*

Böyle bir görüşte ekonomik kalkınma sorunu daha çok önem kazanacak, sorunun ele alınış biçimi güdülen iki amaca ulaşılabilirliğini belirleyecektir. Bu görüşün başarılı olması, uygulanacak olan kalkınma politikasının, yaratılacak yeni ekonomik etkenleri toplumun yapısını değiştirme yönüne çevirebilmedeki başarısına bağlı olacaktır. Eğer çağdaş uygarlığa engel olan yapıdaki koşullarda

¹³⁷⁷ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. II, s. 460.

¹³⁷⁸ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. II, s. 464-465.

¹³⁷⁹ Detaylı ilgi için bkz: Yaşar Semiz, *Atatürk Döneminin İktisat Politikası Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti*, Saray Kitabevi, Konya, 1996.

*adım adım temelli değişiklikleri sağlaması beklenen değişme yüzeyde kalır, çok etkisiz olursa, kalkınma süreci kendini tüketerek bir noktada kalır, daha öteye gidemez.”*¹³⁸⁰

Berkes'in dediği gibi yeni kalkınma politikasının toplumun yapısını değiştirebilmesi gerekecektir. Kendisi gibi geri kalmış ulusların ekonomik kalkınma sorunlarını ele almış bir teze ve plana sahip olmayan Türkiye; kendi özgün projesini ortaya çıkarmak zorunda kalmıştır. Türkiye'nin yol haritasını Berkes, şöyle anlatmıştır: “*Demek ki Türkiye ekonomik kalkınma ve gelişmenin yollarını, çağdaş uygarlığın kendisine kapalı kapısını karanlıklar içinde el yordamıyla bulup bu kapıyı kendi eliyle açarak içeri girecekti. Devletçilik programını ileri sürenlerin bunda ne güç ve sorunlu bir işe giriştiklerini takdir etmek gerekir.”*¹³⁸¹ Anlaşılacağı üzere tek parti rejiminin kaderini ekonomik kalkınmada sağlayacağı başarı belirleyecekti.¹³⁸² Öyleyse hükümet için var olma meselesi haline gelen kalkınma; bu zamana kadar gözle görülür bir başarı elde edemeyen özel sektöre bırakılamazdı. Bu nedenle, liberal politikaların yerini planlı, müdahaleci, devletçi ekonomi politikası almıştır.

Hükümetin bu yeni kalkınma modelinden beklentisi; devlet otoritesini kullanarak üretim problemlerini çözmek, sanayileşmek ve böylece Türkiye ekonomisini modernleştirmek olmuştur. Karpat'a göre : “*Devletin amacı kendi takdir ettiği şekliyle serbest teşebbüsü bir manivela olarak kullanarak ekonomik canlılığı sağlamaktır. Siyasal iktidarın transfer edilmesi veya kapitalistlerle işçilerden oluşan üretici güçlerle paylaşılması gibi bir sorun söz konusu değildi. Devletçilik bunu sağlamak için gerekli hale gelmişti. Dolayısıyla kapitalizm ve sosyalizmin her ikisinin de katıksız biçimleriyle reddedilmesi anlaşılır bir tercihtir.”*¹³⁸³ Sonuç olarak Türkiye'nin ekonomik kalkınma politikası devletçilik modeli üzerinden yürütülmüştür. Devlet, milli geliri arttırmak, gelir dağılımında adaleti sağlamak için müteşebbis, sanayici ve işletmeci gibi kalkınma hamlesi içinde yer almıştır.¹³⁸⁴

¹³⁸⁰ Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, s. 97-98.

¹³⁸¹ Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, s. 106.

¹³⁸² Güneri Akalın, *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 49-50.

¹³⁸³ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 195-196.

¹³⁸⁴ Eyüp G. İspir, *Atatürkçü Düşüncede Özellik Taşıyan Önemli Yaklaşımlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 2.

Böylece kendine özgü, sosyalizm, komünizm, kapitalizm gibi dönemin iktisadi yaklaşımlarından farklı bir devletçilik modeli ortaya çıkmıştır.

4.1.2.2.2. Planlı Kalkınma Hamlesi

Türkiye’de; 1930’dan sonraki dönemde, ekonomiyi 1929 buhranının etkilerinden kurtarma hareketi başlatılmıştır. Devletin öncülüğünde dış ticaret dengesi ve denk bütçe hedefleri gözetilerek, gümrük koruması altında ithal ikamesine dayanan sanayileşmeyi hedef alan ekonomi politikası benimsenmiş¹³⁸⁵ ve kalkınma politikasının bir plan dâhilinde yapılması kararlaştırılmıştır. Planlı kalkınma fikri ilk defa Kadrocular tarafından dillendirilmiş ve milli ekonominin gereği olarak kabul edilmiştir.¹³⁸⁶ Kadrocuların önemli isimlerinden Tör, kalkınmanın neden planlı yapılması gerektiğini şöyle izah etmiştir: “*Devletin, bir millet iktisadiyatı yaratmak cehdini, bir millet işi haline sokmadık. Bütün dünya anarşik iktisattan planlı iktisada doğru yürüyor. Belli başlı sanayi şubelerinde gördüğümüz tröstler, karteller, konsernler, sonra konjonktür tetkikat müesseseleri, kooperatifleşme teşebbüsleri v.s. hep bu hareketin neticeleridir. Biz, böyle bir planlı faaliyete her milletten daha ziyade muhtacız. Çünkü iktisadi bünyemizi değiştiriyoruz. Şuursuz iktisat siyasetinden, şuurlu iktisat siyasetine geçiyoruz.*”¹³⁸⁷ Tör’ün bahsettiği bu şuurlu kalkınma politikası ilk defa 1928 yılında Sovyetler tarafından hayata geçirilmiş ve dünya bunalımından etkilenmeden başarıyla uygulanmıştır. Sovyetlerin bu başarılı planlı kalkınma denemesi Türkiye için örnek teşkil etmiştir.¹³⁸⁸

Böylece bir kalkınma planı oluşturabilmek adına Prof. Orlof başkanlığında bir Sovyet uzmanlar heyeti ülkeye davet edilmiştir. Heyet yaptığı incelemeler sonunda 3-4 ay gibi kısa bir sürede uygulanması mümkün olan bir rapor hazırlamıştır.¹³⁸⁹ 1930-1932 dönemini incelenerek oluşturulan bu rapor sanayi planının özünü oluşturmuştur.¹³⁹⁰ Ancak plan sadece Sovyet raporuna bağlı kalarak hazırlanmamıştır. 1930’da İktisat Vekâleti tarafından hazırlanan “İktisadi

¹³⁸⁵ Tefik Çavdar, *Türkiye’de Liberalizm*, s. 213.

¹³⁸⁶ Şevket Süreyye Aydemir, *İkinci Adam*, s. 410.

¹³⁸⁷ Dr. Vedat Nedim, “Millet İktisadiyatı: Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına”, *Kadro Dergisi*, S. 1, Ocak 1932, s. 11.

¹³⁸⁸ Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi 1838’den 1995’e*, 4. Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 1394.

¹³⁸⁹ İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 535.

¹³⁹⁰ Uygur Kocabaşoğlu vd, *Türkiye İş Bankası Tarihi*, s. 258.

Vaziyetimize Dair Rapor” ve 1925’te Prof. Granning’in demir madenleri hakkında yaptığı araştırma gibi eskiye dayanan, çeşitli uzmanların yaptığı çalışmaların birikimi sonucu ortaya çıkmıştır.¹³⁹¹ Ayrıca Dönemin İktisat Vekili Celal Bayar’ın desteğiyle Türkiye’nin Washington Büyükelçisi Ahmet Bey vasıtasıyla Amerika’nın önemli birkaç şirketinin yetkilileri Türkiye’nin takip edeceği programı hazırlamak üzere 18 Haziran 1933’te Türkiye’ye gelmişlerdir. Yine 1933’te Ali İktisat Meclisi tarafından ülkenin dâhili ihtiyaçları, harcamaları ve bunları karşılayacak sanayi ve madenciliğin ülkemizde nasıl tesis edileceğine dair bir rapor hazırlanmıştır.¹³⁹² İsmet Paşa’nın kalabalık bir uzman heyetiyle 1932 yılında gerçekleştirdiği Sovyetler Birliği seyahati de, plan için teknik yardım ve planı gerçekleştirmek için uzun vadeli kredi sağlanması açısından önemli bir gelişme olmuştur.¹³⁹³ Bütün bu raporlar ve çalışmalar çerçevesinde BBYSP planı hazırlanarak 1933 yılında uygulamaya konmuştur.

BBYSP, kısa sürede kalkınma sağlayacak bir plan olarak düşünülmüştür. Plan çerçevesinde; ülkede bulunan hammadde kaynakları kullanılarak, ülkenin acil ihtiyaçlarını karşılamak üzere hangi alanlarda, ne çeşit yatırım yapılacağı belirlenirken, bu yatırımların mali hesaplamaları da yapılmıştır.¹³⁹⁴ Marksist planlamada olduğu gibi topyekûn ekonomik ve sosyal hayatın ince ince hesaplandığı bir plan olmamıştır. Atatürk, ekonomik ve sosyal hayatı kesin kalıplara oturtan bir planlamayı hedef almamıştır. Bu minvalde Marksist planlamadan ayrılan Atatürk’ün plancılığını Bozdağ şöyle ifade etmiştir: *“Atatürk’ün plancılığı, onun ele aldığı planlama, tıpkı liberal bir ülkede büyük bir şirketin, geleceğe dönük hesaplarına benzer. Eldeki sermaye ile şu kadar yıl içinde ne kadar fabrika kuracak, işlerini ne kadar geliştirecek ve yatırımlarını hangi alanlarda değerlendirmeyi tercih edecek, velhasıl gelişmesinde hangi gayeleri göz önünde bulunduracaktır.”*¹³⁹⁵ Neticede bugün anladığımız anlamda geniş kapsamlı bir plan değildir. Devletçi bir sanayi

¹³⁹¹ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, s. 179.

¹³⁹² Yaşar Semiz ve Güngör Toplu, “Cumhuriyet Döneminde Devlet Tarafından Kurulan İlk Sanayi Kuruluşu Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası”, *Social Sciences Studies Journal*, C. IV, 2018, s. 4624-4625.

¹³⁹³ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, s. 282.

¹³⁹⁴ Yaşar Semiz, “1923-1938 Döneminde Türkiye’nin Sanayi Politikası”, s. 715.

¹³⁹⁵ İsmet Bozdağ, *Atatürk’ün Evrensel Boyutları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 77.

yatırımını kapsayan plana, özel teşebbüs, tarım yatırımları ile alt yapı, sağlık, eğitim gibi gelişme harcamaları dâhil edilmemiştir. Plan dar anlamda devletin sanayi yatırımlarını kapsayan bir proje olmuştur.¹³⁹⁶ Ancak planlı kalkınma programıyla doğrudan yatırımlarla olmasa bile dolaylı yoldan sosyo-kültürel çalışmalar yapılmıştır. Ülke geneline yayılan sanayi tesislerinin pek çoğuna spor alanları, sinema salonları, çocuk bakım üniteleri, sağlık birimleri yapılmış, toplu eğlence etkinlikleri düzenleme olanakları oluşturulmuştur. Bu tesisler vasıtasıyla bölge halkının modern ve uygar yaşam tarzını görmesi amaçlanmıştır.¹³⁹⁷

Planlama ile küçük bir zümrenin değil tüm vatandaşların menfaatlerini kapsayan bir kalkınma hedeflenmiştir.¹³⁹⁸ Bu bağlamda Hüsrev, halkçı prensiplere dayandığı kanaatinde olduğu planlı dönemin sağlayacağı faydayı şu şekilde ifade etmiştir: “Devlet sanayii, milli iktisadiyatın içtimai nizamına sınıfçı değil, halkçı bir unsur getirmekle mevcut sistemin orijinal bir içtimai çehre almasına amil olabilecektir.”¹³⁹⁹ Hüsrev’in de ifade ettiği gibi Cumhuriyetin ikinci on yılı halkçı prensiplere sahip planlar dâhilinde devletçilik prensibi hâkimiyetinde iktisadi bir seferberlik içinde geçmiştir.¹⁴⁰⁰ Kalkınma planları ile eldeki kıt kaynaklar kullanılarak halkın ihtiyaçları en iyi biçimde karşılanmaya çalışılmıştır.¹⁴⁰¹ Yerli sermaye birikimi oluşturmak ve kendi ihtiyaçlarımızı dâhili imkânlar çerçevesinde sağlamak için mücadele edilmiştir.¹⁴⁰² Devlet eliyle milli sanayileşme politikalarının uygulandığı ve ana hatlarıyla başarılı olunduğu bu dönemde¹⁴⁰³ sanayi kesiminde yaşanan ortalama büyüme hızı olan %10,3 değerine Cumhuriyet tarihinin hiçbir döneminde ulaşamamıştır. Dünya buhranının etkilerine rağmen Türkiye ekonomisi, kendi öz kaynaklarıyla kalkınma ve sanayileşmesini gerçekleştirebilmiştir.¹⁴⁰⁴

¹³⁹⁶ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, s. 451.

¹³⁹⁷ Hüseyin Yücel, *Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2017, s. 123-124.

¹³⁹⁸ Dr. Vedat Nedim, “Devletçilik Karşısında Zümre Menfaati”, s. 16.

¹³⁹⁹ İsmail Hüsrev, “Beş Senelik Programın Manası”, s. 29.

¹⁴⁰⁰ Dr. Vedat Nedim, “Millet İktisadiyatı: İktisatta İstiklal”, s. 17.

¹⁴⁰¹ Hasan Sabır, “Atatürk'ün Ekonomi Anlayışı”, *Sayıştay Dergisi*, S. 62, Ankara, Temmuz-Eylül 2006, s. 12.

¹⁴⁰² Ahmet Mumcu, *Atatürkçülükte Temel İlkeler*, s. 127.

¹⁴⁰³ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 45.

¹⁴⁰⁴ Aynur Uçkaç, “Türkiye’de Neoliberal Ekonomi Politikaları ve Sosyo-Ekonomik Yansımaları”, *Maliye Dergisi*, S. 158, Ankara, Ocak-Haziran 2010, s. 426.

Sonuç olarak seyahat noktasında bakacak olursak; planlı kalkınma hamlesi, ziyaretlerde görülen pek çok eksikliği giderme hedefiyle oluşturulmuştur. Seyahatte en çok üzerinde durulan yoksullukla mücadele, sadece belli bir zümrenin değil halkın tamamının refah düzeyinin arttırılması gibi unsurlar planlı kalkınmanın da en önemli hedefi olmuştur. Yine Gazi'nin seyahat boyunca her gittiği yerde teşvik ettiği kooperatifleşme, yerli üretim ve tüketim yani yerli imkânlarla kendi kendine yeten bağımsız milli iktisat anlayışı planların da temel prensibi olmuştur. Genel olarak baktığımızda seyahatin planların oluşturulmasında ne ölçüde etkili olduğunu bilemesek de, planların seyahatte görülen sorunları gidermeye yönelik yapıldığını söyleyebiliriz.

4.1.2.3. Millileştirmeler ve Yerli Sermaye

4.1.2.3.1. Seyahatten Sonraki Millileştirmeler

İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlar ile başlatılan ekonominin millileştirilmesi projesi; Lozan Konferansında kapitülasyonların kaldırılması¹⁴⁰⁵, Düyûn-u Umumiye İdaresinin tasfiyesi ve gümrük tarifesinde değişiklik yapılması ile hızlandırılmıştır. Reji İdaresinin devlet kontrolüne alınmasıyla millileştirme hareketi başlatılmıştır. İnhisarlar Umum Müdürlüğünün kurulmasıyla millileştirme hareketi hız kazanmıştır. Bu tarihten sonra yabancı şirketlere tekel imtiyazı verilmemiş, mevcut olanların ise süresi uzatılmamıştır.¹⁴⁰⁶ Türkiye'nin millileştirme hareketi yabancı yatırımcılar tarafından pek hoş karşılanmamıştır. İngiliz, İtalyan ve Fransız sermayesinin bir kısmı durumu boykot ederek yatırımlarını Türkiye'den çekerken bir kısmı ise mevcut girişimlerini hiçbir yatırım yapmadan sözleşmeleri bitene kadar, Glasneck'in tabiriyle “Sömürürcesine, hoyratça” işletmişlerdir. Fransız-İngiliz

¹⁴⁰⁵ Tunaya, Lozan görüşmelerine ara verilme sebebi olarak; Reji General, Turkish Petrol ve Vikers Armstrong adlı üç yabancı şirketin Osmanlı Devletinden kalma imtiyazların Türkiye Cumhuriyetinde de devam ettirilmesi hususunda baskı yapmalarına bağlar. Tunaya şirketlerin niyetini şöyle ifade etmiştir: “Bu şirketlerin istedikleri Osmanlı İmparatorluğundaki kapitülasyoncu tutum devam etsin ve yeni Türk Devletinde de eskiden olduğu gibi atlarını oynatsınlardı.” Tarık Zafer Tunaya, “Anti Emperyalizm Açısından Atatürk”, *Atatürk 100. Yıl Konferansları*, İstanbul Devlet Mühendislik Mimarlık Akademisi Yayınları, İstanbul, 1981, s. 58.

¹⁴⁰⁶ Güneri Akalın, *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, s. 103-104.

sermayesinin boşluğunu doldurmaya hevesli olan Alman tekelleri de Türkiye'nin millileşme politikaları karşısında hayal kırıklığı yaşamıştır.¹⁴⁰⁷

1923-1929 döneminde yabancı sermayeye gösterilen ilgi 1930'dan sonra azalmıştır.¹⁴⁰⁸ Yani millileştirme hareketinin devletçilik politikası ile 1930'dan sonra hız kazandığını söyleyebiliriz. Ancak 1930'dan önce de devletin müdahalesi ile bazı millileştirilmelerin yapıldığı göz önünde bulundurulmalıdır. Mesela Adana Demiryolu İşletmesi (1928), Mersin, Tarsus, Adana İşletmesi (1929) Haydarpaşa Liman İşletmesi (1928) gibi işletmeler 1930'dan önce millileştirilmişlerdir.¹⁴⁰⁹

1930'dan sonra yapılan millileştirmeler başta demiryolu olmak üzere madencilik ve diğer alt yapı hizmetleri alanında olmuştur. 1939 yılına kadar 16 yabancı şirket millileştirilmiştir.¹⁴¹⁰ Özellikle 1932-1939 yıllarında demiryollarındaki millileştirmelerle imtiyazlı yabancı şirketler tasfiye edilmiştir.¹⁴¹¹ Bu süreçte 3.387 km. uzunluğunda demiryolu hattı satın alınarak millileştirilmiştir.¹⁴¹² Madencilik alanında ise, BBYSP çerçevesinde sektörün ülke ihtiyaçlarını karşılayamadığı ve devletin alanda etkin rol alması gerektiği sonucuna varılmıştır. Buna istinaden; 1935'te kurulan; Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü, Etibank ve Elektrik İşleri Etüt İdaresi vasıtasıyla yabancı firmaların maden arama imtiyazları, işletmeleri ve yerli şirketlerdeki hisse senetleri satın alınarak millileştirilmiştir.¹⁴¹³

Millileştirmelerin getirdiği faydalara bakacak olursak, öncelikle devlet, yabancı şirketlere verilen imtiyazlar gereği ödemek zorunda olduğu, şirket zararlarını ödemekten kurtulmuştur. Millileştirmelerin sağladığı diğer fayda ise; demiryolu ulaşımının ucuzlaması olmuştur. Ucuz ulaşım sayesinde, başta tarım ürünleri olmak

¹⁴⁰⁷ Johannes Glasneck, *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye*, s. 259.

¹⁴⁰⁸ Aynur Uçkaç, "Türkiye'de Neoliberal Ekonomi Politikaları", s. 426.

¹⁴⁰⁹ Emre Kongar, *Atatürk Üzerine*, s. 159.

¹⁴¹⁰ Mehmet Halis Özer, "Türkiye'de Devletçi İktisat Politikaları Çerçevesinde Yabancı Sermayeli İktisadi Teşekküllerin Millileştirilmesi ve Ekonomiye Yansımaları (1930-1939)", *E-Journal of New World Sciences Academy*, C. X, S. 1, 2015, s. 3., 1930'larda millileştirmeler listesi için bkz: İsmail Yıldırım, *Cumhuriyet Dönemi Demiryolları*, s. 44., Müşerref Avcı, "Atatürk Dönemi Demiryolu Politikası", s. 39-58., Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, s. 143-144.

¹⁴¹¹ Okan H. Aktan, "Atatürk'ün Ekonomi Politikası: Ulusal Bağımsızlık ve Ekonomik Bağımsızlık", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı, Ankara, 1998, s. 36., s. 29-36.

¹⁴¹² Hüseyin Yücel, *Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi*, s. 81.

¹⁴¹³ Hüseyin Yücel, *Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi*, s. 139-141. Millileştirilen madenler hakkında detaylı bilgi için bkz: Ahmet Kartalkanat, "Cumhuriyet Döneminde Madencilüğümüzün Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası", *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, S. 38, Ankara, 1991, s. 51-67.

üzere üretim mallarının pazarlara ulaştırılması konusunda büyük sorun olan yüksek ücret tarifeleri düşürülmüştür. Ayrıca kriz nedeniyle zarar eden yabancı şirketlerin millileştirmeler için hevesli olmaları millileştirme politikasının kolaylıkla yürütülmesini ve millileştirmelerin daha ucuz fiyatlarla gerçekleştirilmesini sağlamıştır.¹⁴¹⁴ Millileştirmeleri, sağladığı bu faydalar çerçevesinde değerlendirdiğimizde seyahatlerdeki izlenimler ve çözüm önerileri ile bağdaşmaktadır. Seyahatler esnasında da üreticinin mallarını pazarlara taşıma noktasında yüksek tarife ücretlerinden şikâyet ettiği görülmüştür. Hükümete fiyatların düşürülmesi için gerekli tedbirlerin alınması tavsiye edilmiştir. Memlekete için önemli bir gelir kaynağı olarak görülen madenler hakkında önemli bir çalışma yapılmasının faydalı olacağı belirtilmiştir.¹⁴¹⁵ Bu tedbirlerin millileştirme politikası ile hayata geçirildiği görüyoruz.

Neticede ekonomik buhranın etkilerinin devam ettiği, sermaye sorununun olduğu ve devletin para sıkıntısı çektiği bir dönemde girişilen millileştirme hareketi kalkınma hamlesinin devam ettirildiğini göstermiştir. Avcıoğlu'nun deyişiyle imtiyazlı yabancı şirketlerin millileştirilmesi devletin hanesine altın harflerle yazılmalıdır.¹⁴¹⁶

4.1.2.3.2. Seyahatten Sonra Yerli Sermayenin Durumu

Mustafa Kemal Paşa, tüm imkânsızlıklara rağmen yabancı sermayeye mesafe koyarak, ülkenin imkânlarına dayanan bir kalkınma modeli oluşturmaya çalışmıştır. Bu nedenle en baştan beri ekonomiyi Türkleştirmeye gayret göstermiştir.¹⁴¹⁷ Kapitülasyonlar ve yanlış dini inanışlar nedeniyle bir lokma ekmek, bir hırka anlayışıyla ekonomik meselelere kayıtsız kalan Türklerin, bağımsız ve milli ekonomi kurulmasında aktif rol almasını isteyen Atatürk, halk ile yaptığı temaslarda bu algıyı yıkmaya çalışmıştır.¹⁴¹⁸ Çünkü Türk inkılabının başarılı olması ve Türk milletinin

¹⁴¹⁴ Mehmet Halis Özer, "Türkiye'de Devletçi İktisat Politikaları", s. 33.

¹⁴¹⁵ BCA, 490.01/34.145.1.1-46/02.11.1931., BCA, 490.01/34.145.1.1-92/02.11.1931., Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, s. 39.

¹⁴¹⁶ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, s. 453-454.

¹⁴¹⁷ Attila İlhan, *Hangi Atatürk, Bilgi Yayınevi*, İstanbul, 1982, s. 165.

¹⁴¹⁸ Enver Ziya Karal, *Atatürk ve Devrim (Konferans ve Makaleler) 1935-1978*, Metu Press Yayınları, Ankara, 1998, s. 69.

medeni toplumlar içinde yer alması için zenginleşmesi gerekiyordu.¹⁴¹⁹ Bu nedenle daha Milli Mücadele devam ederken toplanan İzmir İktisat Kongresinde milli hâkimiyetimizi taçlandırmak için iktisadi hâkimiyetimizin temin edilmesi gerekliliğinden bahsedilmiştir.¹⁴²⁰ Girişimcilik deneyimi ve sermaye birikimi olmadan bu hedefe ulaşılamayacağını bilen hükümet, ekonomiyi millileştirecek özel sermayeyi oluşturmak için kaynaklarını seferber etmiştir.¹⁴²¹ Böylece Atatürk'ün de çabalarıyla Osmanlı döneminde memurluk, askerlik ve toprak ağalığından başka bir işle meşgul olamayan Türkler milli kalkınma hareketi ile memleketin ticaret ve ekonomi hayatında etkin olmaya başlamışlardır.¹⁴²²

Osmanlı döneminde var olan Hristiyan unsurların tasfiye edilmesinden sonra ortaya çıkan boşluğu yabancı sermaye doldurmuştur. 1923-1929 arasında yabancı sermayenin yatırımlardaki payı yerli sermayenin iki katıdır. Ancak yabancı sermayenin ekonomi içindeki yayılması Türk tüccar sınıfının hızla gelişmesini engelleyememiştir.¹⁴²³ Bu gelişimde yabancı ve azınlık tüccar gruplarının gücünü kırmak amacıyla yerli burjuvazi oluşturma projesine devlet tarafından imtiyazlar ve krediler yoluyla destek olunmasının payı büyüktür. Ancak ortaya çıkan bürokratik burjuvazi, Taha Parla'nın tabiriyle; kronik doyumsuzluğu nedeniyle, devletin denetimine olduğu kadar kamu yararına ve toplumsal dayanışmaya katkıda bulunmamıştır.¹⁴²⁴ Yerli sermaye oluşturmak için verilen tavizler; ortaya üretimi artırmaya, sanayileşme ya da tarımı geliştirmeye yönelik yatırımlar yapmayan zengin iş adamları çıkarmıştır.¹⁴²⁵

1930'a kadar çeşitli yollarla teşvik edilen özel sektörün kalkınma hamlesini gerçekleştirilmesi beklenmiş ama sermaye ve deneyimsizliğe bir de Dünya Ekonomik Buhranının eklenmesi beklentiyi boşa çıkarmış ve devletin iktisadi alana müdahale etmesi kaçınılmaz olmuştur. Artık özel sektör devletin kendine verdiği rol kadar

¹⁴¹⁹ İleri, Türk İnkılabı, s. 165.

¹⁴²⁰ A. Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1982, s. 64.

¹⁴²¹ Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, s. 56.

¹⁴²² Falih Rıfki Atay, "*Babanız Atatürk*", *Babanız Atatürk-Bayrak-Atatürkçülük Nedir?-Atatürk Ne İdi? (4 Kitap Bir arada)*, Bateş Yayınları, İstanbul, 1998, s. 101.

¹⁴²³ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s. 130-131.

¹⁴²⁴ Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 198.

¹⁴²⁵ Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, s. 57.

iktisadi yapılanmanın içinde yer alabilecektir. Bu yeni düzeni Kadrocuların önemli isimlerinden Tör şu şekilde açıklar; milli iktisat işi devlet işidir ve¹⁴²⁶ milli iktisat oluşturma davasına tüm vatandaşların, disiplinli ve şuurlu bir ordu mensubu gibi, katkı vermesi gerekmektedir.¹⁴²⁷

Seyahatler esnasında Gazi'de Kadrocular kadar keskin çizgilerle olmasa bile devlet müdahalesini destekleyen açıklamalarda bulunmuştur. Gazi, Adana ziyaretinde yaptığı konuşmada kişi hak ve özgürlükleri hakkında görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir: “*Vatandaşlar bilmelidir ki vicdanî ve fikrî hürriyet vardır. Fakat nihayet bunlar namahdut değildir. Ferdî hürriyet karşısında fertlerin heyeti umumiyesinin kurduğu, dayandığı bir devlet vardır. Devletin de iradesi, hâkimiyeti vardır. Fertlerin hürriyetini mahfuz tutmakla mükellef olan insanların diğer taraftan devletin de irade ve hâkimiyetinin mefluç bir hale gelmemesine çok dikkat etmeleri lâzımdır. Fertlerin hürriyeti devletin hâkimiyet ve iradesinin mahfuziyetine vabestedir. Devlet iradesi mefluç olursa fertleri hürriyetini muhafaza edecek hiç bir kuvvet ve vasıta kalmaz. Binaenaleyh hürriyeti yalnız bir taraflı değil, her iki taraftan düşünmek lâzımdır. Ferdi hürriyetler mukaddestir. Bunların mahfuziyeti için daima çalışılır. Fakat bu mesaide devletin kuvveti, otoritesi hiç sayılırsa, farzı muhal olarak belki bu hiçe indirilebilir, ancak bu takdirde bu gibi insanların nihayet behemehâl başka bir devletin otoritesi altına girmek zilletine düşeceklerini, yabancı bir devletin otoritesinin esaret zincirlerini kendi elleriyle boyunlarına takmağa mecbur olacaklarını hatırdan çıkarmamak lâzımdır.*

Vatandaş olan fertler kendi hürriyetlerinin bir kısmını seve seve lüzumlu görerek devlete zaten devretmişlerdir. Devlet kendisine has olan irade ile ferdî hürriyetlerin bir kısmına yine o hürriyetlerin temini için sahip olur. Yeter ki devlet hâkimiyeti milletin refah ve saadeti umumiyesine ve vatandaş hürriyetlerinin teminine masruf olsun. Bugünkü cumhuriyet hükümetinin ve firkamızın takip ettiği mefkûre bu gayeye matuftur. Bu kadar âlidir, bu kadar mukaddestir. Başka türlü düşünmeğe imkân yoktur. Vatandaşlara bu emniyet hâsıl olduktan sonra fertlerin kurdukları devletin kuvvet ve otoritesini masun bulundurmak için vatandaşlara

¹⁴²⁶ Dr. Vedat Nedim, “Millet İktisadiyatı: Türk İktisadiyatının Erkânı Harbiye Dairesi: Ali İktisat Meclisi”, *Kadro Dergisi*, S. 14, Şubat 1933, s. 15.

¹⁴²⁷ Dr. Vedat Nedim, “Millet İktisadiyatına”, s. 9.

*terettüp eden vazifeler vardır.*¹⁴²⁸ Gazi, konuşmasında özetle kişi hak ve özgürlüklerine önem verdiği için bahsederken, bunun ancak devlet eliyle yapılabileceğini ve bu nedenle devlet otoritesinin korunması gerektiğini ifade etmiştir. Bu konuşma seyahatlerden sonraki sürecin genel politikası olacak müdahaleciliğe atıf gibidir. Zaten seyahatin devam ettiği süreçte, Sivas Demiryolunun açılışında konuşan İsmet Paşa da müdahaleci politikaların benimseneceğini belli etmiştir. İsmet Paşa, “*Eğer ecnebi sermayesini gönlü olacak bitmez tükenmez müzakerelerin çıkmaz yollarına girseydim, bugün hâlâ ilk kazmayı vuramamış bulunurduk!*” diyerek yabancı sermayeye karşı alternatif oluşturmadan beklenen kalkınmanın elde edilemeyeceğini anlatmaya çalışmıştır.¹⁴²⁹ Bu fikri birliktelik neticesinde seyahatten sonraki süreçte kalkınma politikasının karar vericisi ve uygulayıcısı devlet olurken özel sektör sadece kendisine verilen rolü oynamakla yetinecektir.

Yukarıda bahsettiğimiz üzere Mustafa Kemal Paşa, iktisadi alanda devlet müdahalesini desteklemiştir ancak İsmet Paşa'nın uygulamaya çalıştığı gibi özel sektörün yok sayıldığı bir devletçilikten yana olmamış, özel sektörün de iktisadi yapılanmanın içinde tutulduğu daha mutedil bir devletçilik anlayışını savunmuştur. Seyahatlerdeki izlenimlerinin neticesinde yazdığı seyahat raporlarında da özel teşebbüsün desteklenmesinden yana tavır almıştır. Raporlarda; büyük ticaret, fabrika, büyük arazi ve çiftlik sahiplerinin memleketin kalkınmasında büyük emekleri olduğunun görüldüğü ve bu sermaye sahiplerinin desteklenmesinin çok önemli olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca yapılacak desteğin ayırım yapmaksızın tüm sektörlerle eşit mesafede olması gerektiği belirtilmiştir. Küçük sermayeli esnaf ve sanatkârların karşılaştıkları güçlükleri aşmaları için ortak hareket etmelerini sağlayacak tedbirler alınmasının faydalı olacağı tavsiye edilmiştir. Bu sermaye sahiplerinin gelirlerini arttırıcı tedbirler düşünülmesinin ve kredi ihtiyaçlarının sağlanması için çalışma yapılmasının faydalı olacağı ifade edilmiştir. Serbest meslek erbabının milli iktisat için önemli olan hizmetlerinin fırka tarafından göz önünde bulundurulması ve hizmetlerinin karşılığını almaları için gerekli tedbirlerin alınması tavsiye

¹⁴²⁸ *Türk Sözü*, “Gazi Hz.nin Nutukları”, 23 Şubat 1931, S. 2021, s. 1-2., *Vakit*, “Gazimiz Adana’da Mühim Bir Nutuk İrat Etiler”, 19 Şubat 1931, S. 4712, s. 1-2.

¹⁴²⁹ Yunus Nadi, “Yağımızla Kavrulmak Efsanesi !”, *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1930, S. 2271, s. 1., Yunus Nadi, “Ecnebi Sermayesi”, *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1930, S. 2274, s. 1-3.

edilmiştir.¹⁴³⁰ Bu tespitlerden ve çözüm önerilerinden de anlaşılacağı üzere Gazi, özel sektöre de iktisadi yapılanma içinde yer verilmesinden yana olmuştur.

Gazi'nin özel teşebbüse imkân sağlanması düşüncesine paralel olarak; İş Bankası Genel Müdürü Celal Bayar, müdahalecilik konusunda İsmet Paşa'dan farklı olarak devletin özel teşebbüsün başaramadığı alanlarda faaliyet göstermesi gerektiğini ve özel sermayenin eksik kaldığı yerde desteklenmesi gerektiğini düşünüyordu.¹⁴³¹ Hale'e göre Celal Bey gibi düşünenler devletçiliği, gelişmiş bir pazar ekonomisine geçişe yardımcı olacak geçici bir çare olarak görüyorlardı.¹⁴³² Böylece Celal Bey gibi düşünenlerle, İsmet Paşa'nın sert politikalarını savunanlar arasında iktisadi fikirleri kabul ettirebilme yarışı başlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, bu yarışta, seyahat raporlarından da anlaşılacağı üzere, özel sektörden yana tavır almıştır. Bu düşüncelerine paralel olarak; devlet adına oluşturulan yatırımları desteklemenin yanı sıra özel sektör yatırımlarına izin vermek ve gerekirse denetlemek görevleriyle Devlet Sanayi Ofisi kurulmuştur. Ayrıca Türkiye Sanayi Kredi Bankası'yla da yeni yatırımlara finans desteği verilmesi amaçlanmıştır. Ancak Ofis, pek çok alanda özel sermayeye ters düşen düzenlemeler yapmış ve devletçilik namına yapılan bu aşırılıklar özel teşebbüsün tepkisini çekmiştir.¹⁴³³ Bu tepkilerin önüne geçmek adına Celal Bayar, İktisat Vekilliğine getirilmiştir. Bayar, göreve gelir gelmez, özel teşebbüsü teskin edecek uygulamalara başlamıştır.¹⁴³⁴ Celal Bayar'ın gelmesiyle Devlet Sanayi Ofisi kaldırılarak Sümerbank kurulmuştur. Sümerbank ile özel teşebbüse kredi verilmiş ve yine bu dönemde kurulan Sanayi Kredi Bankası vasıtasıyla gümrük muafiyeti hakkı özel teşebbüse yeniden tanınmıştır.¹⁴³⁵ Bu süreçte Celal Bey'in Ticaret Odasında kontenjan usulünün tatbiki hususunda tüccarların fikrini sorması da özel teşebbüse karşı tavrın değiştiğine bir örnektir.¹⁴³⁶ Ayrıca özel teşebbüs ve İş Bankası aleyhine takındığı tutum nedeniyle 1934'te Kadro Dergisi'nin yayın hayatına son vermek

¹⁴³⁰ BCA, 490.01/34.145.1.82-83/02.11.1931.

¹⁴³¹ İsmet Bozdağ, *Devlet Kavgası Atatürk-İnönü, İnönü-Bayar*, 3. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 63.

¹⁴³² William M. Hale, *Devletçiliğin Değerlendirilmesi*, s. 694-695.

¹⁴³³ Hüseyin Yücel, *Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi*, s. 119-120.

¹⁴³⁴ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 52., Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, s. 166.

¹⁴³⁵ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, s. 460-462.

¹⁴³⁶ İstanbul Mebusu Alaettin Cemil, "İktisat Vekilimizin Kontenjan Hakkında Bir Anketi:", *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1932, S. 3026, s. 1.

zorunda kalması da sert müdahaleci zihniyete karşı özel teşebbüsün desteklendiğini göstermesi açısından önemlidir.¹⁴³⁷

Bayar'ın İktisat Vekili ve Başbakanlık yaptığı 1932-1939 döneminde özel teşebbüs hususunda devletçilik uygulamalarında değişiklik olmuştur. Dönem boyunca özel teşebbüs korunarak, milli bir burjuvazi oluşturulmaya çalışılmıştır.¹⁴³⁸ Devletleştirme projelerine ek olarak yabancı ve azınlık iş adamlarının yerini Türklerin alması için de mücadele edilmiştir. Bu mücadelenin amacını Avcıoğlu, şöyle ifade etmiştir: “1930 yıllarında “..devletçilik” adını alacak olan bu müdahalecilik, ekonomik bağımsızlık özlemi taşıyan milliyetçiliğin kaçınılmaz sonuydu. İnanılıyordu ki, bu bağımsızlık, Levantenlerle azınlıkların yerini Türk işadamlarının almasıyla gerçekleşecektir. O halde, devlet Türk işadamlarının elinden tutmalı, onların güçlenmesine çalışmalıydı.”¹⁴³⁹ Mesela Türklerin ekonomide öne çıkması amacıyla, 4 Haziran 1932 tarihinde “Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun” kabul edilmiştir. Bu kanunla yabancıların pek çok mesleği yapmaları engellenirken, Türkleri istihdam eden yabancılara kısıtlama getirilmemiştir.¹⁴⁴⁰ Ekonomiyi millileştirme politikaları ilginç gelişmelere de sebep olmuştur. Türkleştirme politikasının uygulayıcılarına şirin görünmek adına İzmir’de Yahudi cemaatinin ileri gelenleri, Bene Berith Cemiyeti İzmir Locası ve Sulh ve Teavün Cemiyeti bir araya gelerek Yahudilerin İspanyolca yerine Türkçe konuşmaları için çalışma başlatmışlardır.¹⁴⁴¹

Neticeye geldiğimizde Feroz Ahmet’in dediği gibi 1930’lar boyunca liberaller, aşırı devletçilerin siyasetine direnmişlerdir.¹⁴⁴² Ancak Celal Bey’in İktisat Vekili olmasıyla başlayan özel sektör lehine yapılan değişim ve destek projeleri devletin iktisadi hayatta belirleyiciliğini değiştirmemiştir. İsmet Paşa’nın izlediği iktisat politikası pek değişmemiştir. Hatta Celal Bayar, devletçilik politikasının

¹⁴³⁷ Mustafa Türkeş, *Ulusçu Solcu Bir Akım Kadro Hareketi*, s. 206-210., Atatürk ve Kadro ilişkisi hakkında detaylı bilgi için bkz: Orhan Türkdogan, *Kemalist Sistem - Kültürel Boyutları*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999.

¹⁴³⁸ Erkân Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 137-138.

¹⁴³⁹ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, s. 368.

¹⁴⁴⁰ Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 228.

¹⁴⁴¹ Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri*, s. 158-159.

¹⁴⁴² Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 83-84.

uygulanmasında İsmet Paşa kabinesinin faal üyesi haline gelmiştir.¹⁴⁴³ Ancak yine de Anadolu'daki azınlıkların ülkeyi terk etmeleri sonrası boşalan zanaatkârlık mevkilerine şehirlerdeki Türk nüfusun yerleştirilmesinin yanı sıra daha zengin bir köylü grubunun ortaya çıkması ve 1930'lardaki sanayileşme hamlesiyle ve eğitimin yaygınlaştırılmasıyla insan gücü piramidinde ve hizmet sektöründe yeni bir orta ve alt bürokratik kesim ortaya çıkmıştır.¹⁴⁴⁴ Ayrıca sanayi bitkilerinin fiyat artışı ve pazarın genişlemesi büyük toprak sahiplerinin ve araçların işine yaramıştır. Buna bağlı olarak gelişmiş tarım ekonomisinin sürdürüldüğü bu dönem ileriki dönemlere kaynak ve sermaye sağlamıştır.¹⁴⁴⁵

4.2. Siyasi Gelişmeler

4.2.1. Seyahatte Siyasi İzlenimler

4.2.1.1. Seyahatte SCF İzlenimleri

Gazinin tetkik seyahatleri, tam da SCF'nın kendini feshettiği günün gecesi başlamıştır. Elbette bu bir tesadüf değildir. Hükümet ile muhalefet arasında yaşanan gerilimi yakından takip eden Gazi, büyük umutlarla kurdurduğu denetleyici, güdümlü muhalif fırkanın kendini feshettiği gün seyahatini başlatmıştır. Seyahatin başladığı andan itibaren SCF seyahatin önemli konularından biri olmuştur. Daha yola çıktıkları ilk saatlerde Ankara-Kayseri arasında yanındaki zevata “*SCF'yi kaldırmakla iyi mi ettik?*” diye sormuştur. Zevat ittifakla iyi edildiği cevabını vermiştir.¹⁴⁴⁶ Aslında bu sorunun cevabını yanındaki zevattan değil, halkından duymak istemiştir. Bu nedenle seyahatin en büyük amaçlarından biri de SCF'na halkın neden bu kadar ilgi gösterdiğini ve kapatılmasına ne tepki verdiğini öğrenmek olacaktır.

Seyahatin ilk durağı olan Kayseri'de CHF binasında fırka heyetinin yanı sıra sabık SCF azası ile de görüşerek SCF'nın kuruluş aşaması ve feshedilmesi süreci ile

¹⁴⁴³ Şevket Süreyye Aydemir, *İkinci Adam*, s. 455.

¹⁴⁴⁴ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 227.

¹⁴⁴⁵ *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1973, s. 153.

¹⁴⁴⁶ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, s. 28.

ilgili bilgi vermiştir.¹⁴⁴⁷ Böylece Gazi, fırkanın kapanmasıyla ilgili ilk görüşlerini de halkı ile paylaşmıştır.

Trabzon ve Kırklareli ziyaretlerinde ise; SCF'nın yanlışlarını anlatırken, CHF'na olan bağlılığını da açıkça dile getirme ihtiyacı duymuştur. Hatta Trabzon'da bu bağlılığın yeni olmadığını SCF kurulmadan önce Fethi Bey'e gönderdiği mektupta da bunu belirttiğini ifade etmiştir.¹⁴⁴⁸ Kırklareli CHF'nda halk ile buluşmalarında CHF'na bağlılıklarını bir kez daha belirterek SCF sürecinden ve zararlı muhalif hareketlerin getirdiği zararlardan bahsetmiştir.¹⁴⁴⁹

Seyahatte Belediye seçimlerini SCF adayının kazandığı ya da çok oy aldığı yerlerde özellikle SCF konusu üzerinde durulmuştur. Hatta Gazi, sıkıntı gördüğü yerlerde gerekli tetkikatların yapılması suretiyle gerekirse seçimlerin yenilenmesi ve seçimlerde yaşanan aksiliklerden sorumlu olan yetkililerin cezalandırılması hususunda müdahalelerde bulunmuştur. Aydın, Balıkesir, Samsun ve Antalya ziyaretlerinde bu hususta önemli gelişmeler yaşanmıştır.

Aydın'ı ziyaretlerinde SCF'nın bir oy farkla kazandığı 1930 Belediye seçimlerinin iki fırka arasında büyük tartışmalara neden olduğunu görmüştür. Bu tartışmanın sona ermesi için seçimlerin yeniden yapılması yönünde görüş belirtmiştir. Buna istinaden Dâhiliye Vekâletinin yaptığı tetkikat sonucunda seçimlerin yenilenmesi kararlaştırılmıştır.¹⁴⁵⁰ Balıkesir'de de belediye seçimlerine hazırlık süreci sancılı geçmiş ve şehir merkezinde SCF seçimlere katılmama kararı almıştır. Bazı ilçelerde SCF seçimleri kazanmayı başarmıştır.¹⁴⁵¹ Balıkesir'e geldiğinde konuyla ilgili inceleme yapmış, şehirde seçime katılımın çok düşük

¹⁴⁴⁷ BCA, 030.10/2.9.30.2/20.11.1930., *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Kayseri'ye Vasil Oldular", 19 Kasım 1930, S. 2348, s. 1-2., *İnkılap*, "Reisicumhur Hazretleri", 19 Kasım 1930, S. 81, s. 3.,

¹⁴⁴⁸ Çankırı'da Duygu, "Trabzon'da Mühim Bir Nutuk Söylendiler", 29 Kasım 1930, S. 8, s. 2., *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. ve Cumhuriyet H. Fırkası", 29 Kasım 1930, S. 2358, s. 1-4., *İnkılap*, "Gazi Hz. Halk Fırkasile Daima Beraber!", 29 Kasım 1930, s. 1-2., *Sivas*, "Reisi Cumhur Hz.nin Seyahatleri", 1 Aralık 1930, S. 2264, s. 2., *Hürriyet*, "Reisicumhur Gazi Hazretleri Trabzon'da", 30 Kasım 1930, S. 48, s. 1-2., Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. II, s. 451.

¹⁴⁴⁹ *Cumhuriyet*, "Gazi Hazretleri Edirne'de", 22 Aralık 1930, S. 2381, s. 1-4., *İnkılap*, "Gazi Hazretlerinin Trakya Seyahatleri", 22 Aralık 1930, S. 114, s. 1-2., *Vakit*, "Gazi Hazretlerinin Kırklareli'nde Mühim Beyanları", 22 Aralık 1930, S. 4654, s. 1-6., *Hürriyet*, "Gazi Hazretleri", 22 Aralık 1930, S. 67, s. 1., *Sivas*, "Edirne'ye Hareketleri", 22 Aralık 1930, S. 2267, s. 2.

¹⁴⁵⁰ BCA, 490.01/35.146.1.45/05.02.1930.

¹⁴⁵¹ 1930 Balıkesir Belediye seçimleri hakkında detaylı bilgi için bkz: Ömer Karakaş, "Balıkesir'de Serbest Cumhuriyet Fırkasının Teşkilatlanması ve Belediye Seçimleri (1930)", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, C. VIII, S. 5, Ankara, 2013, s. 357-375.

olduğunu görmüş, CHF ve SCF yetkilileri ile yaptığı görüşmeler neticesinde; gizli tarikat mensuplarının telkin ve tahriklerinin bu duruma yol açtığı sonucuna varmıştır.¹⁴⁵² Balıkesir’de seçim sürecinde yaşananlar, SCF’nin kurulması, faaliyetleri ve bu duruma Balıkesir halkının nasıl baktığı hususlarında şehirde yayın yapan İstiklal Gazetesi sahibi İbrahim Sururi Bey tarafından bir rapor hazırlanmasını istemiştir.¹⁴⁵³ Antalya’da SCF’nin yapılanması aşamasında ve seçimlerde yaşanan taşkınlıklar ile ilgili bilgi almıştır. Yaşanan vahim olaylar karşısında başta vali olmak üzere mahalli yetkililerin tedbir almakta acziyet gösterdikleri kanaatine varmıştır.¹⁴⁵⁴

Seyahat esnasında SCF ile ilgili en önemli olay Samsun ziyaretinde gerçekleşmiştir. 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun’a ayak basmasından 11 yıl sonra geldiği Samsun’da halkın coşkusuyla karşılanmıştır. Ancak Gazi, istasyondan itibaren, halkın asker koridoru arkasına hapsedildiği, gereksiz inzibati tedbirlerle kalacağı yere ulaşmıştır. Başar’ın tabiriyle “*Düşman şehrine henüz giren bir kumandan gibi*” yollardan geçmek zorunda kalan Gazi, halkın kendisine düşmanmış gibi gösterilmesinden çok rahatsız olmuştur.¹⁴⁵⁵ Bu aksiliklerle başlayan Samsun ziyareti, Gazi ile SCF’li Belediye Başkanının karşı karşıya gelmesiyle devam etmiştir. Yemekte SCF’nin kapatılması hakkında açıklamalarda bulunan Gazi, kapatılmış bir fırkanın mensubu olan Belediye Başkanından istifa etmesini ve seçimlerin yeniden yapılmasını istemiştir. Ancak Belediye Başkanı ise; halk tarafından seçildiğini, geri çekilmesinin halkın iradesine haksızlık olacağını gerekirse Hükümetin kendisine el çektirebileceğini söyleyerek Gazi’nin isteğini geri çevirmiştir. Gazi, yaşanan bu olaylar karşısında çok sinirlenmiştir. Karşılama yaşananlar ve SCF adayının seçimleri kazanmasının sorumlusu olarak görülen Vali Kazım Paşa, seçimlerde kanunlara aykırı hareket ettiği gerekçesiyle görevden alınmıştır. Aynı gerekçeyle seçimlerin de yenilenmesine karar verilmiş ve yapılan seçimleri CHF adayı kazanmıştır.¹⁴⁵⁶

¹⁴⁵² *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Balıkesir’den İzmir’e Avdet Etti”, 9 Şubat 1931, S. 2430, s. 3., *Vakit*, “Gazi Hz.’nin Büyük Sözleri”, 9 Şubat 1931, S. 4702, s. 1., *Yeni Adana*, “Gazi Hz. Antalya’da”, 10 Şubat 1931, S. 2721, s. 1-2., Mehmet Önder, *Atatürk’ün Yurt Gezileri*, s. 75-76.

¹⁴⁵³ BCA, 490.01/35.146.1.28-31/21.12.1931.

¹⁴⁵⁴ BCA, 490.01/35.146.1.17/12.02.1931., *Cumhuriyet*, “Reisicumhur Hz.’nin Antalya’daki Temasları”, 12 Şubat 1931, S. 2433, s. 1., *Yeni Adana*, “Gazi Hazretleri”, 13 Şubat 1931, S. 2724, s. 2.

¹⁴⁵⁵ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye*, s. 32.

¹⁴⁵⁶ Bu konu hakkında detaylı bilgi tezin Samsun başlığında yer almaktadır.

Seyahatin ilk noktası olan Kayseri’de SCF’nin kuruluş ve feshediliş süreçlerinden bahsederek başlayan süreç, seyahatin ileriki noktalarında yerini SCF’nin yanlışlarının halka anlatılmaya başlandığı, Gazi’nin CHF’na olan bağlılığını anlattığı bir sürece bırakmıştır. Hatta Mustafa Kemal Paşa, SCF’nin kazandığı yerlerde belediye seçimlerinde yaşananların tetkik ettirilmesi suretiyle; gerekirse yenilenmesi, görevi ihmal edenlerin cezalandırılması yönünde irade göstermiştir.

4.2.1.2. Seyahatlerde Cumhuriyet Halk Fırkası İzlenimleri

Gazi, seyahatlerinde CHF ile yakından ilgilenmiştir. CHF binalarını ziyaret etmiş ya da fırka yetkililerini kabul ederek fırka ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı izahat almıştır. Edindikleri izlenimler doğrultusunda firkanın eksiklerini belirleyerek çözüm bulmaya çalışmıştır.

Tetkik seyahatlerinin başladığı Kayseri’de halka yaptığı konuşmada CHF’nin inkılâpçı bir fırka olduğunu ve yaptığı inkılâpların ehemmiyetini hatırlatmıştır. CHF’nin Türk milletinin geleceği için yapması gereken vazifelerden bahsetmiştir.¹⁴⁵⁷ Sivas’ta da fırka merkezinde CHF’nin halkın menfaatleri için yaptığı inkılaplardan bahsederek CHF’ni övmüştür.¹⁴⁵⁸ Kırklareli’nde Halk Fırkasının memlekette Cumhuriyeti ve laikliği teyit etmek ve ebedileştirmek için tuttuğu yolda bila aram (dinlenmeden) yürüyeceğini¹⁴⁵⁹ söyleyerek firkanın Türk inkılabının başarılı olması için ne kadar önemli olduğunu ifade etmiştir.

Seyahatlerde CHF’nin görevlerini anlatarak firkaya mensup olanların bu görevleri ifa ederken nelere dikkat etmeleri gerektiğini de izah etmiştir. İzmir’de CHF delegelerine yaptığı konuşmasında milli iktisadın gelişmesi noktasında firkanın görevlerini şöyle anlatmıştır: *“Arkadaşlar! Eğer bugüne kadar İktisadî sahada arzu ettiğimiz derecede büyük başarılar görülemiyorsa, bunu tabii bulmak lâzımdır; bu demek değildir ki, Türk milleti ekonomi alanında kabiliyetsizdir... Fırkamızın vazifesi, bu hedefe bir an evvel erişebilmek için, millete yol göstermek ve yardım*

¹⁴⁵⁷ *İnkılap*, 19 Kasım 1930, S. 81, s. 3., *Son Posta*, 20 Kasım 1930, s. 1-3., *Zonguldak Memleket Gazetesi*, “Cumhur Reisi Hz.nin Anadolu Seyahati”, 20 Kasım 1930, S. 286, s. 1.

¹⁴⁵⁸ *İnkılap*, “Gazi Hz. Sivas’ta”, 21 Kasım 1930, S. 83, s. 1.

¹⁴⁵⁹ BCA, 030.10/2.9.40/20.12.1930., *Cumhuriyet*, “Gazi Hazretleri Edirne’de”, 22 Aralık 1930, S. 2381, s. 1-4., *İnkılap*, “Gazi Hazretlerinin Trakya Seyahatleri”, 22 Aralık 1930, S. 114, s. 1-2., *Vakit*, “Gazi Hazretlerinin Kırklareli’nde Mühim Beyanları”, 22 Aralık 1930, S. 4654, s. 1-6., *Hürriyet*, “Gazi Hazretleri”, 22 Aralık 1930, S. 67, s. 1., *Sivas*, “Edirne’ye Hareketleri”, 22 Aralık 1930, S. 2267, s. 2.

etmektir. Biz bunu bir vicdan borcu, bir insanlık borcu biliriz; borcumuza sadığız, daima sadık kalacağız.”¹⁴⁶⁰

Mustafa Kemal Paşa, Türk inkılabının başarılı olması için fırkalarının nasıl çalışmaları gerektiğini de seyahatleri boyunca anlatmaya çalışmıştır. Trabzon’da yaptığı konuşmada fırkanın görevlerini şu şekilde izah etmiştir: “*Karşımızda birçok fırkalar varmış gibi her gün daha büyük bir faaliyetle çalışmak, fikirlerimizi halk kütlelerinin içine yaymak ve köylere kadar götürmek mecburiyetindeyiz. Her an tarihe karşı, cihana karşı harekâtımızın hesabını verebilecek bir vaziyette bulunmak lazımdır. Tasavvur ve faaliyetlerimizde bu kadar hassas ve müteyakkız bulunmak suretiyle muhalifsiz bir fırkanın mazurlarını bertaraf etmiş oluruz.*”¹⁴⁶¹ Konya’da da fırka üyelerinin görevlerini anlattığı konuşmasında; fırka dışında olan kimselere milli ve siyasi vazifeleri anlatma görevinin fırka teşkilatına düştüğünü söylemiştir.¹⁴⁶²

Adana Türk Ocağında yaptığı konuşma da ise fırkanın öneminden bahsederek neden CHF’na oy vermek gerektiğini şu sözlerle anlatmıştır: “*Öğretmenlerin ve memurların siyasetle iştigal etmediklerini ancak oylarını kullanırken bir fikre bir programa oy vereceklerini, karşı fırkaların programlarını da inceledikten sonra CHF’nın takip ettiği programın millet için en faydalı program olduğunu görecektir.*”¹⁴⁶³

¹⁴⁶⁰ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Çok Mühim Bir Nutuk İrat Ettiler”, 29 Aralık 1931, S. 2419, s. 1-3., *İnkılap*, “Gazi Hz. Dün Beklenen Nutkunu, İzmir’de Söyledi!”, 29 Aralık 1931, S. 147, s. 1-2., Hâkimiyeti Milliye, “Gazi, Fırka Kongresinde Bir Nutuk Söyledi”, 29 Ocak 1931, S. 3430, s. 1., *Hürriyet*, “Gazi Hazretlerinin İzmir Fırka Kongresinde Büyük Nutku”, 30 Ocak 1931, S. 99, s. 1-2., *Vakit*, “Gazi Hz. İzmir’de Çok Mühim Bir Nutuk Söylediler”, 29 Aralık 1931, S. 4691, s. 1-4., *Son Posta*, “Gazi Hz. İzmir’in İktisadi Vaziyetini Tetkik Ediyorlar”, 30 Aralık 1931, s. 1-2., *Yeni Adana*, “Gazi Hazretleri Diyor ki:”, 1 Şubat 1931, S. 2713, s. 1-2., Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, C. II, s. 457-460.

¹⁴⁶¹ Çankırı’da Duygu, “Trabzon’da Mühim Bir Nutuk Söylendiler”, 29 Kasım 1930, S. 8, s. 2., *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. ve Cumhuriyet H. Fırkası”, 29 Kasım 1930, S. 2358, s. 1-4., *İnkılap*, “Gazi Hz. Halk Fırkasile Daima Beraber!”, 29 Kasım 1930, S. 91, s. 1-2., *Sivas*, “Reisi Cumhur Hz.nin Seyahatleri”, 1 Aralık 1930, S. 2264, s. 2., *Hürriyet*, “Reisicumhur Gazi Hazretleri Trabzon’da”, 30 Kasım 1930, S. 48, s. 1-2.

¹⁴⁶² *Akşam*, “Gazi Hz. Fırkası Azasına Kıymetli İrşadatta Bulundular”, 2 Mart 1931, S. 4450, s. 2., *Babalık*, “Gazi M. Kemal Hazretleri C. Halk Fırkasını Türk Ocağını ve Kolorduyu da Ziyaret Ettiler”, 1 Mart 1931, S. 3533, S. 2., *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Konya’da H. Fırkasını Ziyaret Ettiler”, 2 Mart 1931, S. 2449, s. 1-3., Mehmet Önder, *Atatürk Konya’da*, s. 110, Mehmet Önder, *Atatürk’ün Yurt Gezileri*, s. 330., *Atatürk Konya’da*, s. 60.

¹⁴⁶³ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Adana’da Mühim Bir Nutuk İrad Etti”, 19 Şubat 1931, S. 2440, s. 1-4., *Vakit*, “Gazimiz Adana’da Mühim Bir Nutuk İrad Ettiler”, 19 Şubat 1931, S. 4712, s. 1-2., *Türk Sözü*, “Gazi Hz.nin Nutukları”, 23 Şubat 1931, S. 2021, s. 1-2.

Bazı yerlerde fırkanın idari yapısıyla da yakından ilgilenerek, gördükleri eksikliklere çözüm önerileri getirmiştir. Balıkesir’de fırka üyelerinin iyi insanlardan oluştuğunu ifade ederken SCF’den fırkaya geçen kişilerin de iyi insanlar olduklarını bildirerek memnuniyetlerini ifade etmiştir. ¹⁴⁶⁴ Aydın’da ise SCF’den ayrılarak fırkaya üye olan gençlerden kurulan idare heyetinden memnun kalmıştır. Liyakatli ve idealist gençler olduklarını belirtmiş ancak öteden beri muhalif olarak bilinen Şahinzade Fuat Bey’e dikkat edilmesi gerektiğini tavsiye ederek eski idare heyetinin başkanı Ahmet Emin Bey ve arkadaşlarının da yeni heyete destek olmalarını tembih etmiştir.¹⁴⁶⁵

SCF bölümünde de belirttiğimiz gibi Gazi, seyahat esnasında CHF’na bağlılığını açıkça belirtmiş ve halkın fırkanın yanında olmasını istemiştir. Gittiği yerlerde CHF’nın görevlerini izah ederken, görevlilerin de vazifelerini anlatmıştır. Ayrıca fırkanın idari yapısında gördüğü eksiklikleri de gidermeye çalışmıştır. Gazi’nin CHF ile bu kadar yakından ilgilenmesi ve halkı fırkanın yanında olmaya teşvik etmesi, SCF’nın olmayacağı süreçte fırkanın yanında yer alacağını göstermiştir.

4.2.1.3. Seyahatlerde Fikir ve İdeoloji Çalışmaları

Seyahatler sadece halkın şikâyetlerinin dinlendiği basit bir yurt gezisi olmamıştır. Seyahatler esnasında yapılan tetkikatlar, temas edilen kişi ve kuruluşlardan alınan bilgi ve raporlar doğrultusunda CHF’nın yeni programının esasları oluşturulmaya çalışılmıştır.¹⁴⁶⁶ Gazi, seyahatlerde kendisine eşlik eden zevat ile sık sık bu program hakkında sohbet etmiştir. Yine bir sohbet esnasında Gazi’nin, Fırkanın programını teşkil edecek prensiplerin neler olacağını beraberce araştıralım demesiyle; yeni Türkiye’nin takip edeceği yolun tespiti için tartışmaya başlamışlar ve ortaya çıkan neticeyi Başar, şu şekilde anlatmıştır: “*Gazi’nin huzurunda bu bahisleri konuşuyoruz.. İşte sonra Recep Bey’in “Altı Ok” sembolüne soktuğu altı esasın kolayca ve mantıklı bir silsilesi içinde tesbiti böyle oldu. Şimdi HF programı yapılabilirdi: Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Devletçi, Halkçı, Laik ve İnkılapçı bir fırka.*”

¹⁴⁶⁴ BCA, 490.01/35.146.1.22/08.02.1931.

¹⁴⁶⁵ BCA, 490.01/35.146.1.42/06.01.1931.

¹⁴⁶⁶ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları*, s. 201-204.

¹⁴⁶⁷ Görüldüğü gibi bu sohbetlerin neticesinde ileride partinin sembolü olacak ve ülkenin genel siyasetine yön verecek olan altı ilke tespit edilmiştir. Neticede fırka programı seyahatlerdeki izlenim ve deneyimleri neticesinde ortaya çıkmıştır.

Gazi, seyahat boyunca oluşturulacak yeni programın ilkelerini halka bizzat anlatmaya çalışmıştır.¹⁴⁶⁸ Halk ile buluşmalarında devletçilik, halkçılık ve milliyetçilik üzerine konuşmalar yaparken, inkılapların korunması ve yaygınlaştırılmasına yönelik halkı ve yerel idarecileri bilinçlendirmeye de önem vermiştir. Trabzon'da CHF binasında halka yaptığı konuşmada inkılapların korunması ve halka aktarılmasının önemini şu şekilde anlatmıştır: “*Karşımızda birçok fırkalar varmış gibi her gün daha büyük bir faaliyetle çalışmak, fikirlerimizi halk kütlelerinin içine yaymak ve köylere kadar götürmek mecburiyetindeyiz. Heran tarihe karşı, cihana karşı harekâtımızın hesabını verebilecek bir vaziyette bulunmak lazımdır. Tasavvur ve faaliyetlerimizde bu kadar hassas ve müteyakkız bulunmak suretiyle muhalifsiz bir fırkanın mazurlarını bertaraf etmiş oluruz.*”¹⁴⁶⁹ Aydın'da inkılapların halka aktarılamadığını fark etmiştir. Ziyaret ettiği kahvede oyun oynayanların eski rakamları kullanmalarına çok sinirlenmiş, Türk Ocağına çıkmış ve inkılabı halka anlatmak için ne yaptıklarını sormuş, karşılığında otomobil tahsisatı olmadığı için köylere gidilemediği cevabı karşısında daha da sinirlenerek “*Papazlar, komiteciler, misyonerler köy köy dolaşıyor, onların otomobil tahsisatları mı var?*” demiş ve bir mefkûreye kendini adayanların gayeleri uğrunda her türlü fedakarlığı yapmaktan zevk alacaklarını ifade etmiştir.¹⁴⁷⁰ İnkılap konusu Konya ziyareti sırasında da açılmış, şerefine verilen akşam yemeğinde Refik Koraltan'ın söz olarak yapılan ve yapılacak olan inkılapların, Gazi olmadan, başarılı olamayacağı hususundaki konuşması üzerine birazda sınırlı bir şekilde söz olarak: “*Size şunu*

¹⁴⁶⁷ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, s. 43-44.

¹⁴⁶⁸ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, s. 201-204.

¹⁴⁶⁹ Çankırı'da Duygu, “Trabzon'da Mühim Bir Nutuk Söylendiler”, 29 Kasım 1930, S. 8, s. 2., *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. ve Cumhuriyet H. Fırkası”, 29 Kasım 1930, S. 2358, s. 1-4., *İnkılap*, “Gazi Hz. Halk Fırkası ile Daima Beraber!”, 29 Kasım 1930, S. 91, s. 1-2., *Sivas*, “Reisi Cumhur Hz.'nin Seyahatleri”, 1 Aralık 1930, S. 2264, s. 2., *Hürriyet*, “Reisicumhur Gazi Hazretleri Trabzon'da”, 30 Kasım 1930, S. 48, s. 1-2., Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. II, s. 451.

¹⁴⁷⁰ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Aydın'da Ocaklılara Fikri Hayattaki Vazifelerini İzah Etiler”, 5 Şubat 1931, S. 2426, s. 1-2., Hâkimiyeti Milliye, “Reisicumhur Hz. Aydın'da”, 5 Şubat 1931, S. 3437, s. 1., *Vakit*, “Büyük Reisimiz, Türk Ocaklarının Esas Vazifesini İşaret Buyurdular”, 5 Şubat 1931, S. 4698, s. 1-4., *Atatürk Aydın'da*, s. 88., Yusuf Çotuksöken, *Atatürk Antolojisi*, s. 309-310.

söyleyeyim ki, inkılapçı Türkiye Cumhuriyetini benim şahsımla kaim zannedenler çok aldaniyorlar, Türkiye Cumhuriyeti; her manası ile büyük Türk Milletinin öz ve aziz malıdır. Kıymetli evlatlarının elinde daima yükselecek, ebediyen payidar olacaktır."¹⁴⁷¹ diyerek inkılapların Türk milletinin koruması altında olacağını ifade etmiştir. İnkılapların millet tarafından korunacağına dair, 6 Ağustos 1929 tarihinde Eskişehir İstasyonu'nda Mebus Ali Ulvi Bey ile yaptığı konuşmadaki ifadeleri ise daha sert olmuştur. Bu konuşmasında inkılapların ve var olan yönetimin halk tarafından, gerekirse ordunun da müdahalesi ile korunacağını ifade etmiştir.¹⁴⁷² Bu konuşma inkılaplara karşı olan kişi ve gruplara verilen sert bir mesaj niteliği taşımaktadır.

Kırklareli'nde CHF'nda halk ile yaptıkları sohbette halkçılık, devletçilik ve laiklik üzerine konuşmuş, fırkanın inkılapçı özelliğinden bahsederek "*Muayyen olan yolumuzda katiyetle yürüyeceğiz.*" demiştir. Fırka prensiplerinin herkese layığı ile anlatılması ve izah edilmesi lüzumundan bahsetmiş ve konuşmayı şu şekilde tamamlamıştır: "*Kırklareli Vilâyeti fırka merkezimizde her sınıf halktan olan mümessillerle karşı karşıya geçtiğim zaman; benim için çok kıymetli olmuştur. Samimî ve açık konuşmamız bende unutamayacağım intibalar bıraktı. CHF mensuplarının halkçılık, devletçilik mefhumunu çok güzel anlamış olduklarını en iyi izah eden sözler köylü ve çiftçilerin ağızından işitiliyor. Gördüklerimden ve işittiklerimden pek ziyade memnunum.*"¹⁴⁷³

Balıkesir'de, Türk Ocağında da laiklik konusuna değinmiş, tarikat ve tarikatların peşinden giden kimseler hakkında şu ifadelerde bulunmuştur: "*Halkın saffetinden faydalanarak milletin maneviyatına tasallut eden kimselerle onların ardından gidenler elbette ki, bir takım cahillerden ibarettir. Bunlar; Türk Milleti için şin teşkil edecek vaziyetlerin meydana gelmesinde daima amil olmuşlardır; milletimizin önünde açılan kurtuluş ufuklarında aralıksız yol almasına mâni olmağa çalışanlar, hep bu müesseseler ve bu müesseselerin mensupları olmuştur. Millete*

¹⁴⁷¹ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C.1. İstanbul, 1973, s. 50-52., Mehmet Önder, *Atatürk Konya'da*, s. 100-101.

¹⁴⁷² *Cumhuriyet*, "Dün Sevgili Gazimize Kavuştuk", 7 Ağustos 1929, S. 1884, s. 1-2.

¹⁴⁷³ *Cumhuriyet*, "Gazi Hazretleri Edirne'de", 22 Aralık 1930, S. 2381, s. 1-4., *İnkılap*, "Gazi Hazretlerinin Trakya Seyahatleri", 22 Aralık 1930, S. 114, s. 1-2., *Vakit*, "Gazi Hazretlerinin Kırklareli'nde Mühim Beyanları", 22 Aralık 1930, S. 4654, s. 1-6., *Hürriyet*, "Gazi Hazretleri", 22 Aralık 1930, S. 67, s. 1., *Sivas*, "Edirne'ye Hareketleri", 22 Aralık 1930, S. 2267, s. 2.

anlatmalıdır ki, bunların millet bünyesinde yaptıkları tahribatı hissetmek lâzımdır; bu gibilerin mevcudiyetini müsamaha ile telâkki edenler, Menemen'de Kubilay'ın başı kesilirken, kayıtsızca, seyretmeye tahammül ve hatta alkışlamaya cesaret edenlerle birdir.”¹⁴⁷⁴

Adana Türk Ocağında halka yaptıkları konuşmada devletçilikten ve devlet otoritesinin korunması için halktan ve adli makamlardan beklentilerini ise şu şekilde ifade etmiştir: “*Vatandaşlar bilmelidir ki, vicdanî ve fikri hürriyet vardır. Fakat nihayet bunlar namahdut (sınırsız) değildir. Ferdî hürriyet karşısında fertlerin heyeti umumiyesinin kurduğu dayandığı bir devlet. Devletin de iradesi, vardır. Fertlerin hürriyetini mahfuz tutmakla mükellef olan insanların diğer taraftan devletinde irade ve hâkimiyetinin meflûç bir hale gelmemesine çok dikkat etmeleri lâzımdır. Fertlerin hürriyeti devletin hâkimiyet ve iradesinin mâhfuziyetine (korunmasına) vabestedir (bağlı). Devlet iradesi meflûç (felç) olursa fertlerin hürriyetini muhafaza edecek hiç bir kuvvet ve vasıta kalmaz. Binaenaleyh hürriyeti yalnız bir taraflı değil her iki taraftan düşünmek lâzımdır. Arkadaşlar; ferdi hürriyetler mukaddestir. Bunların mâhfuziyeti için daima çalışılır. Fakat bu mesaide devletin kuvveti, otoritesi hiç sayılırsa farzı mahal olarak belki bu hiçe indirilebilir. Ancak bu takdirde bu gibi insanların nihayet behemehâl başka bir devletin otoritesi altına girmek zilletine düşeceklerini, yabancı bir devlet otoritesinin esaret zincirlerini kendi elleri ile boyunlarına takmağa mecbur olacaklarını hatırdan çıkarmamak lâzımdır.*

Arkadaşlar; vatandaşı olan fertler kendi hürriyetlerinin bir kısmını seve seve lüzumlu görerek devlete zaten devretmişlerdir. Devlet kendine has olan irade ile ferdi hürriyetlerin bir kısmına gene o hürriyetlerin temini için sahip olur. Yeter ki devlet hâkimiyeti milletin refah ve saadeti umumiyesine ve vatandaşı hürriyetlerinin teminine masruf olsun.

Bugünkü Cumhuriyet hükümetimizin ve firkamızın takip ettiği mefkûre bu gayeye matuftur. Bu kadar âlidir, bu kadar mukaddestir... Başka türlü düşünmeğe imkân yoktur. Vatandaşlarca bu emniyet hâsıl olduktan sonra fertlerin kurdukları devletin kuvvet ve otoritesini masun bulundurmamak için vatandaşlara terettüp eden

¹⁴⁷⁴ *Cumhuriyet*, Gazi Hz. Balıkesir'den İzmir'e Avdet Etti , 9 Şubat 1931, S. 2430, s. 3., *Vakit*, Gazi Hz.nin Büyük Sözleri, 9 Şubat 1931, s. 1., Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. II, s. 463.

vazifeler vardır. Bu meyanda memurlara ve bilhassa hâkimlere teveccüh eden vazife büyüktür. Hâkimler vatandaşların hürriyetini mahfuz tutmayı düşünürken devlet otoritesinin hakikaten masun kalmasına dikkat ve riayet etmelidirler. Aksi takdirde kendilerine tevdi edilmiş olan yüksek vazifeyi ifada kusur etmiş olurlar.”¹⁴⁷⁵

Seyahatin Mersin ve Adana safhalarında Mustafa Kemal Paşa, milliyetçilik, Türkçülük üzerine yoğunlaşmış, yanındaki heyetle Türk milliyetçiliği ve tarihi temelleri hakkında sohbet etmiştir.¹⁴⁷⁶ Ayrıca Adana Türk Ocağında dil üzerinden milliyetçilik konusuna değinerek şu konuşmayı yapmıştır: “Yalnız milliyetin çok bariz vasıflarından birisi dildir. Türk milletindenim diyen insan her şeyden evvel ve behemehâl Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk harsına, camiasına mensubiyetini iddia ederse buna inanmak doğru olmaz. Hâlbuki Adana’da Türkçe konuşmayan yirmi binden fazla vatandaş vardır.

Eğer Türk ocağı buna müsamaha gösterirse, gençleri, siyasî İçtimaî bütün Türk teşekkülleri bu vaziyet karşısında bihis kalırsa en aşağı yüz seneden beri devam edegelen bu vaziyet daha yüzlerce sene devam edebilir. Bunun neticesi ne olur? Efendiler. Her hangi bir felâket günümüzde bu insanlar başka dille konuşan insanlarla el ele vererek aleyhimize hareket edebilirler. Türk Ocaklarımızın başlıca vazifesi bu gibi unsurları ki bunlar Türk vatandaşlıklar, halde ve atide talih ve mukadderatımız birdir; Bizim dilimizi konuşan hakiki Türk yapmağa çalışmaktır. Gençlerimizin bu yüksek vazifede az zamanda muvaffak olacaklarını ümit ederek sözlerime nihayet deriyorum.”¹⁴⁷⁷

¹⁴⁷⁵ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Çok Mühim Bir Nutuk İrat Ettiler”, 29 Aralık 1931, S. 2419, s. 1-3., *İnkılap*, “Gazi Hz. Dün Beklenen Nutkunu, İzmir’de Söyledi!”, 29 Aralık 1931, S. 149, s. 1-2., Hâkimiyeti Milliye, “Gazi, Fırka Kongresinde Bir Nutuk Söyledi”, 29 Ocak 1931, S. 3430, s. 1., *Hürriyet*, “Gazi Hazretlerinin İzmir Fırka Kongresinde Büyük Nutku”, 30 Ocak 1931, S. 99, s. 1-2., *Vakit*, “Gazi Hz. İzmir’de Çok Mühim Bir Nutuk Söylediler”, 29 Aralık 1931, S. 4691, s. 1-4., *Son Posta*, “Gazi Hz. İzmir’in İktisadi Vaziyetini Tetkik Ediyorlar”, 30 Aralık 1931, s. 1-2., *Yeni Adana*, “Gazi Hazretleri Diyor ki:”, 1 Şubat 1931, S. 2713, s. 1-2., Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, C. II, s. 457-460.

¹⁴⁷⁶ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye*, s. 113.

¹⁴⁷⁷ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Çok Mühim Bir Nutuk İrat Ettiler”, 29 Aralık 1931, S. 2419, s. 1-3., *İnkılap*, “Gazi Hz. Dün Beklenen Nutkunu, İzmir’de Söyledi!”, 29 Aralık 1931, S. 149, s. 1-2., Hâkimiyeti Milliye, “Gazi, Fırka Kongresinde Bir Nutuk Söyledi”, 29 Ocak 1931, S. 3430, s. 1., *Hürriyet*, “Gazi Hazretlerinin İzmir Fırka Kongresinde Büyük Nutku”, 30 Ocak 1931, S. 99, s. 1-2., *Vakit*, “Gazi Hz. İzmir’de Çok Mühim Bir Nutuk Söylediler”, 29 Aralık 1931, S. 4691, s. 1-4., *Son Posta*, “Gazi Hz. İzmir’in İktisadi Vaziyetini Tetkik Ediyorlar”, 30 Aralık 1931, s. 1-2., *Yeni Adana*, “Gazi Hazretleri Diyor ki:”, 1 Şubat 1931, S. 2713, s. 1-2., Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, C. II, s. 457-460.

Görüldüğü gibi seyahat boyunca Gazi, kendisine eşlik eden heyet ve karşılaştıkları kimselerle fikir ve ideoloji sohbetlerinde bulunmuş ve bu sohbetlerde CHF'na bir takım prensipler ve sloganlar bulmaya çalışmıştır.¹⁴⁷⁸ Bu sohbetler ve ziyaret sırasında elde edilen veriler ışığında ilerleyen süreçte ülkenin politikalarına yön verecek hükümet programının temelleri atılmıştır. Fırkanın yeni programı seyahatlerde elde edilen veriler ve deneyimler doğrultusunda hazırlanmıştır.¹⁴⁷⁹ Ayrıca programın temelini oluşturan altı umde ziyaret edilen yerlerde halka aktarılmaya çalışılmıştır. Seyahatten döndükten sonra ise halkın tümüne bu fikirleri anlatmak için bir çalışma başlatılmış, Türk Ocakları kapatılarak halkevleri kurulmuştur. Kemalist düşünceyi yayma görevi halkevlerine verilmiştir.¹⁴⁸⁰

4.2.2. Cumhuriyeti Koruma Mücadelesi

4.2.2.1. Tek Parti Otoritesi

*“Mücadeleyi mutlak kazanmak ve iktidarı ele geçirmek veya elden bırakmamak hususundaki temayüllerin; partileri mütemadiyen demokrasi anlayışı ve prensipleriyle telifi kabil olmayan tedbirler almaya sevk ettiği hemen her yerde ve her zaman görülmemiş midir?”*¹⁴⁸¹ İsmet Giritli'nin bu çıkarımı ile benzeş bir şekilde 1930'lu yılların CHF'nda da iktidarı koruma çabası ile bir takım tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerin ilki seyahatten döner dönmez seçimlerin yenilenmesi olmuştur. Böylece yeni düzeni kuracak, tek parti döneminin ekibi oluşturulmuştur. Ardından 10 Mayıs 1931 tarihinde CHF'nın ikinci büyük kurultayı toplanarak tek parti düzenine uyum sağlaması için fırkaya çeki düzen verilmiştir.¹⁴⁸²

Tek parti sürecinde meydana gelen otoriter yönetim biçimi ile ilgili söylem ve tedbir önerileri seyahat esnasında da görülmüştür. Aslında bu yapının temeli seyahatte atılmıştır dersek yanlış olmaz. Gazi'nin İzmir'de yaptığı şu konuşma

¹⁴⁷⁸ Şevket Süreyye Aydemir, *İkinci Adam*, s. 393.

¹⁴⁷⁹ *Serbes Cumhuriyet*, “Gaziden İlham Alarak Tamamen Yeni Program Hazırlanıyor”, 14 Aralık 1931, S. 71, s. 1.

¹⁴⁸⁰ Feroz Ahmad, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Sınıf Bilincinin Oluşması 1923-45, Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, der. Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher, Çev. Cahide Ekiz, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2007, s. 123-153.

¹⁴⁸¹ İsmet Giritli, *Demokrasi Yolunda-Demokrasinin Bazı Mesele ve Müesseseleri Üzerinde Düşünceler ve Müşahadeler*, İstanbul, 1960, s. 62.

¹⁴⁸² Mahmut Goloğlu, *Tek Parti Cumhuriyeti (1931-1938)*, Ankara, 1974, S. 16.

söylemimizi kanıtlar niteliktedir: “*Fırkamızın sözleri herkesin hoşuna gidecek sözler değil fakat milleti yükseltecek hakikatler olacaktır... Türk milletinin sağlam bir fikre maliyetini temin etmek gayemizdir.*

Arkadaşlar zaman, takip ettiğimiz istikamette de bizi aldatmamıştır. Bu yol üzerinde her gün daha çok tenevvür ederek hedefe yürüyeceğiz bizimle beraber yürümek isteyenlere bir şey demeyeceğiz onlar da istedikleri gibi hareket ederler bizim hedefimize doğru yürürken istikbali olduğumuza ve en nihayet hedefe vasıl olacağımıza o kadar kuvvetlidir ki şunun ve bunun müteessir olması bizi asla müessir etmez. Belki tenzih eder. Daha çok dikkatli yapar. Yalnız bizi geriye götürecek olanların takip edecekleri istikamete asla müsait davranmayız.

*Kanunlarımız müsait değilse o kanunları tadil ederiz en nihayetinde lüzum ve mecburiyet görürsek bu yolda her şeyin fevkine çıkarak hedefimize yürümekte asla tereddüt etmeyiz.”*¹⁴⁸³ Gazi'nin bu sözlerinden artık muhalif bir yapıya izin verilmeyeceği ve CHF'nin programının hedefe ulaşması için her türlü tedbirin alınacağı anlaşılmaktadır. İlerleyen süreçte fırka politikasının nasıl olacağına dair fikir veren bu beyanat, tüm fırka mensupları tarafından görülmesi için, çoğaltılarak her yere dağıtılmıştır.¹⁴⁸⁴ Yakup Kadri de köşesinde “*Gazi Hz. irat buyurdukları nutukla bir kere daha demagoji kapısını kapamış oldular. Türkiye Cumhuriyeti tek fırkalı bir demokrasidir. Dediler.*”¹⁴⁸⁵ diyerek artık çok partili demokrasiden vazgeçildiğini ifade etmiştir.

Seyahatlerde edinilen izlenimler sonucunda mülki teşkilat yapısında değişiklikler yapılmak suretiyle otoriteyi güçlendirici tedbirler alınması gerektiği düşünülmüştür. Bu tedbirler umumi müfettişlikler kurmak ve valilerin yetkilerini arttırmak üzerine yoğunlaşmıştır. Teşkilatları ve idareleri kuvvetlendirilmek istenen vilayetlerde birer umumi müfettişlik mıntıkası teşkil edilmesinin gerekli olduğu sonucuna varılmıştır. Bu müfettişlikler vasıtasıyla hem halkın ihtiyaçlarının belirlenmesi hem de hükümetin otoritesinin güçlendirilmesi amaçlanmıştır.¹⁴⁸⁶ Buna istinaden 19 Şubat 1934 tarihli kararname ile Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve

¹⁴⁸³ Hâkimiyeti Milliye, 30 Ocak 1931, S. 3431, s. 1., *Yeni Adana*, “Gazi Hazretleri Diyor Ki”, 1 Şubat 1931, S. 2713, s. 1-2., *Hürriyet*, “Gazimiz Ticaret Odasında Bir Hitabede Bulundular”, 2 Şubat 1931, S. 101, s. 1-2., *Türk Sözü*, “Gazi Hz.nin Ticaret Odasındaki Nutukları”, 3 Şubat 1931, S. 2006, s. 1-3.

¹⁴⁸⁴ BCA, 490.01/35.146.1.55/28.01.1931.

¹⁴⁸⁵ Yakup Kadri, “Gündelik: İzmir Nutku Münasebetiyle”, Hâkimiyeti Milliye, 2 Şubat 1931, s. 1.

¹⁴⁸⁶ BCA, 490.01/34.145.1.1-29/02.11.1931.

Çanakkale mıntıklarında, nafia ve iskân işlerinin esaslı bir surette tanzim ve idaresi için Trakya Umumi Müfettişliği oluşturulmuştur.¹⁴⁸⁷ Umumi müfettişlikler buldukları bölgenin asayişinin sağlanmasında ve geri kalmışlığın giderilmesinde önemli rol oynamışlardır.¹⁴⁸⁸ Dolayısıyla merkezi otoritenin taşrada güçlenmesinde etkili olmuşlardır.

Seyahatlerde otoriteyi güçlendirme açısından mülki yapıyla ilgili düşünülen diğer tedbir ise valilerin yetkilerinin arttırılması olmuştur. Özellikle SCF'nın başarılı olduğu bölgelerde gerek fırka yetkililerinin gerekse mülki idarecilerin yetersiz kaldıkları görülmüştür. Bu yetersizliğin art niyetli olduğu düşünülen Samsun ve Balıkesir gibi yerlerde valilerin değiştirilmesi kararı alınmıştır. Valilerin yetkilerinden kaynaklanan yetersizliklerin giderilmesi için ise seyahatlerden sonra hazırlanan raporlarda; valilerin ordudan başka bütün devlet teşkilatının başı olmasının uygun olacağı ve kanunların valilere vilayet dâhilindeki bütün işler üzerinde müessir olacak bir nüfuz ve salahiyet temin etmesinin uygun olacağı belirtilmiştir. Seyahatlerde ayrıca vilayetlerde idari otorite ile adliye teşkilatı arasında uyumsuzluk gözlemlenmiş, iki kuvvet arasında bir nüfuz mücadelesi olduğu tespit edilmiştir. Bu iki dairenin birlikte hareket etmesinin faydalı olacağı ifade edilirken, mahkemelerin bağımsız olduğu ancak valilerin, gerekli durumlarda; siyasi ve idari meselelerde müdde-i umumileri (savcı) derhal harekete geçirebilmesinin faydalı olacağı ifade edilmiştir.¹⁴⁸⁹

Valilere bu kadar fazla yetki verilecektir ancak verilen bu yetkiler firkanın kontrolünde tutulacaktır. Buna istinaden; valilere, vekillerin emri ve nüfuzu altında olduklarını hissettirecek esaslar ile vekillerin valilere ihtar ve tevbih (azarlama) vermelerini sağlayacak usuller getirilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir.¹⁴⁹⁰ Seyahatlerdeki izlenimlere göre valilerin yetkilerinin arttırılması ve firkanın kontrolünde tutulmasına dair hazırlanan bu raporlar firkanın 1935'te toplanan

¹⁴⁸⁷ Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2010, s. 127-128.

¹⁴⁸⁸ Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler*, s. 293-294.

¹⁴⁸⁹ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.25-26/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.29-30/17.11.1930., CBA, Kls. 4-3/Dos. 51/F. 26/17.11.1930.

¹⁴⁹⁰ BCA, 490.01/34.145.1.26-29/02.11.1931.

dördüncü büyük kongresinde hayata geçirilmiş, valilerin aynı zamanda illerdeki parti başkanlığı görevini yürütmesi kararlaştırılmıştır.¹⁴⁹¹

Raporda ayrıca hükümetin memleketin her yerinde otoritesini arttırması için gerekirse mevcut vilayetlerin sayısının azaltılarak kontrolün daha kolay sağlanması gerektiği belirtilmiştir.¹⁴⁹² Kırsalda merkezi otoritenin tam anlamıyla sağlanması için umumi müfettişlerle valilerin en azından yılda iki kere bağlı oldukları mıntıkları gezmelerinin de faydalı olacağı ifade edilmiştir.¹⁴⁹³

Otoriter anlayışın artması çok partili sürecin aktörlerini de etkilemiştir. SCF yöneticileri 1931 seçimlerinde aday gösterilmemişlerdir. Hatta Ahmet Ağaoğlu'nun Darülfünun'daki görevine de son verilmiştir. CHF'ndan SCF'ye geçmiş olan mebuslar da otoriter yönetimden nasibini almıştır. Mesela İstanbul Mebusu Haydar Bey'in devamsızlık nedeniyle mebusluğu düşürülürken, Süreyya Paşa'ya izin verilmemiş, gönderdiği rapor geçersiz sayılmış ve Süreyya Paşa mebusluktan çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁴⁹⁴ TCF üyeleri ise zaten İzmir suikastı davasıyla 1927'de siyaset sahnesinden çekilmişlerdi.¹⁴⁹⁵ Ancak bu süreçte 14 Mart 1933 tarihinde Siirt Mebusu Mahmut Bey tarafından Milliyet Gazetesinde “*Ankaralının Defteri*” isimli bir yazı dizisi yayınlanmaya başlamıştır. Bu yazılarda başta Kazım Karabekir Paşa olmak üzere muhalif kanatta yer alan Milli Mücadele kahramanları hedef alınmıştır. Mücadele döneminde yaşanan olayların ve yüceltilen bazı kişiliklerin gerçek yüzlerini ortaya koyacağını iddia eden bu yazılara karşı Karabekir Paşa da cevap olarak mektuplar göndermiş ve karşılıklı bir atışma yaşanmıştır. Bu süreçte Karabekir Paşa, *İstiklal Harbimizin Esasları* adlı eserini yayına hazırlayarak bu isnatlara cevap vermek istemişse de kitap baskıdayken toplatılmış ve 3000 kitap imha edilmiştir. Hatta Paşa'nın evine de baskın yapılarak elinde bulunan nüshalar da imha edilmiştir.¹⁴⁹⁶ Böylece Kazım Paşa üzerinden siyasete girmek isteyen eski muhaliflere gözdağı verilmiştir.

¹⁴⁹¹ Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, s. 118.

¹⁴⁹² BCA, 490.01/34.145.1.1-26/02.11.1931.

¹⁴⁹³ BCA, 490.01/34.145.1.1-31/02.11.1931.

¹⁴⁹⁴ Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*, s. 46-48.

¹⁴⁹⁵ Osman Metin Öztürk, *Ordu ve Politika*, Fark Yayınları, Ankara, 2006, s. 60-61.

¹⁴⁹⁶ Detaylı bilgi için bkz: Ferudun Kandemir, *Cumhuriyet Tarihinde Yakılan İlk Kitap-Kazım Karabekir'in “İstiklal Harbimizin Esasları” İsimli Eseri Neden Yakıldı?*, 2. Baskı, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 2007., Fırkaların yapılanması hakkında detaylı bilgi için bkz: Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991.

TCF ve SCF'nin yanı sıra tek parti düzenine tehdit oluşturabilecek oluşumlara da izin verilmemiştir. Bu süreçte her türlü muhalefet komünizm olarak damgalanmış ve sorumluları cezalandırılmıştır.¹⁴⁹⁷ 29 Ağustos 1930 tarihinde Edirne'de kurulan T.C. Amele ve Çiftçi Partisi komünist eğilimli olduğu için faaliyetlerine izin verilmemiştir. 29 Eylül 1930 tarihinde Adana'da kurulan Ahali Cumhuriyet Fırkası ise 21 Ocak 1931 tarihinde kapatılmıştır.¹⁴⁹⁸ TKP'nin 1929-1931 yılları arasında ordu içinde etkisiz kalan propaganda faaliyetleri olmuş, zanlılar yakalanarak cezalandırılmışlardır.¹⁴⁹⁹

Seyahatlerde eski firkadan kalma, zararlı görülen unsurlar da temizlenmeye çalışılmıştır. Sonuçta SCF feshedilmiş olsa da belediye seçimlerine SCF'nin adayı olarak katılıp kazanmış belediye başkan ve üyeleri vardı.¹⁵⁰⁰ Buna istinaden Gazi, SCF'nin seçimlerde başarılı olduğu bazı bölgelerde zafiyet gösteren ya da gerekli tedbirleri almadıklarını düşündüğü fırka yöneticilerini ve valileri görevden almıştır. Manisa, Balıkesir ve Aydın'da fırka idarecileri ile ilgili tedbir alınmasını, SCF'nin belediyeyi kazandığı Aydın ve Samsun'da seçimlerin yenilenmesini istemiştir.

Tek parti otoritesini korumak adına 1935'te gerek eskiden gerek o sıralar üyeler arasında yüksek mevkide şahıslar bulunmasına rağmen, Mason localarının, kısa bir süre sonra da Türk Kadın Birliği'nin kapatılması önemli gelişmeler olmuştur. Böylece 1935'te, aykırı seslerin duyulmasına imkân verecek bütün yolların kapanmasıyla, hükümetin otoriter niteliği iyiden iyiye yerleşmiştir.¹⁵⁰¹ Armstrong, Gazi'nin otoritesini tekrar sağlamak için aldığı bu tedbirleri: "*Bütün halk kitleleri Gazi'nin yumruğunu tekrar üzerlerinde hissettiler ve tekrar O'nun çevresinde toplandılar.*"¹⁵⁰² diye ifade etmiştir.

Toparlayacak olursak bu süreçte milli toplum idealine ulaşmaya engel olabilecek tüm denemelerden, haliyle çok partili siyasetten de, laiklik ve bağımsızlık

¹⁴⁹⁷ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 122.

¹⁴⁹⁸ Füzûzan Husrev Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişimi 1839-1965*, Elif Yayınları, İstanbul, 1965, S. 75.

¹⁴⁹⁹ *Cumhuriyet*, "Komünistlerin Kararı Dün Tefhim Edildi", 11 Şubat 1931, S. 2432, s. 1-4., Ümit Özdağ, *Ordu-Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri)*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991, s. 118.

¹⁵⁰⁰ Mahmut Goloğlu, *Tek Parti Cumhuriyeti*, s. 4.

¹⁵⁰¹ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s. 139.

¹⁵⁰² H. C. Armstrong, *Bozkurt Kemal Atatürk'ün Yaşamı*, s. 234.

için tehlikeli görüldükleri anda vazgeçilmiştir.¹⁵⁰³ Çünkü eğilimlere hoşgörü ile yaklaşmak, bütün modernleşme programlarını ve bağımsızlığı tehlikeye atabilirdi.¹⁵⁰⁴ Böylece SCF tecrübesi CHF içindeki tek parti tezlerini daha güçlendirmiş¹⁵⁰⁵ ve seyahat sonrasında Türkiye’de tek partili otoriter bir yönetim oluşmuştur.

1930’larda köy, orman, vilayet ve belediye kanunları ile yol ve maarif vergisi gibi vatandaşa yüklenen yükümlülüklerle devletin yönetsel kontrol gücünün artması otoriter yapıyı güçlendirmiş,¹⁵⁰⁶ Avrupa’da liberal politikaların yerini, dikta rejimlerinin almaya başlaması¹⁵⁰⁷ tek parti otoritesinin yerleşmesini daha da kolaylaştırmıştır. Seyahatlerdeki izlenimler de tek parti otoritesinin gerekliliğini ortaya koyduğu gibi bu yönde alınacak tedbirlerin belirlenmesi noktasında da önemli bir etken olmuştur.

4.2.2.2. Türk Ocaklarının Halkevlerine Dönüştürülmesi

Osmanlı Devleti’nin parçalanma sürecinde, 1911 yılında kurulan Türk Ocakları, Türklere milli bilinç kazandırma görevini üstlenmiştir. Türk Ocakları, Cumhuriyet döneminin de; ulusal bilincin oluşması, devlet ideolojisinin halka aktarılması ve inkılapların yerleşmesinde en önemli sivil toplum örgütü olmuştur. Bu özellikleri nedeniyle Ocaklar başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Cumhuriyet yönetiminin desteğini ve takdirini kazanmıştır.

Ancak Türk Ocaklarının 1926’dan itibaren çalışma talimatnamesi ve mesai programı gibi kurumsallaşma çalışmaları; Ocakların Anadolu’da CHF’nın taşra teşkilatının yanında ikinci bir iktidar odağı olmasını sağlamış ve Türk Ocaklarının halk ile kurduğu iyi ilişkiler CHF hükümeti tarafından kendi varlığı için tehdit olarak algılanmıştır. Ayrıca ocak yöneticilerinin SCF ile ilişkiye girmesi, Hamdullah Suphi’nin CHF’na karşı çoğulcu siyaseti ve düşünce özgürlüğünü savunması iktidarın tepkisini çekmiş ve Ocakların kapatılması düşüncesini oluşturmuştur.¹⁵⁰⁸ Bu bağlamda; Türk Ocaklarının kapatılmasının temel nedeni siyasal bir güç kazanmaya

¹⁵⁰³ Doğan Kuban, “Atatürkçülük Üzerinde Yorumlar ve Çağdaş Uygarlığa Katılma Sorunu”, *Atatürk Konferansları IV 1970*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1971. s. 178.

¹⁵⁰⁴ Kurt Steinhaus, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, s. 107.

¹⁵⁰⁵ Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, s. 107.

¹⁵⁰⁶ Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Dönemi Ekonomi*, s. 15-16.

¹⁵⁰⁷ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 205.

¹⁵⁰⁸ Füsun Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 403-404.

başlaması ve bu siyasallaşma hareketinin CHF ile aynı çizgide olmamasıdır.¹⁵⁰⁹ Çeçene göre Türk Ocakları işlevselliğini yitirirken giderek Atatürk'e karşı olan eski İttihatçıların toplandığı bir merkez durumuna gelmiş ve kendisinden beklenen kültürel ve toplumsal görevleri yerine getireceğine, yeni iktidara siyasal yönden bir ayak bağı olmuş,¹⁵¹⁰ Sina Akşin'in ifadesiyle tutuculuk odakları olmaya yüz tutmuş kurumlar haline gelmiştir.¹⁵¹¹

Bu nedenlerle; Türk Ocakları 1928'den itibaren hükümet yanlısı basın tarafından; işlevini yitirdiği, seçkin bir yapıya sahip olduğu ve halk ile bütünleşemediği propagandasına maruz kalmıştır.¹⁵¹² Böylece tek parti yönetiminin ideolojisine hizmet etmeyen hatta tehdit eder hale gelen Türk Ocaklarının artık misyonunu tamamladığı düşünülmüştür. Buna istinaden Mustafa Kemal Paşa 25 Mart 1931 tarihinde verdiği beyanatta Türk Ocaklarının CHF'na katılacağını şu şekilde ifade etmiştir: “*Memleketin ve inkılabın içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı masuniyeti için, bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetlerin bir yerde toplanması lazımdır. Teessüs tarihinden beri ilmi sahada halkçılık ve milliyetçilik akidelerini neşir ve tamime sadakatle ve imamla çalışan ve bu yolda memnuniyeti mucip hizmetleri sebkemiş olan Türk Ocaklarının, aynı esasları siyasi ve tatbiki sahada tahakkuk ettiren fırkamla bütün manasiyle yekvücut olarak çalışmalarını münasip gördüm. Bu kararım ise, milli müessese hakkında duyduğum itimat ve emniyetin ifadesidir. Aynı cinsten olan kuvvetler müşterek gaye yolunda birleşmelidir.*”¹⁵¹³ Bu açıklamasından bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa, 10 Nisan'da Hamdullah Suphi ile bir görüşme yapmış¹⁵¹⁴ Türk Ocaklarına kendilerini feshetmeleri ve bütün mal varlıklarını Parti'ye devretmeleri emredilmiş¹⁵¹⁵ ve aynı gün toplanan ocak kurultayı faaliyetlerine son verdiğini açıklamıştır.¹⁵¹⁶ Yakup Kadri, köşe yazısında: “*Türk Ocaklarının CHF teşkilatına katılması haberleri,*

¹⁵⁰⁹ Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*, s. 54..

¹⁵¹⁰ Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, s. 102.

¹⁵¹¹ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980*, 4. Baskı, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 191-192.

¹⁵¹² Füsün Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete*, s. 403.

¹⁵¹³ *Cumhuriyet*, “Türk Ocakları H. Fırkası İle Niçin Birleşiyor”, 25 Mart 1931, S. 2472, s. 1., *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. III, s. 130.

¹⁵¹⁴ *Cumhuriyet*, “Türk Ocakları H. Fırkasına İltihak Etti”, 11 Nisan 1931, S. 2489, s. 1-4.

¹⁵¹⁵ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s. 138.

¹⁵¹⁶ *Cumhuriyet*, “Tarihi Karar”, 11 Nisan 1931, S. 2489, s. 1.

matbuatımız tarafından, hemen memnuniyetle, gençliğin iş başına daveti mahiyetinde tefsir edildi. Bu, doğru bir hükümdür. Çünkü milliyetçi ve inkılapçı Türk gençliği Türk Ocaklarından başka bir yerde değildi.”¹⁵¹⁷ diyerek, yıllardır ocak aleyhine yazılar yazan, matbuatın Ocakların kapatılmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.

Alexandre Jevakhoff ise: “Türk Ocakları, Serbest Fırka ile şüpheli veya gerçek ilişkilerinin ve Kemal’in de gezilerinde ortaya çıkardığı bazı başarısızlıklarının cezasını ödemektedir.”¹⁵¹⁸ diyerek Ocakların kapatılması hususunda Gazi’nin seyahatine atıfta bulunmaktadır. Jevakhoff’un da dediği gibi Gazi, seyahatlerde Türk Ocaklarını sıkça ziyaret etmiş ve gördüğü aksaklıklar ocakların kapatılmasında önemli rol oynamıştır. Aslında seyahatin genelinde Türk Ocağı ziyaretlerinde kayda değer bir sorun yaşanmamış, Gazi ziyaretlerde Türk Ocaklarının teşkilatından ve faaliyetlerinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Bu memnuniyetini İstanbul’da Türk Ocağı ziyaretinde şu şekilde ifade etmiştir: “Son seyahatim esnasında ziyaret ettiğim bütün Ocaklarda, beni çok memnun eden bir faaliyete, bir canlılığa tesadüf ettim. Bilhassa Türk Ocaklarının buldukları merkezlerde faydalı bir takım hizmetlerle halk üzerinde çok müsait bir tesir bıraktıklarına şahit oldum. Şimdi burada gördüğüm gibi milletin bir çok güzide münevverleri Türk Ocaklarında toplanmışlardır. Sizi böyle etrafımda gördüğüm bu anda son seyahatimin diğer hatıralarını da zihnimde uyandıran Türk Ocaklarının faaliyetinden duyduğum derin memnuniyeti ifade etmekle çok mütehasşisim.”¹⁵¹⁹

Ancak seyahatin ilerleyen dönemlerinde özellikle, Menemen Olayından sonra, inkılaplara karşı faaliyetlerle karşılaşılması ve Ocakların bu faaliyetlere karşı etkisiz kaldığının anlaşılması Gazi’nin Ocaklara olan ilgisini ve tepkisini değiştirmiştir. Özellikle Aydın Türk Ocağı ziyareti Ocaklarla ilgili memnuniyetsizliğini üst seviyeye çıkarmıştır. Aydın Türk Ocağı binası ziyareti öncesi aniden binanın altındaki kahveye girmiş, oyun oynayanların Arap rakamlarını kullandıklarını görünce çok sinirlenmiştir. Derhal yukarı çıkmış ocak yöneticilerine gericilik faaliyetlerine karşı neler yaptıklarını sormuş, maddi imkânsızlıklar

¹⁵¹⁷ Yakup Kadri, “Gündelik: İnkılap ve Gençlik”, Hâkimiyeti Milliye, 27 Mart 1931, S. 3484, s. 1.

¹⁵¹⁸ Alexandre Jevakhoff, *Kemal Atatürk Batının Yolu*, s. 303.

¹⁵¹⁹ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz.nin Dünkü Ziyaretleri”, 19 Aralık 1930, S. 2378, s. 2.

nedeniyle propaganda çalışmaları yapılamadığı yanıtını alınca siniri daha da artmıştır.¹⁵²⁰ Gazi, İsmet Paşa'ya Aydın Türk Ocağı ile ilgili gönderdiği telgrafta “*Aydın Türk Ocağı değersiz insanlar elinde hareketsizdir. Değerli insanlardan mürekkep bir idare heyeti lüzumludur.*”¹⁵²¹ diyerek durumdan memnuniyetsizliğini ifade etmiştir. Afyon ziyaretinde ise Ocakların kapatılarak Halkevlerine dönüştürüleceğine dair bir olay yaşanmıştır. Bu olayı Türk Ocakları Afyonkarahisar Şubesi Başkanı Galip Demirer şu şekilde anlatmıştır: “*Türk Ocağı Binası olarak yaptırılmış olan (Halkevi) binamızı gezmiş çıkarılarken merdivenlerde Dr. Reşit Galip Atatürk’e: “Paşam bina güzel olmuş fakat burasını Halkevi yapmalı.” dediklerinde “Evet! Halkevi, Halkevleri!...” buyurmuşlardı. O gün Türk Ocağı Reisi bulunuyordum. Bu (Halkevi, Halkevleri!...) kelimeleri o günün haleti ruhiyesinde bir muamma kadar kulağımıza garip gelmişti. Aradan altı ay geçmişti ki Türk Ocaklarının lağı ve arkasından Halkevlerinin kurulması vaki oldu.*”¹⁵²² Görüldüğü gibi Gazi, seyahatlerde Türk Ocaklarının faaliyetleri ile ilgili izlenimler elde etmiş ve bu izlenimler Türk Ocaklarının Halkevlerine dönüştürülmesinin önemli etkenlerinden olmuştur.

Seyahatlerden sonraki süreçte Tek Parti yönetimi toplumsal ve kültürel örgütleri yasaklayıp, kültürel ve düşünsel etkenleri kendi ellerine alma politikasını benimsemiştir.¹⁵²³ Buna istinaden Goloğlu'nun tabiriyle çok Partili düzen atıklarının temizlenmesinde olduğu gibi, çok örgütlü sosyal düzen anlayışının yerine de, tek partiye bağlı, tek örgütlü sosyal düzen anlayışının getirilmesi ve eski görüş atıklarının temizlenmesi yoluna gidilmiştir.¹⁵²⁴ Çünkü parti bünyesinde bulunacak ve doğrudan parti amaçlarına hizmet edecek bir eğitim-kültür örgütüne ihtiyaç duyulmuştur. Doğu medeniyetine dayanan köklerini ve kültürlerini devam ettirme, milliliğin temeli olarak İslamiyet'i görme eğiliminde olan Türk Ocakları ile bunun başarılması mümkün görülmemiştir. Milliyet, dil ve soy üzerinden inşa edilen

¹⁵²⁰ *Atatürk Aydın'da*, s. 88., Yusuf Çotuksöken, *Atatürk Antolojisi*, s. 309-310. Konuyla ilgili detaylı bilgi çalışmanın Aydın ziyaretleri bölümünde anlatılmıştır.

¹⁵²¹ BCA, 490.01/35.146.1.42/06.01.1931.

¹⁵²² *Afyonkarahisar Kütüğü*, s. 169.

¹⁵²³ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 262.

¹⁵²⁴ Mahmut Goloğlu, *Tek Parti Cumhuriyeti*, s. 7.

milliyetçilik anlayışını halka aktarma görevi Halkevlerine verilmiştir.¹⁵²⁵ Bir başka deyişle Anadolu'ya yayılan Halkevlerinin yerel faaliyetleri ile ulusal politikaların tüm memlekete ulaştırılması amaçlanmıştır.¹⁵²⁶

4.2.2.3. Basının Durumu

TCF ve Şeyh Sait İsyanından sonra çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunuyla beraber siyasi muhalefetle birlikte basın da kontrol altına alınmasıyla Türk basın tarihinin en özgür dönemlerinden biri sona ermiştir.¹⁵²⁷ 1929 yılının Mart ayında Takrir-i Sükun Kanunu'nun kaldırılmasıyla birlikte ülkede genel anlamda bir rahatlama sağlanmış ve özgürlüklerinin artırıldığı bir ortam oluşmuştur. Buna bağlı olarak 1929 yılının sonlarında muhalif basın göreceli bir hoşgörü ortamına girmiştir.¹⁵²⁸ Hükümetin denetlenebilmesi ve demokrasinin gereği olarak güdümlü de olsa muhalif bir parti düşüncesinin belirmesiyle basına verilen özgürlüğün sınırları da genişletilmiştir. SCF'nin kurulma aşamasında ve kurulduğu, güdümlü ve iktidar mücadelesine girmeyeceğinin düşünüldüğü, ilk zamanlarda muhalif basına oldukça büyük tavizler verilmiştir. Mesela Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a giderken Eskişehir İstasyonu'nda karşılaştığı Sakarya Gazetesi sahibine hitaben "*Gazeteciler gördüklerini, düşündüklerini, bildiklerini samimiyetle yazmalıdır.*"¹⁵²⁹ sözleri; bu süreçte basın özgürlüğüne verilen önemi göstermesi açısından son derece önemlidir.

SCF'nin geniş halk yığınları tarafından destek görmesi ve iktidarı tehdit eder hale gelmesiyle birlikte partiye olduğu gibi muhalif basına karşı önlemler alınmaya başlanmıştır. Özellikle Fethi Bey'in İzmir mitinginde yaşanan olaylardan sonra muhalif basına karşı tedbirler arttırılmıştır. İsmet Paşa'nın emriyle İzmir'de halkı galeyana getirdiği düşünülen gazete ve yazarlarla ilgili tetkikat başlatılmıştır.¹⁵³⁰ Yapılan tetkikat neticesinde İstanbul'da Son Posta Mesul Müdürü Selim Galip, İzmir'de Hizmet Gazetesi Baş Yazarı Zeynel Besim ve Avukat Bedri ile Yeni Asır Gazetesi yazarları Behzat Arif ve Abdullah Abidin tutuklanmış, Halkın Sesi Gazetesi

¹⁵²⁵ Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi (1800-2012)*, 3. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s. 141.

¹⁵²⁶ François Georgeon, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi*, s. 20.

¹⁵²⁷ Hasan Türker, *Türk Devrimi ve Basın 1922-1925*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2000, s. 245.

¹⁵²⁸ Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi*, s. 140.

¹⁵²⁹ *Cumhuriyet*, "Dün Sevgili Gazimize Kavuştuk", 7 Ağustos 1929, S. 1884, s. 1-2.

¹⁵³⁰ *Cumhuriyet*, "Gazetelerin Neşriyatı Tetkik Ediliyor", 11 Eylül 1930, S. 2280, s. 1.

Mesul Müdürü Ömer Fuat ve Baş Yazar Mehmet Sırrı Beyler serbest bırakılmışlardır. Fethi Bey'in konuşmasında tahrif yaptığı iddia edilen Anadolu Gazetesi için ise tahkikata başlandığı açıklanmıştır.¹⁵³¹ Olaylı İzmir mitingi sonrası muhalif basına karşı alınan sert tedbirler muhalefetin tepkisine neden olmuştur. Fethi Bey konuyla ilgili yaptığı açıklamada: “İzmir’de ve burada bazı gazeteci arkadaşlarımızın tevkif olunması matbuat hürriyetine hükümetçe henüz tahammül edilmediğini göstermektedir. Bir fırkanın mutemetlerine ve hükümetin bazı icraatına yapılan tenkitleri Büyük Millet Meclisinin manevî şahsiyetine tecavüz suretinde göstermek, hiç bir davayı ispat edemez. İzmir’de çıkan Anadolu gazetesinin neşriyatı meydandadır. Bu gazete temiz ve faziletli bir halk kütlesini sarhoş ve para ile satılmış tabirleriyle tahkir etmiştir. İzmir’e muvasalatımı mülhakatta pek fena tesirler uyandırdığına dair gazetesine binlerce telgraf geldiğini yazarak asılsız neşriyatta bulunmuştur. Kanunun halkı tehyiş edici havadis neşredenlere taallük eden maddesinin tahtı hükmünde kalan bu neşriyat ve tasnifin muharriri serbest gezerken ve İzmir’deki acıklı hâdiseye bu neşriyatın sebep olduğu, bugün hükümet gazetelerinin de tahtı itirafında iken, Teşkilâtı Esasiye kânunun millete bahis ve temin etmiş olduğu tabii ve mukaddes bir hakka istinaden salâhiyetini istimal edenleri tevkife kalkışmak Türk Cumhuriyeti ve bu Cumhuriyetin temin ettiği matbuat hürriyeti namına protesto edilecek bir vakadır.”¹⁵³² diyerek hem haksız tutuklamaları hem de olayların asıl müsebbibi olarak gördüğü Anadolu Gazetesi hakkında işlem yapılmamasını eleştirmiş ve basın hürriyetinin zarar gördüğünü ifade etmiştir. Fethi Bey’in açıklamalarına karşı cevaben Yunus Nadi: “Bir kalem sahibinin, her türlü kuyud-u kanuniyeden evvel ilme, ihtiyaca ve kendi telekiyatı siyasiyesine olduğu kadar vatandaşların hukukuna ve memleketin her türlü telekiyatı hususiyesinin fevkinde bulunan yüksek menafiine de dikkat ve hürmet etmek mecburiyeti maneviyenin vardır.” diyerek gazetecilerin yazdıklarına dikkat etmeleri gerektiğinden bahsetmiş “Tevkif usule ait bir şeydir” diyerek tutuklanmalarının normal olduğunu söylemiştir. Ancak yine de bu olaydan dolayı gazetecilerin daha hafif muameleye

¹⁵³¹ *İnkılap*, “İstanbul ve İzmir’de Dünkü Tevkiflerin Hadiseleri”, 14 Eylül 1930, S. 16, s. 1.

¹⁵³² Asaf, “Fethi Bey, Gazetecilerin Tevkifini Protesto Ediyor”, *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1930, S. 2284, s. 1-4.

tabi tutulmasının uygun olacağını söylemiştir.¹⁵³³ İnkılap Gazetesi'nde Ali Naci ise; İzmir'de yaşananların basın özgürlüğünden güç alan gazetecilerin suçu olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: “*Ey hürriyet.. Senin namına ne cinayetler işleniyor!*”¹⁵³⁴

Görüldüğü gibi Nadi, İzmir olaylarından dolayı gazetecilere hafif cezalar verilmesini söylese de genel anlamda gazetecilerin yazdıklarına dikkat etmesi gerektiğini iddia ederek bir gazeteci olarak basın özgürlüğünü kısıtlayıcı bir tutum sergilemiştir. Ali Naci ise daha da sertleşerek tüm sorumluluğu muhalif basına yüklemiştir. Bu örneklerde olduğu gibi SCF feshedilene kadar hatta sonrasında dahi hem iktidarın hem de iktidar yanlısı basının muhalif basına karşı tavrı bu yönde olmuştur.

Seyahatlerde basın ile ilişkilere bakacak olursak Mustafa Kemal Paşa, daha seyahatler başlamadan önce ziyaretlerin muntazaman halka aktarılabilmesi için kendilerine refakat edecek bir gazeteci heyeti oluşturulmasını emretmiştir.¹⁵³⁵ Böylece seyahatler boyunca yaşanan tüm olaylar gün gün gazetelerde yer almıştır. Seyahatler esnasında basınla ilgili en dikkat çekici olay Balıkesir'de yaşanmıştır. Balıkesir'de Mebus Hayri Bey tarafından CHF adına yayın yapan gazete Gazi'nin yayınlanmadan önce denetlenmesi hususundaki görüşüne direnç göstermiştir. Bunun üzerine Gazi'nin emriyle gazetenin yayınlanması engellenmiştir. Bir uyarı niteliğinde olan bu yayın yasağı birkaç gün sonra yine Gazi'nin Balıkesir Valiliğine gönderdiği emirle kaldırılmıştır.¹⁵³⁶ İzmir de ise matbaacıların devlet matbaasının haksız rekabetinden şikâyetleri değerlendirilmiş seyahat raporlarında bu şikâyetlerin giderilmesi için devlet bütçesinden destek alan devlet matbaasının diğer matbaalarla rekabete girmemesinin uygun olacağı ifade edilmiştir.¹⁵³⁷ Seyahatler boyunca bu konular dışında basın ile ilgili başka bir gelişme yaşanmamıştır.

Seyahatlerden sonraki süreçte ise SCF ve muhalif basına karşı olan tavır sertleşerek devam etmiştir. Özellikle Arif Oruç'un Yarın Gazetesi'nde yeni bir fırka kurulacağına dair haberlerin çıkmasıyla Yarın ile Cumhuriyet Gazeteleri arasında tartışma çıkmış, bu tartışma geçmişte yaşanan olayları da içine alarak büyüyerek

¹⁵³³ Yunus Nadi, “Tevkifat”, *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1930, S. 2285, s. 1.

¹⁵³⁴ Ali Naci, “Ey Hürriyet”, s. 1.

¹⁵³⁵ *Cumhuriyet*, “Gazi Hazretleri Uzun Bir Tetkik Seyahatine Çıkıyorlar”, 4 Kasım 1930, S. 2333, s. 1.

¹⁵³⁶ BCA, 490.01/35.146.1.23-25/08-10.02.1931.

¹⁵³⁷ BCA, 490.01/34.145.1.1-52/02.11.1931.

devam etmiştir.¹⁵³⁸ Arif Oruç'un muhalif tavrına, SCF öncesinden beri¹⁵³⁹ tepki gösteren iktidar yanlısı basının bu tepkisi netice vermiş, Arif Oruç tutuklanarak bir yıl üç ay 15 gün hapis ve 312 lira ağır ceza ile 2.500 lira manevi tazminata mahkûm edilmiştir.¹⁵⁴⁰ Arif Oruç'un aldığı bu ceza muhalif basına sadece bir uyarı niteliğinde olmuştur. Bu hususta daha ağır tedbirlerin alınacağı İsmet Paşa'nın CHF'nin üçüncü kongresindeki konuşmasında muhalif basın hakkındaki şu ifadelerden anlaşılmıştır: *“Takriri sükûndan sonra muhalif matbuat tedricen artarak vatandaşlar arasında münakaşat birçok durenmişlere endişe verecek manzaralar göstermiştir. Bu memlekette bir kaç defa tekerrür eden bu devrelerin haleti ruhiyesindeki esbap malumdur. Evvela şüphe yoktur ki fevkalade tedbirlerle kapalı tutulan devirlerden sonra hissiyattaki tezahürat bittabi normalden fazla bir coşkunluk gösterir. Saniyen bu devirlerde her türlü maksatlı tahrikatçılar kendi maksatları için efkârı azami derecede tağlit etmek isterler. Bir an gelir ki bütün bu hadisat saf vatandaşları bedbinliğe ve idarenin ve kanunların kifayetinden şüpheye sevk eder. Devlet idaresinin zayıf ve acir olduğu zannı ise memlekette cesaret ve fırsat bulamayan fena fikirlileri ileri atılmağa ve meydana çıkmağa teşçi eyler. Bu gibi hadisat karşısında sükûneti muhafaza edebilmek ve inkılabın ve devletin kudretine itimadı muhafaza ederek vaziyeti mütalaa edebilmek lazımdır. Yoksa böyle hadisat yeniden fevkalade tedbirler için sebep teşkil edebilir ve fevkalade tedbirlerin hitamile aynı anarşi ve mukabele devirleri tekerrür eder. Milli hayatın istikrar ve inkişafı bir daire-i faside içinde mütemadi sarsıntıdan kurtulamaz.”*¹⁵⁴¹

Bir müddet sonra muhalif basın konusu meclise de taşınmış, Elazığ Mebusu Fazıl Ahmet Bey ve iki arkadaşının, bazı gazetelerin takip ettikleri neşriyat tarzı hakkında hükümetçe ne tedbir alındığına dair istizahı ve hükümetin itimat reyini alması teklifi üzerine söz alan İsmet Paşa; gerekli tedbirleri aldıklarını ancak mevcut olan tedbirlerin yeterli olmadığını görüldüğünü söylemiştir.¹⁵⁴² İsmet Paşa'dan sonra söz alan mebuslar matbuat serbestisinin vatanın birliği ve bütünlüğüne zarar verdiği

¹⁵³⁸ Nurettin Güz, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Sonrası Basında Muhalefet ve 1931 Matbuat Kanunu*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1993, s. 141.

¹⁵³⁹ *İnkılap*, “Müseccel Vatan Haini”, 14 Kasım 1930, S. 76, s. 1.

¹⁵⁴⁰ *İnkılap*, “Arif Oruç'un Tevkifi”, 4 Aralık 1930, S. 96, s. 1., *İnkılap*, “Bülbülün Çektiği Dili Belasıdır”, 1 Şubat 1931, S. 152, s. 1., *Amasya*, Arif Oruç Bey, 11 Aralık 1930, S. 441, s. 1.

¹⁵⁴¹ *Cumhuriyet*, “Üçüncü Büyük Kongre”, 11 Mayıs 1931, S. 2516, s. 1-5.

¹⁵⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Fevkalade İçtima, C. XXX, 5 Temmuz 1931, s. 2-3.

konusunda konuşmalar yapmışlardır.¹⁵⁴³ Bunun üzerine yeniden söz alan İsmet Paşa; matbuat hürriyetinin memleketin gelişmesi için önemli bir güç olduğunu ancak kötü niyetli eller tarafından kullanıldığında bir o kadar zararlı olabileceğini anlatmıştır. Zararlı gördükleri gazeteleri neden kapatmadıkları sorusuna ise; bunun kişisel algılanacağı ve yanlışlarının açığa çıkarılmasından korktukları için gazeteleri kapattıklarının anlaşılabilirliğinin düşünüleceği için bu uygulamayı yapmadıklarını belirtmiştir. Ancak matbuat alanında bir düzenleme yapılması gerektiğini ve halkın ihtiyaçları doğrultusunda yeni bir matbuat kanunu için çalışma başlattıklarını söylemiştir.¹⁵⁴⁴ Yeni bir matbuat kanununun çıkarılacağını anlayan iktidar yanlısı basın bir kısmı ile muhalif basın aralarındaki çekişmeyi durdursa da iş işten geçmiş¹⁵⁴⁵ 25 Temmuz 1931’de “Matbuat Kanunu” çıkarılmıştır.¹⁵⁴⁶

Yeni kanunun en önemli özelliği genel siyasete aykırı yayın yapıldığında hükümete gazete kapatma yetkisi vermesi olmuştur.¹⁵⁴⁷ Böylece hükümet, bu kanunu muhalif basını yasaklamak ve yaptığı her şeyin onaylanıp alkışlanmasını sağlamak için kullanmıştır.¹⁵⁴⁸ Sonuçta bu durumda kaybeden bütün basın organları olurken kazançlı çıkan çok partili sisteme geçene kadar basın konusunda kendisine rahat bir ortam oluşturan hükümet olmuştur.¹⁵⁴⁹

4.2.3. Seyahat Sonrası Siyasal Hayat

4.2.3.1. Seyahatten Sonra Cumhuriyet Halk Fırkasının Durumu

Mustafa Kemal Paşa, seyahatleri esnasında, çalışmanın çeşitli bölümlerinde de belirttiğimiz üzere, CHF’na olan bağlılığını ifade etmiş, fırkanın memleketin menfaatleri için yaptıklarından bahsederek fırkaya itibar edilmesini rica etmiştir. Ancak Trabzon’daki konuşmasında seyahatlerdeki diğer beyanatlarından farklı olarak; kişisel menfaatleri bir tarafa bırakarak ülkenin çıkarları için mücadele etmek

¹⁵⁴³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Fevkalade İctima, C. XXX, 5 Temmuz 1931, s. 3-34.

¹⁵⁴⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Fevkalade İctima, C. XXX, 5 Temmuz 1931, s. 34-38.

¹⁵⁴⁵ Nurettin Güz, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, s. 27.

¹⁵⁴⁶ *Cumhuriyet*, “Meclis Dün Sabahleyin Toplandı”, 26 Temmuz 1931, S. 2592, s. 1.

¹⁵⁴⁷ Çetin Yetkin, *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi*, s. 69.

¹⁵⁴⁸ Çağlar Keyder, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, s. 138.

¹⁵⁴⁹ Nurettin Güz, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, s. 146.

gerektiğinden bahsetmiştir.¹⁵⁵⁰ Bu uyarıyı seyahatlerdeki izlenimlerine dayanarak yapmıştır. Çünkü ziyaret ettiği yerlerde fırka yöneticilerinin yetkilerini kendi çıkarlarına kullandıklarına dair şikâyetler almıştır.

Tespit edilen diğer sorun ise fırka yöneticilerinin halktan uzaklaşması ve halkın ihtiyaçlarına karşılık vermemesi olmuştur. Halkın şikâyetlerinin dikkate alınmamasının hükümeti ve fırkayı zayıf düşürdüğü anlaşılmıştır.¹⁵⁵¹ Fırka halktan uzaklaşarak, bir seçkinler grubu haline gelmiştir. Cumhuriyet yönetimi, İsmail Cem'in dediği gibi; toplumun üstyapısına ileri biçimler getirmek isteyen bürokratlarla, temeldeki geri sosyal düzeni aynen sürdürmek amacındaki eşrafın ve üstyapı Batılaştığı oranda daha çok kazanan tüccarın bir koalisyonu olmuştur.¹⁵⁵² CHF içinde yapılan bu koalisyon var olan düzenin bozulmasını istememiş, muhalif bir ses yükseldiğinde, menfaatleri doğrultusunda hareket ederek, çeşitli bahanelerle muhalif yapıyı yok ederek var olan düzeni devam ettirmişlerdir. Bu nedenle CHF yetkilileri başarısızlıkların nedeni olarak hep rakip partileri göstermişler ve partilerin kapatılmasıyla rahatlayarak, devlet çarkındaki görevlerine devam ettirmişlerdir.¹⁵⁵³ SCF denemesinde de aynı senaryo yaşanmıştır. SCF, kısa sürede dini siyasete alet etmek isteyen grupların kullandığı bir fırka haline gelmiştir. Ancak fırkanın halk arasında hızla nüfuz kazanmasından çekinen ve kendi menfaatlerinin tehlikeye girdiğini görenler Gazi'ye durumu olduğundan daha vahimmiş gibi aksettirmişlerdir. Fırka feshedildikten sonra bile CHF yanlısı basın tarafından eleştiriler sürdürülerek, çeşitli olaylardan sorumlu tutulmak suretiyle başarısızlıklar SCF üzerine yıkılmak istenmiştir.¹⁵⁵⁴ Gazi'nin Balıkesir ziyaretleri esnasında yaşanan bir olayı bu duruma örnek gösterebiliriz. SCF üyesi olan ve Balıkesir'de yayın yapan İstiklal Gazetesi sahibi Sururi Bey, Gazi'nin Balıkesir seyahati öncesinde kendisine yazdığı mektupta: *“Balıkesir'deki muhalefet CHF'nin manevi şahsiyetini kendi emellerine alet*

¹⁵⁵⁰ Çankırı'da Duygu, “Trabzon'da Mühim Bir Nutuk Söylendiler”, 29 Kasım 1930, S. 8, s. 2., *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. ve Cumhuriyet H. Fırkası”, 29 Kasım 1930, S. 2358, s. 1-4., *İnkılap*, “Gazi Hz. Halk Fırkasile Daima Beraber!”, 29 Kasım 1930, S. 91, s. 1-2., *Sivas*, “Reisi Cumhur Hz.nin Seyahatleri”, 1 Aralık 1930, S. 2264, s. 2., *Hürriyet*, “Reisicumhur Gazi Hazretleri Trabzon'da”, 30 Kasım 1930, S. 48, s. 1-2.

¹⁵⁵¹ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.26-27/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.30-31/17.11.1930., CBA, Kls. 4-3/Dos. 51/F. 26/17.11.1930.

¹⁵⁵² İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, s. 306.

¹⁵⁵³ Yılmaz Gülcan, *Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 312-313.

¹⁵⁵⁴ Yaşar Nabi, *Atatürk Yolu*, Varlık Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1967, s. 61.

edenlerdir. Balıkesir’de muhalefet neden ve nasıl başlamıştır, ne suretle tevessü etmiştir, esbab ve amili nedir? Bunlar başka herhangi bir vilayete benzemeyen hususiyetlerdir. Balıkesir’de tetkiki icap eden hususatı bir cetvel halinde ve merbut iki varakada arz ediyorum. Bunları bitaraf bir elle tetkik ettiriniz. Bakınız ne hakikatler meydana çıkacaktır.” diyerek şehirde muhalefetin başarılı olma nedeni olarak CHF yöneticilerinin yetkilerini kendi menfaatleri için kullanmalarını göstermiş ve tarafsız bir komisyonun araştırması durumunda gerçeğin anlaşılacağını belirtmiştir.¹⁵⁵⁵ Buna istinaden CHF yetkilerinin bir müddet önce bölgede yaptıkları inceleme raporu fırka reisliğine gönderilerek Sururi Bey’in fırkaya muhalif olan kişilerin başında geldiği belirtilmiştir. Halkın iktisadi ve şahsi şikâyetlerinin yer aldığı raporda Sururi Bey’in iddia ettiği gibi yöneticilerin fırkanın yetkilerini kendi menfaatleri için kullandıklarına dair bir ibare yer almamıştır.¹⁵⁵⁶ Yukarıda ifade ettiğimiz nedenlerden dolayı, fırka yetkilerinin yöneticilerin menfaatleri doğrultusunda kullandığına dair detaylı bir araştırma yapılması mümkün değildir.

Gazi, fırkanın içinde olduğu bu durumun farkında olduğundan halkın halk tarafından idare edilmesini savunan bir düşünceye sahip olan Memduh Şevket Bey’in fikirlerinden faydalanmak için seyahate dâhil etmiştir.¹⁵⁵⁷ Seyahat esnasında da fırka yetkililerinin halk ile olan ilişkilerini yakından takip etmiştir. Fırka yetkililerinin tüm çabalarına rağmen üç ay boyunca halkı ile iç içe olan Gazi, Fırkada yaşanan sorunları tespit etmiştir. İzlenimlerine göre; sorun halkın fırkaya olan bağlılığıyla ilgili değildir.¹⁵⁵⁸ Karpat’ın deyişiyle Gazi’nin üç aylık gözlemlerine göre; taşradaki memnuniyetsizlik ekonomik durgunluktan ve kazançlı mevkilerin parti üyeleri tarafından gasp edilmiş olmasından kaynaklanmaktaydı.¹⁵⁵⁹ Ayrıca halkın fırka içerisinde tam anlamıyla temsil edilemediği sonucuna varılmıştır. Halkçılık ilkesi üzerine inşa edilmiş CHF’nin halktan soyutlanması elbette kabul edilemezdi. Bu bağlamda, Gazi’nin seyahatte karşılaştığı bir çiftçinin halkçılığı “*Milletten kuvvet almak ve bu kuvveti gene millete sarf etmek demektir.*”¹⁵⁶⁰ diye tarif etmesi etkilenmesine neden olmuştur. Seyahatleri boyunca elde ettiği izlenimler dâhilinde

¹⁵⁵⁵ BCA, 490.01/35.146.1.28/21.01.1931.

¹⁵⁵⁶ BCA, 490.01/35.146.1.32-39/26.01.1931.

¹⁵⁵⁷ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye*, s. 16-17.

¹⁵⁵⁸ *Cumhuriyet*, “Yunus Nadi”, *Vaziyet*, 5 Mart 1931, S. 2452, s. 1.

¹⁵⁵⁹ Kemal H. Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 191.

¹⁵⁶⁰ Yunus Nadi, “Yeni Mecliste Mesleklerin Temsili”, *Cumhuriyet*, 27 Mart 1931, S. 2474, s. 1.

çiftçinin tarifinde de olduğu gibi mecliste bütün milletin hakkı ile temsil edilebilmesi için her sınıftan insana yer verilmesi gerektiği kanaatine varmıştır. Yunus Nadi de CHF'nın sınıf mücadelesine şiddetle karşı olduğunu anlattığı yazısında fırkanın bu yapısının, muhtelif meslek ve sınıfların yeni mecliste temsil edilmesiyle de gösterileceğini ifade etmiştir.¹⁵⁶¹

Halktan uzaklaşan fırka yetkililerinin kişisel menfaatlerinin peşine düşmesi seyahatlerden sonraki süreçte CHF'nın yapısında önemli değişiklikler olmasına neden olmuştur. Gazi, düşündüğü yenilikleri mevcut yapı ile yapamayacağını bildiği için Ankara'ya döner dönmez seçimlerin yenilenmesi kararını almış ve bir ölçüde de olsa yeni bir kadro oluşturmak istemiştir. Ayrıca mecliste içtimai sınıfların temsil edilmesine de özen gösterilmiştir.¹⁵⁶² Buna istinaden CHF tarafından yeni mecliste 10 çiftçi ve 10 işçinin yer alması kararlaştırılmıştır.¹⁵⁶³

Meclisin yenilenmesi ile fırka yapısının değiştirilmesi, halkın temsil alanının genişletilmesine yönelik tedbirler alınsa da gerçek anlamda değişen bir şey olmamıştır. SCF tecrübesi ile CHF'nın tüm halkı kapsadığı ve temsil ettiği iddiası pratikte anlamını kaybetmiştir.¹⁵⁶⁴ Bu süreçte fırka yavaş yavaş çıkar zümrelerinin partisi haline gelmiş, eski devrimciler; asker, aydın, memur kökenliler yerine yavaş yavaş eşraf, ağa, bey temsilcileri partide üstün gelmeye başlamıştır.¹⁵⁶⁵ Bu tutucu eşraf ile yürütülen yenileşme hareketi tabana köylüye ve işçiye aksettirilememiştir. Devlet, köyde jandarma gibi görülürken, eşraf durumdan faydalanarak güçlenmiş ve zenginleşmiştir.¹⁵⁶⁶ Bu düzeni korumak adına otoriter tedbirlerin alınmasıyla CHF ile halk arasındaki mesafe gittikçe açılmaya başlamıştır. Berkes'in deyimiyle Devletçiliğin kendisi, çıkarıcılar elinde aldığı biçimiyle, işçinin, köylünün, aydının, özel girişimcinin devlet hizmetlilerinin aleyhine sonuçlar vererek yalnız sınıflaşmaya yol açmakla kalmamış; sınıfları birbirine, sınıflarla devleti birbirine düşürmüştür.¹⁵⁶⁷

¹⁵⁶¹ Yunus Nadi, "Yeni Meclis", *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1931, S. 2499, s. 1-6.

¹⁵⁶² İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, s. 206.

¹⁵⁶³ *Cumhuriyet*, "Halk Fırkası Mühim Bir Tebliğ Neşretti", 16 Nisan 1931, S. 2494, s. 1-4.

¹⁵⁶⁴ Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, s. 107.

¹⁵⁶⁵ Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, s. 116-117.

¹⁵⁶⁶ Avcıoğlu vd., *Atatürkçülük Nedir?*, s. 117.

¹⁵⁶⁷ Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, s. 137.

4.2.3.2. Meclisin Feshedilmesi ve Yeni Seçimler

Mustafa Kemal Paşa, seyahatte edindiği kanaatler doğrultusunda TBMM'nin derhal kendini feshederek yeni seçimlerin yapılmasını lüzumlu görmüştür.¹⁵⁶⁸ Buna istinaden seyahatten döndüğü gün Çankaya'ya vardıktan bir süre sonra TBMM Reisi Kâzım ve Erkânı Harbiye reisi Fevzi Paşaları Çankaya'ya davet etmiş ve kendileriyle görüşmüştür. Bu görüşmeden meclisin kendini feshederek yeni seçim yapılması kararı çıkmıştır.¹⁵⁶⁹ Bu görüşmeden iki gün sonra meclis toplanmış ve oy birliğiyle, 45 gün içinde, seçimlerin yenilenmesi kararı alınmıştır.¹⁵⁷⁰

Gazi, Halk Fırkası Reisi vasfıyla Fırka Grubu Reisliğine gönderdiği mektubunda seçim kararını şöyle izah etmiştir: “*Son aylarda CHF'nin memleketteki, B.M.M. deki ve Hükümetteki İdarî ve siyâsî faaliyeti aleyhinde bir hava yaratılmağa çalışıldığı malûmdur. Asırlarca mühmel bırakılmış olan bir memlekette ve bir millet hayatında birçok eksiklikler ve ihtiyaçlar olması tabiûdir; bundan başka milleti kurtarıcı esaslı bir siyasetin tatbikatından memnun olmayacak kimselerin bulunacağı da şüphesizdir. Yüksek esasları görmeyerek veya görmek istemeyerek milletin bütün düşünceleri ve duygulan teşviş ve taklîte çalışılmıştır; bunun için yer yer kullanılmış olan vasıtalar ve vesileler dikkate ve intibaha şayandır. Buna rağmen millet kitlesinin doğru görüşü ve iyi hissi bozulmamıştır.*

Üç ayı geçen bir zamandan beri hemen bütün memlekette yaptığım tetkiklerde, bu hakikati yerinde ve yakından gördüm; bununla beraber hakikate göz yumanlar ve hakikati olduğundan başka göstermeye çalışanlar da olmuştur.

Fırkamın, millet ve memleket için en hayırlı ve isabetli programın kendi programı olduğuna ve milletin kendisiyle beraber bulunduğu tam kanaati vardır.

Fırkamız; milletin kendisine olan emniyet ve itimadını en şüpheli ve en tereddütlü nazarlar karşısında her zaman ispat edecek vaziyettedir; bir defa bunun için, bundan başka önümüzdeki yıllarda tatbikini muvafık gördüğüm tedbirlerde milletin iştirak ve mutabakatı derecesini anlamak için, Umumî Reisi bulunduğum CHF'na mensup mebusların intihablarını yenilemelerini muvafık mütalâa ediyorum.

¹⁵⁶⁸ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. II, s. 463-464.

¹⁵⁶⁹ *Cumhuriyet*, “B.M. Meclisi Bugünlerde Kendi Kendini Feshederek Tecdidî İntihabat Kararı Verecektir”, 4 Mart 1931, S. 2451, s. 1., *Cumhuriyet*, “Yetmiş Mebus Değişiyor”, 5 Mart 1931, S. 2452, s. 1.

¹⁵⁷⁰ *Cumhuriyet*, “İntihabat Emri Gece Verildi”, 6 Mart 1931, S. 2453, s. 1.

Her türlü teşebbüslerimizde ilham ve kuvvet kaynağı olan milletimizin hakkımızdaki itimadı tekrar tecelli edince millî mefkûremize yürümekte dayandığımız temelin ne kadar sarsılmaz olduğu bir daha görülmüş olacağı kanaatindeyim.”¹⁵⁷¹ Yunus Nadi, de Gazi'nin seçim kararı almasını şu şekilde izah etmiştir: “*O, gitti, memleketin hemen her tarafını gezen bir seyahatte vaziyeti yakından görerek geldi. Onun müşahedelerine göre memlekette fırkamız aleyhine olarak yanlış bir hava yaratmak için sarf olunan haksız gayretlere karşı verilecek cevap yok değil ise de bu cevabın en kestirmesi derhal yeni intihabata geçmek suretiyle milletin tekrar güvenini almaktır.”¹⁵⁷²* Nadi'nin dediği gibi güvenoyu alınacaktır ama fırka aleyhine yapılan eleştiriler tamamen haksız değildir. Her ne kadar seyahatte ve sonrasında halkın CHF'ndan memnun olduğuna dair bu gibi açıklamalar yapılsa da Gazi, seyahatteki izlenimlerinde bunun doğru olmadığını görmüştür. Seyahatleri boyunca açıkça CHF'na karşı bir serzeniş olmasa bile halk, özellikle ekonomik sorunlar üzerinden, sıkıntılarını ve şikâyetlerini dile getirmişlerdir. Haliyle bu şikâyetlerin muhatabı açıkça belirtilmese de, sorunları çözmesi beklenen, CHF'dır. Dolayısıyla Gazi'nin seyahatten döner dönmez, dinlenme ihtiyacı bile duymadan, meclisi yenileme kararı alması bu sorunları mevcut meclis ile gideremeyeceğini anlamış olmasıdır.

Yeni mecliste SCF deneyiminin başarısız olması nedeniyle muhalif bir fırka olmayacaktır. Ancak bu başarısızlığa rağmen Gazi, Mecliste bir denetleme mekanizması bulundurma fikrinden vazgeçmemiştir. Soyak, Gazi'nin meclis içinde muhalefet oluşturma çabasını şöyle anlatmıştır: “*Memlekette tekrar normal bir hayat serbestisi teminine müsait imkân ve şartlar zuhur edinceye kadar, icra kuvvetlerinin kontrolünü, bir dereceye kadar olsun, sağlamak üzere, bazı mebusluk yerlerini açık bırakarak, bağımsızların Meclise girmesini kolaylaştırmayı düşünmüş, bu maksatla, bir takım intihap dairelerinde, Fırka namzetlerini noksan sayıda tespit ve ilân eylemişti.”¹⁵⁷³* Böylece CHF 15 Nisan 1931'de yayınladığı tebligatla 1931

¹⁵⁷¹ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz.’nin Mektuplarının Metni”, 5 Mart 1931, S. 2452, s. 1., *Babalık*, “Gazi Diyor Ki: Milletin Doğru Görüşü ve İyi Hissi Bozulmamıştır”, 6 Mart 1931, S. 3538, s. 1., Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. II, ss . 464-465.

¹⁵⁷² Yunus Nadi, “Söz Milletindir! Yeni İntihabatın Manası”, *Cumhuriyet*, 6 Mart 1931, S. 2453, s. 1-2.

¹⁵⁷³ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. II, s. 470.

seçimlerinde 22 seçim bölgesinden 30 mebusluk için fırka namına aday göstermeyeceğini açıklamıştır.¹⁵⁷⁴

Bu yeni uygulamanın Mecliste gerçek anlamda muhalif bir grup oluşturmak için yapıldığını ortaya koymak adına kimlerin müstakil mebusluklara aday olacağına Gazi'nin ve CHF'nın müdahale etmeyeceğine dair açıklamalar yapılmıştır. Buna istinaden Mustafa Kemal Paşa, millete beyannameinde “*Sevgili vatandaşlarım, sizden bana ve şerefli yakın tarihimizin unutulmaz hatıralarını taşıyan fırkama itimadınızı isterim.*”¹⁵⁷⁵ diyerek fırkaya destek isterken ikinci seçmenler için verdiği beyanatında; “*Fırkamızın millete arz ettiği esas noktalar dâhilindeki mesai ve faaliyetin bizim fikrimize ve görüşümüze iştirak etmeyen millet vekilleri tarafından tahlil ve tenkit edilmesini iltizam ediyoruz. Bunda bilhassa beklediğimiz fayda fırkamızın candan vatanperverine gayretlerinin teşrihine, tevsiiine fırsat bulmak ve ekseriya tahrif edilen hakikatlerin iyice anlaşılmasını kolaylaştırmaktır. Yaptığını bilen ve hizmet yolunda tedbirlerine inanan mefkûreciler olarak kendimizi tenkide muhatap kılmağı lüzumlu görüyoruz. Bu sebeplerdir ki sizden, fırkama mensup arkadaşarımdan bizim programımıza taraftar olmayan namzetlere rey vermeniz gibi ağır bir fedakârlık istedim. Bu fedakârlığın memleket idaresi için fırkamızdan mebus seçmek vazifeniz kadar mühim bir maksada matuf olduğuna emin olunuz. Başka programdan seçeceğiniz mebuslar için fırkamın, müntahibi sanilerine dikkat noktası olarak gösterdiğim evsaf yalnız lâik cumhuriyetçi, milliyetçi ve samimî olmaktadır. Açık bıraktığım yerler için hiç bir şahsiyet lehinde veya aleyhinde her hangi bir telkinim yoktur ve olmayacaktır. Açık yerlere namzetliklerini koyacaklar hakkında vicdanî kanaatimize göre rey vermek hassaten rica ettiğim husustur.*”¹⁵⁷⁶ diyerek tarafsızlığını beyan etmiştir.

Seçimlerde eski SCF'luların da CHF tarafından müstakil aday gösterileceğine dair iddialar ortaya atılmıştır. Ancak Nadi köşesinde bu duruma açıklık getirerek CHF'nın kendi adayları haricinde hiçbir adayı desteklemeyeceğini bu haberlerin başka mecralarca çıkarıldığını yazmıştır. Ayrıca sabık SCF başkanı Fethi Bey'in

¹⁵⁷⁴ *Cumhuriyet*, “Halk Fırkası Mühim Bir Tebliğ Neşretti”, 16 Nisan 1931, S. 2494, s. 1-4.

¹⁵⁷⁵ *Cumhuriyet*, “Gazi Hazretlerinin Millete Beyannameesi”, 21 Nisan 1931, S. 2499, s. 1-5.

¹⁵⁷⁶ *Cumhuriyet*, “Müntehib-i Sanilere Gazi Hz.nin Beyannameesi” 21 Nisan 1931, S. 2499, s. 1.

siyasi hayattan çekildiğini ve aday olmayacağını açıklamasının da SCF'nın yeniden ihya edilmeyeceğine dair önemli bir kanıt olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁷⁷

Gazi'nin tarafsızlığını beyan ettiği, müstakil adayların da katıldığı seçimler 23 Nisan 1931 tarihinde yapılmıştır.¹⁵⁷⁸ Seçimler neticesinde 316 mebus seçilmiş, bir mebusun ölümü nedeniyle Meclis 315 mebusun katılımıyla açılmıştır.¹⁵⁷⁹ Seçimden sonra Gazi, milletin fırkaya olan ilgisine fırka reisi vasfıyla şu şekilde teşekkür etmiştir: “*Türkiye Büyük Millet Meclisinin yenilenen intihabı münasebetiyle CHF'nın tatbik edeceği Esasları ana Çizgilerde büyük millete arz etmiştim. Mebus intihabının taayyün eden neticesi; şahsımın ve Fırkamın Millî itimada mazhariyeti yolundaki itikadımı kuvvetle teyit etti. Bu netice üzerine bütün vatandaşlara teşekkür borcumu ödemeğe müsavat ederim ve yeni seçilen mebus arkadaşlarımla birlikte Gösterilen itimada liyakat kesp etmek için bütün kuvvetimizi sarf edeceğimizi efkârı umumiyete arz eylerim.*”¹⁵⁸⁰

Seçimlerden önce Gazi'nin verdiği desteğe rağmen ikinci seçmenler bazı bağımsız adaylara oy vermemiş, 30 yerine 20 bağımsız aday seçilebilmiştir.¹⁵⁸¹ Halkın Gazi'nin isteğine rağmen oy vermekten imtina ettiği, Yunus Nadi'nin “*CHF samimi olanların tenkit ve mütalaalarına muhatap olmak istiyor ve bu mütalaalarla kendi icraatlarının millet karşısında alenen mukayesesinden faydalar bekliyor.*”¹⁵⁸² diye CHF'nın beklentilerini anlattığı müstakil mebusların ilk icraatı, 9 Mayıs'ta İsmet Paşa yeni hükümeti kurarken firesiz evet oyu ile onay vermek olmuştur.¹⁵⁸³ Zaten bu mebusların çoğu seçimden sonra CHF'na katılmışlardır.¹⁵⁸⁴ Yine de Şerif

¹⁵⁷⁷ Yunus Nadi, “İntihabat 23 Nisanda İcra Edilecek”, *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1931, S. 2497, s. 1-4., Ancak bu süreçte TCF nedeniyle siyaset sahnesinden çekilen Ali Fuat Cebesoy, aday gösterilmiştir. Ayfer Özçelik'in tabiriyle milletvekili olarak seçildiği 1933'ten Atatürk'ün ölümüne kadar kendisinden bir iş talep etmeyen Cebesoy, müstakil mebusun gayri faal bir adam demek olduğunu bilerek, bu beş yılı Atatürk'ün yanında ve yakınında geçirmiştir. Ayfer Özçelik, *Ali Fuad Cebesoy (1882-10 Ocak 1968)*, Akçağ Yayınları, 1993, s. 333.

¹⁵⁷⁸ *Cumhuriyet*, “Dördüncü B.M. Meclisi Azaları Seçiliyor”, 23 Nisan 1931, S. 2502, s. 1., *Cumhuriyet*, “Bütün Vilayetlerde Mebus İntihabı Yapıldı”, 24 Nisan 1931, S. 2503, s. 1.

¹⁵⁷⁹ Cemal Avcı, *III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1927-1931)*, AAM Yayınları, Ankara, 2000, s. 58. Müstakil Mebuslar hakkında detaylı bilgi için bkz: Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, 1931 Seçimi Bölümü, Cemal Avcı, *III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi*, s. 76.

¹⁵⁸⁰ *Cumhuriyet*, “Büyük Reis Millete Müteşekkik”, 27 Nisan 1931, S. 2505, s. 1.

¹⁵⁸¹ Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 6-7.

¹⁵⁸² Yunus Nadi, “Mecliste Müstakil Mebuslar”, *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1931, S. 2495, s. 1-2.

¹⁵⁸³ *Cumhuriyet*, “Müstakiller de İsmet Paşa'ya Oy Verdiler”, 10 Mayıs 1931, S. 2515, s. 1.

¹⁵⁸⁴ Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 6-7.

Mardin'in, "Tek parti Türkiye'sinde bile, sınırlı görevi çerçevesinde, bir bağımsız grubun parti içinde oluşturulması için teşebbüslerde bulunulmuştu."¹⁵⁸⁵ diyerek atıfta bulunduğu müstakil grup, göstermelik de olsa Türk demokrasi içindeki yerini almıştır.

Seyahatlerden sonraki süreçte Gazi'nin ilk icraatı yeni seçim kararı almak olmuştur. Bu kararda seyahat esnasında memlekette görülen sorunların var olan meclis ile yürütülemeyeceğinin görülmesi etkili olmuştur. Seyahatte halkın SCF'na yani alternatifte olan ilgisi görülmüş, bu da SCF denemesinin başarısız olmasına rağmen müstakil bir grup vasıtasıyla mecliste denetleme mekanizmasının devam ettirilmesinin önemli nedenlerinden biri olmuştur. Neticede Duverger'in de dediği gibi; bir muhalefet teşkil etmek yolunda ki bu gayretler ekseriya ciddiye alınmamışsa da yine her şeye rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın çok partili rejimin bütün değerini kabul ettiğini ve rejimin çok partili devlet çerçevesi içerisinde işlediğini göstermektedir.¹⁵⁸⁶

4.3. Sosyal ve Kültürel Gelişmeler

4.3.1. Eğitim

4.3.1.1. Eğitim Kurumlarını Ziyaret

Gazi, seyahatlerinde okul ziyaretlerine de zaman ayırmış, ilkokullardan Darülfünuna pek çok eğitim kurumunu ziyaret ederek derslere katılmış, öğretmen ve öğrencilerle sohbet etmişlerdir. Katıldıkları derslerde bazı konuları kendileri anlatmış, bazı konular hakkında öğretmenlerden izahat almış, sık sık da öğrencileri imtihan etmişlerdir. Tetkik seyahatinin başlangıç noktası olan Kayseri'den itibaren okul ziyaretleri başlamış, liseyi ziyaret ederek mantık dersine katılmış ve öğretmene kavramları öğrencilerin anlayabileceği bir şekilde Türkçeleştirmesi hususunda tavsiyede bulunmuştur.¹⁵⁸⁷

¹⁵⁸⁵ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, s. 192.

¹⁵⁸⁶ Maurice Duverger, "Az Gelişmiş Ülkelerin Rejimleri", *İktisadi Kalkınma: Seçme Yazılar*, der. Metin Berk vd., Çev.Yaşar Gürbüz, ODTÜ Yayınları, Ankara, 1966., s. 6-7.

¹⁵⁸⁷ *İnkılap*, "Reisicumhur Hazretleri", 19 Kasım 1930, S. 81, s. 3., *Son Posta*, 20 Kasım 1930, s. 1-3., *Zonguldak Memleket Gazetesi*, "Cumhur Reisi Hz.nin Anadolu Seyahati", 20 Kasım 1930, S. 286, s. 1.

Sivas'taki okul ziyaretinde öncelikle Kız Muallim Mektebine gitmiş ancak tatil olduğu için öğrencilerle görüşmemiştir. Sivas Kongresinin yapıldığı liseyi ziyaretlerinde ise Milli Mücadele hatıraları canlanmıştır. Daha önceki ziyaretlerinde hatıra defterine yazdıkları “İlk kongremizin toplandığı salonu görmekten çok mütehasşıs oldum.” cümlesinin altına “Bugün de aynı tahassüs aynı kuvvetle devam ediyor.” diye eklemiştir.¹⁵⁸⁸

Amasya'da orta mektebi ziyaret ederek öğrencilerle sohbet etmiş ve Türk tarihi ve medeniyeti ile ilgili kısa bir ders vermiştir.¹⁵⁸⁹

Samsun'da liseyi ziyaret eden Gazi, Fransızca, tarih ve coğrafya derslerine girerek öğrencileri imtihan etmiştir.¹⁵⁹⁰

İstanbul'da Harp Akademisini, Mülkiye Mektebini, Harbiye Mektebini ve Galatasaray Lisesini ziyaret etmiştir.¹⁵⁹¹ İlk olarak Harp Akademisine giderek Akademinin levazım sınıflarını ziyaret etmiş, Fransızca, Almanca ve İngilizce derslerini takip etmişlerdir. Harp Akademisinden sonra Mülkiye Mektebine geçmiş ancak öğrenciler askeri talimde olduğu için dersleri takip edememiştir.¹⁵⁹² Buradan Harbiye'ye geçerek, okul müdüründen izahat almış, fen dersini dinlemiş ve yatakhaneleri gezmiştir.¹⁵⁹³ Ardından Galatasaray Lisesine geçerek mektebin müzesini, konferans salonunu, laboratuvarlarını ve kütüphanesi gezmiş ve kütüphanenin hatıra defterini imzalamıştır. Sınıflara girerek resim, imla ve hesap derslerini takip etmiştir.¹⁵⁹⁴

¹⁵⁸⁸ *İnkılap*, “Gazi Hazretleri Sivasta”, 21 Kasım 1930, S. 83, s. 1.

¹⁵⁸⁹ *Cumhuriyet*, “Reisicumhur Hazretlerinin Seyahatleri”, 23 Kasım 1930, S. 2352, s. 1-3.

¹⁵⁹⁰ *Vakit*, “Gazi Hz. Trabzon'a Hareket Buyurdular”, 27 Kasım 1930, S. 4629, s. 1., *Cumhuriyet*, “Reisicumhur Hz.nin Seyahatleri”, 27 Kasım 1930, S. 2356, s. 3.

¹⁵⁹¹ *Cumhuriyet*, “Reisicumhur Hz.nin Dünkü Ziyaretlere Ait İntiba ve İhtisasları”, 3 Aralık 1930, S. 2362, s. 1-4., *İnkılap*, “Gazi Hazretlerinin Dünkü Teftişleri”, 3 Aralık 1930, S. 95, s. 1., *Hür Gazete*, “Gazi Hazretleri Dün Mektepleri Ziyaret Etiler”, 3 Aralık 1930, S. 38, s. 1., *Vakit*, “Reisicumhur Hz. Dün Mektepleri Şenlendirdiler”, 3 Aralık 1930, S. 4635, s. 1.

¹⁵⁹² *Cumhuriyet*, “Reisicumhur Hz.nin Dünkü Ziyaretlere Ait İntiba ve İhtisasları”, 3 Aralık 1930, S. 2362, s. 1-4., *İnkılap*, “Gazi Hazretlerinin Dünkü Teftişleri”, 3 Aralık 1930, S. 95, s. 1., *Vakit*, “Reisicumhur Hz. Dün Mektepleri Şenlendirdiler”, 3 Aralık 1930, S. 4635, s. 1.

¹⁵⁹³ *Cumhuriyet*, “Reisicumhur Hz.nin Dünkü Ziyaretlere Ait İntiba ve İhtisasları”, 3 Aralık 1930, S. 2362, s. 4., *İnkılap*, “Gazi Hazretlerinin Dünkü Teftişleri”, 3 Aralık 1930, S. 95, s. 1., *Hür Gazete*, “Gazi Hazretleri Dün Mektepleri Ziyaret Etiler”, 3 Aralık 1930, S. 38, s. 1., *Vakit*, “Reisicumhur Hz. Dün Mektepleri Şenlendirdiler”, 3 Aralık 1930, S. 4635, s. 1.

¹⁵⁹⁴ *Cumhuriyet*, “Reisicumhur Hz.nin Dünkü Ziyaretlere Ait İntiba ve İhtisasları”, 3 Aralık 1930, S. 2362, s. 4., *İnkılap*, “Gazi Hazretlerinin Dünkü Teftişleri”, 3 Aralık 1930, S. 95, s. 1-3., *Hür Gazete*, “Gazi Hazretleri Dün Mektepleri Ziyaret Etiler”, 3 Aralık 1930, S. 38, s. 1., *Vakit*, “Reisicumhur Hz. Dün Mektepleri Şenlendirdiler”, 3 Aralık 1930, S. 4635, s. 2.

İstanbul'da bir gününü Darülfünun ziyaretine ayırmıştır. Okula geldiğinde ilk olarak okulun idari ve fiziki yapısı ile öğrenci sayıları hakkında detaylı bilgi almış, ders programlarını incelemiştir. Ardından hukuk bölümünün sınıflarını ziyaret ederek derslere katılmıştır. Uzun bir süre dersleri takip eden Gazi, okul idaresiyle sohbet ettikten sonra hatıra defterine “*İstanbul Darülfünununda yüksek profesörler ve kıymetli gençlerle yakından tanıştığım için çok memnun oldum. İlim timsali olan bu yüksek müessesemizin büyük hizmetleriyle iftihar edeceğimize şüphe yoktur.*” yazarak Darülfünundan ayrılmıştır.¹⁵⁹⁵

Edirne'de Kız Erkek Muallim Mektebini, Erkek Lisesini, Kız ve Erkek Şehir Yatılı Mektebini, Muhtelit Orta Mektebi ve Sanayi Mektebini ziyaret etmiştir. Okullarda sınıflara girerek dersleri takip etmiştir. Erkek Muallim Mektebinde öğretmenin ricası üzerine eski toplumların fertlerde aradığı vasıflar hakkında bir izahatta bulunmuştur. Erkek Lisesi'nde ise yemekhaneyi gezerek yemek yiyen talebeyle sohbet etmiştir. Sanayi Mektebinde imalat atölyelerini dolaşarak, usta ve çıraklarla konuşmuştur.¹⁵⁹⁶

İzmir'de Erkek Lisesine gitmiş, sınıflara girerek dersleri takip etmiştir. Fransızca, matematik, Türkçe ve edebiyat derslerine katılmış, Türkçe dersinde Ziya Gökalp'in şiirini okuyan öğrenciye Ziya Gökalp'in hayatı hakkında sualler sormuş, aldıkları cevaplardan memnun olmuştur. Edebiyat dersinde ise bir talebenin Menemen Hadisesi hakkında kaleme aldığı yazısından etkilenmiştir. Buradan Kız Mektebine geçerek burada da Fransızca, edebiyat ve geometri derslerini dinlemişlerdir. Okulun resim atölyesini, yatakhanelerini, kimya laboratuvarını ve kütüphanesini gezmiş ve ayrılırken hatıra defterine şunları yazmıştır: “*İzmir Kız Lisesi'nde gördüğüm intizamdan, hususile bilgi ve milli terbiye vermekte ve almaktaki büyük dikkat ve heyecandan çok memnun oldum. Öğreticilere teşekkür ederim.*”¹⁵⁹⁷ Buradan ayrılarak Karşıyaka Kız Muallim Mektebine geçmiş, burada da

¹⁵⁹⁵ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Darülfünununda”, 16 Aralık 1930, S. 2375, s. 1-2., *İnkılap*, “Gazi Hazretleri Gençlik Arasında”, 16 Aralık 1930, S. 108, s. 1-4.

¹⁵⁹⁶ *Hürriyet*, “Gazi Hazretleri”, 26 Aralık 1930, S. 71, s. 2., *Vakit*, “Gazi Hz. Bugün Edirne'den Ayrılmaları Muhtemeldir”, 25 Aralık 1930, S. 4657, s. 2.

¹⁵⁹⁷ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Dün İzmir'de Kız ve Erkek Liselerini Ziyaret Etiler”, 2 Şubat 1931, S. 2423, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, “Gazi Dün İzmir'in Mekteplerini Gezdi”, 3 Şubat 1931, S. 3435, s. 3., *İnkılap*, “Gazi Hz. Dün İzmir Mekteplerini Ziyaret Etiler”, 2 Şubat 1931, S. 153, s. 1., *Hürriyet*, “Büyük Gazimiz Bu Sabah Kız ve Erkek Liselerini Ziyaret Etiler”, 2 Şubat 1931, S. 101, s. 1-2., *Türk Sözü*, “Gazi Hz. İktisadi Müessesatta”, 3 Şubat 1931, S. 2006, s. 3

derslere girerek talebelere sualler sormuş ve aldıkları cevaplardan memnun olmuştur. Hatıra defterine “*Karşıyaka Kız Muallim Mektebini ikinci defa ziyaret ediyorum. Çok memnun oldum. Bundan sonraki ziyaretlerimde daha çok memnun olacağıma kanaat veren yüksek tekâmül eserleri gördüm.*” yazarak okuldan ayrılmışlardır.¹⁵⁹⁸

Gazi'nin okul ziyaretleri bu şekilde gelişmiş, öğrenciler ve öğretmenlerle yakından ilgilenerek eğitim kurumlarının kalitesini ve yeni neslin Türk inkılabını ne ölçüde benimsediğini görme fırsatı bulmuştur.

4.3.1.2. Tespit Edilen Sorunlar ve Düşünülen Tedbirler

Atatürk, bilimin ışığında laik bir toplum oluşturmayı çağdaşlaşmanın gereği olarak görmüştür.¹⁵⁹⁹ Bu nedenle Cumhuriyetin kuruluşundan hemen sonra Türk eğitim sistemi, Atatürkçü eğitim ilkeleri ışığında; ulusallık, laiklik, bilimsellik, genellik, eşitlik ve işlevsellik doğrultusunda yeniden düzenlenmeye başlanmıştır.¹⁶⁰⁰ Halkın inkılapları benimsemesi ve temel kalkınmanın gerçekleştirilmesinde eğitim önemli bir araç olarak görülmüştür.¹⁶⁰¹ Bu nedenle harf inkılabı yapılarak ülke genelinde okuma-yazma seferberliği başlatılarak kısa sürede büyük başarı sağlanmıştır. 1929 Dünya Ekonomik Buhranının etkilerine rağmen okulların sayısının artırılması, eğitim ve kültür faaliyetlerinin yaygınlaştırılması çabasıyla vazgeçilmemiştir.¹⁶⁰²

Seyahatlerde de çağdaş eğitim hedefine ulaşma çabası doğrultusunda tetkikatlar yapılmıştır. Ziyaret edilen okullarda edinilen izlenimler doğrultusunda ülkenin eğitim alanındaki sorunları ve çözüm yolları belirlenerek rapor haline getirilmiş ya da gerekli görülen hususlarda detaylı tetkikat yapılması ilgili vekaletlere bildirilmiştir. Ayrıca acil çözümlenmesi gereken hususlar seyahat esnasında

¹⁵⁹⁸ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Kadınların Askerliği Meselesini Münakaşa Etiler”, 3 Şubat 1931, S. 2424, s. 1-3., *Hürriyet*, “Gazi Hazretlerinin Tetkikleri”, 3 Şubat 1931, S. 102, s. 1-2., Hâkimiyeti Milliye, “Gazi Dün İzmir'in Mekteplerini Gezdi”, 3 Şubat 1931, S. 3435, s. 3., *İnkılap*, “Gazi Hz. Dün İzmir Mekteplerini Ziyaret Etiler”, 2 Şubat 1931, S. 153, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, “Gazi Dün İzmir'in Mekteplerini Gezdi”, 3 Şubat 1931, S. 3435, s. 1-3., *Vakit*, “Kadınlar ve Askerlik”, 3 Şubat 1931, S. 4696, s. 1., Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. II, s. 460-461.

¹⁵⁹⁹ Suna Kili, “Türk Devrimi:” s. 89.

¹⁶⁰⁰ Yahya Kemal Kaya, *Eğitim ve Kalkınma*, Bilim Yayıncılık, Ankara, 1998, s. 47.

¹⁶⁰¹ Mahmut Tezcan, *Atatürk ve Eğitim Bilimleri*, s. 51.

¹⁶⁰² Turhan Oğuzkan, “Atatürkçü Eğitim Politikası ve Milli Eğitim”, *Atatürkçülük (İkinci Kitap)-Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler*, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 124.

vekâetlerle yapılan yazışmalarla anlık olarak çözülmeye çalışılmıştır. Seyahatlerde eğitimle ilgili gelişmeler şu şekilde gerçekleşmiştir:

Öncelikle memlekette önemli derecede okul ihtiyacı olduğu görülmüştür. Özellikle kırsal bölgelerde çocuklarını parasız yatılı okula göndermek isteyen insanların talebi ile karşılaşmıştır. Bu talebin giderilmesinin bir hizmet olduğunu dile getiren Gazi konu hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: *“Her yerde, çocuklarını okutmamak endişesi ile sızlayan ana ve babalara rast geliniyor. Mekteplerin eski devre nispetle kıyas kabul edilmeyecek kadar çok talebeyi okutmaları ferah verecek bir şey olmakla beraber okumak için müracaat edenleri herhangi bir sebepler altında olursa olsun geri çevirmek bizim için hakikaten büyük bir zaif yapıyor. Gerçi her tabakadan birçok insanların mutlaka çocuklarına lise tahsili ve hatta yüksek tahsil vermek arzuları doğru değildir. Fakat okumak isteyenlere ve ilk tahsilden sonra devam etmek isteyenlere (yatılı mektebi olmasa bile) hallerine göre girebilecekleri bir mektep kapısı göstermek de bir ihtiyaçtır.”*¹⁶⁰³ Görüldüğü gibi her tabakadan vatandaşların çocuklarına lise ve yüksek tahsil yaptırmasının uygun olmayacağı ifadesi kullanılmıştır. Bu elbette yüksek tahsil yapmanın belli bir tabakanın hakkı olduğu düşüncesiyle söylenmemiştir. İktisadi gerçeklik çerçevesinde bakıldığında Gazi'nin düşüncesinin doğru olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü o günün şartlarında tarım toplumu olan Türkiye’de zirai üretime katkıda bulunması gereken insan gücünün yüksek tahsile yönlendirilmesi ülke ekonomisi için pek mantıklı gelmemektedir. Sosyoekonomik şartlardan dolayı herkesin yüksek tahsil yapmasının uygun olmadığı düşünülse bile okul talebine cevap verilememesi zayıflık olarak görülmüş ve arzu edenlerin ilkokuldan sonra devam edebilecekleri okullar yapılmasının uygun olacağı ifade edilmiştir.

Seyahatte eğitim alanında dikkat çeken önemli bir sorun ise ilkokul meselesi olmuştur. Memleketin her yerinde ilkokul sorunu olduğu görülmüştür. Ziyaret edilen köylerde üç dershaneli mektep olmadığı görülmüş ve buralarda beş dershaneli mektep talep edilmiştir. Bu ihtiyaçların birden ve tek bir sistemle çare bulmanın mümkün olmadığı belirtilmiştir. Ancak kısa vadede geçici bir çözüm olarak, ilk mekteplerin fevkindeki özel okullardan ve öğretmenlerinden kazanç vergisi

¹⁶⁰³ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.27-29/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.32-33/17.11.1930., CBA, Kls. 4-3/Dos. 51/F. 26/17.11.1930.

alınmaması ayrıca yeni açılacak okullardan müsakkafat vergisi alınmaması gibi kolaylıklar gösterilerek Maarif Vekâletince Türk özel okullarına parasız yatılı öğrenci kabul ettirilmesi ve imkân dahilinde bunlara para yardımı yapılması düşünülmüştür.¹⁶⁰⁴

İlkokullar konusunda diğer bir mesele ise okullarda uygulanan yarımşar günlük nöbetleşe eğitim olmuştur. Zaten köylerde üç sınıf olarak kısa süreli teşkil edilen ilkokulun nöbetleşe usulü ile iyice kısaltılmasının; tahsil alanların bildiklerini kısa süre sonra unutmalarına yol açtığı görülmüştür. Bu uygulamanın vekâlet tarafında tetkik edilerek değerlendirilmesinin dikkate değer olduğu ifade edilmiştir.¹⁶⁰⁵

Seyahatler boyunca ilkokuldan Darülfünuna kadar yapılan incelemelerde eğitimin; hayatın gerçekleri ile bağlantılı olmadığı görülmüş ve teoride kalan bilginin eğitim sistemi için büyük bir sorun olduğu belirlenmiştir. Raporda bu hususta yapılması gerekenler şu şekilde belirlenmiştir: *“Her muallimin her telkini mefkûrevi gayelere hizmet eder olmalıdır. Kitapların cansız nazariyeleri ile karşı karşıya gelen genç dimağlar, öğrendikleri ile memleketin hakiki vaziyet ve menfaatleri arasında irtibat yapamıyorlar. Müelliflerin ve nazariyecilerin bir taraflı dinleyici vaziyetinde kalan Türkiye'nin çocukları hayata çıktıkları zaman bu irtibatsızlık ve intibaksızlık yüzünden bedbin, milli şuur ve inzibata riayetsiz kitleler teşkil ederler. Bu noktanın da bir devlet prensibi, bir fırka vazifesi olarak tespiti için Maarif Vekâletinin hazırlık yapması muvafık olur.”* Ayrıca ilkokul meselesinin belli prensiplere bağlanması, yaygınlaştırılması, bunları uygulayabilecek masrafsız yollar bulunması ve bir tedrisat programı oluşturulması eğitim konusundaki en önemli işler olarak kabul edilmiştir.¹⁶⁰⁶

Belirlenen eksiklikler çerçevesinde 1936 yılında bilim temel alınarak Atatürk ilkelerine bağlı inkılapçı bir nesil yetiştirmek üzere ilkokul programı hazırlanmıştır. İlkokul ve öğretmen ihtiyacını gidermek için de önemli çalışmalar yapılmıştır. 1930-1931 öğretim yılında; ilkokul sayısı 6.593, öğrenci sayısı 489.299, öğretmen sayısı

¹⁶⁰⁴ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.1/17.11.1930., CBA, Kls. 4-3/Dos. 51/F. 26/17.11.1930.

¹⁶⁰⁵ BCA, 490.01/34.145.1.1-43/02.11.1931.

¹⁶⁰⁶ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.1/17.11.1930., CBA, Kls. 4-3/Dos. 51/F. 26/17.11.1930.

16.318 iken, 1940-1941 öğretim yılında; okul sayısı 10.596, öğrenci sayısı 955.747, öğretmen sayısı ise 20.564 olmuştur.¹⁶⁰⁷

Seyahatlerde okuma-yazma faaliyetleri de takip edilmiş ve millet mekteplerine ilginin azaldığı tespit edilmiştir. SCF sürecinde yapılan eski harf propagandalarının bunda etkili olduğu ve bir inkılap meselesi olarak bu hususta çalışma yapılmasının gerektiği belirtilmiştir.¹⁶⁰⁸ Ayrıca millet mekteplerinde yeni harflerin okuma yazma öğrenenlerin öğrendiklerini unutmakta oldukları görülmüş ve bu tabakanın okumasına tahsis edilmek üzere faydalı bilgileri ihtiva eden, okuması kolay bir tarafa basılmış küçük kitapların parasız olarak dağıtılmasının acil bir ihtiyaç olduğu ifade edilmiştir.¹⁶⁰⁹ Bu ihtiyaçlar, seyahatten sonra Türk Ocaklarının yerine açılan halkevleri ve halkodalarının eğitim ve kültür faaliyetleri ile büyük oranda giderilmiştir.

Eğitim tetkikatlarına, ülkede uygulanan geniş kapsamlı tasarruf programı çerçevesinde bakıldığında ziyaret edilen bazı mekteplerde fazla hizmetçi olduğu görülmüş, kız ve erkek muallim ve sanat mektepleriyle şehir ve köy yatılı mekteplerinde talebenin kendi işlerini bizzat görmeleri ve yalnız ağır hizmetler için az hizmetçi kullanılması hem tasarruflu hem de bu talebenin işe alışmasını temin edeceği ifade edilmiştir.¹⁶¹⁰ Ayrıca idari tetkikatlar neticesinde mülki teşkilat yapısında yapılacak değişikliklerle vilayetlerin sayısının azaltılmasının idari kolaylık ve tasarruf sağlayacağı düşünülmüştür. Bundan maarif noktasında da faydalanılacağı ilk ve orta tadrısata bakacak liyakatte maarif müdürleri atanması sayesinde idari anlamda sorun oluşturan maarif eminalıklarının kaldırılabilceği ifade edilmiştir.¹⁶¹¹

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Atatürk, eğitim kalkınma ilişkisi üzerinde ısrarla durmuştur.¹⁶¹² Buna istinaden cumhuriyet döneminde kalkınmayı gerçekleştirme görevi laik eğitim temel alınarak yetiştirilen vasıflı bireylere

¹⁶⁰⁷ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)*, Kültür Koleji Yayınları, İstanbul, 1993, s. 304.

¹⁶⁰⁸ BCA, 490.01/34.145.1.1-43/02.11.1931.

¹⁶⁰⁹ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.22/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.25/17.11.1930.

¹⁶¹⁰ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.29-30/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.33-34/17.11.1930., CBA, Kls. 4-3/Dos. 51/F. 26/17.11.1930.

¹⁶¹¹ BCA, 490.01/34.145.1.1-26/02.11.1931.

¹⁶¹² Yüksel Ülken, "Atatürk'te Eğitim-Bilim ve Teknik Anlayışı", *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1995, s. 203.

verilmiştir.¹⁶¹³ Kalkınmayı sağlayacak bu vasıflı bireylerin durumunu anlamak açısından seyahatte eğitimin kalkınma ilişkisi çerçevesinde tetkikatlar yapılmıştır. Buna istinaden ülkenin çeşitli bölgelerinde her derecede sanayi mektebi açılmasının faydalı olacağı ancak imkânlar dâhilinde şimdilik mümkün olmadığı belirtilmiş ancak düşük bir ihtimal de olsa Teşvik-i Sanayi Kanununa eklemek gibi çeşitli yardım ve muafiyetlerle sanayi mekteplerinin yaygınlaştırılabileceği ifade edilmiştir.¹⁶¹⁴

Baytar, orman ve ziraat okullarından mezun olup devlet hizmetinde çalışanların diğer mekteplerden mezun olanlara göre çok az maaş aldıkları görülmüştür. Bu haksızlığın giderilmesi ve mekteplere olan ilgiyi arttırmak için maaşların düzenlenmesinin uygun olacağı belirtilmiştir.¹⁶¹⁵ Yine maliyenin ihtiyaçlarını gidermek üzere liyakatli eleman yetiştirilmesi eğitimin önemli görevleri arasında gösterilmiştir.¹⁶¹⁶

Bu dönemde teknik ve mesleki alanda yetişmiş eleman eksikliği iktisadi alandaki en önemli sorunlardan biri olmuştur.¹⁶¹⁷ Seyahatte görülen eksiklikler, devletçilik döneminde kalifiye eleman ihtiyacının giderilmesi için eğitim ile sanayi arasında ilişki kurulması açısından önemli olmuştur. Seyahatten sonraki dönemde bu eksiklikleri gidermek için önemli adımlar atılmıştır. Seyahatten hemen sonra 22 Temmuz 1931 tarihli 1867 sayılı “Sanat ve Yatı Mekteplerinin İdaresi Hakkında Kanun” çıkarılarak vilayetlerde yatılı meslek okulları açılmıştır.¹⁶¹⁸ Ardından 10 Haziran 1933 tarih ve 2287 sayılı “Maarif Vekaleti Merkez Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkında Kanun” ile Mesleki ve Teknik Tedrisat Umum Müdürlüğü kurulmuştur.¹⁶¹⁹ 1934-1936 yılları arasında hazırlanan Mesleki İnkişaf Planı ile de eğitim istihdam kesiminin ortaklaşa çalışması için önemli bir adım atılmıştır.¹⁶²⁰

¹⁶¹³ Kazgan, “Cumhuriyet’in Temelinde Yatan”, s. 515.

¹⁶¹⁴ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.29-30/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.33-34/17.11.1930., CBA, Kls. 4-3/Dos. 51/F. 26/17.11.1930.

¹⁶¹⁵ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.21-22/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.24-25/17.11.1930.

¹⁶¹⁶ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.15-16/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.19/17.11.1930.

¹⁶¹⁷ M. Şekvi, “Sanayi Kuruluşunda Eleman Meselesi”, *Kadro Dergisi*, S. 31, Temmuz 1934., s. 29.

¹⁶¹⁸ T. C. Resmi Gazete, 1 Ağustos 1931, S. 1861, s. 691.

¹⁶¹⁹ T. C. Resmi Gazete, 22 Haziran 1933, S. 2434, s. 2765-2766.

¹⁶²⁰ Engin Demir ve H. Şenay Şen, “Cumhuriyet Dönemi Mesleki ve Teknik Eğitim Reformları”, *Ege Eğitim Dergisi*, C. X, S. 2, İzmir, 2009, s. 44.

Seyahatler esnasında okullarda eğitimin milliliği konusunda da sorunlar görülmüştür. Bir okul ziyaretinde bir Kürt öğretmenin Kürdistan istiklali hakkında şiir yazdığı tespit edilmiştir. Ayrıca Adana'da nüfus olarak çok fazla olan Nusayriilerin okullara Türklerden daha fazla rağbet ettikleri gözlenmiştir. Adana muallim mekteplerinde de çok sayıda Nusayri talebe olduğu tespit edilmiştir Bu okullarda çok sayıda Nusayri olması ve mezun olan talebelerin ilerde Türk çocuklarına ders verecek olmaları hususunda; Maarif Vekâletinin şu esaslar için çalışma yapması istenmiştir:

- Biz, aramızdaki Türk olamayan unsurları harsımızla yenerek temsil mi edeceğiz, yoksa ihmal mi? Bu iki fikre göre onları okutmak mı muvafık olur, yoksa aksi mi?
- Türk'ten gayri unsurlardan muallim kullanmak doğru mu? Bunlardan yeni muallim yetiştirmeli miyiz? Bu doğru değilse mevcutları ve mekteptekileri ne yapacağız?¹⁶²¹

Seyahatten hemen sonra 23 Mart 1931 tarihinde 1778 sayılı “Türkiye'de İlk Tahsillerini Mektepte Yapacak Türk Vatandaşı Çocukların Türk Mekteplerine Girmelerine Dair Kanun” ve 23 Eylül 1911 tarihli “Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu'na Müzeyyel Kanun”¹⁶²² ile Türk çocuklarının milli eğitim almalarını sağlama hususunda önemli bir tedbir alınmıştır. Böylece yabancı okullar Türk milli yapısına uygun eğitim vermesi şartıyla faaliyet göstermeye hak kazanmıştır.¹⁶²³ 1933 yılında Bakan Reşit Galip tarafından, her sabah tüm öğrencilerin birlikte okumaları için yazılan “*Andımız*” da eğitimin millileştirilmesi noktasında önemli uygulamalardan olmuştur.¹⁶²⁴ Ayrıca seyahatten hemen sonra Türk tarihi ve dil çalışmaları ile eğitimin millileştirilmesi konusunda önemli gelişmeler yaşanmıştır.

Gazi, okul ziyaretlerinde gördüğü bazı fiziki eksikliklerin giderilmesini de sağlamıştır. Samsun'da okul yetersizliği nedeniyle askeri hastane olarak kullanılan Rumlardan kalma mektep binalarının Maarife devredilmesi ve lisenin ihtiyacı olan ek binanın biran önce tamamlanması hususunda 26 Kasım 1930 tarihinde Başvekâlete emir göndermiştir. Gönderilen telgrafta: “*Ciheti askeriye'nin işgalinde bulunan ve*

¹⁶²¹ BCA, 490.01/34.145.1.1-42/02.11.1931.

¹⁶²² T.C. Resmi Gazete, 29 Mart 1931, S. 1760, S. 346.

¹⁶²³ Hıfzırrahman Raşit Öymen, “Cumhuriyet Eğitime Geçişte Atatürk'ün Etkisi”, *Atatürk Konferansları VI 1973-1974*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1977, s. 207.

¹⁶²⁴ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 31.

*hastane olarak istimal edilen ilk mektep binalarının önümüzdeki tahsil mevsiminde Maarife terki, bunun için zaten müdafaa-i milliyece kolorduya arsa yeri keşfedilmekte olan askeri hastanelerin ilk inşaat mevsiminde yaptırılması, lise talebesini istiap etmeyen binaya ilavesi elzen görülen pavyonun önümüzdeki mevsimde inşası için bütçede şimdiden tedbir alınması” istenmiştir.*¹⁶²⁵ Başvekâlet de konunun çözüme kavuşturulması için 27 Kasım 1930 tarihinde Maarif Vekâletine emir göndermiştir. Maarif Vekâleti 1 Aralık 1930 tarihinde Başvekâlete gönderdiği cevapta Samsun Askeri Hastanesi olarak kullanılan mektep binalarının Maarif bünyesine alınması ve Samsun Lisesi’ne ek bina yapılması hususunda gerekli tedbirlerin alındığını bildirmiştir.¹⁶²⁶ İlerleyen süreçte askeri hastanenin tahliyesi için yeni bina yapımı için 1931 ve 1932 bütçelerine 250.000’er lira eklenmiştir.¹⁶²⁷

Gazi, İstanbul’da da Harbiye Mektebi’ni ziyaretinde okulun fiziki yetersizliğini görmüş ve mektepten ayrılırken “*Mektep ben burada talebe olduğumdan farksızdır. Bu bina artık bugün bir mektep olmaktan çıkmıştır. Hatta Cumhuriyet ordusu için bir kışla dahi olamaz. Biran evvel ordunun yarınki zabitlerini bu binadan çıkarmak lazımdır.*”¹⁶²⁸ demiştir. Bu ziyaretten sonra yeni bina yapımına başlanmış ve 25 Eylül 1936 yılında Harp Mektebi Ankara’daki yeni binasına taşınmıştır.¹⁶²⁹

Sonuç olarak baktığımızda Atatürk tam bağımsızlık ve çağdaşlaşmaya karşı büyük bir inanç beslemekteydi.¹⁶³⁰ Bu inanca ulaşmanın yolu ise milli bir eğitim sistemi oluşturmaktan geçiyordu. Ancak Osmanlı döneminde Anadolu halkı eğitimsiz bırakılmıştı. Cumhuriyet devrinde Harf inkılabı, ilkokulun zorunlu kılınması ve halk mekteplerinin açılması gibi uygulamalarla bu geri kalmışlığın önüne geçilmeye çalışılmıştır.¹⁶³¹ Mustafa Kemal Paşa da, yeni eğitim sisteminin oluşturulmasında, programlar hazırlanmasında ve geliştirilmesinde bizzat yer

¹⁶²⁵ ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.36/22.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.40/22.11.1930.

¹⁶²⁶ BCA, 030.10/143.28.5.1/02.12.1930.

¹⁶²⁷ BCA, 030.10/143.28.5.6/06.04.1931.

¹⁶²⁸ *Cumhuriyet*, “Reisicumhur Hz.nin Dünkü Ziyaretlere Ait İntiba ve İhtisasları”, 3 Aralık 1930, , S. 2362, s. 4., *İnkılap*, “Gazi Hazretlerinin Dünkü Teftişleri”, 3 Aralık 1930, S. 95, s. 1., *Hür Gazete*, “Gazi Hazretleri Dün Mektepleri Ziyaret Ettiler, 3 Aralık 1930, S. 38, s. 1., *Vakit*, “Reisicumhur Hz. Dün Mektepleri Şenlendirdiler”, 3 Aralık 1930, S. 4635, s. 1.

¹⁶²⁹ *Cumhuriyet*, “Harbiyemizden Dün Ayrıldık”, 25 Eylül 1936, s. .1.

¹⁶³⁰ Suna Kili, “Atatürk ve Politika”, *Atatürkçülük (İkinci Kitap)-Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler*, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 169.

¹⁶³¹ Çetin Yetkin, *Başlangıçtan Atatürk'e*, s. 352.

almıştır.¹⁶³² Seyahatlerde de eğitim alanında tespit ettiği eksiklikler ve çözüm önerileriyle eğitim sisteminin gelişimine katkıda bulunmuştur. Menemenli Ethem'in Türk inkılabının misyonunu, “*demokrasi ideolojisinin realitede gittikçe büyüyen ve sağlam esaslara dayanan bir tahakkuka mazhar olması için, bütün yurttaşların asri hayat prensiplerine uygun bir içtimai terbiye almalarına devamlı bir cehit sarf etmektedir.*”¹⁶³³ diye tarif ettiği gibi tüm vatandaşların eğitim alması için gerekli imkânlar oluşturulmaya çalışılmıştır. Seyahatlerden sonraki on yıllık süreçte eğitim alanındaki sayısal verilere baktığımızda çok kapsamlı bir çalışma yapıldığını görürüz. 1930- 1931 Öğretim yılında okul sayısı 83, öğrenci sayısı 27.093, öğretmen sayısı 1.068 iken 1940-941 öğretim yılında; okul sayısı 252, öğrenci sayısı 95.332, öğretmen sayısı 3.867'ye yükselmiştir.¹⁶³⁴

4.3.2. Dil ve Kültür

4.3.2.1. Tarih Çalışmaları

Atatürkçü düşünceye göre; Cumhuriyet rejimi Osmanlı kaynağından beslenemezdi. Mardin'in ifade ettiği gibi tarihin Cumhuriyet kuşaklarına sağlayacağı benlik, başka bir kaynaktan gelmeliydi ve 1930'lara doğru da birleştirici odak noktası olarak böyle bir benlik geliştiricisine gereksinim olduğu açıkça ortaya çıkmıştır.¹⁶³⁵ Bu gereksinimi karşılayabilmek adına; 1930-1931 yıllarında Mustafa Kemal Paşa'nın tarihe olan merakı artmıştır. Bu nedenle başta Darülfünundaki kitaplar olmak üzere ülkedeki tarihle ilgili eserleri Çankaya Köşküne toplanmıştır. Ayrıca Çin, Hindistan ve İran gibi Doğulu ülkeler ile Avrupa'dan tarih ile ilgili yazılan tarih kitapları getirtilmiştir.¹⁶³⁶ Böylece Gazi, Türk tarihi ile ilgili detaylı bir araştırma içine girmiştir. Bu araştırma sadece kitaplarla sınırlı kalmamış, özellikle kazı çalışmalarına ve eski eser incelemelerine de önem vermiştir. Buna istinaden Gazi'nin desteğiyle 1930 yılında Ankara'ya çok yakın Gavur Kale'de Hitit öncesi ve

¹⁶³² Mahmut Tezcan, *Atatürk ve Eğitim Bilimleri*, s. 84.

¹⁶³³ Menemenli Ethem, *İnkılabımız: İdeoloji ve Realite Karşısında*, Türkiye Matbaası, İstanbul, 1934, s. 47.

¹⁶³⁴ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 309.

¹⁶³⁵ Şerif Mardin, “Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk”, *Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk*, Dr. F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1983, s. 46.

¹⁶³⁶ Ahmet Bekir Palazoğlu, *Atatürk Kimdir? Atatük'ün Kişiliği*, Babil Yayınları, Ankara, 2004, s. 260.

Hitit dönemi ile ilgili kazı çalışması başlatılmıştır. Gazi kazı başladıktan sonra 29 Mayıs'ta çalışmaları bizzat yerinde görmüş ve sorunlarla ilgilenmiştir. Bu destek daha sonra yapılacak çalışmalar için bir başlangıç olmuştur.¹⁶³⁷

Mustafa Kemal Paşa, sadece Ankara'da değil, seyahatlerinde de tarih ve dil çalışmalarıyla ilgilenmiştir. Tetkik seyahatinden önceki seyahatleri esnasında Türk tarihi hakkında yazdıkları kitap ile ilgili çalışmıştır. Özellikle Yalova'da buldukları sırada kitap çalışmalarına ağırlık vermiştir.¹⁶³⁸ Bu kitapla cumhuriyet rejiminin resmi tarih anlayışı ortaya konmuş ve milli bir tarih yazılmaya çalışılmıştır. Kitabın yazılma amacı kitabın giriş kısmında şu şekilde ifade edilmiştir: “*Şimdiye kadar ülkemizde yayınlanan tarih kitaplarının çoğunda ve onlara kaynak olan Fransızca tarih kitaplarında Türklerin dünya tarihindeki rolleri bilinçli ya da bilinçsiz olarak küçültülmüştür. Türklerin, ataları hakkında böyle yanlış bilgi edinmesi, Türklüğün kendini tanımasında, benliğini geliştirmesinde zararlı olmuştur. Bu kitapta hedeflenen asıl amaç, bugün, bütün dünyada tabii mevkiini geri alan ve bu bilinçle yaşayan milletimiz için zararlı olan bu hataların düzeltilmesine çalışmaktır, aynı zamanda bu, son büyük olaylarla ruhunda benlik ve birlik duygusu uyanan Türk milleti için milli bir tarih yazmak ihtiyacı önünde atılmış ilk adımdır. Bununla, milletimizin yaratıcı kabiliyetinin derinliklerine giden yolu açmak, Türk deha ve karakterinin esrarını ortaya çıkarmak, Türkün özellik ve kuvvetini kendine göstermek ve milli gelişmemizin derin ırki köklere bağlı olduğunu anlatmak istiyoruz; bu tecrübe ile muhtaç olduğumuz o büyük milli tarihi yazdığımızı iddia etmiyoruz, yalnız bu konuda çalışacaklara genel bir istikamet ve hedef gösteriyoruz.*” Kitabın medeniyet tarihi açısından amacı ise: “*kainatın oluşumuna, insanın ortaya çıkışına ve insan hayatının tarihi devirlerden evvelki mazisine dair, yakın zamanlara kadar ilgi gören yanlış değerlendirmelerin önüne geçmektir.*”¹⁶³⁹

Cumhuriyet gençliğinin yeni tarih anlayışına ne ölçüde hâkim olduğu tetkik seyahatinin de önemli meselelerinden biri olmuştur. Gazi, ziyaret ettiği okullarda

¹⁶³⁷ Kurt Bittel, “Atatürk”, *Mustafa Kemal Atatürk 1881-1981*, Çev. Mahmure Kahraman vd., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 136.

¹⁶³⁸ *Cumhuriyet*, “Gazimizin Eseri: Türk Tarihi”, 12 Haziran 1930, S. 2189, s. 4., *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Maarif Cemiyeti Balosunda!”, 19 Temmuz 1930, S. 2226, s. 1-3., *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. ve Türk Tarihi”, 12 Ağustos 1930, S. 2250, s. 1.

¹⁶³⁹ A. Afet İnan vd., *Türk Tarihinin Ana Hatları: Kemalist Yönetimin Resmi Tarih Tezi*, Kaynak Yay, 3. Basım, İstanbul, 1999, s. 25-26.

çocukları ve hocaları tarih konusunda imtihan etmiş, güzel cevaplar aldığıında mutlu olmuştur.¹⁶⁴⁰ Amasya’da orta mektebi ziyaretlerinde birinci sınıf öğrencisinin sorduğu tarih soruna verdiği cevaptan memnun olmayarak Türk tarihi ile Anadolu’ya Elcezire ve Mısır’a gelen ilk Türklerin kadim medeniyetleri ve menşeleri hakkında uzunca bir açıklama yapmıştır. Ayrıca okulun müzesini gezerken gördükleri eski ve yeni insan kafatasları hakkında okul müdüründen izahat almıştır.¹⁶⁴¹ Adana’da da tarih imtihanına devam etmiştir. Akşam yemeğinde bir sohbet esnasında Adana Mıntıkası Maarif Emni İsmail Habib (Sevük) Bey’e tarih ile ilgili sorular sormuş, aldıkları cevaplardan memnun olarak “*Tarih görüşü böyle olur.*” demiştir.¹⁶⁴²

Müze ve tarihi eser incelemelerine de önem vermiştir. İzmir’de Asar-ı Atika Müzesini ziyaret etmiştir. Eski eserleri tasnif etmekte olan Alman Profesör Lidyalılara ait eserin üzerindeki yazıları okuyarak izahat vermiştir. Gazi, bu ibareler üzerindeki bazı kelimelerin Türkçe olduğunu söyleyerek yanındaki heyete Ege Bölgesinde en eski medeniyetin Türkler tarafından inşa edildiği hususunda bir izahat vermiştir.¹⁶⁴³ Antalya’ya giderken de Serik Kazası’nda gördükleri eski eserlerle yakından ilgilenmiştir.¹⁶⁴⁴ Konya’da buldukları sırada Mevlana Müzesi ve diğer tarihi eserleri ziyaret etmişlerdir. Mevlana müzesinde uzun süre kalarak halıları, levhaları ve yazma eserleri yakından incelemiştir. Müzeden sonra Alaaddin Camii, Karatay, İnce Minare Medreseleri, Sahip Ata Külliyesi gibi Selçuklu eserlerini gezmiştir.¹⁶⁴⁵ Mevlana Müzesi ziyaretinde eserlerin bakımsız olduğu görülmüş, Gazi’nin emriyle; Afet İnan ve Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Tevfik Bey Konya’ya gelerek incelemelerde bulunmuştur. Ayrıca Gazi eserlerin hemen onarılması ve müzeler ile ilgili bu sorunun çözümü için yetiştirilmek üzere

¹⁶⁴⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, s. 430.

¹⁶⁴¹ *İnkılap*, “Gazi Hz. Her Tarafta Tezahüratla Karşılıyor”, 23 Kasım 1930, S. 85, s. 1., “Reisicumhur Hazretlerinin Seyahatleri”, 23 Kasım 1930, s. 1-3.

¹⁶⁴² Ahmet Bekir Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk*, s. 688-690.

¹⁶⁴³ *Hürriyet*, “Büyük Gazimiz Bu Sabah Mahiyetlerindeki Zevatla Birlikte Aydını Teşrif Buyuracaklardır”, 4 Şubat 1931, S. 103, s. 1-2., Hâkimiyeti Milliye, “Gazi, Dün Asar-atika Tetkikatıyla Meşgul Oldu”, 4 Şubat 1931, S. 3436, s. 1.

¹⁶⁴⁴ *Hizmet*, “Gazi Hz. Antalya’da”, 7 Mart 1930, S. 1562, s. 1., *Vakit*, “Gazi Hz. Antalya’yı Teşrif Ettiler”, 8 Mart 1930, S. 4369, s. 1., *Cumhuriyet*, “Gazimizin Şefkati”, 10 Mart 1930, S. 2098, s. 1.

¹⁶⁴⁵ Çalışmanın Konya bölümünde konuyla ilgili detaylı bilgi verilmiştir.

Avrupa'ya uzmanlar gönderilmesi emrini vermiştir.¹⁶⁴⁶ Seyahatten sonra harap olan eski eserler için geniş çaplı çalışma başlatılmıştır.¹⁶⁴⁷

Mustafa Kemal Paşa, tarih eğitimine de önem vermiştir. İstanbul'da Darülfünun ziyaretinden ayrılırken Avrupa'ya tahsil için gönderilecek 33 talebe arasından tarih tahsili alacak olan üç talebe ile görüşmek istediğini bildirmiştir. Bu emir üzerine tarih talebeleri Dolmabahçe'ye gelmişler, Gazi burada kendilerine tahsil ve araştırmaları hususunda tavsiye ve nasihatlerde bulunmuştur.¹⁶⁴⁸ Gazi'nin 33 öğrenci içinden sadece tarih talebeleri ile görüşmesi tarihe ne kadar önem verdiğini göstermesi açısından son derece önemlidir.

Seyahatlerden hemen sonra Türk tarihinin daha düzenli bir şekilde araştırılabilmesi adına 15 Nisan 1931 tarihinde Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kurulmuştur.¹⁶⁴⁹ Cemiyetin çalışmaları neticesinde 2 Temmuz 1932 tarihinde ilk kez Türk tarih kongresi toplanmıştır.¹⁶⁵⁰ Gazi, kongreye katılarak tarih eğitimin nasıl yapılması gerektiğine dair düşüncelerini ve kongre hakkında intibalarını dile getirmiştir. Ayrıca öğretmenlerle sohbet ederek, Milli Mücadele ve büyük zafer hakkında bazı safhalarını anlatmış, öğretmenlerin tarih ile ilgili sorunlarını cevaplamıştır.¹⁶⁵¹ Kongrede; Türk milletinin tarihi gelişimini, ırki temellerini ve medeniyete sağladığı esasları ortaya koyan "Türk Tarih Tezi" geniş ölçüde değerlendirilerek millete mal edilmiştir.¹⁶⁵² Ayrıca Türk Tarih Tezinin bilim adamlarınca tartışılması ve bilimsel temellere oturtulması sayesinde Türk Tarih Tezinin uluslararası bilim sahasında kıymet kazanacağı düşünülmüştür.¹⁶⁵³ Bunların dışında; orta mekteplerde okutulacak tarih derslerinde bir bütünlük sağlanması, kongreye katılan öğretmenlerin birbirleriyle tanışmaları, inkılap merkezini görüp, tarih tezini öğrenmeleri de kongrenin diğer önemli amaçları olmuştur.¹⁶⁵⁴

¹⁶⁴⁶ Mehmet Önder, *Atatürk Konya'da*, s. 107-108.

¹⁶⁴⁷ Yunus Nadi, "Tesbiti Lazım Bir İş; Türk Medeniyeti!", *Cumhuriyet*, 30 Aralık 1931, S. 2748, s. 1.

¹⁶⁴⁸ *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1930, S. 2375, s. 1.

¹⁶⁴⁹ Türk Tarih Kurumunun kuruluşu hakkında detaylı bilgi için bkz: A. Afet İnan, "Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşuna Dair", *BELLETEREN*, C. II, S. 42, Ankara, Nisan 1947. s. 173-179.

¹⁶⁵⁰ *Cumhuriyet*, "İlk Tarih Kongresi Dün Açıldı", 3 Temmuz 1932, S. 2929, s. 1., Ömer Kemal, "Fikir Hayatı: Tarih Kongresinin Büyük Ehemmiyeti", *Vakit*, 3 Temmuz 1932, 5201, s. 3.

¹⁶⁵¹ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Muallimler Arasında", 9 Temmuz 1932, S. 2935, s. 1-2.

¹⁶⁵² E. Ziya Karal, "Atatürk'ün Türk Tarihi Tezi", *Atatürkçülük (İkinci Kitap)-Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler*, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 163.

¹⁶⁵³ Mehmet Asım, "Türk Tarihinde İnkılâp", *Vakit*, 8 Temmuz 1932, S. 5206, s. 2.

¹⁶⁵⁴ Ömer Kemal, "Fikir Hayatı:", s. 3.

Tarih kongresinden sonrada tarih araştırmaları bilimsel bir çerçevede Türk Tarih Cemiyeti'nin öncülüğünde devam etmiştir. Gazi tarih araştırmalarına bizzat katılmış, maddi ve manevi olarak desteğini esirgememiştir.

4.3.2.2. Dil Çalışmaları

Osmanlı döneminde tebaa olarak yaşayan Türkler Cumhuriyetle birlikte anayasanın sağladığı kişi hak ve özgürlükleri sayesinde vatandaş haline gelmişlerdir. Bu bağımsız vatandaşlardan oluşan yeni devlet Osmanlı Devleti'nin aksine millet olgusu üzerine inşa edilmiştir. Bu nedenle yeni nesle milli kimlik kazandırmak amacıyla tarih ve kültür çalışmalarına önem verilmiştir. Gazi'nin dilin önemini anlattığı konuşmasında: *“Milli his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması millî hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili, dillerin en zenginlerindedir; yeter ki bu dil şuurla işlensin. Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.”*¹⁶⁵⁵ diye ifade ettiği gibi milli kimlik oluşturma faaliyetlerinin önemli bir parçası da dil çalışmaları olmuştur. Buna istinaden özellikle 1928'de yapılan harf inkılabı ile başlayıp millet mektepleri ile devam eden dilin sadeleştirilerek yabancı dillerin etkisinden kurtarılması ve okuma-yazmanın yaygınlaştırılması çalışmalarına hız verilmiştir. Böylece halkın kültür düzeyinin yükselmesinin önündeki engeller dil inkılabı ile aşılmıştır.¹⁶⁵⁶

Gazi, seyahatleri sırasında da, yeri geldikçe, dil konusuna dikkat çekmiş, sohbetlerinde konuyu dil meselesine getirerek dilin önemini anlatmaya çalışmıştır. Ayrıca dil üzerine yapılan yeniliklerin halk tarafından ne ölçüde benimsendiğini yakından görme fırsatını elde etmiştir. Mesela Aydın'da bir kahveye girdiklerinde oyun oynayanların eski rakamları kullanmalarını görünce çok kızmış, bu rakamlar yasak değil mi? diye sormuştur. Kahvede karşılaşılan bu durum inkılabların halka aktarılmasında sorun olduğunu göstermesi açısından önemli bir izlenim olmuştur.¹⁶⁵⁷

Dilin sadeleşmesine çok önem veren Gazi, Kayseri'de liseyi ziyaretlerinde mantık dersini takip etmiş ve ders sonunda öğretmene ders ile ilgili kavramları

¹⁶⁵⁵ *Vakit*, “Gazimizin Büyük Sözleri”, 25 Şubat 1931, S. 4718, s. 1-2.

¹⁶⁵⁶ Kurt Steinhaus, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, s. 113.

¹⁶⁵⁷ Bu konu ile ilgili detaylı bilgi çalışmanın Aydın bölümünde yer almaktadır.

öğrencilerin anlayabileceği bir şekilde Türkçeleştirmesi tavsiyesinde bulunmuştur.¹⁶⁵⁸

Dil üzerine yaptıkları sohbetlerde kelimelerin kökleri, anlamları ve kadim medeniyetlerle ilişkilerine değinmeyi seven Gazi, seyahatte de bu sohbetlerde bulunmuştur. Adana'da buldukları zaman akşam yemeğinde Türklerin bölgede yaşamış medeniyetlerle ilişkisi üzerinden sohbet ederlerken Maarif Emini İsmail Habip Bey'e tarih ile ilgili sualler yönelmiş, "*Kilikya'nın aslı nedir? Çukurova'nın eski Türkçesine ne derlerdi, Toros'un manası nereden gelir?*"¹⁶⁵⁹ diye sorarak Türkçe'nin zenginliği hakkında konuşmuştur. Yine İstanbul'a geldiklerinde Söğütlü Yatı'nda kendisini karşılamaya gelen zevat ile bir süre sohbet etmiştir. Bu sohbet esnasında Yunus Nadi'ye "*Ari ne demektir, nasıl bir kelimedir?*" diye sorarak sohbeti dil meselesine getirmiş, Nadi'nin kelimeyi bilemediğini söylemesi üzerine aynı suali Abdülhak Hâmit Beye yönelmiştir. Hamit Bey'in Lehçe-i Osmaniye bakmak gerektiğini söylemesi üzerine Gazi; "*Hacet yok efendim oraya bakmağa*" diyerek, "*ari*" kelimesinin Türkçe olduğunu, temiz, güzel, namuslu ve açık manasına geldiğini izah etmiştir. "*Garplılar pak, temiz, güzel manasına gelen kelimeyi benimsemişler ve kendi ırklarına demişlerdir. Hâlbuki bu kelime Türkçedir.*" diyerek Türkçe'nin zengin ve kadim bir dil olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁶⁰

Millet olma olgusu için dilin önemi üzerinde duran Gazi, seyahatlerde bunun tam tersi bir durumla karşılaşmıştır. Adana'da Türk vatandaşı olan Nusayrilerin Türkçe konuşmadıklarını gören Gazi, Türk Ocağında yaptığı konuşmada durumun vahametini ve çözüm önerisini şu şekilde ifade etmiştir: "*Türk milletindenim diyen insan her şeyden evvel ve behemehâl Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk harsına, camiasına mensubiyetini iddia ederse buna inanmak doğru olmaz. Hâlbuki Adana'da Türkçe konuşmayan yirmi binden fazla vatandaş vardır. Eğer Türk ocağı buna müsamaha gösterirse, gençleri, siyasî İçtimaî bütün Türk teşekkülleri bu vaziyet karşısında bihis kalırsa en aşağı yüz seneden beri devam edegelen bu vaziyet daha yüzlerce sene devam edebilir. Bunun neticesi ne olur?*"

¹⁶⁵⁸ *İnkılap*, "Reisicumhur Hazretleri", 19 Kasım 1930, S. 81, s. 3., *Son Posta*, 20 Kasım 1930, s. 1-3., *Zonguldak Memleket Gazetesi*, "Cumhur Reisi Hz.nin Anadolu Seyahati", 20 Kasım 1930, S. 286, s. 1.

¹⁶⁵⁹ Ahmet Bekir Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk*, s. 688-690.

¹⁶⁶⁰ *Cumhuriyet*, "İstanbul Sevinç İçinde", 12 Haziran 1930, S. 2189, s. 1-4., *Vakit*, "En Büyük Türk, Hoş Geldin!", 12 Haziran 1930, S. 4462, s. 1-3.

Efendiler. Her hangi bir felâket günümüzde bu insanlar başka dille konuşan insanlarla el ele vererek aleyhimize hareket edebilirler. Türk Ocaklarımızın başlıca vazifesi bu gibi unsurları ki bunlar Türk vatandaşları, halde ve atide talih ve mukadderatımız birdir; Bizim dilimizi konuşan hakiki Türk yapmağa çalışmaktır."¹⁶⁶¹

Gazi'nin seyahatlerde dil konusundaki izlenimleri bu şekilde olmuştur. Seyahatten sonraki süreçte tarih çalışmaları için kurulan Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti gibi dil çalışmalarının da bilimsel bir temele oturtulması amacıyla 12 Temmuz 1932 tarihinde Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuştur.¹⁶⁶² Cemiyet kurulduktan sonra Türk Tarih Tezi gibi bir de dil tezi oluşturulmasının isteyen Gazi'nin isteğiyle 26 Eylül-6 Ekim 1932 tarihleri arasında Birinci Türk Dili Kurultayı toplanmıştır. Kurultayın programını da kendisi hazırlamıştır.¹⁶⁶³ Dolmabahçe Sarayı'ndaki kongreye yurdun çeşitli bölgelerinden gelen vatandaşlar katılmışlardır.¹⁶⁶⁴ Ülkenin önemli bilim insanlarının dil üzerine görüşlerini ve projelerini anlattıkları kurultay dil çalışmaları için önemli faaliyetlerden biri olmuştur.

Dil kurultayından sonraki süreçte dildeki yabancı kelimelerin Türkçe karşılıklarının ortaya konması için, "*tasfiyecilik*" de denilen, dil seferberliği başlatılmıştır.¹⁶⁶⁵ Türk Dil Kurumunun faaliyetleri doğrultusunda devletin desteğiyle ülke genelinde derlemeler, taramalar, anketler yapılmış ve bu çalışmaların neticesinde Tarama Dergisi, cep kılavuzları gibi yayınlar ortaya çıkmıştır.¹⁶⁶⁶ Bu dönemde dil konusunda yaşanan diğer önemli gelişme ise Kuran-ı Kerim'in Türkçeye çevrilmesi ve 30 Ocak 1932'de ezanın Türkçe okunmaya başlanması ile ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi çalışmaları olmuştur.¹⁶⁶⁷ Bu dil reformlarının haricinde Türk tarih tezini dilbilimle kanıtlamaya çalışan Güneş-Dil Teorisi ortaya

¹⁶⁶¹ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Adana'da Mühim Bir Nutuk İrad Etti", 19 Şubat 1931, S. 2440, s. 1-4., *Vakit*, "Gazimiz Adana'da Mühim Bir Nutuk İrad Ettiler", 19 Şubat 1931, S. 4712, s. 1-2., *Türk Sözü*, "Gazi Hz.nin Nutukları", 23 Şubat 1931, S. 2021, s. 1-2.

¹⁶⁶² Şerafettin Turan, *Atatürk ve Ulusal Dil*, haz. Nurer Uğurlu, 1998, s. 41.

¹⁶⁶³ Mustafa Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, s. 161.

¹⁶⁶⁴ Ahmet Bekir Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk*, s. 736.

¹⁶⁶⁵ Zeynep Korkmaz, "Atatürkçü Düşüncede Türk Dilinin Yeri", *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1995, s. 232-233.

¹⁶⁶⁶ Özden, CHP Konferanslar Serisi, s. 17.

¹⁶⁶⁷ Johannes Glasneck, *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye*, s. 238.

atılmıştır.¹⁶⁶⁸ Güneş-Dil Teorisi çalışmalarından sonraki süreçte Atatürk, uygulamada yaşanan sorunlar nedeniyle, dil ile bütünleşmiş olan yabancı kelimelerin dilden atılamayacağı kanısına varmıştır. Böylece tasfiyecilik uygulamasından vazgeçilmiştir.¹⁶⁶⁹

Sonuç olarak baktığımızda Atatürk, son nefesine kadar tarih ve dil çalışmaları ile meşgul olmuştur. Servetinin gelirini rahat çalışabilmeleri adına tarih ve dil kurumlarına bırakmıştır.¹⁶⁷⁰ Son günlerin de bile dil ile meşgul olmuş hastalığında “*Dil, aman dil*” diye sayıklamıştır.¹⁶⁷¹

4.3.2.3. Sanat

Atatürk, sanata ve sanatçıya her zaman önem vermiş, sanatı batılılaşmanın önemli bir göstergesi olarak kabul etmiştir. Montesquieu'nün “*Sanatta devrim yapılmadıkça, devrimler tam sayılmaz.*” sözünü ağızından hiç düşürmemiştir.¹⁶⁷² Atatürk Montesquieu'nün dediği gibi güzel sanatları Türk inkılabının tamamlayıcı, çağdaşlaşmanın ana kıstaslarından biri olarak görmüştür.¹⁶⁷³ Türk milletinin sanata ve bilime olan yatkınlığını bilen Atatürk, bunun gün ışığına çıkması, artması ve yaygınlaşması için çalışmıştır.¹⁶⁷⁴

Sanata bu kadar değer veren Gazi, sinema ile yakından ilgilenmiştir. “*Bir Millet Uyanıyor*” adlı filmin bazı sahnelerinde oynayabileceğini söyleyecek kadar sinemaya önem veren¹⁶⁷⁵ Gazi, seyahatte de sinema ile meşgul olmuştur. Seyahatlerinin filme alınarak halka izletilmesini istemiştir. Örneğin Gazi'nin isteğiyle Çarşamba'da söyledikleri nutuk sesli filme alınmıştır. Filmi Ankara'da hükümet erkânı, ABD Sefiri ve tüm sefaret erkânı birlikte izlemişlerdir.¹⁶⁷⁶ Kendisi

¹⁶⁶⁸ Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, s. 49, Önder Göçgün, *Atatürk, Milli Kültür ve Medeniyet*, Pamukkale Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2010, s. 35-36.

¹⁶⁶⁹ Zeynep Korkmaz, “Atatürkçü Düşüncede Türk Dilinin Yeri”, s. 234-235.

¹⁶⁷⁰ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin*, s. 195.

¹⁶⁷¹ Cahit Külebi, “Atatürk ve Türk Dili (Dil Açısından Atatürk)”, s. 71.

¹⁶⁷² Melâhat Özgü, *Atatürk'e Sevgi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1972, s. 43.

¹⁶⁷³ Erol Evcin, “Atatürk'ün Güzel Sanatlara ve Sanatçılara Bakışı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 47, Bahar 2011, s. 523-524.

¹⁶⁷⁴ Melâhat Özgü, *Atatürk'e Sevgi*, s. 39.

¹⁶⁷⁵ Yücel Özkaya, “Cumhuriyet'e Kalan Sanat Mirası ve Atatürk Tarafından Değerlendirilişi”, *Atatürk Konferansları Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurtuluşunun 76. Yıldönümlerinde Afyon ve İlçelerinde Yapılan Panel ve Konferanslar, 5 Haziran 1998 Sandıklı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 59.

¹⁶⁷⁶ *Vakit*, “Çarşamba'da”, 25 Kasım 1930, S. 4627, s. 1.

de seyahatte fırsat buldukça sinemaya giderek film izlemiştir. İzmir ziyaretinde Elhamra Sinemasına giderek halkın arasında Sivas, Kayseri, Amasya, Samsun, Trabzon ve İstanbul'da filme alınan görüntülerini izlemiştir.¹⁶⁷⁷ Yine İzmir'de bir akşam Milli Kütüphane Sinemasına giderek film izlemiştir.¹⁶⁷⁸ Konya ziyareti sırasında ise Askeri sinemada Milli Mücadele ile ilgili bir film izlemişlerdir.¹⁶⁷⁹ İstanbul'da Elhamra Sinemasına giderek seyahatleri ve Cumhuriyet Bayramı kutlamaları esnasında çekilmiş filmleri izlemiştir.¹⁶⁸⁰

Atatürk tiyatro ile de yakından ilgilenmiştir. Fırsat buldukça tiyatroya gitmiş, oyunlardan sonra sanatçıları kabul ederek tiyatronun meseleleri hakkında konuşmuştur.¹⁶⁸¹ Gazi'nin tiyatroya olan bu ilgisi ve İstanbul Belediyesi'nin katkılarıyla 19 Kasım 1930 tarihinde Tiyatro Meslek Mektebi açılmıştır.¹⁶⁸² Yine Gazi tarafından 1936 yılında bugünkü Devlet Tiyatrosu'nun temeli atılmıştır.¹⁶⁸³ Tiyatroya bu kadar önem veren Gazi, seyahatleri sırasında Trabzon'da Yıldız Sineması'nda Muhsin Sabahattin Beyin "*Monbey*" isimli piyesini izlemiştir.¹⁶⁸⁴ Ayrıca tetkik seyahatinin ikinci kısmına çıkmadan önce Ankara'da buldukları günlerde Türk Ocağında "*Komedi Fransez*" adlı oyunu takip etmiştir.¹⁶⁸⁵

Gazi gençlik yıllarından itibaren Batı danslarına ilgi göstermiştir. Cumhuriyet balolarında pistte tango ve vals edenlere eşlik etmiştir.¹⁶⁸⁶ Manevi kızı Nebile Hanım'ın düğününde de gelinle dans etmiş ve dans ederken çekilen fotoğrafları "*The Illustrated London News*" adlı derginin ön kapağında; modern Türkiye'de sosyal yaşamdaki gelişmelerin bir örneği başlığıyla yayınlanmıştır.¹⁶⁸⁷ Halk oyunlarına da

¹⁶⁷⁷ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Dün Kemalpaşa'yı ve Armutlu'yu Ziyaret Etiler", 31 Aralık 1931, S. 2421, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, "Reisicumhur Hz. İzmir Mülhakatında", 1 Şubat 1931, S. 3433, s. 1.

¹⁶⁷⁸ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Dün Denizli'den İzmir'e Avdet Etiler", 6 Şubat 1931, S.2427, s. 3., *Hürriyet*, "Gazimiz Geliyor", 6 Şubat 1931, S. 105, s. 2.

¹⁶⁷⁹ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.nin Konya'da Yaptıkları Tetkikat", 24 Şubat 1931, S. 2443, s. 1-3.

¹⁶⁸⁰ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. Sinemadan Çıkarken", 4 Aralık 1930, S. 2363, s. 1., *İnkılap*, "Gazi Hz. Sinemada", 4 Aralık 1930, s. 1., *Hür Gazete*, "Gazi M. Kemal Hazretleri", 4 Aralık 1930, S. 39, s. 1., *İnkılap*, "Gazi Hz. Sinemada", 4 Aralık 1930, S. 96, s. 1.

¹⁶⁸¹ Enver Töre, "*Türklerde Dramatik Sanatlar*", ed. Cemil Öztürk, *Türk Tarihi ve Kültürü*, 3. Baskı, Pegem A Yayınları, Ankara, 2005, s. 442.

¹⁶⁸² Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, s. 427.

¹⁶⁸³ Enver Töre, "*Türklerde Dramatik Sanatlar*", s. 442.

¹⁶⁸⁴ *Cumhuriyet*, "Gazi Hz. ve Cumhuriyet H. Fırkası", 29 Kasım 1930, S. 2358, s. 1-4.

¹⁶⁸⁵ *Akşam*, "Gazi Hz.", 21 Aralık 1931, S.4412, s. 2.

¹⁶⁸⁶ Erol Evcin, "Atatürk'ün Güzel Sanatlara ve Sanatçılara Bakışı", s. 538.

¹⁶⁸⁷ M. Orhan Bayrak, *Atatürk ve Atatürk*, Bir Harf Yayınları, İstanbul, 2005, s. 180.

ilgi gösteren Gazi'nin en sevdiği ve sık sık icra ettiği dans ise zeybek olmuştur.¹⁶⁸⁸ Seyahatte de sevdiği bu faaliyeti icra etmiştir. İzmir Türk Ocağında gençlerin çayına katılan Gazi, müzik başlayınca gençlere eşlik ederek Vali Kazım Paşa'nın kızı Maide Hanım ile¹⁶⁸⁹ Konya'da ise askeri kışlada şerefine verilen baloda gençlerin isteğini kırmayarak genç bir hanımla dans etmiştir.¹⁶⁹⁰

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren güzel sanatların gelişimi için yatırım yapılmış, çeşitli sanat dallarında yetişmek üzere Avrupa'ya öğrenciler gönderilmiştir.¹⁶⁹¹ Konservatuvarı modernize etmek için yabancı uzmanlar getirilmiştir.¹⁶⁹² Musiki, tiyatro, resim, heykel gibi modern sanatlar Atatürk'ün maddi ve manevi desteği ile hızlı bir şekilde gelişim göstermiştir. Sanata her zaman ilgili olan Gazi, seyahatlerinde de sanat ve sanatçı ile iç içe olmaya ve fırsat buldukça sanat etkinliklerine katılmaya çalışmıştır.

4.3.3. Toplumsal Değişim Çabaları

4.3.3.1. Kadın Hakları

Atatürk, en büyük hizmetim dediği kadın hak ve özgürlüklerine büyük önem vermiştir.¹⁶⁹³ Laik devlet anlayışı içerisinde gerçekleştirilen yenilikler, kadın hakları inkılabının başarılmasında başlıca rolü oynamıştır.¹⁶⁹⁴ Türk kadını kanunlarla muhtaç olduğu hak ve hürriyetlere kavuşmuş,¹⁶⁹⁵ karma öğretim eşliğinde toplumdaki yerini almıştır.¹⁶⁹⁶ Böylece Batılı hemcinsleri gibi bağımsız bir yaşam standardı elde etmiştir.¹⁶⁹⁷

¹⁶⁸⁸ Erol Evcin, "Atatürk'ün Güzel Sanatlara ve Sanatçılara Bakışı", s. 539.

¹⁶⁸⁹ Hâkimiyeti Milliye, "Gazi, Dün Asariatika Tetkikatıyla Meşgul Oldular", 4 Şubat 1931, S. 3436, s. 1-4., *Vakit*, "Reisicumhur Hz. Dün İzmir'de Asarı Atika Müzesini Ziyaret Buyurarak Kıymetli İzahatta Bulundular", 3 Şubat 1931, S. 4696, s. 1., *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.nin Dünkü Ziyaretleri", 3 Şubat 1931, S. 2424, s. 3., *Hürriyet*, "Büyük Gazimiz Bu Sabah Mahiyetlerindeki Zevatla Birlikte Aydını Teşrif Buyuracaklardır", 4 Şubat 1931, S. 103, s. 1-2.

¹⁶⁹⁰ Mehmet Önder, *Atatürk Konya'da*, s. 108., Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, s. 329.

¹⁶⁹¹ Ünsal Yücel, "Atatürk Döneminde Sanat Yaşamı", *Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk*, Dr. F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1983, s. 438.

¹⁶⁹² Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, s. 336.

¹⁶⁹³ İsmet Giritli, *Kısa Türk Devrim Tarihi (Kurtuluş ve Kuruluş) Demokratik ve Laik Cumhuriyetin Oluşum ve Gelişim Süreci*, 4. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2001, s. 179.

¹⁶⁹⁴ Utkan Kocatürk, *Atatürk*, s. 76-77.

¹⁶⁹⁵ A. Afet İnan, *Kemal Atatürk'ü Anarken*, s. 54-55.

¹⁶⁹⁶ Özer Ozankaya, *Atatürk ve Laiklik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981, s. 235.

¹⁶⁹⁷ Willy Sperco, *Mustafa Kemal Atatürk*, s. 177-178.

Türk kadını için gerek ekonomik gerekse sosyo-kültürel faaliyetlerde aktif olarak toplum hayatında yer alan, Batılı ve modern bir görüntü oluşturmaya çalışan Gazi, bu gelişimi seyahatte görmek istemiştir. Buna istinaden; karşılaştığı kadınlara ilgi ve alaka göstererek, dertlerini dinlemiş, eğitimlerini takip etmiş ve bu suretle Türk kadınının toplumdaki yerini görmeye çalışmıştır. Buna istinaden; İzmir, Sivas ve Edirne’de kız mekteplerini ziyaretlerinde kızların aldıkları eğitim ve milli terbiyeden memnuniyet duymuştur.¹⁶⁹⁸

İzmir Kız Muallim Mektebi ziyaretinde Gazi’nin Türk kadınının hakları hususunda yaptığı açıklamalar kadına verdiği değeri göstermesi açısından son derece önemlidir. Burada öğretmenlerle yaptığı sohbette kadınların tüm vatandaşlık hak ve vazifelerine sahip olmaları gerektiğinden bahsederken kadın ve erkek arasında ferdi ve siyasi hukuk bakımından hiç bir fark olmaması gerektiğini ifade etmiştir. Hatta vatani vazifeler konusunda kadınların gerekirse askerlik görevini bile yerine getirebileceğini, eşitliğin ancak bu şekilde sağlanabileceğini söylemiştir. *“Türk köylü kadınının en ağır işlerde erkekle olan işbirliği ve bu yolda gösterdiği yüksek kabiliyet ve muvaffakiyet ile tarih içinde, hatta son İstiklâl mücadelemizde fedakâr Türk kadınının başardığı büyük işler, kadınlarımızın doğrudan doğruya muharebe meydanlarında da hizmet edebileceklerinin çok açık delilleridir.”* diyerek geçmişteki fedakârlık ve başarılarından bahsettiği Türk kadınının neden askerlik görevi yapması gerektiğini de şu şeklide izah etmiştir: *“Bugün için Türk kadınının askerlik yapması bahis mevzu olmasa bile, bütün kızlarımızın vatan ve milletin yüksek menfaatlerini her suret ve vasıta ile müdafaa ve muhafaza edebilecek kabiliyette yetiştirilmelerinin milli terbiyede esas olması, kız çocuklarımızın buna göre bedeni, fikri ve hissi terbiyeye tabi tutulması lazımdır. Türk kadınının esasen bu cevherde olduğuna şüphe yoktur; onun içindir ki, Türk kadınları memleketin mukadderatını millet namına*

¹⁶⁹⁸ Sivas, “Reisi Cumhuriyet Hz. Şehrimizde”, 24 Kasım 1930, S. 2263, s. 1., *Hürriyet*, “Gazi Hazretleri”, 26 Aralık 1930, S. 71, s. 2., *Vakit*, “Gazi Hz. Bugün Edirne’den Ayrılmaları Muhtemeldir”, 25 Aralık 1930, S. 4657, s. 2., *Edirne Postası*, Edirne’ye Doğru, 28 Aralık 1930, S. 368, s. 1., *Serbes Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Edirne’de”, 26 Aralık 1930, S. 54, s. 4., *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Kadınların Askerliği Meselesini Münakaşa Etiler”, 3 Şubat 1931, S. 2424, s. 1-3., *Hürriyet*, “Gazi Hazretlerinin Tetkikleri”, 3 Şubat 1931, S. 101, s. 1-2., Hâkimiyeti Milliye, “Gazi Dün İzmir’in Mekteplerini Gezdi”, 3 Şubat 1931, S. 3435, s. 3., *İnkılap*, “Gazi Hz. Dün İzmir Mekteplerini Ziyaret Etiler”, 2 Şubat 1931, S. 153, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, “Gazi Dün İzmir’in Mekteplerini Gezdi”, 3 Şubat 1931, S. 3435, s. 1-3., *Vakit*, “Kadınlar ve Askerlik”, 3 Şubat 1931, S. 4696, s. 1., Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, C. II, s. 460-461.

idare eden siyasî zümreye girmek arzusunu gösteriyorlar; memleketin ve milletin vatandaşlara yüklediği vazifelerin hiç birinden, kendilerinin uzak bırakılabileceğini de düşünmüyorlar; çünkü vazife karşılığı olmayan hak mevcut değildir.”¹⁶⁹⁹ Gazi, bu konuya ilerde yine değinmiştir. 1933 yılında Hukuk Fakültesi ziyaretlerinde inkılapların Türk kadınına verdiği haklardan bahseden Hukuk Fakültesi öğrencisi Enise Hanım’a “*Pekâlâ, niçin mebusluk istiyorsunuz da, askerlik istemiyorsunuz?*” diye soran Gazi, “*Bünyece zayıfız da, ondan efendim.*” cevabını alınca “*Şehirlerde belki biraz, fakat köylerimizde kadınlarımızın hepsi gürbüz ve kuvvetlidir. Erkeklerle beraber çalışırlar.*”¹⁷⁰⁰ diyerek Türk kadınına olan güvenlerini yinelemiştir.

Tetkik seyahatlerinde olmasa da 1934 yılında bir seyahatlerinde yaşanan olay Türk kadın hakları konusunda önemli bir anekdot niteliğindedir. Gazi, Afet İnan ile birlikte Kızılcahamam yolundayken Kazan Köyüne yakın bir yerde durmuşlardır. Yolda kendilerini görmek için bekleyen kimse cesaret edip arabaya yaklaşılamazken içlerinden bir kadın gelerek “*Paşam insene senin için ayran yaptık*” demiştir. Bu kadının Kazan Köyünün yeni muhtarı Satı Kadın olduğunu öğrenen Gazi yol boyunca bu kadından bahsetmiş ve “*İşte mebus olacak kadın*” diyerek adını ve köyünü kaydettirmiştir. Böylece Satı Kadın 1935 yılında seçilerek TBMM’nin ilk kadın milletvekili olmuştur.¹⁷⁰¹

Kadın haklarına önem veren ve kadın erkek eşitliğine dayanan bir toplum oluşturma çabası içinde olan Gazi, seyahatlerden sonra da bu çabasını sürdürmüştür. Ekonomik gelişmelere paralel olarak imalat ve büyük endüstri alanlarında çalışarak ekonomik hayatta etkin olmaya başlayan kadınlara yeni bir siyasal statü verilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Zaten seyahatten önce 1930 Belediye seçimlerinde kadınlara oy kullanma hakkı verilmişti. 1934 yılında alınan kararla da kadınların milletvekili seçimlerinde oy kullanabileceği gibi aday da olabileceği kabul edilmiştir. Böylece 1935 seçimlerinden sonra 18 kadın vekil seçilerek göreve başlamıştır.¹⁷⁰²

¹⁶⁹⁹ *Cumhuriyet*, “Gazi Hz. Kadınların Askerliği Meselesini Münakaşa Ettiler”, 3 Şubat 1931, S. 2424, s. 1-3., *Hürriyet*, “Gazi Hazretlerinin Tetkikleri”, 3 Şubat 1931, S. 102, s. 1-2., Hâkimiyeti Milliye, “Gazi Dün İzmir’in Mekteplerini Gezdi”, 3 Şubat 1931, S. 3435, s. 3., *İnkılap*, “Gazi Hz. Dün İzmir Mekteplerini Ziyaret Ettiler”, 2 Şubat 1931, S. 153, s. 1., Hâkimiyeti Milliye, “Gazi Dün İzmir’in Mekteplerini Gezdi”, 3 Şubat 1931, S. 3435, s. 1-3., *Vakit*, “Kadınlar ve Askerlik”, 3 Şubat 1931, S. 4696, s. 1., Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, C. II, s. 460-461.

¹⁷⁰⁰ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, C. III, s. 136.

¹⁷⁰¹ A. Afet İnan, *Kemal Atatürk’ü Anarken*, s. 66-67.

¹⁷⁰² Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, s. 110.

Atatürk kadın haklarına sadece Türk kadını özelinde ele almamış bunu evrensel bir hak olarak görmüştür. Türk kadınının sahip olduğu seçme seçilme hakkı için mücadele eden Batılı kadınlardan oluşan Süfrajjet Hareketinin İstanbul'da toplanmalarına izin vermiş ve kendilerine ilgi göstererek destek olmuştur.¹⁷⁰³ Atatürk'ün ölümü üzerine 1938'de Hindistan Kadınlar Birliği tarafından “*Kadın haklarının insanlık tarihi boyunca gelmiş en büyük savunuculardan biri*” olarak ilan edilmesi Türk kadınına verdiği değerin yanı sıra dünya kadınlarının hak ve özgürlüklerine verdiği desteği göstermesi açısından son derece önemli bir gelişme olmuştur.¹⁷⁰⁴

4.3.3.2. İşçi Hakları

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar geçen süreçte ülkenin hızlı bir şekilde endüstriyel piyasa ekonomisine geçmesi yeni sektörler ve buna bağlı olarak yeni iş hareketleri ortaya çıkarmıştır. Özellikle büyük şehirlerde yoğunlaşan sektörel gelişmeler kırsal kökenli ve köy ile bağlantısını kesmeyen kent işçisini ortaya çıkarmıştır. Böylece yeni iş imkânları sayesinde işçi örgütleri, işçi hareketleri, sınıf bilinci oluşmaya başlamıştır.¹⁷⁰⁵ Ancak Cumhuriyet döneminde işçi hareketlerine ve cemiyetlerine karşı katı bir tutum izlenerek siyasi özgürlük ortamı kısıtlanmıştır.¹⁷⁰⁶ 1920'li yılların ekonomi politikalarını belirleyecek İzmir İktisat Kongresi halk sınıflarının bir araya gelmesiyle toplanmış olsa da tüccar ve toprak sahiplerinin görüşleri benimsenmiş dolayısıyla 1923-1929 ekonomi politikası, bu sınıfın çıkarlarına göre biçimlenirken, işçilerin hakları göz ardı edilmiştir.¹⁷⁰⁷

1930'lu yıllarda ise devlet sermayesinin sanayi alanına aktarılmasıyla birlikte bu sektörde çalışan işçi sayısı hızla yükselmiştir.¹⁷⁰⁸ Böylece tek parti döneminde işçilerin toplumdaki ağırlığı çok ciddi olmamakla birlikte, yavaş yavaş artmaya

¹⁷⁰³ Hüsrev Gerede, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, s. 276

¹⁷⁰⁴ İsmet Giritli, *Yıldönümleriyle Türk Devrim Tarihi (Kurtuluş ve Kuruluş)*, 2. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1997, s. 123.

¹⁷⁰⁵ Yavuz Selim Karakışla, “Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu 1839-1923”, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, der. Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher, Çev. Cahide Ekiz, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 51-52.

¹⁷⁰⁶ Erdal Yavuz, “Sanayideki İş Gücünün Durumu”, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, der. Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher, Çev. Cahide Ekiz, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 167.

¹⁷⁰⁷ Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*, s. 1423.

¹⁷⁰⁸ Kurt Steinhaus, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, s. 143.

başlamıştır.¹⁷⁰⁹ Ancak devlet eliyle sanayileşmenin gerçekleştirildiği bu süreçte sanki bir işçi ihtilali çıkacakmış korkusuyla işçilerin kontrol altında tutulmasına devam edilmiştir.¹⁷¹⁰ Cumhuriyet döneminde işçi hareketlerine karşı sert bir tutum izlenmiş, işçi ideolojisi ve siyasi sonuçları hiçbir zaman meşrulaştırılmaya çalışılmamıştır.¹⁷¹¹

Seyahatlerde işçi hakları konusundaki değerlendirmelere baktığımızda da işçi sınıfının kontrol altında tutulması yönündeki tutumun devam ettiği görülmektedir. Seyahat raporlarına göre; amele ve işçilerin yaşam şartlarının ve haklarının çiftçiler ve diğer vatandaşlar kadar değerli olduğu ve bunu sağlamak için her türlü tedbirin alınması gerektiği ifade edilmiş olsa da bu hakların ancak Türk işçisinin zararlı fikirlerden uzak durması, vatansever bir düşünce içinde olması şartı ile sağlanabileceği belirtilmiştir.¹⁷¹² Yani, işçi haklarının iyileştirilmesi yönünde bir eğilim olsa da bu hakların devletin işçi sınıfının üzerindeki kontrolünü kaybettirmeyecek düzeyde kalmasının düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Buna rağmen seyahatteki izlenimler işçi haklarında önemli gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur. Samsun, İstanbul, İzmir, Mersin, Adana ve Zonguldak gibi amele, işçi ve hamalların çok olduğu bölgelerde çalışanların hayatını kolaylaştıracak tedbirler alınmasının hükümet ve fırka tarafından çok önemli olduğu görülmüştür. Buna istinaden; fabrikalar ve işçi çalıştıran diğer müesseselerin işçi sağlığına yönelik uygulamalarının sistematik bir takibe tabi tutulması ve çalışan kadınların çocuklarını iş zamanında barındırabilmeleri için kreşler açılması gibi işçi güvenliği ve haklarını koruyucu tedbirler düşünülmüştür.¹⁷¹³ Ayrıca memlekette işçi hayatını düzene sokmak üzere genel hatlarıyla derhal bir işçi kanununun çıkarılmasının gerekli olduğu sonucuna varılmıştır.¹⁷¹⁴ Böylece 1936 yılında çıkarılacak İş Kanununun çalışmalarına başlanmıştır.

Seyahatlerden sonraki süreçte de işçi kanunu ile ilgili çalışmalar başlatılmış olsa da devletin işçi kesimini kontrol altında tutma eğilimi devam etmiştir. Devlet otoritesini tehdit edecek eylemlere asla izin verilmemiştir. Örneğin SCF denemesine

¹⁷⁰⁹ Erdinç Yazıcı, *Osmanlı'dan Günümüze Türk İşçi Hareketi*, Aktif Yayınları, Ankara, 1996, s. 118.

¹⁷¹⁰ Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, s. 133.

¹⁷¹¹ Erdal Yavuz, "Sanayideki İş Gücünün Durumu", s. 167.

¹⁷¹² BCA, 490.01/34.145.1.82/02.11.1931.

¹⁷¹³ BCA, 490.01/34.145.1.44-45/02.11.1931.

¹⁷¹⁴ BCA, 490.01/34.145.1.83/02.11.1931.

güçlü bir şekilde destek vermiş olan işçilerin tutuklanması ve yargılanmasına devam edilmiştir.¹⁷¹⁵

Sonuç olarak baktığımızda tek parti otoritesi işçi hareketini kendi modernleşme programının bir parçası olarak görmek istemiştir.¹⁷¹⁶ Bu nedenle; 1936 yılında çıkarılan İş Kanunu ile işçiyi koruyucu hükümler getirilse bile Doğan Avcıoğlu'nun deyimiyile işçinin işveren devlete karşı örgütlenmesi ve grev hakkıyla donatılması asla düşünülememiştir.¹⁷¹⁷

4.3.3.3. Sağlık ve Sosyal Yardım

Cumhuriyet döneminde sağlık sektörünü düzene sokmak için yeni kanunlar yürürlüğe sokulmuştur. Buna istinaden; sağlık hizmetlerini disiplin altına almak için sağlık personelinin yetki ve sorumluluklarını belirlemek üzere 1928 yılında 1219 sayılı “Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun” çıkarılmıştır. Ayrıca sağlık hizmetleri politikalarını ve uygulamalarını belirlemek üzere 1930 yılında 1593 sayılı “Umumi Hıfzıssıhha Kanunu” çıkarılmıştır.¹⁷¹⁸ Bu kanunla özellikle kadın ve çocukların çalışma şartları düzene sokulduğu geniş kapsamlı sosyal politika tedbirleri alınmıştır.¹⁷¹⁹ Halk sağlığını yakından takip etmek, hastalıkların ve salgınların önüne geçecek ilaçlar üretmek üzere 17 Mayıs 1928 tarih ve 1267 sayılı yasa tasarısıyla Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin kurulması da dönemin önemli gelişmelerinden olmuştur.¹⁷²⁰

Cumhuriyet döneminde emekli maaşları ile ilgili de çalışma yapılmış 1930 yılında kabul edilen 1683 sayılı “Askeri ve Mülki Tekaüt Kanunu” ile Osmanlı döneminden kalma emekliler ile ilgili mevzuat değiştirilmiştir. Böylece memur aylıklarından kesinti yapılarak bir sandıkta toplanması uygulamasından vazgeçilerek mülki ve askeri personelin emekli maaşlarının düyun-ı umumiye tertibine ödenek koyularak genel bütçeden ödenmesine karar verilmiştir. Daha sonra kanunun

¹⁷¹⁵ Feroz Ahmad, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Sınıf Bilincinin Oluşması*, s. 123-153.

¹⁷¹⁶ Erdinç Yazıcı, *Osmanlı'dan Günümüze Türk İşçi Hareketi*, s. 124.

¹⁷¹⁷ Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*, s. 1424.

¹⁷¹⁸ Yaşar Baytal, *Atatürk Dönemi Sosyal Yardım Faaliyetleri*, s. 39.

¹⁷¹⁹ Aysen Tokol vd., *Sosyal Politika*, ed. Abdurrahman İlhan Oral ve Yener Şişman, Eskişehir, 2014, s. 49.

¹⁷²⁰ Halil İbrahim Aksakal, “Dr. Refik Saydam Önderliğinde Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetlerini Modernleştirme Çabaları”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XXVII, S. 1, Elazığ, 2017, s. 227.

kapsamı genişletilerek katma bütçeli idareler, il özel idareleri ile Ankara ve İstanbul Belediyelerine bağlı memurlar da sisteme dâhil edilmiştir.¹⁷²¹

Ülkede yaşanan bu gelişmelerin akabinde seyahate çıkan Gazi, sağlık ve sosyal hizmetler alanındaki gelişmeleri ve uygulamaları yakından görme imkânı bulmuştur. İstanbul'da Cerrahpaşa ve Haseki Hastanelerini ziyaret etmiş, detaylı tetkikatta bulunmuş ve hastalar ile yakından ilgilenerek dertlerini dinlemiştir. Hastanelerin işleyişinden memnun kalan Gazi, Cerrahpaşa'dan ayrılırken hatıra defterine şunları yazmıştır: “*Gördüklerimden memnun oldum, temizlik, intizam, ciddi mesai takdire şayandır.*”¹⁷²² Gazi, İstanbul'daki hastanelerden memnun olarak ayrılrsa da seyahatte memleketin genelinde hastanelerin malzeme ve kadro açısından noksan olduğu tespit edilmiştir. Çözüm olarak hastaneler için vilayet bütçelerinden ayrılan para miktarının artırılması için çare bulmak gerektiği sonucuna varılmıştır.¹⁷²³

Seyahatte dul ve yetimlerin durumu da yakından takip edilmiş ve seyahat raporlarında da konuya yer verilmiştir. Özellikle emekli, dul ve yetimlerin maaşlarını alamamaları dönemin şikâyet alan önemli konularından biri olmuştur.¹⁷²⁴ Ziyaret edilen yerlerde de bu kimselerin maaşlarının tahsis işinin yıllarca, bazı yerlerde sekiz yıl kadar, sürdüğü görülmüştür. Zaten zorda olan bakıma muhtaç bu kimselerin mağduriyetini gidermek için muamelatın süratle maaş tahsisini temin edecek şekilde düzeltilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir. Ayrıca maaşlarından başka hiçbir geliri olmayan emekli, dul ve yetimlerin hasta olduklarında ayda %10 faizle ve bu faizinde peşin alınması suretiyle borçlanarak hastane işlerini hallettikleri görülmüştür. Bu kimselerin yüksek faizden kurtarılmaları için emniyet sandığı ve Emlak ve Eytam Bankası gibi milli yardım kuruluşlarından maaş cüzdanı mukabilinde borç verilmesinin uygun olacağı ifade edilmiştir. Böylece sarrafların esiri durumuna düşen ihtiyar, dul ve kadınların vaziyetlerinin düzeleceği belirtilmiştir.¹⁷²⁵

Seyahatlerden sonraki süreçte sağlık ve sosyal hizmetler konusunda önemli tedbirler alınarak vatandaşların ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır. Devlet

¹⁷²¹ Erdoğan Öner, *Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare*, s. 512.

¹⁷²² *Cumhuriyet*, “Gazi Hz.nin Ziyaretleri”, 15 Aralık 1930, S. 2374, s. 1-3., *İnkılap*, “Gazi Hz. Ziyaretlere Başladılar”, 15 Aralık 1930, S. 107, s. 1.

¹⁷²³ ATASE, Kıs. 45/Dos. 1/F. 1.23-24/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.27/17.11.1930.

¹⁷²⁴ Yunus Nadi, “Mütekaitlerin, Yetimlerin Maaşları”, *Cumhuriyet*, 25 Kasım 1930, S. 2354, s. 1.

¹⁷²⁵ ATASE, Kıs. 45/Dos. 1/F. 1.23-24/17.11.1930., BCA, 490.01/34.142.1.27-28/17.11.1930.

kurumlarının yanı sıra özel sağlık kuruluşlarını da düzene sokmak amacıyla 1933 yılında “Özel Hastaneler Kanunu” çıkarılmıştır. 1935 yılında ise sağlık yönetimini çağdaş bir hale getirmek amacıyla Hıfzısıhha Okulu açılmıştır. Ayrıca aynı yıl Hilal-i Ahmer Cemiyeti; Kızılay Cemiyetine dönüştürülerek faaliyetlerini arttırmıştır.¹⁷²⁶ Cemiyet vatandaşların ihtiyaçlarını önceden belirleyerek karşılanmasını sağladığı gibi ülkede meydana gelen felaketlerden devletin haberdar edilmesini ve yardımların halka daha hızlı aktarılmasını sağlamıştır.¹⁷²⁷ Bu süreçte sosyal hizmetler alanında önemli hizmetleri olan Halkevleri kurulmuş ve Halkevlerinin köycülük kolunun görevlerinden biri de köylerdeki sağlık ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi olmuştur.¹⁷²⁸

Cumhuriyetin ilk yıllarında tecrübesizlik, disiplinsizlik ve suiistimaller nedeniyle sosyal hizmetlerde sorunlar yaşansa da 1930’da sonraki süreçte alınan tedbirler sayesinde uygulamalar gelişmiş devletler seviyesine gelmiştir.¹⁷²⁹ Bu gelişimde tetkik seyahatinde görülen eksiklikler ve buna istinaden alınan tedbirlerin etkisi olduğunu da söyleyebiliriz.

¹⁷²⁶ İsmail Ağırbaş vd., “Atatürk Dönemi Sağlık Politikası”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 48, Ankara, Güz 2011, s. 745-746.

¹⁷²⁷ Yaşar Baytal, *Atatürk Dönemi Sosyal Yardım Faaliyetleri*, s. 87.

¹⁷²⁸ Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk’ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, s. 100-101.

¹⁷²⁹ Yaşar Baytal, *Atatürk Dönemi Sosyal Yardım Faaliyetleri*, s. 228.

SONUÇ

XVIII. Yüzyılda Avrupa'da yaşanan siyasal ve sosyal değişim; sonraki yüzyılda Osmanlı Devleti'ni de etkisi altına almıştır. Osmanlı Devleti, Fransız ihtilali ile ortaya çıkan demokratikleşme düşüncesine kayıtsız kalamamıştır. Tanzimat döneminde yapılan yenilikler, Kanunu-ı Esasi'nin ilanı ve meşrutiyetle birlikte halkın mecliste temsil edilmeye başlanması çok önemli gelişmeler olsa da gerçek anlamda demokrasi anlayışı Cumhuriyet döneminde yerli yerine oturtulabilmiştir. Ancak Cumhuriyet döneminde de belli bir süre, iktidarı koruma çabasıyla, mücadelelerini hürriyet fikri üzerine inşa eden İttihatçıların da yaptığı gibi, muhalif eylemlere pek izin verilmemiştir. Daha birinci dönem TBMM'de iktidar ile muhalefet arasında başlayan çekişme ilk çok partili hayata geçiş denemesi olan TCF'nın kurulmasına kadar devam etmiştir. Ancak yeni fırkanın, gericilik faaliyetlerinde bulunduğu ve inkılapları tehdit ettiği gerekçesiyle kapatılması; iktidar mücadelesine girişecek muhalif yapılara izin verilmeyeceğini açıkça göstermiştir.

TCF'nın kapatılmasından sonra tam anlamıyla tek parti döneminin yaşandığı süreçte CHF idaresinin otoriterleşen tutumu, iktidarın denetlenememesi ve parlamentonun işlevsizleşmesi; halkın iktidardan uzaklaşmasına ve yapılan inkılaplara karşı tavır almasına neden olmuştur. Ayrıca ülkedeki bu idari yapı; Batı tarafından diktatörlük olarak görülmeye başlanmıştır. İşte Mustafa Kemal Paşa, hem var olan iktidarı denetlemek, bu sayede halkın iktidara olan güvenini yeniden sağlamak, hem de Batılı devletlerin gözündeki imajını düzeltmek için yeniden çok partili hayata geçmek istemiştir. Ancak bu seferki deneme, TCF gibi iktidar mücadelesi içinde olmayacak, CHF'nı denetleyecek kontrollü bir mekanizmadan ibaret olarak düşünülmüştür.

Mustafa Kemal Paşa'nın çok partili hayata geçme kararı almasının önemli etkenlerinden biri de yurt seyahatleri esnasında iktidar ve halk arasındaki ilişkilerin ne denli bozulduğunu görmesi olmuştur. Yeni fırkanın kurulması da Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul ve Yalova seyahatleri esnasında gerçekleşmiştir. Gazi; Başvekil İsmet Paşa ve Fethi Bey ile önemli görüşmeleri seyahatleri esnasında gerçekleştirmiştir. Görüldüğü gibi yeni siyasi düzen seyahat esnasında şekillenmiştir.

CHF'nı yani iktidarı denetleyeceği düşünülerek kurdurulan güdümlü muhalif fırkanın, kısa sürede halkın büyük desteğini alması, iki cephe açısından da planların

değişmesine neden olmuştur. SCF, iktidar mücadelesine girişirken, CHF idarecileri yeni fırkayı, mecliste politikalarını etkilemeyecek bazı önemsiz eleştiriler yapacak güdümlü bir muhalefet olmaktan çıkarıp, iktidarlarını tehdit eden en büyük rakip olarak görmeye başlamışlardır. Dolayısıyla iki fırka arasındaki çatışma, SCF'nın halk nezdinde kazandığı ilgi oranında büyümeye devam etmiştir. İnkılaplara karşı olan kişi ve grupların da yeni fırkanın yanında yer alması iktidarı iyiden iyiye tedirgin etmeye başlarken, Fethi Bey'in İzmir mitinginde yaşanan olaylar iktidar ile muhalefet arasındaki çatışmanın kontrol edilemez bir hale geldiğini göstermiştir. Bu durumdan endişe duymaya başlayan SCF idarecileri, 17 Kasım 1930 tarihinde fırkalarını feshetme kararı almışlardır. Çok partili hayata geçmek için çok emek vererek kurdurduğu SCF'nın feshedildiği gün Mustafa Kemal Paşa, kapsamlı bir yurt seyahatine çıkmıştır. Yani bir seyahatlerinde kurdurdukları yeni fırkanın feshedildiği gün halkı ile buluşmak üzere yine seyahate çıkmıştır.

SCF seyahatin önemli konularından biri olmuştur. Gazi, seyahat boyunca halkın neden SCF'na bu denli ilgi duyduğunu, CHF hakkında ne düşündüğünü, SCF'nın kapatılmasına ne tepki verdiğini anlamaya çalışmıştır. Bu nedenle gittiği yerlerde SCF'nın kapatılması ve CHF'nın faaliyetleri ile ilgili görüşlerini ifade ederken bölge halkının da bu husustaki düşüncelerini öğrenmeye çalışmıştır. Gazi, belediye seçimlerinde SCF'nın kazandığı ve sıkıntılı gördüğü yerlerde seçimlerin yenilenmesi ve sorumlu yetkililerin cezalandırılması hususunda da müdahil olmuştur. Bunun en dikkat çekici örneği Samsun'da yaşanmıştır. Gazi, belediye seçimlerini SCF'nın kazandığı Samsun'a daha girer girmez büyük bir hayal kırıklığı ile karşılaşmıştır. Yıllar önce Milli Mücadeleyi başlattığı şehirde sıkı askeri tedbirlerle halktan izole edilerek, sanki halkın kendisine karşı bir tavrı varmış gibi, karşılanması hiç hoşuna gitmemiştir. SCF'li belediye başkanının Gazi'nin sofrasına gelmemesi ve daha sonra getirilmesiyle verdiği cevaplar gerginliği tırmandırmıştır. Neticede Samsun'da seçimlerin yenilenmesi kararı alınmış ve daha önceki seçimlerde yaşanan aksaklıklardan sorumlu tutulan Vali Kazım Paşa görevinden alınmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da olduğu gibi özellikle belediye seçimlerinde SCF'nın başarılı olduğu yerler olan Aydın, Balıkesir ve Antalya'da da halkın bu husustaki düşüncesini öğrenmeye çalışmış ve incelemeler yaptırmıştır.

Gazi, gittiği yerlerde CHF'na olan bağlılığını ifade etmekten geri durmamış ve halkın da inkılapçı bir fırka olan CHF'ndan yana olmalarını istemiştir. Bu denli önem verdiği firkanın çalışmaları ile de yakından ilgilenmiştir. Gittiği yerlerde fırka binalarını ziyaret ederek CHF'nın görevlerini ve fırka mensuplarının inkılapların başarılı olması için nasıl çalışmaları gerektiğini anlatmıştır. Bazı bölgelerde firkanın idari yapıları ile de yakından ilgilenerek eksik gördüğü hususlarda müdahil olmuştur. Tüm bu izlenimler dâhilinde firkanın eksikliklerini tespit ederek CHF'nda yaşanan aksaklıkları gidermeye çalışmıştır.

Seyahatte edinilen izlenimlere göre CHF'nın fırka yöneticilerinin yetkilerini kendi çıkarları için kullanmaları, halktan uzaklaşmış olmaları ve halkın fırka içinde yeterince yer alamaması gibi 3 temel sorunu olduğu sonucuna varılmıştır. Gazi, bu sorunların var olan kadro ile çözülemeyeceğinin farkında olduğu için, CHF'nın yapısında önemli değişiklikler yapmak üzere seyahatten döner dönmez seçimlerin yenilenmesi kararını almıştır. Halkın fırka içinde daha fazla temsiline yönelik tedbirler alınmış olsa da değişen pek fazla bir şey olmamıştır. Devletçilik prensibinin de getirdiği etkenlerle otoriteyi korumak adına alınan tedbirler halk ile CHF arasındaki mesafenin daha da açılmasına neden olmuştur.

Bu otoriterleşmeden payını alan bir kurum da Türk Ocakları olmuştur. Aslında Türk Ocakları, devletin kurulmasından itibaren devlet ile halk arasında bağlantıyı sağlayan, ideolojinin yayılmasında en önemli paya sahip olan kurumlardan biri, belki de en önemlisi, idi. Zaten Mustafa Kemal Paşa, seyahate çıktığında gittiği yerlerde Ocakları ziyaret ederek Ocaklılarla inkılaplar ve inkılapların yayılmasında kendilerine düşen görevler hakkında uzun uzun sohbet etmiştir. Türk Ocaklarının teşkilatından ve faaliyetlerinden duydukları memnuniyeti de sık sık dile getirmiştir. Ancak seyahat devam ederken gerçekleşen Menemen olayından sonra, Ocakların inkılaplara karşı olan faaliyetlere müdahalede etkisiz kaldığının anlaşılması Gazi'nin Ocaklara bakışını değiştirmiştir. Özellikle Aydın Türk Ocağını ziyaretinde yaşanan aksaklıklar ve ocak yöneticilerinin yetersizliği, önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Zaten seyahatten kısa bir süre sonra Türk Ocakları kapatılarak ideolojiyi yayma görevi Halkevlerine verilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, seyahat esnasında gerek CHF gerekse Türk Ocaklarını ziyaretlerindeki sohbetleri ve verdikleri demeçlerde inkılaplara ne denli önem

verdiğini göstermiştir. Ayrıca cumhuriyetin ve inkılabın koruyucusu ve geleceği olarak gördüğü çocukları ve gençleri de ihmal etmemiştir. Tüm gittiği yerlerde fırsat buldukça okulları ziyaret ederek yeni nesle duyduğu güveni ve sevgiyi ifade etmiştir. Bu ziyaretler esnasında yeni neslin inkılaplara olan yaklaşımını yakından görme imkânı bulmuştur. Okullarda sınıflara giren Gazi, dersleri dinlemiş bazen de kendisi ders anlatmıştır. Öğrencilerden aldığı cevaplar karşısında memnuniyetini dile getirmiştir. İdarecilerden okullar hakkında izahat almıştır. Tüm bu gözlem ve veriler ışığında milli eğitim alanında alınması gereken tedbirler belirlenmiştir. Neticede seyahatten sonraki 10 yıl içerisinde okul, öğrenci ve öğretmen sayılarında yaklaşık %200 oranında artış gerçekleşmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, seyahat esnasında dil, tarih ve kültür faaliyetlerine önem vermiştir. Tarihe olan merakı nedeniyle gittiği yerlerdeki tarihi eserleri ve müzeleri gezmeyi ihmal etmemiştir. Özellikle Konya’da Mevlana Müzesine çok ilgi göstermiş ve müzenin ihtiyaçlarının karşılanması için bizzat Afet İnan’ı görevlendirmiştir. Okul ziyaretlerinde talebelere ve seyahatlerinde kendisine eşlik eden uzmanlara sık sık tarih ile ilgili sorular sorarak tarihi konularda hasbihalde bulunmuştur. İstanbul’da Darülfünunu ziyaretlerinde Avrupa’ya gönderilecek 33 talebe arasından tarih eğitimi alacak olan 3 talebeyle özellikle görüşmek istemesi tarihe olan ilgisini göstermesi açısından önemli bir anekdot olmuştur. Yine seyahat esnasında zaman buldukça Türk tarihi ile ilgili eserleri ile meşgul olmuştur.

Gazi, tarih konusunda olduğu gibi dil meselesine de ayrı bir önem vermiştir. Seyahatte sık sık dil konusuna dikkat çekmiş, dil alanında yapılan yeniliklerin halk tarafından ne ölçüde benimsendiğini yakından takip etmiştir. Yakınındakilerle dil üzerine sohbetler ederek, bazı kelimelerin kökeninden bahsetmek suretiyle Türk dilinin sadeleştirilmesi üzerinde durmuşlardır. Millet olmanın gerekliliği olarak gördüğü dil ve tarih hususuna seyahatlerinde önem veren Gazi’nin çabasıyla seyahatten kısa bir süre sonra Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu kurularak bilimsel çalışmaların temeli atılmıştır.

Sanata ve sanatçıya da büyük önem veren Gazi, seyahat boyunca fırsat buldukça sinemaya giderek film izlemiştir. Ayrıca tiyatro, opera ve konserlere de katılarak eserleri izlemiş ve sanatçılarla yakından ilgilenmiştir. Dansa olan ilgisi bilinen Gazi, katıldığı toplantı, düğün ve partilerde fırsat buldukça dans etmiştir.

Batılılaşmanın önemli göstergelerinden olan sanat ve kültür faaliyetlerine seyahatleri esnasında da bizzat katılan Gazi, topluma, özellikle gençlere, örnek olmaya çalışmıştır.

Seyahatleri ekonomik açıdan ele aldığımızda ise, tam Dünya Ekonomik Buhranının yaşandığı döneme denk geldiği için, buhranın etkilerini göz önünde bulundurarak bir değerlendirme yapmamız gerekmektedir. Hali hazırda Gazi'nin tetkik seyahatlerine çıkmasının en önemli nedenlerinden biri zaten ekonomik buhranın halk üzerindeki etkileri bizzat görmek istemesi olmuştur. Seyahat esnasında bu etkiler gözlemlenirken çözüm yollarının ne olabileceği hususunda da çalışmalar yapılmıştır.

Sektörel olarak bir değerlendirme yaptığımızda tarım sektörüne ayrı bir önem verildiğini görmekteyiz. Halkın büyük bir bölümünün tarım ve hayvancılıktan geçimini sağlaması ve ülke ekonomisinin büyük oranda tarıma bağlı olması sektöre neden önem verildiğini göstermektedir. Ayrıca buhranla mücadele etmek üzere, kısa sürede katma değeri yüksek sanayi üretimi yapılamayacağı için, tarımsal üretimden faydalanma düşüncesi de tarım sektörünün önemini arttırmıştır. Gazi, seyahatlerinde kooperatifçiliğin üretimi arttıracığını ve sektöre katma değer kazandıracığını görmüş bu nedenle gittiği her yerde kooperatifleşmenin önemini anlatmıştır. Mevcut kooperatifleri ziyaret etmiş, faydalarını tespit ettirmiş ve bölgedeki tüm çiftçileri kooperatiflere üye olma hususunda teşvik etmiştir.

Gazi, seyahatlerinde tarım arazilerini bizzat gezmiş ve çiftçinin dertlerini dinlemiştir. Bölgesel sorunların yerel imkânlar dâhilinde çözülmesi emrini vermiş ve orada bulunduğu süreçte çalışmaları bizzat takip etmiştir. Yerel imkânlarla çözülemeyecek sorunların giderilmesi için ise Başvekâlete ya da ilgili bakanlıklara emir göndermiştir. Seyahatlerinden sonra da bu çalışmaların takipçisi olmuştur.

Sanayi sektörünü değerlendirdiğimizde ise; bu alanda yaşanacak önemli politika değişikliğinde, seyahat esnasında elde edilen verilerin, önemli etkileri olduğunu görmekteyiz. Bu döneme kadar özel teşebbüs eliyle gerçekleştirilmeye çalışılan sanayi hamlesinin başarılı olmadığı seyahat esnasında da görülmüştür. Seyahat esnasındaki gözlemler sanayi alanında beklentilerin gerçekleştirilebilmesi için devlet müdahalesinin gerekliliği anlaşılmış ve ilerleyen süreçte yaşanacak köklü politika değişikliğine veri hazırlanmasına yardımcı olmuştur.

Bunun yanı sıra Mustafa Kemal Paşa, gittiği yerlerde sanayi kuruluşlarını gezerek; kullanılan teknolojiyi, üretim kalitesini ve miktarını incelemiştir. Gördüğü eksikliklerin giderilmesi için emir verirken başarılı tesisleri kutlayarak diğer kuruluşlar için örnek olarak kullanılmalarını istemiştir. Yapılan tetkiklerde bölgesel ihtiyaçlar ve imkânlar dâhilinde üretim yapan tesisler kurulması gerektiği neticesine varılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, yine tarım sektöründe olduğu gibi sanayi sektöründe de kooperatifçiliğin önemi ve yaygınlaştırılması üzerinde durmuştur. Bunun öncelikle bölgenin ve ülkenin ihtiyaçlarını karşılayabilecek daha sonra ise ihracat açığını kapatacak düzeyde bir sanayileşme için ne denli önemli olduğu gidilen her yerde sanayiciye anlatılmıştır.

Seyahat esnasında sanayinin sermaye, kredi ve teknoloji eksikliği olduğu görülmüştür. Bu eksiklikler rapor haline getirilmiş ve büyük bir değişim içine girecek olan sanayi politikası için önemli birer veri olmuştur. Gözlemlenen bu eksiklikler çerçevesinde ilerleyen yıllarda sermaye, kredi ve teknoloji transferi açısından önemli yapısal değişiklikler yapılmıştır. Neticede seyahatte elde edilen veriler sanayi politikasının şekillenmesinde önemli bir etken olmuştur.

Ticaret de seyahatte üzerinde durulan önemli sektörlerden biri olmuştur. Özellikle İstanbul, İzmir, Mersin ve Antalya gibi liman şehirlerinde ihracat ve ithalat meseleleri üzerinde durulmuştur. Dünya buhranının sektörü olumsuz etkilediği görülmüş, ziyaret edilen yerlerde tüccarın şikâyetleri ile karşılaşmıştır. Bölgesel sorunlar yerinde halledilmeye çalışılmıştır. Genel anlamda ise yapılan tetkikler neticesinde deniz ticareti, gümrük işleri, vergiler ve kaçakçılık konularında sorunlar olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca SSCB'nin agresif ticaret politikasının özellikle şeker, çimento, kereste ve mısır gibi önemli sektörlerle zarar verdiği görülmüş ve SSCB ile rekabet ederek üreticiyi korumak adına tedbirler alınması kararı verilmiştir.

Bu verilere dayanarak seyahatten sonra alınan tedbirler dâhilinde gümrük işlerinin düzene konması adına 1932 tarihinde Gümrük ve İnhisar Vekâleti kurulmuştur. Aynı yıl kaçakçılık ile daha etkin mücadele edebilmek için Gümrük Muhafaza Umum Kumandanlığı oluşturularak faaliyete başlamıştır. Tüccarı rahatlatmak için de vergi konusunda bazı yasal düzenlemeler yapılarak tüccarı koruyucu tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Bu tedbirler sayesinde denk bütçe ve dengeli ticaret sağlanarak dış ticaret açığı önemli ölçüde kapatılmıştır. 1929 yılında

buhranın etkisi ile ortaya çıkan büyük dış ticaret açığı alınan tedbirlerle kısa süre içinde kapatılmış hatta 1933 yılında %30 seviyesinde ihracatın lehine gelişme görülmüştür.

Diğer sektörlerle etkileşim içinde olan; üreticiyi ve yatırımcıyı destekleme konusunda önemli görevleri bulunan bankacılık sektörünün sermaye ve kredi konusunda yetersizlikleri olduğu görülmüştür. Özellikle Ziraat Bankası'nın yapısal bozukluğu ve eksikliği dikkat çekmiştir. Zaten gidilen hemen hemen her yerde banka ile ilgili şikâyetler alınmıştır. Sanayi sektörüne destek olması beklenen Sanayi ve Maadin Bankası'nın sanayiciye uzun süreli, az faizli kredi sağlama konusunda yetersiz kaldığı görülmüştür. Aynı şekilde Emlak ve Eytam Bankası'ndan kredi alarak inşaat yapan vatandaşlarda yüksek oranlı faizlerden şikâyetçi olmuşlardır.

Seyahatten sonra alınan tedbirlerle özellikle Ziraat Bankası'nda üretimi ve üreticiyi destekleyici yapısal değişiklikler yapılmıştır. Sanayiciyi destekleme konusunda yetersiz görülen Sanayi ve Maadin Bankası 1932 yılında kapatılmış, yerine Türkiye Sanayi Kredi Bankası ve Devlet Sanayi Ofisi kurulmuştur. Ayrıca ilerleyen süreçte kurulan Sümerbank, Etibank, Belediyeler Bankası ve Halk Bankası ve İş Bankası bünyesinde oluşturulan İş Limited gibi kurumlar vasıtasıyla devlet teşekküllerine, özel sermaye sahiplerine ve üreticiye uzun vadeli ve düşük faizli kredi sağlanması hususunda önemli adımlar atılmıştır.

Ulaşım sektörüne de seyahatte yer verilmiştir. Muhalefetin CHF iktidarına karşı yaptığı önemli eleştirilerden biri demiryolu politikası olmuştur. Buna istinaden Mustafa Kemal Paşa, seyahatleri esnasında demiryollarını sık sık kullanmış ve projelerden övgü ile bahsetmiştir. Örnek vermek gerekirse; eleştirilerin odağında olan Sivas ve Malatya demiryolunu ilk defa kullanma imkânı bulan Gazi, demiryollarını tetkik ederek çok beğendiklerini ifade etmiştir.

Seyahatte; nakliye, yol vergisi ve altyapı eksiklikleri ulaşım sektörünün göze çarpan sorunları olmuştur. Özellikle yol vergisinin miktarı ve uygulaması hususunda çok sayıda şikâyet alınmıştır. Seyahatte görülen eksiklikler ve şikâyetler ilerleyen süreçte büyük ölçüde çözüme kavuşturulmuştur. Üreticinin malını ticari bölgelere taşımalarını kolaylaştırıcı tedbirler alınmış yani Cumhuriyetin önemli projelerinden olan demiryolu yapımına devam edilmiştir. Bu gelişme demiryolu ile sınırlı

kalmamış kısa süre içinde alınan tedbirlerle kara, deniz ve hava ulaşımında da önemli gelişmeler yaşanmıştır.

Seyahatin önemli kazanımlarından biri de Yalova olmuştur. Gazi, ilk kez 1929 yılında gittiği ve çok beğendiği Yalova'nın kaplıcaları ve doğal güzellikleri ile bizzat ilgilenerek bölgenin gelişmesi için bütün imkânları seferber etmiştir. Kısa sürede bölgede oteller, lokantalar, sahiller ve kaplıcalar inşa edilerek devlet adamlarının ve halkın rağbet ettiği bir mekân haline gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın ilgi göstermesi ile küçük bir yerleşim yeri olan Yalova, İstanbul'un ilçelerinden biri olmuştur. Günümüzde il olan Yalova şehri, Mustafa Kemal Paşa'nın halkına hediye ettiği önemli eserlerden biri olarak kaplıcaları ve doğal güzellikleri ile bölge halkının önemli tatil bölgelerinden biri haline gelmiştir.

Seyahatlerin kazanımlarından biri de ilerleyen süreçte önemli görevler ifa edecek devlet adamları olmuştur. Aydın seyahati esnasında Mustafa Kemal Paşa ile tanışma fırsatı bulan Adnan Menderes SCF üyesi olmasına rağmen Gazi'nin dikkatini çekmiş ve ilerleyen süreçte CHP çatısı altında siyasi yaşamını sürdürmüş ve daha sonra da ülkenin başbakanı olmuştur. Ayrıca seyahatte Mustafa Kemal Paşa'nın dikkatini çeken Ahmet Hamdi Başar ve Hasan Ali Yücel de önemli devlet kademelerinde görev yapmışlardır.

Sonuç olarak baktığımızda Mustafa Kemal Paşa, ziyaret ettiği yerlerde halkın büyük ilgisi ve sevgisi ile karşılanmıştır. Halkın liderine olan muhabbetinin azalmadığı görülmüştür. Ülkenin içinde bulunduğu sosyoekonomik sorunlardan iktidarı sorumlu tutan ve SCF denemesinde olduğu gibi tepkisini göstermekten çekinmeyen halk, yüz yüze geldiği Mustafa Kemal Paşa'ya karşı herhangi bir tepki göstermemiştir. Bu da halkın, kendisi her fırsatta CHF'na olan bağlılığını dile getirse de Mustafa Kemal Paşa'yı tüm fırkalardan bağımsız, siyaset üzeri bir lider olarak kabul ettiğini göstermektedir. Yani seyahatlerde halkın tutumuna bakarsak Mustafa Kemal Paşa'nın toplum nazarında popülaritesini kaybetmediği anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa'nın seyahatleri sosyoekonomik olarak ülkenin gerçeklerini görmesine vesile olmuştur. Halkın sorunlarını yerinde görmüş, bizzat dertlerini dinlemiştir. Bu sorunları imkânlar dâhilinde yerinde çözmeye çalışmış, uzun vadede çözülebilecek sorunları ise gerekli birimlere aktarmıştır. Seyahatte Mustafa Kemal Paşa'ya eşlik eden uzman ve bürokratlardan oluşan kalabalık ekip de

aynı şekilde gözlemlerde bulunarak önemli veriler oluşturmuşlardır. Bu gözlem ve veriler; ekonomik ve toplumsal olarak büyük bir politika değişikliğine gidecek olan Türkiye Cumhuriyeti için önemli bir kaynak olmuştur. 1930'lu yıllarda uygulanan siyasal, ekonomik ve kültürel politikaların hemen hemen tamamında Mustafa Kemal Paşa'nın seyahatlerinin etkisini görmek mümkündür. Yani devletçilik politikasının uygulanması, tek parti yönetiminin benimsenmesi, inkılapların yayılması ve uygulanması, milli eğitim ve kültür alanında daha sert tedbirler alınması hususunda seyahatlerin büyük etkisi olduğunu söyleyebiliriz.

Netice olarak seyahatler, Mustafa Kemal Paşa'nın toplumsal sorunları bizzat yerinde tetkik etmesini sağlamıştır. Bu sosyoekonomik ve siyasal sorunları çözme noktasında, seyahatlerde edindiği izlenimler doğrultusunda, halkının kendisine olan güven ve sevgisinin verdiği güç ile mücadelesine devam etmiştir. Seyahatler, Mustafa Kemal Paşa'nın sadece bir zümreyi değil tüm vatandaşları kapsayan bir kalkınmayı arzulayan planını hayata geçirmesi açısından önemli izlenimler edinmesini sağlamıştır.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

ATASE Arşivi

ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.10-11/17.11.1930.
 ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.15-16/17.11.1930.
 ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.16-17/17.11.1930.
 ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.17-20/17.11.1930.
 ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.21-22/17.11.1930.
 ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.23-24/17.11.1930.
 ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.2-5/17.11.1930.
 ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.25-26/17.11.1930.
 ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.26-27/17.11.1930.
 ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.27-29/17.11.1930.
 ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.29-30/17.11.1930.
 ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.30-31/17.11.1930.
 ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.5-6/17.11.1930.
 ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.7-8/17.11.1930.
 ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.8-10/17.11.1930.
 ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1/17.11.1930.
 ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1-12-15/17.11.1930.
 ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.34-35/22.11.1930.
 ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.36/22.11.1930.
 ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.41/22.12.1930.
 ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.42/22.12.1930.
 ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.43/22.12.1930.
 ATASE, Kls. 45/Dos. 1/F. 1.40/23.12.1930.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Bakanlıklar Arası Tayin Daire Başkanlığı

BCA, 030.11/01.61.5.2.6/18.02.1931.
 BCA, 030.11/01.61.5.2.2/21.02.1931.
 BCA, 030.11/01.61.5.2.3/21.02.1931.
 BCA, 030.11/01.61.5.2.5/22.02.1931.

Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü

BCA, 030.01/1.6.2.1/09.03.1930.
 BCA, 030.01/1.6.2.2/07.03.1930.

Kararlar Daire Başkanlığı

BCA, 030.18/01.02.12.50.4/16.07.1930.
 BCA, 030.18/01.02.17.1.19/07.01.1931.
 BCA, 030.18/01.02.18.11.12/18.02.1931.
 BCA, 030.18/01.02.18.15.2/11.03.1931.
 BCA, 030.18/01.02.18.15.10/11.03.1931.

Muamelat Genel Müdürlüğü

BCA, 030.10/2.10.2.8/23.10.1930.

BCA, 030.10/2.9.29.2/18.11.1930.
BCA, 030.10/2.9.30.2/18.11.1930.
BCA, 030.10/2.9.30.2/20.11.1930.
BCA, 030.10/2.9.31/21.11.1930.
BCA, 030.10/2.9.32/22.11.1930.
BCA, 030.10/2.9.34.10/22.11.1930.
BCA, 030.10/2.9.33/23.11.1930.
BCA, 030.10/64.432.12/26.11.1930.
BCA, 030.10/2.9.36/27.11.1930.
BCA, 030.10/2.9.37/29.11.1930.
BCA, 030.10/157.102.7.1/29.11.1930.
BCA, 030.10/157.102.7.2-7/29.11.1930.
BCA, 030.10/143.28.5.1/01.12.1930.
BCA, 030.10/2.9.40/20.12.1930.
BCA, 030.10/2.10.2.8/23.12.1930.
BCA, 030.10/2.10.2.6/29.12.1930.
BCA, 030.10/2.10.2.4/18.01.1931.
BCA, 030.10/2.10.2.3/19.01.1931.
BCA, 030.10/168.166.3.2-3/02.02.1931.
BCA, 030.10/45.290.30.2/13.02.1931.
BCA, 030.10/143.28.5.6/06.04.1931.
BCA, 030.10/2.9.34.1/23.11.1930.

Siyasi Partiler

BCA, 490.01/1.4.16/10.09.1930.
BCA, 490.01/1.4.17.1/10.09.1930.
BCA, 490.01/1.4.17.3/10.09.1930.
BCA, 490.01/34.142.1.1-37/17.11.1930.
BCA, 490.01/34.142.1.38-39/22.11.1930.
BCA, 490.01/34.142.1.40/22.11.1930.
BCA, 490.01/34.142.1.46/19.12.1930.
BCA, 490.01/34.142.1.45/22.12.1930.
BCA, 490.01/34.142.1.44/23.12.1930.
BCA, 490.01/35.146.1.32-39/26.01.1931.
BCA, 490.01/35.146.1.57/26.01.1931.
BCA, 490.01/35.146.1.55/28.01.1931.
BCA, 490.01/35.146.1.7/29.01.1931.
BCA, 490.01/35.146.1.9/29.01.1931.
BCA, 490.01/35.146.1.47/02.02.1931.
BCA, 490.01/35.146.1.46/03.02.1931.
BCA, 490.01/35.146.1.42/03.02.1931.
BCA, 490.01/35.146.1.44/03.02.1931.
BCA, 490.01/35.146.1.43/04.02.1931.
BCA, 490.01/35.146.1.41/06.02.1931.
BCA, 490.01/35.146.1.45/06.02.1931.
BCA, 490.01/35.146.1.22-23/08.02.1931.
BCA, 490.01/35.146.1.40/08.02.1931.

BCA, 490.01/35.146.1.24/10.02.1931.
 BCA, 490.01/35.146.1.16/11.02.1931.
 BCA, 490.01/35.146.1.14/12.02.1931.
 BCA, 490.01/35.146.1.17/12.02.1931.
 BCA, 490.01/35.146.1.11/16.02.1931.
 BCA, 490.01/35.146.1.12-13/18.02.1931.
 BCA, 490.01/34.145.1.1-115/02.11.1931.
 BCA, 490.01/35.146.1.28-31/21.12.1931.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 4.4/04.03.1930.
 CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 5.1-8/10.03.1930.
 CBA, Kls. 4-3/Dos. 51/F. 26/17.11.1930.
 CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 22-1/26.11.1930.
 CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 26-4/21.12.1930.
 CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 26-3/24.12.1930.
 CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 26-2/24.12.1930.
 CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 26/24.12.1930.
 CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 1/03.01.1931.
 CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 5/01.02.1931.
 CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 5-1/02.02.1931.
 CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 5-17/02.02.1931.
 CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 5-9/02.02.1931.
 CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 5.9-10/02.02.1931
 CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 5-8/02.02.1931.
 CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 5-6/02.02.1931.
 CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 6-10/02.02.1931.
 CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 5-5/03.02.1931.
 CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 6-8/04.02.1931.
 CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 6-9/04.02.1931.
 CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 6-6/05.02.1931.
 CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 6-7/05.02.1931.
 CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 6-2/06.02.1931.
 CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 6/06.02.1931.
 CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 6-5/06.02.1931.
 CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 6/06.02.1931.
 CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 5/11.03.1931.
 CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 41-3/26.08.1931.
 CBA, Kls. 5-4/Dos. 81/F. 41/26.08.1931.

B. Süreli Yayınlar

T.C. Resmi Gazete

T. C. Resmi Gazete, 1 Kasım 1929, S. 1230.
 T. C. Resmi Gazete, 29 Mart 1931, S. 1760, s. 346.
 T. C. Resmi Gazete, 1 Ağustos 1931, S. 1861, s. 691.
 T. C. Resmi Gazete, 30 Aralık 1931, S. 1989, s. 1097-1100.

- T.C. Resmi Gazete, 30 Aralık 1931, S. 2000, s. 1141-1149.
 T. C. Resmi Gazete, 22 Haziran 1933, S. 2434, s. 2765-2766.
 T. C. Resmi Gazete, 21 Haziran 1934, S. 2733, s. 4003-4010.
 T. C. Resmi Gazete, 15 Haziran 1945, S. 6032., s. 8893-8901.

TBMM Zabıt Ceridesi

- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 3, C. XX, 9 Haziran 1930, s. 148.
 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 3, C. XX, 9 Haziran 1930, s. 148.
 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 3, C. XX, 11 Haziran 1930, s. 206-220.
 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 3, C. XX, 17 Haziran 1930, s. 273.
 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 3, C. XVII, 20 Mart 1930, s. 18-41.
 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 3, C. XVII, 27 Mart 1930, s. 71-91.
 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 3, C. XVII, 22 Eylül 1930, s. 3-5.
 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 3, C. XXI, 2 Ekim 1930, s. 57-58.
 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 3, C. XXI, 2 Ekim 1930, s. 35.
 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 3, C. XXI, 2 Ekim 1930, s. 60.
 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 3, C. XXI, 2 Ekim 1930, s. 37.
 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, C. XXII, 1 Kasım 1930, s. 3.
 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, C. XXII, 6 Kasım 1930, s. 10.
 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, C. XXII, 15 Kasım 1930, s. 16-47.
 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, C. XXII, 15 Kasım 1930, s. 47-60.
 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, C. XXII, 15 Kasım 1930, s. 73-76.
 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, C. XXIV, 1 Ocak 1931, s. 2.
 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, C. XXIV, 1 Ocak 1931, s. 3-5.
 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, C. XXV, 2 Şubat 1931, s. 3.
 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, C. XXV, 26 Şubat 1931, s. 56.
 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 1, C. V, 29 Aralık 1931, s. 39-40.
 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 1, C. V, 29 Aralık 1931, s. 37-39.
 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 1, C. V, 31 Aralık 1931, s. 150.
 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 1, C. V, 31 Aralık 1931, s. 150.
 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 1, C. V, 31 Aralık 1931, s. 150.
 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Fevkalade İçtima, C. XXX, 5 Temmuz 1931, s. 2-3.
 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Fevkalade İçtima, C. XXX, 5 Temmuz 1931, s. 3-34.
 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Fevkalade İçtima, C. XXX, 5 Temmuz 1931, s. 34-38.

Gazeteler

- Akın
 Akşam
 Amasya
 Babalık

Bilgi
 Burdur Yeni Gün Gazetesi
 Cumhuriyet
 Çankırı'da Duygu
 Denizli
 Edirne Postası
 Elaziz
 Hâkimiyet-i Milliye
 Hizmet
 Hür Fikir
 Hür Gazete
 Hürriyet
 İnkılap
 Kayseri
 Resmi Edirne
 Resmi Niğde Gazetesi
 Samsun Ticaret Gazetesi
 Serbes Cumhuriyet
 Sinop Gazetesi
 Sivas
 Son Posta
 Türk Sözü
 Vakit
 Yarın
 Yeni Adana
 Yeni Malatya
 Yozgat
 Zonguldak Memleket Gazetesi

Kitaplar

ACAR, Yalçın, *Tarihsel Açından Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1995.

Afyonkarahisar Kütüğü, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, C. I, Ankara, Kasım 2001.

AĞAOĞLU, Ahmet, *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yayınları, İlk baskı 1950, İstanbul, 1994.

AHMAD, Feroz, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Sınıf Bilincinin Oluşması 1923-45, Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, Der. Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher, Çev. Cahide Ekiz, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2007.

_____, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995.

AKALIN, Güneri, *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008.

AKALIN, Şükrü Haluk, "Türk Dil Kurumu", ed. Osman Horata, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü, Atatürk Dönemi 1920-1938*, C. II, Ankara, 2009.

AKGÜL, Mehmet, *Türk Modernleşmesi ve Din*, Çizgi Kitabevi, Konya, 1999.

AKSAN, Doğan, *Türkçenin Bağımsızlık Savaşımı (Son 75 Yılda Türkiye Türkçesi)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007.

AKŞİN, Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980*, 4. Baskı, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001.

_____, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)*, Kültür Kolajı Yayınları, İstanbul, 1993.

Alaaddin Keykubat (1220-1237) Devrine Ait Necmettin Daye'nin Siyasetnamesi, Haz. Şefaattin Severcan, ed. Ahmet Hulusi Köker, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1995.

ALPAR, Cem, "Kadro Hareketi İçinde Türk Devrimi ve Kemalizm", *Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu: Bildiri ve Tartışmalar (17-22 Mayıs 981)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983, s. 701-736.

ALTAN, Çetin, *Atatürk'ün Sosyal Görüşleri*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1999.

ANSART, Pierre, "Kemal Atatürk ve Siyasal Duyarlılığının Değişimi", Çev. Ercan Eyüboğlu, *Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu: Bildiri ve Tartışmalar (17-22 Mayıs 981)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983, s. 467-484.

ARMSTRONG, H. C., *Bozkurt Kemal Atatürk'ün Yaşamı*, Çev. Ahmet Çuhadır, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001.

ASLAN, Ensar, *Ulu Önder Atatürk'ün Ölümünün 50'nci Yılında Atatürkçü Düşünce Sisteminde Türk Eğitimi*, Diyarbakır, 1989.

Atatürk Aydın'da, Karınca Matbaacılık ve Tic. Koll. Şirketi, İzmir, 1981.

Atatürk Konya'da, Atatürk'ün Konya'ya Gelişinin 64. Selçuk Üniversitesinin Kuruluşunun 10. Yıl Dönümü Armağanı, Konya, 1986.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Der. Nimet Arsan, Ankara, 1997

_____, C. II, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Nimet Arsan (Der.), Ankara, 1997.

_____, C. I-II-III, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Der. Nimet Arsan, Ankara, 1997.

Atatürkçülük (Üçüncü Kitap)-"Atatürkçü Düşünce Sistemi", Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1984.

Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Alinin Anıları, Der. Hulusi Turgut, 7. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

ATAY, Falih Rıfkı, "Babanız Atatürk", *Babanız Atatürk-Bayrak-Atatürkçülük Nedir?-Atatürk Ne İdi? (4 Kitap Bir Arada)*, Bateş Yayınları, İstanbul, 1998.

_____, *Çankaya (Mustafa Kemal'in Çankaya'sı)*, İstanbul, 1998.

AVCI, Cemal, *III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1927-1931)*, AAM Yayınları, Ankara, 2000.

AVCIOĞLU, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*, 4. Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2000.

_____, *Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın*, Birinci Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1998.

- AVCIOĞLU, Doğan vd., *Atatürkçülük Nedir?*, 3. Baskı, İleri Yayınları, İstanbul, 2004.
- AVŞAR, Abdülhamit, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998.
- AYAS, Nevzad, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi Kuruluşlar ve Tarihçeler*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1948.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İnkılap ve Kadro*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990.
- _____, *Tek Adam 1922-1938*, C. III, 9. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.
- _____, *İkinci Adam 1884-1938*, C. I, İlk baskı, Remzi Kitabevi, 1966.
- AYSAN, Mustafa A., “Atatürk’ün Ekonomik Kalkınma Modeli”, *Atatürkçülük (İkinci Kitap) -Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler*, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983. s. 281-299.
- _____, *Atatürk’ün Ekonomi Politikası*, Kırklareli, 1981.
- BALİ, Rıfat N., *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- BALTACIOĞLU, İsmail Hakkı, *Atatürk: Yetişmesi, Kişiliği, Devrimleri*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1973.
- BALTAOĞLU, Ali Galip, *Atatürk Dönemi Valileri (29 Ekim 1923-10 Kasım 1938)*, Ocak Yayınları, Ankara, 1998.
- BAŞAR, Ahmet Hamdi, *Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye*, Ankara, 1981.
- _____, *Demokrasi Buhranları (Demokrasimizin Geçirdiği Buhranlar ve Neticeleri Hakkında Bir Tahlil)*, İstanbul, 1956.
- BAŞGÖZ, İlhan, *Türkiye’nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, İstanbul, 2005.
- BAYAR, Celal, *Atatürk Gibi Düşünmek (Atatürk’ün Metodolojisi)*, Der. İsmet Bozdağ, Tekin Yayınevi, Ankara, 1999.
- BAYRAK, M. Orhan, *Atatürk ve Atatürk*, Bir Harf Yayınları, İstanbul, 2005.
- BAYTAL, Yaşar, *Atatürk Dönemi Sosyal Yardım Faaliyetleri (1923-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2012.
- BERKES, Niyazi, *Teokrasi ve Laiklik*, Adam Yayınları, İstanbul, 1997.
- _____, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.
- _____, *Türkiye İktisat Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013.
- _____, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- BEYME, Klaus Von, “Batı ve Marksist Gelişme Teorilerine Göre Kemalizm”, Çev. Sema Günışık, *Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu: Bildiri ve Tartışmalar (17-22 Mayıs 981)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983, s. 261-287.
- BİLA, Hikmet, *CHP 1919-1999*, Doğan Kitap, İstanbul, 1999.
- BİTTEL, Kurt, “Atatürk”, *Mustafa Kemal Atatürk 1881-1981*, Çev. Mahmure Kahraman vd., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 135-137.
- BORATAV, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, İstanbul, 1987.
- BOZDAĞ, İsmet, *Atatürk’ün Evrensel Boyutları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

_____, *Devlet Kavgası Atatürk-İnönü, İnönü-Bayar*, 3. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2000.

_____, *Kültür İhtilalimiz Bilinmeden Politika Yapılamaz*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1999.

BOZKURT, Mahmut Esat vd., *1933 Yılında İstanbul Üniversitesinde Başlayan İlk İnkılap Tarihi Ders Notları*, Haz. Oktay Aslanapa, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997.

C.H.P. *Halkevleri ve Halkodaları (1932-1942)*, Ankara, 1942.

CEBESÖY, Ali Fuat, *Bilinmeyen Hatıralar: Kuva-yı Milliye'den Cumhuriyet Devrimlerine*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2001.

CEM, İsmail, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.

CİCERO, *Devlet Üzerine*, Çev. Cengiz Çevik, İthaki Yayınları, İstanbul, 2014.

COPEAUX, Etienne, *Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine: Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993)*, Çev. Ali Berktaş, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

ÇAKMAK, Haydar, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Platin Yayınları, 2008.

ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)*, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.

ÇAYLAK, Adem, *Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen -Bir Şerif Mardin Çözümlemesi-*, Vadi Yayınları, Ankara, 1998.

ÇEÇEN, Anıl, *Atatürk ve Cumhuriyet*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

_____, Anıl, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990.

ÇOTUKSÖKEN, Yusuf, *Atatürk Antolojisi*, 3. Baskı, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1999.

DAŞDEMİR, Latif, *Atatürk'ün Afyonkarahisar Ziyaretleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, Temmuz 2002.

DEFTERDAR SARI MEHMET PAŞA, *Devlet Adamlarına Nasihatler (Nasayihü'l-Vüzera)*, Haz. Yaşar Aydemir ve Güray Kırpık, Hece Yayınları, Ankara, 2014.

DEMİREL, Ahmet, *Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

DIETRICH, Gronau, *Mustafa Kemal Atatürk Cumhuriyetin Doğuşu*, Çev. Gülderen Koralp Pamir, 3. Baskı, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1998.

DÖNMEZER, Sulhi, "Atatürk İnkılapları ve Sosyal Teorileri", *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1995.

DUVERGER, Maurice, "Az Gelişmiş Ülkelerin Rejimleri", *İktisadi Kalkınma: Seçme Yazılar*, Der. Metin Berk vd., Çev. Yaşar Gürbüz, ODTÜ Yayınları, Ankara, 1966., s. 1-14.

EMECEN, Feridun F., *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.

ERASLAN, Cezmi, *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk*, İstanbul, 2003.

ERDEM, Ali Fuad, *İsmet İnönü, Sadeleştirilenler: Olcay ÖnerToy ve Nurullah Çetin*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.

- ERDEMİR, Sabahat, Muhalefette İsmet İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla, İstanbul, 1956.
- ERGİN, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi-Cumhuriyet Devri Mektepleri*, C. V, İstanbul, 1943.
- ERGÜN, Mustafa, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ocak Yayınları, Ankara, 1997.
- EROĞLU, Hamza, *Atatürkçülük*, Ankara, 1981.
- ESMER, Ahmet Şükrü, *Siyasi Tarih (1919-1939)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Güney Matbaacılık, Ankara, 1953
- ETHEM, Menemenli, *İnkılabımız: İdeoloji ve Realite Karşısında*, Türkiye Matbaası, İstanbul, 1934.
- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki, *Düşünceleriyle Yaşayan Atatürk*, Say Yayınları, İstanbul, 1998.
- FEYZİOĞLU, Turhan, "Atatürk ve Milliyetçilik", *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1995. s. 31-88.
- FINDIKOĞLU, Z. F., *Kooperasyon Sosyolojisi (Nazari Ve Tatbiki Kooperatifçilik Denemesi)*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1967.
- GEORGEON, François, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, Çev. Ali Berktaç, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.
- _____, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.
- GİRİTLİ, İsmet, *Atatürkçülük İdeolojisi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1988.
- _____, *Demokrasi Yolunda-Demokrasinin Bazı Mesele ve Müesseseleri Üzerinde Düşünceler ve Müşahadeler*, İstanbul, 1960.
- _____, *Kısa Türk Devrim Tarihi (Kurtuluş ve Kuruluş) Demokratik ve Laik Cumhuriyetin Oluşum ve Gelişim Süreci*, 4. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2001.
- _____, *Yıldönümleriyle Türk Devrim Tarihi (Kurtuluş ve Kuruluş)*, 2. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1997.
- GİRİTLİ, İsmet ve SEZER, Serap, *Çeşitli Yönleri İle Atatürk ve Atatürkçülük*, Der Yayınları, İstanbul, 2002.
- GLASNECK, Johannes, *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye*, Çev. Arif Gelen, Onur Yayınları, Ankara, 1976.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Ankara, 1972.
- GÖÇGÜN, Önder, *Atatürk, Milli Kültür ve Medeniyet*, Pamukkale Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2010.
- GÖKALP, İskender ve GEORGEON, François, *Kemalizm ve İslam Dünyası*, Çev. Cüneyt Akalın, Arba Yayınları, İstanbul, 1990.
- GÖKMAN, Muzaffer, *50 Yılın Tutanağı 1923-1973*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973, s. 61.
- GREW, Joseph C., *Atatürk ve Yeni Türkiye (1927-1932)*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2002
- GÜLCAN, Yılmaz, *Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.
- GÜZ, Nurettin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Sonrası Basında Muhalefet ve 1931 Matbuat Kanunu*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1993.

HALE, William M., *Devletçiliğin Değerlendirilmesi, Kaynakları ve Amaçları*, Çev. Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu: Bildiri ve Tartışmalar (17-22 Mayıs 1981), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983.

HALL, John A. – IKENBERRY, G. John, *Devlet*, Çev. İsmail Çekem, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

Harici Ticaret Aylık İstatistik Nisan 1938, İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, 1938.

HATİBOĞLU, Vecihe, *Ölümsüz Atatürk ve Dil Devrimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1981.

HATİBOĞLU, Zeyyat, *Gelişme İktisadi ve Türkiye'nin İktisadi Gelişmesi*, İstanbul, 1981.

HEPER, Metin, “Atatürk’te Devlet Düşüncesi”, *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1995. s. 115-149.

HOBBS, Thomas, *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devleti'nin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*, Çev. Semih Lim, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.

Hüsrev Gerede'nin Anıları: Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler (19 Mayıs 1919-10 Kasım 1938), Haz. Sami Önal, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2002.

İBA, Şaban, *Ordu Devlet Siyaset*, Çiviyazıları Yayınları, İstanbul, 1998.

İLERİ, Celal Nuri, *Türk İnkılabı*, Haz. Recep Duymaz, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

İLHAN, Attila, *Hangi Atatürk, Bilgi Yayınevi*, İstanbul, 1982.

İNAN, A. Afet, “Atatürk ve Tarih”, *Atatürkçülük (İkinci Kitap –Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler*, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

_____, *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1982.

_____, *Kemal Atatürk'ü Anarken*, Güzel Sanatlar Matbaası, 2. Baskı, Ankara, 1956.

_____, *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.

_____, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

_____, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, TTK Yayınları, Ankara, 1997.

İNAN, A. Afet vd., *Türk Tarihinin Ana Hatları: Kemalist Yönetimin Resmi Tarih Tezi*, Kaynak Yay, 3. Basım, İstanbul, 1999.

İNAN, M. Rauf, “Eğitim ve Öğretimde Atatürkçülük”, *Atatürk Konferansları VII 1975*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1980.

_____, “Türkiye Cumhuriyeti ve Eğitim”, *Atatürk Konferansları VI 1973-1974*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1977.

_____, *Mustafa Necati-Kişiliği Ulusal Eğitime Bakışı Konuşma ve Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1980.

İRTEM, Süleyman Kani, *Sultan Abdülaziz ve Bir Seraskerin İhtilali*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2004.

İsmet İnönü, *Hatıralar*, Haz. Sabahattin Selek, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006.

İSPİR, Eyüp G., *Atatürkçü Düşüncede Özellik Taşıyan Önemli Yaklaşımlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1988.

_____, *İstatistik Göstergeler 1923-2008*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, Aralık 2009.

JASCHKE, Gotthard, “Kemalizmin Temel Düşünceler ve Tarihi”, *Makaleler- Atatürkçülük ve Devrimler 1. Kitap*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1978.

JEVAKHOFF, Alexandre, *Kemal Atatürk Batının Yolu*, Çev. Zeki Çelikkol, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1998.

KABASAKAL, Mehmet, *Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991.

_____, Mehmet, *Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991.

KAL, Nazmi, *Atatürk’le Yaşadıklarını Anlattılar-Anı-Söyleşi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001.

KALAYCIĞLU, Ersin, “Türkiye’de Politik Rejimin Evrimi ve Yasama Sistemi”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Der. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

KANDEMİR, Ferudun, *Cumhuriyet Tarihinde Yakılan İlk Kitap-Kazım Karabekir’in “İstiklal Harbimizin Esasları” İsimli Eseri Neden Yakıldı?*, 2. Baskı, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 2007.

KAPLAN, Mehmet, “Atatürk’ün Başarısını Sağlayan Sebepler: Durum, Yorum, Hedef, İnanç, Karar ve Hareket”, *Doğumunun 100. Yılında Atatürk’e Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1981, s. 15-19.

KARAKAYALI, Hüseyin, *Türkiye Ekonomisinin Yapısal Değişimi*, İzmir, 2003.

KARAKIŞLA, Yavuz Selim, “Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu 1839-1923”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950*, Der. Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher, Çev. Cahide Ekiz, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 27-54.

KARAL, Enver Ziya, “Atatürk’ün Türk Tarihi Tezi”, *Atatürkçülük (İkinci Kitap)-Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler*, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 157-164.

_____, Enver Ziya, *Atatürk ve Devrim (Konferans ve Makaleler) 1935-1978*, Metu Press Yayınları, Ankara, 1998.

KARLUK, Rıdvan, *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim*, İstanbul, 1999.

KARPAT, Kemal H., *Kısa Türkiye Tarihi (1800-2012)*, 3. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.

_____, *Osmanlı Modernleşmesi, Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, Çev. Akile Zorlu Durukan –Kaan Durukan, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.

_____, *Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Çev. Güneş Ayas , Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.

_____, *Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset*, Çev. Güneş Ayas , Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

- _____, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, Afa Yayınları, İstanbul, 1996.
- KAYA, Yahya Kemal, *Eğitim ve Kalkınma*, Bilim Yayıncılık, Ankara, 1998.
- KAZGAN, Gülten, “Cumhuriyet’in Temelinde Yatan, Günümüzde Aşınan İlkeler ve Ekonomik Kalkınma”, ed. Gülen Elmas Arslan, *Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85’inci Yılında Türkiye Ekonomisi*, Ankara, 2008.
- _____, *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- KEPENEK, Yakup ve YENTÜRK, Nurhan, *Türkiye Ekonomisi*, 6. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994.
- KEYDER, Çağlar, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, İstanbul, 1993.
- _____, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- KINALI-ZADE ALİ ÇELEBİ, *Ahlâk-ı Alâ-i*, Haz. Fahri Unan, TTK Yayınları, Ankara, 2014.
- KİLİ Suna, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981.
- _____, “Atatürk ve Politika”, *Atatürkçülük (İkinci Kitap)-Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler*, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 165-186.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur vd, *Türkiye İş Bankası Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2001.
- KOCATÜRK, Utkan, *Atatürk*, Ankara, 1987.
- KOÇAK, Cemil, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2010.
- Koçibey Risalesi*, Sadeleştiren: Zuhuri Danışman, MEB Yayınları, İstanbul, 1997.
- KODAMAN, Bayram, *Cumhuriyet’in Tarihi-Fikri Temelleri ve Atatürk*, Alter Yayınları, Ankara, 2005.
- KOLOĞLU, Orhan, *Bir Çağdaşlaşma Örneği Olarak Cumhuriyet’in İlk Onbeş Yılı (1923-1938)*, İstanbul, 1999.
- KONGAR, Emre, *Atatürk Üzerine*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
- _____, *Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.
- KORKMAZ, Zeynep, “Atatürkçü Düşüncede Türk Dilinin Yeri”, *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1995, s. 215-240.
- KORUM, Uğur, “1923-1929 Döneminde Türkiye’de Sanayi ve Sanayi Politikaları”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, Ankara, 1982, s. 63-78.
- KÖKLÜ, Aziz, *Türkiye’de Para Meseleleri (1914-1946 Devresinde Para Siyasetimiz ve Paramızın Kıymeti)*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1947.
- KUBAN, Doğan, “Atatürkçülük Üzerinde Yorumlar ve Çağdaş Uygarlığa Katılma Sorunu”, *Atatürk Konferansları IV 1970*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1971. s. 169-192.
- KURTOĞLU, Ramazan, *Türkiye Ekonomisi (1838-2010) Mali Bağımsızlık-Büyüme Krizler ve Siyasi Sonuçları*, Orion Yayınları, Ankara, 2015.

KURUÇ, Bilsay, *Mustafa Kemal Dönemi Ekonomi*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1987.

KUTAY, Cemal, *Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazmayacağı Üç Devirden Hakikatler*, Alioğlu Yayınevi, İstanbul, 1982.

KÜLEBİ, Cahit, "Atatürk ve Türk Dili (Dil Açısından Atatürk)", *Atatürk 100. Yıl Konferansları*, İstanbul Devlet Mühendislik Mimarlık Akademisi Yayınları, İstanbul, 1981, s. 61-74.

_____, *Maarif Vekâleti Mecmuası 1930*, S. 19, İstanbul, 1930.

MARDİN, Şerif, "Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk", *Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk*, Dr. F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1983, s. 21-48.

_____, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

_____, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

MECHİN, Benoist, *Mustafa Kemal-Bir İmparatorluğun Ölümü*, Çev. Zeki Çelikkol, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.

MENDES, Candio, "Atatürk: Bir Latin Amerika Görüşü", Çev. Fikret Üçcan, *Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu: Bildiri Ve Tartışmalar (17-22 Mayıs 1981)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983, s. 32-40.

MUMCU, Ahmet, *Atatürkçülükte Temel İlkeler*, 4. Baskı, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2000.

NABİ, Yaşar, *Atatürk Yolu*, Varlık Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1967.

_____, *Atatürkçülük Nedir?*, 2. Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul, 1965.

NACİ, Fethi, *100 Soruda Atatürk'ün Temel Görüşleri*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1978.

NAMAL, Yücel, *Atatürk'ün Zonguldak Gezisi*, Zonguldak İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010.

NİZAMÜ'L-MÜLK, *Siyasetname*, Haz. Mehmet Altay Öymen, TTK Yay, Ankara, 1999.

OĞUZKAN, Turhan, "Atatürkçü Eğitim Politikası ve Milli Eğitim", *Atatürkçülük (İkinci Kitap)-Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler*, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 115-129.

OKUR, Yaşar, *Atatürk'le On Beş Yıl (Dini Hatıralar)*, Sabah Yayınları, İstanbul, 1962.

OKYAR, Osman ve SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye Fethi Okyar'ın Anıları*, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

OPPENHEIMER, Franz, *Devlet*, Çev. Alaeddin Şenel ve Yavuz Sabuncu, Phoenix Yayınları, Ankara, 2005.

ORAN, Halil, *Atatürk Denizli'de*, Cumhuriyetin 50. Yılı İl Kutlama Kurulu Yayınları No. 2, Denizli, 1974.

ORTAYLI, İlber, *Gelenekten Geleceğe*, 4. Baskı, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001.

_____, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

OZANKAYA, Özer, *Atatürk ve Laiklik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981.

ÖKTE, Ertuğrul Zekai, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri: 1922-1931*, C. I, Tarihi Araştırmalar Vakfı, İstanbul Araştırma Merkezi, İstanbul, 2000.

ÖNDER, Mehmet, *Atatürk Konya'da*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989.

_____, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1998.

ÖNER, Erdoğan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare*, T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005.

ÖYMEN, Hıfzırrahman Raşit, "Cumhuriyet Eğitime Geçişte Atatürk'ün Etkisi", *Atatürk Konferansları VI 1973-1974*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1977, s. 163-238.

_____, "Mustafa Kemal'in Eğitimle İlişkileri ve Türk Eğitimine Etkileri", *Atatürk Konferansları VI 1973-1974*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1977, s. 131-150.

ÖZ, Esat, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.

ÖZALP, Kazım ve ÖZALP, Teoman, *Atatürk'ten Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1998.

ÖZCAN, Abdülkadir, *II. Mahmud'un Memleket Gezileri*, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul, 1991.

_____, *II. Mahmud'un Yurt İçi Gezileri*, XI. Türk Tarih Kongresi'nden Ayırı Basım, Ankara, 1994.

ÖZÇELİK, Ayfer, *Ali Fuad Cebesoy (1882-10 Ocak 1968)*, Akçağ Yayınları, 1993.

ÖZDAĞ, Muzaffer, "Türk Devrimi ve Atatürk", *Makaleler-Atatürkçülük ve Devrimler I. Kitap*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1978.

ÖZDAĞ, Ümit, *Ordu-Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri)*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991.

ÖZDEMİR, Biltekin, *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, Ankara Ticaret Odası Yayınları, Ankara, 2009.

ÖZGÜ, Melâhat, *Atatürk'e Sevgi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1972.

ÖZKALE, Lerzan ve KAYALICA, M. Özgür, "Dış Ticaretin Yapısal Gelişimi", ed. Gülen Elmas Arslan, *Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85'inci Yılında Türkiye Ekonomisi*, Ankara, 2008, s. 355-382.

ÖZKAYA, Yücel, "Cumhuriyet'e Kalan Sanat Mirası ve Atatürk Tarafından Değerlendirilişi", *Atatürk Konferansları Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurtuluşunun 76. Yıldönümlerinde Afyon ve İlçelerinde Yapılan Panel ve Konferanslar, 5 Haziran 1998 Sandıklı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

ÖZTÜRK, Osman Metin, *Ordu ve Politika*, Fark Yayınları, Ankara, 2006.

PALAZOĞLU, Ahmet Bekir, *Atatürk Kimdir? Atatürk'ün Kişiliği*, Babil Yayınları, Ankara, 2004.

_____, *Başöğretmen Atatürk (1928-1938)*, C. II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

PARASIZ, İlker, *Türkiye Ekonomisi: 1923'den Günümüze Türkiye'de İktisat ve İstikrar Politikaları Uygulamaları*, İstanbul, 1998.

PARLA, Taha, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

PLATON, Devlet Adamı, Çev. Behice Boran ve Mehmet Karasan, Sosyal Yayınları, İstanbul, 2001.

_____, *Devlet*, Çev. Neval Akbıyık ve Serdar Taşçı, Metropol Yayınları, Ankara, 2002.

POTYEMKİN, Vladimir vd., *Uluslararası İlişkiler Tarihi (Diplomasi Tarihi)*, C. IV, Çev. Attila Tokatlı, Evrensel Basım Yayınları, İstanbul, 2009.

SAFA, Peyami, *Türk İnkılabına Bakışlar*, 4. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1997.

SARINAY, Yusuf, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2004.

SAVCI, Bahri, "Atatürk'te Çok Partili Sistem", *Atatürkçülük Nedir?*, Haz. Yaşar Nabi, Varlık Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1965.

SEMİZ, Yaşar, "1923-1938 Döneminde Türkiye'nin Sanayi Politikası" ed. Hasan Celal Güzel vd., *Türkler*, C. XVII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 710-718.

_____, *Atatürk Döneminin İktisat Politikası Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti*, Saray Kitabevi, Konya, 1996.

SEVÜK, İsmail Habib, *Atatürk İçin (Ölümünden Sonra Hatıralar ve Hayattayken Yazılanlar)*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939.

SONYEL, Salahi R., *Kısaç Altında Dış Güçlerin Türkiye'yi Bölme ve Yıpratma Çabaları (1923-2000)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010.

SOYAK, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. II, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 1973.

SPERCO, Willy, *Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938)*, Çev. Zeki Çelikkol, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001.

STEİNHAUS, Kurt, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.

SUN TZU, *Savaş Sanatı*, Çev. Sibel Özbudun ve Zeynep Ataman, 3. Basım, Anahtar Kitaplar Yayınları, İstanbul, 2000.

ŞAHİN, Hüseyin, *Türkiye Ekonomisi (Tarihsel Gelişimi- Bugünkü Durumu)*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2000.

ŞEKER, Nesim, "Türklük ve Osmanlı Arasında: Birinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'de Milliyet Arayışları Ya da Anasır Meselesi", Der. Erik Jan Zürcher, *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005. s. 157-175.

ŞENŞEKERCİ, Erkân, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

ŞİMŞİR, Bilal N., *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu" (1924-1938) Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları*, Ankara, 1975.

_____, *Türk Yazı Devrimi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1992.

TANİLLİ, Server, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976.

_____, *Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş*, Adam Yayınları, İstanbul, 2000.

TEKELİ, İlhan ve İLKİN, Selim, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara, 1983.

_____, *Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*, Ankara, 1997.

_____, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Ankara, 1982.

TEZCAN, Mahmut, *Atatürk ve Eğitim Bilimleri*, Anı Yayınları, Ankara, 2000.

TİMUR, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

TOKGÖZ, Erdinç, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001)*, Ankara, 2001.

TOKOL, Aysen vd., *Sosyal Politika*, ed. Abdurrahman İlhan Oral ve Yener Şişman, Eskişehir, 2014.

TOPÇU, Nurettin, *İradenin Davası Devlet ve Demokrasi*, Haz. Ezel Erverdi ve İsmail Kara, Dergah Yayınları, İstanbul, 1998.

TOPLU, Abdülhadi, *Tarih İçinde Anadolu Sakinleri ve İsyandar-Ayaklanmalar*, Ocak Yayınları, Ankara, 1996.

TOZLU, Selahattin, "Türklerde Devlet Yönetimi", ed. Cemil Öztürk, *Türk Tarihi ve Kültürü*, 3. Baskı, Pegem A Yayınları, Ankara, 2005, s. 205-220.

TÖKİN, Füzuan Husrev, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişimi 1839-1965*, Elif Yayınları, İstanbul, 1965.

TÖKİN, İsmail Hüsrev, *İsmet İnönü: Şahsiyeti ve Ülküsü*, Ülkü Basımevi, Ankara, 1946.

TÖRE, Enver, "Türklerde Dramatik Sanatlar", ed. Cemil Öztürk, *Türk Tarihi ve Kültürü*, 3. Baskı, Pegem A Yayınları, Ankara, 2005, s. 427-447.

TUNAYA, Tarık Zafer, "Anti Emperyalizm Açısından Atatürk", *Atatürk 100. Yıl Konferansları*, İstanbul Devlet Mühendislik Mimarlık Akademisi Yayınları, İstanbul, 1981, s. 51-60.

_____, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.

TURAN, İlter, "Türkiye'de Siyasal Kültürün Oluşumu", Der. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000. s. 359-386.

TURAN, Şerafettin, "Atatürk Milliyetçiliği", *Atatürk Konferansları III 1969*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1970, s. 69-87.

_____, *Atatürk ve Ulusal Dil*, Haz. Nurer Uğurlu, 1998.

TÜMERTEKİN, Erol ve ÖZGÜÇ, Nazmiye, *Ekonomik Coğrafya (Küreselleşme ve Kalkınma)*, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1999.

TÜRKDOĞAN, Orhan, *Kemalist Modelde Fert ve Devlet İlişkileri*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1977.

_____, *Kemalist Sistem-Kültürel Boyutları*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999.

_____, *Kemalist Sistem-Kültürel Boyutları*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999.

- _____, *Türk Ulus-Devlet Kimliği*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- _____, *Türkiye'nin Kalkınma Yolu Sosyo-ekonomik Sistem Tartışmaları*, Baylan Matbaası, Ankara, 1973.
- _____, *Ziya Gökalp: Ulus-Devlet Düşünürü*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2005.
- TÜRKER, Hasan, *Türk Devrimi ve Basın 1922-1925*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2000.
- TÜRKEŞ, Mustafa, *Ulusçu Solcu Bir Akım Kadro Hareketi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.
- Türkiye Kooperatifçilik Raporu 2016*, T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayınları, Mayıs 2017.
- Türkiye'de Tarım*, ed. Fahri Yavuz, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Yayınları, Erzurum, Aralık 2005.
- Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, , Ankara, 1973.
- ULUDAĞ, İlhan ve ARICAN, Erişah, *Türkiye Ekonomisi (Teori-Politika-Uygulama)*, Der Yayınları, İstanbul, 2003.
- ULUĞ, Naşit Hakkı, *Üç Büyük Devrim-Eğitimin Birleştirilmesi, Şapka ve Giyimin Değiştirilmesi, Türk Harflerinin Kabulü*, Ak Yayınları, İstanbul, 1973.
- ULUSKAN, Seda Bayındır, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Ankara, 2010.
- UYAR, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul, 1998.
- ÜLKEN, Yüksel, "Atatürk'te Eğitim-Bilim ve Teknik Anlayışı", *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1995, s. 203-208.
- _____, *Atatürk'ün İktisadi Düşüncesi ve Politikası*, Atatürkçülük (İkinci Kitap)-Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983.
- ÜSTEL, Füsün, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, *Siyasi Hatıralar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.
- YAŞA, Memduh, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1978)*, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul, 1980.
- YAVUZ, Erdal, "Sanayideki İş Gücünün Durumu", *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, Der. Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher, Çev. Cahide Ekiz, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 155-195.
- YAZICI, Erdinç, *Osmanlı'dan Günümüze Türk İşçi Hareketi*, Aktif Yayınları, Ankara, 1996.
- YENİAY, İ. Hakkı, *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1964.
- YERASİMOS, Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye Dünya Savaşından 1971'e*, Çev. Babür Kuzucu, C. III, 5. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 1989.
- YETKİN Çetin, *Başlangıçtan Atatürk'e Türk Halk Eylemleri ve Devrimler*, 4. Baskı, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1996.
- _____, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983.

YILDIRIM, İsmail, *Cumhuriyet Dönemi Demiryolları (1923-1950)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.

YÜCEL, Hüseyin, *Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2017.

YÜCEL, Ünsal, "Atatürk Döneminde Sanat Yaşamı", *Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk*, Dr. F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1983, s. 415-478.

YÜZBAŞIOĞLU, Muammer, *Atatürk'ü Anmak*, Yörük Matbaası, İstanbul, 1971.

ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Makaleler

ACAR, Ayla, "Türkiye'de Latin Alfabesine Geçiş Süreci ve Gazeteler", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 41, İstanbul, 2011, s. 5-25.

AÇIKGÖZ, "Ara Sıra: Kanun ve Hakem", *Yeni Adana*, 10 Ekim 1930, S. 2619, s. 1.

AFETİNAN, A., "Atatürk'ün Vatandaşlık Hak ve Vazifeleri Üzerindeki Düşünceleri", *BELLETEN*, C. XXVII, S. 108, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1963, s. 557-564.

_____, "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin Kuruluş Hazırlıkları Üzerine", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 1, Ankara, 1957, s. 1-16.

_____, "Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşuna Dair", *BELLETEN*, C. II, S. 42, Ankara, Nisan 1947. s. 173-179.

AĞIRBAŞ, İsmail vd., "Atatürk Dönemi Sağlık Politikası", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 48, Ankara, Güz 2011, s. 733-748.

AKALIN, Şükrü Haluk, "Atatürk Döneminde Türkçe ve Türk Dil Kurumu", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 607, Ankara, Temmuz 2002, s. 1-58.

_____, "Yetmiş Beş Yılda Türk Dil Kurumu", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 667, Ankara, Temmuz 2007, s. 5-62.

AKDOĞAN, Nuran Savaş, "Modern Ulus Devlet-Olma Yolunda Harf İnkılabı Uygulaması", *Amme İdaresi Dergisi*, S. 43-3, Ankara, 2010. s. 33-61.

AKINCI, Diren, "Unutulmuş Bir Seyâhat-İ Hümâyûn: Sultan Abdülmecid'in Selanik Ziyareti", *Tarih Dergisi*, S. 65, İstanbul, 2017, s. 63-98.

AKSAKAL, Halil İbrahim, "Dr. Refik Saydam Önderliğinde Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetlerini Modernleştirme Çabaları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XXVII, S. 1, Elazığ, 2017, s. 219-231.

AKTAN, Okan H., "Atatürk'ün Ekonomi Politikası: Ulusal Bağımsızlık ve Ekonomik Bağımsızlık", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı, Ankara, 1998, s. 29-36.

Ankara, 2010, s. 69-103.

ASAF, "Fethi Bey, Gazetecilerin Tevkifini Protesto Ediyor", *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1930, S. 2284, s. 1-4.

ASIM, Mehmet, "Maarif Necati", *Vakit Gazetesi*, 2 Aralık 1929, S. 3946, s. 1.

_____, "Tehlikeye Karşı", *Vakit Gazetesi*, 19 Aralık 1929, S. 4290, s. 4.

- _____, “Tasarruf Büyük Mücadelede İlk Hareket Noktasıdır”, *Vakit Gazetesi*, 22 Aralık 1929, S. 4293, s. 1.
- _____, “Mali Takriri Sükûn”, *Vakit Gazetesi*, 22 Şubat 1930, S. 4355, s. 4.
- _____, “Bazı İtirazlara Karşı”, *Vakit Gazetesi*, 23 Şubat 1930, S. 4356, s. 4.
- _____, “Ecnebi Bankalarındaki Tevdiat”, *Vakit Gazetesi*, 23 Şubat 1930, S. 4361, s. 4.
- _____, “Halk Mektepleri Ne Halde?”, *Vakit Gazetesi*, 19 Şubat 1931, S. 4712, s. 4.
- _____, “Türkçe Kur’an”, *Vakit Gazetesi*, 24 Aralık 1932, S. 5045, s. 1.
- _____, “Türkçe Kur’an ve İbadet”, *Vakit Gazetesi*, 29 Aralık 1932, S. 5050, s. 1-2.
- _____, “Halk Evleri”, *Vakit Gazetesi*, 22 Şubat 1932, S. 5072, s. 1-2.
- _____, “Devletçilik Halkçılıktan Uzaklaşmak Mıdır?”, *Vakit Gazetesi*, 22 Haziran 1932, S. 5190, s. 1-2.
- _____, “Türk Tarihinde İnkılâp”, *Vakit Gazetesi*, 8 Temmuz 1932, S. 5206, s. 2.
- ATAAY, AYTEKİN, “Bir "İnkılâp" Yapıtı Olarak Medeni Kanun”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. XLV, S. 1-4, İstanbul, 1979-1981, s. 49-58.
- AVCI, MÜŞERREF, “Atatürk Dönemi Demiryolu Politikası”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 54, Bahar 2014, s. 39-58.
- AYDEMİR, ŞEVKET SÜREYYA, “İç Pazar ve İktisatta “Bütün”lük”, *Kadro Dergisi*, S. 10, Ekim 1932, s. 5-12.
- AYHAN, HALİS, “Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi Genel bir Bakış: “Atatürk’ün İslam Dini ve Din Eğitimi Hakkındaki Görüşleri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 18, İstanbul, 2000, s. 5-27.
- AYHAN HALİS ve UZUN, MUSTAFA, “Ezanın Türkçeleştirilmesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XII, Ankara, 1995, s. 38-42.
- BAŞAR, AHMET HAMDİ, “Türk Devletçiliği ve Himayeci Ferdiyetçilik”, *Kadro Dergisi*, S. 22, Ekim 1933, s. 42-46.
- BESİM, ZEYNEL, “Mali Vaziyet”, *Hizmet*, 6 Mart 1930, S. 1561, s. 1.
- BOZKURT, GÜLNİHAL, “Atatürk’ün Hukuk Alanında Getirdikleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, S. 22, Ankara, Kasım 1991, s. 45-53.
- CEMİL, ALÂETTİN, “Paramız Dünyanın En Kuvvetli Parasıdır!”, *Cumhuriyet*, 12 Mart 1930, S. 2100, s. 1.
- _____, “Tütün Müdafaa Ofisi” Teşkiline Mecburuz Ankara Tütün Kongresine:”, *Cumhuriyet*, 30 Aralık 1932, S. 2779, s. 1.
- CEMİL, HASAN, “Buhran ve Kooperatifler”, *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1932, S. 2767, s. 1.
- _____, “Tütün Müdafaa Ofisi Teşkili İçin: Ankara’da Tütün Kongresine: 2”, *Cumhuriyet*, 31 Aralık 1932, S. 2780, s. 1-2.
- _____, “Kültür Siyasetimiz”, *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1932, S. 2803, s. 1.
- _____, “İktisat Vekilimizin Kontenjan Hakkında Bir Anketi:”, *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1932, S. 3026, s. 1.

CİHAN, Erol, "Atatürk Hukuk Devrimi Üzerine", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. XLVIII, S. 1-4, İstanbul, 1982-1983, s. 183-194.

ÇAMBEL, Hasan Cemil, "Atatürk ve Tarih", *BELLETTEN*, C. III, S. 10, İkinci Baskı, Ankara, 1994, s. 269-272.

ÇAMURCUOĞLU, Gülden, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Toprak Reformu ve Milli Burjuvazi Yaratma Çabası", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XIII, S. 1-2, Ankara, 2009, s. 161-178.

ÇANAK, Erdem, "Atatürk'ün Yurt Gezilerine Bir Örnek: 1930-1931 Gezisi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 23, Mart 2016, s. 128-178.

ÇETİN, Türkan, "1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Sonrası Türkiye'nin Tarım Politikasında Arayışlar: Birinci Türkiye Ziraat Kongresi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. II, S. 6-7, Ankara, 1997. s. 213-226.

ÇOLAK, Filiz, "Atatürk Dönemi'nde Türkiye Cumhuriyeti'nin Ulaşım Politikasına Genel Bir Bakış", *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 8/2, Ankara, Kış 2013, s. 345-364.

DAVER, Abidin, "Hem Nalına Hem Mihına: Tasarruf!", *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1929, S. 2018 s. 3.

_____, "Hem Nalına Hem Mihına: Tasarrufa Dair!", *Cumhuriyet*, 15 Aralık 1930, S. 2374, s. 3.

DAVER, Bülent, "Atatürk ve Sosyo-Politik Sistem Görüşü", *Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk*, Dr. F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1983, s. 245-279.

DEMİR, Engin ve ŞEN H. Şenay, "Cumhuriyet Dönemi Mesleki ve Teknik Eğitim Reformları", *Ege Eğitim Dergisi*, C. X, S. 2, İzmir, 2009, s. 39-59.

DEMİRBİLEK, Sinan, "Tek Parti Döneminde İhisarlar (1923-1946)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XII, S. 24, 2012/Bahar, ss: 203-232.

DİKİCİ, Ali, "İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler", *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 10, İstanbul, 2006, ss, 84-93.

DUMAN, Doğan, "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. I, S. 2, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1992, s. 127-141.

EDİP, Habip, "Gümrükler", *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1929, S. 1770, s. 1-3.

_____, "Siyaseti İktisayide: Gümrükler", *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1929, S. 1780, s. 1-2.

_____, "Türk Tütününü Dünya Tütün İstihsalatında Şark ve Bilhassa Türk Tütünlerinin Hissesi", *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1929, S. 1849, s. 1.

_____, "Türk Tütünleri ve İhracatı", *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1929, S. 1850, s. 1.

_____, "Tütünlerimiz ve Temini Revacı", *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1929, S. 1851, s. 1.

_____, "Para ve Eşya", *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1929, S. 2018, s. 1-3.

_____, "Tasarruf ve Sabit Para", *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1930, S. 2079, s. 1.

_____, “Tasarruf: Millî Servetimizi Artırmanın Şartları Nedir?”, *Cumhuriyet*, 3 Mart 1930, S. 2091, s. 1.

_____, “Tasarruf: Millî Servetlerin Toplanması Şartları”, *Cumhuriyet*, 4 Mart 1930, S. 2092, s. 1.

_____, “İktisadi Buhran”, *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1930, S. 2316, s. 1.

_____, “Tasarruf İdare ve Teşkilatı”, *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1931, S. 2523, s. 1.

ETEM, İktisat Doktoru Muhlis, “İktisadiyat: İktisadî Hayatta Tasarruf”, *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1930, S. 2074, s. 4.

EVCİN, Erol, “Atatürk’ün Güzel Sanatlara ve Sanatçılara Bakışı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 47, Bahar 2011, s. 521-555.

GÖKER, Muzaffer, “Türklerde Sanayi”, *BELLETTEN*, C. II, S.7-8, Ankara, Ekim 1938, s. 433-444.

GÖLEN, Zafer, “Atatürk’ün Tarih Anlayışı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVIII, S. 52, Ankara, Mart 2002, s. 159-186.

GÜNDÜZ, Aka, “Çiftçiyi Koruma Kanunu:”, *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1931, S. 2589, s. 1.

GÜZ, Nurettin, “Türk Ocakları ve Türk Yurdu’ndan Halk Evlerine”, *Türk Yurdu*, S. 283, Ankara, Mart 2011, s. 171-184.

HÜSREV, İsmail, “Beş Senelik Programın Manası”, *Kadro Dergisi*, S. 27, Mart 1934, ss, 26-30.

_____, “Milli İktisat Tetkikleri: Milli İktisat Bütünlüğüne Doğru”, *Kadro Dergisi*, S. 22, Ekim 1933, s. 19-23.

_____, “Türkiye’de Milli Sermaye Hareketi”, *Kadro Dergisi*, S. 10, Ekim 1932, s. 20-25.

_____, “Beş Senelik Sanayi Programı ve Kredi Meselesi”, *Kadro Dergisi*, S. 28, Nisan 1934, s. 19-23.

H.Z., “Türkiye’yi ve Türkleri Amerika ve Amerikalılar Kadar Zengin Yapmak Kabil mi?”, *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1929, S. 1847, s. 1.

İLGÜREL, Mücteba, “Millet Mektepleri”, *Doğumunun 100. Yılında Atatürk’e Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1981, s. 25-34.

İLKİN, Akın, “Türkiye’de Sanayi Politikası (1923-1973)”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fak. Mecmuası*, C. XXX, S. 1-4, İstanbul, 1970, s. 377-423.

İNCİ İbrahim, “Atatürk Dönemi Türkiye’de Toprak Mülkiyet Dağılımı İle İlgili Bazı Düzenlemeler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, S. 44, Erzurum, 2010, s. 345-359.

_____, “Atatürk’ün Direktif ve Tavsiyeleri Işığında Türk Tarımındaki Gelişmeler (1923-1938)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXVI, S. 77, 2010, Ankara, s. 345-384.

İNÖNÜ, Başvekil İsmet, “Fırkamızın Devletçilik Vasfı”, *Kadro Dergisi*, S. 22, Ekim 1933, s. 4-6.

KADRİ, Yakup, “Gündelik: Tavrî Sükûn Kanunu”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Mart 1929, S. 2751, s. 1.

_____, “Gündelik: İzmir Nutku Münasebetiyle”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Şubat 1931, S. 3434, s. 1.

- _____, “Niçin Devletçiyiz?”, *İnkılap*, 31 Ağustos 1930, S. 2, s. 2.
- _____, “İki Lider Arasında”, *İnkılap*, 5 Eylül 1930, S. 7, s. 1.
- _____, “Zavallı Fethi Bey”, *İnkılap*, 7 Eylül 1930, S. 9, s. 1.
- _____, “Bu muydu?”, *İnkılap*, 8 Eylül 1930, S. 10, s. 1.
- _____, “Güzel İzmir’in Çirkin Manzarası”, *İnkılâp Gazetesi*, 10 Eylül 1930, S. 12, s. 1-3.
- _____, “Dağın Doğurabildiği..”, *İnkılâp*, 11 Eylül 1930, S.13, s. 1-3.
- KARAKAŞ, Ömer, “Balıkesir’de Serbest Cumhuriyet Fırkasının Teşkilatlanması ve Belediye Seçimleri (1930)”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, C. VIII, S. 5, Ankara, 2013, s. 357-375.
- KARTALKANAT, Ahmet, “Cumhuriyet Döneminde Madenciliğimizin Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası”, *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, S. 38, Ankara, 1991, s. 51-67.
- KAVAKLI, Nurhan, “Tasarruf ve Yerli Mallar Haftası’nın Basındaki Temsili: Küreselleşme ve Ulusal Kimlik Bağlamında Bir İnceleme”, *Kültür ve İletişim Dergisi*, S.13 (1), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2010, s. 69-103
- KAYAS, Yelda, “İskân ve Toprak Dağıtım Politikaları Işığında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu”, *Journal Of Life Economics*, C. II, S. 3, 2015. s. 77-105.
- KAYIRAN, Mehmet vd., “1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 23, Isparta, 2016/1, s. 33-82.
- KAYIRAN, Mehmet ve METİNTAŞ, Mustafa Yahya, “Türklerde Hâkimiyet Telakkisi ve Atatürk’ün Hâkimiyet Anlayışı”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uyg. ve Araş. Mer. Yakın Tarih Dergisi*, C. II, S. 4, Eskişehir, 2018, s. 11-34.
- KEMAL, Ömer, “Fikir Hayatı: Tarih Kongresinin Büyük Ehemmiyeti”, *Vakit Gazetesi*, 3 Temmuz 1932, 5201, s. 3.
- KİLİ, Suna, *Türk Devrimi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler*, Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu: Bildiri ve Tartışmalar (17-22 Mayıs 1981), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983., s. 88.
- KOCABAŞ Özlem Yıldırım, “Türkiye’de Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi”, *Tarım Ekonomisi Dergisi*, S. 8, Mayıs 2003, s. 15-24.
- KOÇIBAY, Osman, “Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Batı Akdeniz Seyahatleri”, *Burdur Yeni Gün Gazetesi*, 4 Mart 2017, s. 5.
- KODAL, Tahir, “Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Ocakları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyet Araştırmaları Dergisi (TÜAD)*, S. 52, Erzurum, 2014, s. 295-314, s. 302-305.
- KONUKMAN, Aziz, “Cumhuriyetin Kuruluş Yılları ve 80 Sonrası Dönemin Bütçe Politikaları – Uygulamaları: Devletin İnşasından Devletin Tasfiyesine”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Ankara, 2/2003, s. 29-65.
- KÖPRÜLÜ, Bülent, “Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun İhtiva Ettiği Hükümler ve Bunların Memleketin Toprak ve Ziraat Reformunun Tahakkukunda Oynadığı Roller” *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. XVIII, İstanbul, 1952., s. 786-789.
- KÜÇÜK, Cevdet ve ERTÜZÜN, Tevfik, “Düvün-ı Umûmiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. X, İstanbul, 1994.

- MAHMUT, Reşat, “Devlet Bankası”, *Hürriyet*, 5 Teşrinisani 1930, S. 27, s. 1.
- MERCAN, Mehmet, “Osmanlı Padişahlarının Yurt İçi Gezileri (Bir Kronoloji Denemesi)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 60, Erzurum, Eylül 2017, s. 459-474.
- _____, “Sultan Amdülmecid’in Rumeli Gezisi Hakkında Bazı Tespitler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXIV, S. 1, İzmir, Temmuz 2009, s. 81-100.
- MUZAFFER, Nakip Zade A., “Serbest Fırka Yürüyecektir”, *Yeni Adana*, 9 Teşrinisani 1930, S. 2643, s. 1.
- NACİ, Ali, “Ey Hürriyet... Senin Namına Ne Cinayetler İşleniyor!”, *İnkılap* 7 Eylül 1930, S. 9, s. 1.
- _____, “Meşhur Nutuk”, *İnkılâp*, 9 Eylül 1930, S. 11, s. 1-3.
- _____, “Anarşi”, *İnkılap*, 9 Ekim 1930, S. 41, s. 1.
- _____, “Nereye Gidiyoruz?”, *İnkılap*, 11 Ekim 1930, S. 43, s. 1-3.
- NADİ, Yunus, “Yeni Gümrük Tarifesi”, *Cumhuriyet*, 20 Ocak 1929, S. 1690, s. 1.
- _____, “Gümrük Tarifesi”, *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1929, S. 1721, s. 1.
- _____, “Milli Ekonomi”, *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1929, S. 1814, s. 1.
- _____, “Bir Türk Müessesesi Maliyesi”, *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1929, S. 1846, s. 1-3.
- _____, “Ziraat Mı Sanayi Mi?”, *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1929, S. 1852, s. 2.
- _____, “Yazı İnkılâbı”, *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1929, S. 1881, s. 1.
- _____, “Mali ve İktisadî Seferberlik: Paramızı Yükselteceğiz !”, *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1929, S. 2007, s. 1.
- _____, “Halkın Sirtına Yükletilen Spekülasyon”, *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1929, S. 2009, s. 1.
- _____, “Varacağımız Netice: Paramız İstikrar Fayda Edecek ve Hariçten Sermaye Gelecek!”, *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1929, S. 2010, s. 1.
- _____, “Sabit Para Muntazam, Temiz, Mebzul İstihsal” İşte, Memleketin Selameti ve Halkın Saadeti İçin Varılacak Gaye! İstihsal Nasıl Artar?”, *Cumhuriyet*, 13 Aralık 1929, S. 2011, s. 1-3.
- _____, “Başvekilin Nutku”, *Cumhuriyet*, 15 Aralık 1929, S. 2013, s. 1.
- _____, “Her Tarafta Ekonomi: Devlette ve Millette Türk Parasının Kıymetini Mutlaka Yükseltmek Hayat Şartımızdır”, *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1929, S. 2014, s. 1.
- _____, “Şuurlu Tasarruf”, *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1929, S. 2015, s. 1-2.
- _____, “İşin İktisadî Cephesi”, *Cumhuriyet*, 25 Aralık 1929, S. 2023, s.1.
- _____, “İktisat Programı Etrafında”, *Cumhuriyet*, 29 Ocak 1930, S. 2058, s. 1.
- _____, “Evvelâ Ziraat Sonra Gene Ziraat”, *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1930, S. 2085, s. 1.
- _____, “Malî Cidal”, *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1930, S. 2087, s. 1.
- _____, “Faiz Mes‘Elesi”, *Cumhuriyet*, 6 Mart 1930, S. 2094, s. 1.
- _____, “Numune Sergisi”, *Cumhuriyet*, 10 Mart 1930, S. 2098, s. 1.

- _____, “Telâşa Mahal Yok”, *Cumhuriyet*, 15 Mart 1930, S. 2103, s. 1.
- _____, “Bir Başka Sakarya”, *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1930, S. 2125, s. 1.
- _____, “Paramızın Kıymeti”, *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1930, S. 2127, s. 1.
- _____, “Bütçeden Sonra...”, *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1930, S. 2167, s. 1.
- _____, “İhracat Ticareti”, *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1930, S. 2173, s. 1.
- _____, “Türk Matbuatı”, *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1930, S. 2177, s. 1.
- _____, “Mali ve İktisadi Faaliyet Günleri”, *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1930, S. 2182, s. 1.
- _____, “Programlı Çalışma”, *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1930, S. 2186, s. 1.
- _____, “Devlet Bankası”, *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1930, S. 2190, s. 1.
- _____, “Paramız ve Borçlarımız”, *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1930, S. 2240, s. 1.
- _____, “Yeni Fırkanın Teşekkülü Demokrasinin İnkişafını Temine Yarıyacaktır”, *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1930, S. 2249, s. 1.
- _____, “Yeni Fırkanın Umumî Telâkkisi”, *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1930, S. 2255, s. 1.
- _____, “Fırkacılık Münakaşaları”, *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1930, S. 2258, s. 1.
- _____, “Türk Vatandaşlığı”, *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1930, S. 2259, s. 1.
- _____, “Paramızın İstikrarı”, *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1930, S. 2267, s. 1.
- _____, “Yağımızla Kavrulmak Efsanesi !”, *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1930, S. 2271, s. 1.
- _____, “Ecnebi Sermayesi”, *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1930, S. 2274, s. 1-3.
- _____, “İzmir Tezahüratı”, *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1930, S. 2275, s. 1-3.
- _____, “İzmir Hâdiseleri”, *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1930, S. 2276, s. 1-4.
- _____, “İzmir ve C. H. Fırkası”, *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1930, S. 2277, s. 1-2.
- _____, “Fethi B.in Nutku”, *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1930, S. 2278, s. 1-2.
- _____, “Şimendiferler”, *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1930, S. 2279, s. 1.
- _____, “Vesikalar ve Rakamlar”, *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1930, S. 2280, s. 1.
- _____, “Fethi B. Geldi”, *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1930, S. 2283, s. 1-3.
- _____, “Bir Mukayese”, *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1930, S. 2284, s. 1.
- _____, “Tevkifat”, *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1930, S. 2285, s. 1.
- _____, “İş İşten Geçmeden!”, *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1930, S. 2288, s. 1.
- _____, “Belediye İntihabatı”, *Cumhuriyet*, 9 Ekim 1930, S. 2308, s. 1.
- _____, “Teyyare Seferler”, *Cumhuriyet*, 19 Ekim 1930, S. 2318, s. 1.
- _____, “Derdin Başı Nerededir?”, *Cumhuriyet*, 4 Teşrinisani 1930, S. 2331, s. 1.
- _____, “Devlet Bankası”, *Cumhuriyet*, 12 Teşrinisani 1930, S. 2341, s. 1.
- _____, “Fırka Hareketleri”, *Cumhuriyet*, 16 Teşrinisani 1930, S. 2345, s. 1-3.

- _____, “Söyleyiniz: Hangi Vergiler ve Niçin Ağırdır?”, *Cumhuriyet*, 24 Teşrinisani 1930, S. 2353, s. 1.
- _____, “Mütekaitlerin, Yetimlerin Maaşları”, *Cumhuriyet*, 25 Teşrinisani 1930, S. 2354, s. 1.
- _____, “Nihayet Ziraata Döneceğiz”, *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1930, S. 2379, s. 1.
- _____, “İktisadi Buhlanda Mevkiimiz!”, *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1931, S. 2431, s. 1.
- _____, “Buhrana Karşı Fevkalade Tedbirler”, *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1931, S. 2432, s. 1.
- _____, “Söz Milletindir! Yeni İntihabatın Manası”, *Cumhuriyet*, 6 Mart 1931, S. 2453, s. 1-2.
- _____, “Umumi Kongreye Hazırlık İktisadi Program!”, *Cumhuriyet*, 10 Mart 1931, S. 2457, s.1.
- _____, “Cumhuriyetin Büyük Eserlerinden Merkez Bankası”, *Cumhuriyet*, 17 Mart 1931, S. 2464, s. 1.
- _____, “Hep Fena Mı? İyi Tarafı Yok Mu?”, *Cumhuriyet*, 22 Mart 1931, S. 2469, s. 1.
- _____, “Yeni Mecliste Mesleklerin Temsili”, *Cumhuriyet*, 27 Mart 1931, S. 2474, s. 1.
- _____, “Devlet Bankası İtibar ve Emniyet”, *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1931, S. 2481, s. 1.
- _____, “Maziden İstikbale: Bir Tarih Sahifesi !..”, *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1931, S. 2487, s. 1.
- _____, “Tütüncülüğümüze Neler Yapabiliriz?”, *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1931, S. 2489, s. 1.
- _____, “Türk İktisadiyatını Teşkilâtlandırmağa Doğru!”, *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1931, S. 2494, s. 1.
- _____, “Mecliste Müstakil Mebuslar”, *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1931, S. 2495, s. 1-2.
- _____, “İntihabat 23 Nisanda İcra Edilecek”, *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1931, S. 2497, s. 1-4.
- _____, “Yeni Meclis”, *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1931, S. 2499, s. 1-6.
- _____, “Buhran Nasıl ve Ne Zaman Geçecek?”, *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1931, S. 2543, s. 1.
- _____, “Ne Yapıp Yaparak Buğday Ziraatını Kurtarmak Lazım”, *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1931, S. 2582, s. 1-2.
- _____, “Gene Türk Buğdayının Korunması Meselesi”, *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1931, S. 2592, s. 1.
- _____, “Cihan Buhranının Bizdeki Tesirleri”, *Cumhuriyet*, 6 Teşrinisani 1931, S. 2694, s.1.
- _____, “İstiklâl Mahkemesi İstiyoruz!..”, *Cumhuriyet*, 20 Teşrinisani 1931, S. 2708, s. 1.

- _____, “Hayatî Mes’ele: Buğday Sigortası”, *Cumhuriyet*, 23 Teşrinisani 1931, S. 2711, s. 1.
- _____, “Devlet Teşkilatında: Yeni İki Vekâlet”, *Cumhuriyet*, 29 Aralık 1931, S. 2747, s. 1.
- _____, “Tesbiti Lazım Bir İş; Türk Medeniyeti!”, *Cumhuriyet*, 30 Aralık 1931, S. 2748, s. 1.
- _____, “Kaçakçılığa Karşı: Muhafaza Kumandanlığı”, *Cumhuriyet*, 15 Ocak 1932, S. 2764, s. 1.
- _____, “Türkçe Kur’an Türkçe İbadet”, *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1932, S. 2774, s. 1.
- _____, “Din Kitabımız Kendi Dilimizde”, *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1932, S. 2777, s. 1.
- _____, “Türk Tütüncülüğünü Kurtarmak İçin...”, *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1932, S. 2786, s. 1.
- _____, “Halkevleri Açılırken..”, *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1932, S. 2798, s. 1-2.
- _____, “Yepyeni Bir Hareket: Halkevleri”, *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1932, S. 2802, s. 1.
- _____, “Zaruri Bir Rücu: Gene O Mes’ele, Buğday Mes’elesini!”, *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1932, S. 2840, s. 1.
- _____, “Asrın Ticareti: “Standard ” Usulü”, *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1932, S. 2844, s. 1.
- _____, “Şark Tütünü Değil, Türk Tütünü!”, *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1932, S. 2848, s. 1.
- _____, “Buğday Kanunu Nasıl Tatbik Olunacak?”, *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1932, S. 2943, s. 1.
- _____, “Türk Tütünlerini Kim Satacak?”, *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1932, S. 2946, s. 1.
- _____, “Büyük Gazi’nin Büyük Bir Eseri Daha: Türk Dili Cemiyeti”, *Cumhuriyet* 20 Ağustos 1932, S. 2977, s. 1.
- _____, “Gazi Hz. İle Bir Hasbıhal”, *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1932, S. 2978, s. 1.
- _____, “Gazi Hz.nin Huzurunda: Türk Dilinin Tetkiklerine Başlanırken”, *Cumhuriyet*, 23 Ağustos 1932, S. 2980, s. 1.
- _____, “Türk Dili: Devlette ve Millette...”, *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1932, S. 2999, s. 1.
- _____, “Devletçilik ve Şahsî Teşebbüs: Bir Münakaşa Mevzuu”, *Cumhuriyet*, 11 Teşrinisani 1932, S. 3059, s. 1.
- NAFİZ, Faruk, “Günün Gölgesi: Eser”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Ocak 1929, S. 2694, s. 2.
- NERMİ, M., “İktisadi Teşkilatımız”, *Cumhuriyet*, 12 Ekim 1929, S. 1950, s. 1.
- _____, “Sanayi Kongresi”, *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1930, S. 2121, s. 1-2.
- _____, “Modern Devlet ve Halk”, *Cumhuriyet*, 3 Teşrinisani 1930, S. 2332, s. 1.
- OSMAN, Feridun, “İzmir’de Kanlı Nümayişler”, *Cumhuriyet* 6 Eylül 1930, S. 2275, s. 1-4.

ÖCAL, Mustafa, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VII, S. 7, Bursa, 1998, s. 241-268.

ÖZDEN, Ragıp, “CHP Konferanslar Serisi”, *Dil İnkılabımızın Bugünkü Durumu*, İstanbul, 1939, s. 1-34.

ÖZER, Mehmet Halis, “Türkiye’de Devletçi İktisat Politikaları Çerçevesinde Yabancı Sermayeli İktisadi Teşekküllerin Millileştirilmesi ve Ekonomiye Yansımaları (1930-1939)”, *E-Journal of New World Sciences Academy*, C. X, S. 1, 2015, s. 20-36.

ÖZKAYA, Yücel, “Atatürk ve Halkçılık”, *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1995, s. 105-113.

ÖZYURT, Hasan, “Atatürk Dönemi 1. ve 2. Beş Yıllık Kalkınma Planları ve Türkiye Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri 1933-1938”, *Sosyoloji Konferansları*, Atatürk Özel Sayısı, İstanbul, 1981, s. 119-148.

REFET, “Yine Memleket İktisadiyatına Dair”, *Yozgat*, 13 Aralık 1932, S. 523, s. 1.

RIFKI, Falih, “Politika”, *İnkılap*, 18 Teşrinisani 1930, S. 80, s. 2.

_____, “Gündelik: İzmir”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Şubat 1931, S. 3436, s. 1.

RÜŞTÜ, Cevat, “Ziraat Mefhumu”, *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1930, S. 2135, s. 1.

SABIR, Hasan, “Atatürk’ün Ekonomi Anlayışı”, *Sayıştay Dergisi*, S. 62, Ankara, Temmuz-Eylül 2006, s. 1-17.

SAİT, Mekki, “İntihap Sandığı Başında”, *İnkılap*, 7 Ekim 1930, S. 39, s. 2.

SEMİZ, Yaşar, “Atatürk Çiftlikleri ve Bunların Hazineye Devri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 26, Konya, 2009, s. 155-192.

_____, “Atatürk’ün İktisadi Politikası 1830 Sonrası Osmanlı İmparatorluğunun Sosyo-Ekonomik Yapısına Genel Bir Bakış”, *Erdem Dergisi*, Atatürk Özel Sayısı, C. IV, S. 12, Ankara, 1988, s. 733-762.

SEMİZ, Yaşar ve TOPLU, Güngör, “Cumhuriyet Döneminde Devlet Tarafından Kurulan İlk Sanayi Kuruluşu Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası”, *Social Sciences Studies Journal*, C. IV, 2018, s. 4623-4646.

SİİRT MEBUSU MAHMUT, “Gündelik: Devlet Bankası”, *Hâkimiyet-i Milliye*, S. 3102, s. 1.

SUNAR, Lütfi, “Kadro Dergisi Hareketi ve Etkisi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. II, S. 1, 2004, s. 511-526.

ŞEKVİ, M., “Sanayi Kuruluşunda Eleman Meselesi”, *Kadro Dergisi*, S. 31, Temmuz 1934., ss, 29-34.

ŞEREF, Mehmet, “Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine”, *Hür Gazete*, 18 Eylül 1930, S. 2287, s. 1-2.

TALAT, Ahmet, “Gazinin Seyahati (1930)”, *Çankırı’da Duygu*, 6 Aralık 1930, S. 9, s. 1-4.

_____, “Türkçe Ezan”, *Çankırı’da Duygu*, 17 Birincikanun 1932, S. 112, s. 1-2.

TEVFİK, “Halkçıların Nasibi”, *Yeni Adana*, 14 Ekim 1930, S. 2622, s. 1.

TONGUL, Neriman, “Türk Harf İnkılabı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 33-34, Ankara, Mayıs Kasım 2004, s. 103-130.

TÖR, Dr. Vedat Nedim, “İktisat İşlerinde Devlete Veto Hakkı ve İktisat Vekâleti”, *Kadro Dergisi*, S.10, Ekim 1932, s. 13-19.

_____, “Millet İktisadiyatı: Bizde Hususi Teşebbüsün Zaferi”, *Kadro Dergisi*, S. 13, Ocak 1933, s. 10-16.

_____, “Millet İktisadiyatı: Değişen Cihan Münasebetleri İçinde Türkiye”, *Kadro Dergisi*, S. 5, Mayıs 1932, s. 13-18.

_____, “Millet İktisadiyatı: Devletçi Bir Ziraat Siyasetinin Ana Prensipleri”, *Kadro Dergisi*, S. 20, Ağustos 1933, s. 12-19.

_____, “Millet İktisadiyatı: Devletçilik Karşısında Zümre Menfaati ve Münevver Mukavemeti”, *Kadro Dergisi*, S.21, Eylül 1933, s. 15-20.

_____, “Millet İktisadiyatı: Devletin Yapıcılık ve İdarecilik Kudretine İnanmak Gerekir”, *Kadro Dergisi*, S. 15, Mart 1933, s. 13-19.

_____, “Millet İktisadiyatı: Dış Ticarete Devletçilik”, *Kadro Dergisi*, S. 26, Şubat 1934, s. 11-15.

_____, “Millet İktisadiyatı: İktisatta İstiklal”, *Kadro Dergisi*, S. 22, Ekim 1933, s. 16. s. 14-18.

_____, “Millet İktisadiyatı: Kömürde Devletçilik”, *Kadro Dergisi*, S. 25, Ocak 1934, s. 13-20.

_____, “Millet İktisadiyatı: Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına-2”, *Kadro Dergisi*, S. 2, Şubat 1932, s. 9-14.

_____, “Millet İktisadiyatı: Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına-2”, *Kadro Dergisi*, S. 2, Şubat 1932, s. 8-11.

_____, “Millet İktisadiyatı: Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına”, *Kadro Dergisi*, S. 1, Ocak 1932, ss 8-11.

_____, “Millet İktisadiyatı: Niçin ve Nasıl Sanayileşmemiz Lazım?”, *Kadro Dergisi*, S. 6, Haziran 1932, s. 13-18.

_____, “Millet İktisadiyatı: Türk İktisadiyatının Erkânı Harbiye Dairesi: Ali İktisat Meclisi”, *Kadro Dergisi*, S. 14, Şubat 1933, s. 12-17.

TÜRK, İsmail, “Atatürk ve Türk Mali Sistemi”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1982, 7-23.

UÇKAÇ, Aynur, “Türkiye’de Neoliberal Ekonomi Politikaları ve Sosyo-ekonomik Yansımaları”, *Maliye Dergisi*, S. 158, Ankara, Ocak-Haziran 2010, s. 422-430.

VURAL, İstiklâl Yaşar, “Atatürk Dönemi Maliye Politikaları: Liberal İktisattan Karma Ekonomiye”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 20, Nisan 2008, s. 77-114.

YILDIRIR, Özlem, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifi'nin Durumu”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. II, S. 4-5, 1994-1995, s. 103-111.

YURTOĞLU, Nadir, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Tütün Tekeli ve Sigara Fabrikalarının Tarihsel Gelişimi (1923-1950)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt: V, S. 17, 2018, s. 81-116.

ZEKERİYA, M., “Her gün: Mali Buhrandan Nasıl Kurtulabiliriz?”, *Son Posta*, 20 Teşrinisani 1930, s. 3.

Tezler

GÜL, Muhittin, *Atatürk Döneminde Türkiye'nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1989.

YILMAZ, Naci, *1930-1946 Döneminde Türk Bankacılık Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2007.

D. Web Sayfaları

GÜLDİKEN, Batuhan, “6 Mart 1930 Atatürk'ün Isparta'ya Gelişi”, 6 Mart 2018, <https://add.org.tr/6-Mart-1930-ataturkun-ispartaya-gelisi/>
http://www.ata.tsk.tr/01_hayati/yurtgezileri.html
<http://www.edirneozelidare.gov.tr/ataturk-ve-edirne>
<http://www.egirdir.gov.tr/ataturk-ve-egirdir>
<http://www.isparta.gov.tr/ataturk-ve-isparta>
<http://www.lojistik.tc/navlun-nedir-nasil-hesaplanir-navlun-sozlesmesi/>
<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.677.pdf>
https://en.wikipedia.org/wiki/Charles_Rist
https://nl.wikipedia.org/wiki/Gerard_Vissering
https://tr.wikipedia.org/wiki/Giuseppe_Volpi

EKLER

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

تاریخ وزودی	شیرینی کونسلون موق	R. c. Ra' 26
شیرینی آچان	تاریخی	7.3.30
دوسیه نومروسی	نومروسی	

Başvekil İsmet Paşa Hz. m
Antalyadan

Gazi Hz. mın Aydın, Egridir, Isparta Burdur üzerinden Antalya'ya seyahat rahat geçti. Ordu Müfettişi Fahrettin Paşa da beraberdir. Sindilik memnun kaldıkları Antalya'da bir kaç gün kalmaları mümkündür. Kemali Azizimle ellerinizden operisi ef.

R. c. Ra' hile
Umumisi
Tevfik

Azgedilmisti
20.3.30

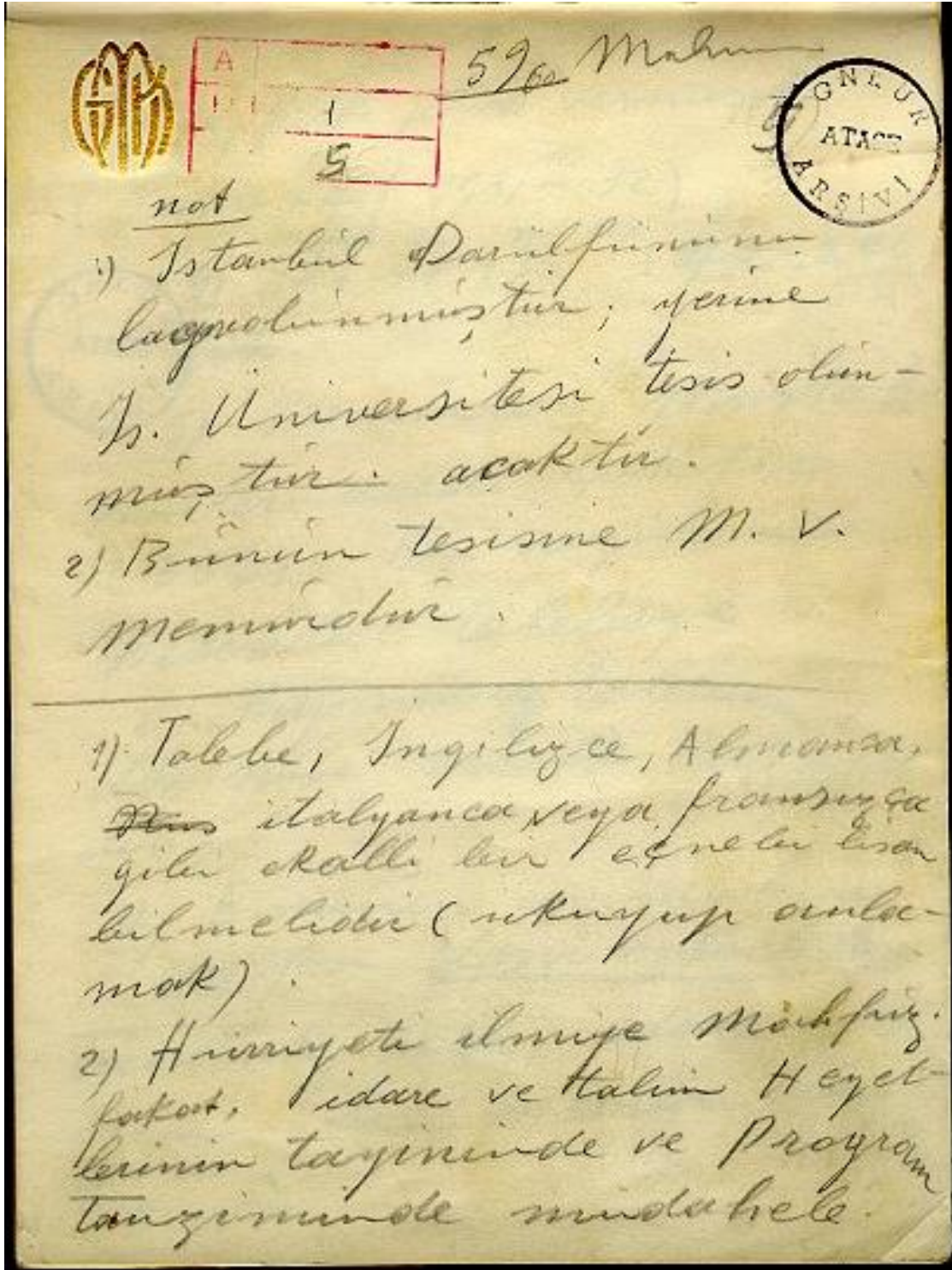
030	01					6	2	2
-----	----	--	--	--	--	---	---	---

Ek 1: Başvekil İsmet Paşa'ya Gönderilen Seyahat Hakkında Bilgilendirme
Telgrafi.

باشکورت	— ۱
سایر مشور و دیگر	— ۲
ازم و دیگر	— ۳
مسقط و دیگر	— ۴
قازان و دیگر	— ۵
مغول و دیگر	— ۶
مدام و دیگر	— ۷
کرمان	— ۸
ازره و دیگر	— ۹
سده تکیه	— ۱۰
ولی صوفی	— ۱۱
شهر نفتکش	— ۱۲
تفتیش	— ۱۳
با یکدیگر، در سینه، سینه، در، در، در	— ۱۴
مادری	— ۱۵
کجه	— ۱۶
نایم	— ۱۷
اقتصاد	— ۱۸
دائر خجاری	— ۱۹
قره دی سینه	— ۲۰
زرعی زوده	— ۲۱
ضلع زوده	— ۲۲
تجاری قره دی	— ۲۳
امروز، زوده، خلیه	— ۲۴
490 01	— ۲۵
24/165/1	— ۲۶

3

Ek 2: 1930-1931 Tetkik Seyahatlerinin Birinci Kısmı Hakkında Oluşturulan Raporun Fihristi

Ek 3: Mustafa Kemal Paşa'nın Darülfünun Hakkında Aldığı Notlar.

01015080-17
2-2-1931

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
RİYASETİ
Kalemi Mahsus Müdürlüğü

A	II-4
D	81
F	5-17

Aydın Valiliği
Aydın Valiliği

Aydın Valiliği

1- Reiscumhurun ziyaretleri için gerekli hazırlıkların yapılması hakkında Aydın Valiliğine gönderilen emir.

2- Reiscumhurun ziyaretleri için gerekli hazırlıkların yapılması hakkında Aydın Valiliğine gönderilen emir.

M. Kemal Atatürk

CU.. HURBAŞKANLIĞI ARŞİVİ
Yer No. : _____
Dos. No. : ☒
Vesika No.: _____

Ek 4: Reiscumhurun Ziyaretleri İçin Gerekli Hazırlıkların Yapılması Hakkında Aydın Valiliğine Gönderilen Emir.

Ek 5: Mustafa Kemal Paşa Yalova'da (8 Ağustos 1930)

Ek 6: Mustafa Kemal Paşa İzmir'de (1 Mart 1930)

SAYI 304 (Perşembe - 5 - Şubat 1931) YENİNEVİL

DENİZLİ

Yazı işleri için Vilâyet Mektuphanesine
lân ücreti için M. Muhasebe Müdürlü-
ğüne müracaat olunur.

TESİS TARİHİ-339

Günü geçmiş gazeteler 25 kuruştur.

her hafta Perşembe Günleri Çıkar Vilâyetin Resmî Gazetesidir. idarehanesi : İstasyon caddesinde Vilâyet Matbaası

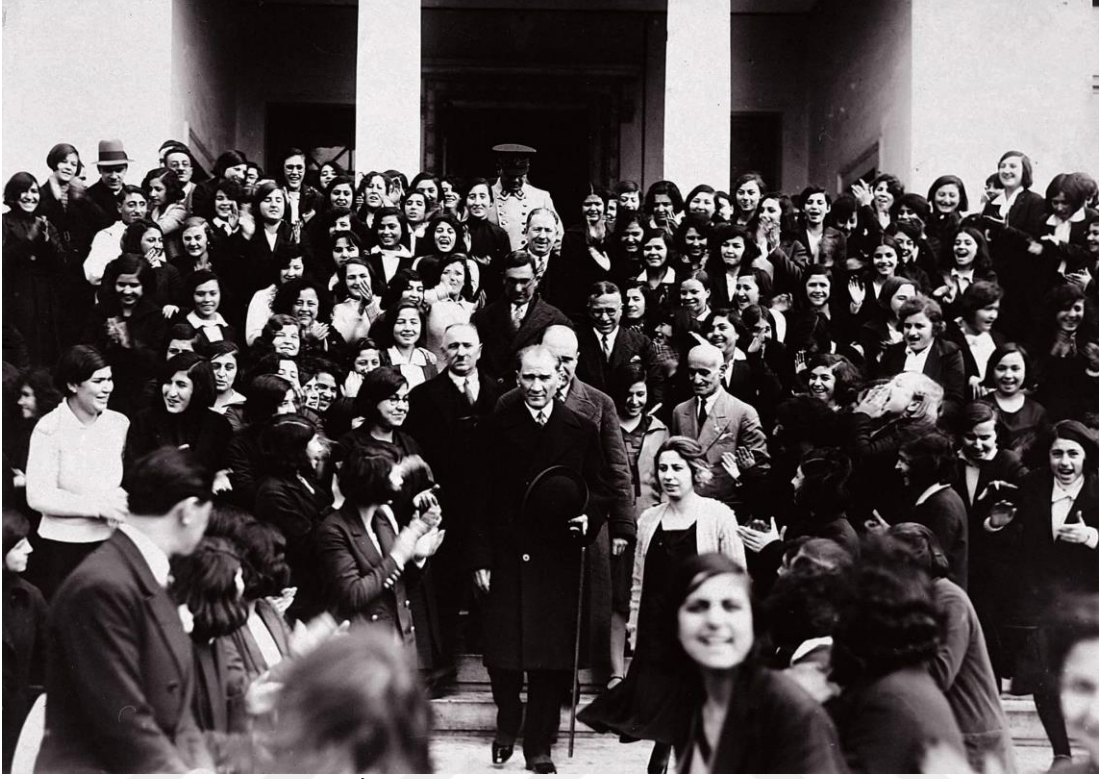
Ulu Gazi, Büyük halâskâr HOŞ GELDİN

*Temsil mevcudiyetimiz, Göz bebeğimiz,
Şanlı, Şerefli Reisi cümhurumuz Gazi Mus-
tafa Kemal hazretleri dünden beri şehrimize
saadetler saçıyor.*

Ek 7: Mustafa Kemal Paşa Denizlide

Ek 8: Mustafa Kemal Paşa Konya Mevlana Türbesinde (21 Şubat 1931)

Ek 9: Mustafa Kemal Paşa İzmir Kız Lisesinden Ayrılırken (1 Şubat 1931)

01015302-1

Samsun: 26 - XI - 1990

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
RİYASETİ
KÂTİBİ
UMUMİLİĞİ

Trabzon Vilayetine

Makine bazında

I) Iskelede Reinçumkur HJ. isim iji bir otomobille ayrıca on otomoblin hazır bulundurulmasını rica ederim.

II) Otomobiller Samsundan iade edildiğinden şoförler için yer tedariğine lüzum kalmamıştır Efendim

H.R. R.c.K. m.m.

CUMHURBAŞKANLIĞI ARŞIVI	
Yer No. :	
Dca. No. :	
Vesika No. :	

A	5-4
D	81
F	22-1

Yazıldı
26-XI-930
9.

1
3

Ek 10: Trabzon'da Mustafa Kemal Paşa ve yanındakiler için otomobil hazırlanması hakkında gönderilen yazı.

SEYAHAT PROGRAMI**1929 Senesi Seyahati**

Şehir	Bulunduğu Tarih
İstanbul-Yalova	(6-21 Ağustos 1929)
Bursa	(21-22 Ağustos 1929)
İstanbul-Yalova	(22 Ağustos-30 Eylül 1929)
Yalova	(8-15 Aralık 1929)

1930 Senesi Seyahati

Şehir	Bulunduğu Tarih
İzmir	(27 Şubat-5 Mart 1930)
Aydın	(5 Mart 1930)
Denizli	(5 Mart 1930)
Isparta	(6 Mart 1930)
Burdur	(6 Mart 1930)
Antalya	(7-12 Mart 1930)
İstanbul-Yalova	(11 Haziran-19 Eylül 1930)

1930-1931 Yılı Tetkik Seyahatinin Birinci Kısmı

Şehir	Bulunduğu Tarih
Kayseri	(18-19 Kasım 1930)
Sivas	(20 Kasım 1930)
Tokat	(21 Kasım 1930)
Amasya	(22 Kasım 1930)
Samsun	(22-26 Kasım 1930)
Trabzon	(27-29 Kasım 1930)
İstanbul	(1-19 Aralık 1930)
Tekirdağ	(20 Aralık 1930)
Kırklareli	(20-21 Aralık 1930)
Edirne	(21-25 Aralık 1930)
İstanbul	(25 Aralık 1930 – 3 Ocak 1931)
Bursa	(4-5 Ocak 1931)

1930-1931 Yılı Tetkik Seyahatinin İkinci Kısmı

Şehir	Bulunduğu Tarih
İzmir	(27 Ocak-2 Şubat 1931)
Aydın	(3 Şubat 1931)
Denizli	(4 Şubat 1931)
İzmir	(5-6 Şubat 1931)
Balıkesir	(7 Şubat 1931)
İzmir	(8 Şubat 1931)
Antalya	(10 Şubat 1931)
Silifke-Mersin	(11-12 Şubat 1931)
Malatya	(13-14 Şubat 1931)
Dörtyol	(15 Şubat 1931)
Adana	(16 Şubat 1931)
Konya	(18 Şubat-1 Mart 1931)
Afyon	(2 Mart 1931)

1931 Yılı Seyahati

Şehir	Bulunduğu Tarih
Sakarya	(2 Mayıs 1931)
İstanbul-Yalova	(21 Temmuz-7 Ağustos 1931)
Bursa	(7 Ağustos 1931)
İstanbul-Yalova	(7-25 Ağustos 1931)
Zonguldak	(26 Ağustos 1931)
İstanbul-Yalova	(26 Ağustos-25 Eylül 1931)

Ek 11: Seyahat Programı